ГОДИШНИК

НА
РЕГИОНАЛЕН
ОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
СЛИВЕН

К 069.02
Г62

YEAR-BOOK
OF
THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY
SLIVEN

ТОМ I

ИК •Жажда• Сливен, 2008

ГОДИШНИК
НА
РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
СЛИВЕН

YEAR-BOOK
OF
THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY
SLIVEN

ТОМ I

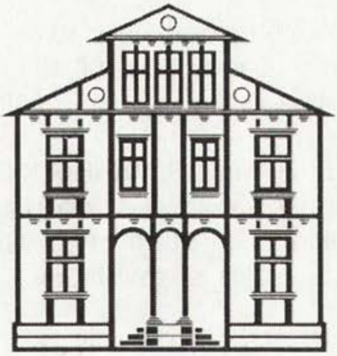

Сливен, 2008

К 069.2
Г62

+ 93/99

ГОДИШНИК
НА
РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
СЛИВЕН
ТОМ I

YEAR-BOOK OF THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY
SLIVEN

Българска
Първо издание

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ
Главен редактор: д-р Владимир Демирев
Членове: Мери Радева, Мария Кирова, Вяра Владова

EDITORIAL STAFF:
Editor-in-chief: Dr. Vladimir Demirev
Members: Meri Radeva, Maria Kirova, Vyara Vladova

КОРЕКТОР
Аделина Димитрова

КОМПЮТЪРЕН ДИЗАЙН НА КОРИЦАТА
Антон Дечев

ЧИТАЛИЩНА БИБЛИОТЕКА
802/2015

Печатни коли: 30
Формат 70 x 100/16
Излязла от печат: май, 2008 г.

ПРЕДПЕЧАТНА ПОДГОТОВКА И ПЕЧАТ:
Издателска къща •Жажда• Сливен
тел. 044/66 21 77; 68 07 01; GSM 0885/608 726
jajda_sliven@abv.bg

ISSN 1313 - 4035

ГОДИШНИК
НА
РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
СЛИВЕН

YEAR-BOOK
OF
THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY
SLIVEN

ТОМ I

Сливен, 2008

АВТОРИТЕ В ТОМА:

1. Проф. Иван Маразов - НБУ гр. София
2. Дора Петкова - гр. София
3. Д-р Стефан Лисицов - гр. София
4. Проф. Рашо Рашев - НАИМ при БАН
5. Мери Радева - гр. Сливен
6. Георги Господинов - гр. Сливен
7. Васил Дечев - гр. Сливен
8. Проф. Иван Йорданов
9. Д-р Владимир Демирев - РИМ - Сливен
10. Ст.н.с. II д-р Наталия Рашкова - ИФ при БАН гр. София
11. Проф. Крумка Шарова - гр. София
12. Цвета Райчевска - гр. София
13. Росица Георгиева - РИМ - Сливен
14. Мария Кирова - РИМ - Сливен
15. Д-р Йордан Желев - ГУА - София
16. Вишка Азманова - гр. Шивачево, обл. Сливен
17. Веселина Янакиева - РИМ - Сливен
18. Стоянка Георгиева - гр. Сливен
19. Елена Димитрова - РИМ - Сливен
20. Виолета Семова - РИМ - Сливен
21. Вяра Владова - РИМ - Сливен
22. Светослав Милев - ХГ „Димитър Добрович“ - Сливен
23. Тоня Александрова - РИМ - Сливен
24. Николай Сираков - РИМ - Сливен
25. Димитър Янков - РИМ - Стара Загора
26. Димка Илиева - РИМ - Сливен

Уважаеми читателю,

Поднасяме ти с радост и с вълнение този първи том на научното издание Годишник на Регионален исторически музей - Сливен. С радост затова, защото едва сега стана възможно да се осъществи една иначе много полезна идея, възникнала още в 50 -те години на миналия век - да се издаде с помощта на тогавашния Комитет за наука, изкуство и култура Годишник на Народния музей в Сливен. С вълнение, защото, като първи том на всяко научно издание, то очаква сериозна и справедлива оценка.

Идеята Регионалният исторически музей да започне да издава свое научно издание, възникна и се поде преди около десетина години. Но поради редица причини и обстоятелства стана възможно едва сега да се осъществи. В хода на дискусията какво трябва да представлява това научно издание, как то да се назове - Годишник или Известия, стигнахме до общото виждане да бъде Годишник. Не, че той задължително трябва да излиза от печат всяка година. Смисълът, който вложихме в заглавието е - с него и чрез него да подчертаем, от една страна, приемствеността в идеите между поколенията музейни работници, а от друга, че всеки пореден том независимо дали ще излиза от печат на една или две години, да съдържа годишната научна продукция на музейните специалисти.

С оглед на това изданието да има по-универсален характер, да бъде еднакво полезно и на специалисти, занимаващи се професионално с наука, и за краеведи и преподаватели по история или за всеки гражданин, който се интересува от историята на родния край. Заложихме на тематичното му разнообразие, посредством отделните рубрики, които обособихме.

И нещо друго много съществено, заложено в концепцията - изданието да бъде широко отворено към всеки, който сериозно се занимава с наука, то да стане научна трибуна за публикации, свързани с изследването на археологическото наследство, историята, фолклорната култура на селищата от Сливенска област. В този смисъл изданието не е ограничено в тесните рамки на Сливенска община, а е с регионален характер. В него, освен музейните специалисти от музеите от Сливенска област, могат да публикуват свои изследвания научни работници от институтите на БАН, ВУЗ и други научни и специализирани институции, стига тези изследвания да са свързани с историята на земите от Сливенска област.

За нас ще бъде важно в Годишника да намират място и интересни за историята на отделни селища и техните землища проучвания на местните краеведи, които са сериозен потенциал и безценна възможност да се запълнят белите полета, които съществуват в историческото познание.

В настоящото издание ние сме заложили, както на стореното от поколения музейни работници, трудили се всеотдайно и професионално за проучване историята на нашия град и на Сливенския край, така и на доказания научен потенциал, с който разполагат специалистите, които днес работят в РИМ в Сливен, а така също и дългогодишното ползотворно сътрудничество на музея с институциите на БАН и висшите училища.

И така - Том I на Годишника на РИМ в Сливен, уважаеми читателю, е вече в твоите ръце. Очакваме суровата ти, но справедлива оценка, която ще ни бъде много от полза при списването на следващите томове на научното издание.

Том I на Годишника музейната колегия посвещава на бележитите годишнини от музейния летопис на града, които ще се честват тържествено през месец май на настоящата 2008 година - 130 години от полагане основите на организираното музейно дело и 95 години от основаването на музея в нашия град.

Да ни е честито новото издание и на добър час!

Георги Кюпчуков
Директор на Регионалния исторически музей
Сливен

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД 5

СТАТИИ

1. **Иван Маразов** Златна пластинка за покриване на устата 13

2. **Дора Петкова** Чернофирнисова рисувана керамика от погребението под Далакова могила при с. Тополчане, Сливенско 26

3. **Стефан Лисицов** Фортификацията за защита на Ичеренски проход и дублиращите му пътни трасета през късната античност и българското средновековие - края на IV - XIV в. 36

4. **Рашо Рашев, Мери Радева** Спасителни разкопки на крепост и средновековен некропол при село Злати войвода, Сливенска община 63

5. **Георги Господинов, Васил Дечев** По следите на средновековния Сливен. Проучвания на крепостта Маричино градище 84

6. **Иван Йорданов** Съкровището на златни монети от Твърдица и перперите на цар Калоян.. 101

7. **Владимир Демирев** За фолклорната история на Сливенско 137

8. **Наталия Рашкова** Инструменталистът във фолклорната музикална култура на Сливенско (Музикалноантропологични наблюдения) 157

9. **Крумка Шарова** „Законът“ на Хаджидимитровата чета и българското революционно движение през 1868 г. 177

10. **Цвета Райчевска** Сливен и близката му околност в няколко командски документа от XV в. 216

11. Росица Георгиева Духовната мисия на поклонничеството и възрожденските процеси в Сливен 230

12. Мария Кирова По следите на „Голямото преселение“ в Добруджа. Поглед от едно теренно поручване 247

13. Васил Дечев Гарибалдиецът Добрович 259

14. Йордан Желев Из възрожденското ежедневие на Жеравна. Писма от родственици на Васил Д. Стоянов 1869 - 1885 г. 266

15. Вишка Азманова Начало и развитие на образователното дело в гр. Шивачево, община Твърдица 1860 - 1925 г. 346

16. Веселина Янакиева Устройване на пазара в Сливен от Освобождението до войните 355

17. Стоянка Георгиева Сливенски окръг и първото земеделско промишлено изложение в Пловдив през 1892 г..... 368

18. Елена Димитрова Организация на фабричното вълнено-текстилно производство в Сливен в края на XIX и началото на XX в. 387

19. Виолета Семова Основаване на Сливенската културна дружба и дейността й до 90-те години на XX в. 401

20. Вяра Владова Сливен през 1944-1948 г. (акценти в политическия, стопанския и културен живот) 413

21. Светослав Милев Един неизвестен портрет на Гео Милев 445

ИЗ МУЗЕЙНИЯ ФОНД

1. Тоня Александрова Антропоморфна пластика от фонда на Регионален исторически музей - Сливен 450

2. Николай Сираков
Димитър Янков Оловен печат от късноантичната и средновековна крепост Туида край Сливен 455

3. Димка Илиева Традиционни колани от Сливенско 457

НАУЧЕН ЛЕТОПИС:

ТЕРЕННИ ПРОУЧВАНИЯ........ 469

НАУЧНИ КОНФЕРЕНЦИИ, ЧЕТЕНИЯ, СЕСИИ 472

НАУЧНИ ИЗДАНИЯ........ 474

ИЗЛОЖБИ 475

IN MEMORIAM 479

CONTENTS

INTRODUCTION 5

ARTICLES

1. **IVAN MARAZOV** — A GOLD LAMELLA FOR COVERING THE MOUTH 13

2. **DORA PETKOVA** — BLACK-VARNISH PAINTED CERAMICS FROM THE FUNERAL UNDER THE DALAKOVA TUMULUS NEAR THE VILLAGE OF TOPOLCHANE, SLIVEN REGION 26

3. **STEFAN LISITSOV** — THE FORTIFICATION USED FOR THE DEFENCE OF THE ICHERA PASSAGE AND ITS DUPLICATING ROADS DURING THE LATE ANTIQUITY AND THE BULGARIAN MIDDLE AGES (THE END OF THE 4th - 14th CENTURY)... 36

4. **RASHO RASHEV, MERI RADEVA** — SALVAGE EXCAVATIONS OF A FORTRESS AND A MEDIEVAL NECROPOLIS NEAR THE VILLAGE OF ZLATI VOYVODA, THE MUNICIPALITY OF SLIVEN.......... 63

5. **GEORGI GOSPODINOV, VASIL DECHEV** — FOLLOWING THE TRACES OF MEDIEVAL SLIVEN. INVESTIGATIONS OF THE MARICHINO GRADISHTE FORTRESS 84

6. **IVAN YORDANOV** — THE TREASURE OF GOLD COINS FROM TVARDITSA AND TSAR KALOYAN'S PERPERS 101

7. **VLADIMIR DEMIREV** — ABOUT THE FOLKLORE HISTORY OF SLIVEN REGION 137

8. **NATALIA RASHKOVA** — THE INSTRUMENTALIST IN THE FOLKLORE MUSICAL CULTURE OF SLIVEN REGION (MUSICAL-ANTHROPOLOGICAL FINDINGS) 157

9. **KRUMKA SHAROVA** — THE "LAW" OF HADZHI DIMITAR'S BAND AND THE BULGARIAN REVOLUTIONARY MOVEMENT IN 1868 177

10. TSVETA RAYCHEVSKA SLIVEN AND ITS ENVIRONS IN SEVERAL OTTOMAN DOCUMENTS FROM THE 15th CENTURY 216

11. ROSITSA GEORGIEVA THE SPIRITUAL MISSION OF PILGRIMAGE AND THE PROCESSES OF THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL IN SLIVEN REGION 230

12. MARIA KIROVA FOLLOWING THE TRACES OF THE "GREAT MIGRATION" TO DOBRUDZHA. FINDINGS FROM A FIELDWORK INVESTIGATION 247

13. VASIL DECHEV DOBROVICH - GARIBALDI'S BROTHER-IN-ARMS 259

14. YORDAN ZHELEV THE DAILY LIFE OF ZHERAVNA OF THE REVIVAL PERIOD. LETTERS FROM VASIL D. STOYANOV'S RELATIVES 1869 - 1885 266

15. VISHKA AZMANOVA BEGINNING AND DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL ACTIVITY IN THE TOWN OF SHIVACHEVO, THE MUNICIPALITY OF TVARDITSA 1860 - 1925 346

16. VESELINA YANAKIEVA ARRANGEMENT OF THE MARKET IN SLIVEN FROM THE LIBERATION TO THE WARS 355

17. STOYANKA GEORGIEVA SLIVEN REGION AND THE FIRST BULGARIAN AGRICULTURAL AND INDUSTRIAL FAIR IN PLOVDIV 1892 368

18. ELENA DIMITROVA ORGANIZATION OF THE INDUSTRIAL PRODUCTION OF WOOLLEN GOODS IN SLIVEN AT THE END OF THE 20th CENTURY 387

19. VIOLETA SEMOVA ESTABLISHMENT OF SLIVEN CULTURAL FELLOWSHIP AND ITS ACTIVITY UNTIL THE 90s OF THE 20th CENTURY 401

20. VYARA VLADOVA SLIVEN IN 1944 - 1948 (ACCENTS IN THE POLITICAL, ECONOMIC AND CULTURAL LIFE) 413

21. SVETOSLAV MILEV AN UNKNOWN PORTRAIT OF GEO MILEV 445

FROM THE MUSEUM STOCK

1. TONYA ALEKSANDROVA ANTHROPOMORPHOUS PLASTIC ARTS FROM THE STOCK OF THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY - SLIVEN 450

2. NIKOLAY SIRAKOV, DIMITAR YANKOV A LEAD SEAL FROM THE LATE-ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS TUIDA NEAR SLIVEN 455

3. DIMKA ILIEVA TRADITIONAL BELTS FROM SLIVEN REGION 457

SCIENTIFIC CHRONICLE:

EXPEDITIONS AND ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS 469

SCIENTIFIC CONFERENCES 472

SCIENTIFIC PUBLICATIONS 474

EXHIBITIONS 475

IN MEMORIAM 479

СТАТИИ

ЗЛАТНА ПЛАСТИНКА ЗА ПОКРИВАНЕ НА УСТАТА

Иван Маразов

В „Колекция В. Божков" постъпи един предмет, който не намира точни функционални аналогии сред паметниците на тракийската торевтика. Лишени от възможността да правим изводи въз основа на археологически контекст, на нас ни остава единствено да определим предназначението и датата на златната пластинка по паралели на формата, иконографията и стила.

Размери: Обща дълж. 23 см; дълж. на елипсата 9.9 см; вис. в средата 4.1 см; дълж. в краищата 6.7 см; шир. в края 0.8 см.

Форма. Пластинката има овална форма, изтеглена по дължина, като от двата странични края е изтеглена тънка ивица, която в краищата завършва с дупка. Според проф. В. Инкова предметът носи следи от изправяне[1]. Явно е, че тя е била замислена за покриване на устата, като е била завързвана към главата. Дясната ивица е отчупена. В Тракия досега не са откривани пластинки с подобно предназначение, макар че овалната форма е изключително характерна за много нагръдници.

Украса. Повърхността и на тази пластина от колекцията е богато украсена с щампован орнаменти. Овалното поле е обрамчено с издължени двойни овули, обърнати навътре. На мястото, където започва тясната лента за привързване, е разположена палмета, съставена от ромбче, от което излизат седем капковидни листа. Следва група от две хоризонтални S-овидни спирали, стъпили върху палмета със седем издължени листчета. Огледално се повтаря същата орнаментална група. Тези две групи, но този път разположени с палметите една към друга, заемат центъра на полето. В десния край виждаме половината от групата, стъпила върху основа с халметата навън. Между тези основни мотиви са разпръснати в хоризонтална и вертикална постановка палмети с ромбче и трилистни розети.Декоративният фонд не е богат, но благодарение на композицията се създава впечатление за разнообразие.

---

[1] ***Благодаря на проф. В. Инкова за споделените технологични наблюдения***

Отделните орнаментални мотиви са добре познати в репертоара на тракийската торевтика. Обрамчването с овули е един от най-разпространите похвати. Палметите също често се срещат в украсата на нагръдниците. Явно е, че това са най-важните от семантична гледна точка топоси на лицето. Нали те отбелязват и двете основни функции: зрение и реч/дъх, т.е. двете метафори на „живот". Сдвоените антитетични вертикално поставени S-овидни спирали, които служат като волутообразни бази за палмета, са сред основните орнаменти в репертоара на древния майстор. Този мотив характеризира апликациите към бронзови съдове (напр. хидриите от Махала, Башова могила и от Руец - Венедиков, Герасимов 1973: №98,99,104, както и в хидриите от Русе и „Колекция В. Божков"). Палметите с малки листа и ромбовидно ядро също са познати от паметници, които са в пряка зависимост от ахеменидската художествена традиция. В „Колекция В. Божков" има една сребърна фиала от този кръг, украсена именно с подобни врязани орнаменти (Marazov, Kabakchieva 2007: №3). Подобна чаша с обемни „бадеми" и тичинки на лотос, оформени по същия начин, е предложена на аукцион (Gorny & Mosch: n101).

Дата. Както вече казах, тъй като пластинка е лишена от контекст и не намира точни функционални паралели сред паметниците на тракийската торевтика, е много трудно да се определи времето на нейното изготвяне. Орнаменталният репертоар, отделни стилови особености и паралелите обаче насочват към втората половина на 5 в.пр.Хр. Така вертикалните спирали-волути, както и издължените овули са по-характерни за декора на металните вази от първата половина - средата на 5 в.пр.Хр. (ср. Bothmer 1984: Figs.30,35,39-43).

Функция и семантика. Обикновено овалните, елипсовидните златни пластинки в находките от древна Тракия се определят като „нагръдници". Обаче своеобразната форма на предмета от колекцията поставя проблеми относно функционирането му като нагръдник. Още повече, че и лентите в двата края на пластинката съвсем очевидно насочват към предназначението, тя по-скоро да се привързва, а не толкова да се пришива. Затова с достатъчна увереност може да предположим, че пред нас е един предмет, който е имал ритуалната функция да *покрива устата* на умрелия. Аз вече мотивирах подобна функционална възможност на полумаска за луновидните пластинки от Голямата могила и „Колекция В. Божков" (Маразов 2007а). Паралелите с подобни като предназначение и дори като украса апликации не липсват сред древните паметници. В Кипър са разкрити голямо количество златни овални пластинки, датиращи още от микенската епоха, върху някои от които е представена пластично и уста (Marshall 1968: n196ff). Ромбовидни пластинки от злато са били полагани върху устата на умрелия и в погребения от могила „Каста" край Амфиполис (Gazaridis 1965). От светилището на Деметра от Месамбрия на тракийския егейски бряг произхожда сребърна правоъгълна пластинка „маска" с обозначени очи, вежди, нос и уста (Triantaphyllos 1994: Fig.85), която, макар и с вотивно предназначение, явно е създадена по погребални образци. Хилядолетие и половина по-късно в сарматски погребения откриваме набор от три овални златни апликации, върху които са обозначени очите и устата (находки от саркофаг 1 в гробница II от Горгипия - Treasures 1991: n172-172,186-187). Явно е, че това е една дълга ритуална традиция, обусловена от представите за живота на душата след смъртта на човека. Явно е, че очите и устата са двата най-важни от семантична гледна точка топоси на лицето. Нали те отбелязват двете основни функции: зрение и реч/дъх, т.е. двете метафори на „живот".

Естествено е да се допусне, че пластината, покриваща долната част на лицето, е била предвидена за поставяне под златен, сребърен или бронзов шлем, който може би е бил снабден с очи върху челната част, както в скъпоценните шлемове от Румъния (Berciu 1974; Marazov 1996). Фактически, оформените като брада и мустаци набузници на бронзовите шлемове от "тракийски тип", повтарят точно формата и смисъла на златната полумаска. При погребение, под веждите на шлема, вероятно, понякога са били прикрепяни по-малки овални златни пластини за очите. Разкопките, особено тези на Кипър от микенската епоха, ни доставят достатъчно малки отделни овални или ромбовидни пластинки, предназначени да покрият очите и устата на починалия владетел. Ако се върнем още по-назад във времето, подобно означаване на очите и устата чрез златни пластини ще открием за пръв път в глинените изваяния от Варненския халколитен некропол, които продължаваме да наричаме не много коректно "маски" (вж. Маразов 1994). Тази обредна практика засилва вероятността пластинката от "Колекция Божков" да е функционирала като "*полумаска*", покриваща долната част на лицето и основно устата, докато горната е скрита от шлема.

Това ритуално действие, развнозначно на днешното "затваряне на очите и устата на покойника", е имало за цел да направи умрелия "невиждащ" и "ням", т.е. да го лиши от средства за комуникация с нашия свят. Само съответни специализирани обреди биха могли отново да го "призоват" за среща на границата между световете. От друга страна, обаче, именно устата е телесният отвор, през който душата напуска тялото. Като минава през "златната уста", душата сама става златна и се присъединява към поколението на "златната раса" на героите, която обитава Острова на блажените или "светлия рай" на траките (Маразов 2005а; Marazov 2006). В тази светлина, според мен, може да се опише основната идеологическа функция на златните маски, които Г. Китов откри в могилата "Светицата" (Китов 2005) и в „Далакова могила", край с. Тополчане, Сливенско (вж. публикацията в този сборник), както и на по-старите златни македонски маски от Синдос, Охрид и Требенище и златните маска и полумаска от "Колекция В. Божков". Поставена върху лицето на смъртния (и умрял "тук") владетел, тя го трансформира в безсмъртен герой (в отвъдното). В това отношение нейната роля в обредния процес хероизация е близка до значението на златния венец, с който е увенчаван тракийският аристократ приживе или след смъртта си (вж. подробно Маразов 2007а). Маската придава нова идентичност на преминалия в света на вечността владетел: тя го отъждествява с героя - родоначалник на народа и прародител на династията (Flower 2006). Така, освен че в епичните разкази и в иконографията на изкуството царят ритуално повтаря ловните и военните подвизи на своя епичен прадед (Маразов 2003;2005b), той придобива и неговата безсмъртна, "златна" природа. Той се преселва в златния небесен купол и яхва златния кон на родоначалника на династията (ср. фреските в гробницата от Александрово - Маразов 2003а). Той повтаря баща си (за ролята на тази идеологема в героическата идеология вж. Nagy 1979; Bouvier 2002). Сливането между двамата е мистериално осъществимо: нали и великият одриски владетел Котис I се слива с образа на своя "баща" Аполон, представен (и "извикан" с надписа) в съдовете на "Аполоновия сервиз" от Рогозен (Marazov 1996).

Изобразителната програма на тракийските скъпоценни шлемове доказва, че майсторите несъмнено са осъзнавали *тъждеството между шлема и маската.* Това е подчертано и чрез изтъкване на ролята на челото, веждите и очите. Почти два века по-рано, в погребение от Синдос, под бронзов илирийски шлем е сложена златна маска (Sindos 1983: no 239). Двата предмета намират своето единство в създаването на общ образ. Общото за шлема и златната маска е, че отбелязват главата на владетеля като най-важния, най-висшия топос/орган от неговото социално тяло - нали той е "главата", "очите", "ушите" и "устата" на обществото и държавата (вж. Маразов 1994: 225сл; 2006с; ср. Акишев 1984 за "златния човек" от

Исик). Така, далеч преди да се роди идеята за римската "парадна шлем-маска", в Тракия тя вече е била реалност.

Вътрешното функционално тъждество между маска и шлем се реализира и в един основен атрибут на царя на подземното царство - гръцкият Хадес е снабден с *купее*, шлем от кучешка кожа, "съдържащ мрачната тъмнина на Нощта" (Pseudo Hesiod *Aspis*.220). Тази шапка прави притежателя си невидим, тъй като скрива лицето му, обвива го в мрак. Също като лицето на мъртвите, чиито черти изчезват в поглъщащата ги тъмнина на смъртта (Vernant 1989; Bouvier 2002). Но златната тракийска *маска дава нова плът на лицето* - най-идентифициращата част от човешкото тяло. Дори и след смъртта то няма да загуби чертите си и да се превърне от *prosopon* в безлична глава, *kephale*, каквито са сенките в ада. Едва ли става дума за опит чрез лицевата маска да се запази физическата индивидуалност на самия починал владетел. Нейната цел е по-скоро да се изяви неговото ново идентифициране, пълното сливане, повтарянето на образа на героя-прародител, въплътен в маската. Очите на шлемовете са отворени, за да се "взират в светлината", един чудесен гръцки израз за живот (Nagy 1990), чертите на лицето се запазват за вечността. Това означава, че шлемът и маската дават на тракийския аристократ така желаното статусно безсмъртие.

Между "полумаската" и шлема съществува обаче "*сензорно*" *различие*: докато шлемовете "виждат"/"чуват", маската "мълчи"/"говори". Между двата предмета, изграждащи лицето, т.е. социалната идентичност на обредния персонаж, са разпределени чисто *мистериални функции*. Може да се допусне, че полумаската, закриваща устата, потвърждава мистериалния статус "*mystes*" (затворен, ср. максимата "мълчанието е злато"), а шлемовете с двойка огромни очи на челото легитимират следващия статус на пълното посвещение "*epoptes*" (прогледнал, знаещ). Разбира се, на нас ни е позволено да оперираме само с оскъдните достъпни на науката данни за тайните обредни системи на древността. Факт е, обаче, че изобразителната програма и на шлемовете, и на маските се концентрира върху основните органи на лицето: очи, уши, уста, чрез които се осъществява мистериалната комуникация. Така че предположението за ролята на тези предмети в ритуали по придобиване на тайно знание не е лишено от основания.

Може да се предположи и друг метафоричен смисъл на полумаската. Тъй като повтаря в злато устата на покойния, тя би могла да кодира неговата функция на *жрец*, чиито думи са "чисто злато", защото тези царе-жреци са, както златото,

ЧИТАЛИЩНА БИБЛИОТЕКА
"ЗОРА"-СЛИВЕН
инв.№ 802/2015

социални медиатори. Митологични фигури от този тип не липсват в древна Тракия - достатъчно е да споменем Орфей и Замоксис (Marazov 2006). Жреците - певци всъщност са само глава и уста, като пеещата глава на Орфей, която не престава да дава предсказания дори след като е отделена от тялото (Маразов 1995). Ето защо в състезанието на претендентите за властта, изобразено върху гръко-скитския арибал от Кул Оба, единият от синовете на Херакъл е ранен от отскочилия лък в устата (Раевский 1977). Мястото на това физическо увреждане символично представя героя именно като въплъщение на сакралната функция на жреца. В антропоморфния модел на социалния космос главата/устата е емблемният жречески топос (Маразов 1988).

Известен е гръцкият обичай да се дава на покойника обол, с който да си плати на Харон превозването през реката Лете. Защо обаче ритуалната практика изисква монетата да се слага в устата, а не, например, в ръката? Това е един начин да се маркира устата като основно средство за комуникация в отвъдното след смъртта. И наистина, тъй като двата свята не могат да се виждат вазимно, аудитивният код е единственият, чрез който те могат да общуват (Маразов 1992). Сякаш отвъдното е постоянно захлупено под кинея на Хадес и единственното комуникативно средство за преодоляване на невидимостта в мрака е гласът. Затова и знаците на ада са по-скоро от звуково естество: тракане на зъби, вой, вопли и т.н. (Vernant 1989). Следователно, може да се предположи, че изобразяването на устата върху полумаската има за цел да "даде глас" на мъртвия, чрез който той да отговаря на въпросите, които ще му задават в отвъдното (за орфическата доктрина, която утвърждава важността на този диалог, вж. Йорданова-Михайлова 2005). В този смисъл те повтарят функцията на златните орфически ламели, полагани в гробовете на посветените (вж. последно Borgeaud 1991; Laks, Most 1997; Caratelli 2001).

Предлагането на няколко паралелни интерпретационни възможности не бива да учудва. Митологичното мислене е по принцип полисемантично и един знак има далеч по-голям шанс да се утвърди в традицията, ако покрива едновременно няколко семантични полета.

Погребалната златна маска, след широката си употреба в микенската традиция, е засвидетелствана в погребалните практики на Балканите към края на 6 в.пр.Хр., а в Тракия, както става ясно от маските в "Колекция В. Божков" и от "Светицата", тя навлиза половин век по-късно. Би могло да се предположи, че през 4 в.пр.Хр. на север от Хемус скъпоценните шлемове вече заменят маската (и "полумаската") във функцията ѝ на героизиращо позлатяване на мъртвия аристократ, докато на юг тези атрибути все още запазват функцията си, както показва новата находка от Тополчане. И географията на разпространение на двата типа предмети потвърждава подобна хронологическа картина: маските са на юг от Хемус, докато шлемовете досега са намирани само около Дунав. Вероятно и овалната полумаска от "Колекция В. Божков" е била изготвена специално за погребалния обред, което показва тясна функционална връзка между маската и пекторала, който в Тракия, а и в Македония, е бил изработван със същите ритуални цели.

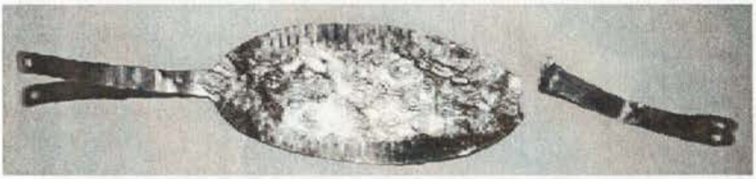

1. „Полумаска" от „Колекция В. Божков"

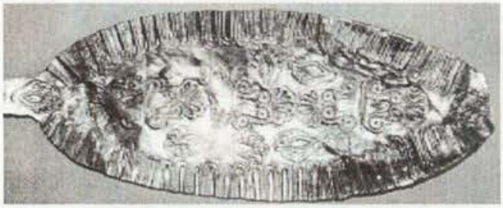

2. „Полумаска" от „Колекция В. Божков"

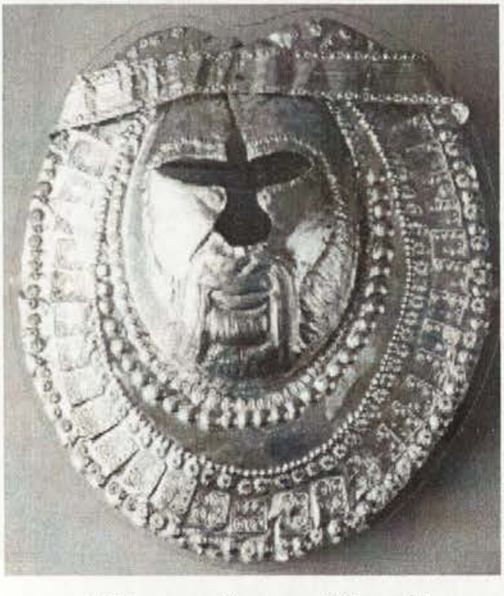

3. Маска от „Колекция В. Божков"

Ако си представим едно виртуално тяло, изградено от скъпоценните предмети, ще видим, че то е обозначено на всички равнища чрез "маска" - главата (шлем с очи, "полумаска" с уста), торса (огърлица, нагръдник или ризница, маркирани с маска на Медуза), краката (наколенник с маска на автохтонната Богиня). Така маската присъства и в трите сфери на антропоморфизирания природен и социален космос, за да трансформира в безсмъртен герой своя носител, който е синтез на трите идеологически функции в индоевропейското общество (Dumezil 1977): жреческа (главата), военна (корпуса) и икономическа (краката). В критичния момент на своя социално-политически живот владетелят си "слага маската", за да възприеме новата си идентичност на безсмъртен герой.

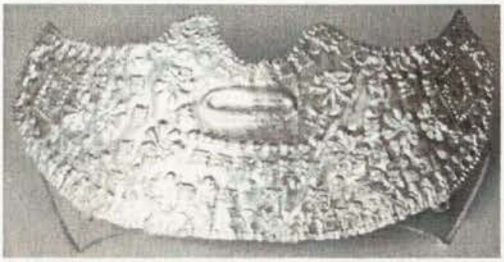

4. „Полумаска" от „Колекция В. Божков"

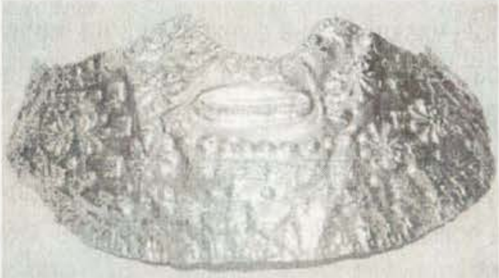

4а. „Полумаска" от „Колекция В. Божков"

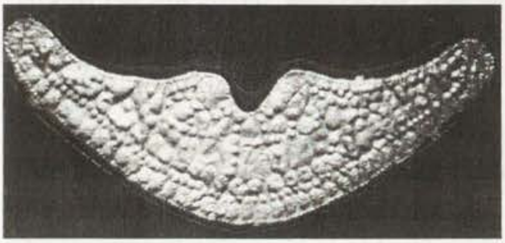

5. „Полумаска" от Голямата могила от Дуванли

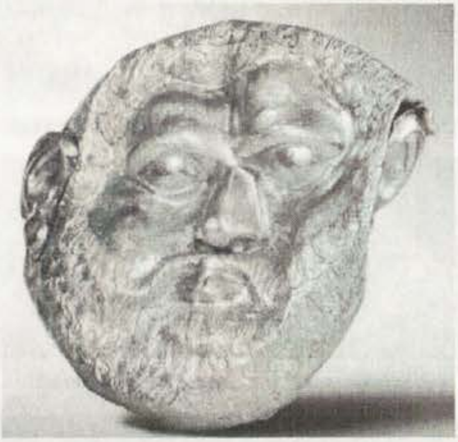

6. Маска от „Светица"

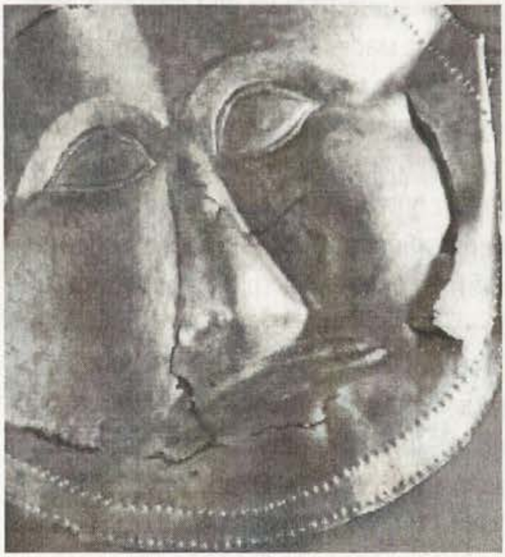

7. Маска от Далакова могила

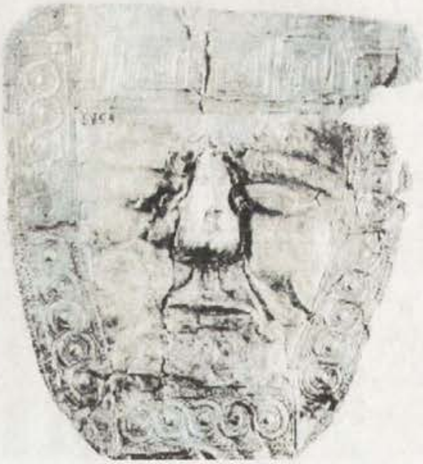

8. Маска от Требенище

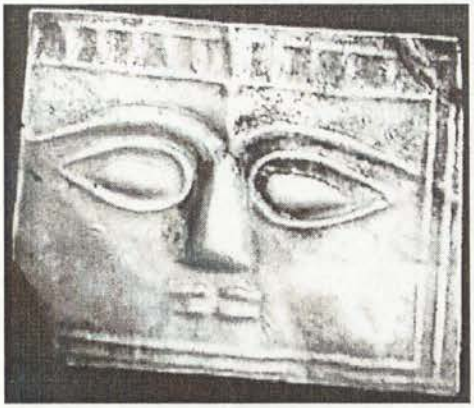

9. Маска от Месамбрия

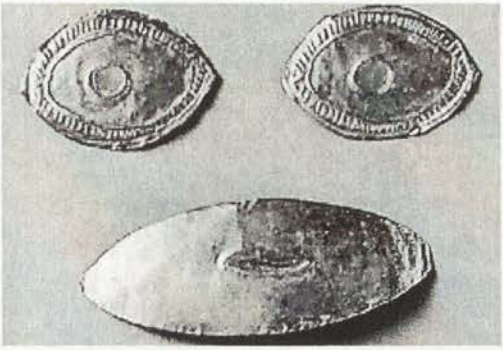

11. „Полумаска" от Горгипия

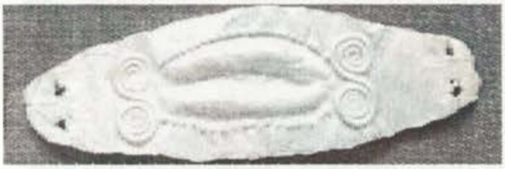

10. „Полумаска" от Кипър

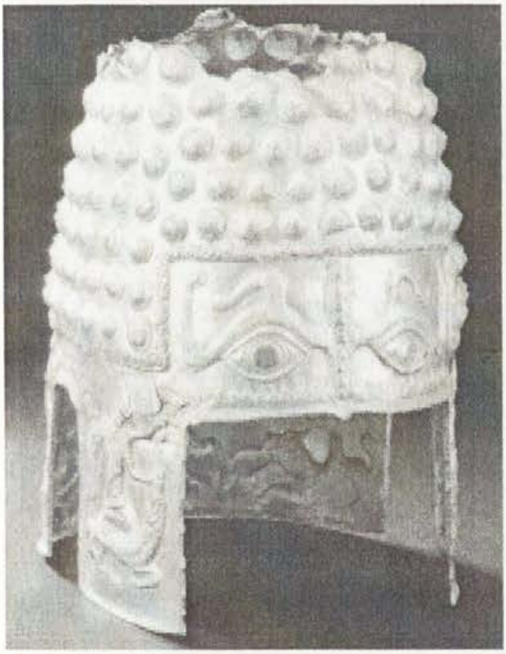

13. Шлем-маска от Коцофенещи

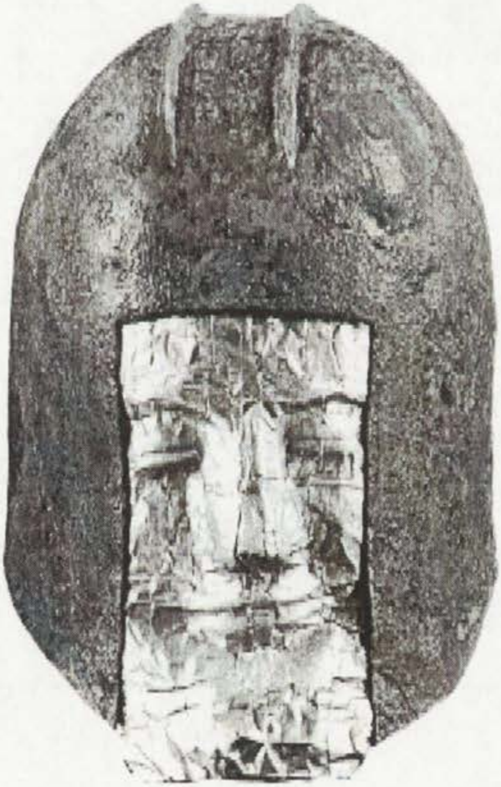

12. Шлем с маска от Синдос

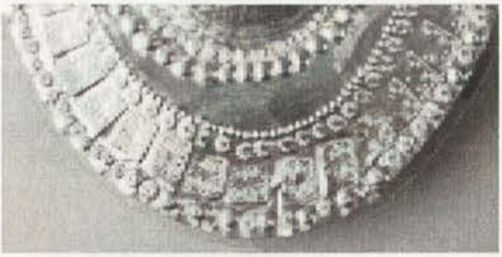

14. Маска от „Колекция В. Божков", детайл

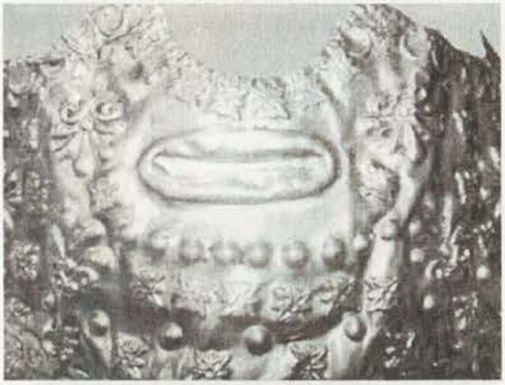

15. Полумаска от „Колекция В. Божков", детайл

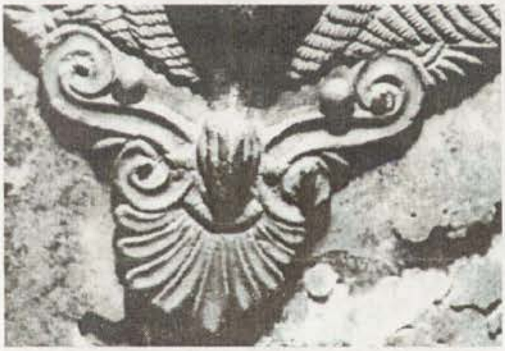

17. Апликация към бронзова хидрия от Махала

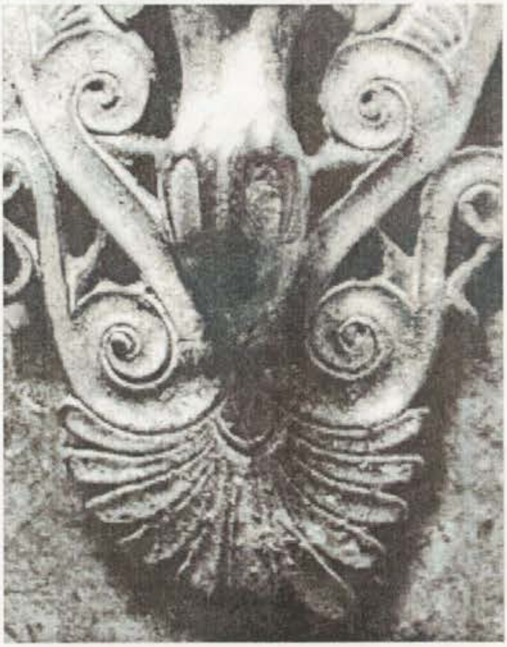

16. Апликация към бронзова хидрия от Руец

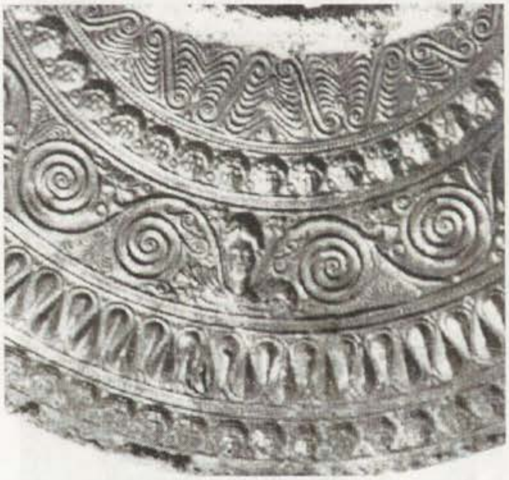

18. Нагръдник от Мезек

ЛИТЕРАТУРА

Абаев 1984. Абаев, В.И. Фракийский социальный термин *tarabosteis*. - В: *Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья.* Москва: 18-24.

Агре 2006. Агре, Д. Владетелски гроб от могила край селата Маломирово и Златиница, Елховско (Ямболска област). - В: **А. Минчев** (ред) *Съкровищата на траките. Каталог на изложба.* Варна.Славена: 93-102.

Акишев 1984. Акишев, А.К. *Искусство и мифология саков.* Алма Ата.Наука.

Венедиков, Герасимов 1973. Венедиков, И.,Т. Герасимов. *Тракийското изкуство.* София. Български художник.

Галанина 2006. Галанина, Л.К. *Скифсккие древности Северного Кавказа в собрании Эрмитажа. Келермесские курганы.* СПб.Изд. Государственного Эрмитажа.

Димитров 1949. Димитров, Д.П. Тракийската гробна находка от с. Дълбоки, Старозагорско. - *РПр.4:* .

Йорданова-Михайлова 2005. Йорданова-Михайлова, М. *Елински орфически свидетелства.* ЛиК.

Кисьов 2005. Кисьов, К. *Тракия и Гърция в древността. Могилни гробници от класическата епоха в община Калояново.* Пловдив.Автоспектър.

Клейн 1998. Клейн, Л.С. *Анатомия "Илиады".* Изд.СПб Университета.

Китов 1979. Китов, Г. Скифосът от Стрелча. - *Изкуство.*3: 27-31.

Китов 2005. Китов, Г. *Долината на тракийските владетели.* Славена.

Кузманов, Филипова 2004. Кузманов, М., И. Филипова. Маските от Синдос - възможни интерпретации. - В: **Агре, Д, Г. Китов** (ред) *Панагюрското съкровище и тракийската култура. София.*Фондация Тракийска древност: 181-189.

Маразов 1980. Маразов, И. *Наколенникът от Враца.* София. Български художник.

Маразов 1988. Маразов, И. К толкованию изображения на арибалле из кургана Куль-Оба. - *ВДИ.4: 103-110.*

Маразов 1992. Маразов, И. *Мит, ритуал и изкуство у траките.* София. УИ "Св.Кл. Охридски".

Маразов 1994. Маразов, И. *Митология на златото.* С. ИК "Хр. Ботев"

Маразов 1994а. Маразов, И. *Митология на траките.* София.Секор.

Маразов 1995. Маразов, И. Главата на Орфей и кракът на Евридика. - *Български фолклор.* 4: 4-19.

Маразов 2000. Маразов, И. Действието "покриване - откриване" в мита и ритуала. - *МИФ-5/2*: 185-231.

Маразов 2003. Маразов, И. Двубоят като ценностно изпитание в митичната биография на тракийския владетел. В: *Пътят. Сборник в чест на Г. Китов.* Гео Прес: 124-132.

Маразов 2003а. Маразов, И. Ловът като ценностно изпитание в митичната биография на тракийския владетел. - В: *Анали.*1: 44-57.

Маразов 2005. Маразов, И. *Heterotopia* на древна Тракия. 2. Могили, гробници, епос, иконография. - В: **И. Маразов** (ред) *Съкровището* (=МИФ 10): 93-126.

Маразов 2005а. Маразов, И. *Heterotopia* на древна Тракия. 1. Могила, гробница, погребални дарове. - В: *Тракия и околният свят.* (=МИФ 9): 73-122.

Маразов 2005b. Маразов, И. Семантика и функция на изобразителния текст във фреските на тракийските гробници. - *Проблеми на изкуството.*3: 7-19.

Маразов 2006. Маразов, И. Богинята Атина в царската идеология на древна Тракия. - В: *Проблеми и изследвания на тракийската култура.* Казанлък."Ирита".2006: 32-74.

Маразов 2007. Маразов, И. Парадните наколенници в древна Тракия (под печат)

Маразов 2007а. Маразов, И. Полумаска в обряде захоронения древних фракийцев. - В:

Маразов 2008. Маразов, И. Маската в Тракия (под печат)

Раевский 1977. Раевский, Д.С. *Очерки идеологии скифо-сакских племен.* Москва. Наука.

Филов 1934. Филов, Б. *Надгробните могили при Дуванлий.* София.

Berciu 1974. Berciu, D. *Contriburion a l`etude de l'art thraco-gete.* Bucarest.

Borgeaud 1991. Borgeaud, Ph. (ed) *Orphisme et Orphee. En l`honneur de J. Rudhardt.* Geneve.Droz (Recherche et rencontres 3).

Bothmer 1984. Bothmer , D. von. *A Greek and Roman Treasury.* The Metropolitan Museum of Art.

Bouvier 2002. Bouvier, D. *Le scepter et la lyre.* L`Iliade *ou heros de la memoire.* Paris.J. Millon.

Caratelli 2001. Caratelli, G.P. *Le lamine d`oro orfiche. Istruzioni per il viaggio oltremondano degli iniziati greci.* Milano.Adelphi.

Dumezil 1977. Dumezil, G. *Les dieux souverins des Indo-Europeens.* Paris. NRF.

Filov, Schkorpil 1927. Filov, B., K. Schkorpil. *Die archaische Nekropole von Trebenischte am Ochrida-See.* Berlin und Leipzig.

Flower 2006. Flower, H.I. *Ansector Masks and Aristocratic Power in Roman Culture.* Oxford University Press.

Gorny & Mosch. *Auktion. 16.10.2001.*

Laks, Most 1997. Laks, A., G.M. Most. (eds) *Studies on the Derveni Papyrus.* Oxford. Clarendon Press.

Lazaridis 1965. Lazaridis, D. Fouilles dans la region du Pangee. - In: *Le rayonnement* *des civilizations greque et romaine. VIIIe Congres Internationale d`archeologie classique.* Paris.CNRS: 294

Lincoln 1986. Lincoln, B. *Myth, Cosmos, and Society.* Harvard University Press.

Lincoln 1991. Lincoln, B. *Death, War, and Sacrifice.* University of Chicago Press.

Loraux 1985. Loraux, N. *Facons tragiques de tuer une femme.* Paris.Hachette.

Marazov 1996. Marazov, I. *The Rogozen Treasure.* Sofia.Secor.

Marazov 2006. Marazov, I. Zalmoxis between the Gets and the Goths. - In: *Goterna*: 35-48.

Marazov, Kabakchieva 2007. Marazov, I., G. Kabakchieva (eds) *The Splendour of Bulgaria. Vassil Bojkov Collection. Catalogue of Exhibition.* Accent.

Marshall 1968. Marshall, F.H. *Catalogue of Jewellery, Greek, Etruscan, and Roman in the Departments of Antiquity, British Museum.* Trustees of the British Museum. 2nd Ed.

Nagy 1979. Nagy, G. *The Best of the Achaeans. Concepts of the Hero in Archaic Greek* Poetry. The Johns Hopkins University Press.

Nagy 1990. Nagy, G. *Greek Mythology and Poetics.* Cornell University Press.

Sindos 1983. Уйндпт. Кбфблпгпт фет екиеузт. Бсчбйплпгйкп мпхтейп Иеттблпнйкзт.

Triantaphyllos 1994. Triantaphyllos, D. Ancient Thrace. - In: **V. Papoulia** (Ed) *Thrace.* General Secretariat of the Region East Macedonia-Thrace: 35-97.

Vernant 1989. Vernant, J.-P. *L'individu, la mort, l'amour. Soi-meme et l'autre en Grece ancienne.* Paris.NRF.

Vickers 2002. Vickers, M. *Scythian and Thracian Antiquities.* Oxford.Ashmolean Museum.

ЧЕРНОФИРНИСОВА РИСУВАНА КЕРАМИКА ОТ ПОГРЕБЕНИЕТО ПОД ДАЛАКОВА МОГИЛА ПРИ С.ТОПОЛЧАНЕ, СЛИВЕНСКО

Дора Петкова

През лятото на отминалата 2007 г.,при систематични археологически разкопки на експедиция ТЕМП, под ръководството на д-р. Г. Китов от АИМ при БАН, в землището на с. Тополчане, беше открито изключително интересно, във всяко отношение, погребение на тракийски владетел.

Богатият и разнообразен погребален инвентар, за пореден път, предостави на откриватели и изследователи невероятното предизвикателство за синтез и анализ на остатъците от материална и духовна култура на високоцивилизованата и устойчива тракийска общност по земите ни.

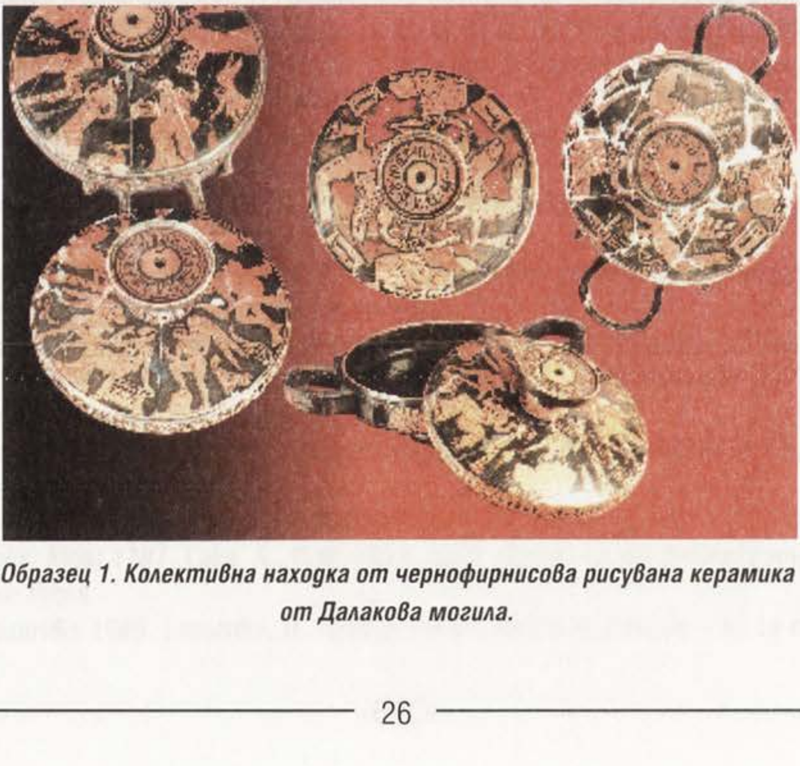

Образец 1. Колективна находка от чернофирнисова рисувана керамика от Далакова могила.

Всички находки от този инвентар са много важни, защото хвърлят допълнителна светлина върху погребалния обичай на тракийските династи, както и за техния произход.

Семантичната им натовареност е от съществено значение, както за погребалните практики, така също и за някои събития, свързани с реалния живот на погребания. Затова, цялостният анализ на археологическата ситуация ще разкрие етапите от живота на погребания индивид. Но това е право на откривателя.

Моята задача е да се занимая със синтеза, анализа и итерпретацията на колективната находка от рисувана, чернофирнисова керамика - съществена част от погребалния инвентар - в контекста на обредните действия.

Находката, както и целият инвентар са притежание на РИМ гр.Сливен.

По информация на откривателя - д-р Г. Китов - керамичните съдове са открити под скелета на погребания, което би могло да ни наведе на мисълта, че става въпрос за един определен етап от живота на владетеля. Етапът от неговата ранна младост - преди още да бъде натоварен с общественозначимата функция.

Керамиката е открита in situ, силно фрагментирана, но със запазени конфигурации на формите и след приложения стандартен метод за демонтиране на археологически находки, бе облекчен процесът на пълно възстановяване.

След като организирах полево реставраторско ателие в предоставеното ми помещение от РИМ - гр. Сливен, приложих деференциран подход към фрагментите на всеки един от общо петте съда - купи с капаци - леканета.

Първоначалното, задължително реставраторско изследване за обективния статус на керамиката, освен че не показа наличие на бяла боя върху фигурите, ми даде и безценна информация за обредни действия, предшествали и съпътствали трупополагането.

Подробните описания и констатации, както и процесите на консервация и реставрация, съм направила в реставраторския дневник. Затова ще спестя професионалната реставраторска терминология, но ще се позова на технологичните наблюдения.

След систематичното, поетапно възстановяване на формите, бях изправена пред изумително енигматичната ситуация, предоставена ми от цялостната, повествователна идея в развитие.

Но преди това, подобаващо, ще отбележа някои факти, които, по мое мнение, са твърде важни.

Между фрагментите на капака на лекане № 3 и отложилите се останки от карбонати от бронзовия съд, който е лежал върху него, бяха открити съвсем дребни късчета от клонки на иглолистна растителност, наподобяващи мирта.

Съдовете, преди погребението на индивида, са били подложени на вторична, директна температурна интервенция. При това не всички и не равномерно, тъй като бяха констатирани само локални участъци на повреждане на фирниса и изменение в цвета на лома на фрагментите. Характеристики, доказващи вторичната температурна интервенция. При две от леканетата \№ 4 и № 5 \ вторичното опалване е твърде интензивно, както при купите, така и при капаците им. Тъй като нито в съдовете, нито при откритото погребение е констатирано наличие на въглени или пепел, редно е да се потърси ритуал, предшествал трупополагането.

В съгласие с мнението на проф. Ив. Георгиева, която много обстойно разглежда проблематиката във фундаменталния си труд - "Българска народна митология"- огънят и свързаните с него ритуали във връзка с представите за душата и смъртта, са отразени в погребалната обичайна система с далечни, предхристиянски корени. Погребаният под Далакова могила владетел е индивид в разцвета на силите си, който не е починал от естествена смърт, затова в ритуала, свързан с освобождаване на душата чрез огъня, участват предмети, които придобиват апотропейно значение.

Технологично и художествено, съдовете са дело на ателиета, чиито висок професионализъм не подлежи на съмнение.

Глиненото тесто е много добре пречистено, без наличие на видими примеси от морски пясък, характерен за изделия от крайбрежни ателиета.

Формите са добре източени на грънчарското колело и е постигната изключителна пропорция и елегантност на съдовете.

Първоначалното изпичане е придало на изделията необходимата здравина и качество.

Известно технологично отклонение се наблюдава при двете леканета - № 4 и № 5, но това само потвърждава предположението, което подсказва идейната им принадлежност.

По отношение на художественото композиране на фигури и атрибути, представени върху капаците и при устиетата на купите, независимо от това, че са изработени в различни ателиета и най- вероятно по различно време, то те следват една сюжетна линия, която повествователно се развива.

Началото на повествованието е представено в композицията върху капака на лекане № 1., с диам.- 22.2 см. Поясът от украса под устийния ръб на купата е симетрично разположена спрямо двете дръжки - композиция от лаврови клонки.

С перфектно познаване анатомията на човешкото тяло и принципите на художествената композиция, художникът е постигнал максимална конкретика при пресъздаване на динамичния диалог между седналата върху ракла млада жена и двамата, голи, крилати мъже - посланици.

Разположението на основните герои в повествованието \фигурата на седнал, гол, млад мъж и седналата млада жена\, помощния персонаж и атрибутите, подсказват, че действието се развива на "територията на младата жена- в нейния дом." Сцената между тримата е деликатно отграничена с флорални елементи.

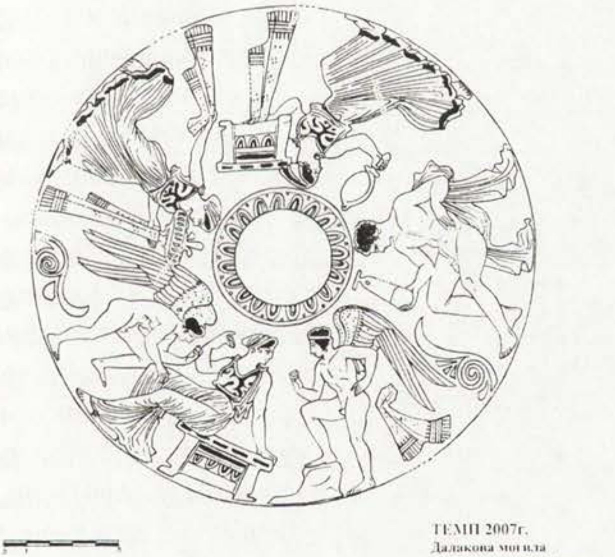

ТЕМП 2007г.
Далакова могила
с.Тополчане общ.Сливен
рис.Петър К. Петров

Обр. 2 (1) Графична рисунка на сцена от капак на лекане

Изобразяването на стоящия от дясната страна на жената, крилат посланник, с когото тя оживено "разговаря", е представен с лента,пристягаща косата, което най-вероятно отразява конкретен йерархичен статус.

Върху капака на лекане № 2, с диам. - 26.3см, действието вече е пренесено на "територията" на младия мъж, който е видимо доволен от разказа на крилатия пратеник.

Докато, върху капака

на лекане № 1, мъжката фигура е представена без отличителен социален белег, като младеж, то тук, черната му къдрава коса е пристегната с лента над челото.

Както и при първата основна сцена, диалогът между младия мъж и неговия пратеник е рамкирана от флорални елементи, а под надиплената материя, наподобяваща кресло, върху която е седнал мъжът, е изобразена лаврова клонка.Това най-вероятно е белег за знатна принадлежност.

Развитие наблюдаваме и при женската фигура. Прическата е сменена. Фигурата на жената е по-женствена и в лявата си ръка тя вече държи пешкира, който в предходната композиция "свободно стои" под крилата на посланика.

В сюжетната линия на повествованието, освен познатите вече герои, персонажи и атрибути, които си разменят местата в зависимост от развитието на събитията, в композицията участва и изображението на лебед.

Украсата под устийния ръб на купата е симетрично разположена композиция от палмети.

Тези две леканета са дело на едно и също ателие и в частност - на един художник.

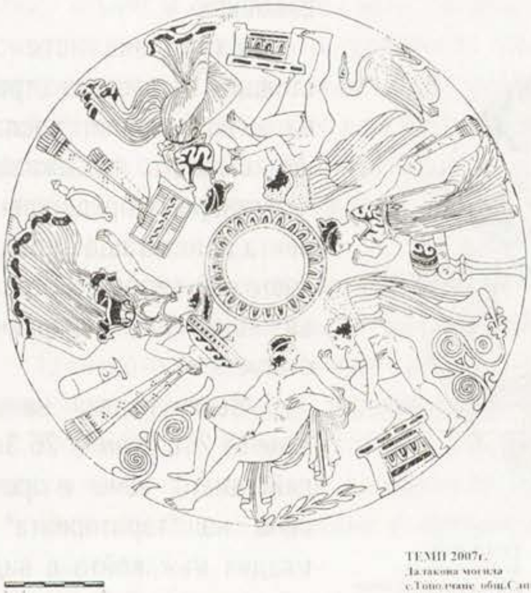

ТЕМП 2007г.
Далакова могила
с.Тополчане общ.Сливен
рис.Петър К.Петров

Обр. 3 (2) Графична рисунка на сцена от капак на лекане

Изображенията са твърде реалистични, граничещи с откровен натурализъм. В тях няма и намек за митология, а с езика на метафората са преразказани реално случили се събития.

Върху капака на лекане № 3, с диам. - 26.5см, развитието на повествованието продължава във времето, но вече в "реалното отсъствие" на един от основните герои - съпругът. Той вече се е принесъл в отвъдното, но се "завръща" в своя дом, при любимата жена и близки хора като орел, заедно със своя посланик. И за да няма съмнение, че това е така - любимата жена е в "рамка" от флорални елементи - досущ, като при сцени №№ 1 и 2. Посланикът е същият крилат, гол мъж с препасана с лента коса, който в началната сцена № 1 отнася първото послание.

В изграждането на композицията от шест женски фигури, орел, посланик и атрибути, тук виждаме и изображението на млада сърничка. В ляво от нея, право, е изобразено младо момиче. Неговата фигура, изображение и прическа се отличават от останалите женски фигури. Едва ли това е случайно, като се вземе под внимание, че сцените са подчинени на общо сюжетно повествование. Би могло да се допусне, че младото момиче е дъщеря на покойника.

Това лекане, без да нарушава повествованието, е дело на друг художник и вероятно е правено по друго време, но няма съмнение че е в пряко отношение към събитията.

Маниерът на рисуване е много различен. При все че е положено старание да се постигне прилика, фигурите издават известна "тромавост". Отсъства елегантността и финеса на рисунъка от сцените при първите два капака.

Украсата под устийния ръб на купата е симетрично разположена композиция от палмети.

Върху капака на лекане № 4 с диам. - 20.6 см е композирана алегорична сцена от четири човешки фигури - две женски и две голи мъжки фигури с крила, които са симетрично разположени в окръжността и са представени в динамично движение, наподобяващо танц или летене.

Това са персонажите, които участват и в сцените от повествованието, отразено при описаните вече три капака. В композицията вземат участие и характерните основни атрибути, които присъстват при всички сцени.

Изключителен интерес пред-

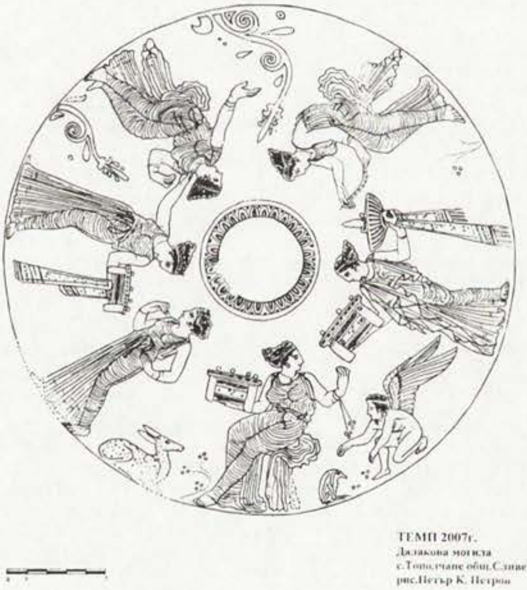
ТЕМП 2007г.
Дялакова могила
с.Тополчане общ.Сливен
рис.Петър К. Петров

Обр. 4 (3) Графична рисунка на сцена от капак на лекане

ставлява, че при създаването на тази композиция, художникът съзнателно е акцентувал върху символичната симетрия и имагинерното представяне на фигури и предмети. Това е абсолютно съзнателно поднесена информация със средствата на художествения прийом и няма нищо общо с интерпретации от рода на "примитивно майсторство".

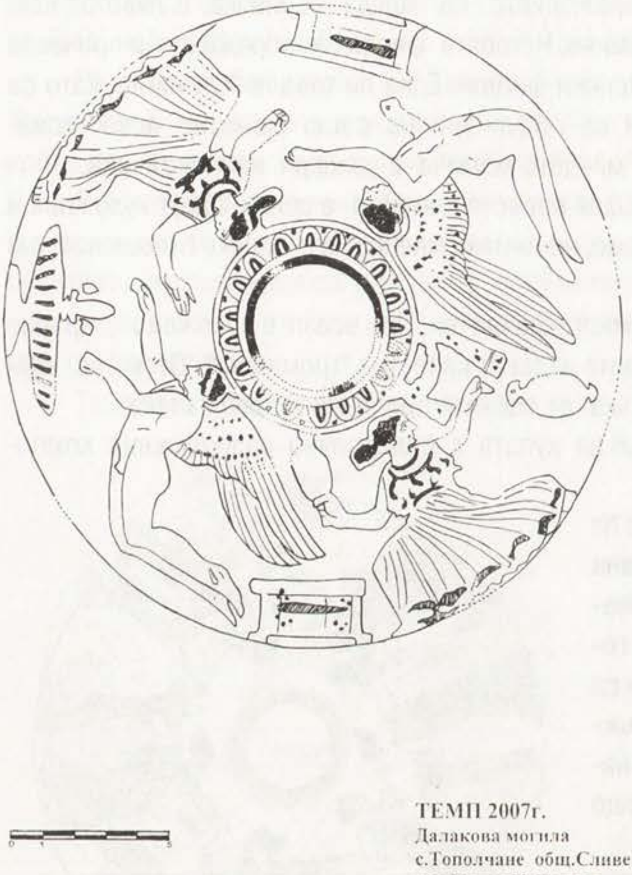

ТЕМП 2007г.
Далакова могила
с.Тополчане общ.Сливен
рис.Петър К. Петров

Обр. 5 (4) Графична рисунка на сцена от капак на лекане

Аналогична на описаната сцена е и сцената от капака на лекане № 5.,с диам.- 20 см.

Същата динамичност на симетрично разположените фигури и атрибути. Същото имагинерно представяне на образи и предмети. Единствената разлика, която вероятно има ритуално значение е, че в левите си ръце представените фигури държат атрибути. Женските фигури държат огледала, а голите, мъжки фигури с крила - ритони \ ? \.Този предмет за първи път е отразен само в тази композиция.Това най-вероятно има специално семантично значение, но това ще се установи при един понататъшен подробен и задълбочен анализ.

При купите и на двете леканета украсата под устийните им ръбове е симетрично разположена композиция от палмети, вписани в триъгълни полета.

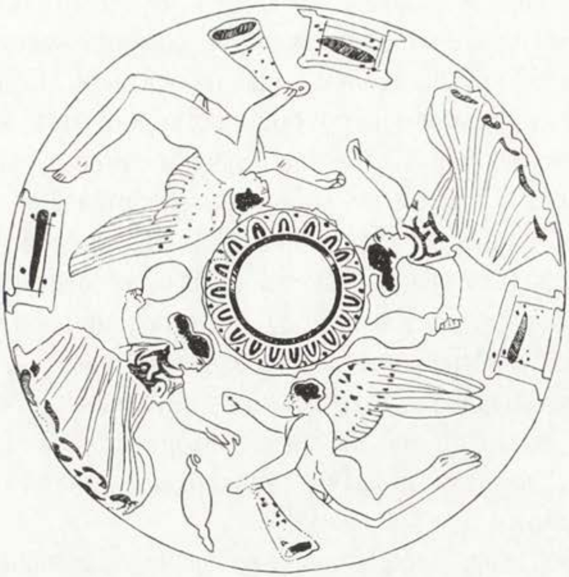

ТЕМП 2007г.
Далакова могила
с.Тополчане общ.Сливен
рис.Петър К. Петров

Обр. 6 (5) Графична рисунка на сцена от капак на лекане

Много важно е да се отбележи, че тези две леканета са били подложени на много интензивна вторична температурна интервенция. Следите от това са много характерни и видими по цялата повърхност на купите и капаците. Докато при трите леканета, с реалистични сцени,следи от вторична интервенция се проследяват само в локални участъци при купите.

Вземайки повод от характеристиката на д-р.М.Рехо - безспорен изследовател на рисуваната керамика у нас - за леканeто като "традиционен подарък за младоженки" и на базата на направения визуален анализ, без претенции да е изчерпателен на този етап, от сцените върху капаците на колективната находка от погребението под Далакова могила, няма причина да не направя извода,че случаят ни е поднесъл уникална информация, представяща съществен момент от живота на покойния владетел. Преминаването му в друг социален статус.

Както вече отбелязах по-горе, в представените сцени няма и следа от принадлежност към каквато и да била митология. Най-малко - гръцка.

Колкото до изобразените, при някои от сцените, животни, то тяхната семантика бих могла да конкретизирам в един по- късен етап, защото е свързано със синтез и анализ на огромен по обем археологически материал.

Независимо от добросъвестно прегледаната литература, касаеща известните гръцки ателиета и вазописци, които са изработвали подобни изделия, не открих сходство в маниера на рисуване. Най-правдоподобен паралел открих при чернофирнисова рисувана керамика от така назоваваният керченски тип - фрагменти от леканета от Пантикапей. Но, всред погребалния инвентар на откритото през 1963 г. погребение в с.Калояново, Сливенско, чернофирнисовата рисувана керамика \пелике\, въпреки че сюжетната композиция е подчинена на друга идея \?\, маниерът на рисуване е твърде сходен с тази от колективната находка под Далакова могила, с уговорката,че леканетата принадлежат към един по-ранен период.

Към този твърде характерен стил на рисуване, отличаващ се от елинистическия вазописен маниер, можем да отнесем и пеликето от Старосел, както и някои от кратерите, открити при гр. Мъглиж,Казанлъшко. Пак със същата уговорка, че датировката би трябвало да е разположена в един по-широк, динамичен диапазон до локализиране на конкретни ателиета. Вече са на лице достатъчно находки, които биха могли да улеснят разрешаването на проблематиката.

Наблюденията ми, макар и не съвсем изчерпателни на този етап, показват технологични характеристики, касаещи суровина, източване, изпичане и не на последно място - сюжетно и композиционно решаване на художествените сцени, са твърде отличаващи се от класическата гръцка вазопис.

Най-вероятно става въпрос за ателиета, принадлежащи към високохудожествена школа с устойчива традиция, които в много продължителен период са обслужвали актуални за историческото време доктрини, като рисуваните сцени върху по-ранните изделия са по-близки до реално случвали се събития, отколкото до митологията.

Предстои изследване на химичния състав на компонентите, влизащи в състава на глиненото тесто, от което са направени керамичните изделия и състава на глини от кариерите около Сливен за доказване или отхвърляне на хипотеза за наличие на местни ателиета.

Литература

1. CVA - Inv. M - 902. Found in the New Esplanade excavation, Mt. Mithridates, Kerch \anc. Panticapaeum \, 1957.

2. Рехо М. Атическа червенофигурна керамика. УИ "Св. Климент Охридски" - С. 1992.

3. Лазаров М. Антична рисувана керамика в България. БХ. С. 1990.

4. Сайко Э. Техника и технология керамического производства Средней Азии в историческом развитии.Москва. 1982.

5. Scott. L. Potteri: A History of the technology. Oxford.Vol.1.1958.

6. Ив. Георгиева. Българска народна митология. Изд. НИ. 1993 г.

7. Г. Китов. Тракийски култов център Старосел. Изд. "Славена" 2001 г.

8. Г. Китов. Тракийски могили в Казанлъшко.- АОР пр.1995 г.

9. Т. Иванов. Антична керамика от Аполония.

10. М. Чичикова. Тракийска могилна гробница от с. Калояново, Сливенски окръг. БАН ИАИ. XXXI.1969г.

ФОРТИФИКАЦИЯТА ЗА ЗАЩИТА НА ИЧЕРЕНСКИЯ ПРОХОД И ДУБЛИРАЩИТЕ МУ ПЪТНИ ТРАСЕТА ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ И БЪЛГАРСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ / КРАЯ НА IV - XIV ВЕК/

Стефан Лисицов

През Ичеренския проход минава важна пътна комуникация, пресичаща диагонално Балкана /от североизток към югозапад/ и свързваща през античността големите градски центрове Марцианополис /при гр. Девня/, Верея и Филипопол, а през българското средновековие - столиците Плиска и Велики Преслав, с посочените градове южно от Стара планина.[1] В района на Източния Балкан пътят подхожда от североизток през Козяшкия проход /в Котленската планина/, като при Ичеренския проход е най-невралгичният участък на пътната комуникация, поради орографските и хидрографски особености на планината. Над село Ичера /Сливенска община/ пътната връзка изкачва чрез серпентини Сливенския Балкан и прехвърля билото му при м. Чуката. На югоизток към Сливенското поле древният път[2] преодолява опасни пропастни склонове, теснини и пресечени терени на реки, потоци и суходолия по направление: Джендемите /Големия и Малкия Джендем/ - Песъчливото дере - Млечен дол /Сютлю дере/ - Кушбунарската река - Ешек усуран - Дълбоки дол - Мара дере **/Обр. 1/**

През посочените исторически епохи Ичеренският проход е имал от изток две успоредни на него дублиращи пътни връзки. Западната пътна връзка изкачва югоизточно от с. Ичера Стидовската планина по нейната напречна гънка - Венешки рът и минава по направление: хребета Матей - м. Матейска Калинка - м. Горяните - м. Харамията /Рамията/ - рида Синилка - западния склон на хребета Катъгово, като още преди достигането си до полето се насочва към Ичеренския проход /в района на кв. Сотиря на гр. Сливен/. Източната пътна връзка се отделя от основната пътна артерия при т.н. Катунишки рид, изкачва Стидово през местностите Катеришки манастир, Вратника и Ушите, като в южна посока преминава през хребета Матей /т.н. Матейска планина/. Древният път пресича планината Гребенец и спущайки се по вододелното било на Калояновска река и Рупски дол, дебушира в Сливенското поле при м. Калояновите палати.

Пътната артерия през прохода и двете дублиращи нейни пътни инфраструктури се свързват помежду си чрез две напречни комуникации - по билото на Стидово и съответно - през северозападния склон на хребета Катъгово и долината на Сотирска река.

Мрежата от дублиращи пътни трасета на основната комуникация и напречните пътни връзки са създавали отлични възможности за обходни движения в планината и маневри на войските при отбраната на прохода.

За защита, контрол и наблюдение на Ичеренския проход и дублиращите му пътни връзки, както и на прилежащите им съоръжения /мостове, бродове, подпорни зидове към склонове и др./ през посочените исторически епохи е била създадена и поддържана добре обмислена мощна отбранителна система от фортификационни градежи, както следва:

КРЕПОСТТА НА в. ПЕСЧЕНИК /ПЕЧЕНИК, ЧЕРНИЯ КАМЪК, ГОЛЕМИЯ КАМЪК/

Разположена е на 12 км изток-североизточно от гр. Сливен, в източния дял на масива Сините камъни, върху един от веригата скалисти върхове, издигащи се между потока Млечен дол /Сютлю дере/ - от запад и ручея Песъчливото дере - от изток. Отстои на 2 км от древното трасе на Ичеренския проход, с което го свързва пряка пътна връзка. Тесни седловини отделят в. Песченик /с надм. н. 800 м/ от останалите височини. Укреплението обхваща върха /който е двуглав/ и част от стръмните склонове южно от него **/Обр. 2/**. От запад, изток и североизток то почти изцяло е защитено от скални зъбери и пропасти с височини от 10 до 40 м, под които следват почти непристъпни скатове. При останалите участъци отбраната е била улеснена от стръмни склонове. Твърдината има дължина 152 м /север-юг/, ширина от 28 до 120 м и площ около 11,5 дка. Тя се състои от две укрепления, отделени едно от друго чрез отвесни скали с височина до 25 м. Горното укрепление обхваща двуглавия връх, а долното заема склоновете и терасите южно от него. Двете укрепления се свързват чрез пасаж широк 1,50 м, изсечен в скалата.

Крепостните стени са съхранени над терена на височина до 1,10 м - главно при източния защитен сектор. Максималната ширина на куртините достига 3,80 м.

Зидовете са градени изцяло от обработени само откъм лицевите си страни големи каменни блокове на кална спойка. Пълнежът между гладките лица на стените е от необработени камъни, чакъл и трошляк .

Крепостта е имала две порти - при западната част на долното и при северната стена на горното укрепление. По-добре запазената западна порта е широка около 1,40 м. Останки от кули не се забелязват.

В крепостта личат следи от няколко постройки - на върха и върху тераса с площ 0,4 дка при югозападното му подножие.

Разкритата фрагментирана керамика в твърдината е предимно от ранновизантийската епоха /V - VI в./ и от периода на българското средновековие /XI - XII в. пр. Хр./.

КРЕПОСТТА В М. ОРЛОВО ГНЕЗДО /ОРЛОВИ ДУПКИ/

Отстои на 8 км изток-североизточно от гр. Сливен, като обхваща скален терен от остри зъбери и тераси /с надм. вис. 750 м/ при югоизточната част на Сините камъни. Намира се на 600 м западно от Ичеренския проход. Почти от всички страни крепостта е естествено защитена от дълбоки бездни и почти отвесни и непреодолими склонове с височина до 120 м /**Обр. 3**/. Ждрелото на Кушбунарската река опасва твърдината откъм север и североизток, а от запад и юг същата е защитена от стръмен овраг. От северозапад тесен и скалист език свързва защитеното пространство с основната скална верига, а от изток се спущат трудно преодолими склонове към м. Моллова кория. Крепостта има дължина 190 м, ширина 107 м и площ около 12 дка. Състои се от две укрепления, отделени едно от друго чрез скала, висока до 20 м. Горното /западно/ укрепление има размери: 120 х 46 м, като почти изцяло теренът му е пресечен. Долното /източно/ укрепление се състои от няколко тераси, свързани помежду си.

Запазени са пет къса от защитните стени, които са съхранени в суперструкция на височина до 0,20 м над насипа рушевини от зидовете. Градени са от полуобработен камък /от варовиков произход и риолитови кварцпорфири/.

Достъпът в твърдината се е осигурявал от два подхода при скалния език от северозапад и при източния край, където са запазени добре оформени стъпала от каменна стълба към входа на крепостта.

Кула при тесния северозападен ъгъл на крепостта е фланкирала подхода към нея. Тя е правоъгълна, с размери около 7,50 х 5,00 м, градена е от сивобели варовикови блокчета е и ориентирана изток-запад. Здравите части от суперструкцията ѝ са покрити с насипи рушевини от градежа /**Обр. 4**/.

Следи от сгради се забелязват при долното укрепление.

Освен ранновизантийска фрагментирана керамика, откриха се няколко къса средновековна керамика от периода XI-XII век, както и керамични чирепи от елинистическия период. Подобна керамика, както и късове от разтопено желязо, руда и шлака се откриват и югоизточно от крепостта - в м. Юрта, където е имало селище - подградие към твърдината.

КРЕПОСТТА НА ДЕСНИЯ БРЯГ НА КУШБУНАРСКА РЕКА

Изградена е на 7 км североизточно от гр. Сливен, в югоизточната част на Сините камъни. Има надморска височина 965 м, твърде голяма вътрешна денивелация /от 190 до 200 м/ и е с алпийски характер. Отстои на 1,4 км от Ичеренския проход и е в близост до крепостта в м. Орлово гнездо. Разположена е върху масивна скала и скални групи, обградени откъм север, изток и югоизток от ждрелото и дълбоката гориста клисура на посочената река, а от запад и югозапад - от стръмните склонове към потока Ешек усуран. Крепостта има неправилна форма, с дължина 811 м и ширина до 326 м. Състои се от три самостоятелно бранещи се укрепления /**Обр. 5**/. Южното /долно/ укрепление е подковообразно. От изток и запад е естествено защитено от скалисти и стръмни скатове, а от север - от скален венец с височина 4 до 10 м. Има размери 155 х 104 м, като обхваща площ от 11 дка. При северозападния си ъгъл се свързва със средното укрепление, което е най-голямо. От запад, север и изток същото е защитено от високи скални зъбери и пропасти. Дължината му е 456 м и обхваща площ около 45 дка. Северното /горно/ укрепление има елипсовидна форма и е разположено върху темето на огромна скала /**Обр. 6**/. Почти от всички страни то е защитено от шеметни пропасти с височина над 100 м, под които следват трудно преодолими гористи склонове.[3] В югозападния си край се свързва чрез тясна седловина със средното укрепление. Има дължина 200 м, ширина 118 м и заема площ около 20 дка.

Крепостните стени при долното укрепление са почти изцяло изградени от каменни блокчета на хоросанова спойка, в която са положени късчета счукана тухла. При средното укрепление най-добре са запазени шестте зида в процепите между скалните зъбери при северния му защитен сектор. Тук стените са градени от каменни блокове на кална спойка, със запазена височина 0,90 м над терена, при ширина от 1,45 до 1,55 м. /**Обр. 7**/. Стените са с гладки лица. По северното укрепление се забелязват останки от защитен зид само при по-достъпната югозападна част на скалата. Каменният строителен материал е от местни порфирни шисти.

Твърдината е имала три порти и един подход към нея, като едната от портите и подходът са по билото на масива, в най-южната и съответно в най-северната точка от крепостта. Останалите две порти са в североизточния край /в района на м. Мандрището/ и югоизточния край на средното укрепление. Подходът представлява изкуствено изсечен в скалите път със серпентини с ширина от 1,00 до 1,50 м, който влиза в крепостта откъм север чрез скалист език.

Останките от една квадратна кула с размери около 6 х 6 м личат при стратегически важния северозападен ъгъл на средното укрепление. Тя е бранила, както средния, така и южния достъпен участък на горното укрепление. Кулата е градена от камък на хоросанова спойка и тухли с класически размери /0,31 х 0,31 х 0,04 м/ по типа "opis mixtum" /опус микстум/. Тук се срещат и късове от сегментни тухли от колони.

Следи от постройки се забелязват най-много в долното укрепление /край крепостните стени/ и в източната част на средното укрепление. Разкритата фрагментирана керамика е късноантична /V-VI в./ и българска средновековна /XI-XIV в./ /**Обр. 8**/, между които чирепи със сграфито украса и късове покрити със златиста ангоба.

Тази голяма крепост в масива Сините камъни до голяма степен може да се отъждестви с крепостта „Камена“ /Kamaiva/, упомената от византийския поет Мануил Фил[4] в географска последователност с твърдината Сотирград /локализирана в района на близкия квартал Сотиря/. Само на 2 км югоизточно от крепостта, при десния бряг на Кушбунарската река, се намира обширната местност Камена, в която са откривани следи от старо селище.

ЛИТЕРАТУРА:

Гюлмязов, Г. Пътни бележки из далечното минало на Сливен и околностите му / ръкопис/, 1948, Архив на ИМ - Сливен, с. 87 /отбелязва само най-долната твърдина/.

ТВЪРДИНАТА В М. ИЗТОЧНИТЕ СКАЛИ /АДА/

Изградена е върху скалиста височина над левия бряг на Кушбунарската река и отстои на 500 м североизточно от разгледаната голяма крепост над десния бряг на същата река /**Обр. 9**/. От запад и юг е оградена от речната клисура чрез пропасти, като високи скали я изолират и от изток /**Обр. 10**/. Има надморска височина 960 м. Крепостта е достъпна само откъм север, чрез уширение на билото на височината и към северозапад, чрез изсечена в скалата стръмна пътека над коритото на реката. Твърдината е дълга 160 м /север - юг/, широка до 108 м и има площ около 16 дка.

Крепостни стени чрез няколко чупки ограждат укреплението откъм северозапад и север и имат дължина общо 163 м. Градени са от камък на кална спойка /**Обр. 11**/. В запазения си участък стената има дебелина от 3,60 до 3,80 м и съхранена височина над терена 0,10 м. В останалите участъци куртината е маркирана от насип рушевини от градежите. В източния си край укреплението има останки от два къси зида между скалните зъбери.

Главната порта се намира при северния зид, а вход има и при изсечения в скалите подход откъм северозапад. По терена не личат следи от кули.

Останки от постройки се забелязват само на две места в северната част на оградено̀то пространство, като в източния му сектор има малка пещера, изкуствено уширена.

Датировъчен материал в укреплението не е открит, но разположението му в непосредствена близост до сходни на него по градеж и предназначение крепости, изградени през късната античност и преизползвани през българското средновековие - съседната крепост на десния бряг на Кушбунарска река, при Орлово гнездо и др., навеждат на мисълта, че тя е синхронна по време с тях. Разгледаните крепости са свързани помежду си със стари пътни трасета.

УКРЕПЛЕНИЕТО МАНАСТИРА

Отстои на 2,5 км североизточно от с. Ичера, като трасето на древната пътна връзка през Ичеренския проход минава дъговидно на 140 м източно и южно от твърдината. Защитният пункт е изграден върху обширна тераса /с надм. н. 625 м/ при южния склон на рид, издигащ се над левия бряг на р. Луда Камчия и има почти квадратен план с размери 34 х 33 м и площ около 1 дка /**Обр. 13**/.

Крепостните стени на защитния пункт са запазени над терена на височина 0,60 м единствено при южния отбранителен участък. На останалите места рушевините на градежите образуват висок и широк каменен насип /**Обр. 14**/. Градежът на защитните куртини е от каменни блокчета /от сивкав дребнозърнест варовик/ на кална спойка. Входът към оградената площ е на южния защитен сектор. От портата е запазена западната страница на височина 0,55 м. Следи от потерна се забелязват на източния зид. Има останки само от една кула, с правоъгълен план, фланкираща портата от запад. Градежът ѝ е еднакъв с този от защитните куртини.

Докато по равния терен на заградената площ не личат останки от постройки, то около защитния пункт върху терен от десетки декари се забелязват следи от сгради и зидове.

В района е разкрита битова керамика от периода на българското средновековие /XII - XIV в./ и от по-късно време.

Укреплението, което е единствено в района на с. Ичера, се отъждествява с крепостта Ичера, упомената в поемата на Мануил Фил[5], заедно с други крепости в Котленския и Сливенския Балкан.

ЛИТЕРАТУРА:

Георгиев, Г. Едно неизвестно описание на селата в Котленска околия от края на XIX век, ИБИД, XXX, С, 1977, с. 347 /упоменава м. Манастира, с наличие на рушевини/.

КАМЕННО-ЗЕМЛЕНА ЗАЩИТНА ПРЕГРАДА НА ВЕНЕШКИ ПЪТ /ВЕНЕШКА РЪТЛИНА/

Изградена е на 3,6 км изток-югоизток от с. Ичера върху надм. вис. 540 м. Разположена е върху северната гънка на Стидовската планина, оградена от клисурата на Дълбошки дол[6] /от запад/ и негов десен приток /от изток/. Ридът има тясно било, с посока север-юг, по което минава древната комуникация през Венешки рът и стръмни и гористи склонове в посока на упоменатите потоци. Преградата /т.н. "дема"/ е съоръжена напреко на билото и на 200 м от водослива на потоците.

Защитното съоръжение се състои от каменна стена и на 15 м южно пред нея от окоп, прокопан в скалния терен **/Обр. 15/**. Здравите части от зидовете, които са градени от варовикови и пясъчникови блокове са покрити от деструкциите на градежите. Стената е с дължина 81 м. В централната ѝ част е била издигната кула / вероятно квадратна/, която е фланкирала от запад, пътят пресичащ преградата. Ровът е с дължина 68 м, ширина 6,60 м и има запазена дълбочина от 0,60 до 1,80 м. И двете съоръжения се спущат на известно разстояние по скатовете на рида.

Отбранителното съоръжение преграждa и контролира пътя /широк 1,80 м/ в най-неудобния за обхождането му участък - след стръмните спускове към потоците следват почти непреодолимите склонове на рида Ментешки лом /от запад/ и пресечените скатове на Стидово /от изток/.

Изграждането на преградата с фронт за защита към юг в участък с обратен наклон, сочи определено нейния ранносредновековен български произход /IX - X век/.

УКРЕПЛЕНИЕТО В М. КОЛОПЕНИЩЕТО

Изградено е на 6,5 км север-североизточно от кв. Сотиря, върху високия рид Синилка, като се ситуира на около 300 м север-северозападно от в. Гаваните /1034 м/. Разположен върху билото на височината, укрепеният пункт има елипсовиден план /d1 - 28 м и d2 - 18 м/, с площ около 0,3 дка и е ориентиран север-юг. Откъм запад е естествено защитен от скали и скални пропасти, а откъм изток - от стръмен склон. Западното дублиращо трасе на Ичеренския проход минава на 400 м югоизточно под укреплението.

Здравите части от суперструкциите на крепостните зидове са покрити с насипи каменни деструкции от градежите. Портата на укреплението е била откъм юг, където има останки от привратна кула.

В района се откриха няколко фрагмента битова керамика /повечето от които тип "гребенчата"/ от ранновизантийската епоха /V - VI в/, а в района на близкия водоизточник Харамията /Рамията/ се откриват останки от сгради с подемни материали от римския период /II - III в/.

КРЕПОСТТА ГРАДИЩЕТО ПРИ ЗАПАДНИЯ СКЛОН НА ХРЕБЕТА КАТЪГОВО

Отстои на 2,5 км североизточно от кв. Сотиря, върху планинското стъпало Кале баир. Скатовете на стъпалото към запад се спускат полегато към Сотирската река /Чобан дере, Овчарица/, северните му и южни склонове са стръмни към потока Бързата вода и съответно - Божуришка река, а към изток тясна и дълга седловина го свързва със ската на главната планинска верига **/Обр. 16/**.

Укреплението /с надм. в. 560 м/ заема върха на стъпалото и южното му подножие. То има неправилна четириъгълна форма с размери: 42 х 29 м и площ около 1 дка. Рушевините на крепостните му куртини очертават насип с ширина 6 м и височина до 1,40 м. Съставките на насипа посочват градежа на защитните зидове като каменен /от варовикови туфели/ на хоросанова спойка. На 12 м пред североизточната крепостна стена /при седловината/ личат следи от ров.

Има само една порта в източния край на северната стена на твърдината - широка 0,90 м и със запазени страници на височина 0,80 м. Откъм лицевите си части страниците са изградени от добре обработени каменни блокчета на хоросанова спойка, с вложени керамични ядки. Портата е фланкирана от две квадратни кули, силно обрушени.

Западното дублиращо трасе на Ичеренския проход преминава в непосредствена близост северно от портата на укреплението. Основното трасе на прохода отстои на 2,6 км северозападно от Градището, което се свързва с него чрез стара пътна връзка през м. Попската кория.

В крепостта почти няма следи от постройки, докато извън нея, по северните и западни склонове на височината личат основите на много градежи, а на 2 км западно, в м. Юрта край Сотирската река, личат останки от старо селище. В укреплението и далеч извън него се среща освен фрагментирана ранновизантийска керамика, също и чирепи от българска средновековна керамика от периода XI - XIV в. В района са намерени български средновековни монети.[7]

На 120 м северозападно от крепостта, над терена, се забелязва суперструкция от масивен зид, изграден от камък на хоросанова спойка, с примес от счукана тухла. Къс зид запазен над терена със същия начин на градеж се установи на повече от 100 м източно от укреплението. Твърде допустимо е посочените зидове да принадлежат на външна крепостна стена, ограждаща значителна площ около Градището **/Обр. 17/**.

Крепостта се отъждествява напълно с твърдината Сотирград, съществувала през периода на Второто българско царство.[8, 9]

ЛИТЕРАТУРА:

Шкорпил, К. Цит. съч. с. 99; Табаков, С. Опит за история на град Сливен, С, т. I, 1911, с. 183; Рашев, Р. Старобългарски укрепления на Долния Дунав, Варна, 1982, с. 183 и др.

УКРЕПЛЕНИЕТО НА В. БОЖУРИЦА

Разположено е на 1,5 км източно от кв. Сотиря, върху уединена конусна височина при източните скатове на Катъгово. Има надм. вис 683 м. Защитният пункт е с неправилна елипсовидна форма /с ориентация изток-запад/ с дължина 24 м, ширина 18 м и площ около 0,3 дка. Очертанията му се маркират от насип деструкции от защитните зидове, като над терена са съхранени само два фрагмента от тях, с обща дължина 5,50 м и запазена височина 0,40 м. Градежът е от първично обработени каменни блокове /със среден размер/ от местен варовиков произход по типа "суха зидария". Входът на този почти напълно обрушен укрепен пункт е бил от юг, докъдето достига пътека отвън. По терена не се открива датировъчен материал **/Обр. 18/**.

Укреплението навярно е служило за аванпост и наблюдателен пункт на близката на север крепост Градището и вероятно е синхронно по време на изграждане и функциониране с нея. Двете крепости са свързани чрез стар път през м. Демир капия /при седловината между конусната височина и склона на Катъгово/.

КРЕПОСТТА ДУРЕШКОТО КАЛЕ

Изградена е на 1,8 км северозападно от с. Калояново /Сливенска община/ високо над десния бряг на Дурешка река, върху уширеното било и южните склонове на стръмна височина - една от крайните югоизточни гънки на хребета Катъгово. Има надморска вис. 360 м. От изток и север е защитена от труднопреодолими скатове и скални пропасти[10] към поречието на Дурешка и нейния десен приток - Таушан дере. От юг крепостта е защитена с дълбок овраг. Само откъм северозапад тясно било свързва възвишението с околните ридове. Дурешкото кале има неправилна форма - дължина 231 м, ширина от 12 до 83,50 м и площ над 12 дка. При високата северна част на калето е оформено вътрешно укрепление. То е трапецовидно, с дължина 42 м и площ от 0,7 дка **/Обр. 19/**.

Защитните зидове на твърдината са запазени на височина до 0,80 м, като са широки до 2,50 м. Изградени са по лицевите си части от варовикови блокчета със сивобял цвят /с размери най-често 0,30 х 0,20 х 0,15 м/ на хоросанова спойка **/Обр. 20/**. Пред северозападната стена има останки от ров с дължина около 80 м. В непосредствена близост пред окопа преминава древен път - успоредно разклонение от източното дублиращо пътно трасе на Ичеренския проход.

Достъпът в укреплението се е осигурявал от порта при северозападната крепостна стена и потерна на 60 м североизточно от портата /при вътрешното укрепление/. Двете укрепления са свързани също чрез потерна. В крепостта се забелязват останките само на една кула - на върха в северния ъгъл на защитената площ. Квадратна по план /6 х 6 м/ тя е фланкирала тясната потерна откъм североизток. Запазената над съвременния терен част от кулата е изградена от каменни блокчета на кална спойка - вероятно късна преправка по нея.

Най-плътно е застроено вътрешното укрепление, в което личат останки от водохранилище. Следи от постройки се виждат и край североизточната стена на външното укрепление. В близост северно от калето, над левия бряг на Таушан дере, върху площ от 100 х 80 м се забелязват останки от древно селище - вероятно подградие към твърдината .

Фрагментираната керамика, намерена в крепостта и в селището северно от нея е късноантична /IV - VI в./ и българска средновековна /XI - XII в./.

ЛИТЕРАТУРА:

Бацова - Костова, Е. Библиография за историята на селищата в Сливенски окръг, до падането им под турско робство, Сливен, 1969, с. 16 /авторът упоменава крепостта/.

УКРЕПЛЕНИЕТО КАЛЕТО /ГРАДИЩЕТО/ НА ГРЕБЕНА СЪРНОВ РЪТ

Отстои на 7 км югозападно от с. Градец /Котленска община/, върху билото на моноклинален рид - северна напречна гънка от основната верига на Стидовската планина. Има надморска вис. 890 м. Откъм югозапад и североизток е защитено от стръмни скатове и скални откоси към дефилетата на Катеришка река и съответно - Стоянов дол. Има удължена неправилна форма и площ 0,9 дка **/Обр. 21**/.

Крепостните стени на твърдината са изградени от полуобработен камък /местен дребнозърнест песъчлив варовик/ по типа "суха зидария" и следват ръба между уширеното било и склоновете. В зависимост от местоположението си, те са с различни дебелини - от 1,55 до 1,90 м. Над терена са запазени 7 малки фрагмента от тях, на височина до 0,40 м.

В Калето се е влизало през два входа - главна порта откъм югоизток и потерна откъм север. Широк коларски път, водещ към портата /силно обрушена/, указва за нейната ширина - около 1,80 м. Пътят с дължина около 1,70 м /с почти хоризонтално трасе/ свързва в м. Вратника укреплението с източното дублиращо пътно трасе на Ичеренския проход.

В твърдината има една вътрешна кула с квадратен план /8 х 8 м/, фланкираща от разстояние отдясно портата. Кулата има еднакъв градеж с този на крепостните куртини.

Разкритите керамични фрагменти /малко на брой/ в крепостта са ранновизантийски /V - VI в./.

Разположено в близост до важна пътна артерия и свързано с нея вероятно укреплението е било преизползвано през периода на българското средновековие.

Източното дублиращо пътно трасе на Ичеренския проход при преминаването му откъм север през долината на р. Луда Камчия и планината Стидово косвено е защитавано и от две късноантични и български средновековни твърдини - Вавово кале /Градешкото кале/[11] **/Обр. 22/**, чието основно предназначение е било защитата на Котленския проход и Новоселското кале /Суйчушкото кале, Стидовското кале/ **/Обр. 23/**. Двете крепости отстоят източно на 3 и съответно на 5 км от поручваната дублираща пътна връзка, като имат удобни пътни комуникации с нея /по долината на Луда Камчия, наречена в района Градешка река и по високото било на Стидово/.

УКРЕПЛЕНИЕТО МАЛКОТО КАЛЕ ВЪРХУ ВЪЗВИШЕНИЕТО ЕРЕШКА

Изградено е на десния бряг на Рупски дол, върху една от последните ниски гънки по южния склон на планината Гребенец. Има надморска височина 320 м. Твърдината е с неправилен елипсовиден план, ориентиран север-юг, с d1 - 72 м и d2 - 45 м и с площ около 2,5 дка. Защитата е облекчена от стръмните склонове на Ерешка към изток, запад и юг.

Крепостните стени на Малкото кале са изградени от варовикови и пясъчникови плочи, вероятно на кална спойка, като здравите части от Укреплението има два входа - откъм север /фланкиран от две кули/ и югоизток. До северния вход достига стар път с дължина 250 м, който пряко свързва Малкото кале с източното дублиращо пътно трасе на Ичеренския проход.

Върху наклонения на изток терен на твърдината не се установяват останки от постройки. Откритите керамични фрагменти от битови съдове са ранновизантийски /V - VI в/, като се срещат късове от съдове и от римския период /II - III в./.

Особен интерес представляват сигнално-наблюдателните пунктове, ситуирани от двете страни над Ичеренския проход. Най-значимият от тях е изграден твърде находчиво върху стъпало по северозападното понижаващо се било на Синилка в м. Кьошка[12] **/Обр. 1/**. Отстои на 900 м северозападно от в. Гаваните. Тук личат останките от малка сграда, свързана по билото с крепостта в м. Колопенището чрез удобна пътека. От обсервационният пункт /на надм. н. около 900 м/ се открива превъзходен панорамен изглед на Ичеренския проход с почти всичките му извивки и серпентини от билната му част до Сливенското поле. От пункта се проследява и продължението на основната пътна комуникация към югозапад през полето до билото на Средна гора, в района на с. Старо село /Сливенска община/.

Удачно са оформени наблюдателните пунктове при източния сектор на крепостта Орлово гнездо /**Обр. 24**/ и при южния сектор на укреплението на Източните скали /**Обр. 25**/. Те представляват неголеми площадки, изсечени откъм подветрената страна на скалите, от които се открива широк обзор към прохода и дублиращото му трасе с крепостите по масива Синилка и хребета Катъгово. Обсервационни пунктове със същата цел има оформени също на в. Смаилов полугар с наличие на сграда откъм подветрената страна[13] /на 800 м северозападно от крепостта на в. Песченик/ и в м. Караул таш /в североизточната част на масива Сините камъни/. За наблюдение на двете дублиращи пътни трасета са оформени пунктове с много добра видимост в м. Ушите /в Стидово/ и на планинско стъпало по източния скат на хребета Катъгово, в м. Соватите.

Голямото разнообразие на обемно-планировъчните структури на проучените защитни пунктове се дължи и е подчинено на общ принцип, определящ решаващата роля на военнотопографския фактор при планирането и градежа им. Удачно и рационално е използвана орографската специфика на терена. Разположението на фортификационните постройки е напълно съобразено с гънките на релефа, които са се отразили не само върху тяхната цялостна планова схема, но и върху елементите им. Естествената защитеност е включена максимално в системата на отбраната.

От анализа на проучените защитени градежи[14] е видно, че къснoантичните строители не се придържат сляпо към класическите канони от античния период, а проявяват селективност и творчески подход към тях, съобразявайки се главно с особеностите на боя в планините, а също така със строителните, финансово-икономическите възможности и др. Докато в техническо отношение византийските строители в различна степен следват насоките на римското и елинистическото строителство /типа на градеж, технологията на изграждане, вложените строителни материали и др./, то същевременно по отношение на местоположението на отбранителните пунктове, формите, размерите, симетричността на портите и най-вече на кулите, дълбочините на основите, разположението на подходите и др., въведените способи при разгледаните късноантични градежи се различават значително от античната фортификационна практика.

През средновековието българските строители-фортификатори съобразно с изискванията на военните нужди и възможностите на строителната техника, рационално преизползват завареното фортификационно наследство в проучения район - преосмислят го, като създават нови елементи в него, пригаждат го за защита с фронт, насочен на юг и го обогатяват със собствените си строителни традиции. Особен интерес в това отношение представлява българската защитна преграда на Венешки рът - съчетание от каменна и землена фортификация, строена твърде удачно и находчиво при къс участък от пътя с обратен наклон /при планинско стъпало/, за защита срещу противник, спущащ се от високото било на Стидово.

Разгледаните крепости и защитни съоръжения, в зависимост от местоположението си, са решавали в своя комплекс сложни тактически и стратегически задачи. С конкретно предназначение в общата схема на отбраната на прохода и дублиращите му пътни трасета почти всички защитни пунктове са обособени и групирани в опорни /укрепени/ райони. Главният опорен район е в масива Сините камъни и включва крепостите на в. Песченик /с наблюдателния пункт на в. Смаилов полугар/, в м. Орлово гнездо, на десния бряг на Кушбунарска река /доминираща крепост в района/ и тази на Източните скали. За гъвкаво координиране и синхронизиране на действията им, между отбранителните пунктове, е създадена добре организирана визуална **/Обр. 38/** и оперативна връзка /отдалечената крепост на в. Песченик се свързва с останалите три твърдини чрез пътека, пресичаща средното течение на потока Млечен дол/. Втори опорен район е оформен за отбрана на западното дублиращо пътно трасе на прохода - на рида Синилка и по западния склон на хребета Катъгово. Той включва крепостта в м. Колопенището, с наблюдателния пункт в м. Кьошка, крепостта Градището /доминираща в района/ и укреплението на в. Божурец. Трети опорен район за защита на северните участъци от проучените три древни пътно-съобщителни комуникации включва укрепленията в м. Манастира и на Сърнов рът /доминиращ отбранителен пункт/ и защитната преграда на Венешки рът. Отбранителните пунктове в последните два укрепени района също са с иманентни зависимости и функционални връзки помежду си - с добре организирана визуална и оперативна комуникация.

Проучените защитни градежи[15] освен за отбрана, контрол и наблюдение на посочените пътни връзки, тези от тях, които са разположени южно от билото на прохода, косвено са защитавали и подбалканския път. Повечето от крепостите /най-вече твърдините на десния бряг на Кушбунарска река, Източните скали и Дурешкото кале/ са служили и за убежища /т.н. "рефугиуми"/ за населението от гъсто населените околни райони през посочените епохи[16] при вражески нашествия. Защитните пунктове същевременно са били опора на вътрешния ред. В района на крепостите на в. Песченик, Орлово гнездо и Дурешкото кале се е развивала също минна /добиване на руда - хидротермален лимонит[17] и магнетит чрез открит способ и галерии за производство на желязо/ и металургична дейност.

Обр. 1 Южният подход на Ичеренския проход в Сливенската планина и местоположението на наблюдателния пункт в м. Кьошка. /поглед откъм ЮЗ - от наблюдат пункт на крепостта Орлово гнез

Посочените допълнителни функции на по-голямата част от разгледаните отбранителни пунктове обуславя в значителна степен тяхната гъвкавост и голяма жизненост, обезпечила продължителното им съществуване през късната античност до края на българското средновековие.

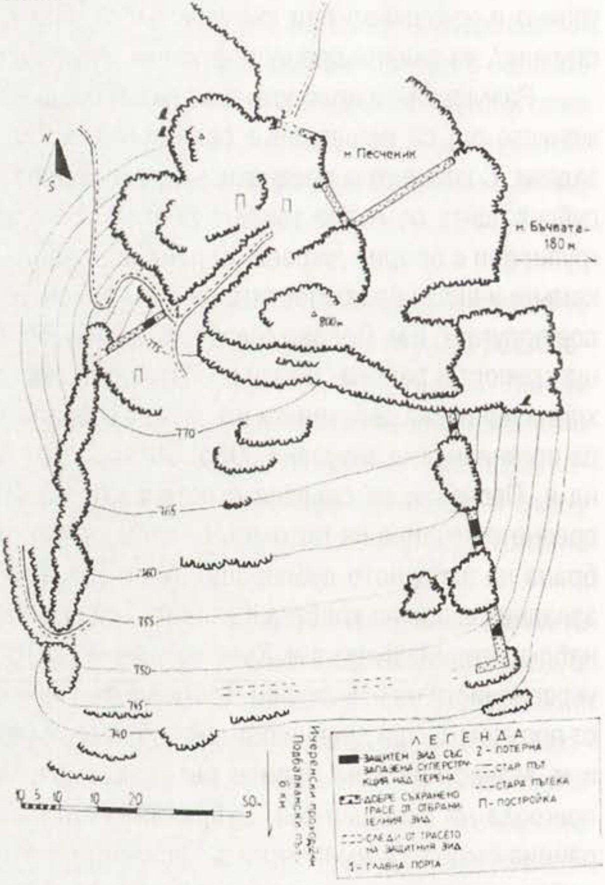
N
S
н Песченик
П
П
П
н. Бъчвата - 180 м
800 м
775
770
765
760
755
750
745
740
2
1
Ичеренски проход
Подбалкански път
6 км
10 5 10 10 20 50
ЛЕГЕНДА
ЗАЩИТЕН ЗИД СЪС ЗАПАЗЕНА СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
ДОБРЕ СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ ОБРАНИТЕЛНИЯ ЗИД
СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА ЗАЩИТНИЯ ЗИД
1 - ГЛАВНА ПОРТА
2 - ПОТЕРНА
СТАР ПЪТ
СТАРА ПЪТЕКА
П - ПОСТРОЙКА

Обр. 2 Крепостта на в. Печеник, в масива Сините камъни - мащабна скица.

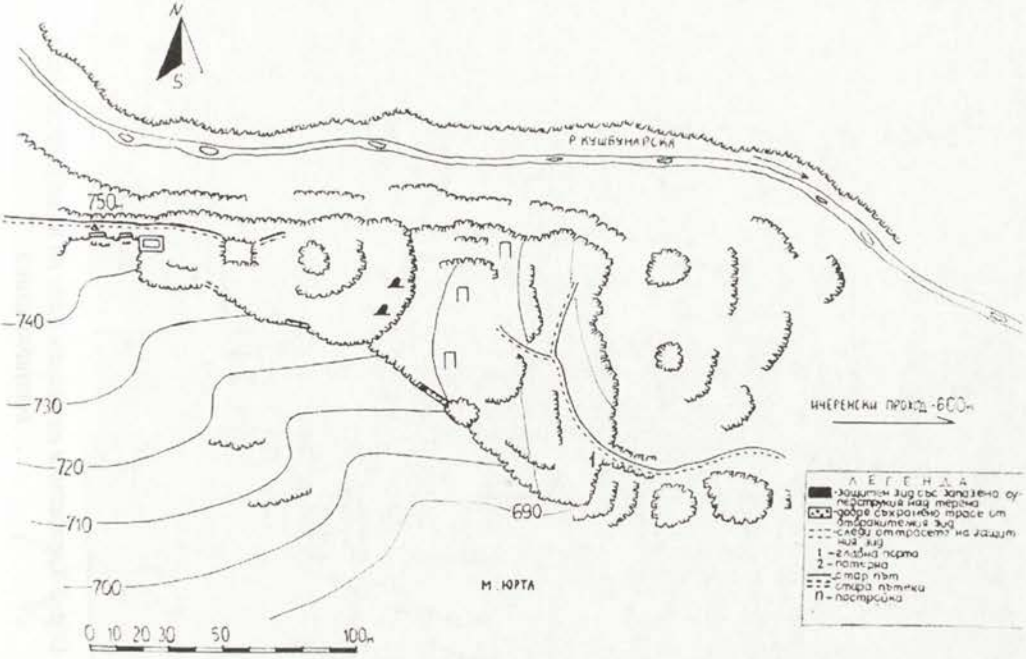
N
S
Р. КУШБУНАРСКА
750
740
730
720
710
700
690
П
П
П
1
2
ИЧЕРЕНСКИ ПРОХОД - 600м
М. ЮРТА
0 10 20 30 50 100м
ЛЕГЕНДА
Защитен зид със запазено суперструкция над терена
добре съхранено трасе от отбранителния зид
следи от трасето на защитния зид
1 – главна порта
2 – потерна
стар път
стари пътеки
П – постройка

Обр. 3 Крепостта в м. Орлово гнездо - мащабна скица

Обр. 4 Крепостта в м. Орлово гнездо - останки от кулата при западния защитен сектор /поглед от запад-северозапад/.

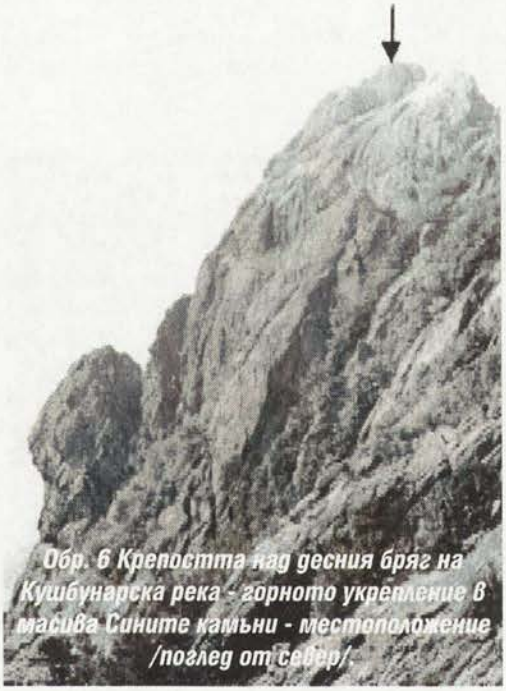

Обр. 6 Крепостта над десния бряг на Кушбунарска река - горното укрепление в масива Сините камъни - местоположение /поглед от север/.

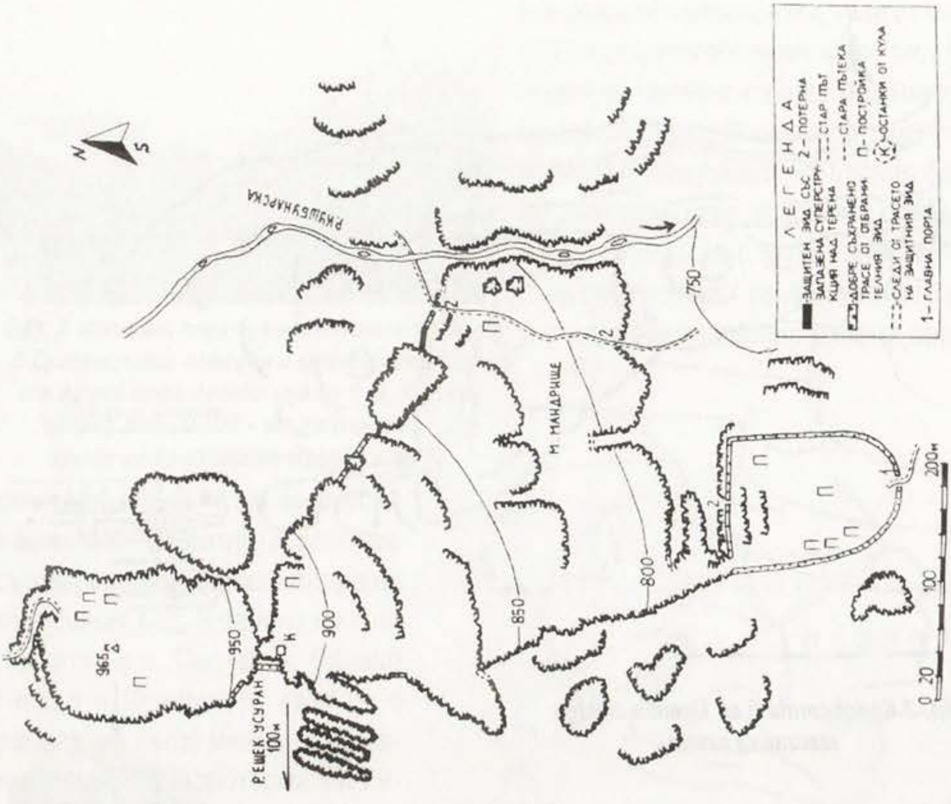
ЛЕГЕНДА
ЗАЩИТЕН ЗИД СЪС ЗАПАЗЕНА СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
ДОБРЕ СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ ОТБРАНИТЕЛНИЯ ЗИД
СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА ЗАЩИТНИЯ ЗИД
1 – ГЛАВНА ПОРТА
2 – ПОТЕРНА
СТАР ПЪТ
СТАРА ПЪТЕКА
П – ПОСТРОЙКА
К – ОСТАНКИ ОТ КУЛА
Р. КУШБУНАРСКА
Р. ЕШЕК УСУРАН
М. МАНДРИЩЕ
965 Δ
950
900
850
800
750
100 м
0 20 100 200 м
N
S

Обр. 5 Крепостта на десния бряг на Кушбунарска река - мащабна скица

Обр. 7 Крепостта над десния бряг на Кушбунарска река - вътрешното лице от суперструкцията на северния защитен зид при средното укрепление /поглед от югоизток/.

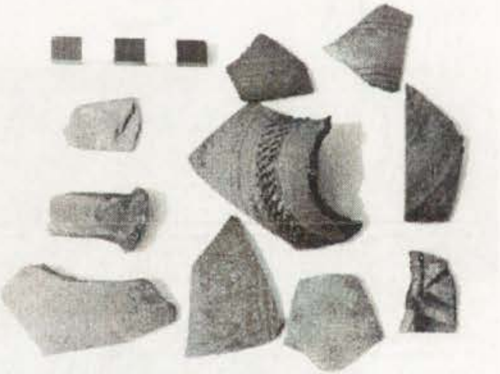

Обр. 8 Крепостта над десния бряг на Кушбунарска река; Фрагментирана средновековна керамика.

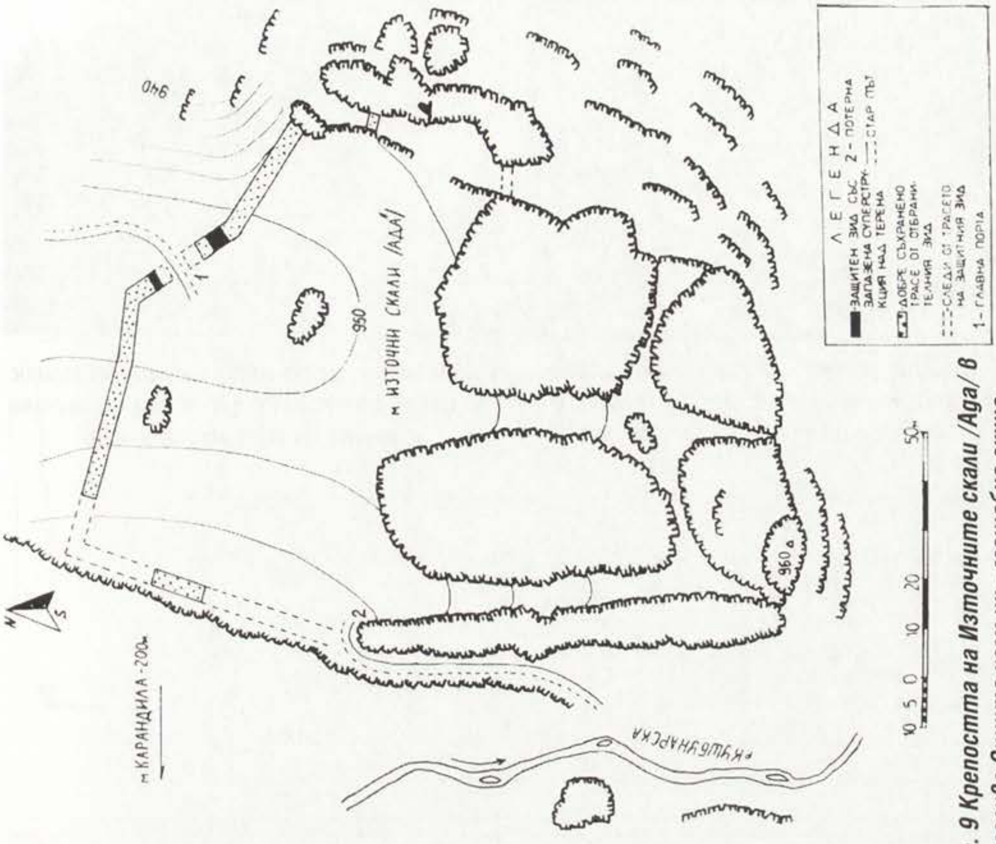
ЛЕГЕНДА
ЗАЩИТЕН ЗИД СЪС ЗАПАЗЕНА СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
ДОБРЕ СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ ОТБРАНИТЕЛНИЯ ЗИД
СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА ЗАЩИТНИЯ ЗИД
1 - ГЛАВНА ПОРТА
2 - ПОТЕРНА
СТАР ПЪТ
м. ИЗТОЧНИ СКАЛИ /АДА/
м. КАРАНДИЛА - 200м
940
960
960
1
2
N
S
10 5 0 10 20 50м

Обр. 9 Крепостта на Източните скали /Ада/ в масива Сините камъни - мащабна скица.

Обр. 10 Крепостта на Източните скали - южния скален откос под твърдината /поглед от югоизток/.

Обр. 11 Крепостта на Източните скали - трасето на отбранителната стена при северния защитен сектор /поглед от югозапад/.

Обр. 12 Крепостта на Източните скали - квадра от северния защитен градеж, в близост до портата /поглед от юг/.

Обр. 14 Крепостта Манастира - обрушен каменен материал от южната крепостна куртина /поглед от югозапад/.

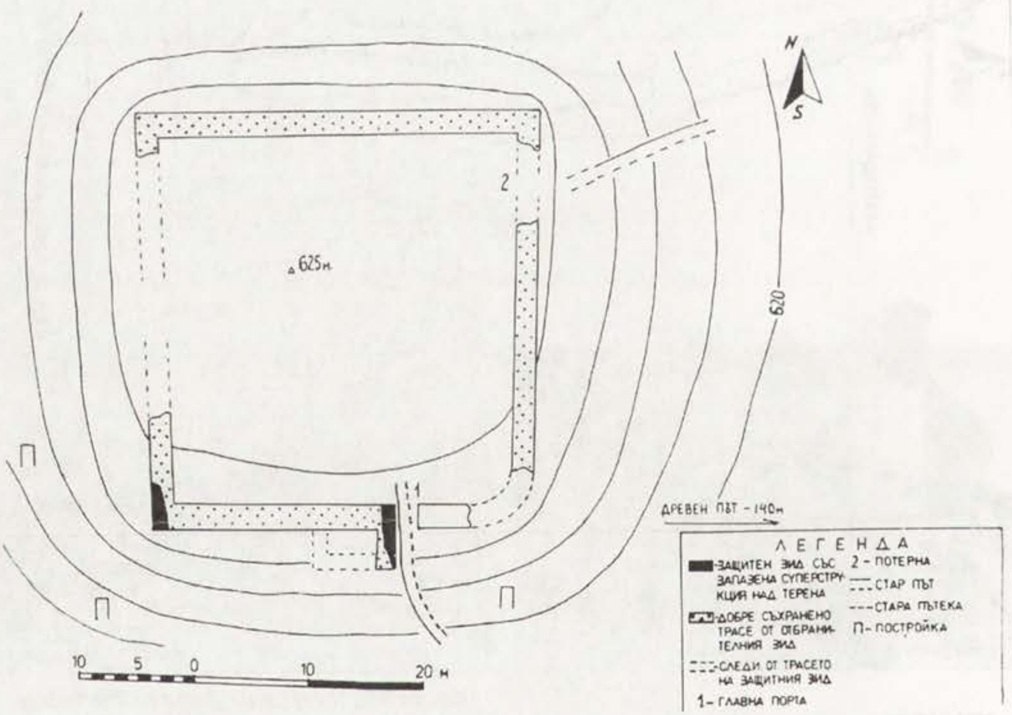
N
S
2
625м
620
1
П
П
П
ДРЕВЕН ПЪТ - 140м
10 5 0 10 20 м
ЛЕГЕНДА
■ -ЗАЩИТЕН ЗИД СЪС ЗАПАЗЕНА СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
▨ -ДОБРЕ СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ ОТБРАНИТЕЛНИЯ ЗИД
-СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА ЗАЩИТНИЯ ЗИД
1- ГЛАВНА ПОРТА
2 - ПОТЕРНА
-СТАР ПЪТ
---СТАРА ПЪТЕКА
П- ПОСТРОЙКА

Обр. 13 Крепостта Манастира в района на с. Ичера, Сливенска община - план на твърдината.

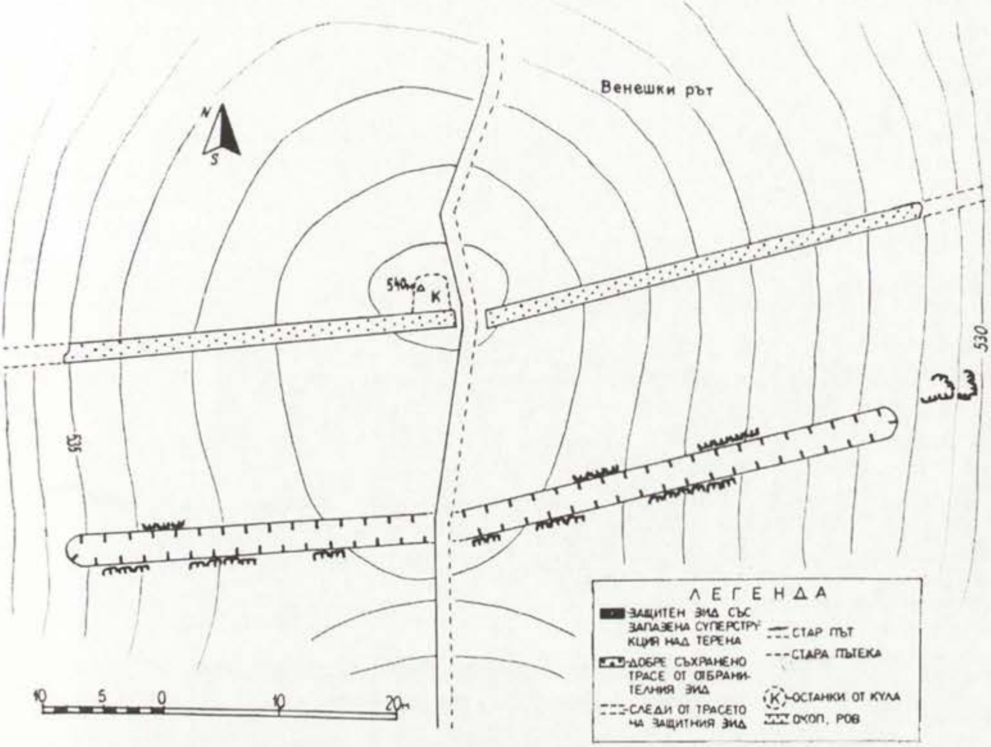
Венешки рът
N
S
540m Δ
K
530
535
ЛЕГЕНДА
ЗАЩИТЕН ЗИД СЪС ЗАПАЗЕНА СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
ДОБРЕ СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ ОТБРАНИТЕЛНИЯ ЗИД
СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА ЗАЩИТНИЯ ЗИД
СТАР ПЪТ
СТАРА ПЪТЕКА
ОСТАНКИ ОТ КУЛА
ОКОП, РОВ
10
5
0
10
20m

Обр. 15 План за защитната преграда при Венешки рът /Стидовска планина/.

Обр. 16 Крепостта Градището в района на с. Сотиря, гр. Сливен - при западния склон на масива Катьгово /поглед откъм запад/.

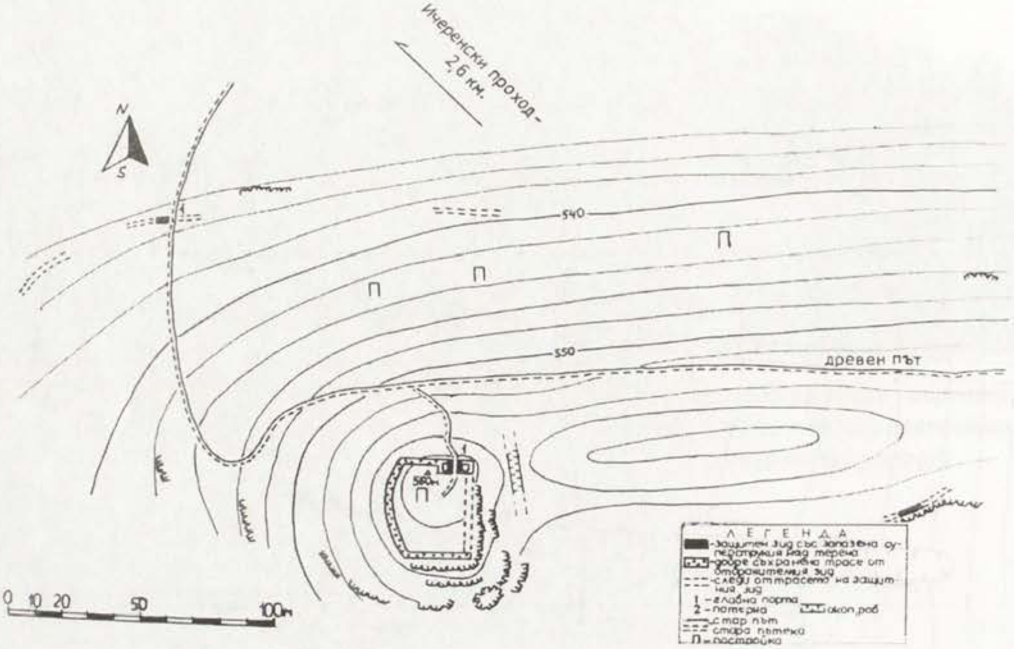
Ичеренски проход - 2,6 км.
N
S
540
550
П
древен път
580м
1
2
0 10 20 50 100м
ЛЕГЕНДА
- защитен зид със запазена супертрукция над терена
- добре съхранено трасе от отбранителния зид
- следи от трасето на защитния зид
1 - главна порта
2 - потерна
окоп, роб
стар път
стара пътека
П - постройка

Обр. 17 Крепостта Градището при западното подножие на хребета Катьгово - мащабна скица.

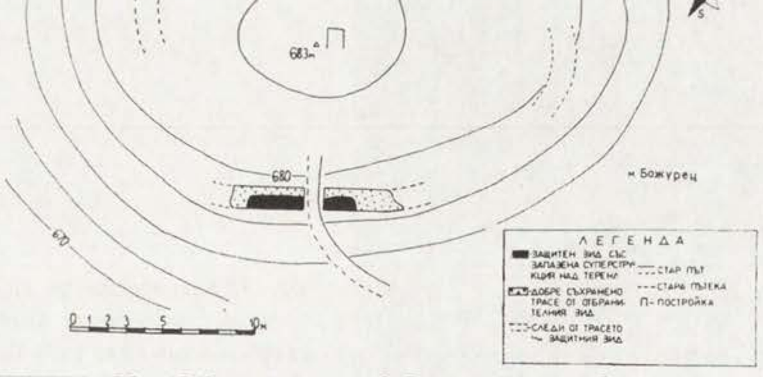
Ичеренски проход
N
S
683м
П
680
670
м Божурец
0 1 2 3 5 10м
ЛЕГЕНДА
ЗАЩИТЕН ЗИД СЪС ЗАПАЗЕНА СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
ДОБРЕ СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ ОТБРАНИТЕЛНИЯ ЗИД
СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА ЗАЩИТНИЯ ЗИД
СТАР ПЪТ
СТАРА ПЪТЕКА
П - ПОСТРОЙКА

Обр. 18 Крепостта при в. Божурица - мащабна скица

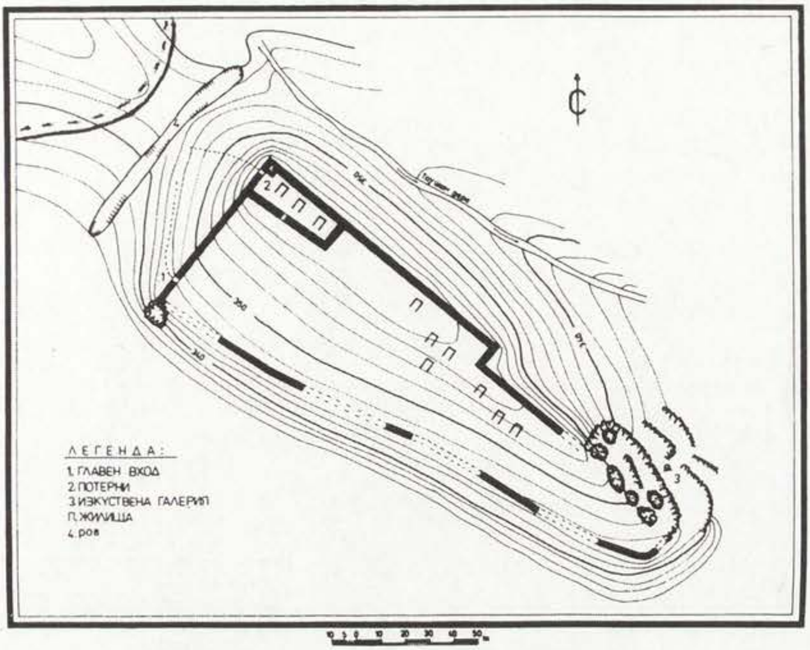
ЛЕГЕНДА:
1. ГЛАВЕН ВХОД
2. ПОТЕРНИ
3. ИЗКУСТВЕНА ГАЛЕРИЯ
П. ЖИЛИЩА
4. ров
1
2
3
4
350
340
10 5 0 10 20 30 40 50 m

Обр. 19 Дурешкото кале - мащабна скица.

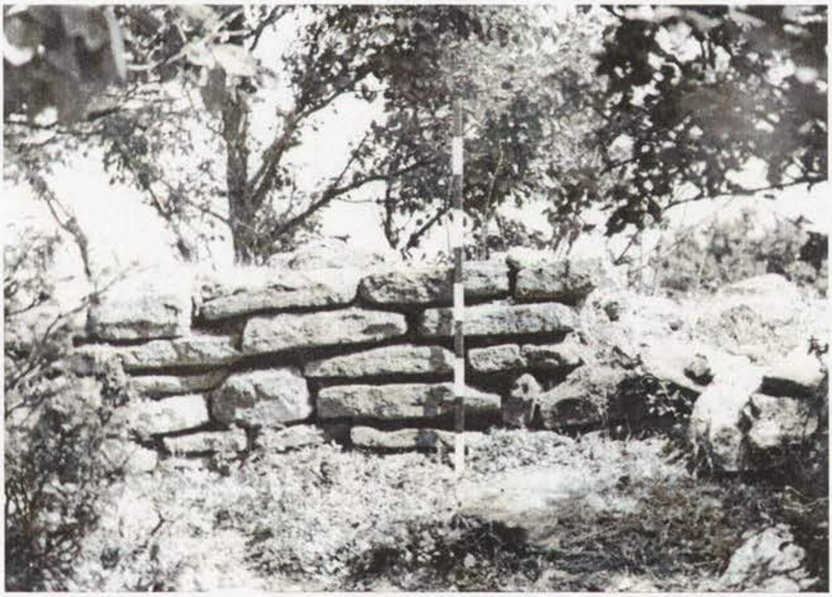

Обр. 20 Дурешкото кале - фрагмент от южния защитен зид /поглед от юг/.

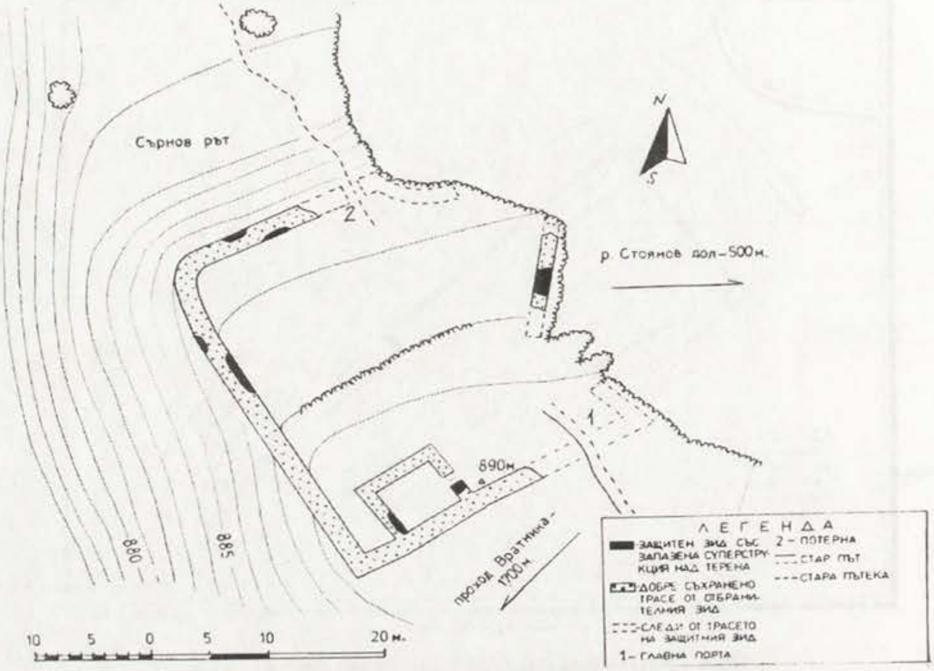
Сърнов рът
N
S
2
р. Стоянов дол – 500м.
1
890м
проход Вратника 1700м.
880
885
10
5
0
5
10
20 м.
ЛЕГЕНДА
ЗАЩИТЕН ЗИД СЪС ЗАПАЗЕНА СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
ДОБРЕ СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ ОТБРАНИТЕЛНИЯ ЗИД
СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА ЗАЩИТНИЯ ЗИД
1 – ГЛАВНА ПОРТА
2 – ПОТЕРНА
СТАР ПЪТ
СТАРА ПЪТЕКА

Обр. 21 Крепостта Калето под в. Стидово /Стидовска планина/ - мащабна скица.

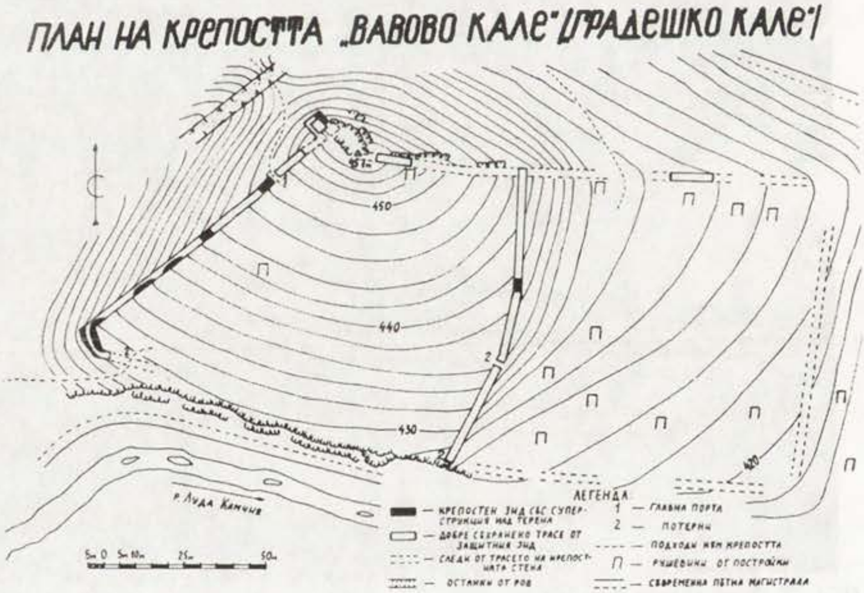
ПЛАН НА КРЕПОСТТА „ВАВОВО КАЛЕ"/ГРАДЕШКО КАЛЕ"/
С
1
2
450
440
430
420
П
р. Луда Камчия
5м 0 5м 10м 25м 50м
ЛЕГЕНДА
КРЕПОСТЕН ЗИД СЪС СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
ДОБРЕ СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ ЗАЩИТНИЯ ЗИД
СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА КРЕПОСТНАТА СТЕНА
ОСТАНКИ ОТ РОВ
1 — ГЛАВНА ПОРТА
2 — ПОТЕРНИ
ПОДХОДИ КЪМ КРЕПОСТТА
П — РУШЕВИНИ ОТ ПОСТРОЙКИ
СЪВРЕМЕННА ПЪТНА МАГИСТРАЛА

Обр. 22

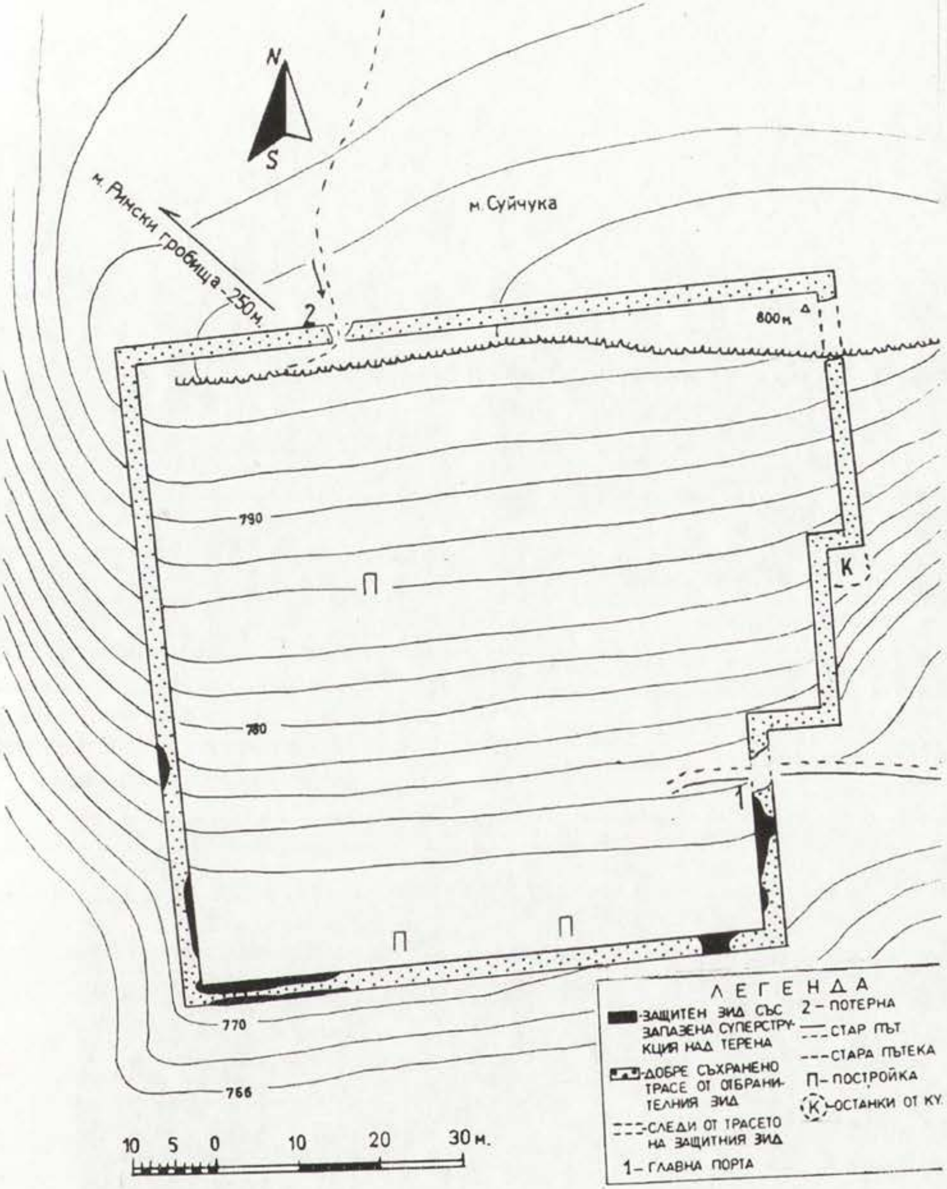
N
S
м. Римски гробища - 250м.
м. Суйчука
2
800м
790
П
К
780
1
П
П
770
766
10 5 0 10 20 30м.
ЛЕГЕНДА
▬ -ЗАЩИТЕН ЗИД СЪС ЗАПАЗЕНА СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
-ДОБРЕ СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ ОТБРАНИТЕЛНИЯ ЗИД
-СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА ЗАЩИТНИЯ ЗИД
1- ГЛАВНА ПОРТА
2 - ПОТЕРНА
СТАР ПЪТ
---СТАРА ПЪТЕКА
П- ПОСТРОЙКА
К -ОСТАНКИ ОТ КУ.

Обр. 23 Крепостта Новоселското кале /Суйчушкото кале/ - мащабна скица.

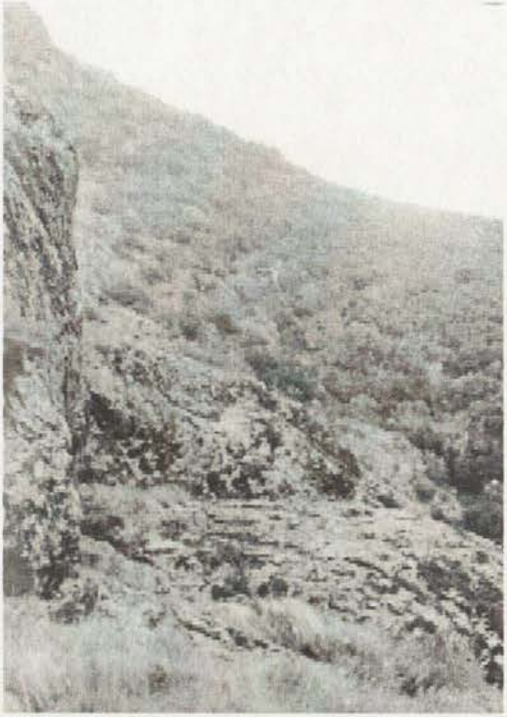

Обр. 24 Крепостта в м. Орлово гнездо-
наблюдателен пункт /поглед от юг/

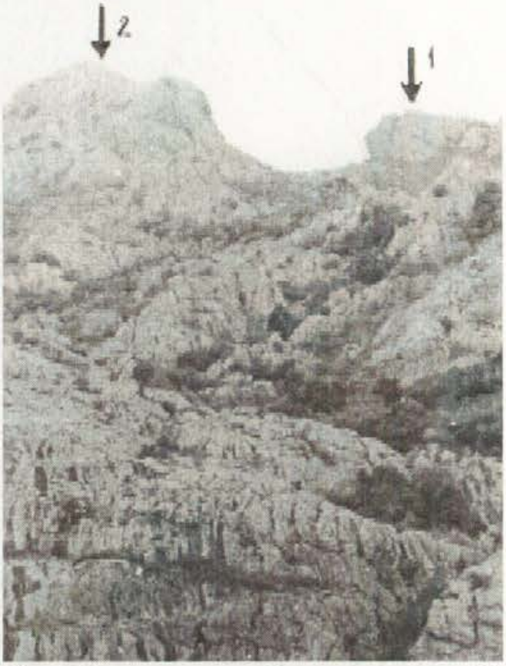

Обр. 26 Крепостта при Източните скали /1/
Крепостта на десния бряг на Кушбунарска
река /2/ - поглед от крепостта при
м. Орлово гнездо /от юг/

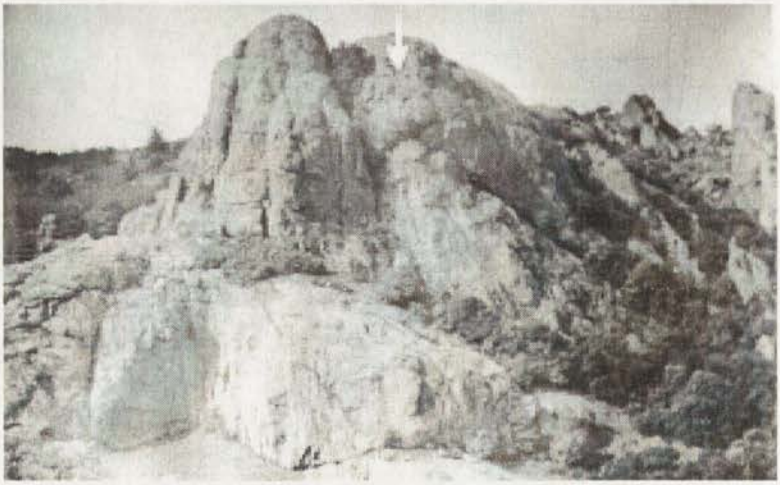

Обр. 25 Крепостта при Източните скали - наблюдателен пункт; местоположение
/ поглед от юг/

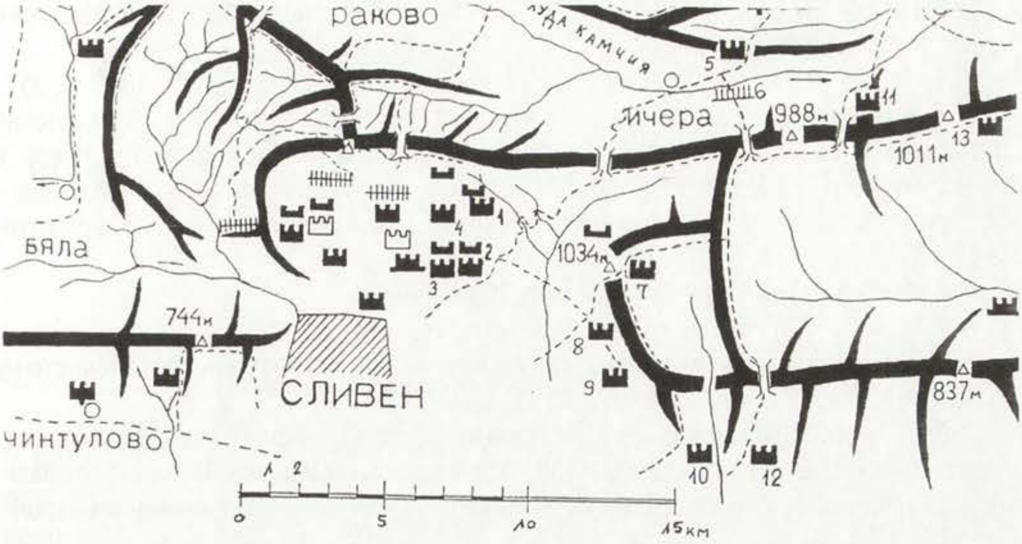

Обр. 27 Укрепителната система за защита на Ичеренския проход и дублиращите му пътни трасета източно от него: 1. Крепостта на в. Песченик; 2. Крепостта в м. Орлово гнездо /Орлови дупки/; 3. Крепостта на десния бряг на Кушбунарската река; 4. Твърдината в м. Източните скали /Ада/; 5. Укреплението Манастира; 6. Каменно-землена защитна преграда на Венешки рът; 7. Укреплението в м. Колопенището; 8. Крепостта Градището при западния склон на хребета Катьгово; 9. Укреплението на в. Божурица; 10. Крепостта Дурешкото кале; 11. Укреплението Калето на гребена Сърнов рът; 12. Укреплението Малкото кале; 13. Новоселското кале /Суйчушкото кале, Стидовското кале/.

Литература

1. Шкорпил, К. Старобългарската съобщителна мрежа около Преслав и крепостите по нея, БИБ, II, 1929, с. 99 сл.; Аврамов, В. В. Юбилеен сборник Плиска - Преслав, 1929, С., с. 240; Лисицов, С. "Римското кале" - твърдина в Котленския Балкан, ГНПТМ, VIII, 1978, с. 76; Проходи и оперативно-съобщителни линии в Котленската, Сливенската и Гребенец планина през късната античност и българското средновековие, Сб. Североизточна Тракия и Византия през IV - XIV век, София - Сливен, 1993, с. 44.

2. До средата на XIX век в участъка между м. Чуката и Сливенското поле, пътното платно е имало по места добре съхранена каменна настилка от плочи. Вж: Jochmus, A. Notes on a journey in the Balkan or mount Haemus, Geographical Journal, London, 1853, vol. 24, p. 61.

3. Горното укрепление на крепостта е най-добре естествено защитената твърдина в Средна и Източна Стара планина.

4. Петров, П. Гюзелев, В. Христоматия по история на България, II, С., 1978, с. 357.

5. К. Иречек пръв локализира без обосновка крепостта на повече от 10 км източно от с. Ичера в района на с. Градец въз основа на упоменаването на крепостта Ичера в известната поема на Мануил Фил. Очевидно той не е познавал крепостта Манастира. - Вж: Иречек, К. Християнският елемент в топонимията на балканските земи, ПСп /притурка/, т. 55 - 56, 1898, с. 258.

6. Дълбошки дол е десен приток на р. Луда Камчия.

7. Иречек, К. Пътувания по България, Пловдив, 1899, с. 268.

8. Пръв локализира Сотирград в района на село Сотиря, без да посочва точното му местонахождение. Иречек, К. Християнският..., с. 259.

9. Според османския хронист Сеадеддин крепостта Сотирград е превзета и напълно унищожена от турците през периода 1359 - 1364 год. - Вж: Снегаров, И. Турското владичество - пречка за културното развитие на българския народ и другите балкански народи, С., 1958, с. 47 сл.

10. В скалите при подножието на крепостта има изкуствена галерия /вероятно минна/ с разклонение във вътрешността си - на няколко метра от входа.

11. Velkov, V. Lisicov, S. An earli Byzantine and mediaeval fort in the Haemus with an inscription and graffiti of emperor Anastasius. В: Сб. в чест на акад. Димитър Ангелов, БАН, 1994, с. 257 - 265.

12. Същото наименование има скална тераса без останки от градежи и изсичания, ситуирана по северния склон на Синилка /западно от суходолието Гагов дол/.

13. Рушевините от сградата, ситуирана непосредствено южно от върха /на надм. вис. 852 м/, обхващат значителна площ - над 50 м², като пътека оформена между скалите, свързва пункта с крепостта на в. Песченик.

14. За проучване техниката и способа на градеж и откриване на датировъчни материали през периода 1987 - 1988 год. се заложиха малки сондажи при Дурешкото кале, Градището в района на Сотиря и крепостите на в. Песченик и на десния бряг на Кушбунарската река /чрез Открит лист № 1255/.

15. До извършване на проучването бяха известни на науката само Дурешкото кале, крепостта Градището над Сотиря и долното укрепление на крепостта на десния бряг на Кушбунарска река. Авторът декларира по-голямата част от защитните пунктове като археологически паметници на културата, с което се осигурява юридическата им защита и опазване, като крепостите на в. Песченик и в м. Орлово гнездо са обявени от МК за паметници от НАЦИОНАЛНО значение.

16. Бацова-Костова, Е. Цит. съч., с.16 сл.

17. По експертна оценка на д-р Николай Марков от НИМ - София.

СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА КРЕПОСТ И СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ ПРИ СЕЛО ЗЛАТИ ВОЙВОДА, СЛИВЕНСКА ОБЩИНА

Рашо Рашев, **Мери Радева**

Проучваната крепост се намира на около 2,5 км северозападно от селото, разположена на хълм с надморска височина 320 м. Известна е сред местното население като „Калето" или „Кале баир". Този хълм и разположеният непосредствено западно от него по-висок хълм са източният челен дял на високата част на Средна гора. Оттук планината силно се снижава на югоизток. Крепостта заемала изгодно стратегическо положение, като контролирала визуално цялата равнина на изток и на юг. На 6-7 км западно от нея се намира проломът на река Тунджа, където се свързват подбалканската котловина и сливенското поле и се намират подходите за прохода „Вратник" и за Твърдишкия проход.

Крепостта при с. Злати войвода е част от Средногорската укрепителна система, изградена паралелно на Старопланинската - и двете играещи важна роля в епохата на българското средновековие. Разположени по склоновете на Средна гора, крепостите изпълнявали ролята на последна преграда пред настъпващия противник към равнината и респективно към проходите.[1]

Източно от крепостта, в местността Махленски гробища, са регистрирани следи от селище, където според Георги Гюлмязов, земемер от Сливен, е имало каменни градежи.[2] Днес все още се откриват керамични фрагменти, монети и предмети на бита. Същият споменава и за „широки, дълги стени от ломени камъни" в местността Дребака, намираща се западно от хълма.

Кратки сведения за крепостта дават някои автори:

- Братя Вл. и К. Шкорпил отбелязват, че укреплението е имало в средата четвъртита защитна кула, „наоколо е бил един окружающий зид запазен на височина до 1,5 м."[3]

- Според д-р С.Табаков „...в местността Кале баир има следи от големи средновековни укрепления. Тук са намирани много старини, които невежите селяни носили да продават на разни куюмджии и на местния лекар." [4]

- Георги Гюлмязов, посетил крепостта през 1884 г., отбелязва в своя пътепис, че на върха на калето има кръгла крепост, сред която се намирала кула. При копане на основите са намирани стрели, монети и различни глинени предмети.[5]

- Според П.Делирадев някъде в този район се намирал Тунджа- град, споменат от Мануил Фил във връзка с похода на Михаил Глава Тарханиот срещу Ивайло. [6]

Част от градежите по южния и западния склон на хълма са били частично или изцяло разрушени при изграждането на напоителни канали и водоема. Открита бе колективна находка от монети на Мануил и Алекси Комнин, както и следи от гробове. При прокопаването на канал от южната страна на хълма бе разрушена изцяло южната половина на средновековна църква със стенописи.

Години наред крепостта е обект на иманярска намеса. Открити са главно монети, част от които се съхраняват в частни колекционери от Сливен и други места. Намерени са и голям брой византийски печати, като 30 от тях са предадени в НИМ- София. Всичко това наложи през 1992 - 1993 г. тук да се проведат сондажно - спасителни разкопки с цел, да се проучи църквата и да се изясни стратиграфията и хронологията на крепостта.

Проучванията се проведоха под научното ръководство на Рашо Рашев в два сектора: Средновековната църква и цитаделата.

1. Църквата номерираме с №1 по реда на проучването. Разположена е върху стръмния южен склон на хълма, непосредствено до външната крепостна стена. От нея е запазена северната стена, част от западната стена и северната част на абсидата, което дава възможност да се възстанови планът й. Църквата е еднокорабна, с една полукръгла абсида от изток, без притвор. **/обр. 1/** Влизането се осъществявало от запад. Запазена е северната страница на входа. Вътрешните размери на църквата, доколкото може да се възстановят, са 9,20 на 6 м. По протежение на цялата северна стена върви цокъл, широк 0,35 м и висок - в западния край, 0,50 м, а в източния 0,25-0,30 м. До него са долепени два пиластъра на фуга.

В суперструкция запазените стени са изградени от ломени камъни с различна големина. По-едрите са използвани за оформяне на двете лица на зидовете, а дребните запълват вътрешността им. Спойката е от бял хоросан, примесен с дребна речна баластра.

След разчистване на иманярски изкоп вътре в църквата /вляво от абсидата/, се установи, че в този сектор северният зид, с банкета край него, източният зид и източният пиластър започват непосредствено от нивото на пода. Градежът лежи върху пласт от червено-кафява глина, примесена с дребни, ломени камъни. Върху този пласт лежи и подовата хоросанова замазка. Следователно в този сектор, а навярно и в цялата северна половина, църквата не е имала същински основи, а само изкуствено образувана платформа. Тази особеност на градежа е била продиктувана от голямата денивелация на терена. Това се наблюдава и покрай външното лице на северната стена. Хоросановият трошляк там лежи направо върху чиста кафяво-червена пръст. Северозападният ъгъл на църквата стъпва върху челото на по-стар зид, с посока север-юг, засега непроучен.

Църквата е била измазана отвън и отвътре. Външната мазилка най- добре е запазена по северната стена, замазвана на два пъти.

Първоначалната мазилка е тънка и неравна, а втората- гладка, от вар и пясък, с дебелина 1-1,5 см. Със същия състав е и подовата хоросанова замазка, която от своя страна покрива и ъгъла между пода, цокъла и пиластъра. Вътрешната мазилка е гладка, направена, за да се положи върху нея живописна украса. В хоросановата смес е добавена ситно нарязана слама.

Стените на църквата са били покрити със стенописи. На северната стена, височина до 1 м, са запазени фрагменти от оригиналната стенописна украса. Оцелял е почти целият цокъл, наподобяващ мраморна облицовка. Цокълът е разделен на полета с тънки вертикални линии от черна боя, в които диагонално разположени се редуват дебели и тънки черни линии с червени вълнообразни тънки линии . Така се образува непрекъснат зигзаговиден мотив по дължината на целия цокъл. **/обр.2/** Същият мотив е бил изпълнен в долния край на западния зид и върху двете плоскости в чупката, вляво от входа. Там мотивът е почти двойно по-нисък, линиите са по-тънки. На източната стена височината на цокъла е значително по-голяма от тази на северната и вероятно там фигурни изображения не е имало.

Горният край на този цокълен пояс е очертан с дебела червена линия, която го отделя от разположения над него регистър с човешки фигури. Запазена е долната част от I-ия регистър прави светци. Виждат се краката на три фигури и богато орнаментиран долен край на дълги връхни дрехи. Обувките на двете фигури откъм изток са изписани с бяла боя, а запазената обувка на западната фигура- с червена. Надясно от нея личат следи от друга фигура, най-вероятно женска. Фигурите заемат централната част на северната стена- пространството между двата пиластъра над цокъла. Според проф. Л. Прашков, посетил обекта по време на разкопките, това са светци-архиереи, а намерените фрагменти стенописи с части от ризница свидетелстват, че имало изписани и светци- войни. Следи от живописна украса- зигзагообразен мотив- са запазени и върху пиластрите.

В насипа върху пода на църквата и около нея се откриха над 100 различни по големина късове стенна мазилка със следи от стенописи - елементи от дрехи, нимбове и орнаментални мотиви. Върху други късове са запазени отделни букви. Особен интерес представлява къс с изображение на човешко лице. Представен е мъж в анфас, запазена е част от косата, очите, носът и устата с тънки увиснали мустаци. Образът е изпълнен линеарно с червено кафяв цвят на бледожълт фон. По всичко личи, че църквата е имала богата стенописна украса[7].

По стилови особености и техника стенописите могат да се датират в XII век. Според орнамента на цокъла, те имат близки паралели със стенописната украса на цокъла в църквите при Воден[8] и Маркели[9], които също се датират в XII в. Благодарение на проф. Прашков стенописите бяха свалени и реставрирани. Днес се съхраняват във фонда на РИМ - Сливен.

Сравнително дебелите стени на църквата и съществуващите пиластри дават основание да се предположи, че корабът и е бил засводен, а над него вероятно се е издигал двускатен покрив, покрит с плоски и извити керемиди. Късове от тях се намериха в насипа, произхождащ от разрушаването на църквата.

По своя план, и главно с 4-те пиластъра край стените в наоса, църквата намира успоредици с църква № 2 в Ловеч и някои църкви на Трапезица[10]. В нашия случай пиластрите се долепват до цокъл, който от своя страна не е известен в този кръг паметници. Точна аналогия на тази църква не ни е известна до сега.

Край северната стена на църквата и абсидата се откриха 6 гроба- два на възрастни индивиди и четири на деца, единият от които на пеленаче. Всички скелети са положени по гръб, ориентирани запад- изток. При всички долните крайници са опънати, а при положението на ръцете се наблюдава разнообразие. С изключение на гроб № 3, където се откриха 4 стъклени гривни, в останалите няма гробен инвентар. В гроб № 2 се откриха следи от изтляло дърво, вероятно ковчег. При гробове № 4 и № 6 има следи от ограждане с камъни. Дребни въгленчета се откриха в пръстта до костите в гроб № 4, което се схваща като езическа отживелица. По всяка вероятност тези гробове са част от некропол, разположен около църквата.

Въз основа на стенописите и керамиката от културния пласт край северната стена на църквата, тя може да бъде датирана ориентировъчно към XI- XII век [11] .

2. Цитадела. Намира се на върха на хълма и заема площ около 3 дка, с форма на правилен кръг. Външната крепостна стена също има кръгли очертания и огражда площ около 20 дка. Докато нейните очертания добре личат, благодарение на широката хоризонтална площадка, стената на цитаделата е изцяло скрита под насипи. Част от нея бе разкрита в иманярски изкоп. Разширяването му даде възможност да се очертае нейната посоката и да се добие представа за характера на градежа и напластяванията край него.

Установиха се два етапа на строителство в този сектор. През първия етап е била изградена крепостната стена, широка 1,30 м. Край вътрешното и лице има банкет, широк 0,60 м, така че в субструкция стената е дебела 1,90 м. Разчистен бе пристенен стълб /пиластър/, с ширина 0,95 м, който е конструктивно свързан с куртината и се издава 0,60 м пред лицето на суперструкцията. Банкетът и стените на пиластъра са измазани с тънка, гладка мазилка. Стената е изградена направо върху неравната скала, която в този сектор се спуска от северозапад на югоизток. Градежът е от плочести ломени камъни, споени с хоросан, в който е добавена едро счукана тухла.

През втория етап към вътрешното лице на стената е добавен нов зид. Той се долепва на фуга до източното лице на пиластъра, като застъпва изцяло банкета и изглежда се е допирал до вътрешното лице на суперструкцията на първата стена, така че общата дебелина на стената достига 3,20 м. По строителна техника и материал двата разновременни градежа не се отличават съществено, което може да бъде указание за сравнително краткия период на живот между тях. Вероятно това е допълнително изградено стълбище в този сектор .

Продължи да се разчиства насипът край крепостната стена в югозападна посока. Проследи се трасето и на дължина около 50 м, на дълбочина 0,50 м. Вътрешното лице на стената на суперструкцията е разчленено от пиластри широки 0,95 - 1 м. Разчистиха се 5 пиластъра, конструктивно свързани със стената. Този начин на изграждане на крепостни стени е прилаган на обширна територия и в продължителен период. Подобно устройство имат и крепостните зидове на крепостта при Сливен. [11] .

Разчисти се входът от югозападната страна , който е широк 3,10 м. Прагът е оформен от мраморен блок, в който е изсечено едно стъпало. Запазени са и дупките за осите на вратата, която по всяка вероятност е била двукрила. Страниците на входа са широки 2 м.

При възникване на средновековното селище стената е разрушена и не се използва. Доказателство за това са откритите върху рушевините средновековни гробове. Вероятно тогава се построява стената, която опасва хълма на около 40 м по-ниско от стената на цитаделата. Изградена е от ломени камъни, споени с бял хоросан, но засега остава непроучена.

По време на разкопките край крепостната стена на цитаделата се откриха, макар и малко на брой, фрагменти от гърнета, както ранновизантийски, така и от XI- XII век. Откриха се монети и три византийски печата- на Константин X Дука, на катепелана на Месемврия и един от XI век препечатан [12].

Във вътрешността на цитаделата, където според информатори били открити с металотърсач византийските оловни печати, се заложи сондаж с ширина 1 м. Целта бе да се получи представа за стратиграфията на терена в тази част на крепостта и дълбочината на културния пласт. Сондажът стигна на дълбочина 0,80 м до скалата. В профила на изкопа се наблюдава следната стратиграфия. Най- горе лежи пласт от сива пръст със средна дебелина 0,40 м, наситен е с дребни ломени камъни. Откриха се керамични фрагменти от XI- XII в. Под него лежи пласт от сиво-жълтеникава пръст, който според открити фрагменти се датира от V- VI в. В него се разчисти ъгъл от сграда с градеж от плочести камъни на калова спойка. Северно и южно от зида се проследява горял пласт, с дебелина 0,15- 0,20 м. От своя страна той лежи върху аморфен пласт от жълтеникава пръст и камъни, в който не се откриват находки. Непосредствено под него следва скала.

Наблюденията потвърждават два периода в обитаването на крепостта. Долният пласт принадлежи на късноантичния период, а горният може да бъде свързан с нейното обитаване през XI- XII в.

След полагане на реперната мрежа се проведоха разкопки в пет квадрата във вътрешността на цитаделата на върха на хълма. На няколко места се разкриха части от зидове или струпани големи камъни и натрошен хоросан, но тяхното предназначение не можа да се установи на този етап от проучването. Откриха се и частично запазени зидове на две постройки, които въз основа на откритите в насипа около тях многобройни фрагменти от стенописи, определяме като църкви.

Номерираме ги с № 2 и № 3 по реда на откриването.

Църква № 2. Намира се на най- високата част на хълма. Разчисти се зид, с посока изток- запад, широк 0,75 м и с дължина 3 м, който завива под прав ъгъл на изток. Всъщност това е южният зид на помещението. Запазен е и югозападният ъгъл. Градежът е от ломени камъни и бигорови блокчета, споени с бял хоросан и е запазен на височина до 0,30 м. На места върху зида е запазена гладка мазилка, както и част от подовата замазка върху хоросанова подложка. Насипът край зида е строителен, с много фрагменти от стенописи, но съвсем малки. Северният зид, както и абсидата са напълно разрушени, поради което не може да се установи планът на постройката. Зидът няма основи. В северната половина на помещението, където зидовете не са запазени, на дълбочина 0,70- 0,80 м се откриха тухли и горял пласт. В него се намериха ранновизантийска монета и фибула. Фрагментите от стенопис ни дават основание да определим постройката като църква . Около нея е разположен некропол, от който се разкриха 25 гроба.

Югоизточно от църква № 2, до крепостната стена на цитаделата, се откриха зидове от друга постройка. В насипа се откриха късове мазилка със стенописи. На тях са изобразени части от лица, ръце и букви. Това ни дава основание да я определим като църква № 3, по реда на намирането. Запазена е част от северната ѝ половина. Градежът е от ломени камъни, споени с бял хоросан, доста ронлив. Входът е на западната страна. Запазена е северната му страница, широка 0,70 м. На 0,60 м от входа зидът завива под прав ъгъл на изток. Северният зид е запазен с дължина 3 м. На 1,50 м от северозападния ъгъл има пиластър, широк 0,75 м издаващ се 0,22 м пред стената.Северният зид лежи върху по-ранен зид, а южната стена е стигала до крепостната стена, което показва, че стената не е функционирала при построяването на църквата. Около църквата се разчистиха 10 погребения.

За съжаление и при двете църкви са запазени само части от стените, което не дава възможност да се възстанови планът им.

Вероятно и двете църкви са представлявали малки параклиси, построени върху развалините на ранновизантийски сгради. Те са били гробищни. Църквите намират най- близък паралел с църквата при с. Беренде[13] и църква № 7 от Перншката крепост. [14]

Както е известно, в средновековните градове некрополите обикновено са се намирали около църковните постройки, в самия град или неговата околност.

Около църкви № 2 и № 3 досега са проучени 35 гроба **/обр.3/**. Част от пръстта на хълма е измита и свлечена по склоновете, а също и иманярските търсения са причина някои от гробовете да се откриват почти на повърхността. При други костите са разбъркани и липсващи.

НЕКРОПОЛ

Гроб № 1. Скелетът положен на гръб. Християнска ориентация /с глава назад/. Черепът полегнал на ляво. Краката опънати. Ръцете скръстени на гърдите. Следи от ограждане с камъни- запазени поединично вляво от главата и отдясно на таза. Размери: дълж. 1,80 м, ширина на раменете 0,35 м, ширина на таза 0,37м. В насипа - висулка на обица [1].

1. Медна пластинка с удължена триъгълна форма, зигзаговидно изрязана в долния широк край. В горния край, който е заоблен, е пробита дупчица за окачване. **Обр. 7з**.

Гроб № 2 Скелетът на гръб в неоформена гробна яма. Християнска ориентация. Костите на ръцете са извадени при снемане на горния пласт, но вероятна са били скръстени пред гърдите, където се откриват костите на пръстите. Краката опънати, липсват костите на пръстите. Зап. дълж. 1,40 м, шир. на таза 0,29 м, шир. на раменете 0,26 м. Находки: отдясно на скелета- две бронзови гривни и висулка /1-3/, вляво три пръстена- двата върху кост от пръст на ръката /4-5/, в областта на раменете - две обици и копче /7-8/, в областта на шията-мъниста [9].

1. Гривна, бронзова, отворена, със стеснени и скосени краища, имитиращи стилизирани змийски глави. Украсена е с вертикални врязани линии на групи по пет, вдлъбнати точици и триъгълни фасети. Диам. 6,2 см.

2. Гривна, отворена, от обьл тел, оформен като усукано въже, с разширени в кръгли плочки краища, украсени с врязани кръгчета. Диам. 5,7 см. Обр. 7д.

3. Висулка с капковидна форма, куха, съставена от две половини, които не са споени и завършват в горния край с халкички. Нанизана е на халка с пъпковидни образувания в краищата . Дълж. 2,8 см, шир. 1,5 см. Обр. 7 л.

4. Пръстени /2 бр./- масивна елипсовидна плочка, украсена с врязан двоен кръст, преминаваща в тънка, тясна халка. Диам. 2 см.

5. Пръстен - отворена халка, краищата на която са разширени и се допират.

Диам.2 см.

6-7 Обици /2 бр./ - медна отворена халка, краищата на която завършват с пъпковидни образования. Диам. 2,5 см. Обр. 7и.

8. Копче, представляващо куха топка, изкована от тънък меден лист. Отдолу завършва с пръстен, оформящ гнездо за камък, а отгоре с халкичка за окачване. Украсено е с кръгчета от филигранна нишка. Диам. 2,5 см.

9. Мъниста /340бр./, стъклени, с тънка цилиндрична и кълбовидна форма.

Гроб №3. Възрастен индивид. Християнска ориентация. Черепът разбит. Дясната ръка силно свита към рамото, а лявата върху корема. Краката опънати, липсват костите на стъпалата. Дълж. 1,75м, шир. на таза 0,30 м, на раменете 0,40 м. Обр. 4. На лявата ръка- пръстен[1], върху челото - монета [2].

1. Пръстен - сребърна халка от тънка пластинка, украсена с две врязани линии по краищата. Отгоре е запоена правоъгълна касета, запълнена с жълто-зелена стъклена паста, върху която е гравирано стилизирано грифонче. Касетата е украсена отстрани с филиграннна нишка и едри гранули. Върху халката отстрани на касетата - по три гранули. Диам.2,3 см. Обр.7а.

2. Монета, златна на Михаил VII Дука

Лице: бюст на Богородица насреща, държаща медальон с образа на младия Христос.

Опако: Михаил и Мария прави, държат помежду си двоен кръст. Диам.1,8 см.

Гроб № 4. Детски. Християнска ориентация. Черепът натрошен. Ребрата разбъркани. Запазени част от гръбнака, бедрената кост на десния крак и лявата ръка от лакътя нагоре. Зап. дълж. 0,83 м, шир. на таза 0,20 м. В областта на раменете и гърдите - стъклени мъниста [1], в пръста две гривни [2].

1. Мъниста /190 бр./ с кръгла и цилиндрична форма,съвсем малки и по-големи.

2. Гривни от синьо стъкло:

а/ с кръгло сечение, диам. 5,4 см.

б/ с правоъгълно сечение

Гроб № 5. Млад индивид. Християнска ориентация. Запазени само част от ребрата и таза, десния крак и левия под коляното. Под ребрата - пръстен[1], а в пръста - гривна[2].

1. Пръстен - тънка сребърна халка, с полуобло сечение, отгоре с кръгло гнездо за камък, сега изпаднал. Върху халката от двете страни на гнездото - по 3 гранули. Диам. 2,2 см, шир.0,3 см. Обр. 7б.

2. Гривна - със следи от позлата - широка пластина с шарнирно закопчаване, украсена с врязана стилизирана геометрична украса и вдълбани точици, нанесени с поансон. Шир. 2,1 см. Обр. 7ж.

Гроб № 6. Детски. Костите разбъркани. Без инвентар.

Гроб № 7. Възрастен индивид. Християнска ориентация. Краката опънати, доближени в колената. Дясната ръка свита пред гърдите, от лявата запазена до лакътната кост. Липсват костите на пръстите на ръцете и краката. Прешлените и тазовите кости - разместени. Дълж. 1,38 м, шир. на таза - 0,22 м. Находки: гривна [1]

1. Гривна от тъмно синьо стъкло с обло сечение, диам. 5 см.

Гроб № 8. Скелетът положен на гръб. Християнска ориентация. Краката опънати. Дясната ръка положена на пояса, лявата на гърдите. Запазена дължина - 1,70 м. В областта на раменете - мъниста[1].

1. Мъниста /24 броя/ стъклени, с кръгла и цилиндрична форма, различни по големина.

Гроб № 9. Млад индивид, християнска ориентация. Липсват костите на ръцете от лактите надолу. Костите на краката са събрани вляво от таза, накуп. Без инвентар.

Гроб № 10. Скелетът положен на гръб с опънати крака. Християнска ориентация. Черепът извит наляво. Лявата ръка свита пред гърдите, дясната положена на пояса. Раменните кости и ребрата разместени. Липсват костите на пръстите на ръцете и краката. Дълж. 1,55 м, шир. на таза 0,33 м, на раменете 0,39 м. Вляво от таза - краката на друг скелет. В областта на ребрата- мънисто от карнеол [1] и кръстче. [2]

1. Мънисто с шестстенна бипирамидална форма . Дължина 1,6 см.

2. Кръстче медно с разширяващи се в краищата рамене, отгоре халкичка за нанизване. Лицевата страна украсена с орнамент „птиче око", дълж. 2,6 см, ширина -1,9 см. /обр. 7 м./

Гроб № 11. Възрастен индивид. Християнска ориентация. Неоформена гробна яма. Краката опънати, ръцете скръстени на гърдите. Черепът извит надясно. Липсват костите на пръстите на ръцете и краката и част от ребрата. Дълж. 1,60 м, шир. на таза 0,31 м, на раменете 0,28 м. Находки: пръстен [1], обица [2]. Без инвентар.

1. Пръстен - тънка широка медна пластинка, краищата на която се разширяват и допирайки се, образува елипсовидна плочка, върху която е била припоена касетка. Халката украсена с орнамент „птиче око", шир- 0,5 см.

2. Обица - медна пластинка с триъгълна форма, нанизана на свързани една с друга есовидно извити телчици. /обр.7-з/

Гроб № 12. Скелетът положен на гръб. Християнска ориентация. Черепът начупен, ръцете скръстени на гърдите. Краката опънати. Дълж. - 1,60 м, ширина на таза - 0,30 м, на раменете 0,23 м. Без инвентар.

Гроб № 13. Скелетът положен на гръб, с опънати крайници. Християнска ориентация. Дясната ръка на пояса, лявата пред гърдите. Ребрата и прешлените разместени. Липсват костите на пръстите на ръцете и на краката. В пръстта - фрагмент от стъклена гривна с квадратно сечение.

Гроб № 14. Силно разрушен. Запазени само част от черепа, ребрени кости, дясната бедрена кост и костите на свитата върху гърдите дясна ръка. Запазена дължина 0,73 м, шир. на таза 0,15 м, на раменете 0,24 м. Около врата мъниста [1] и обица [2]

1. Мъниста /10 бр./. От синьо, прозрачно стъкло със следи от посребряване, различни по форма: сферични, цилиндрични и прищипнати - тричленни, четиричленни и петчленни.

2. Обица - сребърна халкичка от тънка обла тел, отворена. Диам. 1,7 см, дебелина 0,1 см.

Гроб № 15. Детски. Запазена горната част на скелета. Черепът разбит, костите разбъркани. До черепа 2 бр. обици [1].

1. Обици- медни халки от обла тел, отворени. Диам. 2,1 см.

Гроб № 16. Скелетът положен на гръб. Християнска ориентация. Черепът изместен вляво от тялото. Краката опънати, дясната ръка свита пред гърдите, лявата лежи на пояса. Липсват костите на пръстите на ръцете и краката и костта на лявата ръка, от лакътя нагоре. Запазена дължина 1,57 м, шир. на таза 0,30 м, на раменете - 0,38 м.

Гроб № 17. Скелетът на гръб. Християнска ориентация, с отклонение югоизток- северозапад. Краката опънати, ръцете скръстени в областта на пояса, черепът извит надясно. Запазена дължина 1,31 м, ширина на таза 0,32 м, на раменете 0,33 м. Без инвентар.

Гроб № 18. Скелетът лежи на гръб, с християнска ориентация. Главата извита наляво, краката опънати, ръцете силно свити в лактите, са скръстени под брадата. Дълж.1,64 м, шир. на таза 0,34 м, на раменете 0,44 м. Инвентар няма.

Гроб № 19. Детски. Костите разбъркани.

Гроб № 20. Скелетът на гръб, с християнска ориентация. Краката изпънати. Лявата ръка свита пред гърдите, дясната - върху таза. Липсват костите на краката от колената надолу. Запазена дължина 1,14 м, ширина на таза 0,35 м, на раменете 0,39 м. На дясната ръка над лакътя- стъклена гривна [1]; от двете страни на главата по един наушник [2-3]; под черепа халкички от синджирче [4] и стъклени мъниста [5].

1. Гривна с кръгло сечение от усукани сребристи черни и червени стъклени нишки.

2-3. Наушници, сребърни. На отворена халка е нанизана куха сфера, съставена от две полусфери, споени в основите си. До полюсите на сферата, върху халката има по 4 намотки от тънка филигранна жичка. При единия наушник на халката, е нанизана елипсовидна халкичка от медна пластинка - елемент от синджирче. Диаметър на халката - 4,2 см, на сферата - 1,5 см.

4.Синджирче, съставено от свързани една в друга 6 елипсовидни халкички от тънка медна пластинка, широка 0,2 см. Останалите 33 халкички са поединични - цели и начупени. Вероятно синджирчето е свързвало наушниците.

6. Мъниста /22 бр./ Стъклени, с лещовидна форма, покрити с тъмножълта паста.

Гроб № 21. Скелетът на гръб. Християнска ориентация. Черепът натрошен, краката изпънати. Ръцете скръстени в областта на пояса. Без инвентар.

Гроб № 22. Скелетът положен на гръб с християнска ориентация. Ръцете скръстени на корема. Краката изпънати. Липсват костите на пръстите на ръцете и краката. Дължина 1,56 м, ширина на таза 0,35 м, на раменете 0,38 м. Вляво от бедрата череп от друг скелет.

Гроб № 23. Възрастен индивид. Християнска ориентация. Черепът разбит. Краката са опънати, като бедрените кости са събрани в колената. Ръцете скръстени на корема. Ребрата разбъркани. Липсват костите на пръстите на ръцете и краката. Дълж. 1,67 м, ширина на таза 0,36 м, на раменете 0,38 м. В пръстта - обица[1].

1. Обица - отворена халка, краищата на която завършват с пъпковидни образования. Диам. 2,4 см, сеч. 0,3 см. /обр.7и/

Гроб № 24. Скелетът на гръб, с християнска ориентация. Краката изпънати. Дясната ръка свита под прав ъгъл и положена на гърдите, лявата - на корема. Костите на пръстите на краката липсват. Дълж. 1,44 м, ширина на таза 0,30 м, на раменете 0,35 м. Гробната яма оградена с камъни от дясната страна. Обр. 5.

Гроб № 25. Частично запазен скелет- само част от черепа, костите на ръцете, таза и бедрените кости. Ребрата разбъркани. Находки: пръстен[1]

1. Пръстен - тънка медна халка, която преминава във висока правоъгълна плочка, украсена с успоредни врязани линии, пресичащи се диагонално. Плочка 0,9 х 0,6 см. Обр. 7в.

Гроб № 26. Силно разрушен. Запазени единични кости, разбъркани.

Гроб № 27. Скелетът лежи на гръб. Християнска ориентация с отклонение североизток - югозапад. Черепът натрошен. Краката изпънати. Ръцете скръстени на корема. Гробната яма има следи от ограждане с камъни - поединично се откриха вдясно от главата и вляво от стъпалата на краката. Дълж.1,69 м, ширина на таза 0,34 м, на раменете 0,43 м. В пръстта - пръстен [1] и монета [2].

1. Пръстен - навита на три намотки медна тел. Диам. 2,1 см. Обр.7г
2. Монета, медна, неясна. Диам. 2,8 см.

Гроб № 28. Възрастен индивид. Християнска ориентация. Краката изпънати. Лявата ръка свита под прав ъгъл и поставена върху корема, дясната - на гърдите. Следи от ограждане с камъни на дългите страни на гробната яма. Дълж.1,54, ширина на таза 0,32 м, на раменете 0,34 м.

Гроб № 29. Детски. Християнска ориентация. Краката опънати, липсват костите на стъпалата. Ребрата разместени. Запазени са долакътните кости на ръцете. Гробната яма от дясна страна е оградена с камъни. Дълж. 0,74 м, ширина на таза 0,14 м, на раменете 0,18 м. Отдясно на главата - обица[1].

1. Обица - отворена медна халка. Диам. 2,2 см, сеч. 0,2 см

Гроб № 30. Скелетът на гръб, ориентиран по християнски. Черепът натрошен. Краката опънати. Дясната ръка свита под прав ъгъл и поставена на корема.Ребрата разбъркани. Липсват костите на лявата ръка и прешлените. От двете дълги страни на гробната яма-следи от ограждане с камъни. Дълж.1,65 м, ширина на таза 0,40 м.

Гроб № 31. Детски. Разположен вляво от гроб № 29. Запазени са само част от черепа, костите на лявата ръка и костите на десния крак от коляното надолу. Запазена дължина 0,79 м, ширина на таза 0,16 м.На лявата ръка над лакътя - гривна [1].

1. Гривна от зелено прозрачно стъкло с елипсовидно сечение, украсена отгоре с черни и сребристи нишки. Диам. 5,7 см.

Гроб № 32. Възрастен индивид. Християнска ориентация. Черепът натрошен. Краката опънати, събрани в колените. Ръцете свити в лактите и поставени на корема. Ребрата от лявата страна липсват. Дълж. 1,63 м, ширина на таза 0,34 м, на раменете 0,36 м.

Скелетите от гробове №№ 29, 31 и 32 са поставени в една гробна яма, която е била оградена с камъни. Вероятно те са погребани по едно и също време.

Гроб № 33. Скелетът лежи на гръб с християнска ориентация. Краката изпънати. Ръцете силно свити в лактите, са скръстени под брадата. Дълж.1,60 м, ширина на таза 0,26 м, на раменете 0,36 м. До главата - обица [1], на дясната страна - гривна [2].

1. Обица - на отворена халка от бронзов тел е нанизана куха сфера, съставена от две полусфери, споени в основите си. До полюсите на сферата върху халката - по две намотки от тънка филигранна жичка. Диам. 3 см, диам. на сферата 1 см. Обр. 7 к

2. Гривна, бронзова, отворена. Широка пластина със заоблени краища с по три правоъгълни фасети от двете страни, а в полетата между тях - очертани с вдлъбнати точици по шест врязани кръгчета с точка в средата. Диам. 5,7 см, шир. 1,8 см. Обр. 7е

Гроб № 34. Скелетът на гръб, ориентиран по християнски. Черепът извит наляво. Краката изпънати, липсват костите на пръстите. Ръцете скръстени на корема. Около главата- следи от ограждане на гробната яма. Запазена дължина 1,52 м, ширина на таза 0,36 м, на раменете 0,34 м. Обр. 6

Гроб № 35. Детски. Разположен край вътрешното лице на крепостната стена. Запазени само част от черепа, костите на лявата ръка, долакътната кост на дясната ръка и бедрената кост на левия крак. Запазена дължина 0,65 м. На лявата ръка - гривничка [1], до главата - обица [2].

1. Гривна- отворена халка от обл бронзов тел. Диам. 5 x 4,6 см.

2. Обица - обикновена отворен халка от обл меден тел. Диам. 2,8 см.

В резултат на данните от проучените гробове могат да се направят следните по- важни изводи. Некрополът не е изцяло проучен, но разкритите погребения са една значителна част от него. Те са белег за продължителното му използване. В резултат на многобройните иманярски изкопи почти всички гробове бяха в голяма степен разрушени, а костите разбъркани. Най-зле запазени са костите на черепите и особено лицевият им дял.

Погребенията са извършени по християнски обред, ориентирани по посока запад-изток. Скелетът е положен на гръб с изпънати крака, а при ръцете се наблюдава голямо разнообразие, но най-често са скръстени на гърдите или в областта на корема. Особено важна е констатацията, че в некропола се откриха скелети както на възрастни индивиди, така и на деца.

Гробовете обикновено представляват неоформени ями. При няколко гроба се откриха запазени камъни от ограждането им.

Отличителен белег на погребалния обред е липсата на съдове и предмети на бита в разкритите гробове. Най- многобройни са накитите- обици, пръстени, гривни, огърлици. Повечето от тях са напълно сходни с намерените в други християнски некрополи от това време .[15]

Некрополът може да се датира по особеностите на обреда и откритите находките в XII и XIII век. Тази датировка се подкрепя и от намерените в него, макар и малко на брой, монети. В много отношения той намира общи черти с другите некрополи от този период.

Разкопките имаха сондажно-спасителен характер и обхванаха малка част от площта на крепостта. На базата на стратеграфските наблюдения и анализа на откритите находки, и особено на нумизматичния материал, се разграничават два етапа в обитаването на хълма, на който е разположена крепостта, а именно ранновизантийски /V-VI в./ и XI-XII в. От първия период са крепостната стена на цитаделата и разкритите откъслечни части от зидове на ранновизантийски постройки.

Големият брой оловни византийски печати , открити до сега, свидетелстват за това, че през втория период, и най- вече през XI в., крепостта е важен административен център. От края на XII в. са и двете църкви на върха на хълма и оформилия се край тях некропол. Крепостта е функционирала до началото на XIII в., както сочат и най-късните открити монети. Напускането на укреплението вероятно е станало по време на войните на цар Калоян с Латинската империя. Същата съдба са имали и крепостта при Сливен, Маркели, селището над тракийския град Севтополис и др.[16]

През XIII век навярно продължава да съществува средновековният некропол.

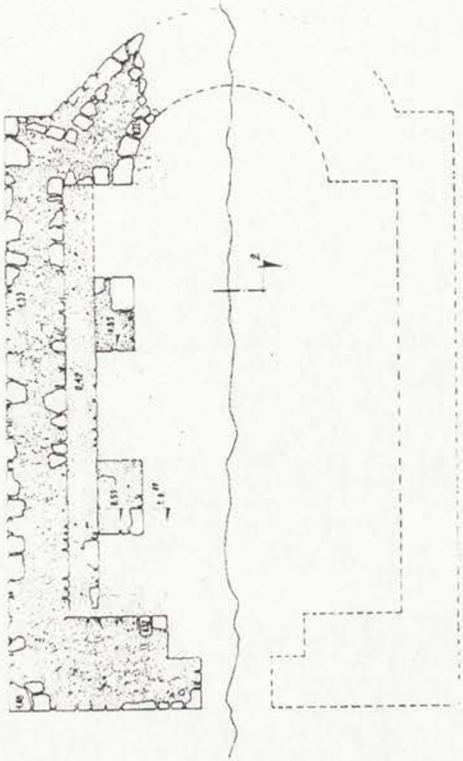

Обр.1 Църква №1

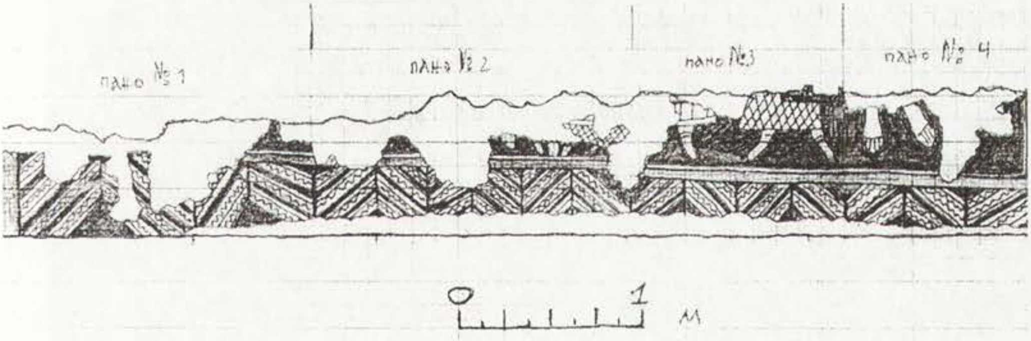
пано №1
пано №2
пано №3
пано №4
0
1
м

Обр.2 Стенопис върху цокъла на северната стена

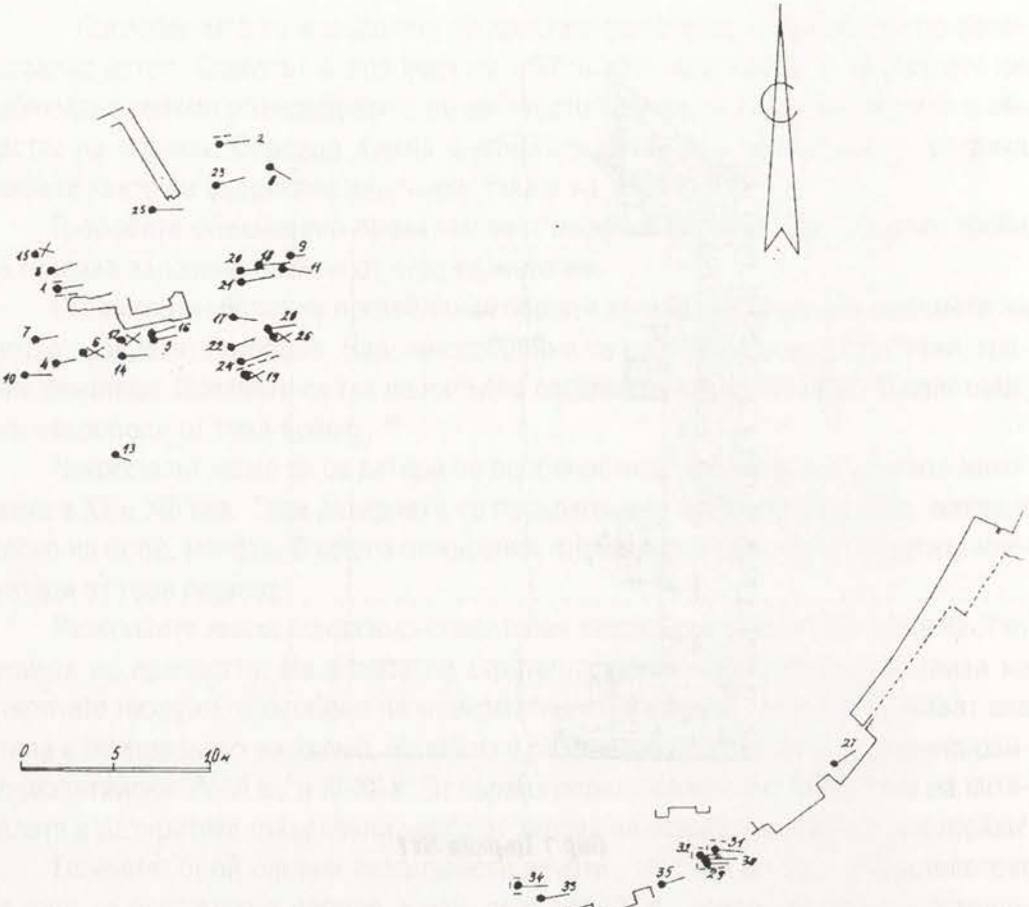
2
23
8
25
15
3
1
20
18
9
11
21
17
28
7
12
16
26
6
5
22
4
14
24
19
10
13
0
5
10м
27
32
31
30
29
34
33
35

Обр.3 Гробове около църкви №2 и 3

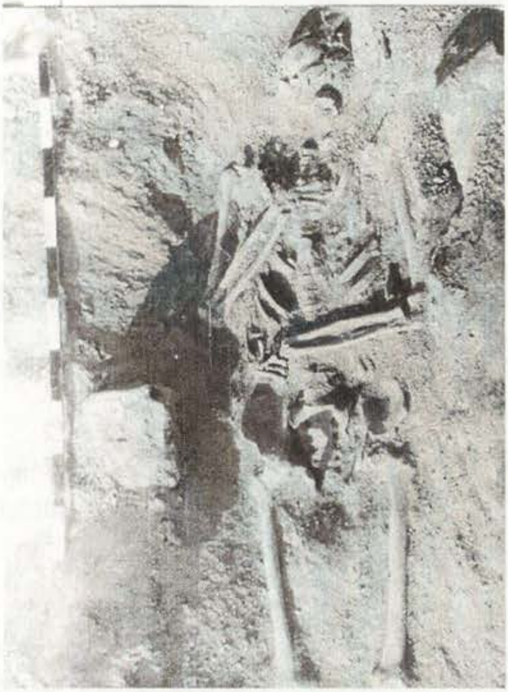

Обр.4 Гроб №3

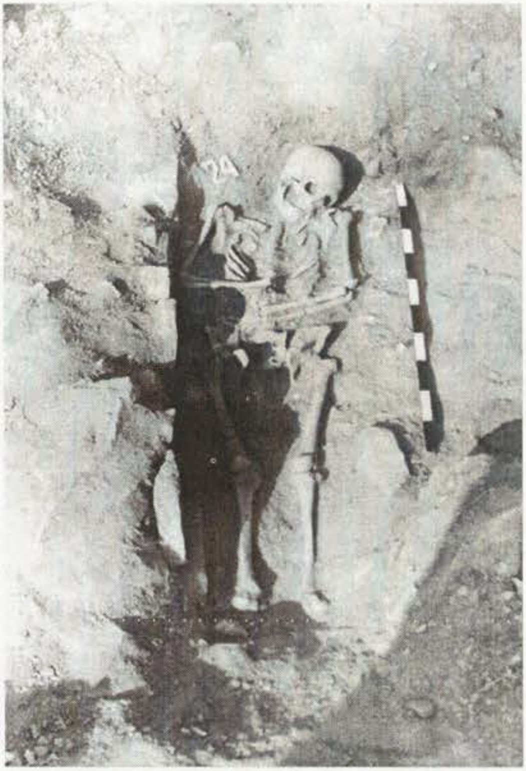

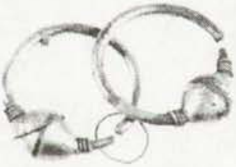

Обр.5 Гроб №24

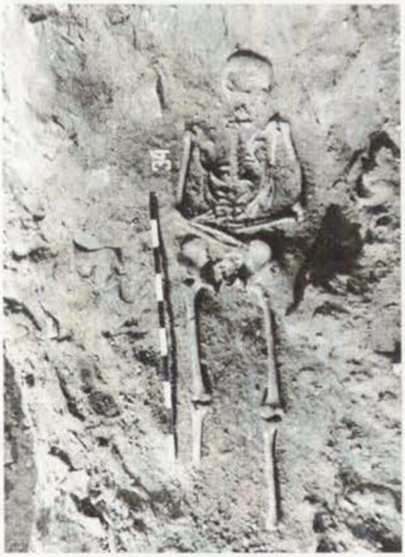

Обр.6 Гроб №34

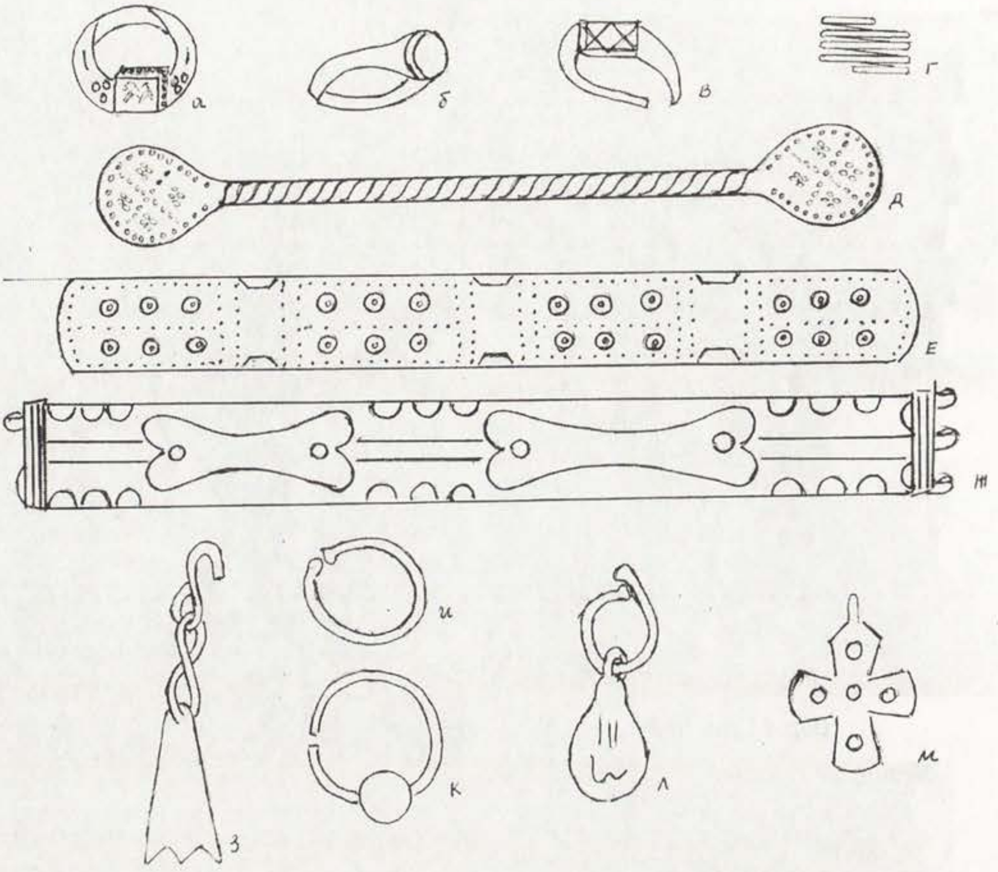

Обр.7 Накити от некропола

Бележки

1. А. Попов. Крепости и укрепителни съоръжения в Крънската средновековна област.С, 1982, с.141 и сл.

2. Г. Гюлмязов. Пътни бележки из далечното минало на Сливен и околността му /Ръкопис/. Сливен, 1948, с. 147

3. Вл. и К. Щкорпил . Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия. Пловдив, 1886, с. 45, 66.

4. С. Табаков. Опит за история на гр. Сливен.Т. I. С, 1986, с. 439

---

5. Г. Гюлмязов. Цит. съч., с. 145

6. П. Делирадев. Принос към историческата география на Тракия. Ч.1, С, 1953, с. 255.

7. Църквата и стенописите от нея ще бъдат разгледани допълнително в друга публикация.

8. Н. Танчева - Василева. Раннохристиянски култов комплекс при с. Воден. В: Сб. Североизточна Тракия и Византия през IV-XI в. С, 1993, с. 85 и сл.

9. Ц. Дражева. Декоративна украса на християнските храмове на Маркели IX - XIV в. Сб. Тракия и Хемимонт IV - XIV в. Т.I, 2007, с. 72-73

10. Н. Чанева-Дечевска. Църковната архитектура в България през XI - XIV век.С, 1988, с.40, фиг.19, 29.

11. И. Щерева. Туида - Сливен - РП, кн. XXVIII, с. 42

12. Монетите и печатите са определени от Иван Йорданов, също член на колектива. Ivan Jordanov, Unpublished Byzantine Seals from the village of Zlati Voyvoda. - Studies in Byzantine Sigilography, vol III, Washington, 1993, pp 69-84.

13. Н. Мавродинов. Еднокорабни и кръстовидни църкви. С, 1931, с.16, обр.17

14. Й. Чангова. Перник. Т. 2, С, 1983, с.83, обр.100

15. С. Георгиева, Р. Пешева. Средновековен български некропол край град Ловеч и накитите намерени в него - ИАИ, XX, 1955, с. 534, 543; Е. Генова. Средновековният некропол в м. Стражата край Плевен - ИНИМ, 3, 1981, с. 76 - 90; П. Гатев. Средновековно селище и некропол от XII в. край село Ковачево, Пазарджишки окръг- РП, XII, С, 1885.

16. Б. Борисов. Демографски промени в Северна Тракия през XI-XII в. Сб. Тракия и Хемимонт IV - XIV в. Т.1, 2007, с.194

ПО СЛЕДИТЕ НА ИСТОРИЯТА НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ СЛИВЕН. ПРОУЧВАНИЯ НА КРЕПОСТТА МАРИЧИНО ГРАДИЩЕ

Георги Господинов, Васил Дечев

Сливен принадлежи към онези съвременни градски центрове на България, чиято ранна история е слабо проучена.

За пръв път Сливен (под името Истилифунос) се споменава (в 1153 год.) от арабския пътешественик ал Идриси. Той го описва като: „голям и красив град, който някога е бил по-голям и по-красив, отколкото е сега."[1]

Самото месторазположение на Сливен „бидейки всред планински прелести, позиции и гористи висини винаги е задоволявало, еднакво както стратега, така и духовника" - утвърждава С. Табаков.

Неговото стратегическо значение нараства през Второто българско царство, когато с преместването на столицата Търново, сливенските проходи са едни от най- кратките пътища от Търново през Тунджанската долина за Одрин и Цариград.

Тук в периода на късното българско средновековие възниква едно от големите духовни, просветни и християнски средища в България - манастирската общност известна като „мальк Атон" или „Сливенската малка Света гора" [2].

За особеното значението, което е имал районът на средновековния Сливен за отбраната на Второто българско царство (а в по-ранен период: 5-12-ти век и в отбраната на Византия и Първото българско царство) и като религиозен център в североизточна Тракия, може да се съди по начина на организиране на неговата отбрана: плътността на крепостите в района е била по-висока в сравнение с тази, в която и да е част от Стара планина[3].

Непосредствено северно от Сливен, в полоса със ширина 6 км и дълбочина 5 км се намират останките на седем по значими крепости. Това са: Хисарлъка, Маринино (Маринено градище), Върло градище, Гарванова скала, Маричино градище, крепостите край Моллова курия и в местността Карандила.

През последния период на Второто българско царство, някои от тях, като голямата крепост Хисарлъка и Маринено градище, вече не са били използвани (животът в тях е бил прекъснат в началото на 13- ти век)[4].

Други от изброените крепости: тази при Моллова курия, на вр. Песченик, укреплението на Гарванова скала, предвид тяхното месторазположението и сравнително малките им размери, са изпълнявали стражеви функции, свеждащи се основно до отбрана на пътищата, преминаващи вблизост или са давали временно убежище на околното население при опасност.

Стратегически важни за отбраната на късносредновековния Сливен и пътищата в района, водещи към столицата Търново през този период, следва да се приемат големите крепости Маричино градище и Върло градище.

Построени на непристъпни, изгодни за отбрана места, скрити в южните склонове на Балкана, в близост до равнината, към която водят удобни пътища, осигуряващи възможност за скрита дислокация на войските, тези крепости са играли важна роля в стратегията на Второто българско царство.

Съществуват сведения за дислокация на българските войски на Йоан Александър последователно през 1334 и 1341 год. в близост до Стилвнос (гръцкото наименование на Сливен [5].

Приема се, че през 1388 г. Сливен е бил завладян от турците [1, с. 231].

Позовавайки се на турския пътешественик Евлия Челеби, Симеон Табаков утвърждава, че крепостите на Сливен са оказали съпротива:

„...градът не се е предал доброволно чрез капитулиране, но след съединени сили на местните гарнизони и неравна борба, тук всичко се е превърнало в прах и пепел. Инак, мъчно би могло да се обясни изравняването със земята на всички крепости и манастири. "

Осветяването на събитията през този драматичен период от историята на късно средновековния Сливен предполага търсене на информация за изясняване значението на големите крепости: Маричино градище и Върло градище в отбраната на района. Особен интерес, поради своето разположение, непосредствено над основното поселение на средновековния Сливен, намиращо се според Шкорпил [2,с.9] около Айвалъдере, (което все още не е доказано със сигурност), представлява крепостта Маричино градище.

Сведенията за тази крепост са твърде оскъдни. Първи за нея споменава Г. С.

Раковски [6]: „Там близо находи се голяма развалина от стара крепост - Маричино градище".

Освен общото разположение на крепостта и ориентировачни сведения за нейните очертания и площ, черпени от Табаков [1, с.251] и Гюлмезов [7] за нея не е известно нищо повече.

Затова дори проучвания на терена на крепостта, позволяващи определяне на нейните граници, на намиране на останки от обекти с различно предназначение в нея и в прилежащия и район (с тяхното топографско обвързване), на находки на терена, позволяващи приблизително датиране на крепостта, биха послужили като ориентир за провеждане на щателни археологически проучвания в нея, които да хвърлят светлина върху събитията през последния период на завладяването на града от османските нашественници.

Тази задача беше улеснена от предварителните наблюдения на терена и от строителните работи при прокарване линията на туристическия лифт в района, при което на няколко места бяха открити останки от крепостни стени.

Проучваната крепост Маричино градище се намира високо в масива на Сините камъни, под самия връх Малка Чаталка. (обр. 1) Разположена е в горната част на южния склон на хребет, идващ от билото на планината, който е ограничен от изток от скалистия пролом на Равна река, а от запад от стръмните склонове на долината на Тютюнлюка. В подножието на хребета, Равна река и потокът, идващ от запад, се сливат, давайки начало на Айвалъ дере (Дюлева река). Преди да излезе в равнината, реката образува тесен пролом, предполагащ възможност за защита на крепостта от юг още на подстъпите към нея.

Самите останки от крепостната стена лесно могат да бъдат проследени и обвързани топографски, понеже следват естествените препятствия на местността.

Описанието на крепостните стени, които до голяма степен са разрушени и могат да бъдат проследени предимно по остатъчния каменен насип, започва от югоизточния ъгъл на крепостта (схема обр. 2 А).

Там се издига характерно скално образувание с раздвоена форма, високо над четиридесет метра, известно по народното предание като Поп Станчеви скали. Непосредствено до него от запад, в района на крепостта, се откриват частично основи на постройка, ориентирана в направление: запад - изток - вероятно църква. От източната страна се открояват останки от апсида с дълбочина около 2 м, чийто дъгообразен зид с дебелина 0,8 м е бил изграден в основата от ломен камък, споен с хоросан. Подът е бил послан с характерни средновековни плоски тухли с размери: 30/33/5 см.

Недалеч, започвайки от скалата, в западна посока, се простира каменен насип, широк около 5-7 м, останка от южната стена на крепостта. Под насипа склонът е твърде стръмен, а като допълнително препятствие е имало ров, чийто следи личат под стената. На четиридесет метра от началото, насипът се разширява, като се изнася напред около 8 метра. Към това място от юг подхожда стар път. По нататък, по трасето на насипа в неговата западна част, се наблюдават два близко разположени стари иманярски изкопа . В първия изкоп, край който насипът отново се разширява и изнася напред с около десет метра, се откриват основи на стената с дебелина 1,5 м, зидана с масивни каменни блокове, споени с червен хоросан (т. е. хоросан, смесен с чукана керамика). Подреждането на блоковете, очертаващи ъгъл, и изнесеният напред насип, позволява да се предположи, че на това место пред стената е имало пристройка. Но не е възможно да се определи дали е порта на крепостта или друго защитно съоръжение . Тук, към насипа също подхожда път.

Около изкопа се откриват фрагменти от строителна керамика - плоски тухли с размери 30/33/5 см, както и масивни керемиди. Между фрагментите от тухли е открит такъв, на повърхността на който се очертава врязан знак, идентифициран като „ипсилон".

Следващото разкритие от вътрешната страна на насипа засяга развалини на постройка, носещи следи от пожар. Сравнително близко до повърхността се наблюдава слой червеникава спечена пръст, остатъци от обгоряла дървесина и изобилие от фрагменти на старинни керемиди и тухли.

Малко по на запад, насипът опира в отвесна скала , след която излиза на линията на лифта..

В тази си протяженост, южната стена на крепостта е дълга около 260 м. Като се вземе предвид обемът на материала от насипа и ширината на крепостната стена, може ориентировачно да бъде определена нейната височина - приблизително от 6 до 7 метра. Градежът ѝ, доколкото има възможност да се проследи, е от типа ... „opus micstum" /т.е. смесен градеж - камък, споен с червен хоросан, с редове изравнителни тухли /.

След линията на лифта, трасето на насипа се отклонява леко на север и след отсечка, дълга около 60 метра, се насочва в северна посока, изкачвайки се по западната страна на стръмния скат. В горната си част насипът се разполага над скална стена, преминавайки между отделни скални образувания. Последната скала, формираща северо-западния ъгъл на крепостта, е изсечена на височина 5 метра, вероятно за да се изравни със стената, която е опирала в нея. Тук личат останки на кръгла защитна кула. Тази страна на крепостта е с дължина около 420 метра. Стената тук също е била иззидана в техниката на римо- византийския смесен градеж. Фрагменти от изравнителните тухли са пръснати по насипа.

Оттук насипът завива на северо - изток и завършва на скалисто възвишение с отвесни стени. То е най- северната, най-високата точка на терена на крепостта (с надморска височина - 806 м). На възвишението се откриват основи на наблюдателна кула с диаметър около четири метра.

Преди възвишението, от западната му страна, насипът е пресечен от път, излизащ от крепостта и продължаващ на север. На това място има старо разкритие, където се наблюдават останки от стена с дебелина 1,2 метра, разположена перпендикулярно спрямо насипа, иззидана по указания по-горе начин.

Северният склон под възвишението с останки от кулата - наблюдателница, завършва със скален отвес, дълбоко в подножието на който тече Равна река.

Между източната страна на възвишението и съседната стръмна скала, (където сега преминава линията на лифта) е имало крепостна стена, чиито останки личат. От скалата, явяваща се североизточен ъгъл на крепостта, насипът очертаващ източната страна на крепостта, губейки се на места, следва горната част на скалистия скат, извисяващ се над дълбоката речна клисура. Тук под насипа, върху стръмните скални пасажи, могат да се открият почти запазени средновековни тухли и керемиди. Вероятното обяснение е, че крепостта е била разрушена след превземането й без да се използва нейният материал. На места, стената тук е била иззидана от камък без наличие на съединителна спойка. По нататък, описвайки дъга, източната стена е завършвала на споменатите Поп Станчеви скали. Там има удобен подход към реката, откъм вътрешната страна на крепостта.

В тези очертания крепостта заема 115 000 кв. м, явявайки се една от най-големите по площ крепости в Сливенско-Котленския Балкан. Примерно голямата крепост Хисарлъка, строена през началото на четвърти век във времето на разцвета на Византия е с площ - 40 000 кв.м. [4, с.10].

Характерно за крепостта е умелото използване на особеностите на планинския релеф и теренните форми, в които се „вплитат" отбранителните съоръжения.

Излизайки от представата, че около крепости с особено значение за отбраната на стратегически важни райони, съществуват изнесени напред защитни укрепления на техните подстъпи, бяха потърсени такива около Маричино градище, свързани непосредствено с нея в радиус от един километър.

Тези проучвания позволиха да бъдат локализирани няколко старинни обекта, както с отбранително, така и със стопанско предназначение, свързани със крепостта, а също така да бъдат проследени пътищата, свързващи тези обекти с крепостта, както и с по- далечни крепости и други поселения в района. Разглеждането на откритите обекти, на изявените проходи и пътища, които ги бранят, започва от тези, разположени по югоизточната част на скалистия хребет, срещу Маричино градище (схема обр. 2 Б.). Оттук, преминавайки през тесен проход в скалистия хребет към крепостта, подхожда път, който я свързва с крепостите, поселенията и манастирите, разположени в източната част на масива на Сините камъни и в околността. Проходът е бил защищаван от стражева кула (чийто основи личат), както и от дълга каменна стена, ограждаща цялата горна част на хребета. Защитната стена, иззидана от ломен камък, на места е запазена на височина до 1 м.

Същият път, подхождащ към крепостта, вблизост до мястото на преминаването му през реката, откъм югоизточния ъгъл на крепостта, е бил охраняван от друга стражева кула. Личат нейни основи, с линейни размери: 4 / 4 м, иззидани с едри камъни, споени с хоросан.

Други защитни съоръжения, намиращи се непосредствено до южната стена на крепостта, са каменни прегради, пазещи подходите към нея..

Подобни прегради и следи от постройка - вероятно стражева кула, се наблюдават долу, в началото на пътят, водещ към крепостта от юг. Там, първият каменен насип заобикаля площадка, върху която се откриват следи от преработка на желязна руда (шлак, обогатен на желязо). Следва да се отбележи, че рудни жили и отделни агломерати от желязна руда - лимонит, подходяща за преработка чрез редукция с дървени въглища, се срещат често в района.

Под крепостта, в югозападно направление, недалеч от скалното образувание Халката, около каптиран сега извор, се откриват останки от зидове и голямо количество фрагменти от строителна керамика. Това дава основание да се предположи, че тук под крепостта е съществувало малко средновековно селище.

Откъм северната страна на крепостта, както беше вече споменато, излиза път, преминаващ по тесния северен хребет. Там, край пътя, също личат останки от защитни съоръжения. Най-северното от тях, намиращо се на около 400 м. от крепостта- вероятно стражева кула (в непосредствена близост се откриват фрагменти от строителна керамика), е било така разположено срещу стръмен скален масив, че пътят е преминавал през образувания тесен проход, удобен за отбрана. По-нататък този път завива на запад и постепенно, изкачвайки се на серпентини, достига планинското било източно от вр. Голяма Чаталка. Северно от върха пътят се разделя. Отклонението на пътя вляво се спуска на юг, преминавайки край защитен каменен насип и продължава през м. Коларска рътлина към крепостта Хисарлъка. Основният път продължава на запад и по долината на Малката река, преминавайки край труднодостъпното укрепление на Гарванова скала, се спуска в долината на Новоселска река в самото подножие на хребета, върху който е разположена крепостта Върло градище.

В близост до споменотото по-горе защитно съоръжение на северния хребет, реката образува водопад. Оттук вероятно е хващана вода за крепостта, понеже наоколо могат да се открият фрагменти от керамични тръби. По същото трасе понастоящем преминава и водопровода, идващ от Равна река.

Останки на други съоръжения със стопанско предназначение - пещи за печене на вар, се намират на планинското било, непосредствено над крепостта. Варовикът е бил добиван в близката околност, какъвто и сега се намира при пещерата под водопада на Равна река.

Организирането на производство на този строителен материал в близост до крепостта върху такъв труднодостъпен терен е предпоставка за извършването на внушителни по своите мащаби строителни работи, каквито са изграждането на крепостните стени с дължина около 1150 м., на стражевите кули в близост, както и на постройките вътре и вън от крепостта и свидетелства за значимостта на крепостта в отбраната на района.

Проведените проучвания позволиха да се открият също различни предмети от бита на обитателите на крепостта. Тези предмети хвърлят светлина върху тяхната материална култура и помагат да се направят предположения за последния период от използването на крепостта.

На първо място следва да се отбележи изобилието от фрагменти от средновековна (вероятно и късноантична, преизползвана) строителна керамика - тухли и керемиди, разпръснати по целия район на крепостта, както и в нейната близка околност от югозапад. Както беше споменато, открит е фрагмент от тухла с врязан в нея знак, разчетен като „ипсилон" , характерен за старобългарската култура [4, с. 18]

Откриват се също така, макар и по-рядко (вероятно затрупани от пороите, поради големия наклон на терена), фрагменти от битова керамика с врязана украса (нанесена върху външната страна на съдовете-по шийката и раменете) (обр. 3, вид 1), както и художествена керамика с глазура (светложълта и сребристо -зелена). Намерен е фрагмент от съд от последния вид, дръжката на който е украсена освен с глазура и с особенна украса от вдлъбнати орнаменти. (обр. 3 , вид 2)

Откритите фрагменти от керамика с врязана украса: стени с орнамент и дръжки, най- вероятно са от гърнета.. Според източник : ... „тази форма преобладава сред откритата в Североизточва Тракия обикновена битова керамика. Нейният коефициент на разпространение се движи между 76 и 84 %. ... Тези гърнета имат типични за старобългарската керамика характерни черти и представляват нейното по - късно развитие. Подобни по форма и украска гърнета са известни от разкопките на голям брой средновековни обекти, обитавани през 11 -ти и 12 - ти век: Дядово, Караново, Асеновец, Севтополис, Ковачево, Пернишката крепост, Преслав и др." [8]

Според М. Радева [9], битова керамика, както обикновена, така и художествена е била изработвана и в местните работилници при Сливен.

В района на крепостта бяха открити също така и железни предмети: острие от кама, пластини от ризница и др.

Тези находки позволяват да се приеме, че крепостта е била използвана за дълъг период от време, вероятно от късната античност до османското нашествие.

Те говорят за високата материална култура на местното население, за развити занаяти: производство на строителни материали вблизост до крепостта: вар и ломен камък, позволяващо осъществяване на внушителни по мащабите си строителни работи по изграждане и поддържане на крепостта и съоръженията около нея, добиване на желязна руда и обработката и до метал, указващи важното място на крепостта Маричино градище не само в отбраната, но и нейните позиции в стопанството на прилежащия и район.

Друго свидетелство за горното твърдение е съществуването на водопровод към крепостта.

А за задоволяване на духовните нужди на населението и гарнизона в крепостта е била изградена църква, чийто останки бяха локализирани в югоизточния край на крепостта.

Тези сведения подкрепят тезата, че крепостта Маричино градище през късното средновековие е била крепост, която е заемала възлово място в единна отбранителна система, включваща укрепленията в района на Сливен.

В търсене на допълнителни доводи за доказване на това предположение е направено сравнение на географското и стратегическо разположение, както и на известните сведения за отбранителните съоръжения на двете големи, близко разположени крепости (само на 5 км по въздушна линия): Маричино градище и Върло градище.

Приема се, че тези крепости са били звена от единна отбранителна система, но са имали различно предназначение: Маричино градище като основна крепост е била ядро на отбраната и по-късно е защищавала населението в близкоразположената местност и манастирската обител Света гора Сливенска, а крепостта Върло градище е изпълнявала стражеви функции спрямо стратегически важни обекти, каквито в Сливенския район са подстъпите към пътищата, водещи към прохода Железни врата и столицата Търново и Северна България и е осигурявала резервни сили при военни действия.

Необходимо първоначално условие за поддържане на тази теза е намиране на доказателства - изявени находки, датиращи съществуването на двете крепости през разглеждания период.

На крепостта Върло градище са били проведени, макар и частични, археологически проучвания. Находките от тези проучвания изявяват два периода на функциониране на крепостта: първият отнесен към 5-6-ти век и този през късното средновековие - 13-14-ти век (по откритите монети, сечени от Йоан Шишман и други български и византийски владетели [10]).

Тук също така е открита обикновена битова керамика (такава, украсена с врязани ивици по външната повърхност), както и художествена: включително такава със светложълта глазура и с орнаментна украса от вдлъбнатини (върху дръжката на съдовете), аналогична на откритата в Маричино градище. А както беше вече казано, съдове от тези видове керамика са били широко разпространени през 12-ти век и особенно по времето на Второто българско царство. Това подобие в находките позволява да се приеме, че двете крепости са съществували през интересуващия ни период.

В търсене на доводи в полза на предположението за различните функции на двете крепости в единната отбранителна схема се разглеждат особеностите в географското и стратегическо разположение на крепостта Върло градище и на нейната укрепителна система.

Крепостта Върло градище се намира навътре в планината по поречието на Новоселска река (по точно върху „острова" между Кашлянска и Новоселска реки), под връх Кутелка. Подобно на крепостта Маричино градище, тя е разположена високо върху скалист хребет, естествено защитен от запад и север с отвесни стени. Теренът на крепостта се характеризира с голям наклон, като най-високата точка (716 м над морското равнище) е разположена от северната страна. Крепостта от юг и изток е била защитена от стена, чийто останки от източната страна (изградена от ломен камък, на места без свръзка) могат лесно да се проследят на протежение от около 120 м. Характерно за отбранителната система на тази крепост са поредицата защитни каменни прегради вътре в нея, умело използващи скалните препятствия на терена. Най-високата северна част на крепостта е била оградена с втора стена.

Отдалечеността на крепостта от основните поселения в района, особеностите на терена, върху който е разположена - скалист, стръмен скат, високо над реката - единствен естествен водоизточник на местността, позволяват да се приеме, че нейните основни функции при изграждането ѝ не са се свеждали до защита на населението.

Крепостта не е била пригодена за продължителна обсада. Достъпът до единствения водоизточник - реката в подножието на крепостта, при обсада се прекъсвал. Поради това за снабдяване на гарнизона с вода в нея е съществувало голямо водохранилище, основите на което са запазени, изградено само от тухли с дебела спойка от червен хоросан (зидария от типа „opus latericum"). В близост до водохранилището се откриват голямо количество фрагменти от битова керамика, основно от съдове - гърнета и стомни.

Интересно е да се отбележи, че фрагменти от строителна керамика тук се срещат по - рядко, отколкото в Маричино градище и то основно вблизост до останките от крепостната стена, от нейната вътрешна страна. Това позволява да се предположи, че на терена на крепостта са съществували неголям брой постройки, предназначени само за гарнизона.

Крепостта Върло градище е заемала важно стратегическо положение, особено по времето на Второто българско царство, поради близостта си до кръстопътя на стратегически важните пътища в района на вр. Българка, т.н. римски път, идващ от юг от Ямбол, Одрин и Цариград и пътищата, идващи от север и изток от Котленския район, водещи на запад, през прохода Железни врата към столицата Търново и Северна България. [11]

Гореизложеното позволява да се приеме, че тази крепост през Второто българско царство е изпълнявала стражеви функции: охрана на подстъпите към стратегическите пътища, преминаващи в нейния район, а като затварящо звено от ешалонирана отбранителна система, поддържаща достатъчен гарнизон е била предназначена за оказване на помощ при отбраната на района, а при опасност вероятно е служила и за убежище на населението. Близостта между крепостите и особенности на планинския терен, позволяващ скрита дислокация на войските е създавала възможност за взаимодействие между гарнизоните на двете крепости при отбрана и организиране на настъпателни действия.

Такава единна ешалонирана отбрана от три крепости: Хисарлъка, Маринено градище и Върло градище, е била организирана през късната античност от византийските стратези в същия район (по долината на Новоселска река, малко по на запад спрямо Маричино градище), при което функциите на крепост, охраняваща стратегически важните пътища и същевременно осигуряваща резервни сили, отново е изпълнявала крепостта Върло градище. Челна крепост - ядро на отбраната, тогава е била силната крепост Хисарлък, намираща се на западния скат над Новоселска река, на нейния изход от планината.

Разстоянието между двете крепости е само 4,5 км. Между тях, върху възвишението на хребета, северно от Гаговец, през този период е съществувала (датирана чрез монети) още една по-малка крепост - Маринено градище.

Изложените доводи подкрепят издигнатата в изследването теза, че крепостта Маричино градище, през посочените исторически периоди несъмнено е била доминираща крепост за централната част на силно укрепен район на масива Сините камъни. Началният ѝ градеж вероятно е от периода на късната античност, като през българското средновековие е била преизползвана - била преустройвана и надзиждана, с което се е целял по-добър отбранителен ефект. Нейният обширен терен е позволявал по време на военни действия да приютява цивилното население, да бъде „рефигиум".

Така организирана отбраната на средновековния Сливен е била сериозна преграда пред нашественика към проходите за столицата Търново в района и е позволявала ефективна защита на населението и манастирската общност Света гора Сливенска. В такава светлина е твърде вероятна тезата на С. Табаков, че средновековният Сливен с неговия силно укрепен район е оказал съпротива на османския нашественник, поради което е бил напълно разрушен.

Два века и половина по- късно споменът за разрушаването на крепостта е още жив в Сливен, за да може турският пътешественик Евлия Челеби да напише: „Когато Гази Мурад Худовендияр завладял Одрин, той обсадил Сливенската крепост и след падането и я съборил, понеже срещнал големи мъчнотии при нейното превземане. "[12]. Най-вероятно е сведенията на Евлия Челеби да се отнасят за крепостта Маричино градище.

Характерът на развалините на крепостта Маричино градище и отбранителните съоръжения около нея, установените там следи от пожар подкрепят тази теза.

Необходимо е обаче да се отбележи, че поради характера на информацията, получена от използваните методи: теренни наблюдения и проучвания, при относително малко веществен доказателствен материал, използването на логичния метод за достигане до необходимите следствия, доказващи приетата теза, не позволява да се направят еднозначни изводи за ролята на крепостта Маричино градище в отбраната на района през по-ранния период и на късносредновековния Сливен.

Авторите се надяват, че изложените сведения от проучванията на терена на крепостта Маричино градище, в резултат на които бяха определени нейните границите и бяха локализирани обекти с отбранително и друго предназначение в крепостта и в близката околност, свързани с нейното функциониране, както и доказателствата, приведени в полза на тезата за значението на крепостта за отбраната на района през последния период от съществуването на Търновското царство, биха могли да инициират и да послужат като ориентир при провеждане на археологически теренни проучвания на крепостта, които да осветят с достатъчно фактологичен материал много въпроси от историята на средновековния Сливен.

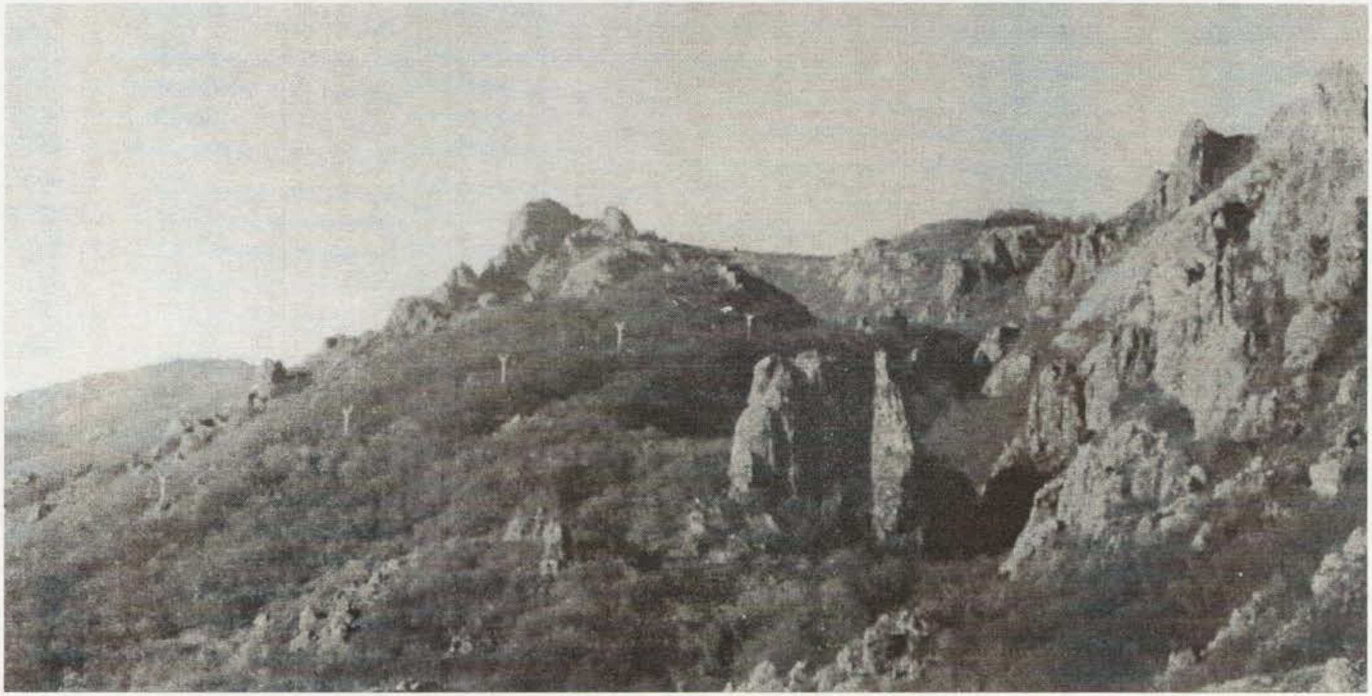

Обр. 1 Изглед към района на крепостта Маричино градище от югоизток. В центъра - раздвоените поп Станчови скали, където са се свързвали южната и източната стена на крепостта.

Обр. 2А. **СХЕМА**
НА КРЕПОСТТА „МАРИЧИНО ГРАДИЩЕ"

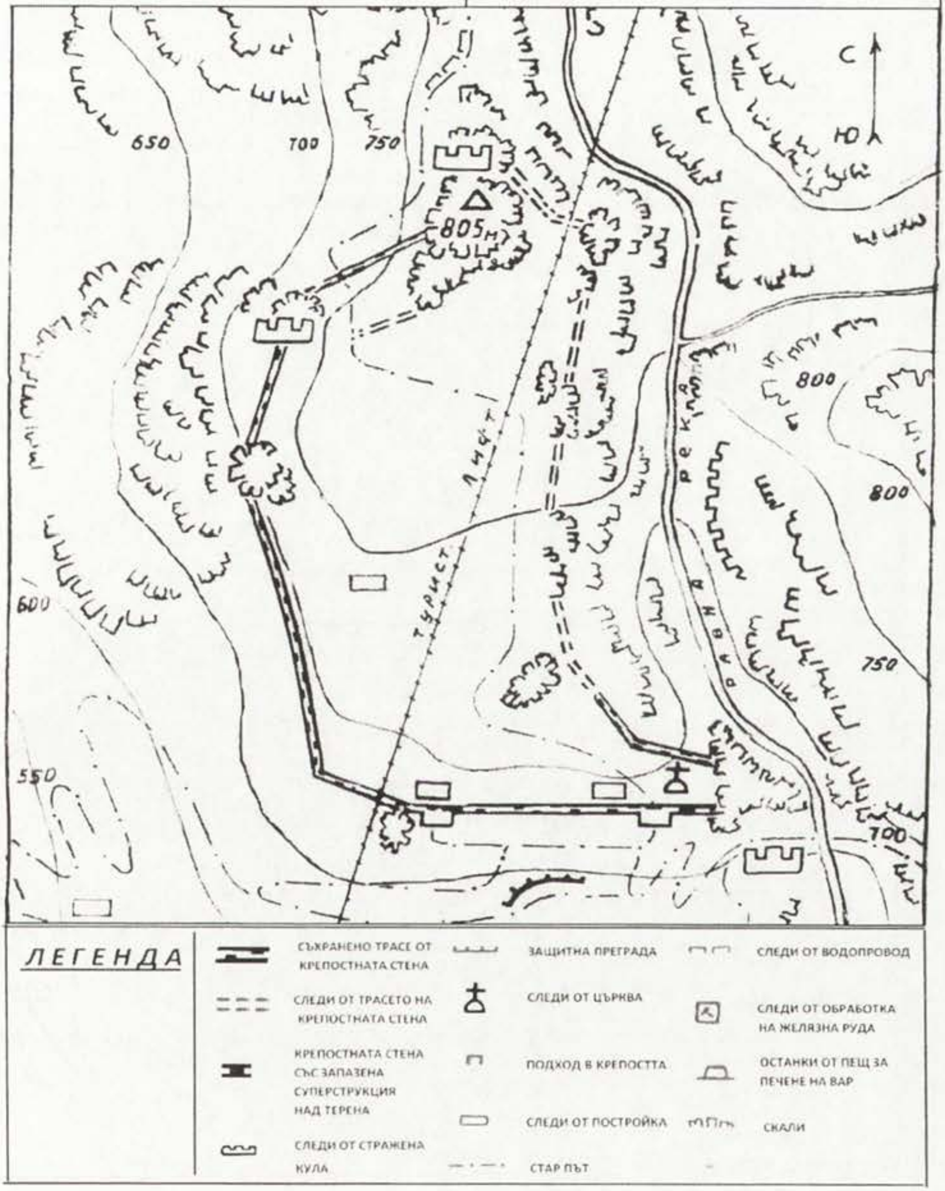
МАЩАБ
С
Ю
650
700
750
805м
800
800
750
600
550
700
ТУРИСТ
РЕКА
РАВНА
ЛЕГЕНДА
СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ КРЕПОСТНАТА СТЕНА
СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА КРЕПОСТНАТА СТЕНА
КРЕПОСТНАТА СТЕНА СЪС ЗАПАЗЕНА СУПЕРСТРУКЦИЯ НАД ТЕРЕНА
СЛЕДИ ОТ СТРАЖЕНА КУЛА
ЗАЩИТНА ПРЕГРАДА
СЛЕДИ ОТ ЦЪРКВА
ПОДХОД В КРЕПОСТТА
СЛЕДИ ОТ ПОСТРОЙКА
СТАР ПЪТ
СЛЕДИ ОТ ВОДОПРОВОД
СЛЕДИ ОТ ОБРАБОТКА НА ЖЕЛЯЗНА РУДА
ОСТАНКИ ОТ ПЕЩ ЗА ПЕЧЕНЕ НА ВАР
СКАЛИ

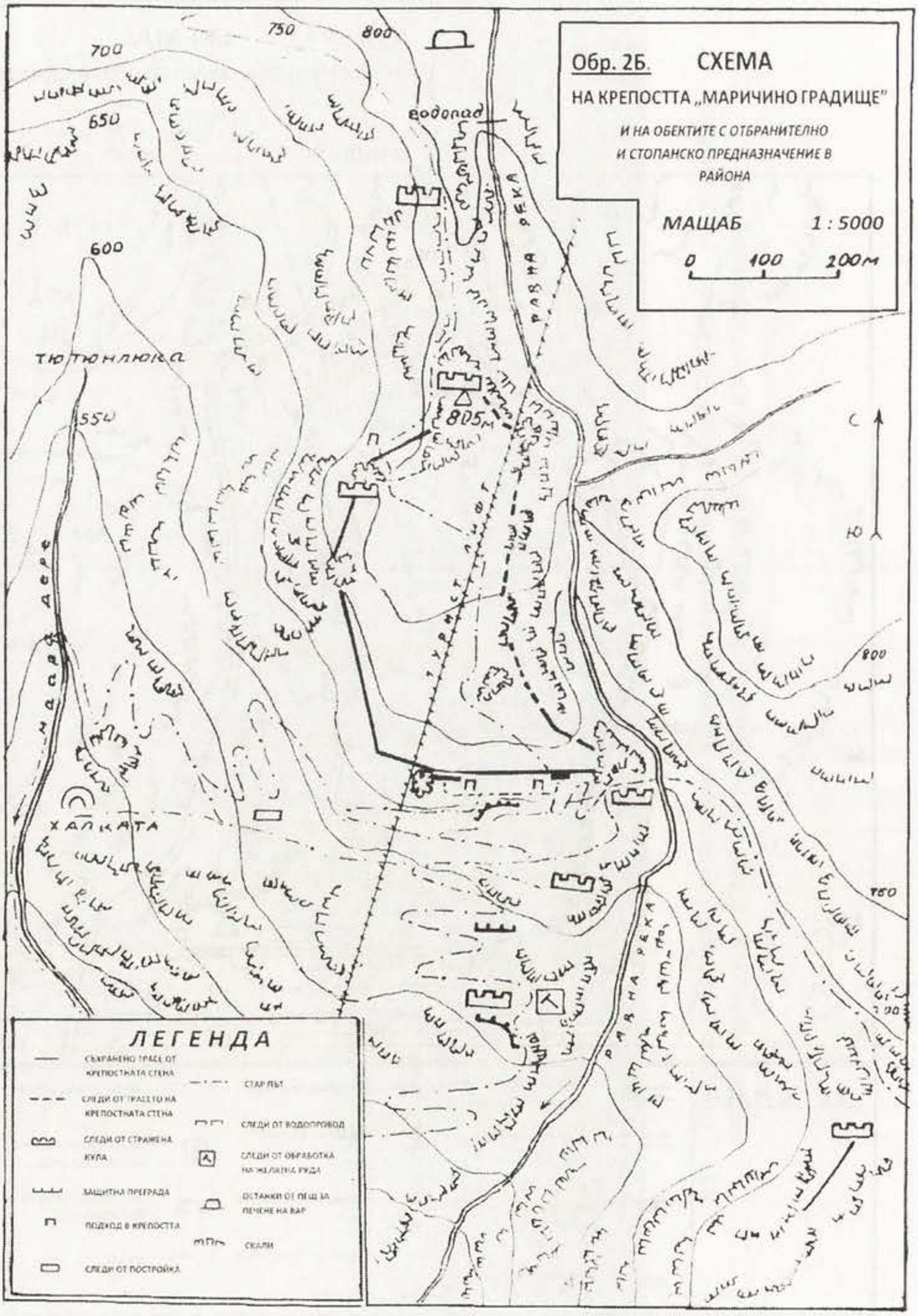

Обр. 2Б. СХЕМА

НА КРЕПОСТТА „МАРИЧИНО ГРАДИЩЕ"

И НА ОБЕКТИТЕ С ОТБРАНИТЕЛНО И СТОПАНСКО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ В РАЙОНА

МАЩАБ 1 : 5000
0
100
200м
700
750
800
650
600
водопад
РАВНА РЕКА
ТЮТЮНЛЮКА
550
805м
ТУРИСТ. ПЪТ
С
Ю
800
780
700
МАДАРА ДЕРЕ
ХАЛКАТА
РАВНА РЕКА
ЛЕГЕНДА
СЪХРАНЕНО ТРАСЕ ОТ КРЕПОСТНАТА СТЕНА
СЛЕДИ ОТ ТРАСЕТО НА КРЕПОСТНАТА СТЕНА
СЛЕДИ ОТ СТРАЖЕВА КУЛА
ЗАЩИТНА ПРЕГРАДА
ПОДХОД В КРЕПОСТТА
СЛЕДИ ОТ ПОСТРОЙКА
СТАР ПЪТ
СЛЕДИ ОТ ВОДОПРОВОД
СЛЕДИ ОТ ОБРАБОТКА НА ЖЕЛЯЗНА РУДА
ОСТАНКИ ОТ ПЕЩ ЗА ПЕЧЕНЕ НА ВАР
СКАЛИ

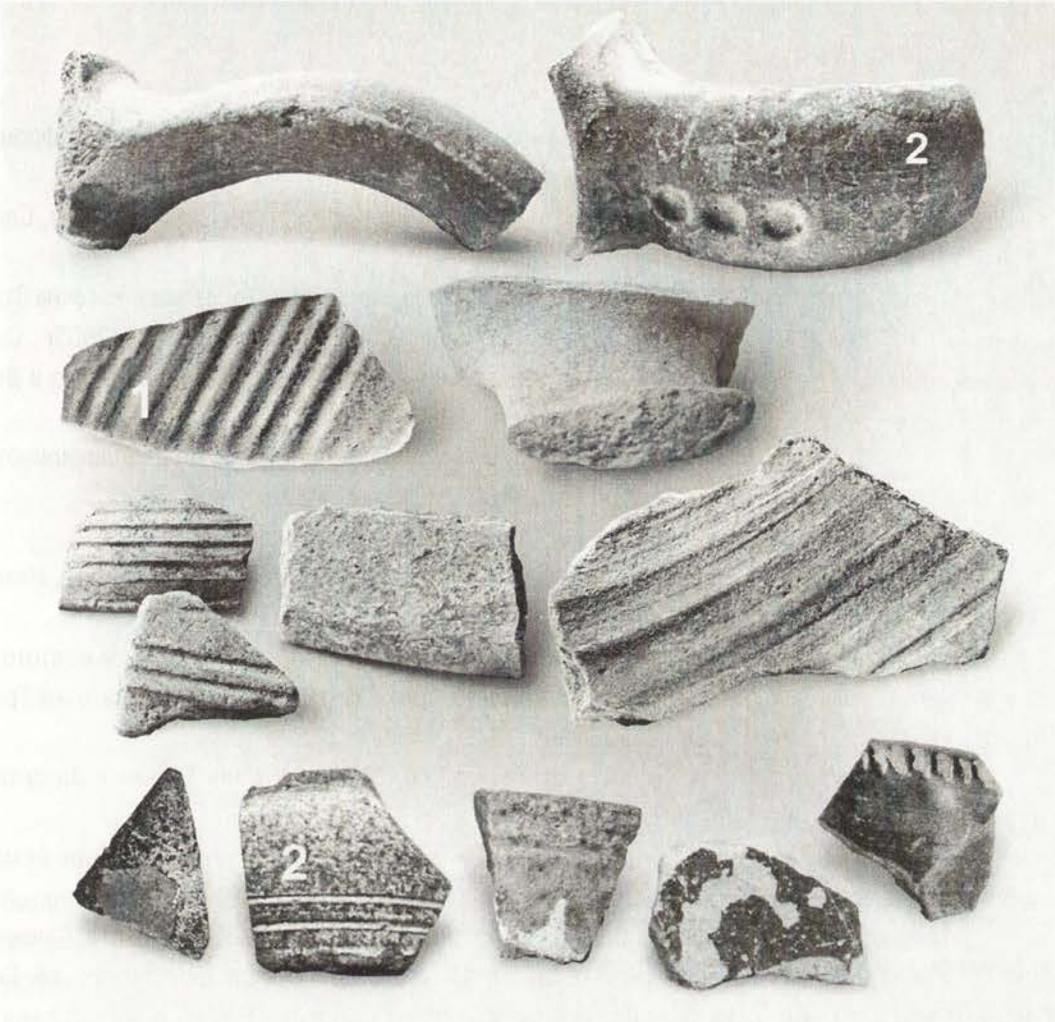

Обр. 3 Фрагменти от средновековна битова керамика от крепостта
Вид 1: Обикновена керамика с врязана украса
Вид 2: Художествена керамика с глазура и орнаменти

ЛИТЕРАТУРА:

1. Д-р Табаков С. Опит за история на гр. Сливен., том. 1, изд. Отечествен фронт. Сф., 1986 г. с. 112.

2. Шкорпил Вл.,Спомен за Сливен и манастирите му - исторически бележки, Сливен, 1886 г. с.19.

3. Лисицов С. Ранновизантийската и българската укрепителна система в Източна Стара планина / 4-14 век / от прохода Вратника до Ришкия проход. Автореферат, 2005г., С.

4. Щерева И., Приноси към историята на Сливен, сб. Североизточна Тракия и Византия през 4-ти - 14-ни век, София - Сливен., 1993 г. с.20.

5. Ковачев Г., Русев И. Света гора Сливенска. Опит за история на средновековното манастирско селение и района / 12-14 в. / В. Т. 2001 г., с. 42

6. Раковски Г. С. Съчинения, том 3, С. 1974 г., стр. 67

7. Бънов П. Крепости, църкви и манастири по записките на Георги Гюлмязов. Известия на музеите в Югоизточна България., т 15., 1995 г. с. 70.

8. Борисов Б. Керамиката от средновековната крепост край с. Искрица и мястото и в керамичния комплекс на североизточна Тракия през 11- 12 в., сб. Североизточна Тракия и Византия, София- Сливен.,1993 г., с. 137.

9. Радева М. Сграфито керамика от Сливен. сб. Североизточна Тракия и Византия през 4- 14 век. София- Сливен. 1993 г., с. 149.

10. Боева Е., Радева М.. Природен парк „Сини камъни". Манастири, крепости, аязми и легенди. Сливен., 2000 г. , с. 34.

11. Лисицов С. Проходи и оперативно - съобщителни линии в Котленската, Сливенската и Гребенец планина през късната античност и българското средновековие. сб. Североизточна Тракия и Византия през 4-14 век., София - Сливен.1993 г., с. 42.

12. Табаков. С. История на гр. Сливен., т. 2. С., 1924 г. с. 5.

Посвещава се на Елена Бацова (1932-1974)
Археолог в Окръжен исторически музей - Сливен !

СЪКРОВИЩЕТО НА ЗЛАТНИ МОНЕТИ ОТ ТВЪРДИЦА И ПЕРПЕРИТЕ НА ЦАР КАЛОЯН

Иван Йорданов

"Изпратих на твоя светост три двойни екзамити и златна чаша, и четири либри перпери, и три сребърни чашки и сребърна обковка за книга".

Из писмото на цар Калоян
до папа Инокентий III от 1203 г.

"Освен това ...ти предоставяме пълна свобода да сечеш в царството си държавна монета, отбелязана с твоя образ."

Из писмото на папа Инокентий
до цар Калоян от 24 февруари 1204 г.

Тези редове от кореспонденцията между цар Калоян и папа Инокентий III са били основната мотивация на големия български възрожденец Васил Априлов да започне издирване на старобългарски монети, което през 1841 г. се увенчава с успех, макар че откритите от него монети не са свързани със самия Калоян(Априлов1841, 84-86)[1].

И до днес този въпрос стои на дневен ред - сякъл ли е собствени монети Калоян и какви перпери той е изпратил на папата ? Свой или византийски ! Досегашните отговори са били в полза на последното.

Детайлният анализ на едно монетно съкровище, открито преди четири десетилетия, може би ще ни даде отговор и на този въпрос. Историята на срещите на изследователя с обекта на неговия научен интерес е не по-малко интересна отколкото самия научен резултат и наподобява на срещи и разминавания като при хората. И тук като че ли допира не само до желание, възможности, а най-вече до реалности, а те не винаги са ни подвластни.

Подобен пример е проучването на това съкровище. Намерено е през 1967 г. и след съвсем краткото му публикуване в Бюлетина за монетните съкровища от Тодор Герасимов (1969 г.)[2] и от Елена Бацова, уредник в Сливенския музей (1973)[3], то стана известно на учените.

Някъде по това време, след срещата ми си проф. Т. Герасимов в Нова Загора през май 1973 г., където се състоя годишната археологическа конференция (аз бях уредник в местния музей), бе формулирана темата на моята кандидатска дисертация "Монети и монетно обръщение в Източна България 1081-1261 г." Детайлното проучване на това съкровище и използване на данните му в дисертацията бе повече от задължително. Но се случиха събития, които попречиха на това ми намерение. За хронологията на събитията не съм много сигурен, но те се свеждат до следното: Най-напред бе извършена кражба на монетите от музея, които по едно чудо се върнаха, може би не всички, но все пак се върнаха. Невъзвратимото бе, че Елена Бацова, заведущ отдел археология в Сливенския музей, която отговаряше и за нумизматичния фонд, скоропостижно почина от рак, твърде млада, доколкото си спомням на около 40 годишна възраст. Остави малко дете сираче.

Но животът, както се казва, продължава и във връзка с отпътуването ми от Нова Загора (бях поканен на работа в новосъздадения Филиал на АИМ в Шумен) стана наложително да прегледам монетите от съкровището. Обстановката в музея бе травмирана от тези събития и аз не хранех особени надежди. Прие ме директорът на музея Панайот Митев, когото не познавах, а той още по-малко мен (уредник с година-година и половина стаж в градския музей на Нова Загора). Др. Митев обаче прояви разбиране и след като ме изслуша, се разпореди да ми се даде достъп до съкровището. Това, което успях да документирам в рамките на един работен ден без каквито и да е технически средства (освен молив и химикалка), бе включено в каталога на моята дисертация, а по-късно и в книга. Сега, разбира се, констатирам редица пропуски и грешки.

По същественото бе, че аз формулирах хипотезата, че след като това съкровище, укрито най-рано в началото на XIII в., включва златни монети с името на Йоан II Комнин (1143-1118), но с видимо провинциален и имитативен произход, то те биха могли да се датират след 1203 г. и да се свържат с монетосеченето на наследниците на Византия след завладяването на Константинопол от кръстоносците[4]. За доказването на тази хипотеза бе необходимо детайлно документиране на съкровището и негова публикация, нещо което тогава бе невъзможно да се направи.

Близо двадесет години по-късно (1992 г.), в качеството си на полеви археолог от Филиала на АИМ при БАН - Шумен, участвах в разкопките на крепостта до с. Злати войвода, организирани от ОИМ - Сливен. Тук му е мястото да си призная, че аз бях инициаторът за тези разкопки. Вече бях навлязъл в една друга научна област - византийската сфрагистика. А крепостта при с. Злати войвода беше придобила по това време славата на "Клондайк" на византийски печати, в зората на демокрацията след като всичко бе позволено.

Разкопките обаче се оказаха рутинни, намирането на печати не се превърна в ежедневие и аз си спомних за моите интереси към нумизматиката. Възползвайки се от благосклонното отношение на ръководството на Община Сливен (на тогавашния кмет Христин Петков) и на директора на музея Георги Кюпчуков[5], аз реших да направя това, което не можах през 1973-1974 г., а именно пълна документация на съкровището.

За фотографирането на монетите в Сливен бе командирован фотографът на филиала на АИМ - Шумен, Нъшан Карагьозян. Той фотографира всичките 231 корубести златни монети. Подчертавам последното, защото само професионалистите знаят колко трудно е доброто фотографиране на корубеста златна монета.

Неоценима техническа помощ при работата с монетите и тяхното документиране ми оказа тогавашният хранител на нумизматичната колекция на музея - Антоанета Динкова, която проявяваше интереси към праисторията, но независимо от това тя свърши доста съществена работа, свързана с изтеглянето на монетите, измерване на чистотата на златото при някои от тях, документиране на издрасканите графити и пр., което бе достатъчно, за да и предложа съавторство. През 1993 г. аз имах възможността да специализирам за кратко време (45 дни) в Оксфорд при един от най-добрите специалисти във византийското монетосечене Дейвид Майкъл Меткалф и съответно възлагах големи надежди на тази си специализация, не само да ползвам недостъпна в България литература, но и на вниманието от страна на специалисти, дори си мечтаех, че ще получа предложение в някое английско специализирано издания, където да се публикува съкровището. Изглежда това бе период на застой във византийската нумизматика. Дейвид Майкъл Меткалф в този момент се интересуваше много повече от монетите на норманите. Легендата във византийската нумизматика Майкъл Хенди бе пропаднал някъде из

Съединените американски щати, а планираната ми среща с патриарха във византийската нумизматика Филип Гриерсон не се състоя.

След завръщането си в България аз отново потънах в моите сигилографични необятности, усилено работех върху Корпуса на византийските печати от България, а моята евентуално съавторка - Антоанета, получи зелена карта и замина за САЩ, и повече не чух нищо за нея.

През всичкото време обаче аз се чувствувах виновен, че толкова усилия не са придобили своя окончателен резултат - публикация. Не толкова в България, колкото при срещата ми с чуждестранни колеги, при това млади, които отново бяха подхванали щафетата за търсене на решения относно имитативното монетосечене през първата половина на XIII в.

И така след повече от тридесет години от първата ми среща със съкровището от Твърдица отново възобновявам намеренията си за публикация. И сега отчитам, че не разполагам с всички необходими изследвания на съкровището, но това са реалностите. Да се надяваме, че някои друг ще продължи нашите усилия.

Обстоятелства и намиране на съкровището : Къде точно е намерено съкровището няма категорични сведения.

В първичната публикация на Т. Герасимов е посочена местността Славови ливади край Твърдица и съответно той се аргументира, че това сведение е получил от Ел. Бацова. Изглежда обаче, че тази информация не е била съвсем сигурна, защото самата Бацова не я упоменава в своята публикация. В инвентарната книга на музея също не е отбелязано къде точно е открито съкровището. За изясняване на обстоятелствата около намирането на това съкровище се обърнах към колегата Красимир Велков, в момента директор на ИМ - Нова Загора, който дълги години работи върху археологическа карта на региона. Той бе любезен да ме информира за следното[6]:

"Монетното съкровище е открито непосредствено като се излезе от Твърдишкия проход на около 800-1000 м в мест. Славови ливади, разположена южно от град Твърдица в долината на р. Твърдишка. Местността е обградена на запад от рида Лагуна, а от изток с рида Славова могила. Западно от местността Славови ливади е съвременното корито на р. Твърдишка. Самото място, където са намерени монетите, е на около 500-600 м южно от електрическата подстанция на град Твърдица и сградите на бившето ТКЗС, сега кооперация. Намерено е при садене на пипер. Предадено е в Сливенския музей след известен период от време с помощта на МВР, където също е престояло известно време. В намервачите на съкровището или в техните наследници все още има запазени някои екземпляри. На разстояние 2 км в посока Север се намира местността Градището, където на площ от 24 дка е разположена крепост, сондажно проучена от А. Попов, според който стените и са изградени от едри ловени камъни споени с бял хоросан. В най-добре съхранената югоизточната част, има запазен участък от стената с дължина 27 м, височина 4 м и дебелина 3 м[7]. В същата крепост е разкопана еднокорабна и едноабисдна църква със стенописи, която се датира най-общо XII-XIV в.[8] От Твърдица, но неизвестно къде точно, в колекцията на РИМ-Сливен са постъпили други две златни монети на Йоан III Дука Ватаци".

В какво са били поставени монетите ?

Съкровището е било намерено в бронзов съд, който също е постъпил в музея и е заведен под инв. № 850.

Той има от цилиндрична до слабо конусовидна форма. Дъното му е съвсем леко изпъкнало към центъра и позволява поставянето му във вертикално положение. Устието е отделено от тялото чрез релефен ръб. Съдът като цяло е добре съхранен, но е вдлъбнат навътре от едната страна, навярно от удар. Капакът е полусферичен в горната си част. Периферията му долу е разширена и съобразена с формата и диаметъра на устието на съда. При захлупване капакът прилепва плътно към него и достига до релефния ръб. На върха му е закрепена неподвижна халкичка. В нея е вмъкната по-голяма халка, може би служеща за дръжка. Капакът също е леко деформиран с две радиални пукнатини.

Размерите на съда са: h.- 7 см, d - 9.2-9.7 см, а на капака : h.-5 см и d.-9.5-11 см. Дръжката - халка е с диам. 2.4-2.8 см.

Трудно е да се определи какво е било функционалното предназначение на този малък бронзов съд. След като в него са намерени монетите, той навярно е имал функцията на касичка.

КАТАЛОГ НА СЪКРОВИЩЕТО:

Монетите са подредени хронологически, според имената на императорите изписани върху тях, като е следвана класификацията от моята книга, която до голяма степен съвпада с тази на М. Хенди[9].

Константин X Дука (1059-1067)

Хистаменон.

Второ сечене в Константинопол[10].

1. Диам. 27, 4 мм , т. 4,35 г, чистота на сплавта 23 карата, инв. № 2229. Отсъстват графити.

Л.: Околовръстен надпис : + IhSXISREX REGNANTihM Христос с брада, нимб и мантия седи върху трон с високо облегало. С дясната ръка, поставена пред гърдите, благославя, а в лявата държи евангелие.

Оп. : Околовръстен надпис: + KWN RΛCΛ OΔOVKΛC

Императорът с брада, стема, дивитисион и лорос е представен прав насреща. Дясната ръка е поставил пред гърдите, а в лявата държи кълбо с кръст. Вляво от него е представена Богородица с нимб, мантия и мафорий. С дясната ръка тя коронясва императора.

Алексий I Комнин (1081-1118).

Хиперперон.

Л.: Околовръстен надпис: + KЄRO || HΘЄI IC - XC.

Исус Христос с брада, нимб и мантия - седи на трон с ниско облегало. С издигнатата си десница благославя, а в лявата държи евангелие.

Оп.: Императорът е представен прав насреща със стема, дивитисион и хламида. В дясната ръка държи лабарум с къса дръжка, а в лявата - кълбо с кръст. Горе вдясно от владетеля е представена Божията десница, коронясваща императора.

Константинопол.

От двете страни на императора във вертикални редове е изписано: Λ-ΛЄ- ZIW-ΔЄC-ΠO-TH || TW-KO-MNH-NW

Вариант I.

В изображението на императора е представена диагонална гънка на хламидата, образувана след премятането и през лявата ръка. Надписният завършек е Т, Т' или TH.

А. Ръбът на хламидата, отиващ до дясното рамо, пресича този, който оформя яката.Таблионът има по-разширена форма:

2. Дим. 31,7 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2232. Завършек на надписа Т'. Полето вдясно от владетеля е изтрито, включително и надписът с фамилното име. Графити: (Pl. I.2).

3. Дим. 31,5 мм, тегло 4,31 г, инв. № 2232. Завършек на надписа Т'. По същия начин полето вдясно от императора е износено и са съхранени само някои букви от фамилното име. Графити: (Pl. I.3).

4. Дим. 31,5 мм, тегло 4,28 г., инв. № 2231. Завършек на надписа ТН. Пълен и добре съхранен отпечатък.

5. Дим. 30 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2232. Завършек на надписа ТН. Крайните букви вдясно от фамилното име са изтрити. Графити: (Pl. I.5).

6. Дим. 29,8 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2231. Завършек на надписа ТН. Пълен и великолепно съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.6).

7. Дим. 32 мм, тегло 4,30 г, инв. № 2231. Завършек на надписа ТН. Пълен и много добре съхранен отпечатък. Вдясно от главата на владетеля - пукнатина. Графити: (Pl. I.7).

Б. Ръбът, отиващ до дясното рамо, е прекъснат от този, който образува яката. Таблионът е по-ограничен. Постепенно камъните от украсата на хламидата преминават в по-голяма форма.

8. Диам. 29,5 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2232. Завършек на надписа ТН. Пълен и добре съхранен отпечатък.Графити: (Pl. I.8).

9. Дим. 30 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2231. Завършек на надписа ТН. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.9).

10. Дим. 30,6 мм, тегло 4,25 г, инв. № 2233. Завършек на надписа ТН. Големи бисерни зърна от краищата на лороса. Периферията извън монетния печат е нагъната. Графити: (Pl. I.10)

11. Дим. 32,8 мм, тегло 4,23 г, инв. № 2233. Завършек на надписа ТН. Големи бисерни зърна от краищата на лороса. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.11).

Вариант II.

Ръбът на хламидата е както при IБ, но диагонална гънка не е представена. Все по-значително увеличаване на камъните от украсата на лороса, прехвърлен през ръцете. Надписният завършек е винаги ТН.

12. Дим. 30,6 мм, тегло 4,22 г, инв. № 2233. Завършек на надписа ТН. Още по-големи бисерни зърна. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.12).

13. Дим. 30,2 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2233. Завършек на надписа ТН. Големи бисерни зърна. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.13).

14. Дим. 29,3 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2233. Завършек на надписа ТН. Големи бисерни зърна. Пълен и отлично съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.14).

15. Дим. 29,1 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2233. Завършек на надписа ТН. Пълен и отлично съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.15).

16. Дим. 31,3 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2233. Завършек на надписа ТН. Пълен и отлично съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.16).

17. Дим. 31 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2233. Завършек на надписа ТН. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.17).

Солун

Типът е както при второто столично монетосечене. Буквите в дясната надписа колонка са в лигатура, а цялостният надпис е:

Λ-ΛЄ-ZI-W-ΔЄC-ΠO-T || T-W-KO-MNH-N-W

Вариант I.

Монетите имат по-малки и по-дебели ядра. Полето извън монетния печат е плътно орязано. Липсва им диагонална гънка. Яката обикновено е съставена от пет бисера. Надписът вляво завършва на Т или Т'.

18. Дим. 28,1 мм, тегло 4,31 г, инв. № 2230. Завършек на надписа Т. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.18).

19. Дим. 27,8 мм, тегло 4,24 г, инв. № 2230. Завършек на надписа Т. Пълен и добре съхранен отпечатък, въпреки че някои крайни букви от фамилното име са изтрити. Графити: (Pl. I.19).

20. Дим. 28,8 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2230. Завършек на надписа Т. Яката е съставена от шест бисера. Надписът от дясно е непълен. Графити: (Pl. I.20).

21. Дим. 27,5 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2230. Завършек на надписа Т. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: (Pl. I.21).

Вариант II.

Както по-горния вариант, но е представена диагонална гънка.

22. Дим. 30 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2230. Завършек на надписа Т. Началото на инвокацията е изтрита, а също и периферни букви от опакото. Графити: (Pl. I.22).

23. Дим. 29,1 мм, тегло 4,28 г, инв. № 2230. Завършек на надписа Т. Пълен, но недостатъчно отчетлив надпис. Графити: (Pl. I.23).

24. Дим. 29,8 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2230. Монетата е износена и буквите от надписа са поизтрити. Графити: (Pl. I.24).

25. Дим. 28,1 мм, тегло 4,24 г, инв. № 2230. Завършек на надписа Т'. Пълен, но недостатъчно отчетлив надпис. Началото на инвокацията е изтрито.Графити: (Pl. I.25).

Вариант III.

Както по-горе, но яката е съставена от четири бисера.

26. Дим. 30,2 мм, тегло 4,50 г, инв. № 2230. Завършек на надписа Т. Някои букви от името на владетеля са изтрити. Графити: (Pl. I.26).

Филипопол - Адранопол ?

Типът е подобен на столичния. Яката е украсена с четири бисерни зърна. Наблюдава се пропорционално увеличаване главата на владетеля и плочката на лабарума, който той държи.

27. Дим. 29,5 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2230. Завършек на надписа Т. Надписът отдясно е размазан и неотчетлив, но пълен. Графити: (Pl. I.27).

28. Дим. 28,4 мм, тегло 4,37 г, инв. № 2232. Завършек на надписа Т. Надписът с името на владетеля не е пълен поради изтриване на някои букви. Леко уедрени бисерни зърна от висящия лорос.. Графити: (Pl. I.28).

Йоан II Комнин (1118-1143)

Константинопол

Първо сечене:

Л.: Надпис IC - XC.

Исус Христос с брада, нимб и мантия - седи на трон с ниско облегало. С издигнатата си десница благославя, а в лявата държи евангелие.

Оп.: Надпис: + IWΔЄCΠOTH ΘV | | M-P.

Допоясно изображение на императора със стема, дивитисион и лорос, украсен с едри бисерни зърна. В дясната ръка държи акакия, а с лявата поема двоен (патриаршески) кръст, който му подава представената вляво Богородица. Горе вляво от кръста е представена Божията десница, коронясваща императора.

29. Диам. 32,5 мм, тегло 4,30 г, инв. № 2234. Графити: I.29.

30. Диам. 33,3 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2234. Графити: I.30.

31. Диам. 31,4 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2234. Графити: I.31.

32. Диам. 32,6 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2234. Графити: I.32.

33. Диам. 30,4 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2234. Графити: I.33.

34. Диам. 29,8 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2234. Пълен и отлично съхранен отпечатък.Графити: I.34.

35. Диам. 33,8 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2234.

36. Диам. 33,8 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2234. Графити: I.36.

37. Диам. 31,7 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2234. Графити: I.37.

38. Диам. 31,4 мм, тегло 4,27 г, инв. № 2234. Графити: I.38.

39. Диам. 29,3 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2234.Графити: I.39.

40. Диам. 31,2 мм, тегло 4,31 г, инв. № 2234.Графити: I.40.

41. Диам. 33,6 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2234. Украсата на дивитисиона е в четири реда.

Графити: I.41.

Солун.

I.

А. Типът е както при първото столично монетосечене, но с тази разлика, че монетите са с по-малки и по-дебели ядра, което се е отразило и на изображенията. Яката е украсена с три бисера.

42. Диам. 29,5 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в пет реда. Графити: I.42.

43. Диам. 27,3 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в пет реда. Графити: I.43.

44. Диам. 28,3 мм, тегло 4,48 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Графити: I.44.

45. Диам. 29,3 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в три реда. Графити: I.45.

46. Диам. 30,8 мм, тегло 4,25 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в три реда. Графити: I.46.

47. Диам. 30,2 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Графити: I.47.

48. Диам. 28,3 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Графити: I.48.

49. Диам. 29,8 мм, тегло 4,25 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в пет реда. Графити: I.49.

50. Диам. 29,9 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в пет реда. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: I.50.

51. Диам. 29,4 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Графити: I.51.

52. Диам. 28,5 мм, тегло 4,25 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в пет реда. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: I.52.

53. Диам. 27,9 мм, тегло 4,48 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Графити: I.53.

54. Диам. 28,4 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Вдясно под благославящата десница на Христос е гравиран кръст.

Нелокализирана монетарница !

Първо монетосечене.

Вариант I.

Яката е украсена със 6-8 бисера, стилът и им е по-груб, а изработката небрежна. Ядрата не са добре окръглени, подхлъзване на монетния печат и пр.

55. Диам. 29,7 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Надписите или не са отпечатани, или са изтрити.Графити: I.55.

56. Диам. 28 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в пет реда. Надписите или не са отпечатани, или са изтрити.Графити: I.56.

57. Диам. 27,4 мм, тегло 4,42 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в пет реда. Надписите или не са отпечатани, или са изтрити.Графити: I.57.

58. Диам. 26,5 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2235. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Надписите или не са отпечатани, или са изтрити. Графити: II.58.

Вариант II.

Както по-горе с още по-небрежна изработка. От двете страни на Христос е изписана инвокация : + KЄRO || HΘЄI IC - XC.

59. Диам. 27,2 мм, тегло 4,35 г, злато 18.84 карата. Инв. № 2235. На лицевата страна е изписана инвокацията + KЄRO || HΘЄI IC - XC. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Надписите на опакото или не са отпечатани, или са изтрити. Върху патриаршеския кръст е гравиран един бисер.

60. Диам. 28,1 мм, тегло 4,25 г, инв. № 2235. На лицевата страна е изписана инвокацията + KЄRO || HΘЄI IC - XC. Украсата на дивитисиона е в четири реда. Надписите на опакото или не са отпечатани, или са изтрити.

61. Диам. 29,5 мм, тегло 4,37 г, инв. № 2235. На лицевата страна е изписана инвокацията + KЄRO || HΘЄI IC - XC. Украсата на дивитисиона е в три или четири реда. Патриаршеският кръст е удвоен, поради подхлъзване на матриците. Следи от надпис.

62. Диам. 25,3 мм, тегло 4,43 г, злато 20. 832 карата. Инв. № 2235. На лицевата страна е изписана инвокацията + KЄRO || HΘЄI IC - XC. Украсата на дивитисиона е в три или четири реда. Надписите или не са отпечатани, или са изтрити.

Константинопол
Второ сечене:

Л.: Надпис IC - XC.

Исус Христос с брада, нимб и мантия - седи на трон с ниско облегало. С издигнатата си десница благославя, а в лявата държи евангелие.

Оп.: Надпис в хоризонтални редове: IW-ΔЄC-ΠOT'-TW-Π|| ΦV-PO-ΓЄ-NI-T'.

Императорът е представен прав насреща със стема, дивитисион и лорос. С дясната ръка се подпира върху лабарум с дълга дръжка, а в лявата държи акакия. Вляво от него е представена Богородица с нимб, мантия и мафорий. Тя коронясва императора. Над коронясващата ръка титули: M || Θ.

Монетите са с големи, разлати приблизително еднакви по размер ядра, отпечатъците са пълни. Надписите отчетливи. Яката е украсена с 4 бисера

63. Диам. 30,7 мм, тегло 4,24 г, инв. № 2237. Графити: II. 63.

64. Диам. 32,3 мм, тегло 4,31 г, инв. № 2237. Графити: II. 64.

65. Диам. 31,7 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2237. Графити: II. 65.

66. Диам. 31,8 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2237. Графити: II. 66.

67. Диам. 30,4 мм, тегло 4,42 г, инв. № 2237.

68. Диам. 32,3 мм, тегло 4,28 г, инв. № 2237. Графити: II. 68.

69. Диам. 30,8 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2237.

70. Диам. 30,5 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2237.

71. Диам. 30,5 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2237. Графити: II. 71.

Солун (?)

Второ монетосечене.

Както второто столично, но с по-малки ядра и изображения. Маниакионът е съставен от 6 бисера.

72. Диам. 29,1 мм, тегло 4,49 г, инв. № 2237.

73. Диам. 26,8 мм, тегло 4,45 г, инв. № 2237. Графити: II.73

74. Диам. 30,2 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2237. В нимба на Христос пет бисера. Графити: II.74.

75. Диам. 29 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2237. Образът на Христос удвоен поради разхлабени матрици. В нимба му са гравирани пет бисера. Графити: II.75.

Нелокализирана монетарница !

Второ монетосечене.

Вариант I.

Ядрата им са по-малки, надписите непълни, изтрити или подражателни. Маниакионът е съставен от шест до осем бисера.

76. Диам. 30,5 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2237. Графити: II. 76.

77. Диам. 27,8 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2237. Графити: II. 77.

78. Диам. 30,8 мм, тегло 4,42 г, инв. № 2237.

79. Диам. 28,7 мм, тегло 4,47 г, злато 20.88 карата, инв. № 2237. Лицето на Христос - удвоено поради разхлабените матрици. Графити: II. 79.

80. Диам. 27,3 мм, тегло 4,37 г, инв. № 2237.

81. Диам. 28,2 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2237. Графити: II. 81.

82. Диам. 31,5 мм, тегло 4,38 г, злато 20 карата, инв. № 2237. В нимба на Христос са гравирани пет бисера. Върху дръжката на лабарума е гравирано едно коляно.

83. Диам. 29,6 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2237. В нимба на Христос са гравирани пет бисера. Върху дръжката на лабарума е гравирано едно коляно.Графити: II.83.

84. Диам. 29 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2237. Върху дръжката на лабарума е гравирано едно коляно. Графити: II.84.

85. Диам. 28,3 мм, тегло 4,27 г, инв. № 2237. Върху дръжката на лабарума е гравирано едно коляно.

86. Диам. 31 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2237. В нимба на Христос са гравирани пет бисера. Върху дръжката на лабарума е гравирано едно коляно. Графити: II.86.

87. Диам. 28,3 мм, тегло 4,30 г, инв. № 2237. В нимба на Христос са гравирани пет бисера. Върху дръжката на лабарума са гравирани две колена.

Вариант II.

От двете страни на Христос е изписана инвокацията, при някои екземпляри под десницата му са гравирани кръстове, а върху дръжката на лабарума са гравирани колена.

88. Диам. 27, 4 мм, тегло 4, 57 г, злато 19.51 карата, инв. № 2237. Нимба на Христос е удвоен, поради подхлъзване на матрицата в монетния печат.. Върху дръжката на лабарума са гравирани три колена.

89. Диам. 26,5 мм, тегло 4, 40 г, злато 20.64 карата, инв. № 2237. На лицевата страна е изписана инвокацията + KЄRO || HΘЄI IC - XC. Върху дръжката на лабарума са гравирани три колена.

90. Диам. 28 мм, тегло 4,60 г, инв. № 2237. На лицевата страна е изписана инвокацията + KЄRO || HΘЄI IC - XC. Върху дръжката на лабарума са гравирани три колена. Графити: II.90.

91. Диам. 28 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2237. В нимба на Христос има пет бисера.

92. Диам. 28,2 мм, тегло 4,27 г, инв. № 2237. На лицевата страна вдясно под десницата на Христос, е гравиран кръст. Графити: II.92.

93. Диам. 31,2 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2237. На лицевата страна вдясно, под десницата на Христос, е гравиран кръст. Отпечатана е чрез един и същи монетен печат с № 92, но при този отпечатък се наблюдава удвояване образа на Христос.

94. Диам. 28,5 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2237. На лицевата страна вдясно, под десницата на Христос, е гравиран кръст. Отпечатана е чрез един и същи монетен печат с № 92-93 и също се наблюдава удвояване образа на Христос.

Вариант II.

Типът е както при горните монети, надписите също, единственото различие е, че вместо акакия императорът държи кълбо, увенчано с кръст

95. Диам. 30,2 мм, тегло 4,52 г, инв. № 2237. Графити: II.95.

96. Диам. 28 мм, тегло 4,26 г, инв. № 2237.

97. Диам. 29 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2237. Графити: II.97.

98. Диам. 27,5 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2237. Графити: II.98.

99. Диам. 27,2 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2237. Графити: II.99.

100. Диам. 27,2 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2237.

101. Диам. 26,8 мм, тегло 4,45 г, инв. № 2237. Скъсени фигури, тази на императора е разместена при отпечатването.

Константинопол.

Трето сечене.

Л.: Околовръстен надпис: + KЄRO || HΘЄI IC - XC.

Исус Христос с брада, нимб и мантия - седи на трон с високо облегало. С издигнатата си десница благославя, а в лявата държи евангелие.

Оп.: Отдясно надпис в хоризонтални редове: IW-ΔЄC-ΠO-TH

Императорът е представен прав насреща със стема, дивитисион и лорос. Дясната ръка е поставил пред гърдите си, а в лявата държи кълбо, увенчано с кръст. Вляво от него е представена Богородица, с дясната ръка тя коронясва императора. Над коронясващата ръка ΘV, встрани вляво M-P.

А. Яката е украсена с четири бисера

102. Диам. 31,9 мм, тегло 4,42 г, инв. № 2236. Графити: II.102.

103. Диам. 31 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2236. Графити: II.103.

104. Диам. 29 мм, тегло 4,31 г, инв. № 2236. Графити: II.104.

105. Диам. 31,3 мм, тегло 4,27 г, инв. № 2236. Графити: II.105.

Б. Яката е украсена с четири или пет бисера, титулите на Богородица са изписани в негатив.

106. Диам. 30,5 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2236. Графити: II.106.

107. Диам. 28,5 мм, тегло 4,28 г, инв. № 2236. Графити: II.107.

108. Диам. 30,5 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2236. Графити: II.108.

109. Диам. 30,5 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2236. Графити: II.109.

Солун ?

Трето монетосечене ?

Както третото столично, но с по-малки размери. Маниакионът има шест бисера.

110. Диам. 28,7 мм, тегло 4,50 г, инв. № 2236. Пълен и добре съхранен отпечатък. Графити: II.110.

Нелокализирана монетарница !

Трето монетосечене.

Типът е както по-горе, но монетите са с по-малки и по-дебели ядра, стилът е по-груб и изработката по-некачествена. Яката е съставена от 6-8 бисера, надписите или са непълни, или са изтрити. Лоросът на пояса при някои екземпляри има ромбовидна украса, както при монетите от XIII в.

111. Диам. 26,9 мм, тегло 4,47 г, инв. № 2236. Графити: II.111.

112. Диам. 28,4 мм, тегло 4,30 г, инв. № 2236. Графити: II.112.

113. Диам. 26 мм, тегло 4,63 г, инв. № 2236.

114. Диам. 26,8 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2236. Началото на инвокацията сгрешено ΗΘV | | ΗΘЄΙ. Графити: II.114.

115. Диам. 28 мм, тегло 4,26 г, инв. № 2236. Графити: II.115.

116. Диам. 30,2 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2236. Лоросът на пояса с ромбовидна украса. Графити: II.116.

117. Диам. 28,2 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2236. Лоросът на пояса с ромбовидна украса.

118. Диам. 30,2 мм, тегло 4,52 г, инв. № 2236. Лоросът на пояса с ромбовидна украса.

119. Диам. 30,4 мм, тегло 4,42 г, инв. № 2236. Монетният печат на реверса е нанесен два пъти. Вижда се още една императорска фигура.

120. Диам. 27,2 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2236. Лоросът на пояса с ромбовидна украса.

121. Диам. 27,3 мм, тегло 4,37 г, инв. № 2236. Графити: II.121.

122. Диам. 27 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2236. Лоросът на пояса с ромбовидна украса. Монетата е изтрита, съхранена е само средната част.

123. Диам. 27,2 мм, тегло 4,46 г, инв. № 2236. Лоросът на пояса с ромбовидна украса.

124. Диам. 27,4 мм, тегло 4,51 г, инв. № 2236. Лоросът на пояса с ромбовидна украса. Графити: II.124.

125. Диам. 26,5 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2236. Лоросът на пояса с ромбовидна украса Графити: II.125.

126. Диам. 26,7 мм, тегло 4,47 г, инв. № 2236.

127. Диам. 26,7 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2236. Графити: II.127.

Мануил I Комнин (1143-1180).

Л.: Околовръстен надпис: + KЄRO || HΘЄI IC - XC.

Бюст на Исус Христос, голобрад с нимб и мантия. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие.

Оп.: Надпис в хоризонтални редове: MΛ-Nȣ-HΛ-ΔЄC-ΠO-TH || TW - ΠOP-ΦVP-ΓЄN-NI -T-W

Императорът е представен прав насреща със стема, дивитисион, хламида и лорос. В дясната ръка държи лабарум с къса дръжка, а в лявата - кълбо с кръст. Горе вдясно зад сегмент от небе е представена Божията десница, коронясваща.

Констанатинопол.

Кълбото, което държи императорът, е увенчано с двойно пресечен патриаршески кръст.

Варианти:

I. Яката на императорската хламида е съставена от шест бисера. Дясната надписна колонка започва с TW. С различни знаци под десницата на императора и в таблиона на хламидата.

128. Диам. 30,2 мм, тегло 4,46 г, инв. № 2238. Знаци o.

129. Диам. 30 мм, тегло 4,28 г, инв. № 2238. Знаци ş. Графити: II.129.

130. Диам. 32 мм, тегло 4,30 г, инв. № 2238. Графити: II.130.

131. Диам. 32 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2238. Знаци o. Графити: II.131.

132. Диам. 32,1 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2238. Знаци o. Графити: II.132.

133. Диам. 32 мм, тегло 4,27 г, инв. № 2238. Знаци o. Графити: II.133.

134. (29) Диам. 30,5 мм, тегло 4,18 г, инв. № 2238. Знаци o.

135. (21) Диам. 31,7 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2238. Знаци :

136. (22) Диам. 31,5 мм, тегло 4,25 г, инв. № 2238. Знаци S. Графити: II.136.

137. (26) Диам. 32,9 мм, тегло 4,27 г., инв. № 2238. Знаци S. Графити: III.137.

II. Яката на императорската хламида е съставена от пет бисера. Дясната надписна колонка започва с TW .С различни знаци под десницата на императора и в таблиона на хламидата.

138. Диам. 30,7 мм, тегло 4,44 г, инв. № 2238. Знаци □. Графити: III.138.

139. Диам. 31,5 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2238. Знаци o. Графити: III.139.

140. Диам. 30 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2238.

141. Диам. 31,7 мм, тегло 4,24 г, инв. № 2238. Знаци □. Графити: III.141.

142. Диам. 32 мм, тегло 4,24 г, инв. № 2238. Знаци □. Графити: III.142.

143. Диам. 31 мм, тегло 4,27 г, инв. № 2238. Знаци □.

144. Диам. 30,7 мм, тегло 4,28 г, инв. № 2238. Графити: III.144.

145. Диам. 29,4 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2238. Знаци o. Графити: III.145.

146. Диам. 30,4 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2238. Знаци □. Графити: III.146.

147. Диам. 30,9 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2238. Определителният член е с лигатура. Знаци □.

148. Диам. 30 мм, тегло 4,28 г, инв. № 2238. Знаци o. Графити: III.148.

149. Диам. 29,5 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2238. Краят на инвокацията ΗΘЄΙ е с огромни букви. Графити: III.149.

Вариант III.

Яката е съставена от четири бисера. Определителният член на прозвището е по-често с лигатура.

150. Диам. 30 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2238. В нимба на Христос е гравиран само един бисер. Определителният член и краят на надписа са изписани с лигатура. Знаци о. Графити: III.150.

151. Диам. 30,5 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2238.Определителният член е изписан с лигатура. Знаци ?.

152. Диам. 30 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2238. Знаци ?.

153. Диам. 28 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2238. Определителният член е с лигатура. Знаци □. Графити: III.153.

Вариант IV.

Яката е съставена от три бисера. Определителният член на прозвището е изписан чрез лигатура.

154. Диам. 30 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2238.

155. Диам. 29,6 мм, тегло 4,45 г, инв. № 2238. Графити: III.155.

156. Диам. 29,5 мм, тегло 4.,32 г, инв. № 2238. Двата крайни бисера от яката са квадратни. Графити: III.156.

157. Диам. 32,5 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2238. В нимба на Христос е гравиран само един бисер. Отлично съхранен отпечатък. Графити: III.157.

Вариант V.

Яката е съставена от шест до осем бисера. Определителният член на прозвището е изписан чрез лигатура. Ядрото е с по-малък диаметър и по-силно корубесто. Различни знаци под таблиона и под десницата на императора.

158. Диам. 29,3 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.158

159. Диам. 30,4 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.159

160. Диам. 28,2 мм, тегло 4,44 г, инв. № 2238. Знаци о □ . Графити: III.160

161. Диам. 27,2 мм, тегло 4,45 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.161.

162. Диам. 29,5 мм, тегло 4,49 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.162.

163. Диам. 28,6 мм, тегло 4,42 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.163.

164. Диам. 29 мм, тегло 4,20 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.164.

165. Диам. 28,5 мм, тегло 4,28 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.165.

166. Диам. 29,3 мм, тегло 4,27 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.166.

167. Диам. 30 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2238. Знаци. + □ Графити: III.167.

168. Диам. 29,7 мм, тегло 4,27 г, инв. № 2238. Знаци • ◆ . Графити: III.168.

169. Диам. 32,5 мм, тегло 4,37 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.169.

170. Диам. 31 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.170.

171. Диам. 29,8 мм, тегло 4,37 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.171.

172. Диам. 29,5 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2238. Знаци о.

173. Диам. 27,7 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: III.173.

174. Диам. 28,3 мм, тегло 4,25 г, инв. № 2238. Знаци □. Графити: III.174.

175. Диам. 28,2 мм, тегло 4,24 г, инв. № 2238.Графити: III.175.

176. Диам. 28 мм, тегло 4,44 г, инв. № 2238.Графити: III.176.

177. Диам. 28 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2238. Част от нимба на Христос е удвоен. Графити: III.177.

178. Диам. 27,8.мм, тегло 4,36 г, инв. № 2238. Част от нимба на Христос е удвоен. Графити: III.178.

179. Диам. 27,5.мм, тегло 4,48 г, инв. № 2238. Графити: III.179.

180. Диам. 27,9.мм, тегло 4,39 г, инв. № 2238. Графити: III.180.

181. Диам. 28,5.мм, тегло 4,32 г, инв. № 2238. Нимбът на Христос несполучливо отпечатан.

182. Диам. 27,3.мм, тегло 4,49 г, инв. № 2238. Графити: III.182.

183. Диам. 27мм, тегло 4,29 г, инв. № 2238. Графити: III.183.

184. Диам. 28,2 мм, тегло 4,30 г, инв. № 2238. Графити: III.184.

185. Диам. 26,5 мм, тегло 4,31 г, инв. № 2238. Удвоена е част от стемата на императора. Графити: III.185.

Солун.

Яката е съставена от осем до дванадесет бисера, ядрата по-корубести, а кръстът над кълбото е единичен.

186. Диам. 28,1 мм, тегло 4,49 г, инв. № 2238. Графити: III. 186.

187. Диам. 28,2 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2238.

188. Диам. 29 мм, тегло 3,71 г, инв. № 2238. Липсва парче от монетата. Отрязано е, но кога ?

189. Диам. 29 мм, тегло 4,27 г, инв. № 2238. Графити: 189.

190. Диам. 28,5 мм, тегло 4,36 г, инв. № 2238. Знаци о. Графити: 190.

Андроник I Комнин (1183-1185)

Л.: Надпис M-P | | ΘV.

Богородица с нимб, мантия и мафорий седи на трон с високо облегало. Държи в ръцете си медальон с образа на Младенеца.

Оп.: Околовръстен надпис: ANΔPONIKOC ΔЄCΠOTHC

Императорът е представен прав насреща с разклонена на две брада, стема, дивитисион и лорос в съчетания на бисерите, различни от досегашните монетосечения. В дясната ръка императорът държи лабарум с къса дръжка, а в лявата кълбо с кръст. Вляво от него е представен Христос с брада, нимб и мантия, който коронясва императора. Над коронясващата ръка IC, а встрани долу XC.

191. Диам. 29,2 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2239. Графити: IV.191.

192. Диам. 30 мм, тегло 4,18 г, инв. № 2239. Графити: IV.192.

193. Диам. 29,8 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2239.

194. Диам. 29 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2239. Кълбото е със зрънчест кръг. Графити: IV.194.

195. Диам. 29 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2239. Кълбото е със зрънчест кръг. Графити: IV.195.

Исаак II Ангел (1185-1195)

Л.: Надпис M-P | | ΘV.

Богородица с нимб, мантия и мафорий седи на трон с високо облегало. Държи в ръцете си медальон с образа на Младенеца.

Оп.: Околовръстен надпис: ICAAKIOC ΔЄCΠO Θ AP MH

Императорът е представен прав насреща със закръглена брада, стема, дивитисион и лорос. В дясната ръка държи жезъл с къса дръжка, а в лявата меч, който му подава представеният вляво архангел Михаил. Последният е голобрад, с нимб и криле, облечен в ризница. С дясната ръка подава на императора меча, а лявата е поставил пред гърдите си. Горе вляво зад сегмент от небе е представена Божията десница, коронясваща императора.

Варианти:

I. Яката е украсена с шест бисера, лоросът между яката и пояса - с три и поясът - с пет в съчетания.

196. Диам. 27 мм, тегло 4,37 г, инв. № 2240. Съчетания в лороса на пояса: IV.1. Графити: IV.196.

197. Диам. 30,5 мм, тегло 4,47 г, инв. № 2240. Удвояване на част от образа на Богородица. Императорът е с разклонена на две брада. Съчетания в лороса на пояса: IV.1. Графити: IV.197.

198. Диам. 28,6 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2240. Императорът е с разклонена на две брада. Съчетания в лороса на пояса : IV.1.Графити: IV.198.

199. Диам. 25,9 мм, тегло 4,15 г, инв. № 2240. Вдясно под крилото на архангела е гравиран кръст +. Съчетания в лороса на пояса : IV.1. Графити: IV.199.

200. Диам. 27,8 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2240. Съчетания в лороса на пояса: IV.2. Графити: IIV.200.

201. Диам. 26 мм, тегло 4,45 г, инв. № 2240. Съчетания в лороса на пояса: IV.2.

202. Диам. 27,5 мм, тегло 4,40 г, инв. № 2240. Съчетания в лороса на пояса: IV.2.

II. Както по-горе, но яката е съставена от три бисера

203. Диам. 29,8 мм, тегло 4,35 г, инв. № 2240. Съчетания в лороса на пояса: IV.1. Графити: IV.203.

204. Диам. 28 мм, тегло 4,24 г, инв. № 2240. Съчетания в лороса на пояса: IV.1. Графити: IV.204.

205. Диам. 31 мм, тегло 4,30 г, инв. № 2240. Между яката и пояса са гравирани два бисера. Съчетания в в лороса на пояса: IV.1. Графити: IV.205.

206. Диам. 28,5 мм, тегло 4,34 г, инв. № 2240.Съчетания в лороса на пояса: IV.1. Графити: IV.206.

207. Диам. 31,2 мм, тегло 4,42 г, инв. № 2240.Съчетания в лороса на пояса:

IV.2.

208. Диам. 27,4 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2240.Съчетания в лороса на пояса: IV.2. Графити: IV.208.

209. Диам. 27,4 мм, тегло 4,49 г, инв. № 2240.Съчетания в лороса на пояса: IV.2. Графити: IV.209.

210. Диам. 30 мм, тегло 4,31 г, инв. № 2240.Съчетания в лороса на пояса: IV.2. Графити: IV.210.

211. Диам. 28,5 мм, тегло 4,37 г, инв. № 2240.Съчетания в лороса на пояса: IV.2.

212. Диам. 28,4 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2240.Съчетания в лороса на пояса: IV.2. Графити: IV.212.

213. Диам. 28,6 мм, тегло 4,16 г, инв. № 2240.Съчетания в лороса на пояса: IV.2. Графити: IV.213.

III. Яката е съставена от шест до осем бисера, а средният от лороса на пояса е поставен в кръг.

214. Диам. 28,2 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2240.Средният бисер от лороса на пояса е поставен в кръг: IV.3. Графити: IV.214.

215. Диам. 28,2 мм, тегло 4,29 г, инв. № 2240.Средният бисер от лороса на пояса е поставен в кръг: IV.3.

216. Диам. 27,2 мм, тегло 4,33 г, инв. № 2240.Средният бисер от лороса на пояса е поставен в кръг: IV.3. Графити: IV.216.

217. Диам. 28,6 мм, тегло 4,49 г, инв. № 2240.Средният бисер от лороса на пояса е поставен в кръг: IV.3.

218. Диам. 28,3 мм, тегло 4,39 г, инв. № 2240.Средният бисер от лороса на пояса е по-голям и кръгъл, а брадата на императора е разклонена на две.

219. Диам. 27 мм, тегло 4,47 г, инв. № 2240. Съчетания в лороса на пояса: IV.2. Графити: IV.219.

220. Диам. 24,7 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2240. Съчетания в лороса на пояса: IV.2.

221. Диам. 27,5 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2240. Съчетания в лороса на пояса IV.2. Графити: IV.221.

222. Диам. 27,5 мм, тегло 4,60 г, инв. № 2240. Брадата на императора е дълга и раздвоена ? Съчетания в лороса на пояса IV.2.

223. Диам. 26,4 мм, тегло 4,48 г, инв. № 2240. Между яката и пояса два бисера. Съчетания в лороса на пояса: IV.2. Графити: IV.223.

224. Диам. 27,2 мм, тегло 4,43 г, инв. № 2240. Между яката и пояса два бисера. Съчетания в лороса на пояса: IV.2. Графити: IV.224.

Алексий III Комнин-Ангел (1195-1203)

Хиперперон.

Константинопол.

Л.: Околовръстен надпис: + KЄRO || HΘЄI IC - XC.

Исус Христос с брада, нимб и мантия е представен прав насреща върху супендиум. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие.

Оп.: Околовръстен надпис: AΛЄZIOC ΔЄCΠ ||⊙ KWN

Императорът е представен прав насреща със стема, дивитисион и хламида. В дясната ръка държи акакия, а с лявата поема двойно пресечен патриаршески кръст с дълга дръжка, който му подава представеният вляво св. Константин. Последният е с нимб, стема, дивитисион и лорос. С дясната ръка придържа кръста, а лявата е поставил пред себе си в благослов.

225. Диам. 28,2 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2241. От надписа е съхранено : +AΛЄ ZIWΔЄ CΠoT || ⊙-W-K T... ... Съчетанията в лороса на пояса на св. Константин са: IV.1.

226. Диам. 28,2 мм, тегло 4,44 г, инв. № 2241. От надписа е съхранено : ... ... T || ⊙ KW TKO... Съчетанията в лороса на пояса на св. Константин са : IV.1. Графити: IV.226.

227. Диам. 28,8 мм, тегло 4,41 г, инв. № 2241. От надписа е съхранено : ... ...Π || ⊙ KW T... ... Съчетанията в лороса на пояса на св. Константин са : IV.1. Графити: IV.227.

228. Диам. 26,9 мм, тегло 4,38 г, инв. № 2241. Надписите са напълно унищожени. Съчетанията в лороса на пояса на св. Константин са : IV.1.

229. Диам. 27,5 мм, тегло 4,42 г, инв. № 2241. От надписа е съхранено : AΛЄ ZIWΔЄ CΠT || ⊙ KW T... ... Съчетанията в лороса на пояса на св. Константин са: IV.2. Графити: IV.229.

230. Диам. 27,2 мм, тегло 4,45 г, инв. № 2241. От надписа е съхранено :

ΑΛЄ ZIWΔЄ CΠ || ⊙-W-K ... ... MN. Съчетанията в лороса на пояса на св. Константин са : IV.2.

Електрон (?).

Константинопол.

Л.: Околовръстен надпис: + KЄRO || HΘЄI IC - XC.

Исус Христос с брада, нимб и мантия седи върху трон с високо облегало. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие.

Оп.: Императорът е представен прав насреща със стема, дивитисион и лорос. В дясната ръка държи жезъл с къса дръжка, а с лявата поема лабарум с дълга дръжка, който му подава представеният вляво св. Константин. Последният е с нимб, стема, дивитисион и лорос. С дясната ръка придържа кръста, а в лявата държи на рамо подобен на императорския жезъл.

231. Диам. 30 мм, тегло 4,32 г, инв. № 2242. Съхранени са само следи от кръговия надпис : ΑΛЄ ZIWΔЄ CΠ || ⊙ KW TW KOMNN. Съчетанията в лороса на пояса на императора и св. Константин са : IV.4. Графити: IV.231. Монетата е иперперонова на вид, според измерванията, направени от златар, има чистота на златото 17-18 карата, докато според измерванията по способа на М. Хенди тя е показала проба 4,32 карата.

КОМЕНТАР

Съкровището включва един хистаменон, 229 хиперперона и една електронова монета.

Ще започнем с последната монета. Последната в предишната моя публикация бе дефинирана като неизвестен хиперперонов тип на Алексий III, тъй като визуално тя не се различава от останалите, а типът е както при електроновите монети на същия император. Сега след измерването на златното съдържание извършено в лабораторията на ЕВЗ "Светлина" гр. Сливен по метода на М. Хенди тя е показала специфично тегло 11.31, което отговаря на златно съдържание 4.32 карата. Нейният произход би могъл да се обясни с позлатяване, което е било извършено неизвестно точно кога, но при всички случаи преди да бъде укрито съкровището.

Още от пръв поглед прави впечатление необичайното голямо количество монети на Йоан II Комнин - 99 от всички 231.

Това най-добре се илюстрира при сравняването му с други подобни съкровища, намерени в българските земи, от които най-голямото достигнало до нас - това от Горнослав, Пловдивско[11].

		Твърдица	**Горнослав:**
Алексий I			
Константинопол			
Вариант	I A	6 екз. (№№ 2-7)	47 екз.
	IБ	4 екз. (№№ 8-11)	48 екз.
	II.	6 екз. (№№ 12-17)	85 екз.
Солун			
Вариант	I	4 екз.(№№ 18-21)	19 екз.
	II	5 екз. (№№ 22-26)	3 екз.
	III-V	-	25 екз.
Филипопол или Адрианопол			
Вариант	I-II	2 екз.(№№ 27-28)	10 екз.
Йоан II			
Константинопол			
Първо сечене		13 екз. (№№. 29-41)	133 екз.
Второ сечене		9 екз. (№№. 63-71)	73 екз.
Трето сечене		8 екз. (№№ 102-109)	61 екз.

Солун

Първо сечене	13 екз.(№№. 42-54)	4 екз.
Второ сечене	4 екз. (№№ 72-75)	3 екз.
Трето сечене?	1 екз. (№ 110)	
	-	

Нелокализирана монетарница (?)

Първо сечене	8 екз.(№№ 55-62)	-
Второ сечене	26 екз. (№№.76-101)	-
Трето сечене	17 екз. (№№ 111-127)	-

Мануил I

Константинопол

Вариант	I-V	58 екз. (№№ 128-185)	260 екз.

Солун

	5 екз. (№№ (186-190).	2 екз.

Андроник I

Константинопол	5 екз. (№№.191-195).	8 екз.

Исак II

Константинопол	29 екз. (№№ 196--224)	1 екз.

Алексий III

Константинопол

Хиперперон	6 екз (№№. 225-230).	-
"Златна" електрон	1 екз. (№. 231)	-

Необичайността на съкровището от Твърдица се дължи всъщност на големия брой провинциални подражания с името на Йоан II Комнин. В Горнослав, което е почти четири пъти по-голямо, те са само 7 екз., а в Твърдица - 69. Останалият му състав е адекватен на Горнославското съкровище, което е укрито в началния период на управлението на Исак II Ангел (1185-1195).

Ако приемем, че всички тези 69 монети са продукти на солунската монетарница, то ще трябва да потърсим някаква пряка връзка между съкровището от Твърдица и монетарницата в Солун през периода 1118-1143 г., нещо което не можем да докажем. Следователно трябва да приемем, че част от тези подражания са продукти на друга монетарница. И така се натъкваме на първия сериозен проблем. Може ли в тази маса от подражания на столичното монетосечене да различим такива, които според съществуващата литература могат да се отнесат към Солун и такива, които не могат да се свържат със Солун.

При внимателния преглед на тези подражания обаче ние констатираме редица различия от солунските продукти с името на Йоан II Комнин. За съжаление само визуално без специални изследвания на метала, чистотата на златото и пр. не можем с категоричност да посочим кои монети могат да бъдат отнесени към Солунската монетарница и кои към нелокализирана такава. Не при всички се наблюдават организационни различия, като например в броя на точките на яката, в наличието на точки по дръжката на скиптъра и пр. Все пак да се опитаме да направим анализ.

От провинциалните подражания на Първото монетосечене на Йоан II Комнин към солунската монетарница, според съществуващата литература[12], могат да бъдат отнесени не повече от 4-5 екземпляра (№ 42-45). За следващите 8 (№ 47-54) не мога да бъда категоричен - дали са солунски продукти, или на някаква трета монетарница. Вече за № 55-62 с категоричност може да се твърди, че те са продукти на друга монетарница или по-късни подражания.

Същият проблем стои и пред Второто монетосечене на Йоан II Комнин и неговите подражания. Към продуктите на солунската монетарница може би се отнасят №.72-75. За останалите с по-голяма или по-малка степен може да се твърди, че са дело на друга монетарница или по-късни.

От третото столично монетосечене и неговите провинциални подражания нещата са още относителни. Настина Хенди допуска съществуването на едно междинно монетосечене[13], но продуктите му не са засвидетелствани в Горнослав и това поставя под съмнение това определение. Ако все пак приемем неговото съществуване, към продуктите на солунската монетарница бих отнесъл само 1 екз. № 110.

И така с нужната доза резервираност към солунското монетосечене можем да отнесем не повече от 18 екз., което е все пак значителен процент, като имаме предвид, че в Горнослав те са само 7. Донякъде същата тенденция на завишен процент продуктите на Солунската монетарница в Твърдица наблюдаваме и при монетите на Мануил I, които са 5 срещу 2.

Освен визуалните различия при останалите 51, които са подражания на трите столични, при някои от тях констатираме белези в стила, изработката, организацията и украсата на императорския костюм характерни за първата половина на XIII в., при което след като съкровището от Твърдица е било укрито най-рано във втората половина от управлението на Алексий III, т.е. след 1200 г. (поради изписаното върху монетите фамилно име Комнини), би могло да се допусне, че тези 51 монети са отсечени около 1200 г. или след тази дата.

И така, кой отсякъл тези 51 хиперперонови монети? В предишната моя публикация аз приех като възможност това да са най-ранните хиперперонови монети на Йоан III Дука Ватаци (1222-1254), чиито монети са всъщност подражания на хиперпероновите монети на Йоан II Комнин. Сега след измерването на съдържанието на злато на подбрани имитационни екземпляри (№№. 58=19. 368; 59=18.84; 61=20.832 ; 79=20.88 ; 83=20.00; 88=19.51 ; 89=20.64), представители на тези три монетосечения, направено по метода на Хенди чрез измерване на специфичното тегло, извършено в лабораторията на ЕВЗ "Светлина" Сливен, и което се движи между 19 и 20 карата, докато ранните монети на Йоан III Дука Ватаци показват съдържание на злато 18 /16 карата[14], ми се струва, че има място да се допусне и друга алтернатива.

Преди това обаче да се върнем отново на състава на съкровището. То включва 231 златни монети. Включването на хистаменона на Константин Х (1059-1067) би могло да е съвсем случайно, на някаква случайност би могло да се дължи и включването в него на позлатената електронова монета на Алексий III, но количеството монети на останалите владетели не говорят за случайност. Те или регулярно са постъпвали в него и то е съкровище, формирано в продължение на столетие, или то съдържа монетите, участващи в монетния оборот в определен период, които по различни причини, най-често свързани с опасности, индивидуални или общи, са принудили собственика му да го изтегли от обръщението и да го трезорира с надеждата да си го прибере при по-добри дни.

Особен интерес представлява картината, формирана от монетите на последния византийски император - Алексий III Ангел Комнин. Те са само 6. Традиционно в такива случаи се приема, че то следва да е укрито в началото на царуването на този владетел, поради която причина само 6 екземпляра са успели да се отложат в него. Наличието обаче в съкровището със сигурност поне на една монета с фамилното име Комнин (№ 226), които са били сечени след 1200 г. поставя въпроса защо в периода от 1195 до 1200 г. в него не са се вливали монетите на този византийски владетел. Това би изглеждало още по драстично, ако се върнем на предишното ми предположение, че последните монети в него са от Йоан III Дука Ватаци (1222-1254).

За да стане по-ясна картината, имаме възможността да привлечем данните от състава на друго съкровище, в което със сигурност са включени и перпери на Йоан III Дука Ватаци. Отнася се до съкровището от Агринион в югозападната част на континентална Гърция.

	Горнослав:	***Твърдица:***	***Агринион***
Алексий I:	239 екз.	27 екз.	-
Йоан II:	274 екз.	51 екз.	3 екз.
Мануил I:	262 екз.	63 екз.	7 екз.
Андроник I:	8 екз.	5 екз.	2 екз.
Исак II:	1 екз..	29 екз.	18 екз.
Алексий III:	-	7 екз.	23 екз.
Имитативни:	-	48 екз.	-
Йоан III:	-	-	242 екз.
Общо:	784	231	295 екз.

То има следния състав: Йоан II -3 екз.; Мануил I -7; Андроник I -2; Исак II - 18; Алексий III - 23 и Йоан III - 242. Съвсем логично в него, от византийските императори, най-голям е броят на монетите на последния - Алексий III. Другата важна констатация е, че сред монетите на Йоан III Ватаци в съкровището няма нито едно от нашите подражания.

При положение, че в нашето съкровище, укрито след 1200 г., отсъстват или са твърде малко монети, сечени от Алексий III Ангел Комнин (1195-1203), то единственото разумно обяснение е, че между собственика на съкровището и монетарницата Константинопол през периода 1195-1203 г. е имало препятствия от различен характер и в съкровището не е било възможно да се влеят отсечените в Константинопол продукти. Или с други думи, собственикът на съкровището се е намирал извън територията на Византия и в съкровището са се вливали не византийски монети, а такива, каквито са били сечени в неговата страна. Докато в Агринион, както вече бе посочено, картината е друга.

Намирането на съкровището недалеч от Твърдица, чиято територия по това време (след 1200 г.) е част от българската държава, свързва това съкровище с български произход и следователно 51 са подражания на солунското монетосечене на Йоан II Комнин, които се датират около 1200 г., ще са били сечени в България. Този извод не бива да ни изненадва. Отдавна е установено, че след 1190 г. в България е организирано имитативно монетосечене, като са имитирани билоновите монети на починали византийски императори - Мануил I Комнин (1143-1180), Исак II Ангел (1185-1195) и пр. Основна причина за това са били икономическите закономерности, засвидетелствани векове наред във Византия[16].

Видът, формата и съдържанието на монетите не се е влияела от политическите промени. Така например повече от век след покръстването, византийските монети съхраняват своя външен вид от езическия период. Причината за това е била твърде прозаична, но актуална. Известен факт е, че през средните векове всяка монета носи в себе си своята стойност, но също така са били вършени чести злоупотреби и от страна на държавата с цел намаляване на количеството и качеството на вложените в монетата метал, поради което населението с недоверие гледало на всяка промяна. По тази причина и самите кръстоносци след като превземат Константинопол и създават своята Латинска империя по западен модел, секат не монети от западен тип, с каквито си служили в своите страни, а те също организират производство на подражания на византийските монети от императорите живели през XII в.[17]

Но да се върнем в България. Организирането на производство на билонови монети, подражания на византийските, вече не буди никакви съмнения и се приема за факт. Те обаче не са били достатъчни за задоволяване на монетооборота и пазара при по едри плащания. Не е могло да се разчита и на византийски внос.

Византия е пред своята гибел, политическа и икономическа. Съществуват и граници, по които постоянно се водят военни действия Всичко това възпрепятства традиционното проникване на византийски монети от Константинопол.

Най-вероятно българската държава е предприела производство и на златен номинал. Изборът на византийските монети с името Йоан е бил за предпочитане. Същото име са носили и българските владетели - Йоан I Асен и Йоан (Калойоан). По същата причина всъщност и никейският император Йоан III Дука Ватаци (1222-1254) предприема имитиране на златния номинал на Йоан II Комнин (1118-1143). Изборът на българските власти да се подражава солунското монетосечене на Йоан II Комнин би могъл да е случаен, но също така би могло и да е търсен. Въобще името на Солун не веднъж е играло важна роля в началния период от възстановяването и утвърждаването на българската държава. Не е изключено от Солун да са били привлечени и монетари, но монетните печати да са били изработвани в България и това да се е отразило върху външния вид, качеството и стила на изображенията на тези монети.

Макар и косвена информация за идентифицирането на това монетосечене предлагат графитите, издраскани върху тях. В рамките на тази публикация те са само документирани, но заслужават специално изследване. Да се види дали в други съкровища срещаме същите графити и дали в съкровището от Твърдица има емисии, при които няма графити? Може да е случайно или не, но именно при монети от Първо монетосечене на нелокализираната монетарница, вариант II, №№. 59-62 липсват графити. Същата картина наблюдаваме и при Третото монетосечене №№ 111-127 (от 17-те монети само при 8 се виждат графити). От друга страна именно те притежават най-категорични белези за имитационно монтосечене. Може би те са най-късно постъпили в съкровщето и не са преминали през ръцете на сараф.

И така отговорът на поставения в началото въпрос е: Калоян е изпратил на папата четири либри златни перпери, сечени в Търново, които според византийската монетна система се равняват на 288 екз. Върху тях на гръцки език е било изписано името му Йоан, така както навярно е било изписано и в неговата кореспонденция до папата също на гръцки език. Интересна е близостта между сумата изпратена от Калоян на папата (288 перпери) и сумата съставляваща съкровището от Твърдица - (231 перпери). Може би перперите изпратени в Рим, са били поставени в подобен съд, като този намерен до Твърдица. И въобще това да е била една стандартна касичка. Другият извод, който можем да направим е, че съкровището от Твърдица е представлявало значителна сума, след като такъв дар е могъл да бъде изпратен на самия папа.

На поставения в началото въпрос защо Калоян не е сякъл монети със собствения си образ, така както му е дал право папата - единствената аналогия е латинският император в Константинопол. Предполагам, че и той е получил своята корона от светия отец, а също съгласно западната традиция право да сече в империята си държавна монета, отбелязана с неговия образ, но както видяхме, той или неговите власти секат монети с ликовете на омразните гръцки императори. Накрая стандартните въпроси които се задават при намирането на едно или друго съкровище: Кога е било укрито и може ли да се каже нещо за неговия собственик ?

На първия въпрос обикновено се отговаря, като се имат предвид последните монети, включени в съкровището. В нашия случай обаче това не е така. Първо, имаме монети от най-късния византийски император, сечени през цялото му управление. Второ, в съкровището са включени имитационни продукти,чиято датировка е относителна, и би могло да се приеме, че е паралелна на тази на Алексий III Ангел-Комнин. Следователно датата на укриване на съкровището ще трябва да се търси след 1203 г. Не е изключено укриването му да се свърже с опасностите от войната между българи и кръстоносци.

От тук и въпросът за собственика на съкровището. Трудно е да се отговори, но то е било формирано на българска територия и следователно би могло да се предполага, че е българин по произход, заможен човек, притежаващ навярно семейно съкровище, което се е формирало повече от столетие. Дали бил местен жител на близката крепост или преминаващ през прохода пътник, който е бил принуден да укрие своята собственост са въпроси, без отговори.

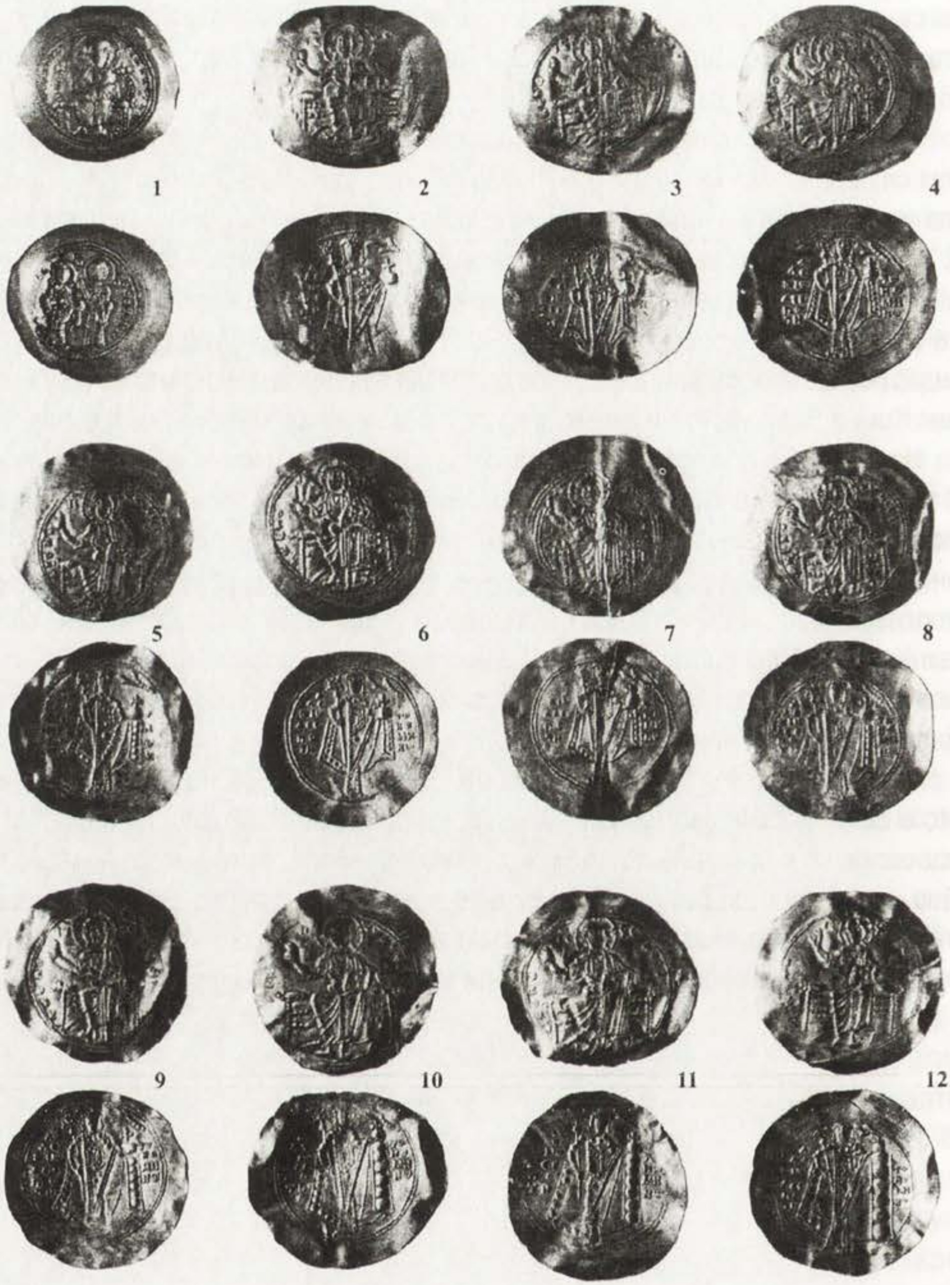
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

Част от монетите в колекцията

БЕЛЕЖКИ

[1] **Априлов, В**. Денница ново-болгарского образованія, 1, Одесса, 1841, 84-86.

[2] **Герасимов, Т**. Съкровища с монети, намерени в България през 1967 г.- ИАИ, XXXI, 1969, с.234.

„В местн. Славови ливади е намерен случайно меден съд със 130 златни монети от следните императори: Алексий I 27 (Wroth,LXIV,1-3); Йоан II Комнин, прав, 99 Wroth, LXVI, 6); Йоан II Комнин до пояс 35 броя, Мануил I Комнин 63 (Wroth, LXIX,1),Андроник I Комнин 5 (Wroth LXXI,3), Константин X Дука (Wroth,LXI,2) и Исак II Ангел 29 (Wroth, LXXI,7) с архангел. По съобщени на Ел. Бацова находката е прибрана в Сливен".

[3] **Бацова-Костова. Е**. Нови монетни находки от Сливенски окръг.- МПК, 1973, 2 13-14. „Находка от Твърдица от 1967 г.Състои се от 231 златни корубести монети поставени в бронзово съдче. То е с цилиндрична форма и полусферичен капак, на чиито връх е залепена халка за дръжка.Находката е открита случайно при извършване на селскостопански работи в района на Твърдица. В ОИМ-Сливен бяха предадени 231 златни монети с общо тегло 1,007 кг. Повечето от монетите са добре запазени с ясни надписи. По повърхността на голяма част от тях има допълнително издраскани с острие различни знаци, т.н. графити".

[4] **Йорданов, И**. *Монети и монетно обръщение в средновековна България 1081-1261 г.*, С., 1984, изд. „Наука и изкуство" 253 с., 39 табл. и 4 карти.

[5] Ползвам се от възможността да им благодаря.

[6] Ползвам се от възможността да му благодаря.

[7] **Попов, А.** Крепости и укрепителни съоръжения в Крънската средновековна област, София, 1982, с.40.

[8] **Бацова, Е**. Библиография за историята на селищата в Сливенски окръг до падането под турско робство", Сливен, 1969, 41-42 .

[9] **Hendy, M. F.** Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261, Dumbarton Oaks Studies, XII, Washington, 1969.

[10] **Grierson. Ph.** Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, III, Washington, 1973, Pl. LXIV.

[11] **Hendy,** Op. Cit., 343-344; **Йорданов**, Монети,155-156.

[12] **Hendy,** Coinage, p.103, Pl. IX:10; **Hendy, M. F.** Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. IV, Washington, 1999, Pl. VIII: 4.1; 4.3.

[13] Той го нарича Transitional coinage / second/third /, виж **Hendy**, Coinage, p. 103, Pl. IX.12.

[14] **Hendy**, Catalogue, p. 47.

[15] **Metcalf, D. M.** The Agrinion Hoard. Gold hyperpera of John III Vatazes.- Numismatic Chronicle, XIX, 1980,113-131.

[16] **Hendy,** Coinage, 218-222; **Йорданов**, Монети, 52, 59-66.

[17] **Hendy,** Coinage, 199-218; **Йорданов**, Монети, 53-66.

ЗА ФОЛКЛОРНАТА ИСТОРИЯ НА СЛИВЕНСКО

Владимир Демирев

От предложеното заглавие е видно, че ще става дума за история, но с конкретен контекст. Определящо в него е възпроизвеждането на историческа информация, но във и чрез средствата на фолклора.[1] Разказването на историята, осмислена чрез местния дискурс на фолклорното знание, в което решаващо, освен съхранената информация, е и отношението към случилото се. А това означава и определена степен на съпричастност, граничеща с директно или индиректно (съ)участие. Пределната яснота на термина ФОЛКЛОРНА ИСТОРИЯ[2] обезпечава осмислянето на историята (общоетническа, селищна, родова) с вариант (не отражение) във фолклора. Предвид спецификата му на художествена система се поражда въпросът относно функцията на този фолклорен вариант като носител на историческа информация, както и степента му на участие във възпроизвеждане на тази информация. Може би е приемливо обяснението, че става дума за историята на етноса, съхранена чрез фолклорната култура.[3] Но е ясно, че когато става дума за история, задължително трябва да се разисква в съответствие с утвърденото в науката схващане за история, но и за конкретиката на историческия процес в динамично взаимодействие между локално и общоетническо с оглед оценъчните смисли в и на историческата информация.[4] Иде реч за онзи своеобразен критерий на фолклорното мислене, определящ степента на значимост на конкретния факт, личност, събитие, за да намери място в летописа на фолклорната история. Понякога, от гледна точка на класическия исторически аспект на оценък, някои прояви на този критерий изглеждат странни с присъщата им тенденция към идеализиране чрез преувеличаване на тази значимост. Явление, чиято база са нравствените принципи на колектива, в който историческото като категория се осмисля само и единствено съобразно потребностите на този колектив- рода, селището или етноса[5] в конкретната историческа ситуация и локалните й варианти. Но въпреки този принцип, и може би именно поради него, във фолклорната история не са подминати и незначителни на пръв поглед детайли или пък такива факти, за които може да изглежда, че не "обслужват" тези потребности в позитивен план, но и те имат своето място във възпроизвежданата информация. Разказването на местната история се осъществява в средата на нейното "ставане". Оттук произтичат и някои особености, характеризиращи типа историчност, за които стана дума. Но във всички случаи е налице информация, която, колкото и да е нюансирана, съдържа конкретика, стояща в основата на историческото знание. И тук се стига до оня момент на приближение (сближаване) и отграничаване (ако е възможно) между класическото схващане за историческа информация и нейните извори и тази, която битува в местното фолклорно знание. Защото, независимо от принципа на битуване, е важно дали се съдържа достоверност, макар и с определена степен условност. В каква степен би могло да се счита, че фолклорното знание съхранява или представлява извор на историческо знание, а също и функцията му да продуцира възпроизвеждане на историческа информация? Считам определено, че онова, което се разказва, най- вече чрез предания, представлява историческо знание, макар и със специфични характеристики, но с функция на маркер, продуциращ динамиката в цялостния комплекс на историческото знание. "Засичането" на фолклорния вариант на историческата информация с документалните извори гради пълната картина на това знание. Известно е, че приписките в черковната книжнина, независимо от преобладаващата анонимност на авторите им, представляват изворов материал или поне податка за иницииране и продължаване на изследване, тъй като, въпреки фолклорно- субективния нюанс, са носители на конкретна информация. В Твърдишката черква "Света Петка" върху вътрешната страна на корицата на Цветослова е записано: "Бурята, когато вързлува в Козарево и Конаре е било през 1857 г." Събитие, което бележи граничност във времето и пространството и е с трайно присъствие в местната история. Предание съхранява спомена за това събитие. Дори в с. Козарево съществува местност с наименование Влащица- "дето й влачела водата". Логичното прагматично обяснение е в обезлисяването на планинските склонове от стадата кози, отглеждани тук. Поройт разцепва селището на две и хората са го напуснали. Знае се, че това е станало по Илинден.[6] И днес мястото, откъдето е минал пороя, е празно и селото е разделено.

В местното фолклорно знание битува и друго обяснение, съотносимо с потребността от мотивация спрямо значимостта на събитието, но чрез наследените фолклорни представи, осмислени чрез легенда. "Както играело хорото, змеят идва и грабва най- хубавата мома и я отнася. И те проследили къдегоре има една местност Пещерата са казва, на Пчена. И те откриват момата, излязла вънка. И понеже не им е възможно да я вземат обратно един от смелчаците я застрелва. Идва змеят и като вижда със всичка сила предизвиква наводненията. И когато иди наводнението да спре, намерили момата тука в селото. Змеят я донесъл и я пуснал тука."[7]

Повсеместно разпространеният в българския фолклор мотив- змей грабва мома от хорото и я отвежда в пещерата си за своя жена, в случая е подчинен на идеята за мотивацията на събитието в контекста на динамичното съществуване на селището и усвояването на пространството.

Горният пласт на този сюжет се съотнася конкретно с пороя и съсипването на селището като факт от неговата история. А под този пласт са знаците на наследените механизми за усвояването на пространството и превръщането му в културно. Тук те са "регламентирани" чрез "змейнова женитба" и разтурянето й- възстановяване на нормата- момата при хората, макар и мъртва, и поройт спира, а причинителят му се завръща в "своето" пространство- гората.

Сетнешната динамика в утвърждаването на селищното пространство на това селище е мотивирана чрез предание за възобновяването му. Дошлите от Македонския край или от "Месембрия" скотовъдци да търсят паша за добитъка, "кондисали" в местността Димова ливада, но орли им крадяли агнетата. Двама смелчаци ги проследяват, за да видят "къде им е мястото" и намират останки от селище. Акцент в преданието е "Намират хубавото място, като намират леговището на орлите, къде им са орлетата."[8] И следващият акцент в историята на "ставането" на селището и усвояването на пространството е мотивиран чрез продуциращата функция на представителите на природата- орлите завеждат овчарите при изоставеното селище.

Съзнателно отделих повече внимание на ситуацията около с. Козарево, защото тя е нагледен пример за осмислянето и интерпретацията на конкретните факти във фолклорната история и съхраняването на историческа информация чрез принципите на задължителна мотивация на фолклорното мислене и неговата ценностна система. Историчността във фолклорното знание не е последователен низ от събития. По- скоро тя е отношение към случилото се и случващото се, което оценъчно нюансира възпроизвежданата информация, а това от своя страна поражда определена условност спрямо достоверността й. Но предвид обстоятелството, че фолклорната история представлява в голяма степен динамичен спектър от местно знание, конструирано в контекста на етническата история е сигурно, че тя е основен носител на информация.

Наясно съм, че събирането и систематизирането на фолклорната история на един регион, както и интерпретацията на механизмите ѝ на битуване, не е по силите на един човек и в рамките на определен текстови обем. По- скоро ще се опитам да илюстрирам основни аспекти в динамиката на битуване на фолклорната история в Сливенско.[9] За да не бъда разточителен, ще се ориентирам конретно към преданието, което най- общо може да се приеме като народна история, може би заради присъщия му усет за местна история.[10] Вероятно в това се състои и динамиката във вариантността на типовете предания, които във всички случаи са разказ за събития и личности.

В местната фолклорна история има няколко сюжетни ядра, около които се гради тя.

И понеже вече започнах ще продължа с едно от тях - СЕЛИЩЕТО.

Много интересни, заради специфичната си информация, са преданията, съотносими с възникването или възобновяването на селището. В основата им стои винаги едно основно семантично ядро, което е своеобразен код за идентификация. Чрез него се възпроизвежда непрекъснато местното многоаспектно знание. Същината на това ядро е именно в степента на самоидентификация, определяща принадлежността към селището. Тази принадлежност има различни измерения с оглед знанието и представата за свой и чужд или друг и съобразно механизмите на приобщаване към селищния колектив, съхраняващ и възпроизвеждащ селищната памет.[11] Сиреч, представата за първостепенната роля на рода при усвояване и организация на селищното пространство и знанието за вторично приобщаване на пришълеца и утвърждаването му като част от селищния колектив. Решаващо е съхраненото знание за първия род, неговото патронимично или матронимично начало.

Край с. Нейково, Котленско, на североизток, има местност с наименование Нейкова поляна. Според преданието един дядо Нейчо дошъл пръв от Котел заради чумата. Направил една колиба и след това започват да се заселват и други хора. Оттам остава и името на селото.[12] Тук, освен че е налице механизмът на заселване на селището, е посочена и причината за това- чумата, което представлява и своеобразен времеви маркер- конкретното време на бедствието позволява приблизителната датировка на създаването на селището.

Чумата е една от причините, мотивиращи обясненията относно създаването на селище, преместване на селище или наименования на местности с много съществено присъствие в пространствената организация.

Според преданието Котленци най- напред се заселват около Изворите, но "после като излиза чумата са бягали насам",[13] т. е. на сегашното място. Макар че в повечето случаи динамиката на преместване, "бягане" от болест (чума) е в обратна посока - към планината и чиста вода.

Такъв е случаят с местността Карандила на билото на Сливенската планина, където около извор са се установили бягащите от чумата сливенци и никой от тях не се е разболял. Според същото предание онези, които са отседнали на други места са се разболели и починали. Възможно е представата за този извор да е била като за лечебен, а наименованието на местността е в същия контекст и вероятната му етимология е показателна- буквалният превод от турски означава няма мор (няма чума).[14]

Другият акцент в динамиката на усвояване и организация на пространството включва механизми на избор на място за селище, мотивирани често чрез случайност, описана в предание или легенда.

Показателно за това е преданието за "заправянето" на Котел. Според него котленци са от Новачка.[15] "Нямало вода там. Един човек си загубва конете (или кравата) и ги намира на изворите да пият вода. Отива в Новачка и казва, че намерил много хубава вода. И те са подбират мъжете и отиват. Тъз къща, дето й насреща са я секли на място. И тъй Котелът станал." "Тука било гора. Секли дървета и правили къщи".[16] Но вече споменах, че според преданието е налице динамика в ставането на града- първото заселване на изворите заради хубавата вода и второто преместване заради чумата на сегашното място. А относно мотивацията чрез случайност може да се каже, че едва ли има нещо случайно в сюжета, в който основна роля като посредник между човека и природата играе зооморфният персонаж, макар и вече култивиран.

За изворите над Котел битува и една легенда, която има своята контекстуална обвръзка със селището и неговото "ставане". "Имало три моми - Руска, Радка, Йовка. Те се загубили като ходели на изворите за вода. Имало змей в дупката и открадва момата и веки не я виждали. Тъй отишли и другите моми".

Другият вариант на легендата разказва: "Змеят държал водите. Змеят земал момите от пътя. Дошло ред на близначките на Ради Ковача. Той чукал саби да убият змея!!! Като дошъл змеят, залял всичко като катран. Като бягали, сълзите им течали и като стигнали там (мястото на изворите) са продънило".[17] Няма да анализирам, но ще подчертая интересната семантична верига: Змей (владетел на водите)- Ковач (притежател на свръхестествена, съзидателна сила, свързана с огън, на качества на демиург[18], с чиито саби трябва да е победен змея)- Близначките (чиито сълзи "продънват" изворите и бликва вода). Схема, чийто контекст се сътнася с усвояването на пространството и превръщането му в космос.

Мотивът за открадването на моми от змея-владетел на изворите "обяснява" преместването (актът на вземането на моми от змея го продуцира) на селището от първото място- изворите, хубавата вода на новото, сегашно трайно усвоено селищно пространство. Припомням и персонажа на Чумата като причина за това преместване.

Считам, че тук става дума именно за усвояване на пространството и превръщането му в културно. Но това не може да се осъществи без много важното присъствие на митологични персонажи - представители на некултурното. "Отвоюването" на пространството от тях е свързано с множество препятствия и, както е в случая, те са междата между човешкия и другия свят. Или казано иначе, тези два свята имат свое пространство, което е с определена неприкосновеност, и затова, ако не е постигната нужната степен усвоеност, се налага преместване на селището. Вероятно в основата на този акт причините за това са житейски потребности, но ценностната система на фолклорното съзнание ги осмисля и мотивира по своеобразен начин чрез наследените митологични представи и знание.

Динамиката в "заправянето" на гр. Твърдица също има своя мотивировка в историческото време на преданията. Интерес представлява в това отношение зададеният код за начало: "Когато трябвало да става селото". И тогава се продреждат историческите моменти на ставането - "дошли на Краставел, са казва местността, ама много сухо, няма нищо(вода) и те са дигнали и отишли на Друма. Много разбойници минавали и ги обирали и те са преместили и отишли на Чекаларе, Блягорница. Ама много змии имало на туй място. Много деца удушавали змиите. Ами връзвала жената люлката на мястото и копай и кат са връща детето удушено. Тя кърмачка и змиите търсат млякото. И след туй решили да търсат твърдо(!) място."[19] Ясно е какво се има предвид - твърдото място е онова, което обезпечава трайност на селището с всичките потребности за това, за да стане свое.

Ситуацията със змиите напомня мотива за преместването на Котел от изворите заради змея. Невъзможността да се усвои конкретното пространство изисква преместване на ново място.

И в двата случая основна роля е отредена на митологичния персонаж на змея (змията- смока) в качеството им на представители и пазители на природното, некултурното пространство, което човекът не е успял да усвои и превърне в свой културен социум. Ясно е, че усвояването на пространството не е само акт на заселване и "употреба" на природата. То е цял комплекс, включващ прагматизъм, утилитаризъм, достигната степен на духовно състояние, наследени знания и представи, утвърден модел на житийност и житейски опит, всичко това синтезирано в своеобразен код, в който универсалиите се развиват по посока на етноса.

Понякога наименованието на селището съдържа обяснението относно динамиката на образуването на селището. "Като катун сме се местили" [20] До това заключение води разказ за неколкократното преместване на с. Катунище заради пожар и други причини с точно обозначаване на местата на заселване. Същата "историческа прецизност" е присъща и за преданието, разказващо за различните поселища на с. Жеравна, като е налице и знание за първите заселници, които са били боляри, бягащи от Търново от турците.[21] А липсата на динамика в развитието на село Раково преданието обяснява с клетва: "Нито село да има, нито без село да остане!" Клетвата е произнесена от турци, когато са изгонени от селото.[22]

Наименованието на някои селища се обяснява чрез легенда за митично същество. "Между Кермен и Биково имало един гьол, голям, и вътре в него ревяло едно нещо като бога (бик, воден бик) и затуй кръстили селото Биково." [23]

Своеобразна загадка представлява наименованието Шешкинград. Това е миньорско селище в твърдишката планина, но без история за създаване на селище и знание за съществувало селище преди това. Но във фолклорното знание на населението в Твърдица битува предание обясняващо това наименование. Царският мотив е в основата му- в един вариант е по посока на цар Константин и царица Елена, в друг вариант е съотносим с цар Иван Шишман. И в двата варианта царете искат да правят там град, но майките им ги отказват с думите: "Шашкънино, тук град не става!" [24] И заради това обидно прозвище, и заради отрицанието на създаване на вероятно селище се образува наименованието. Такова е обяснението на фолклорното мислене, основаващо се преди всичко на формален признак, включително и на звукоуподобяване. Вероятно етимологията на това наименование трябва да се търси другаде. Аз го посочих само като маркер на несъстояло се селище, но с наименование за град, във фолклорната история. В случая най- важното е именно царският мотив. Присъствието му в нея е емблематично и битува в различни варианти, особено когато става дума за "кале"(от турски- крепост), "градище", манастир. И това се осъществява в плътно единство с мотива за царското съкровище.[25] В един семантичен ред са подредени знанието за "кале"(градище), знанието за царско съкровище и неговият собственик - царят.

ГРАДИЩЕТО

Калето е с много важна позиция в пространствената организация. То е функционален маркер с категорична историческа натовареност. И в местното фолклорно знание винаги съществува пряка съотносимост между калето и селището, край което се намира. Понякога тя е мотивация относно създаването на селището. В този смисъл, като че ли най- плътна семантична връзка има с другото най-разпространено наименование - Градище. Особено, когато става дума не само за крепост, а за селище - град, за чието съществуване в миналото е запазено знание. А това отвежда презумптативно към идеята за вече усвоеното от човека пространство- своеобразна "историческа" мотивировка относно възникналото ново селище- град. Сиреч, съвсем в реда на нещата е, на или около това място да съществува селище.

Посочва се историческото време, от което е калето или градището и отново като най-стар пласт в него се посочва римското време - "римско кале," което в много случаи се отъждествява с римски град.[26] Често е налице наслагване на времеви пластове и за едно кале се знае, че освен на римляни то е било и на византийци, и на български царе.[27]

Но съвсем в логиката на нещата е, най-активно да бъде знанието за крепости на български царе. Дори са посочвани точно кои от тях са "собствениците им"- м. Борила, където се търси короната на цар Борил,[28] или крепостта над с. Кипилово, където е била вилата на Асеневци и там се е криела Теодора.[29] А за крепостта на връх Вида до Котел се разказва цяла история за битката на Крум с Никифор, за участието в нея на дъщерята на Крум- Вида, за скритото от нея царско съкровище, за убийството на Никифор и след това на Вида и придворните й.[30] За Градището край гр. Твърдица също има предание, разказващо за битка с татари и превземането му от тях с помощта на жена, на която дали пари, и им рекла: "Татари, патари, не са само гащи отпред връзват, ами и отзад са връзват!"[31] А това означавало, че могат да превземат крепостта отзад, както и станало според преданието. Пак според него, там са живели цар Константин и Елена.

Български Градища битуват във фолклорната история и без конкретна царска персонификация - Градището край с. Градец(!), край град Твърдица, край Кипилово и др.[32]

Често в местното фолклорно знание за крепости (калета, градища) акцент представлява тунелът (тунелите, "каналите"). [33] Обикновено те водят към Плиска, Велико Търново,[34] Преслав.[35] Свързват царска резиденция край Котел с Преслав,[36] а в един такъв тунел имало скрита царска корона.[37] Друг тунел, който започва от пещерите при с. Кипилово, продължава на север към Търново и стига дотам. "В тунела в края на 14 век се криели много хора. От тях останали само скелети, които по- късно били намерени. По тоя тунел избягал и Иван Шишман, но после някъде го убили." [38]

Видно е, че в местната фолклорна история присъствието на Калето е знаково. То е маркер на наследено усвоено пространство, от една страна, и маркер в историческото време, от друга. Сиреч, участва активно в стратификацията на хронотопа.

Почти за всяко Кале се разказва история, мотивираща неговото наличие. И логично акцент в нея е царският мотив, както и мотивът за сражения, директно съотносим с функцията му на укрепено селище.

Почти всяко Кале е свързано със скрито съкровище в различни варианти - злато, царско въоръжение, корона, шлем, монетарница, топилня за злато и др.

И нещо много важно- доминиращо е конкретизираното знание за Калето като собственост на български царе и историята, която се разказва за него, е преди всичко свързана с тях. Дали само защото времево те са последните царе- владетели на крепостите по българските земи?! Разбира се, определяща във фолклорното мислене е представата за своя цар, съотносима с представата за своето начало и история по тези земи. Или казано иначе, важно е всичко онова, което е свързано с тази история. А в нея има и още един изключителен катализатор на това явление- падането под турско робство. Затова трябва някъде да има тунел, по който да избяга последният български цар, за да остане жив и да се завърне с мисия да освободи народа си.

В определена степен в същия контекст може да се разглеждат и преданията за Крали Марко и кралимарковата топография, ако може така да се определи. За това има известни основания с оглед повсеместното разпространение из цялата българска етническа територия на наименования на местности, свързани с Крали Марко и мотивирани с предания за него.[39] Предвид героико-митологическата същност на неговия образ[40] това е закономерен резултат. Дори не би било логично отсъствието му в някои райони, но си има своята обоснованост различният интезитет на разпространение на преданията за него. И в Сливенско Крали Марко присъства чрез отпечатъци върху скали на стъпките му, на коня му, отпечатък на кучето му, седлото в което е седял, на трапезата му със солницата, отпечатък на пушката му, на цигулката му. С камъните, които е хвърлял ядосан по сестра си, с разцепени скали от него, след като хвърлил совалката по сестра си. Маркови халки, на които е връзвал коня си и т.н.[41] И трябва да се подчертае, че много често под пласта предания за Крали Марко директно или контекстуално стои и друга информация, и почти винаги Марковите топоними са на или в съседство със светилища, калета, манастири, черкви и други подобни места със сакрален характер.[42]

Много показателно в това отношение е преданието за Кралимарков камък край с. Чокоба. След извършените проучвания се оказа, че под Марковия пласт "стои" тракийско светилище и там се извършват поредица от обреди от местната фолклорна традиция.[43]

И тук се стига до един много важен момент, свързан със сакралната топография и нейната съотносимост спрямо фолклорната история. Подчертано активни в нея са сакралните топоси, битуващи в различни диалектни фонетични варианти. Тази активност е най- вече в смисъла им на организиращи ядра пространството - селищното, локалното, регионалното, общоетническото. Затова основната матрица, стимулираща жизнеността им, е преданието. То стратифицира наследената и съхранена информация в контекста на конкретния културен пласт, осмислен чрез фолклорното знание, в което съществена роля играе митопоетичното мислене. Динамична позиция в това мислене има представата за сакралност. В голяма степен тя е специфичен синтез от наследени фолклорни знания и вярвания и знанията и вярата, съотносими с конретен култ. Показателен в това отношение у нас е вариантът на така нареченото фолклорно християнство, имащ активна позиция във фолклорната история.

МОНАСТИРЯТ

В този контекст съвсем логично е подчертаното присъствие на топоса МОНА-

СТИРЯ в нея. Най-разпространените му фонетични варианти са манастирище, манастирче, клепалото, клисе. Понякога с функции на негов вариант са и черковище, и черквище. Но те си имат и собствен смислов заряд.

Силно определящо влияние върху "активността" на монастиря има центроорганизиращата роля на съществуващите сакрални макротопоними Света гора, Кръстова гора и както е в Сливенско - Малка Света гора.[44] Съхраненото за тях знание, като християнски култови средища, е основният стимулатор в процеса на утвърждаване жизнеността на "монастиря" като ядро в пространството. Освен това тези сакрални макротопоними са маркери в организацията на общоетническото пространство и са своеобразни посредници между него и регионалното пространство в модела на усвояването му чрез номинация на най- важните обекти[45] в контекста на митологичните представи.[46]

В повечето случаи топосът "монастиря" има свои проекции в реалното пространство чрез конкретни топоними, мотивирани в предания. Но нерядко съществуват местности с такова наименование, без да битува знание за тях. Винаги е налице презумпцията у местното население - щом има такова наименование, то не е случайно, трябва да е имало нещо там. Така топосът "монастиря" е винаги свързван с конкретно знание и не подлежи на съмнение неговата реалност и съотносимост със съответно селище. Понякога дори се идентифицира селището чрез този топос и вариантите му. Край с. Градец има местност Черковището, където според преданието е било старото селище. Знае се, че там е имало "манастирче". Наличието на развалини обезпечава това знание.[47] В контекстуален план в него има един много важен момент - динамиката в утвърждаването на селището и усвояване на пространството с активната роля на сакралния топос. Подобен вариант битува в знанието за селище в м. Черковището край с. Малко село. Според преданието в това селище е имало няколко големи и богати църкви, чиито блестящи кубета се виждали от цялата околност.[48]

Този модел на селищно утвърждаване чрез варианта на сакралния топос МОНАСТИР- Черковище има специфично проявление в пространствената ситуация около гр. Твърдица. След неколкократното преместване на селището, за което вече стана дума, и установяването му на намереното "твърдо" място, обезпечаването му се осъществява чрез три черковища, битуващи в местната култура - на изток, на юг и на запад (на север е планината и Градището), на които, в три определени дни от годината, хората излизат на общ курбан.[49] Но в местното знание за тези места няма информация за наличие на манастир или следи от постройки, но това не е пречка за осмислянето им в тъждество заради потребността от сигурност в своето пространство, чиято сакрализация е най- удачният начин за постигането й.

Съществува и знание за черковища, където личат и до днес следи от постройки на черкви, и където населението от околните села се събира в определен ден от годината.

Предание от с. Козарево говори за съществувал манастир, следи от който доскоро са личали по повърхността. В същото предание се говори за Юлина града, близо до този манастир. Вероятно селището и манастирът са в пряка съотносимост. Селището е съсипано от турско нападение. До средата на петдесетте години Козаревци са се черкували на това място, където е бил манастирът.[50] А малко по- нагоре има аязма, която се е посещавала от населението на селата Конаре и Козарево по Гергьовден, когато вероятно е ставал и събор, отглас от който е сегашният събор на първи май.[51]

Така е в м. Сайганица край с. Кипилово,[52] край с. Ябланово, където на събора, според информаторите, ходят и казълбашите, защото "по-друга им е вярата... вярват в Св. Илия, вярват в Св. Георги, носат черно."[53]

Такива излизания извън селището, с обричане на курбан, се осъществяват обикновено на Илинден на "черквата на Олелия" край с. Бяла, където е имало много дъбови дървета,[54] край с. Нейково на "голям храстов дъб, пълен с гвоздеи, дето закачали курбани"[55] и др.

Много активен вариант на топоса Манастиря е Аязмата (аязмото - извор, с който е свързана вяра в лечебната сила на водата му). Дори се срещат случаи, при които самите аязми се осмислят, като и се наричат "манастир."[56]

В Сливенската планина са налице множество аязми, които имат свои патрони- християнски светци, в чийто ден от календара населението се е събирало на събор, а на някои аязми това е практика и до днес. Налице е достатъчно основание да се предполага директна съотносимост на тези аязми с построяването на манастирите в тази планина, известни с наименованието Малка Света гора Сливенска. А това е сериозен мотив относно сакралния характер на Сливенската планина.[57]

С всички аязми, не само в Сливенската планина, а и с останалите в Сливенско са свързани предания за лековитата сила на водата им, както и ситуирането на параклиси в различни варианти. А за манастирите от Малка Света гора са запазени и предания относно построяването, съществуването и съсипването им.[58]

И съвсем логично най- активно е присъствието на Манастира (Манастирището, Манастирчето) във фолклорната история, мотивирано чрез предания. Това се осъществява най- вече чрез три семантеми, съотнасящи се с конкретни нейни варианти: 1. Чрез хайдутите и хайдушката фолклорна история. 2. Чрез съкровището- манастирското и 3. Чрез семантемата царство, включваща и царското съкровище.

Плътната семантична съотносимост между "монастиря" и хайдутите е заради високата им позиция в ценностната скала на фолклорното съзнание, ярко проявена в повсеместно разпространеното предание за разсипването на манастирите, защото са подслонявали хайдути.

Съществуват и предания, интерпретиращи тази съотносимост в друг специфичен ред. В м. Хайдут Върбан край Котел имало стар български манастир. Игуменът научава, че турците ще съсипят манастира и скрива манастирското съкровище в пещера, след което събира хайдушка дружина и става неин войвода с името Хайдут Върбан.[59]

Основен мотив в преданията за топоса Монастиря, организиращ фолклорното знание, е разсипването на манастира.

Почти за всички манастири, за които е съхранено знание, но не са във функционална реалност, е посочено, че това се е случило при завладяването на българската територия от турците или след това, по време на робството. Вторият основен мотив е, че това са български манастири от времето на българското царство преди робството, и често са свързани с конкретни царе.

И третият основен мотив е задължителното скриване на манастирското съкровище.

Тези три акцента образуват единен семантичен ред, около който се градят сюжетите на преданията.

Емблематично в това отношение е многовариантното предание за манастира Клепалото край Жеравна.[60] Манастирът се е казвал "Успение Богородично", а камбанарията му (клепалото) се е намирала на хълм над манастира, за да се чува надалеч в осемте махали нà Жеравна. Когато научават за намеренията на турците да "бастисат" манастира, младите монаси вземат чудотворната икона на Св. Богородица и я занасят в Арбанаси, където съграждат същия манастир. А старите монаси са останали и са убити. Но преди това са скрили богатствата на манастира, които са били много, в пещера наоколо със заръка, който го намери да построи същия манастир. Според преданието заръката съществува и в писмен вариант като приписка към "някакво светче", "стара книга": "Аз, Афанасий, от манастира Клепалото край гр. Котел и Жеравна, собственоръчно закопах купела за кръщенье под манастирската врата на манастира Клепалото.[61] Който го намери, да възстанови манастира в троен размер!" От тук и логичното предположение за мащабността на манастирското съкровище и на самия манастир.

Акцент представлява чудотворната икона, която не е скрита с останалото съкровище, но също е натоварена с функция да възпроизведе сакрален топос-съграждане на нов манастир. Място на манастир се посочва и чрез наследено знание за поява на образ на икона, чието местонахождение е във Варшава, но явяваща се край с. Жеравна, където е имало манастир "Св. Георги".[62]

В преданието за м. Еленица се говори за манастир, който е бил на царица Елена . Тя била мома и скрила златния ключ на манастира под портата му, а тя сама се криела в подземията му от турците(!?).[63] А в м. Калугерец е имало манастир, където е било скрито съкровището на царица Елена.[64]

Връзката манастир - царство (с акцент върху българско царство) е с устойчиво присъствие в преданията за манастири. Знае се, че в района на с. Раково е имало около 40 манастира, построени по времето на Асеневци,[65] което кореспондира със знанието за Малка Света гора край Сливен. Пак според това знание, край с. Тича, Котленско, е имало голям манастир, в който е минал в отшелничество, след като се отказал от престола, българският цар Борис I.[66]

Калугера, Калугерец, Калугерищница са варианти на топоса Монастиря по презумпцията, че там е обитавано място от монаси, дори, както е край с. Нейково, манастир, в който са се обучавали игумени.[67]

Специфичен вариант на този топос е пещерата, в която има манастир или черква. Черквата на полулегендарния Поп Мартин, която му прави в "Общата пещера" Вълчан войвода,[68] пещерата-черква Нирец край Котел, пещерата "Св. 40 Мъченици" край с. Кипилово, както и известните в цяло българско манастири и черкви в пещери, които са свързани и с конкретна празнична обредност в регионален и локален план.[69] В пещерата "Св. 40 Мъченици" се събират хора, много млади, от околните махали, села и от селото на деня Св. 40 Мъченици. "Вътре има харман и като олтар. Капи вода и са миими за здраве. Остаяхми на водата червени конци. Земахме от пещерата камъчета за лекарство, за здраве. Правеха машаланги и светеха с тях. Носеха и свещи. Чувала съм от ино време било- играели вътре на хармана хоро. Кат са съберат долу на поляната прават хоро." И още: "На тоз ден идваха всички от околността с гайди, с гъдулки. На тоз ден са посещава пещерата... Свират, играят... Има нещо, което прилича на олтарска врата. Мъчно са минава през него и са влиза навътре. Олтар го наричат, щото са отделя от цялата пещера."[70] А на пещерата „Нирец“ се събират жени на Великден. По описание има кладенец и стълбички. "Като влезеш в дупката от лява страна ниско имаше дупка - пещ, със свещи влизахме. По камъните, на стените имаше нарисувани, издълбани в камъните икони на Св. Иван Рилски, Св. Богородица, Христос и кандилце светеше пред нея. Кой го палеше не знам?!" И за двете пещери се знае, че има съкровище в тях. Дори съкровището в пещерата „Нирец“ се свързва с Райна княгиня.[71]

Интерес представлява и още един много съществен аспект на осмисляне на пещерата като съкровищница, което мотивира нейният сакрален характер. Според преданията най- много съкровища са скрити в пещера. Почти всички хайдушки войводи имат свои пещери, в които скриват своето съкровище.[72] Много често манастирските и царските съкровища са скрити в пещера, която е със зазидан вход.[73] Освен че е топос с много активна роля в организацията на пространството, в етничното му усвояване,[74] и именно заради това, чрез пещерата се възпроизвежда немалко фолклорно знание за царе, манастири и войводи заедно с митологичните представи, в подчертан етнически контекст с директна съотносимост с българското етническо съкровище.[75] И като че ли се налага своеобразен семантичен контекст на топоса пещера с оглед корелативността му с разгледаните сюжетни ядра. Този контекст е в подчертана обвързаност със смислите на етническия код, продуциращи проявления в тези ядра.

Разгледаните три топоса са организиращи ядра в сюжетиката на фолклорното историчното знание. Те представляват маркери в местното знание, чрез които се осъществява номинацията на наследената информация в информационния код с оглед продуцирането на неговата жизненост. Водещ принцип в тази номинация е значимостта на случилото и случващото се съобразно своя модел на осмисляне. Битийността на всеки факт е мотивирана в контекста на този принцип и затова понякога незначителни на пръв поглед събития се превръщат в основни стимулатори в динамиката на възпроизвеждане на местното знание. Затова и фолклорната история притежава своя специфика на историчност, изцяло обвързана с морално- етичните критерии на колектива и случайността и случайното не са категории типични за нея.

Опитвайки се да илюстрирам спецификата на историчността във фолклорното знание съм наясно, че е недостатъчно това да се осъществи само чрез пространствения топос и неговите варианти. Тъй като и хроноса е с много важна функция във фолклорната история и, както е видно, е невъзможно битуването на фолклорната историчност само в и чрез пространството. То винаги е свързано с времето и затова информацията, съхранена и възпроизвеждана във фолклорната история, е хронотопно мотивирана, често с доминиращата позиция на единия от двата елемента. В досегашното изложение в такава позиция беше топоса, но тя едва ли би била достатъчно мотивирана без хроноса и функцията му във фолклорното знание и като сюжетно ядро, систематизиращо събитийността. Разказването на местната история нерядко се осъществява чрез времевия аспект.

"ТУРСКОТО ВРЕМЕ"

В този контекст, но с изявена конкретност, битува в преданията фолклорното знание за "турското" време.

Почти навсякъде, освен пространното знание за хайдути и манастири, се разказва за разсипване на селища, местни случки за взаимоотношенията между българи и турци, взаимоотношенията с турската власт, Априлско въстание, руско-турските войни, напускането на турското население от българската етническа територия и т.н. Или може да се каже, че всичко това представлява съществена част от фолклорната история с многопосочна информация. И трябва да се подчертае, че това знание се откроява с изявена жизненост не само заради времевата близост, макар че немалка част от преданията имат своите мотиви в по- ранните години и векове на робството.

Всеки от посочените мотиви е в основата на много сюжети и техни варианти, които обособяват цели тематични ядра в този, условно казано, самостоятелен дял от фолклорната история. Ясно е, че неговото разглеждане задължително трябва да следва системата на фолклорната история, т.е. в една непрекъсната смислова съотносимост на нейните съставни и тяхната хронотопна мотивация.

Предания се разказват за разсипване на селища и в ранните години на робството, а и след това с нападения на черкези и татари. Знаят се местата на старите селища, често пъти обозначавани с наименованието Юрта, както и създадените от тяхното население нови селища. Много жизнено е знанието за тази динамика в демографските процеси. Показателен пример за това са преданията за съсипването и разселването на селищата Бутово и град Новачка. Първото "се мести" (създава се) в Медвен, а второто в Котел. Намирали са се на "Черкезкия път" и непрекъснато са подлагани на нападения. И затова са търсели "скришно място". Бутовци са избрали горите край Медвен и къщите са се правели "на корен". А найбогатите бутовци заминават в Жеравна и църквата от Бутово "заминава" в Жеравна. [76] Бутовени са взели една от големите дъбови греди от църквата и я отнесли със себе си в Жеруна. А в криптата на черквата "Св. Николай Чудотворец" в Жеравна се пазят детайли от олтарната колона-фриз от бутовската черква. [77]

Избрах между многото примери този, защото преданието съдържа всички важни за фолклорното мислене моменти от динамиката на съсипването на селището и възсъздаването на ново. Разбира се, всеки от вариантите притежава своя конкретика относно причината за изчезването на селището, както и в историята на събитието, но при всички случаи в контекста на "турското време."

Не е възможно в рамките на определен обем да се разгледат само вариантите на времевия топос "турско време" във фолклорната история. По-важно е да се илюстрира, макар и с ограничен материал, функцията му на сюжетообразуващо ядро в нея. Тази му функция е съотносима със семантиката на граничността. Граничността между край и начало с конкретна времева проекция - попадането под чуждоетническо робство с разрушаване на етническия ритъм и срив в съществуващия времеви порядък, достигащ, условно казано, критична точка на етническо "безвремие", за да започне изграждането на новия модел на етнически порядък съобразно новата историческа ситуация.[78] Това означава на основата на съхранена ценностна система промяна на етническия стереотип. Представата за край и начало в този модел се мултиплицира многовариантно в сюжетите на преданията, но най- активна е в онези предания, разказващи за края на селището и неговото възсъздаване. Не би било логично да бъде друго, защото динамиката в битийността на селището, в смисъла на край и начало, активира и продуцира възпроизвеждането на паметта на селищната общност. "Турското време" присъства в местното знание с устойчивостта и константността на сюжетообразуващо ядро.

Видно е, че е невъзможно да се постигне в достатъчна степен изчерпателна илюстрация на разглежданата тема. За да се осъществи това, е необходимо да се анализират всички възможни битуващи варианти на съхраняване и възпроизвеждане на информация в подчертан аспект на историчност, да се разкрият всички механизми във фолклорното мислене, динамизиращи този процес. Но е видно също, че и в един съзнателно регионално ограничен вариант се откроява спецификата на историчността на фолклорното знание именно като фолклорен вариант на историята, в който решаваща роля има наследената и съхранена етническа ценностна система.

БЕЛЕЖКИ

1. Т. Ив. Живков. Фолклорната история. - В: Фолклор и съвременност. С., 1981, с. 118- 126; История и народно творчество. Векове, 1974, № 1, с. 50- 55.

2. Пак там.

3. Т. Ив. Живков. Фолклорната история, с. 121.

4. Пак там, с. 123.

5. Пак там, с. 122.

6. Вл. Демирев. Личен архив, 2005, с. Козарево, с. 20.

7. Пак там.

8. Пак там, с. 19.

9. В георгарфското определяне на региона няма друг контекст, освен че град Сливен е голямото селище в него и че проучванията са правени в съседните му селища, както и в Новозагорско, Котленско, Твърдишко.

10. Т. Ив. Живков. За спецификата и развитието на българските народни предания.- В: Фолклор и съвременност. С., 1981, с. 163.

11. Е. Мицева. Параметри на родовата памет. Български фолклор, 2005, кн. 3, с. 7-9.

12. Вл. Демирев. Личен архив, 1991, с. 3; 1995, с. Нейково, с. 32.

13. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, гр. Котел, с. 57.

14. Kiran (тур. ез.) мор, чума; depil (тур. ез.)- отрицателна частица не; няма.

15. М. Кирова. За Новачка- един от изчезналите градове в Котленско.- В:Градът. Известия. Русе, 2005, с. 381- 390.

16. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, гр. Котел, с. 27, 62; 2003, с. 9.

17. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, гр. Котел, с. 57; Българско народно творчество. Т. 11, с. 174- 175.

18. Мифы народов мира. Т. 2. М., 1982, с. 21.

19. Вл. Демирев. Личен архив, 2005, гр. Твърдица, с. 1-2, 4. Преместване на село заради змии вж. предание за с. Червенаково М. Кирова. Личен архив, 1991, с. Червенаково, с. 7.

20. Е. Дроснева. Личен архив, 1995, с. Катунище, с. 54.

21. Пак там, с. 1.

22. Пак там, с. 15- 16.

23. Вл. Демирев. Личен архив, 1982, с. Биково, с. 3.

24. Вл. Демирев. Личен архив, гр. Твърдица, 2005, с. 3, 18.

25. Вл. Демирев. Съкровище и фолклорна история. Сливен, 2006, с. 36- 40.

26. Вл. Демирев. Личен архив, 1996, с. Стара река, с. 4, 7; 2002, гр. Котел, с. 12.

27. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, гр. Котел, с. 12; 1996, с. Стара река, с. 12.

28. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, гр. Котел, с. 12.

29. Вл. Демирев. Личен архив, 1996, с. Кипилово, с. 7.

30. Вл. Демирев. Съкровище и фолклорна история, с. 130- 131.

31. Вл. Демирев. Личен архив, 2005, гр. Твърдица, с. 3, 17.

32. Вл. Демирев. Личен архив, 1996, с. Кипилово, с. 7; 2003, гр. Котел, с. 14; 2005, гр. Твърдица, с. 3, 5.

33. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, гр. Котел, с. 12, 43; 2003, гр. Котел, с. 14; Е. Дроснева. Личен архив, гр. Котел, 1995, с. 1-2.

34. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, гр. Котел, с. 12.

35. Пак там, с. 43.

36. Пак там.

37. Вл. Демирев. Съкровище и фолклорна история, с. 129.

38. Е. Дроснева. Личен архив, 1995, с. Жеравна, с. 1-2.

39. СбНУ. Т. 53. Български юнашки епос. С., 1971, с. 923- 940.

40. Р. Иванов Епос, обред, мит. С., 1992; Пл. Бочков. Непознатият юнак. С., 1994.

41. Вл. Демирев. "Острият камък" и мястото му в традиционната култура на с. Чокоба, Сливенско. ИМЮИБ Т. 6, 1983, с. 55 - 61; Сливенската планина- етнокултурното пространство и фолклорната история. Исторически преглед, 2004, кн. 4-5, с. 387; Личен архив, 1984, с. Трапоклово; 2005, 2006, с. Козарево.

42. Вл. Демирев. Сливенската планина- етнокултурното пространство и фолклорната история, с. 387.

43. Вл. Демирев. "Острият камък" и мястото му в традиционната култура на с. Чокоба, Сливенско; П. Бънов, Вл. Демирев. Мегалити в Сливенско и култа към слънцето.- В: Интердисциплинарни изследвания. Т.18, С. 1991, с. 157.

44. А. Калоянов. Света гора в българския фолклор (С оглед на Малка Света гора в Сливенско).- В: Фолколрната традиция в Сливенския край. С., 1989, с. 50- 58; Вл. Демирев. Сливенската планина- етнокултурното пространство и фолклорната история, с. 379-390.

45. Св. Джевтерова. За един модел на етничното усвояване на пространството.- В: Етнос и менталност. С., 2004, с. 49.

46. А. Калоянов. Етничното усвояване на пространството, отразено в българския фолклор. -В: Етнографски проблеми на народната духовна култура. Т. 1. С., 1989, с. 75.

47. Вл. Демирев. Личен архив, 2003, с. Градец, с. 15-16.

48. Експедиция "Тича" 86. Архив РИМ - Сливен 05 1/11, с. 3.

49. Вл. Д. Личен архив, 2005, гр. Твърдица, с. 2, 4.

50. Н. Тодорова. Личен архив, 2006, с. Козарево, с. 16; Вл. Демирев. Личен архив, 2006, с. Козарево, с.2.

51. Вл. Демирев. Личен архив, 2006 с. Козарево, с. 3.

52. Вл. Демирев. Личен архив, 1996, с. Кипилово, с. 7.

53. Вл. Демирев. Личен архив, 1995, с. Тича, с. 19.

54. Вл. Демирев. Личен архив, 1986, с. Бяла, с. 3.

55. Вл. Демирев. Личен архив, 1991, с. Нейково, с. 9.

56. Вл. Демирев. Сливенската планина - етнокултурното пространство и фолклорната история, с. 383.

57. Пак там, с. 381- 384.

58. Шкорпил. Спомен на Сливен и манастирите му. Сливен, 1886, с. 5, 14; Г. С. Раковски. Няколико речи о Асеню първому, великому царю и сина му Асеню второму.- В: Съчинения. Т. 3. С., 1984, с.66- 67; К. Иречек. Пътувания по България. С., 1971, 767- 775; С. Табаков. Опит за история на град Сливен. Т.1. Второ издание, 1986, с. 154, 159- 162, 411, 447, 467-468; Г. Гюлмязов. Пътни бележки за далечното минало на Сливен и околността му- крепости, църкви и манастири. Сливен, 1948, (ръкопис).

59. Вл. Демирев. Хайдутинът воин-пазител на съкровище, с. 62- 63.

60. Вл. Демирев. Съкровище и фолклорна история, с. 123- 127.

61. Пак там, с. 125- 126.

62. Пак там, с. 126.

63. Пак там, с. 128.

64. Пак там.

65. Пак там, с. 125.

66. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, гр. Котел, с. 29.

67. Вл. Демирев. Личен архив, 1995, гр. Котел, с. 32.

68. М. Кирова. Личен архив, 1995, гр. Котел, с. 25.

69. Вл. Демирев. Личен архив, 1996, Кипилово, с. 40; 2002, гр. Котел, с. 57, 59.

70. Вл. Демирев. Личен архив, 1996, с. Кипилово, с. 24.

71. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, гр. Котел, с. 59; Р. Георгиева. Личен архив, гр. Котел, 2002, с. 20.

72. Вл Демирев. Съкровище и фолклорна история, с. 97- 121.

73. Пак там, с. 122- 132.

74. Пак там, с. 74- 75.

75. Пак там, с. 75.

76. Вл. Демирев. Личен архив, 2002, с. Медвен, с. 2-4, 8, 9.

77. М. Кирова. За Новачка - един от изчезналите градове в Котленско, с. 382- 383.

78. Вл. Демирев. Хайдутинът - мит и история. Сливен, 2006, с. 163.

Инструменталистът във фолклорната МУЗИКАЛНА КУЛТУРА НА СЛИВЕНСКО

(Музикалноантропологични наблюдения)

Наталия Рашкова

Мястото и значимостта на музиканта инструменталист в културата, участието му в общностния живот, задължителните за него социални роли и функции, дефинираните от съответната локална култура начини за музикално поведение - такъв тип проблематика се предпоставя от една утвърдена концепция за постигане на познание за мястото на музиката в човешкото битие - музикалната антропология (вж. Merriam 1964). Антропологичният подход към музиката е в състояние да проследи, да разкрие и обясни разнообразни модели и процеси в различни типове музикални култури. Погледът към музиката в културата е особено ползотворен при изследването на селищни и локални общности.

Възможност за такъв тип изследване ми дават интервюта със седмина фолклорни музиканти от три села - Млекарево, Сокол и Бял кладенец, направени от мен по време на фолклорна експедиция, организирана през 1986 г. от Историческия музей в гр. Сливен[1] . Начинът на събиране, представяне и анализ на теренния материал е съобразен с музикалноантропологичните изследователски перспективи. При разглеждането на функциите и контекста на реализация на музиката се търсят значенията, вложени в музикалното събитие от самите му творци и изпълнители. Затова в текста те присъстват със своя разказ за преживяното, със своите пояснения и позиция като носители на фолклорна музикална култура.

От самото начало на своя път към реализация в културата фолклорният инструменталист се намира в постоянно взаимодействие с нормативната система на общността. Придобиването на специализирано музикално познание, усвояването на локалния музикален език в рамките на определена култура изисква да се следва съответен модел на обучение. В процеса на формирането си фолклорният свирач развива музикалната си дарба, техническите си умения за свирене на избрания инструмент, заучава необходимия за музикалната си дейност репертоар. Така той възприема опита на предшествениците, става звено в пренасянето на традицията и се подготвя да изпълни зададената му от общността социокултурна роля. Наблюденията сред музиканти в Сливенско (вж. по-подробно Рашкова 1989) очертават пътя на развитието и утвърждаването им в селищната общност и региона. След като получат познания като музиканти, инструменталистите навлизат активно в културните практики на своето селище. В обредността и в други културни ситуации се изявява спецификата в съответната фолклорна култура.

Свирачите в селищната култура (социално поведение)

Сведенията, получени чрез интервюта с музиканти, дават възможност да бъде реконструирана цикличността във функционирането на инструменталния музикален фолклор. В обредната и празничната селищна култура се открояват значими културни ситуации с участие на местните свирачи, които по силата на установената фолклорна нормативност са задължени да изпълняват своята културна роля. В изследвания район се очертават няколко най-важни ритуални и празнични изяви на инструменталистите: коледуване, маскарадни игри, сватби, седенки, хоро.

Коледуване

Теренните проучвания в тракийската музикалнофолклорна област показват, че участието на свирачи в коледарските ергенски групи не е повсеместна практика. За изследваните сливенски села обаче то е задължително. Всяка коледарска дружина е придружена от поне един музикант - кавалджия, гайдар, по-рядко гъдулар (с. Бял кладенец, с. Млекарево) или от инструментална група - гъдулка, гайда и кавал (с. Сокол). Използването на тъпан при коледарското обхождане на селата е било непознато, но с течение на времето е присъединен и този инструмент. Появата му се тълкува със стремежа към разнообразяване на събитието: *"Аз заповних - нямаше тъпани. Тъпан имаше подире с коледарите. Те много ги изкрасиха подире"* (1)[2] .

Значимостта на музикантското присъствие в обреда се обяснява по следния начин: *"Ний отиваме по обичай, по-млади бяхме тогава"* (7); *"Без свирач става малко ей такова..., не е хубаво. Трябва да има свирач. Като няма свирач, пак ша ходят, ама става малко тъй по-неуважено"* (4). Двете цитирани изказвания всъщност въвеждат културната норма - безусловно поддържане на традицията и респект към пълноценното възпроизвеждане на културния модел.

Свирачът ерген има двойствена позиция в коледуването. Тя се дължи на изпълняваните от него различни социални роли: от една страна - млад мъж, част от възрастовата група на ергените, преминаваща през обред на преход, а от друга - свирач, който заради специфичните си музикантски умения е задължен да съпровожда коледарите и да изпълни необходимия инструментален коледен репертоар. По време на протичането на обреда музикантът постоянно преминава от едната в другата роля - той е певец на коледни песни в домовете заедно с коледарите, в края на посещението по желание на домакините може да изсвири хороводни мелодии, за да потанцуват, а по пътя от една къща към друга свири мелодии, съответни на песните из пътя. При завръщането си към спомена някои инструменталисти формулират своята позиция от времето на ергенуването си: "*Групово си вървят из пътя. Свирача върви напред, онез след него. Като вървя из пътя, свиря. Като влея вкъщи, аз са включа да пея. Гайдата й в мене, туря га подмишница. Из пътя аз си ги свиря пътните песни, пък те си пеят. На вратата свиря, доде отторят. Гато имат желание, играеа и вкъщи. Аз свиря на кюзда, често хоро, те играят - къртят, тропат*" (5). Други описват себе си в по-късна възраст и изявяват отношението си като вече зрели мъже-музиканти: "*Коледарите ни поканят и ходим из селото. Те пеят, ний свирим. Имаше и женени свирачи, не само ергени. Свирачите най-отпред ходим. Коледарите пеят из пътя, ний с тях свирим същата мелодия. Ако те не пеят, свирим коледарско - пак същото. Га влеим в къщата, те си пеят. В двора свирим "Стани нине, господине". Коледарите влизат в къщата, пеят, молитва четат там, пък ний спрем свиренето. Вътре в къщата не свирим. Вкъщи играят право хоро, ръченица - коледарите и стопаните. Затуй отиваме там - да развеселим и тях. Като излеим от къщата, пак почваме да свирим*" (2).

Публичното признаване на необходимостта от музикант, съпровождащ коледарите, се изразява в заплащането на труда му. Тъй като е специалист в своята дейност и има висок статус сред членовете на селищната общност, той получава съответно възнаграждение. Ако инструменталистът е ерген, преминава през обреда на социализация заедно със своите връстници в коледарската група. Заради специалното си положение и допълнителните задължения в ритуала той следва да бъде материално компенсиран. Когато в групата няма ерген, който да умее да свири, коледарите се обръщат с покана към по-възрастни, женени музиканти. При такава ситуация заплащането се уговаря предварително. *"Щом свирачът не е ерген, пазаряват го да свири вечерта и на хорото. Плащат му. Като съберат кравайте, кравайте ги продадат. Зимат някоя печалба, отделят от тях - плащат на гайдаджията, на свиркаря. Ако е ерген, пак трябва да му платят, щото той е извън работата на песните - ем свири, ем пей. Пак жи му дадат дестина-двайси лева - повече, отколкото другите си делят"* (5); *"Съберат са, казват им "малкия кол","големия кол". Отиват, пазаряват гайдара. Кавал ша намерят, цигулка* (т.е. гъдулка - Н.Р.) *ша намерят - трябва да има свирач при тях. Тръгнува с тях, пеят вечерта. И женен да й, и ерген да й - ходи. И като ерген, плащат му. Ако е ерген, пей. Ако е женен, не пей - само свири"* (1). Поведението на свирача в коледуването е регламентирано и във всеки момент от обреда той знае какво да извърши.

Интересно е и наблюдението за външния вид на музиканта сред другите участници в коледарската група. По-възрастните женени свирачи са в "обикновени дрехи" и без украса. Преобладава информацията, че когато е ерген, музикантът не се отличава от останалите коледари по специалните допълнения в облеклото, калпакът му е украсен: *"Свирачът е облечен като другите, накичен. Сичко накичено - чимшир, по калпаците китки от чимшир"* (6). В с. Бял кладенец обаче "свирача не е накичен; *и да й ерген, пак не са кичи; и да пей, не са кичи"* (5); *"свирачите са облечени като другите; те накичени, а свирача не е накичен, няма нищо"* (1). Различията в облеклото на коледарите и свирача също са част от регламента и отпращат към спецификата в различните обредни роли.

Маскарадни игри

В две от проучваните сливенски села (Млекарево и Бял кладенец) маскиранията се правят срещу Нова година (Василовден). В с. Сокол персонажите в обреда "Камила" обикалят селото през три последователни нощи - срещу Йордановден, Ивановден и Бабинден. "Камила" правят и в Млекарево, а в Бял кладенец маскарадните игри са два вида - "Камила" или "Мечка", според решението на участниците.

Описанията от отделните, макар и близки села, показват известни различия не само в детайлите на действието, но и в социалния статус на участниците, предпочитаните музикални инструменти, броя и типовете персонажи.

Описание на гъдулар от с. Сокол: *"Камилата" - дяла са едно дърво. Един* *човек е зачулен с някое одеало. Дървото са облича с хартия, зъби напраени. Главата му е маскирана, трака с връвчица. Хлопки имаше по "камилата". Отпред са закачат, към пет хлопки бяха - малки и големи. Хлопки слагат само на "камилата", другите нямат. "Камиларя" с патури е облечен, на главата каскет. Носи тояга - трябва да пази "камилата" от кучетата. Други маскирани нямахме. Трима души - "камилата", "камиларя" и свирача. Довадат ергенчета с нас, групово, с обикновени дрехи. Нищо не носят. Само ергени бяхме всички, женени нямаше с "камилата". Влизаме вътре в къщата, в стаята. Дето има малки, плашат са. Вземе да чатка дървото, тя кат са иззъби - малките са крият. "Камилата" ляга там, пада. Трябва да са дари "камилата". Жедна, ляб трябва да и са даде, да са нахрани. Свиря камиларско, специално за "камилата". По пътя свиря друго - бавно, народно, квото си избера. Едно и също свиря и трите вечера. Гайдар може да води "камилата", кавалджията - не"* (2).

Описание на кавалджия от с. Млекарево: *"Камила" - направена от дърво, укрепена. И аз съм ги правил даже. Закачулена с такива едни одеала. Човек га носи. Един вътре турен и дънгър-дън - хлопки."Камилар" га води, женен трябва да е водача. Другия вътре га носи. Няма други, само свирача с него му свири. Лумбур-лумбур, хлопки, тракачки... Хлопки, на овцете дет ги слагат - "камилата" накичена. Камиларя вътре кат са друса, и тя - лумбур-лумбур. Който га води, той облякан да не са види кой е, в стари дрехи - ентерия, пояс. Главата му закачулена с калпаци-малпаци - да не мож да го познаеш, маскиран. Пък който й в "камилата", абсолютно не мож го разбра. Той закачулен, носи га. Вечер ходи, още кат са мръкне, осем часа като стане, срещу Нова година. Аз съм ходил един, щот двама не трябват. Пък польвинта село върви подире й, публика - стари, млади, който обича. Всички къщи минават, от къща на къща, всяка къща. Почнат тука отдолу село догоре, сетне обратно. Из цялото село ходи. Улези вкъщи, трябва да благослови там: "Добър вечер." Който е кавалджията, свири там: "Див, див, камило, див, див..." - ай таз песня и тя рече любур-р-р, падне на земята у къщи. Те й дадат там някоя стотинка ли, квото й дадат, камилата да стане. Става и отива в другата къща.*

Много съм ходил с "камилата", много интересно, а-а-а... Майтапи прави, търкаля са насам-натам. Има мънинки хлапенца, горките, те ги й страх. Качават са на леглата, сгушени така... Вкъщи влиза. Думбур-думбур, тея хлопки, думбур-думбур, топур - падна на земята."Ей, камилата умря!" Тя бабата *там стане, уж вади някоя пара да даде. "Камилата" пак стане. Хайде, пак засвирим "Див, див, камило". Тя - думбур-лум - пак земе да играй. Мънинките, горките, ма-а-а - страх ги беше. Като свири кавала, "камилата" играе. Като падне, спира кавала. Сетне, те баят га там, лекуват я - сайбията на къщата който е. Бабата даде някоя кърпа ли, дар... Вино почерпят, друго за ядене не. Тя стане и кавалджията пак зафане да свири и - хайде на другата къща. Казват: "Много здраве на таз къща, догодина пак..." - ей такива работи. Казва го водача. По пътя не се свири.*

То си е стар обичай, ний тъй правехме от едно време още. Аз бях малък и са плашех от "камилата". Сетне ходих с тях и аз" (7).

Маскиранията в с. Бял кладенец имат специфична характеристика с повече действащи лица. Описания от гайдари:

1) *"Ергени ходят, някой път оженени га праят. Квито искат, те га праят. "Камила" има, "камиларин" облечен, "булка" има, "доктор" има - "камилата" кат фани да умира. Цял персионал. "Зет" има - носят пушка, кросното пушка, де, сабята, дет жа коли"камилата". Цяла група са "камилари". Ходят от къща на къща. Играй "камилата", праят са... Гайдара свири по пътя. Вкъщи свири, "камилата" играй. Кат падне, той спира. Като фани да стане, пак почнува да свири. "Камилата" играй. "Камиларя" праи, струва и тя падне. Казва, урочасала "камилата". Зареве "камиларя" край нега, вика: " А бе, камилата ми умря! Ко ши прая - децата ми ши измрат гладни! "Доктора" турга слушалката, ко праи... Стане "камилата" оздравяла и почва да играй пак. Даряват - пари им дават, месо им дават, луканки, наденици... "Булката" и "зетя" играят. Правят майтапи. С "камилата" ходи само гайдар. С "мечката" цигулар ходи, гъдулар, де. Не са търси облечен, не е маскиран. "Мечката" - пей "мечкадарина". Има направени като цигани - черни. Молят са: "Някой лев да дадеш..." На "мечкадарина" дават им пак такива работи. Има "булка", "зет", направени като цигани - с кошници, просят уж, също цигани. Ако не ги приемат в къщата, връщат са. Не правят бела"* (1).

2) *"В село и "мечка" е ходила. Правят га с кожи. Един човек облечат с кожи. Като влизат вкъщи, пъпли, сетне се изправи. Който свири, той га води и пей, с цигулка. С "мечката" само цигуларин свири. Га влеи вкъщи, изпраи га там, свири квото знай - на мечкадарска. "Мечката" си й отделно, "камилата" си й отделно. Ко праят "мечка", "камила" няма. Ко праят "камила", "мечка" няма"* (5).

Приведените по-обемни цитати са предназначени да акцентират върху начина, по който инструменталистите изразяват собствените си познания за протичането на маскарадните обреди като участници в тях. Очевидно е същественото място на музиканта като двигател на действието, в което специалната "камиларска" или "мечкадарска" инструментална мелодия маркира центъра на събитието - "умирането" и "възкресяването" на "камилата" (съответно спиране на музиката и засвирване) или "разиграването" на "мечката". Чрез употребата на инструментална музика се очертава обредната периферия - движението по пътя, когато или изобщо не се свири, или се изпълняват всякакви (необредни) бавни мелодии по избор на свирача. В маскарадната обредност от други български краища е обичайно музикантът да свири по пътя, тълкуван като гранично пространство (Краев 1989: 226).

Всяко от трите села има свои предпочитания към инструментите, съпровождащи "камилата": в с. Млекарево - кавал, но не и гъдулка[3] ; в с. Сокол - гайда и гъдулка, но не и кавал; в с. Бял кладенец - гайда или кавал с "камилата", гъдулка с "мечката". В подбора на инструменти не се открива закономерност, свързана с функционалната им характеристика, с изключение на музиканта гъдулар, разиграващ "мечката". Всъщност този избор е логичен, тъй като маскирането имитира обиколките на цигани мечкадари, които свирят на гъдулки.

Сватба

В публикации на теренни материали, в етнографските и фолклорните архиви съществуват много описания на сватба, записани в повечето случаи от жени в различни български региони. Техните разкази за сватбата са белязани от личния им спомен като участници и наблюдатели в отделни моменти от живота им. Интересно е как се реализира сватбата през погледа на музикантите, как според тях изглежда личната им позиция в обредното действие. Самочувствието на свирача като „най-уважен" се гради върху особената значимост, както на инструменталната музика, озвучаваща съществени обредни моменти, така и на присъствието му като обредно лице със свои задължения: *"Ний сме най-уважени там. Ний ако не сме, сватбата не мой да върви"* (7).

Свирачите в сватбения обред са представители на мъжката родова линия [4]. Това се доказва и от взаимоотношенията с действащите лица в сватбата. Булката няма никакво отношение към свирачите: *"абер няма с нас тя хич"* (7). Музикантите на сватба се канят и спазаряват от свекъра, колкото души иска той. Заплащането е в пари, които се разпределят помежду им, както и получения "кръст" или "парса" - пари от сватбарите. *"Някой ко иска, дава на гайдаджията някой лев, га играй"* (5). Според фолклорната нормативна култура се спазва и изискването на сватба да не свирят музиканти, роднини на младоженците. Тогава те имат свои по-съществени роли като участници от съответния род - сватове, шетари, маскирани персонажи в "мъжката булка".

Преобладаващата практика в локалната фолклорна традиция е на сватба да свири повече от един музикант: *"Свири кавал, гайда, цигулка* (т.е. гъдулка - Н.Р.). *Група четри-пет души"* (7). Ходят да свирят с група, *"щото сам много зор са изкарва сватбата. Когато е групово, малко по има почивка"* (4). Само на годеж свирачи са ходили поединично (гъдулар или кавалджия). Все пак сведения, предоставени от най-възрастния свирач, роден през 1902 г., насочват към участие на по-ограничен брой свирачи на сватба: *"На сватба свирят един, двама, трима свирачи - колкото пазариш. Някои само един"* (5). Фактът на заместването на персонажа свирач в сватбата като обредна роля със специфични функции и семантична натовареност (вж. Захариева 1989: 188-197) от инструментална група говори за превес на прагматичното начало - улеснение за музикантите и престижност за семейството на младоженеца чрез показ на материалните му възможности. Такъв процес на смислова промяна е естествен заради постепенното "разкомплектуване" на обредната системна цялост.

Въпреки разхлабената във времето нормативност по отношение на някои изисквания към музикантите в сватбата, обредното им поведение се запазва в традиционните, протоколни моменти. Техните задължения да свирят съответните мелодии при определени ритуални действия се изпълняват според местния вариант. За изследваните села ключовите моменти с участие на свирачи са следните.

Бръснене на младоженеца.

"У събота отиваме още в пет часа вечерта. Думаме му бръснела. Бръснат зетя, ний свирим на бръснелата. (Запява мелодията "Барем се ерген, мамо, находих" - Н.Р.) *Те земат да плачат там. Не ги знам думите, само мелодията. След туй захванем ръченица. Те играят, обръснат зетя там. Бръсне го бръснар, вънка. Бръснарин довада специално - някой от махалата, който знай, бръсне го. Сетне девера води хорото най-напред - който е мъжкия бубальк. Женски бубальк има - зълва са казва. Зафане най-напреде девера, мъжкия бубальк*

води хорото, сетне кума и после се извъртят бубальци, кумове... Право хоро свирим. Сетне влизаме вкъщи или вънка, ко има чардак и е топло. Ядат - мезе, ракии най-напред. Наште колят добитък - крави... Към седем-осем-девет-десет часа слагат да са нахраним, вино ни донасят. На трапезата свирим, най-много тогава, на кума, ний квото решим - бавни, сватбарски песни" (7).

Довеждане на кума.

"В неделя ходим за кума, свирим. (Запява мелодията на лазарска песен - Н.Р.) *Девера води хорото тогава, лъкатушка така, байрака носи. Лазарца му думаме на хорото - щото по е така тропна песен, луда игра малко"* (7).

"Лазарцата - фащат са двама-трима ли, пет души и свирача свири. Те притропват и бягат, лъкатят насам-нататък, да идат до кума - по пътя. Сабалям в неделя отивам и почваме да свирим. Отиваме за кума, заведем кума. Отиваме за бабалька - мъжкия, женския, завидаме и него" (5).

Прибулване на булката. *"Дойде кума и тогава кумата прибулюва булката със було. Ний тогава свирим пак. Пак същото, като на бръснелата. Внимание голямо, тишина, у-у-у - голямо чудо щот, да кажим. Там също свирим, прибулят га булката. Кумата га извежда, свирим пак такова"* (7).

По път. *"Га отиват в черкова да са венчават, по пътя още оттук свирят ръченица, ний му думаме чукница"* (4). *"Прибулят булката и са оправяме за черковата. По пътя свирим ръченица, играят. Идат у свекъра, посрещат булката, заведат га вкъщи"* (5).

Посрещане на гостите и сватбена трапеза. *"Свирачите сядат до вратата. Другите играят там, по-вътрешни. Там най-свободно нашто място, викат та: "Ела тука, ела там" - при кума, бубалька, га посрещаме. Идват хора с приноси, храна. Единия се дежурен на вратата. Кат са зададе някой, отива да ги сряшка - свири ръченица"* (6).

"Повечето седнали свирим. Прави - налага са хората гато свирят. На трапезата даваха ни столове да сядаме, ама май повечето прави са свиреше, някъде в близост до кума. Кума е най-уважаваното лице на сватбата. По желание - има, пращат листченца, искат туй да изсвирим... Повечето бати Дими-

тър пееше и той са заемаше там на по-важните места. Свиреше и пееше. Ний бягаме - дай да посрещнем момини, гости, тичай свири тукана, тичай посрещни тоз... А той са закрепости там при кума и като най-добър от нази ши пей на кума, ши му свири" (3).

"Почват сватбата да са събират. Търпезата готова вънка. Свирачите са нахранят и почнат да свирят тогава. Седнем и с другите. Не е като сега в ресторанта. Тогава малко хора беше, не е като сега. На двора направили търпезата. Свирача си й отзад на търпезата. Той си й прав там. Кат са нахрани, стане прав. Изкара един моабет на кума, на бабальците там. Ко му дадат някой лев, "кръст" там... Народ са събира, почва вече да играй сватбата - ръченица" (5).

Хоро на мегдана. *"В неделя вечерта сватбарите правеха хоро на мегдана. Нашто село май не правеха хоро, ама Еленово, Млекарево правеха. Още преди, те сега не пр*авят. *Сватбата не завършва, после пак са връщат в двора. Излизат там на площада и правят хоро. Ко са две сватби, едната булка си изкара хорото - играй. Ний спрем. След туй другата, отделно. Като си изиграят, след туй са смисат вече. Кат са пръсне хорото, влеим в двора. Сватбата вече са пръска. Оставаме с сайбията - музикантите и своите хора, след туй - които са канени за вечерта. Свирим до дванайси"* (2).

Изпращане на кума. *"Ний си знаем къде кво са свири - на изпращане на кум, га отстояват на кума. Накрая на сватбата, към три часа, булката и зетя отстояват на кума. Ний свирим тагава. След туй го завеждаме, кума го водим до техния дом. Пак са върнем, сетне пак са върнем у кума. Там, у кума, амен-амен польвина сватба става. Тъй беше едно време"* (7).

Удостоверяване "честността" на булката. *"Търсеха чест на булката. Изнасят ризата. Музиканта влиза вътре при годеника и при булката. Аз съм ходил по тия работи. Трябва да засвири и тогава влизаме вкъщи с едно сито, с платното както й. Хората дават пари. Свири се ръченица. Пеят го: "Добрутру, свате". Ходим с бабальците у родителите на булката и тва свирим пак"* (2).

"Него време са спазваха сички религиозни работи. Изискваше са чест. Тогавана радостни, че булката честна, запалят на свекъра шапката, на све-

кървата кърпата. Накладат огън. При огъна са свирят такива... весели свирни. Навремето изнасяха ризата, и през моїто време. Най-напред гайдаджиите, първи са - трябва да видат, щото те имат най-голямо познанство за тази работа. Те имат различни случаи, имат опит в таз работа. Най-напред са показва ризата за музиката. Засвирва веднага, те плащат там. Дават пари - младоженците на гайдаджията. Оттам той почва да свири, да са гърми. Свири "Добрутру, сватя, носим ти ракия". Кладат са огньове, веселят са бабальци, сичко заиграй" (3).

Сватбарско маскиране - "мъжка булка". *"Вечерта, кат са съберат младите, кат са даде резултата за моминството, напраят "мъжка булка". Облечат един мъж с женски дреи, от шетарите - стане "мъжка булка", с дюлбен. Другия пък като "чихутин", с едно кросно представлява там. Неделя срещу понеделник през нощта, цяла вечер. "Мъжка булка" и "чихутин", друго няма. Шетарите вървят и те, викат, пеят, майтапи праят. "Булката" ходи, целува ръци, полива на малсайбията, сбира "кръст". Идат у кума, у мъжкия бабальк, у женския бабальк. Сетне са върнат, че фанат свекъра, че му горят калпака, на бабата дюлбеня, демата. Праят майтапи, крадат огин. Свирача свири на хоро, на кърпешком - ръченица. Шетарите играят. "Булката" га разформироват вече. Като изходят, тя са съблече, фърли дюлбеня"* (5).

"Булка" правеха обезателно - мъж, облечен в булски дрехи. След кат са изнесе ризата, тогаз са правят тез тържества. Тогава стават най-големите веселби. Някои ходят, щипат "булката". Тя мъжка, нали, не са плаши. Които са по-майтапчии, които могат да правят майтапи, тях правят "булки". И "годеник" има - с чушки, пипер нанизани, с кросното на него. В най-неприятни дрехи - цигански, копанарски - са облича. Чернят ги, брашнят ги с брашно, със сажди ги търкат - да не можеш да го познаеш кой е. "Булката" и нея брашнят, нея не га чернят. Често пъти до края, до завършването на тържеството не може да са узнай кои са. Най-подире, като доде време да приключи сичко, да ги съблечат, тогава: "Е-е-ей - казва, - да та знаех че си ти! Кък го направихте туй нещо, то голям майтап, ба!" "Булката" полива, ръка целува на сичките сватбари. Събира парса, "кръст". Фъргат майтапи. После дохожда ред да правят "булката" бременна, че дете добива - скимти човек като малко дете. Почват да фъргат "кръст" на детето, са родило. Най-различни работи са праве-

ха. Големи сватби! Огъна вънка си гори. Тия работи - вънка най-напред, след туй вкъщи са влазя. След туй "булката" и "годеника" с гайдата, с кавалите, ши ги заведат при кума - там да напраят пак майтапи. Или при бабата и при дядото, дет са на булката - там ши идат да правят майтапи. Сичко става през нощта. Ний ши отделим един човек за тях, с "мъжката булка". Може и гайдата да иде. Зависи какво поръчение има. Може бащата на булката да й поръчал - да дойде да ми свири еда-кой. Другите пак остават тукана. Сватбата си продължава. Постепенно са изживя тва нещо" (3).

Водят булката за вода. *"В понеделник от сутринта до обед продължава. Сякой носи брашно, пшеница носят с шиници. За да стават семейство годеника и булката - зарад туй го носят. Сега не го правят вече. В понеделник водят булката за вода на чешма, на кладенец. Свирач ходи. Хоро играят там, край кладенеца. Три бакърчета ритат. Ако са килне на една стърна, детето щяло да й женско, пък ко са захлюпи - мъжко. Сватбата свършва в понеделник на обед. Ний, музикантите, до в понеделник сме, до обед"* (2).

Описанията на придружените с инструментална музика сватбени ритуални действия, направени от самите свирачи, разкриват съществената позиция на музикантите в обреда. Но сватбеният инструментален репертоар на изследваните села изглежда не е толкова обширен и специфичен. "Протоколните" мелодии представляват инструментално изпълнение на известни сватбени песни: на бръснела - "Барем се ерген, мамо, находих"; на прибулване и извеждане - "Ела се вие, превива"; на блага ракия - "Добрутру сватя, носим ти ракия", а мелодията на хорото Лазарца е по лазарска песен. При движението на сватбеното шествие по пътя се свири ръченица. Според музикантите ръченица и Лазарца са специалните сватбарски свирни. Вероятна причина за такова схващане е различието в музикалното изграждане на инструменталните изпълнения - мелодиите по песни са кратки, с проста структура, а ръченицата и хорото Лазарца имат инструментално изграждане и развита музикална форма с по-голяма продължителност. Когато се играят хора или сватбарите са на трапезата, се свирят обичайните за селищната музикална култура хороводни или трапезни мелодии.

Седянка

Свиренето на седянка заема особено място в живота на ергените свирачи.

То е поредна фаза в усъвършенстването на музиканта, възможност да демонстрира своите умения в групата на връстниците, преди да се яви пред публичната оценка на селищната общност на мегданското хоро (вж. Рашкова 2000: 124-126). Спомените на селските музиканти от Сливенско, свързани със седянка, са от ергенския им живот. Заради музикалната си дарба и способности за свирене те получават специално внимание и уважение сред младежката група: *"Ергените канят свирачите. Таз вечер ша идим на таз седянка да свирим. Сетне пък другите викат: "Ей, утре вечер ш'додите пък при нас". Сичките седенки не мойм да ги обиколим. Най-много двете да обиколим. Другите са сърдеха, щото не отиваме там да свирим. Сетне пък и там ходим, де, друг път"* (2); *"Някой път поръчат момите, кажат: "Еда-де сме на седянка, ела ни посвири." Ерген човек, отива да свири"* (1); *"Свирачите имат голямо уважение. "Стойте тука, тука ж'стоите при нас, жа свирите!" Ама другия пък казва да вървим оттатък"* (7).

Седянката е място на предбрачно общуване и поведението на ергените свирачи е в съответствие с тази нейна функция. Както и останалите младежи, те са свободни в избора си да посещават една или друга седянка. Присъствието им е в много по-голяма степен заради момите, отколкото поради необходимост от инструментална музика в този контекст. *"И на седянка съм ходил да свиря. Има много седянки. Га си ерген, идеш на таз седянка, посвириш малко - не ти хареса, няма га любовницата там. Отиваш на другата седянка да га търсиш"* (1); *"Много ясно, че свирача ще иде там, дето е любовницата му. Май няма да напусне и да иде на друга седянка. Да обещая, че ще ида на тая седянка - да ида, ще им свиря малко. Подире ще ида при любовницата и там ще остана докрая"* (2).

Инструменталният репертоар ползва като основа бавните седенкарски песни, изпълнявани от момите. Когато събраните ергени и моми желаят да поиграят, се свирят и хороводни мелодии. По време на седянка е важен не толкова конкретният музикален репертоар, а самият акт на инструментално изпълнение, звуков изразител на ергенското присъствие.

Хоро

За музикантите общоселското мегданско хоро е още една степен в общественото признание. За да обслужи потребността от празнични музикално-танцови изяви на общността, като свири на хорото, инструменталистът трябва да е овладял инструмента, а и селищния хороводен репертоар. Индивидуалната способност и постиженията в музикалното развитие намират публичност и се утвърждават пред селищната общност. *"Гордост беше, любопитствахме да свирим на хорото. Радваме са, щото хората са веселят. Секи са фаща, играй. Доде, потупва та по рамото: "Ай, брава!" Изсвириш му някоя свирня по поръчка - поздравява та, награждава та"* (3).

Сред интервюираните музиканти преобладава мнението, че на хоро излизат да свирят ергени, по собствено желание и без заплащане. Те свирят за групата на своите връстници. За утвърдените свирачи, преминали ергенската възраст, свиренето на хорото не представлява интерес, освен ако бъдат поканени и "спазарени". *"Старите не свирят на хорото, те си гледат работата. Защото имат работа, не им трябва хорото веки на тях. Те са стари хора, гледат си работата - гледа си добитька, гледа си овците. Ергените са занимават с хората веки. Неделното хоро не са занимават старите хора* (старите свирачи - Н.Р.). *Ний, младите, дето бяхме ергени, ний свирехме"* (5).

Отговорите на въпроса, кои музиканти свирят на хорото, насочват и към спазването на възрастова йерархия сред свирачите, съобразена с танцуващите групи (младежи или възрастни) и предпочитания от тях репертоар. Позицията на свирачите дава възможност да се разкрие една не толкова изявена на пръв поглед закономерност - наличието на възрастово разграничен музикално-танцов репертоар: *"Тука хоро имаше. Излизам самичък. Момите играят. Нали се младежи, и се аз излизах да свиря. Ерген бях. На хорото свиреха и стари свирачи. По-възрастни има на хорото - мъже, стари жени. Те са ловат да играят хоро. Повече уважават по-старите свирни. Ний нали по-модерни свирим сега. И тогава пак са мъчехме по да изпъкнем с такива, други свирни. Пък младите уважават тез свирни, по-новите. Общо като е хорото, стари и млади, играят със старите свирни - квото кажат старите"* (2).

Музикантите от трите изследвани села са свирили през последната активна фаза на съществуване на селските неделни мегдански хора във фолклорната култура. Онези от тях, които в момента на проучването все още практикуваха свирене на инструмент, съумяха да изсвирят на гайда, кавал и гъдулка част от селищния хороводен репертоар - Право хоро, Трита пътя, Пайдушко, Койчово, Старо хоро, Често хоро, Лявата, Кункината, Еленината, Бонината, Ямболската, Лачени чепички, Ръченица (Чукница). Към тях се прибавят и записаните названия на още местни хора - Куцаната, Тичаната, Дълго хоро, Пазарско хоро, На пояс. Припомнянето и поддържането на толкова значително количество мелодии на местни танци около 40 години след отпадането на неделното хоро като фолклорна културна практика, показва високата стойност и устойчивост на този музикален репертоар във време на промени трансформации.

Инструменталистите в локалната фолклорна култура (междуселищни връзки)

Един човек от Мъдрец тръгнал на воденица в Гледачево. Минал през Полски Градец с магарето, с дисагите. Те седяли хора на центъра и го нахукали, подиграли го: "Къде отива тоз човек с тез дисаги, с магаре?" Той си заминал, нищо не рекъл. На връщане към село пак минава през Полски Градец и казал на магарето: "Де-е, кво приклякваш като девджилерски гайдаджия!" Изпреварил ги, значи, подиграл ги.*

Като свирят на сватба, гайдаджията прикляква пред кума, пред свекъра, който води хорото - да му дадат парса.

* от старото име на с. Полски Градец.

Този анекдот, разказан в с. Сокол (2), въвежда проблема за отношението към локалните различия, изразени в поведението на свирачите. Реалният музикантски живот в локална фолклорна култура обаче подсказва взаимно приемане, близост и дори единство в стиловите и репертоарните особености. Фактът, че фолклорните свирачи формират много по-широка мрежа на музикално общуване[5] в сравнение с носителите на песенността се потвърждава и за фолклорната култура на Сливенския край. Известна е селищната ограниченост на песенния фолклор по отношение на възможността за контакти и проникване на репертоар "отвън". Това е израз на стремежа към самосъхранение на културната система, към запазване на нейната цялост, пренесена през времето, както и привързаността към традицията на предците. Една от съществените причини е предимно женското начало в песенната култура - жената е основен носител на песента и пазител на традицията, а и с минимални комуникативни възможности извън селищната общност. Инструменталистите обаче са 'подвижни", отворени за новото в музикалния репертоар. Сборовете, панаирите, поводите за посещение в други околни селища им дават възможност да слушат музика отдругаде, да сравняват, да обогатяват репертоара си и да привнасят в своето село разнообразие от мелодии, от инструментални похвати и стилове.

В опита да очертая мрежата на междуселищните контакти в микрорегиона на изследваните села отново се опирам върху получената от свирачите информация.

Извънселищни контакти

Когато изброява свирачите от околните села, гъдулар от с. Сокол простира познанствата си до гр. Раднево, с. Дядово и дори до с. Дълбоки (Старозагорско). За кавалджия от с. Бял кладенец има безспорен авторитет от съседно село: *'Нашто село имаше панаир пролетно време - Стойно от Млекарево свиреше по чардаците, ресторанти. Него колко сме слушали като по-малки - да чуем нещо, да научим...*" (4). Музиканти от с. Бял кладенец пък споменават с уважение по-възрастни гайдари от с. Полски Градец и от с. Златари, от които са "усвоили хубави чалъми". Панаирите и сборовете са място за среща с майстори инструменталисти, известни в много по-широк териториален периметър. Репертоарът на гъдулар от с. Сокол се умножава със свирни, заучени по сборове и панаири не само от свирачи от околността, но и от музиканти „от Балкана", въпреки заявеното различие в местния и балканджийския гъдуларски стил. Един от най-изявените музиканти на Тракия, кавалджията Драган Карапчански от ямболското село Недялско, е повлиял в значителна степен върху всички местни кавалджии, които са го слушали, учили са се от майсторството му, възприемали са неговия стил и репертоар.

Като по-особени и необичайни за фолклорната селищна култура случаи - жени свирачи - се помнят гъдуларка и гайдарка от ямболските села Скалица и Овчи кладенец. Към "чуждите" на локалната музикална култура, макар и свирещи на същия инструмент (гъдулка) се определят мечкадарите от Твърдица, Сборище, Шивачево, Ягода, назовани лингури (румънски цигани). *'Мечкадарите свирят поразлично от другите гъдулари. Тя е друга свирня, съвсем друга свирня*" (2). Има спомен за музиканти турци, слушани „на Текята" в Нова Загора, свирили "в по-старото време" на гъдулки и на „зурли".

Свиренето в група за обслужване на семейни празници, годежи и сватби също бележи развитие и промяна по посока на разширяване на междуселищните контакти. Когато в с. Сокол е имало повече музиканти, групата е била съставена само от местни свирачи - две гайди, кавал и гъдулка. Така, според наличните в селото свирачи, в младите години на интервюираните се събират и инструментални групи в с. Бял кладенец - гайда, кавал и две гъдулки; две гайди и кавал; гайда и две гъдулки. Млекаревската инструментална група е била позната и търсена в околността: *"Много пъти сме свирили по селата, по сборища. Търсят на нас, групата, навремето - Пет могили, Еленово, Новоселец, Радецки. Много сме ходили"* (7).

В по-късно време поради недостиг на инструменталисти се поддържа модел на локално събиране на инструментални групи. Например, гъдулар от с. Сокол е бил поканен да свири в група с гайда, два акордеона и тъпан. Другите музикантите са от Нова Загора, Радецки, Бял кладенец и Златари. Периметърът на техните музикантски изяви обхваща села в района и по-далеч: *"Млекарево ходим, Бял кладенец, Златари, Кермен, Венец (Бургашко) - то много далече, Скалица. В тополовградските села не сме ходили, Старозагорско - не съм ходил да свиря. Има и други групи - от Радецки, и те са събрани от различни села"* (2).

Съпоставката на междуселищни контакти по други поводи, например посещение на ергени на седянка, подсказват разширената територия в подвижността на фолклорните инструменталисти. Като ергени свирачите от с. Сокол достигат само до седенките на най-близките съседни села, на разстояние до 5 км - Радево, Еленово, Млекарево, и по пътя свирят седенкарски свирни. Села като Прохорово, Бял кладенец „остават встрани" в територията на свирачите.

Музикалните инструменти - разпространение и придобиване

Инструментите, използвани в изследвания район, са кавал, гайда и гъдулка (наричана кеманча или цигулка). Тъпани в района е имало рядко, запомнени са тъпанджии от с. Млекарево и с. Търговище. Млекарево е и селото, което е известно през 30-те години на XX в. с най-много кавалджии в района - двайсет-трийсет души. Представата за локална музикална характеристика се опира върху преобладаващите в отделен микрорегион инструменти: *"Нашия край е привързан към тия инструменти, дето свирим ний - кавал, гайда, цигулка. От нази на изток търси гайдаджии и кавалджии. Оттука нататък към Стара Загора - кларнета. И по-преди тъй беше. Сливен са кавалджии и гайдаджии. В Желю Войвода ходихме, Острова там - състезание окръжно, те дойдеха петнайси души гайдаджии да излизат на сцената да свирят, от Желю Войвода"* (4).

Освен гъдулки за млекаревските гъдулари, известен в района майстор на инструменти от с. Млекарево (Мирчо от Демирджиите) е направил и една от гъдулките на Георги Иванов от с. Сокол. Последната му гъдулка, купена десетина години преди интервюто с него, обаче е от по-далечно място - с. Българска поляна, Тополовградско, и бележи разширяването на периметъра за музикантски контакти. Познанията за производители на гъдулки се свеждат до габровските майстори балканджии, които обаче правели по-различни инструменти в друг строй, както и до майсторите на гайди и кавали в Камено и Мандрите (старо прозвище на с. Константиново), Бургаско.

В своята биография на музикант между 1935 г. и 50-те години на XX в. кавалджия от с. Сокол притежава три инструмента. Първият му кавал е купен на панаир от амбулантен търговец, „торлак" от Габрово или Трявна; вторият е правен от майстор, циганина Кедаф Петков Янкулов от с. Ботево, Ямболско (изработвал гайди, кавали, гъдулки), но кавалът бил много джура и не му харесал; третият е от майстора Иван Нешев, чието име било написано върху инструмента[6] . Основни снабдители на местните кавалджии били амбулантни търговци от Трявна и Божковци, които пренасяли кавали и ги продавали по панаирите.

Двата кавала на музикант от с. Млекарево също са от центровете на свиркарството - Шипка, Казанлъшко, и Камено, Бургаско. Така е и с кавалджия от с. Бял кладенец: "*Сега в момента имам кавал от Слави Иванов Тонев от Камено, Бургашко. Там ходих и си го поръчах при него. Той е прочут много на кавалите, майстор голям - на гайди, на кавали. Големи поръчки от цяла България, дойдат - за читалището пет гайди, десет кавала... Работеше много той, голям майстор*" (4). Сведенията за гайда в с. Бял кладенец отвеждат до майстора Пано от доста отдалеченото новозагорско село Атлари (Жребчево), попаднало през 1965 г. под водите на едноименния язовир.

Макар и фрагментарна, получената информация за сдобиване с музикален инструмент сочи три типа взаимовръзки, които бележат и евентуална последователност във времето: ползване на услугите на местни майстори с локална известност; избор от търговци-балканджии, пренасящи продукцията на неизвестни занаятчии като стока за продан по панаири и сборове; индивидуална поръчка за изработка на инструмент при най-добрите майстори от центровете за производство на фолклорни музикални инструменти.

* * *

Едва ли е възможно да се очертае изчерпателно мястото на инструменталиста в цялостната картина на локалната фолклорна култура в малка територия от Сливенския край, нито да се изплете мрежата на музикантски културни контакти и взаимодействия. Връщането към миналото и опитът за реконструкция на пълноценен модел за функционирането на инструменталната музика във фолклорната култура ще си останат фрагментарни заради недостатъчната информация, пренесена в архивите от паметта на носителите й. Представените опорни моменти от участието на музиканти в различни ритуални и празнични събития във фолклорната култура, както и проявите на локална музикална комуникация, пресъздават една хармонична музикална действителност. Макар и вече отминала във времето, познанието за нея разширява значимостта и научната стойност на теренните фолклористични проучвания в съответното културно обкръжение.

Бележки

1. Теренните записи се съхраняват в Националния център за нематериално културно наследство при Института за фолклор - БАН (АИФ I № 1) и в Регионален исторически музей - Сливен.

2. Цифрите в скоби съответстват на поредността в списъка на информаторите.

3. Сведенията за обреда получих от местен кавалджия. Интервюираният гъдулар от същото село никога не беше свирил на "Камила" и не можа да опише обреда „отвътре", като участник.

4 Този факт е валиден за цялата българска фолклорна култура. В семантиката на сватбения обред действията на свирача дублират мъжката, активната, продуциращата страна (Захариева 1989: 195).

5. Изследвала съм този тип локална музикална комуникация върху материали от района на Сакар и на Ивайловградско. Вж. Рашкова 2002, Рашкова 1993.

6. Кавалджията погрешно смята, че Иван Нешев е от с. Кайлий (Камено), Бургаско, и нарича кавала си "кайлицки". Всъщност Иван Нешев е от прочутата свиркарска школа в с. Шипка, Казанлъшко.

Литература

Захариева, С. 1989:"Сватба без гайда не може..." (За мястото на музикалния инструмент в традиционната народна сватба). - В: Единство на българската фолклорна традиция. С., 185-213.

Краев, Г. 1989: За единството на ергенските маскарадни игри. - В: Единство на българската фолклорна традиция. С., 214-241.

Найденова, Г. 1998: Инструмент и инструментална музика в календарния обреден цикъл на с. Козичино, Бургаско. - Българско музикознание, № 4, 79-102.

Рашкова, Н. 1989: Наблюдения върху формирането на народния музикант (по материали от Сливенско). - В: Регионални проучвания на българския фолклор. Т. 2. Фолклорната традиция на Сливенския край. С., 107-110.

Рашкова, Н. 2000: Възрастови параметри на музикалното инструментално изпълнителство във фолклорната култура. - В: Антропологични изследвания. Т. 1. С., 114-134.

Рашкова, Н. 2002: Фолклорната музикална култура. - В: Сакар. Етнографско, фолклорно и езиково изследване. С., 410-438.

Merriam, A. 1964: The Anthropology of Music. Evanston.

Информатори

1. Величко Георгиев Георгиев, род. 1912 г. в с. Бял кладенец, обр. 3 кл., земеделие, дърводелец; изпълнител на гайда.
2. Георги Георгиев Иванов, род. 1926 г. в с. Сокол, Новозагорско; обр. 4 кл., ковач; изпълнител на гъдулка.
3. Диньо Георгиев Русев, род. 1919 г. в с. Сокол, Новозагорско; обр. 4 кл., овчар; изпълнител на кавал.
4. Иван Илиев Иванов, род. 1917 г. в с. Бял кладенец, Новозагорско; обр. 6 кл., овчар; изпълнител на кавал.
5. Костадин Стоянов Йовчев, род. 1902 г. в с. Бял кладенец, обр. 4 кл., земеделие; изпълнител на гайда.
6. Момчо Димов Костов, род. 1925 г. в с. Млекарево, Новозагорско; обр. 7 кл., обущар; изпълнител на гъдулка.
7. Стоян Иванов Мараджиев, род. 1923 г. в с. Млекарево, Новозагорско; обр. 7 кл., коларожелезар; изпълнител на кавал.

ЗАКОНЪТ НА ХАДЖИДИМИТРОВАТА ЧЕТА И БЪЛГАРСКОТО РЕВОЛЮЦИОННО ДВИЖЕНИЕ ПРЕЗ 1868 г.

Крумка ШАРОВА

Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа бележи една от най-славните страници на българското революционно движение и в българската история изобщо, тя придобива извънредно голяма популярност сред българските борци за свобода още през 1868 г. В съвременния печат и в спомените на участниците в революционното движение четата заема особено място. Каравелов, Левски и Ботев, както и някои други дейци, я отделят особено в историята на борбите за политическо освобождение.

Няма друго събитие и други личности през Възраждането, за които в периодичния печат да е писано толкова много. Интересно е, че няма и друга тема, на която да са посветени толкова художествени произведения още през 60-те и 70-те години. Ботевото стихотворение и драмата на Каравелов за Хаджи Димитър са само най-високият връх в една поредица от поетични и други художествени произведения, написани под силното впечатление, оставено у съвременниците от подвига на родолюбците, пожертвали живота си. Тези произведения, повечето от чийто автори не са писатели и поети, отразяват настроенията и мислите на онези, които не преминават Дунава, но живеят с патоса на приятелите и съмишлениците си, тръгнали с двамата войводи.[1]

Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа е една от първите революционни акции на българите, която веднага поражда интерес и дипломатически шум в Цариград, Букурещ, Белград и в европейските столици. Важна роля изиграва четата в управляващите среди на Турция, където след нея пуска корен растяща загриженост от публично заявеното и скрепено с храброст и саможертва желание на българите, да извоюват политическото си освобождение. Дълго протаканото решение на Портата по българския църковен въпрос -по единодушното убеждение на революционерите, дейците на църковната борба и на дипломатите на великите сили в Цариград - е ускорено именно от четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа.

Макар и не в еднаква степен, повечето от различните аспекти на темата за Хаджидимитровата чета са проучени. От времето на Захари Стоянов и досега тя е обект на самостоятелни трудове или на разглеждане в общи съчинения за революционното движение и в биографиите на видни възрожденски революционери.[2]

Един от въпросите, който обикновено се представя в констативен вид, и по който не са правени специални изследвания е този за мястото на Хаджидимитровата чета в българското революционно движение, в еволюцията на възрожденската политическа мисъл и на организацията на силите на това движение. Обикновено политическият смисъл на революционната акция от 1868 г. се приравнява напълно към четничеството от 60-те години, а значението ѝ се свежда до героизма и откритото заявление на арестуваните четници за готовността им да отдадат живота си за освобождението на България. В последно време се изтъква и отзвукът на проявите на българите от 1868 г. във външния свят. Разбира се, това е много съществена и вярна констатация, която отразява историческото място на четата, но тя не изчерпва и дори не поставя друг съществен въпрос от значението на четата - за новите моменти, новите мисли, до които се добират нейните организатори и за приемствеността между идеите на Раковски и Каравелов за въоръжената борба, от една страна, и принципите за нейната организация, от друга, между движението от 1868 г. и следващия етап на революционното движение и мисъл, от трета страна.

Без да достигат още до идеята за пренасяне на центъра на подготовката на въстанието в България, през 1868 г., революционните дейци, пребиваващи тогава в Румъния не остават и не можели да останат по всички въпроси на позициите на революционното движение от пролетта на 1867 г. В течение на една година те преживели важни и сложни събития. Първоначалната склонност на Русия и на "старите" да подкрепят революционните освободителни акции била прекратена с промяната в руската балканска политика към въздържаност от подобна подкрепа. В Сърбия постепенно вземали връх тенденции за обвързване на правителството с Австро-Унгария, което все повече засилвало неговото нежелание да води активна национална политика за доосвобождение на сръбските области под турска власт, още по-малко склонно било то да подпомага българското революционно движение. В тази обстановка военното обучение на млади българи в Белград станало нежелателно за Сърбия и фактически това довело до конфликта на управляващите с легионерите и до разпадането на Втората българска легия.[3]

Главната причина за недоволството на българските участници бил всъщност отказът от обща революционна акция през пролетта на 1868 г., в името на която те постъпили във военното училище.Разочаровани и възмутени от сръбското правителство, още преди да напуснат Белград, легионерите вече били решили да организират чети и предприемат самостоятелно опит за въстание в България. Но те се сблъскват и с нежеланието и на своите, на "старите", да подкрепят акцията. С това фактически временното обединение на силите на революционното течение и на привържениците на мирните и дипломатически методи за решаване на българския въпрос се разпада окончателно.

В течение на непълна година по такъв начин рухват надеждите за подкрепа от страна на Русия за война на Сърбия с Турция и въстания с неосвободените сръбски области едновременно със замисляното българско въстание. Завършват с крах очакванията за съдействие от страна на Добродетелната дружина, проваля се нейният опит като представителка на българския народ да постигне споразумение със сръбското правителство. Освен това не предизвикват очаквания ефект "Мемоарът" до султана и изложенията на ТЦБК до правителството на великите сили, а през 1867 г. в този комитет взема връх групата, която залага преди всичко на дуализма и излиза с публично "Обявление" против четите.

Всичко това преживяват българските родолюбци, които желаят да вдигнат въстание, и тази ситуация обяснява особената изостреност на конфликта със сръбското правителство и решимостта на участниците в легията да преустановят военната си подготовка.

Тук се прибавя още нещо много съществено. Всъщност тъкмо във връзка с четите и особено по време на легията става ясно, че "старите" не са в състояние да бъдат политически ръководители на българското освободително движение, и то по няколко много важни причини: поради прекомерно близкото си придържане към руската политика, поради ангажираността си със своите собствени търговски и банкерски работи, и най-вече поради генералното различие между тях и "младите" по отношение на методите на борба за освобождение.Една от най-големите слабости при организирането и съществуването на легията, от гледна точка на интересите на българите, била липсата на собствен авторитетен ръководител. Такава роля "старите" не само не желаели, но и не можели да изиграят, защото техните съображения за тази инициатива и съображенията на "младите" се различавали основно, още в началото. А в края на зимата и началото на пролетта на

1868 г., когато царското правителство много настойчиво им дало да разберат, че не трябва повече да разчитат на него и, че не трябва да се занимават с въпроса за политическото освобождение на България, тяхното отношение към легията и исканията на дейците на революционното течение влезли в остро противоречие. Докато последните били решени да предприемат и сами революционна акция и напускали легията, "старите" се стремяли на всяка цена да ги задържат във военното училище в Белград. Те наистина полагали усилия да въздействат на военния министър М. Блазнавац и на правителството за подобряване на режима, за отчитане достойнството и националните чувства на легионерите и т.н. Но главното им съображение за това било да задържат безпокойния елемент на революционерите в Белград, за да не предприемат революционни действия през Румъния. Това се вижда ясно, както от задачите, с които бил натоварен пратеникът на Добродетелната дружина в Белград Гр. Начович, така и от неговите информативни писма до Хр. Георгиев след неуспеха му да умиротвори сънародниците си и да убеди сръбските държавници да вземат мерки за преодоляване на конфликта, за да се осуети намерението за организиране на чети. "Всичката ни грижа е за тяхното отиване във Влашко, дето те можат да направят голями пакости. За това ний преобразувами да ви известим да вземете нужните мерки или сами или чрез тамошното началство" - предупреждава Начович.[4]

Ясно е при това положение, че привържениците на революционните методи на действие не само били дълбоко разочаровани от "старите", но изгубили и онази частична вяра, която имали в тях през 1867 г., че те могат чрез връзките си с Русия да съдействат на освободителното движение. Разколебаването на доверието на младите в хората на Добродетелната дружина е изразено още през февруари 1868 г. от Левски. "Всекидневните минути ни показват разпиляване... Едни говорят, че ще се върнат във Влашко, а повечето се съгласяват да излязат на чети... Затова остава на "старите" да мислят. Ако не ни дадат пушки, ние ще излезем с тояги, както и на 1867 г. третата ни част беше ... както и да е било наредено за общо въстание или не било... А ако ли съвсем другояче се обърне, каквото наймалко не сме се уверили, защото за таквоз нещо трябва поне един старейшина да има между ни..."[5]

И така, в началото на 1868 г. революционното течение претърпяло тежки разочарования от различни страни. Неговите дейци запазили въпреки това намеренията си за въстание, но били изправени пред трудни обстоятелства: признатият му вожд Раковски не бил вече жив, "старите" се отказали от обещанията си да помогнат на въстанието, Тайният комитет престанал да действа като централно ръководство. Нуждата от "старейшина", от организирано ръководство, която се чувствувала по време на легията, станала още по-осезателна, когато започнала подготовката за събиране на доброволци за чети, към които се присъединили и легионерите, напуснали Белград и събиращи се в различни градове на Румъния.

В тази обстановка около Хаджи Димитър, който започнал събирането на четници, Ив. Христович (Попхристов), получил военно образование и опит в Русия, Стефан Караджа, излязъл между първите от легията и Ив. Касабов, който редактирал "Народност" и имал опит в народните работи от началото на 60-те години, когато помагал на Раковски и от 1866-1867 г. със създаването на ТЦБК, се създал организационен център в Букурещ за набирането на доброволци, въоръжаването им и приготовленията за прехвърляне на чети в България. През пролетта на 1868 г. тук бил изработен нов уставен документ за четите - "Закон". Той отразява състоянието на революционното движение и настроенията и мислите на неговите дейци по това време и съдържа нови съществени черти на идеята за организиране на народните сили в борбата за политическо освобождение. "Законът" от 1868 г. свидетелства още за зараждането на нови съображения, породени от опита на движението през бурната 1867 и началото на 1868 г.

* * *

Самият факт, че революционните дейци от 1868 г. сметнали за необходимо да съставят нов ръководен документ за въоръжената борба, вече говори достатъчно ясно за настъпващи промени в движението. Плановете на Раковски от 1858, 1961-1862 г., "Привременният закон" от януари 1867 г. и "Законът" от май с.г. били създадени в друга обстановка. Всъщност само през 1867 г. в българското революционно-освободително движение съществуват четири ръководни документи с уставен характер - "Привременният закон за народните горски чети" и "Законът за българското народно въстание на Г.С.Раковски, "Законът и наредбата" на Л. Каравелов и "Основното законоположение на народните тайни комитети", съставено от Ив. Касабов. Всички те са резултат от развитието на възгледите на Раковски за организиране на българското революционно движение и ръководството му от един централен орган.[6] Тези възгледи съзряват постепенно, обогатяват се и се усложняват, за да достигнат в устава на ТЦБК до идеята за централизирана организация, за която, макар все още в първичен вид, се предвижда да създаде свои поделения, да има членски състав и да се управлява от един Централен комитет, не само с оглед на четите, а и за предшестваща подготвителна работа, осъществявана начело с Централния комитет. На него се възлага разпоредителна, представителна и съдебно-наказателна власт. Принципът на вишегласието, заимстван от Раковски е разширен: предвижда се да се свикват събрания за обсъждане на големите общи политически въпроси с участие на ЦК и на упълномощени членове-представители на останалите комитети. Заражда се онова съчетание на централизъм и демокрация, което става типична и отличителна черта в организационната практика на Българския революционен централен комитет. Независимо от значителната крачка напред, която ТЦБК прави в развитието на идеята за организиране на народните сили, тя се основава в крайна сметка на началото, поставено от Раковски.

В еволюцията на идеята за върховно ръководство на революционните сили постепенно се набелязва тенденция за диференциране на централния орган. При Раковски неговите функции се определят от непосредственото действие на четите. Названието, което той му дава се приближава до по-късното Привременно правителство. "Временно правление", "Привременно началство", "Върховно началство" са всъщност предшестващи варианти на "Привременното правителство, всички те означават ръководство на организираното революционно движение. В плановете на Раковски от 1858 до 1867 г., в "Закона и Наредбата" на Каравелов от 1867 г. и в "Основното законоположение" на ТЦБК се предвижда централен орган, който да ръководи разностранната подготовка на предстоящето въстание. Макар просъществували не много дълго време, последните два комитета се сформират реално. Вторият от тях започва създаването на комитета в някои селища в България и в Румъния и издава обръщения до султана и великите сили, но през пролетта на 1867 г. се противопоставя на изпращането. Първият организира голяма чета, която да премине от Зайчарско по Стара планина и се присъедини към четите на П.Хитов и Ф.Тотю.

Със създаването на първия Таен комитет през 1866 г. възниква ново название на ръководния орган - Централен комитет. Той е подробно представен с преките и общите си задачи в "Основното законоположение на самостоятелния ТЦБК. "Българският комитет в Белград, който създава Каравелов също следва да се отнесе към това ново ръководство. Той се подписва по време на съществуването на този комитет като "един от членовете на Българския Централен комитет"[7]. Уставният документ на този комитет съдържа разпореждания за четите, но фиксира същевременно прехода към нов тип ръководство. Българският комитет" в Белград по същество е Централен комитет за емиграцията в Сърбия, като обвързва и подчинява плановете си на общонационалното четническо движение.[8]

В уставните документи от 1867 г., с които разполагаме, липсва специална обосновка за функциите на "Началствата" и "Централния комитет" по отношение на етапа на освободителното движение, за което са предназначени. Но в изложението за правата и задачите им разграничението е ясно, и то именно в техните функции за определен етап - "Началствата" от 1861-1862 и 1867 г. са ръководство на четническото движение при обявяването и в хода на революционните действия, Главната канцелария от 1858 г. и Централният комитет от 1867 г. - органи за подготовка на българите за въстание в страната и сред емиграцията в държавите, където тя живее.

Задачите на Централното ръководство на революционното движение са определени най-ясно в два варианта на "Закона" или "Правилника за четите, образувани за извоюване свободата и независимостта на България" от ранното лято на 1868 г., документ, подготвен за Хаджидимитровата чета. Това е и най-разгърнатото изложение за мястото и ролята на "Привременното правителство", чието название се появява в този си вид за пръв път през 1868 г. и после преминава за известно време в организационните принципи и практика на БРЦК.

В достигналата до нас не много обилна документация на братята Иван и Райчо Попхристови се намира в чернова и препис "Закон" за ръководство на четите през 1868 г.[9] Черновата е писана от Ив. Попхристов, получил военно образование в Русия, чин поручик, и награден с високи медали за службата си в Кавказ през 1864-1866 г., подал оставка "по домашни обстоятелства" и завърнал се при семейството и сънародниците си. След като пребивава известно време в Одеса, Цариград и родния си град Габрово, Попхристов се установява в Плоещ при брат си Райчо, известен родолюбец, който участвувал в ТЦБК и БРЦК и подпомагал морално и материално революционното движение и по-рано, и през следващите години. Попаднал в Румъния по време на създаването на Тайния комитет, той участвал в работата му и принадлежи, по свидетелства на съвременници, към революционно настроените негови членове. През 1867 г. съставя брошурата "Раните на България", преведена на френски език и редактирана от Д. Великсин, която е протест срещу верноподаническия адрес на група българи и същевременно отразява революционните възгледи на автора си. Ив. Попхристов се включва дейно и енергично в подготовката на четите през пролетта и лятото на 1868 г. и е определен за писар на Хаджи Димитровата чета, заминава с нея и загива след четвъртата ѝ битка на 9 юли.

"Законът", чиято чернова е писана от ръката на Ив. Попхристов[10] , е бил съставен видимо по време на формирането на четата на румънска територия. Хр. Йонков, който е направил и графологическа експертиза на почерка, обосновава авторството му. Наистина, благодарение на военната си подготовка и връзките си с революционната емиграция, той имал и познанията, и причините като писар и най-интелигентен между доброволците да състави ръководния документ.

Черновата на "Закона" носи работен характер с поправки, зачерквания и добавки, на някои места трудно четливи. Преписът, направен начисто по черновата, с друг почерк, но от същото време, с малки изключения, буквално съвпада с черновката и по съдържание и по език. Именно тук - в преписа - фигурира заглавието "Закон", който липсва в черновата, но се споменава в текста. Явно, преписвачът е знаел, че съставеният от Попхристов документ е наричан така от участниците в делото. Наистина, това е документ от уставен тип, "закон" - систематизирани правила за ръководството на четите и задълженията на Привременното правителство, войводите и войниците.

В черновата и преписа не е посочено конкретното предназначение на "Закона" - именно за Хаджидимитровата чета. В Ориенталския архив при НБКМ между турските документи за тази чета обаче бе открит превод на един "Правилник за четите, образувани за извоюване свободата и независимостта на България". Препреведен на български от Н.Попов, той е публикуван от него и К. Възвъзова-Каратеодорова, на която принадлежи научният коментар.[11] "Правилникът" видимо е преработен, подобрен вариант на "Закона". Той е бил носен от четата в България, където при разгрома ѝ попаднал в ръцете на турските власти и те го превели, за да бъде използван като обвинителен материал срещу заловените живи четници. Така че не остава място за съмнение за идентичността на "Закона" и "Правилника" и принадлежността им към Хаджидимитровата чета. Възможно е турският преводач да не е предал точно заглавието - "Закон" и да е предпочел по-незадължаваща дума за ръководния документ, която при новото превеждане на български език да съответства повече на "Правилник", отколкото на "Закон". Но и от това заглавие същността на документа не се изменя. Той представлява устав или "Закон" според разпространеното тогава название за устав, включително и по времето на БРЦК.

По-важни са редакционните промени в преработения вариант, т.е. в "Правилника", някои от които доизясняват или досистематизират изложението в "Закона". Но и редакцията и подобрението във втория вариант запазват основното съдържание на първоначалния текст и не внасят нещо принципно ново в изложените положения за организационната структура и функциите на Привременното правителство, войводите и войниците. Поради това тук ще ги разгледаме успоредно, а не поотделно, но с означение на различията във формулировките и съществените поправки.

И двата варианта, които ще наричаме условно "Закон" и "Правилник", започват с въвеждащ текст, който има програмно-политически характер. Във втория вариант този текст е по-обстоен и формулира по-ясно революционните методи на борба, и то като наложителни поради доказаната вече невъзможност българите да получат свободата си по мирен път: „След като се видя и разбрахме, че народът ни мил не ще може да осъществи по мирен начин своето право на свобода, бе взето решение това негово право да бъде поискано и придобито чрез оръжието". Противопоставянето между мирните методи и революцията тук явно е свързано с неизпълнените обещания на Хати Хумаюна и пренебрегнатите предложения от страна на ЦБК с "Мемоара" до султана и изложенията до великите сили за създаване на автономна българска държава в рамките на Турция.

От тук логично е изведена необходимостта от четите: народното право на свобода да бъде придобито чрез оръжието. За постигането на тази цел са образувани "въстанически чети" със задача"да извоюват спасението и независимостта на живеещия в областите България (т.е. Сев. България - б.м. Кр.Ш), Тракия (в турски превод - Румелия - б.м.Кр.И.) и Македония български народ". Посочва се и съставът на четите: "от средата на самоотвержената, храбра и проникната от будно чувство на патриотизъм българска младеж".

Още тук, в уводните думи са формулирани функциите на Привременното правителство като върховно ръководство на въоръжената борба. Ще ги приведа, тъй като за пръв път в историята на уставните документи, а това означава и на революционното движение, в "Правилника" от 1868 г. намираме аргументирана характеристика на върховния орган на движението, наричан различно в различно време: „За доброто отправление и преуспяването на нашето свещенно начинание всички ние при пълно единодушие взехме нужните решения по въпросите, обхванати по-долу, като се съобразихме и с необходимостта да се образува едно Привременно правителство, което да се грижи за доброто управление на народните работи, за създаване и организиране на комитетите и за привеждането в изпълнение на взетите решения, както на тези по отношение на четите, така и на тези, които се отнасят за другите народни работи".

Едно предварително начертание на революционната програма вече е факт. В "Правилника" са посочени основните елементи на такава програма: целта на движението - политическото освобождение и независимост на България; пътят за осъществяването на целта - въоръжената борба; формата на борбата - четите; териториалният обхват на движението и трите етнически области, населявани от българи - на север и юг от Стара планина и Македония - на югозапад; организацията на движението - Привременно правителство, което да осъществява ръководството и управлението на революционното движение.

Твърде показателно като несъмнен признак, че вече е започнал преход от четническата борба към по-сложна и разностранна дейност за подготовка на освобождението, е изричното изброяване на различните области, в които ще упражнява своето ръководство Привременното правителство: най-общо - "народните работи", в които влизат няколко основни задачи: създаване и организиране на комитетите" и изпълнение на вече "взетите решения" по определени, сигурно важни въпроси на движението, които не са изчерпват с "тези по отношение на четите", но включват и други форми и прояви, обобщено наречени в документа "другите народни работи". Следователно, макар и да има за главна цел да уреди в система от правила задълженията на участниците в "четите, образувани за извоюване на свободата и независимостта на България", "Правилникът", съставен преди заминаването на Хаджидимитровата чета и носен от нея като ръководен документ, е съставен от хора, от български революционери, които са достигнали до убеждението, че четническата борба не изчерпва цялата борба за свободата на отечеството. От "другите работи", които излизат извън четите и се открояват в общите задължения на Правителството, "за доброто управление на комитетите", е споменато само едно нещо, явно смятано за достатъчно важно, за да не бъде оставено в общата категория на другите работи - това е задачата на Привременното правителство" "да се грижи за създаване и организиране на комитети".

И така, Привременното правителство, според "Правилника", има за задача да образува и ръководи "комитети". За какви комитети става дума? Дали непременно за поделения на ТЦБК, през пролетта на 1868 г. вече изявяващ се главно и почти изключително в издаването на в. "Народност" под редакцията на Ив. Касабов, който взема дейно участие в подготовката на Хаджидимитровата чета и съставя прокламацията й до българския народ и обръщенията до султана и до дипломатическите представители на великите сили? Това не е изключено, именно поради близкото участие на Касабов, както в насърчението на легионерите да напуснат Белград и да се прехвърлят в Румъния, за да сформират чети и минат в България, така и в работата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа по набирането и въоръжаването на доброволци от средите не само на легионерите, но и на емиграцията в Румъния. Освен това, ако днес за нас, дори и за Ив. Касабов през 1905 г., когато печати спомените си, е ясно, че ТЦБК през първата половина на 1868 г. вече започва да се разпада като централизирана организация, то за съвременниците той все още съществувал, а Касабов правил отчаяни опити да продължи живота му. В същото време създадените местни комитети в Румъния и няколкото в България все още не били престанали да съществуват като организирани ядра.

Заедно с това не трябва да забравяме, че участниците в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа и самите войводи са пламенни привърженици на Раковски, а той още през 1861 г. е започнал да създава революционни ядра в България и да ги нарича комитети. Така, че най-близко до истината бихме били, ако погледнем на изрично посочената задача на Привременното правителство, задача нова за уставите на българското революционно движение - да се организират комитети - като общ резултат от традицията на 60-те години - от първоначинанието на Раковски до ТЦБК и Българския комитет в Белград, особено след публикуването на "Основното законоположение за тайните комитети", когато названието "комитет" се превръща в синоним на организираната революционна освободителна дейност на българите. Най-същественото значение на включването на работата за "създаване и организиране на комитетите" във важните задачи на революционната организация и нейния ръководен орган е, че наред с изпращането на чети тази работа фигурира вече отделно и ясно разграничена от дейността по четите. При това принадлежи към останалите "народни работи", които върховният орган - Привременното правителство - трябва да управлява.[12]

Още едно твърде важно сведение съдържа кратката програмна част на "Правилника". На четири места се споменава, че за съставянето му и за "народните работи" е имало предварителни разисквания от група дейци, които са приели редица решения. Настойчивото повтаряне на заявлението, че "Правилникът" и съдържащите се в него разпореждания са резултат от общо обсъждане и решения, не може да не ни накара да мислим, че то отразява и означава събрание на дейците, на което били взети изброените решения, а вероятно приет и самият уставен документ. На този въпрос ще се спрем подробно по-нататък.

Това впечатление се затвърдява и при сравнение с първоначалния вариант, написан от Ив. Попхристов. Тук въвеждащата част е по-емоционална - набляга се на готовността за саможертва: "Ний, които сме ся решили със силата си, с умът си и с животът си да ся жертвуваме за освобождението на изпадналия ни народ, от чиста съвест и чисто сърце да прежалим сичко, що имаме за ползата на наша български народ, без да гледаме за своя си лични интерес и лични стремления и каприции..." От името на тези готови за жертва пред народната свобода в "Закона" се казва: "Размислихме според следующия закон да определим нашити отношения помежду си, за да може по-лесно да сполучи започнатата ни работа". Както виждаме, първата редакция подчертава не само родолюбивата жертвоготовност, но и обстоятелството, че неговите създатели са размишлявали върху него заедно, в една общност и, че са го изработили в резултат на обсъждане с определена цел - да определят отношенията помежду си, всъщност взаимотношенията между си, взаимоотношенията между ръководния орган - Привременното правителство, войводите и войниците.

В "Закона" намираме определение за Привременното правителство като революционна централизирана власт в няколко насоки. На първо място то ще изпълнява задачите на една разпоредителна власт. Казано е: "Сичката разпоредителна власт ще бъди в ръката на Привременното правителство". То единствено ще има и правото да представя народа и неговите искания - ще "изказва волята на народа, поради кое и заради какво ся е подигнал". На трето място. Привременното правителство "ще бъде върховни съдник на сичките". Следователно и тук, както в "Основното законоположение" но ТЦБК,[13] правата и задълженията на ръководния орган на революционното движение са обобщение на казаното до тогава за него в една формулировка за тройнствената власт - през 1867 г. - на Централния комитет (при ТЦБК), а през 1868 - на Привременното правителство. По същия начин в раздела на войводите "Законът" определя техните правомощия и задължения като "изпълнителна власт"("Войводите ще имат в ръката си сичката изпълнителна власт"), друго яче казано, те ще осъществят на практика разпорежданията на устава, организирането и управлението на четите, ще привеждат "в изпълнение решенията на Привременното правителство". Войниците са им подчинени във всичко, те са длъжни да действат според нарежданията им и в съгласие със "Закона".

В "Правилника" термините "разпоредителна", "изпълнителна" и друга "власт" не са запазени, но въпреки това парафразираният текст (може би при превода на турски и препревеждането на български) не изменя по същество характера на Привременното правителство, правата му да разпорежда и управлява всички работи, да представлява българския народ, да преценява постъпките на участниците в четите и да определя наказания за провинилите се.

Имаме всички основания въз основа на "Закона" и "Правилника" да заключим, че през 1867-1868 г. осъзнаваната постепенно роля на централизираното ръководство на българското революционно движение вече е ясно и категорично определена в една формула за същността му на българска преддържавна, революционна власт, която управлява "народните работи", представлява общественото мнение на българите пред външния свят и има съдебно-наказателни права над членовете на организираната общност. В уставния документ от 1868 г. са доразвити и задълбочени онези елементи в плановете и "щатутите" на Раковски и в "Законоположението" на ТЦБК, които постепенно формират възгледа, че ръководният орган на революционното движение трябва да стане българска политическа власт, преди още да е извоювана свободата. В проектоустава и приетия устав на БРЦК този възглед ще бъде доведен до най-голямо съвършенство, яснoст и категорична определеност.

"Законът" и "Правилникът" от 1868 г. продължават, доизясняват вече натрупания опит в организационното устройство и дейността на ръководството и поделенията му и го развиват по-нататък. "Привременното правителство" се състои от 12 души, с председател, секретар и касиер. Принципът за "вишегласие", формулиран още от Раковски и закрепен от ТЦБК също е прокаран в "Закона" от 1868 г. Членовете на Правителството се избират "по вишегласие", решенията за наказание на нарушителите на правилата, приети от всички като задължителни, се вземат не еднолично, а от комисия.

Колективният метод на ръководство е застъпен по-широко, включително и в четите и при бойните действия. Войводите образуват "военен съвет", който преценява обстановката и взема решенията за сраженията, и то с протокол, подписан от всички войводи. И в случай, че е невъзможно да се съберат всички войводи, становището трябва да бъде общо - не на самия войвода, а на наличните на мястото военни ръководители. Свой съвет от трима души ще има и всяка чета, той ще се състои от председател, секретар и касиер, като председател на четния съвет ще бъде войводата. Нему принадлежи правото да решава въпросите, отнасящи се до четата, той трябва да утвърди "всяка заповед и решение", без такова утвърждаване от четния съвет "всяко нареждане, от какъвто вид и да е то ... е недействително". Недействителна е и заповедта на войводата, ако не е одобрена от съвета.

Повишаването на войводите "в клас и степен" също не е предоставено само на войводата, както преди това, а става по специална процедура: "рапорт" до Привременното правителство, което разглежда всеки случай по отделно, взема решение и въз основа на "нужните книжа", т.е. на документ за това решение, то се привежда в изпълнение. Още по-усложнена е процедурата за налагане на наказания. Макар Правителството да има съдебно-наказателна функция, то не е овластено само да определя присъдите. Провинените се съдят в четата, войводата издава присъда (като всяко решение и тя видимо трябва да бъде утвърдена от четния съвет), прави "обстоен доклад върху обстоятелствата на конкретния случай до Привременното правителство", а то от своя страна образува "специална комисия", която разследва провинението и едва след нейните заключения Правителството "издава своето окончателно решение". В "Закона", т.е. първичният вариант, писан от Ив. Попхристов, също последователно се набляга на колективните решения и органи, а за наказанията се описва още по-подробно начина, по който трябва да се постъпи. Войводата има право да наказва престъпилите "Закона", но и задължение, присъдите да ги изпълнява иначе "неговият постъпок ся счита самоволен и е затова отговорен". Той може само да изпълни решението на Правителството за конкретния случай, и то след като последното е назначило комисия, "тя е проверила истинността на престъплението", а Правителството е взело решение, както се казва за неговите методи на работа - "по вишегласие".

Забелязваме една съвсем определена и, явно, съзнателна тенденция за демократизиране на ръководството и на бойните части - четите, включително и в хода на военните действия. Не ще сгрешим, ако видим в тази промяна - от почти едноличното ръководство на Главния войвода до съвет на войводите и съвета на четите, влияние на идеята за комитети, разработена в устава на Тайния комитет. От друга страна, съветът на войводите и съветите на чети, които фактически са централни и местни ръководства на революционните сили в хода на борбата, е една вариация на комитетите - поделения на ТЦБК, но обвързани не с живота на революционната емиграция, а на участниците в революционната дейност в България. Тези вътрешни ръководства "все още свързани с четите, съдържат догатки за прехода от практиката за организиране борбата вън от страната към идеята, до която ще достигне Левски - за създаване на организирани революционни опорни ядра в различни селища из България - комитетите като поделения на БРЦК, които той започва да организира системно и целенасочено от лятото на 1870 г.

"Правилникът" от 1868 г. като цяло е всъщност една добра симбиоза между организационните принципи на Раковски, особено на застъпените в двата закона от 1867 г., и онези организационни възгледи, които определят структурата и взаимните връзки и зависимости на ръководната йерархия на ТЦБК в различните й по степен и роля комитети. И това е напълно естествено и логично, защото развитието на идеята за организацията и за ръководството на революционните сили се извършва не изобщо, а в средите на емигрантите, които практически участват и в инициативите на Раковски и войводите, и в опитите за създаване на комитетите-поделения на ТЦБК, и в подготовката на Хаджидимитровата чета. Така че съдържанието на "Закона" и "Правилника" от 1868 г. фактически отразява изминатия път от българското движение за политическо освобождение, а с новите си елементи представлява по-нататъшно развитие на вече родените и обосновани идеи.

Двата варианта на уставния документ, подготвен във връзка с Хаджидимитровата чета, отделят най-голямо внимание на Привременното правителство. Неговите права, задължения, функции и роля са разработени в първия раздел от документа, наред с общата му характеристика в уводната част и в разпорежданията за задълженията на войводите и войниците към ръководния орган в следващите два раздела. И в двата варианта се посочва, че 12-тимата членове на Привременното правителство ще бъдат избрани и то при определени условия, с ценз за делови и морални качества или, както се казва в "Правилника": „измежду лицата, имащи достатъчно опит и знания, които се отличават със способностите си, с честност" и"способни да управляват народните работи". Те трябва да притежават такива качества, че да могат да изпълняват успешно задачите на Привременното правителство, а именно: "уреждането и решаването на работите", "управлението, законите и съдебните въпроси". Представителната му власт е предвидена в два аспекта - вътрешнополитически (да издава призиви, вестници и пр.) от името на българите и да действа от негово име и външно-политически - да преговаря пак от името на народа и в негов интерес с представители на други страни и народи (чл.4). По същество и тук, както в устава на ТЦБК, на Привременното правителство се възлагат и дипломатически задачи, които Тайният комитет пък наследява от уставите и практиката на Раковски.

Високите изисквания към членовете на Привременното правителство се определят от тези широки негови правомощия и задачи на разпоредителна, представителна (вътрешно и външнополитическа) и съдебна власт. Към това се прибавя правото на правителството да управлява финансите и задължението да държи точна сметка и се отчита пред народа.

За пръв път ролята на върховното ръководство е формулирана съвсем ясно и категорично, а Привременното правителство е определено не само като организатор на конкретните народни инициативи, но като ръководен политически орган на нацията: "С една дума, споменатото правителство ще бъде вожд на българския народ и негов упълномощен представител" (I, чл.4). То работи от името на народа и представя този народ. Поради това деяния и призиви на никоя друга българска организация или лица не ще бъдат зачитани, ако не са получили подкрепа от правителството. "Всички мероприятия и обнародвания ще се извършват от името на Привременното правителство. Ще се считат за недействителни всякакъв вид работи, които не са утвърдени от това правителство" (I, чл.5).

Нито в уставите от времето на Раковски, нито в тези на ТЦБК ще открием така ясно очертана ролята и характера на ръководството на организацията като пълноправен и единствен представител и вожд на народа. Нещо повече. Неговите членове са обявени в "Правилника" за неприкосновени, подобно на членовете на правителствата и депутатите в свободните държави. Ако допуснат грешки или нарушения, техните дела ще бъдат разглеждани и преценявани от самото правителство и при установено провинение пак Привременното правителство ще се произнася за наказанията им(1, чл.7). В "Закона" това изключително право е обяснено по-подробно с добавка, че ако се докаже истинността на престъплението или недостойното поведение на някой от членовете, Привременното правителство "може да го изключи из средата си чрез вишегласие на другите членове, което решение трябва да се извести на войводите" (I, чл.4). Предвижда се също така смъртно наказание за "злоупотребление с народни средства" или кражба, за шпионаж и пр., при това публично съдене на членовете на ръководството (I, чл.11).

И в други случаи представителната роля и високият авторитет на Привременното правителство "в служба на народните интереси" се подчертават. Във връзка с това, избраните за членове на правителството, макар и "измежду лицата, имащи достатъчно опит и знания", също и способни да управляват народните работи, могат да бъдат заменени с други, показали качества на "по-образовани и способни хора". При наличието на такива лица, "допуска се... те да бъдат одобрени и назначени на мястото на старите членове" (Правилник I, чл.13). Това още веднаж издига ролята на Привременното правителство, което трябва максимално да отговаря по състава и възможностите си на нуждите и интересите на народа. По същия начин в две точки от I раздел на "Правилника" (чл.8 и 12) Привременното правителство е натоварено "да пази имуществото на народа", то управлява "народната каса", поддържа в ред финансовите работи и поддържа отчетност за тях; "като дава сметка за това на народа". При злоупотреба от страна на член на правителството, както отбелязахме, недостойната му постъпка се наказва със смърт. Виждаме, че и финансовите функции на Привременното правителство за пръв път са така детайлно, ясно и категорично определени, както за правата, така и за задълженията му.

Разгърнато е разработена и представителната власт на Привременното правителство. Текстът се доближава до чл.1 от "Основното законоположение" на ТЦБК, в началото почти буквално ("Центр.комитет... ще представлява народа дето ще да е нужно" - в "Законоположението"; "Привременното правителство ще представлява народа навред, където стане нужда" - "Правилникът" от 1868 г.). Втората част от този текст е по-пълно и аргументирано дадена в "Правилника", отново с акцент върху представителството в името на интересите на народа: "То е упълномощено и е длъжно да поддържа връзки с други места и народи, да сключва договори от полза на народа и да изяснява причините и целта на въстанието" (чл.4).[14]

По такъв начин дипломатическата, външнополитическата страна на представителната власт на Привременното правителство, която още Раковски през 1858 г. очертава, и която е посочена и в устава на ТЦБК, през 1868 г. е дообмислена и разширена. При това текстът за нея поставя изрично изискване преговорите и съюзите с други държави и народи да бъдат сключени от позициите на българските народни интереси. Имаме основание да видим зад това съществено уточняване премислена практика и критично отношение към съюзите с други народи от 1866-1867 г.: свещената коалиция между българи и румъни, преговорите на Добродетелната дружина за югославянско царство, при които България е поставена под владичеството и под егидата на династията на Обреновичите, горчивият опит от политиката на официална Сърбия спрямо българското освободително движение по време на втората легия. Несъмнено тук се имат предвид и действията на "старите" според насоката на политиката на царска Русия, което създавало много затруднения именно при формирането на четата.

Независимо от различията, от по-внимателно и прецизното формулиране на правата и задълженията на Привременното правителство, общото впечатление от раздела, посветен на неговите права, задължения и функции се приближава до задачите, които определя за Централния комитет "Основното законоположение" на ТЦБК. Явно е, че или уставният документ на Тайния комитет е бил използван при съставянето на "Закона" и "Правилника" от 1868 г., или редактирането и окончателното оформяне на "Правилника", който бил приет и носен от Хаджидимитровата чета, са извършени непосредствено от или с прякото участие на Ив. Касабов.

Изнесените по-горе факти и съображенията, изтъкнати отдавна от Ал. Бурмов, за подкрепата и участието на най-видната личност в Тайния комитет и подготовката на тази чета и особено съставянето от него на прокламацията за четата до българския народ и изложенията до султана и великите сили, правят напълно възможно като човек с опит от времето на Раковски и сам автор на уставните документи на ТЦБК, именно Касабов да е дал окончателния вид на "Правилника". Това от своя страна може да хвърли допълнителна светлина по въпроса за неговата дейна роля в българското освободително и революционно движение през 1868 г., т.е. по времето, за което се смята, че ТЦБК престава да действува и като че ли изчезва от политическата сцена, а Ив. Касабов е представян за случайна фигура в движението. Явно е, действителната историческа картина е доста по-различна от това опростено и неосновано на конкретни изследвания твърдение.

Всъщност през 1867-1868 г. Касабов продължава с известни вариации линията на Раковски, която му е твърде добре позната от началото на 60-те години, т.е. от времето, когато е един от най-близките му помощници. За разлика от другата групировка в ТЦБК (начело с П.Кисимов) Касабов подкрепя четите, съставя организационен устав за Тайния комитет, в който са доразвити и усъвършенствани идеите за Привременното и Върховното началство и са очертани основите на организация с поделения, чиято задача е да работи за освобождението на България. Подкрепата и участието в подготовката на четите през 1868 г., критиката срещу сръбската и руската политика по отношение на българското революционно движение също не се отличават от схващанията на Раковски, напротив, всичко това е в духа на възгледите на ръководителя на движението до смъртта му през октомври 1867 г. Конфликтът между двамата около "Свещената коалиция" не изчерпва въпроса за политическите схващания на Касабов и не трябва да бъде разглеждан изолирано, като единствен факт в практическите и най-вече в идейно-политическите връзки между тях. Естествено, Ив. Касабов не е фигура от величината на Раковски, но това не означава, че реалната му дейност в кръга на възгледите на Раковски и при новата обстановка през 1867 и особено през 1868 г. трябва да бъде подценявана. Както за всеки политик, и за него следва обективно да се прецени какво реално е извършил и какъв е смисълът на извършеното от него. Уставът на ТЦБК, съставен от Касабов, "Правилникът", написан не без влияние на "Основното законоположение" и вероятно с участието на неговия автор и другите документи, съставени от Касабов за Хаджидимитровата чета през пролетта на 1868 г. заслужават по-голямо внимание. Реално преценени в значението им на документално свидетелство за развитието на идеите за централизирано ръководство на революционните сили, те разкриват и активната роля на Ив. Касабов в обществено-политическия живот и революционните изяви на българите през 1868 г.

Изброените функции, задачи, права и задължения на Привременното правителство имат важно значение за характера и дейността му на ръководител, управляващ не само четите, но и "другите народни работи", т.е. живота на революционната общност преди изпращането на четите.

В глава първа от "Правилника", посветена на Привременното правителство, всъщност липсва точка, която да формулира ръководните му функции в четническото движение. Тези функции са определени във втората глава, която третира правата и задълженията на войводите. Тук в точка 1 се казва, че войводите "се избират и назначават от Привременното правителство", посочени са необходимите качества за тях и се подчертава, че те ще поемат ръководството на четите, едва след като Правителството утвърди назначаването им. Политическото ръководство, следователно, се поставя в "Правилника" над самостоятелните войводи, които сега са пряко подчинени на Привременното правителство. По същество, това е организационната структура, възприета в уставните документи на Раковски, но правата на върховния орган над войводите тук са значително засилени.

В същия дух са формулирани и други членове от глава втора "относно поведението и служебните задължения на войводите". Така в точка 2 се подчертава, че те са само изпълнители на заповедите и решенията на Привременното правителство, а правата им се състоят в осъществяването на неговите разпореждания.

"Изпълнителната власт принадлежи на войводите" и поради това те са длъжни "да влагат всичките си сили и старания при привеждане в изпълнение всяко решение на Привременното правителство". Върховенството на правителството и подчиненото положение на войводите спрямо него са залегнали в няколко други пункта на втората глава, които се отнасят до отговорностите, провиненията, наказанията и повишаванията: чл.7 гласи, че "за извършените от четата неправди и насилия нейният войвода отговаря пред Привременното правителство; според чл.10 - Правителството подвежда под отговорност войводите за всяко непозволено действие на четите; чл.9 - изисква придобитите при сраженията вещи да бъдат предавани незабавно от войводите на правителството; според чл.12 - повишаванията в клас и звание са право на войводите, но добиват сила само ако са утвърдени от Привременното правителство.

Без да е споменато, подразбира се, че смъртното наказание, което застрашава войводите, съгласно чл.12, в случай,че се установи тяхната вина "за поражението на четите в дадено сражение", ще бъде определяно също от по-висшия орган, т.е. от Правителството. И разпорежданията за войниците в глава трета фактически узаконяват върховното ръководство на Привременното правителство над целия контингент от бойци в четите, които са длъжни да се подчиняват в общността си и всеки човек поотделно "на заповедите и разпоредбите на утвърдените от страна на Привременното правителство войводи". (III, чл.1)

И така, Привременното правителство, според "Правилника" за Хаджидимитровата чета ръководи различните народни работи, включително създаването и организирането на комитетите, има в свои ръце разпоредителната и представителната власт над цялото революционно движение, управлява финансите и носи отговорност за народното имущество пред самия народ, определя и ръководи войводите, а чрез тях четите и войниците, утвърждава решенията за наказания на провинилите се бойци и войводи, налага наказания на собствените си членове. За пръв път в историята на българското революционно движение характера, задачите, правомощията и функциите на ръководството на това движение в отделните му фази - до бойните действия и по време на сраженията - са така обстойно, логично и ясно изразени, определени, превърнати в задължителен за всички участници закон.

Много съществена и нова черта на ръководния орган е тази, че Временното правителство не ще остане, според "Правилника", вън от България в емиграция. Сега се предвижда едновременно с преминаването на четите неговите членове да се присъединят към тях, да навлязат в отечеството и правителството да се установи в Балкана, където се води боят. От този момент Привременното правителство започва да упражнява властта си вътре в България и над бойните действия. В глава първа, чл.9 за това са предвидени следните разпореждания, които са съобразени с хода на четническото движение: Първо: "Докато намерят едно свободно и запазено място, членовете на Привременното правителство ще вървят навсякъде заедно с четите и всеки ще изпълнява възложените му работи според силите и способностите си". Второ: "Щом бъде завзето и укрепено такова място, ще се пристъпи към пълното изпълнение и уреждане на тези работи" (Правилник I, чл.9). В прокламацията и двете изложения от името на Привременното правителство както е известно, е означено специално, че то се намира в Балкана.

До 1868 г. всички устави, планове, закони, които предвиждат централно ръководство на революционното движение, не засягат въпроса за местопребиваването на това ръководство по време на въстанието, доколкото на войводите е отредено първенствующа и командна роля, а се посочва, че те ще поддържат връзки с "Началството" чрез тайна поща и кореспонденция. Явно е, че главното ръководство - Привременно или Върховно началство - се предполага да остане вън от България.[15] В "Основното законоположение" не се споменава нищо за Централния комитет в случай на въстание. Специално указание по този въпрос липсва и в "Закон и наредба" на Белградския комитет, но от заловените други документи се вижда, че мнозина от членовете на комитета били и ръководители на доброволческите части - Ив. Кулин, Е.Петров, Н. Пешов и др. В едно писмо на Ер.Петров става дума за очакваното пристигане в граничните райони около Зайчар и Неготин на Л. Каравелов, който по това време обикалял Нишкия край. Това показва, че за членовете на Белградския комитет се предвиждало да преминат в България заедно с четата. Но подобно намерение не е формулирано като уставно разпореждане в "Закона и наредбата".[16]

За пръв път през 1868 г. за висшия орган - Привременното правителство - се посочва в специален пункт от "Правилника", че то ще пребивава и ще упражнява ръководните си функции и роля на място, в хода на въстанието.

Трябва да се отбележи, че още в първия вариант, написан с почерка на Ив. Попхристов, в раздела за правителството, фигурира точка, която засяга този въпрос, неговите членове "ще съставят едно тяло, когато ся сберат наедно, и до времето, когато помогне Господ да заемеме и държим някое място или област, а в преминуваните в подох, деки един ще бъде заедно с четата и секи един ще занимава, каква да е според способностите си длъжност" (Закон I, чл.5). Вижда се, че двата пункта в първия и втория вариант се отличават само в редакционно отношение. А това означава, че още преди окончателното оформяне на "Правилника" дейците, които подготвяли четата и обмисляли предстоящите й действия, имали определено становище за Привременното правителство като най-висш ръководен орган на революционните сили не само по време на предварителната работа, но и в хода на въоръжената борба.

„Законьт" и „Правилникът" от 1868 г. обясняват какво съдържание се влага в означението "на Балкана" или "Стара планина" в прокламацията до българския народ и другите документи, издадени от името на Хаджидимитровата чета и разпространени от нея в България, а публикувани от емигрантските дейци във вестниците. „Българско привременно правителство" гласи и надписът на печата, с който са скрепени тези документи. В центъра му стои изправен лъв, разположен в щит и заобиколен от бойни знамена. Над главата му е изобразена голяма корона.[17] Символите на самостоятелната българска държава и на борбата за нейното възстановяване следват традицията на Раковски и четите от 1867 г.

Тези символи са предвидени не само за прокламацията и обръщенията до султана и великите сили. В „Правилника" изрично е посочено, че печатът на Привременното правителство заедно с подписите на председателя, секретаря и касиера са необходими при всеки случай, когато те издават официални документи, включително и такива, които се отнасят до цялостната работа на ръководния орган на движението: "Всяка една разпоредба, изпълнявана от страна на Привременното правителство, ще носи подписа на председателя, секретаря и касиера и печата на правителството" (I, чл.6).[18] На публикуваните документи на Хаджидимитровата чета е означено, че са подписани, като на изложението до султана четем: "Членове на Българското привременно правителство" - "В Балкана" - и "Следват подписите на Хаджи Димитър и Стефан Караджата и други.[19] В едно обръщение до в. "Етоал д,Ориан", излизащ в Букурещ, освен двамата войводи, от името на въстаниците в Стара планина са подписани още: И.Първев, Стоян Дорев, Петко Добрев, Ванката (Ив. Христович и Желков (писар).[20]

Сведението за подписалите, което ни дава Ив. Касабов, и горното обръщение са важни, защото не разполагаме с данни какъв състав бил определен за Привременното правителство от 1868 г., което преминало с четата в Балкана. Свързано с други податки, те идат да показват, че Привременното правителство не само било замислено и теоретически фиксирано в двата варианта на уставите, но и че били определени членовете му. На първо място между тях виждаме войводите Хаджи Димитър, Стефан Караджа и Ив. Христович, които извършили набирането на доброволците в Румъния, търсели средства за снабдяването на четата и осигурили известно количество оръжие за участниците, т.е. изпълнявали задачите, които са отредени на правителството в "Закона" и "Правилника" от 1868 г.

* * *

Подробно определените през 1868 г. облик и функции на Привременното правителство в ретроспективата на развитието на идеята за централизираното ръководство на революционните сили, свидетелстват за съзряване, избистряне и установяване на ясна концепция. Независимо от това в каква степен идеята е осъществена на практика, самият факт на оформянето и включването й в уставни документи, вече е значителен прогрес в организираното движение на българите за политическо освобождение. При това тъкмо Привременното правителство с названието и характеристиките си преминава и се запазва в по-нататъшната история на революционните организации, и то по времето на дейността на Левски. Това се отнася на първо място до символите на правителството.

Печатът с надпис "Българско привременно правителство" е използван и през 1869 г. Интересно и показателно е, че той стои на прокламацията до българския народ от април 1869 г., която била също съставена от Ив. Касабов, отпечатана от него в Букурещ и разпространявана от Левски по време на втората му обиколка из България. "Някои млади разпалени българи"уверявали по думите на Касабов, че "напролет (на 1869 г. -б.м.Кр.Ш.) ще се подигне голямо въстание в България, защото цялият народ бил съвсем развълнуван от бесилниците на Метхад паша...и, че ний тук трябва да им дадем някакви белези за въстание". Тогава именно Касабов написал прокламацията, подпечатал я "с печатът на Привременното българско правителство в Балкана" и предал на Левски екземплярите, за да ги разпространи из България. Знаем, че В.Левски извършил това.[21] "Привременното правителство", чийто печат стои на прокламацията от 1869 г., следователно, продължило живота си като символ за политическото ръководство на българското въстание и през 1869 г., а Левски, който бил в течение на подготовката на Хаджидимитровата чета, видимо и на идеята за привременно правителство, приел през следващата 1869 г. да призовава сънародниците си на въстание от името на същото това Привременно правителство. С други думи зачитал го все още и през пролетта на 1869 г. като ръководен орган.

И само като символ за ръководството на революционното движение, Привременното правителство явно имало смисъл и значение за Левски, щом като приел да действа в България от негово име. Не е изключено и "знаците" и "препоръките", за които се върнал в Румъния, за да ги получи от Ив. Касабов, да са били свързани с името на същото правителство.

Има ли основания да търсим пряка връзка между Привременното правителство в Стара планина, от чието име през 1869 г. Левски разпространява прокламацията до българите и "Привременното правителство в Балкана" от 1868 г.?

По същество такава връзка не може да няма. Защото Левски не само приема да призовава народа за въстание през пролетта на 1869 г. с прокламацията, подписана от Привременното българско правителство, но запазва това название и до 1871 г. след двете си обиколки, след продължителното си пребиваване в Румъния и след като е започнал работа по основаването на комитети вътре в България, т.е. две и половина години след появата на идеята за "Привременно правителство". През февруари 1871 г. (вероятно още от октомври предната година) той настоява печатът на революционната организация, чийто поделения изгражда в страната, да носи надпис със същото название. Писмото му до Г. Живков от 28 октомври 1870 г., когато заръчва да бъде направен печат не е запазено, знаем само по негови думи от юни 1871 г., че е "заискал" печата от Г.Живков още през октомври 1870 г., за което писал на 28 с.м. чрез него до дейците в Плоещ. След като тази негова поръчка не била изпълнена, той възлага на Д. Хр. Попов в писмото си до него от 5 февруари 1871 г., с което го привлича за постоянна връзка с емигрантските дейци на БРЦК, да направи, т.е. да поръча да направят печат с надпис "Привременно българско правителство в България". От следващия ден - 6 февруари -

датира позивът-заплашително писмо до богатите българи, в което се обръща към тях от името на "Привременното правителство". Късният препис на този документ (с оригинал на Левски не разполагаме) завършва с думите: "Хиляди български юнаци чакът с нетърпение отговорът ви. Тия са от Привременното българско правителство."[22]

Няма място за съмнение, че в началото на 1871 г. Левски си служи съзнателно и убедено с названието, известно от времето на Хаджидимитровата чета. А това от своя страна може да означава, че през 1868 г. идеята за Привременното правителство като символ на революционната власт получила достатъчно разпространение сред българските революционери, че и Левски бил в течение на разискванията за правителството, солидарен бил с другите, и то в такава степен, че възприел названието на този орган като подходящо и за по-нататъшната си работа.

Как да си обясним това?

Тук е необходимо да припомним онази част от показанията на Левски пред турската правителствена комисия, която се отнася до пребиваването му в Букурещ малко преди преминаването на Хаджидимитровата чета. Ето как са отразени тези показания в протокола от разпита му на 5 януари 1873 г.: Въпрос на комисията: "Познаваше ли Ценович от Букурещ, преди да постъпиш на тая работа?" Отговор на Левски: "В началото се образува един комитет, той се пренесе на Балкана. По онова време аз бях в Букурещ (и) се срещнах с него (Ценович), оттам го познавах." Въпрос: "Колко години преди да влезеш в тая работа беше първоначалната ти среща (с него)?" Отговор: "Срещнах се (с него) три години, преди да постъпя в тая работа" (т.е. 1868 г., три години преди 1870 г., когато започва изграждането на комитетите на БРЦК в България - б.м.Кр.Ш.). Въпрос: "Отгде знаеше Ценович, че ти се учиш в Сърбия в училище (във Втората българска легия - б.м. Кр.Ш.), (та) те извика тоя път за тая работа, чрез кого те извика и, когато отиде в Букурещ, къде намери ти Ценовича?"О отговор: "Още, когато бях в училището, чух, че във Влашко се образувал комитет. Отидох в Букурещ, намерих Хаджи Димитър, попитах за организацията им. Той ми каза. Тяхната организация не ми хареса, защото бяха около стотина души, затова се върнах обратно."[23]

Показанията при предварително следствие или съдебен процес винаги трябва да бъдат преценявани предпазливо, това е повече от ясно, особено когато са правени пред "съд" като турския през 1873 г., многократно по-предпазливо, когато арестуваният и разпитваният е Левски, ръководителят на вътрешната комитетска организация, чийто живот и дейност сам е устроил на строго конспиративни начала. С показанията си той обикновено цели да скрие максимално своята работа, комитетската мрежа и дейността на БРЦК в България и извън нея, да омаловажи вече установени факти. Едновременно с това в някои случаи отговаря на въпроси, отнасящи се до лица, вече загинали или вън от опасност.

Като имаме предвид това, следва да анализираме и показанията му, отнасящи се до неговите връзки с Хаджи Димитър през 1868 г. Нека систематизираме в хронологически и логически ред сведенията, които могат да бъдат извлечени от цитирания по-горе разпит на 5 януари и ги свържем с други известни ни факти.

1. Докато бил още в Белград, Левски научил, "че в Букурещ е образуван комитет". По-късно разбрал, че с "комитета" се занимава Хаджи Димитър, а Д. Ценович е запознат с тази работа." Този "комитет" се пренесъл по-късно на Балкана.

От това следва, че под "комитет" Левски разбира организация, създадена при дейната роля на Хаджи Димитър, преди преминаването на четата през Дунава, и че тази организация се пренесла заедно с четата в Балкана. Явно е, че говори за Привременното правителство, прокламирано в "Закона" и "Правилника от 1868 г., и за които в тези документи се казва съвсем определено, че правителството ще тръгне заедно с четите и ще се установи на освободена територия в Балкана (Закон I, чл.5; Правилник, I, чл.9) Прокламацията до българския народ и обръщенията до султана и великите сили потвърждават също че "Привременното българско правителство" е "в Балкана". Известните ни "членове" на правителството, чийто подписи стоели под документите, поименно споменатите Хаджи Димитър и Стефан Караджа, Ив. Христович и др., още веднаж потвърждават, че комитетът, за който Левски говори в показанията си, и за който като отишъл в Букурещ разпитвал именно един от "членовете" Хаджи Димитър - е идентичен с организацията, за която били съставени "Законът" и "Правилникът" от 1868 г.

2. Възможно е Левски да е запитал с писмо или по човек букурещките емигрантски дейци до къде е стигнала подготовката за четите, защото още от първите месеци на 1868 г., когато започнало недоволството в легията срещу сръбското правителство, той не само знаел, но бил напълно солидарен със Стефан Караджа и другите легионери, че през пролетта на тази година те трябва да осъществят намеренията, с които постъпили във военното училище - да организират широко

четническо движение, но то да прерасне във въстание в България. За това пише на 1 февруари 1868 г. на Н. Геров: "Едни говорят, че щат се върнат във Влашко, а повечето се съгласяват да излязат на чети... Ако не ни дадат пушки, ние щем излезем с тояги, както на 1867 г. третата ни част беше". Това ще стане, според Левски, при всички обстоятелства - "както и да било наредено за общо въстание или не било."[24]

През следващите месеци участниците в легията на групи и поотделно напускали Белград и се отправяли за Румъния, което било добре известно на Левски, известни били и намеренията им. Сам той се задържал в Сърбия поради заболяването си, но при първа възможност заминал за Букурещ. Както се вижда от спомените на близкия му приятел Хр. Иванов Големия, Левски отпътувал за Румъния в края на май или в първите дни на юни, Големия уточнява - около времето на убийството на княз Михаил Обренович, което станало на 29 май/10 юни, но във всеки случай малко преди убийството, тъй като преди това Левски повикал Хр. Иванов във Влашко, а веднага след убийството сръбското правителство затворило границите и забранило за около половин месец влизането и още повече излизането от Сърбия. По тази причина групата на Хр. Иванов се задържала непредвидено около 2 седмици, а когато стигнала в Румъния, научила, че Левски е тръгнал обратно от Букурещ за Сърбия.[25]

Следователно, преди 29 май Левски вече знаел от писмо или от изпратен човек, че революционната емиграция в Румъния заедно с преминалите там легионери е решила да осъществи въоръжената акция, за която той пише още на 1 февруари, и която сам смята за уместна. Нещо повече. Преди да тръгне за Букурещ вече имал намерение да организира чета в Зайчарско и оттам да премине с нея в Стара планина, извършил и известна подготовка за нея; заръчал на Хр. Иванов и други доброволци, напуснали легията да го чакат в Неготин, а несъмнено разчитал и на местното българско население в тази област.[26]

Защо определил за район на действията си точно Зайчарско, ще си обясним освен с горните две съображения, още и с обстоятелството, че само една година по-рано Българският комитет в Белград избрал Зайчарско Неготински район за място, където трябвало да се събере голямата Зайчарска чета, и откъдето трябвало тя да се прехвърли в България през удобния за това планински граничен район. През 1868 г. там още имало оръжие, подготвено за акцията от предишната година, както и доброволци, които не успели да влязат в България, но не били се отказали от желанието да воюват за свободата на България.[27]

Във времето, когато замислял и започнал подготовка за прехвърлянето на българска доброволческа чета през Зайчарско, Левски не можел да не се интересува от развитието на плановете на онези легионери, които се отправяли за Румъния, за да се споразумеят с другите революционни дейци там, и да осъществят желаното от тях въстание чрез прехвърляне на чети. Не можел и да не е осведомен преди да тръгне за Букурещ, за нещо и от извършваните там приготовления.

От спомените на Хр. Македонски и от други извори знаем, че Стефан Караджа, който напуснал легията много рано и отишел в Румъния, "постоянно сновеше от Букурещ в Белград и обратно".[28] Тъй като той бил един от организаторите на четите в Румъния и подтиквал легионерите по-скоро да напуснат Белград,[29] много вероятен и сигурен източник на сведенията на Левски за "комитета", образуван в Букурещ, може да е бил самият Стефан Караджа, един от членовете на "Привременното правителство в Балкан".

3. Левски заминал за Румъния малко преди убийството на княз Михаил Обренович, т.е. преди 29 май по стар стил (10 юни по н.ст.). Съображенията му за това пътуване са обяснени от Хр. Иванов така: "Той отиде да види какво я вършат във Влашко, че ако има нещо, да идем там, или ако няма, да прекрачим една нощ през Зайчар границата и да земем Балкана за в Българско".[30] Намеренията на Левски още от зимата на 1868 г. да участва в очакваната революционна акция през пролетта на същата година потвърждават спомена на Големия. През последните дни на май, следователно, той отишъл във Влашко във връзка с тези си намерения. Втората част от сведението на Големия - за проектите му да организира чета в Зайчарско, Левски потвърждава по-късно в писмото си до Д.Хр.Попов от 11 април 1871 г. и допълня спомена на приятеля си с данни за извършената от него работа и арестуването му от сръбските власти: "И аз на 68-мо (лято) бяха затворен в Зайчар в тъмницата, защото съм бил проповядвал на тамкашните българи да умират за българщината си, че им е отечество; йоще и че им съм показвал по кой начин да се заемат на оръжие и как да преминат границата."[31]

От Румъния Левски пише на Хр. Иванов и другите да дойдат веднага при него.[32] Фактът, че ги повикал, показва, че при срещите си с революционери във Влашко се убедил, че те наистина вършат нещо важно, към което той смятал, че и неговите другари, които оставил в Сърбия заедно с Христо Иванов, трябва да се присъединат. За да приеме първия вариант, съобщен от Големия ("ако има нещо да идем там") Левски видимо имал основания, понеже се убедил, че революционната емиграция вече подготвяла чети, т.е. че в Румъния "има нещо".

4. От показанията на Левски за посещението му в Букурещ узнаваме какво точно заварил там и за какво призовавал приятелите си да дойдат от Сърбия - явно е, че при срещите си той се убедил, че слуховете достигнали до него в Белград за създаване на български комитет в Румъния, се потвърдили. Срещал се с Хаджи Димитър и Д. Ценович, с последния според показанията, тогава се запознал. Но главното му желание било да се види с Хаджи Димитър, защото за него трябва да е знаел, че е в центъра на подготовката на четите и, че той е отговорната фигура в "комитета", за който научил още в Сърбия. Такъв е смисълът на думите му пред турската правителствена комисия: "Отидох в Букурещ, намерих Хаджи Димитър, попитах го за организацията им. Той ми каза".[33]

Показанията на Левски съдържат още едно сведение, което нямаме възможност да проверим пряко от друг документ. Веднага след разказа за разговора си с Хаджи Димитър, Левски съобщава: "Тяхната организация не ми хареса, защото бяха около стотина души, затова се върнах обратно". Достоверността на това твърдение не е съвсем сигурна, защото ни е известно, че той призовал другарите си, с които се споразумял предварително, да дойдат също в Румъния и, че се върнал обратно в Сърбия да ги търси. Значи, имал предвид нещо за себе си и за тях в Румъния.

Твърдението в показанията на Левски от 5 януари, че организацията на Хаджи Димитър не му харесала, защото участниците в нея били само стотина души, също ни дава основания да се замислим дали е напълно достоверна. В противоречие с това са собствените му думи от 1871 г. за работата му, която извършил в Зайчарско за организиране на чета, с която видимо смятал да се присъедини към подготвяните в Румъния български чети, а не да действа изолирано. В случая той може би пренася за 1868 г. преценката си от по-късно време за организацията - "комитетът", за който научил или пък иска да скрие от турската комисия принадлежността си към тази организация и плановете за Хаджидимитровата и другите замисляни чети. И в други случаи в показанията си премълчава отделни уличаващи го факти, например дейността си в Зайчарско, като заявява, че се върнал в легията. Но това твърдение е невярно, защото през лятото на 1868 г. тя била вече разтурена, той знаел това много добре, защото още от първите месеци на годината бил убеден, че "всекидневните минути ни показват разпиляване" и бил солидарен с легионерите, които искали да напуснат легията и да организират чети, па макар "с тояги, както и на 1867 г."[34]

Твърденията на Левски, че не харесал организацията на Хаджи Димитър, не могли да заблудят правителствената комисия. В протокола от 14 януари 1873 г. за обвиненията срещу него и в аргументацията за смъртната му присъда, това се вижда съвсем ясно. Според този протокол Левски заявил, "че е бил в Букурещ като деец в организацията на изпращаните досега отсам разбойници, че е бил във връзка с войводата на име Хаджи Димитър и с други войводи". Добавя се и твърдението му, че "не одобрил метода им на действие и работите им тогава", поради което се върнал в Сърбия, но от началната част на обобщените му показания се вижда, че неговата дейност във връзка с четническите войводи и специално с Хаджи Димитър, била приета като признание за съучастие с тях.[35]

5. Независимо от това дали бил във всичко съгласен с "организацията" на Хаджи Димитър, която нарича и "комитет", несъмнено е от неговите показания, от писмото му до Д.Хр.Попов от април 1871 г. и от спомените на Хр. Иванов, че през май и юни 1868 г., когато пребивавал в Румъния и се срещнал с Хаджи Димитър и Д.Ценович в Букурещ, Левски бил в течение на работата по подготовката на четите, а по всяка вероятност и на "Закона" или "Правилника", който бил съставен за революционната акция през 1868 г., също и за другите "народни работи", както и за разискванията на революционната емиграция върху съдържанието на този ръководен документ. Това ни дава основание да приемем, поне като напълно възможно предположение, че "Привременното българско правителство в България", което Левски определя за ръководен орган на комитетите в страната през есента на 1870 и началото на 1871 г. не било случайно възприето от него, а било продължение на революционната традиция, в която той вложил ново съдържание, като подчинил и идеята за Привременното правителство на определящата идейно-политическите му възгледи след 1869 г. идея за пренасяне центъра на подготовката на въстанието вътре в България.

Промяната в названието на правителството - вместо "Привременно правителство в Балкана" - "Привременно българско правителство в България" има принципно ново значение, с дълбоки последици за революционното движение и неговата организирана сила - Българския революционен централен комитет.[36]

6. В показанията си Левски разграничава на няколко пъти дейността си до 1870 г. и след това, което явно е било забелязано от комисията, защото тя му

задава уточняващи въпроси: дали е имал връзка с Ценович, "преди да постъпиш на тая работа?" и колко години "преди да влезеш в тая работа беше първоначалната ти среща (с него)?" Отговорът: "Срещнах се (с него) три години, преди да постъпя на тая работа" по времето, когато разговарял с Хаджи Димитър, преди заминаването на четата, т. е. през 1868 г., осветлява въпроса от кога Левски смята работата си в България за нов етап в своята, а оттам и в общата дейност на БРЦК. От тези негови думи излиза, че той отделя особено времето от 1870 до 1872 г., т. е. същинската си работа по основаване на комитети вътре в страната.

Същевременно в съзнанието на Левски "комитетът", създаден преди преминаването на Хаджидимитровата чета, явно не е без връзка със "сегашната" му работа в течение на трите години след това, защото определя този "комитет" като предварителна стъпка. Поради това казва пред комисията: "В началото се образува един комитет; той се пренесе на Балкана". Разграничавайки своята работа в България през 1870-1872 г., той по някакъв начин вижда и връзката на БРЦК с предшестващия комитет от времето на Хаджи Димитър. Друго яче казано, в отговорите си по този въпрос, Левски без да цели това, показва схващането си за приемствеността между новия етап на революционното движение, свързан с БРЦК, от една страна, и предишния от времето на Хаджи Димитър и "комитетъ" създаден тогава, от друга страна. Като избягва да сложи знак на равенство между тях, разграничава срещата си с Х. Димитър и запознаването си с "комитета" му от новото събрание в Букурещ, което избрало Централен комитет, и на което той присъствал отново, по покана на Д. Ценович.[37]

7."Правилникът" от 1868 г. бил разискван от революционните дейци и приет от една общност на "Закон", по който да се ръководи Хаджидимитровата чета, но и другите "народни работи". Това, естествено, станало преди заминаването на четата - най-вероятно през юни, т.е. по времето, когато Левски пребивавал в Румъния. Твърде възможно е той да е участвувал в обсъждането на "Закона" и приемането му. Възможно е също така да е викал Хр. Иванов и другарите му за събранието, на което станало това.

Заслужава да обърнем по-голямо внимание на това събрание, независимо дали Левски е присъствал на него или не. Данните за такова събрание в "Закона" и „Правилник"а са косвени, но доста категорични. „Размислихме според следующия закон да определим нашите отношения по между си, за да може по-лесно да сполучи започната ни работа" - се казва в „Закона". „За доброто отправление и преуспяването на нашето свещено начинание, всички ние при пълно единодушие взехме нужните решения по въпросите, обхванати по-долу, като се съобразихме и с необходимостта да се образува едно Привременно правителство. След като се видя и разбрахме, че народът ни мил не ще може да осъществи по мирен начин своето право на свобода, бе взето решение това негово право да бъде извоювано и придобито чрез оръжието" - гласи текстът в "Правилника".[38]

"Размислихме ... да определим нашите отношения по между си", "при пълно единодушие взехме нужните решения", "бе взето решение". Едва ли подобно изтъкване на обсъждането на "Закона" би фигурирало, ако то не отразява реални разисквания, размисли, решения на революционната емиграция, която се заема с формирането и изпращането на чети в България през пролетта и лятото на 1868 г.

Още едно важно обстоятелство логично предполага предварителни обсъждания, размяна на мнения, уточняване на становища. "Законът" съдържа много съществени разпореждания за организацията на революционното движение. Новият момент в него за разностранните функции на Привременното правителство се появява неслучайно, а в резултат на обмисляне на изминатия път и на търсения на нова форма за централизирано върховно ръководство на революционното движение. А такива въпроси, засягащи една общност, се решават и изясняват от участниците в тази общност при съвместни обсъждания на техни събрания.

Като цяло податките в двата варианта на устава, носен от Хаджидимитровата чета, свидетелстват за събрание преди заминаването й, на което дейците размишлявали, обсъждали залегналите в "Правилника" принципи, създаването на Привременно правителство, което да стои начело на "народните работи" и на ръководни органи за четите (войводи, съвет на войводите, четнически съвет), техните задачи, права и задължения.

Увереността ни, че в Румъния наистина се е състояло събрание, е подсилена от някои данни в доклада на австроунгарския консул в Русе Драгорич от 18 август до гр. Бойст. Както обикновено, неговите сведения трябва да са получени от турските власти, които пък се добрали до информация чрез шпионския си апарат. Найнапред Драгорич изразява известен скептицизъм към твърденията на турците, че четата е напълно разбита, защото те го обявявали вече на няколко пъти. Във връзка с това съобщава за "показанията на един от заловените", който заявил, че "преди четата да потегли от Букурещ трима търговци от Свищов конферирали с тяхните шефове", а преди това пътували, за да уредят пътя "за предприятието. Пак според показания на арестувани четници, Драгорич осведомил министъра си, "че централното седалище на българските комитети с Габровският хан в Букурещ".[39]

Това любопитно сведение на австроунгарския консул като информация, получена от официален турски източник, дава основание да го приемем за достоверно, що се отнася до показанията на арестуваните и разпитвани четници. То подсказва среща и разисквания на войводите със свищовски търговци, което всъщност може да означава събрание или заседание на ръководителите с други дейци по важни въпроси на революционната акция.

За такова събрание разказва в спомените си и свищовският поборник Коста Димитров, член на местния комитет, според него съществуващ още от времето на Раковски и обновен през 1866 г. След събитията около четата на Ф. Тотю, той избягал в Т.Мъгуреле, където има и други нови емигранти. По време на подготовката, която извършвали Хаджи Димитър и Стефан Караджа през пролетта на 1868 г., се получила телеграма от Букурещ - К. Димитров, Петър Пантелеев и Петър Ангелов Кръстев, и тримата от Свищов, да отидат незабавно там, както пише Димитров "да разискваме по въружаването на Х.Димитровата и Караджа чета за през 1868 год.". Към средата на юни с.г. те били вече в румънската столица, "разисквали" и се заели да действува "по въоружаването сред българските емигранти."[40]

Дали тримата свищовлии, за които съобщава К. Димитров не са същите "трима свищовски търговци", с които "конферирали" ръководителите на четата, според показанията на заловения четник на Х. Димитър? Те познавали добре пътя и условията в Свищов и околностите му. К. Димитров и през 1867 г. бил изпращан в Румъния, за да запознае войводата Филип Тотю с "определеното място, където трябваше да мине и намери и вземе със себе си приготвените 45 младежи (от Свищовския комитет - б.м. Кр.Ш.) и да потегли право за Балкана."[41] "Напълно възможно, а и наложително било и за войводите от 1868 г. да се осведомят от местни революционери за пътя и положението на българския бряг.

Във всеки случай, от спомените на свищовския поборник и от показанията на арестуваните става ясно, че организаторите на Хаджидимитровата чета свиквали събрания и срещи в Букурещ в навечерието на преминаването й, което се разбира и от двата варианта на устава.

Докладът на Драгорич и спомените на К.Димитров се покриват в още един пункт, а именно, че политическото ръководство на работата по подготовката на четата било в Букурещ. И Хр. Македонски разказва в "Записките" си, че като дошел от Белград, спрял „в Букурещ", където Караджата и Х. Димитър деятелно работеха за едно преминаване в Турция".[42] „Габровският хан", споменат от разпитвания четник за местонахождението на "комитета" бил наистина постоянно средище на българската революционна емиграция.

Имаме известни указания и за това, че четниците били в течение на подготвяните документи за четата. Хр. Македонски изтъква специално прокламацията до българския народ, която изразявала според него ясно и определено патриотичната цел на четата и ръководните ѝ лозунги: „Свобода или смърт!" и „За вяра и независимост!", добавяйки, че четниците я коментирали преди заминаването си и в родолюбивото си вдъхновение искали да видят това обръщение към народа по-грандиозно, по-обширно и по-внушително. Македонски разказва и за едно събиране на момците от четата, които войводите извикали към края на юни да дойдат в Букурещ. Край града в местността „Табакария" станало „импозантно тържество". Присъствали и мнозина други българи. „Приказваха повече войводите и другите дошли там българи, а на нас момчетата сърцата ни тупаха все по-силно и по-силно".[43]

Както се вижда, тази среща непосредствено преди придвижването на четниците към Дунава имала политически характер и трябвало да помогне за сплотяване на доброволците около патриотичните цели, които възлагали на четническата акция нейните ръководители. Съществено е и сведението, че извън четниците на тържеството присъствали "мнозина българи", които при това държали речи, наред с войводите. Тъй като по това време - в края на юни - "Правилникът за четите, образувани за извоюване свободата и независимостта на България" трябва да е бил готов, вероятно е във вдъхновяващите слова на войводите и "другите българи", участващи в тържеството, да са били засегнати основни положения от ръководния уставен документ, най-малкото онези идеи, които са фиксирани в кратката програмна част: че опитът е показал невъзможността свободата да се постигне по мирен път и поради това се е решило да се организират чети за извоюването ѝ със силата на оръжието; че четите си поставят задача да постигнат "спасението и независимостта на живеещия в областите България, Тракия и Македония български народ" и т.н.

От мемоарните материали е известно, че преди да премине Дунава, четата положила клетва. Това, което си спомнят от нейното съдържание Хр. Македонски и други останали живи четници, говори несъмнено, че писарят Ив. Христович (Попхристов) им прочел именно приложената към "Закона" и "Правилника" клетва. Ето как предава З.Стоянов спомените на А. Обретенов и Д. Стоянов, записани от Ст. Заимов; "Доколкото помня, клетвата се състоеше в това, че ние трябва да си пролеем кръвта за свободата на своето отечество, трябва да се вардим от грабителство, да не закачаме мирните жители, били те българи или турци, да бъдем послушни на своите войводи и пр.".[44] Почти същото разказва Хр. Македонски: "Иван Христович прочете с висок глас клетвата, съдържанието на която беше приблизително такова: че ще се покоряваме на войводите и за изпълнение на целта, която сме си предначертали... ще жертвуваме живота си".[45]

И така, може да се приеме за сигурно, че през юни 1868 г. в Букурещ, който бил център за ръководството на подготвителните работи за четата, станали на няколко пъти събирания на революционни дейци. На едно от тях ще да е бил приет и "Правилникът" заедно с клетвите за войводите и войниците. Твърде възможно е Левски да е присъствал на някое от тези събирания във връзка с последните приготовления за преминаването на четата. Дори да не е участвувал в тях, несъмнено е от собствените му думи, че Хаджи Димитър го запознал с работата и задачите на "комитета", на "организацията", която се създала във връзка с набирането на доброволци. Имаме всички основания да смятаме, че Левски бил осведомен по тези въпроси.

8. Показанията на Левски за съставянето на "комитет" в Букурещ преди началото на юли 1868 г. се потвърждават, както от "Закона" и "Правилника за четите, образувани за извоюване свободата и независимостта на България", така и от спомените на съвременниците, и на първо място на Ив. Касабов и Д. Ценович, най-тясно свързани с подготовката и изпращането на четите. Ето какво твърдят те, независимо един от друг и от Левски, чийто показания тогава не били известни: Ив. касабов: "Тогава аз помислих, че трябва да се състави една дружина от българи за приготовление на това въстание, под име "Привременно българско правителство."[46] Д. Ценович: "През следващата година в къщата на Д. Ценович състави се комитетът за въоръжаване на Хаджидимитровата чета, напечата се прокламация на български и турски, събраха се помощи, набави се оръжие."[47] Явно е, че Привременното правителство, чийто задачи и функции са подробно разработени в "Закона" и "Правилника" и ръководните органи, за които говорят Левски, Касабов и Ценович са едно и също управително тяло на революционните сили с общонационални цели. Следователно, Привременното правителство не било само пред-

видено в уставния документ, съставен във връзка с Хаджидимитровата чета, а и реално основано и реално действащо ръководство в периода на подготовката на тази и другите приготовлявани чети, които по различни причини не успели да последват първата. Именно Привременното правителство, а не легалното Българско общество[48], осъществявало политическото сплотяване на революционната емиграция, набирането на доброволци, доставката на средства и оръжие, то организирало и прехвърлянето на четата през румънска територия от северния на южния бряг на Дунава. Обществото не било безучастно, напротив, дейно подпомагало работата по подготовката на четата, но неговите функции били по-различни. Организационният център, политическият, военният и представителният орган за ръководство на революционните сили било именно Привременното правителство, наричано и комитет. Поради това и от негово име били съставени прокламацията към българския народ с призив за въстание, мемоара до султана и обръщенията до дипломатическите представители на великите сили.[49]

Привременното правителство от 1868 г. нямало дълготраен живот, защото съгласно устава си, то преминава заедно с четата в България и неговите членове загиват. Независимо от това идеята за него като символ за ръководството на революционните сили, вече след смъртта на Раковски, то има важно значение. В организационните възгледи за задачите на Привременното правителство намираме, както продължение на традицията на ръководствата, предвидени в плановете на Раковски и в "Основното законоположение" на ТЦБК, така и зараждащите се елементи на ново разбиране за централизирания орган с общонационални цели и задачи. Преходът от едни към други нови схващания за управлението на "народните работи", на революционното движение е необходима и неизбежна степен в развитието на възгледите за революционната организация и нейното централизирано ръководство. В това е и историческото значение на принципите за дейността на Привременното правителство, залегнали в уставния му документ от 1868 г. Следващата и вече решителна стъпка ще бъде направена наскоро след разгрома на Хаджидимитровата чета с двете обиколки на Левски в България, със създаването на БРЦК и с изграждането на комитетите в страна. И в тази си работа новата революционна организация няма да изостави Привременното правителство като символ. Левски ще се обръща от негово име до богатите българи с призиви към родолюбието им и ще поръча печат с надпис "Българско Привременно правителство в България", а общото събрание на БРЦК през април-май 1872 г. ще формулира в устава ясно и ново съдържание на централизираното ръководство на революционното движение: "Българският революционен централен комитет има в ръката си всичката власт на едно привременно правителство."[50]

БЕЛЕЖКИ

[1] На това явление обръщам внимание във връзка с поетичните опити на Левски в статията си "В.Левски и литературното му съвремие" - в: в. Литер. фронт, бр. 27 от 16 юли 1987 г.

[2] Вж 3. Маркова, Четата на Х. Димитър и Ст. Караджа, С.1967, 159 стр. и посочената там литература. Това е най-пълното засега цялостно изследване за четата. Вж също "История на България", т.VI, С.1987, дял III, гл.II - "Движение за политическо освобождение 1866-1869 г.", с. 252-262/ автор Кр. Шарова/

[3] Шарова Кр. Втората българска легия в Белград /1867-1868/ в: сб. В памет на М.Димитров, С. 1974, 445-503.4.

[4] Пак там, с. 496-499.

[5] В. Левски. Документално наследство, под ред. на К. Възвъзова - Каратеодорова и Н.Генчев, С. 1973, 59. По-нататък съкратено: ВЛДН.

[6] За плановете на Раковски за освобождение вж Трайков, В. Г.С.Раковски, Биография, С. 1974, 408 с.; Г.С.Раковски. Съчинения в четири тома, под ред. на В. Трайков, т.3, С.1984, с.461-476 и коментара на редактора с.540-543. За развитието на организационните възгледи на Раковски, Каравелов и ТЦБК от 1858 до 1867 г. вж Шарова, Кр. Централизираното ръководство на българското революционно движение /1858-1867/ в: Изв. на държ. архиви, т.56, С. 1988, с.

[7] Уставният документ на ТЦБК е публикуван най-напред във в. „Народност“ през декември 1867 г. и после от П. Кисимов след Освобождението. Тук използваме изданието на автора на документа Ив. Касабов - вж Моите спомени от Възраждането с революционни идеи, С.1905, 64-66. "Законът и наредбата" на Българския комитет в Белград вж у: Шарова, Кр. Л. Каравелов и българското освободително движение 1860-1867, С. 1970, 181-182.

[8] Публицистиката на Л.Каравелов, т.I, С. 1968, с. 227, под ред. на М.Димитров.

[9] Публикуван от Маркова 3., цит.съч., с.149-153; Йонков, Хр. Двамата офицери от четата на Х.Димитър и Ст. Караджа, С. 1971, с. 126-130. И двамата автори публикуват черновата на "Закона" с поправките по преписа му, които се намират в НБКМ-БИА, IIВ 559-а, IIв 559.

[10] Хр. Йонков е правил експертиза за почерка на черновата и установява, че принадлежи на Ив. Христович. Това потвърди и повторната експертиза, която направихме заедно с него и К. Възвъзова-Каратеодорова във връзка с подготовката на документално издание за революционното движение от 1868 до 1873 г.

[11] Попов, Н. и К. Възвъзова-Каратеодорова. Документи за четническото движение през 1867-1868 г., в Изв. НБКМ, т.IX/XV/, С. 1969, с. 181-184.

[12] В спомени на съвременници срещаме данни за практическа работа на Ст. Караджа и други дейци по създаване на комитети, но тук нямаме възможност да се спрем на него.

[13] Според "Основното законоположение" на ТЦБК: 1. ЦК ще управлява сичките други комитети.2. Той ще представлява народа, дето ще да е нуждно, 3. Той ще изработва сичките потребни актове, ще публикува брошури, новини, адреси и пр. 4. Ще кореспондира /съобщава/ с всичките, ще прави тратации /съюзи/ и с инородни други комитети или правителства." /Касабов, Ив. Цит.съч. с.66/.

[14] В "Закона" липсва текст за представителните външнополитически функции на правителството.

[15] Раковски, Г.С. Съчинения..., с. 463-465, 465-469, 473.476.

[16] Шарова, Кр. Л. Каравелов..., с. 187, 219, 225-233 и др.

[17] Касабов, Ив. Цит. съч. с 110, 113, 118.

[18] В публикацията на Касабов е даден и печатът с надпис "Българско привременно правителство". Изискването в "Правилника" за полагане на печата на правителството върху издаваните от него документи засилва аргументите в полза на автентичността на публикувания от Касабов печат. Н. Домусчиев се спира на въпроса за автентичността му в кандидатската си дисертация, посветена на печатите през Възраждането /непубликувана/.

[19] Имената на Х.Димитър и Ст. Караджа като членове на правителството са дадени в публикацията на Касабов, Ив. с.113. В турския превод на същия документ няма имена на подписалите.

[20] Публикувана е във в. „Дун.зора", I, бр. 46 от 13.X.1868, с.172-173. Тази прокламация, датирана "септември 1868" е съставена от Ив. Касабов след разбиването на четата и цели да затвърди разпространеното мнение, че Х.Димитър още действа из българските планини, заедно с това да изрази признателността на българите към в. "Л, Етоал д, Ориан за подкрепата, която оказвал на българското революционно дело.

[21] Касабов, Ив Цит.съч.с.126-129; Бурмов, Ал. Избр. произведения, т.III, С.1976, с.21-22.

[22] ВЛДН, с.70, 72-73, 104.

[23] В. Левски и неговите сподвижници пред турския съд, под ред. на Ал. Бурмов, С. 1952, 189. По-нататък съкратено ВЛТС.

[24] ВЛДН, с.59

[25] Иванов - Голямия, Хр. Спомени, С. 1984, 64-65, Пак Там.

[26] Записките на Хр. Македонски 1852-1877, С.1973, под ред. на Н.Ферманджиев, с.64-65. 26. Пак там, с.64

[27] Шарова,Кр. Л.Каравелов..., с.325, 327.

[28] Македонски, Хр. Записки 1852-1877, С. 1973, 42.

[29] Шарова, Кр. Втората българска легия... с.477 сл., 487 сл.

[30] Иванов, Хр.-Голямия. Цит. спомени, с.64.

[31] ВЛДП, с.79.

[32] Иванов, Хр. -Голямия, Цит. спомени, с.64-65.

[33] ВЛТС, с.189.

[34] ВЛДП, с. 59.

[35] ВЛТС, с. 256-257.

[36] Пак там, с.189.

[37] Пак там, с. 206.

[38] НБКМ-БИА, II В 559, II В 559-а; Попов, Н. и К. Възвъзова - Каратеодорова. Цит. публикация, с.181-182.

[39] Документи за българската история, т.VI, чл.2, С. 1951, с. 206.

[40] Попхристов Г. Свищов в миналото 86-1877 г., Св. 1936, с.433-434.

[41] Пак там, с. 430-431.

[42] Македонски, Хр. Записки..., с.41.

[43] Пак там, с. 44.

[44] Стоянов, З. Съчинения, т.2, С. 1983, с. 154.

[45] Македонски, Хр. Записки..., с. 49-50.

[46] Касабов, Ив. Цит. съч., с. 104

[47] Бурмов, Ал. Спомени на Д. Ценович. Изв. Бълг. истор. д-во, т.21, С. 1945 с. 128-129.

[48] През 1937 г. и по-късно, когато още не бяха открити "закона" и особено "Правилника" от 1868 г. Ал. Бурмов изказа мнение, че "Българското общество" е организаторът на Хаджидимитровата чета. Новоиздирените и недвусмислени документи на Привременното правителство дават възможност това мнение да бъде уточнено и в известно отношение-изменено. Вж Бурмов, Ал. Избр. произведения, т.II, С. 1974, с. 136-139, 143-146.

[49] По липса на място тук не разглеждаме идейната страна на прокламацията на българите, мемоара до султана и обръщението до великите сили от 1868 г., съставени за Хаджидимитровата чета от Ив. Касабов,. Ще отбележим само, че проучването на тези документи показва, че те съществено се различават от мемоара и обръщенията до европейските правителства на ТЦБК от 1867 г. и не застъпват идеята за дуализъм с Турция, а обосновават въоръжената борба на българския народ като единствен изход и средство за извоюване на свободата след неуспеха на опитите за мирно разрешаване на българския национален въпрос.

Нямаме възможност тук също да използваме данните от дипломатическата преписка и европейския печат, които засягат предварителната организация и ролята на "комитета" в Букурещ и допълнят картината, която ни представят българските извори. По тези въпроси Кр. Шарова "Привременното прав. в Балкана" и "Комитетът в Букурещ през 1867 г. - сп. Истор. преглед +8, 1988 г.

[50] ВЛДН, с.70, 72, 73, 77-78, 171.

СЛИВЕН И БЛИЗКАТА МУ ОКОЛНОСТ В НЯКОЛКО ОСМАНСКИ ДОКУМЕНТА ОТ 15 в.

Цвета Райчевска

14 и 15 в. са съдбовни за българската държавност, тъй като предизвикват демографски промени с далечни и трайни политически и етнически последствия. Макар и логична при сблъсък на две толкова различни цивилизации, разрухата, която постигнала българските земи, е потресаваща. Военните кампании, предшестващи окончателното им завладяване, разсипват селищата и разпръсват населението. Завоевателната вълна неудържимо заляла всичко по пътя си и когато тя се уталожила в западна посока, настъпило време за административното уреждане на завзетите територии и данъчното регистриране на оцелялото население. Домашните извори от това страшно време разбираемо са твърде малко. Засега документално-изворовият материал за първоначалното овладяване на хаоса и разрухата е доста оскъден и той е изключително от османското архивно наследство.

Една група извори и документи от втората половина на 15 в. съдържат информация и за Сливенския регион. От тях ще се спра само на онези, които се отнасят за самия Сливен или най-близката му околност. Някои са познати, но данните от тях не са използвани в пълнота и при един по-критичен анализ те могат да разширят знанието ни за региона през далечния 15 в. Други не са изобщо използвани в тази връзка.

1. Дарителски актове (вакъфнамета) и документи за поземлени владения, превърнати в благотворително-религиозни фондации (вакъфи).

2. Османска анонимна хроника за "свещените битки" (газават) на Мурад II (1421-1451) срещу кръстоносците на Владислав Варненчик и Янош Хуняди.

Документите за поголовен данък (джизие), платим само от християните, и тези за служебни ленни владения (тимари) в Сливенско ще бъдат използвани като допълнителни аргументи при топонимичния анализ.

1. Дарителски актове (вакъфнамета)

Завладените земи ставали изключителна държавна собственост (мирие), в еднолично разпореждане на султана като върховен феодал. От този поземлен фонд една част се предоставяла на военно-административни лица срещу изпълняването на определени служебни задължения като ленни владения (тимари). Друга част султанът раздавал за заслуги на свои висши служители като своеобразни частни владения (мюлк), а те като техни владелци, от страх да не бъдат отнети от султана в случай на немилост, ги превръщали във фондации (вакъфи) и предоставяли приходите от тях за религиозно-благотворителни дейности.[1]

От момента на учредяването си вакъфът се превръщал в "свещена и неприкосновена" религиозна собственост с пълен стопански имунитет срещу евентуални посегателства и намеса на държавата в дейността му.[2] Дарителските актове, с които били учредявани поземлените и градски фондации, особено в частта описваща детайлно границите на имотите (синурнамета), съдържат богата и изключително надеждна топонимична и антропонимична информация.

В османистиката е известно, че този род документи са безспорно достоверни, не само поради най-висшата инстанция, от която произхождат (Дефтерхане), но и поради самата процедура на съставянето им. Тя включвала информация от предшестваща регистрация и описание на имотите, извършено в присъствие на официален чиновник и представители както на местната власт, така и на населението. Тази процедура била задължителна, за да се уточнят границите на вакъфираните имоти, и да се избегнат бъдещи поземлени спорове. В резултат, информацията на този вид документи е достоверна и безспорна. Тази информация, предоставяна на оторизираните администратори, обаче, била опосредствана, тъй като на практика се получавала устно чрез трети лица и често се записвала неточно поради особеностите на арабското писмо. В резултат, разпознаването на многобройните селищни названия, например, става с много усилия и чрез съпоставяне на различни извори. При всички случаи е необходим критичен анализ на съдържащата се във вакъфнаметата информация.

Данни за Сливен и близката му околност предлагат дарителските актове на султаните Мурад II и Баязид II, които произхождат от 15 в.

1.а. Имарет на Мурад II в Одрин.

Във втората половина на 15 в. Сливен (все още село, *карие*) предоставял своите приходи, заедно с приходите на още няколко околни села, за издръжката на имарета[3] Мурадие в Едирне (Одрин), като част от огромния вакъф, учреден от султан Мурад II.

Имаретът в Одрин е елемент от джамийски комплекс (*кюллие*), включващ джамия и благотворителни сгради. От целия ансамбъл до днес са оцелели само джамията **(*Юч шерефели***, т.е. с трите викала) и джамийското гробище. Имаретът, който се намирал в двора на джамията, бил съборен през 1935 г.

Кога точно е започнал строежът на имарета не се знае, но той бил завършен през 1435 г. Две години по-късно, в 1437 г., започнало изграждането и на Юч шерефели джамия, което продължило десет години и приключило в 1447 г. Архитектът на имарета е неизвестен.

За издръжката на този внушителен религиозно-благотворителен комплекс султан Мурад II учредил огромна фондация (вакъф), която включвала многобройни владения и в днешните български земи. Приходите от Сливен и няколко други села около него отивали за имарета Мурадие в Одрин, както вече споменах.

За съжаление оригиналният дарителски акт не ни е достъпен, но затова пък турският изследовател на османската епоха Гьокбилгин е публикувал кратка едногодишна запис-сметка от 1487 г., отнасяща се "*за имарета Мурадие в Едирне*" от вакъфа на султан Мурад II[4]. Между дарените селища в тази сметка са посочени آ ـــ ط (Исливне, т.е. Сливен), (Керанболу), (Кончоко?), (Кадъ кьой) и (Йенидже) с общ приход от 58 507 акчета.[5]

Османският писар е регистрирал Сливен като село ***Исливне***, но Гьокбилгин в своето изследване е дал два варианта на четене "Ислевне/Ислоне", които са неправилни, но естествено произтичат от особеностите на арабското писмо.[6] Ако притежавахме т.н. синурнаме, т.е. описание на землищните граници на вакъфираните села, бихме могли точно да локализираме сливенския сегмент на Мурадовия вакъф. Опирайки се на установената практика, обаче, можем да допуснем, че всичките пет села са били съседни и очертавали една териториална цялост, която била изключена от държавния поземлен фонд. Това обяснява защо тези села не се споменават сред тимарите в Никополски санджак в един регистър **също** от 80-те години на 15 в., раздадени от мирийските земи срещу определени служебни задължения.[7] По това време Сливен е селска община (*нахия*) и вакъфираните села вероятно били разположени в съседство - предположение, което се потвърждава от едно по-късно тезкере, издадено на 5.05.1611 г. - според този документ се изисква да се събере и внесе в *хазната зеваид-и джизие'то*[8] на "*неверници-*

те от вакъфите на ... Гази султан Мурад хан... в самото Ислимие и ***околните му села***".[9]

***Кадъ кьой и Йениджe** (а може би и останалите две, ако се разпознаят правилно) се развиват по-късно в квартали на разширяващия се общински център.[10]

***Керанболу** е отъждествено с Кермен,[11] но това е много съмнително, не само защото Кермен е отдалечено от Сливен, а и защото името в регистъра може абсолютно равностойно да се разчете и като **Геранболу** - арабското ≤ се използва за означаване на два съгласни звука **к/г**. Местност *Гираня* е известна югоизточно от съседното на Сливен с. Чинтулово, близко до която се намирали следи от заселище и укрепление.[12] Възможно е, обаче, Г/Керанболу да се е намирало и в някое друго от многобройните юртища около Сливен.

Внимание заслужава и втората част на сложно-съставния топоним - *болу/поли/боли*, което се среща в редица местни имена - Витреполи, Истанболъ, Никеболъ, Камено поли, Пидре поли, Терке болу, Янболу и др. Етимологията на тази дума е неясна - тя би могла да произлиза от гръцкото *полис* (град), но също така би могла да е и изопачен запис на българското *поле*. Възможно е тогава в първия случай, *поли/боли/полу/болу* в състава на топонима да насочва към предшестващ етап в историята на дадено селище или място.

***Кончоко** . Разчетено по този начин, името на това селище е твърде чуждо за българската топонимична номенклатура. Напразно бихме търсили в изобилната османска административна продукция друго такова име на селище - считам, че то е грешно разчетено от турския историк. Тъй като установяването му представлява интерес повече за по-локалните дирения, той е безкритично приет и у нас. Ако допуснем известна деформация на думата, често срещана при устната комуникация, особено между страни говорещи различен майчин език, става възможен друг вариант на четене на това име - Кованджуку, локален изговор на **Кованджика** (Малкия пчелин) - един твърде разпространен топоним.

Като владения с различен от мирийските земи статут и условия за сравнително независимо стопанско развитие, приходите от които преобладаващо отивали за дейностите на самата фондация, а не в султанската хазна, вакъфите имали интерес да се "оживяват", т.е. да заселват приходоносно население в своето землище. Затова в последвалите векове след учредяването на вакъфа често виждаме нови селища, включени в границите му - или старите вакъфски села се "разроявали", или се появявали нови в резултат на вътрешни миграции.

Следвайки вероятно тази тенденция, сливенският вакъф на имарета Мурадие според един опис-извлечение (*иджмал дефтер*) от 9.03.1614 г.[13] вече включвал следните селища към **каза** (околия) - самото Ислимие (81 джизие-ханета), махала Тома (120 д.х.)[14], село Дерз (87 д.х.), село Кадь (43 д.х.),[15] село Кълъчхор (75 д.х.), село Йенидже (160 д.х.)[16] село Китаплу[17] (51 д.х.) и село Чаирлу (16 д.х.) [18]. Общо този сегмент от вакъфа на Мурад II брои 633 джизие ханета в първата половина на 17 в.

Очевидна е голямата промяна в първоначалния обхват на дарената територия - между 15 в. и 17 в. са изчезнали две, а са се появили няколко нови селища. Особено любопитно между тези нови села е **Кълъчхор**, което е останало неустановено и нелокализирано. В него почти сигурно можем да разпознаем **Клуцохор**, по-сетнешната известна махала на Сливен и негов днешен квартал. Самият Табаков не може да обясни това странно название, което по форма изглежда гръцки вариант - то съдържа и съставната гръцка дума "*хор/ие* ", т.е. село. Първата част от названието в регистъра е турската дума "*кълъч*", сабя, но би могла да бъде и българската "*ключ*", извор, деформирана според езиковата специфика на турския език, който не търпи две съгласни в началото на думата. Независимо, обаче, дали първият съставен елемент е кълъч или ключ, то очевидна е гръцката редакция на името.[19]Което противоречи на твърдението на Табаков, че в Сливен никога не е имало гърци и може би го опровергава.[20]

1.6. Вакъф на Баязид II (1481-1512) в Одрин

Друг дарителски акт, който има отношение към селищата около Сливен, е вакъфнамето на Баязид II от 1493 г.[21], с което султанът дарявал села, по-точно приходът от тези села, за издръжката на своя джамийски комплекс (*кюллие)* в Одрин.

Строежът на комплекса Баязидие, състоящ се от джамия, медресе[22], имарет и болница, започнал още на 23.IV.1484 г., когато Баязид II се намирал в Одрин и се готвел за военен поход към Кили и Аккерман. За издръжката на комплекса султанът учредил фондация върху приходите от 90 села и мезри[23], пръснати из цяла Румелия.

Гьокбилгин е публикувал два от трите оригинални варианта на учредителния акт на Баязид II - кратък от 1485 г. и подробен - с дата 14. VIII. 1493 г. В краткия акт от 1485 г. вакъфираните селища само се изброяват поименно. Създава се впечатлението, че окончателното и подробно вакъфнаме от 1493 г. се изготвя с приключването на строежа, като се прибавят нови селища и мезри.

***Ховли и Витреполи**, наречено още **Ченгер,** са двете сливенски селища от вакъфа на Баязид II. Зад първото име най-вероятно се крие средновековното Авли.[24] Що се отнася до локализирането на второто селище, то е доста по- трудно и засега могат да се направят само някои бележки за улеснение на бъдещите изследвачи. Макар че топоним Вътрополе,[25] доста близък до Витреполи, е записан 10-12 км СЗ от Медвен,[26] той се разминава с описанието на селището в дарителския акт от 1493 г.:

"От същия вакъф в полите на планината е селото **Витреполи**, с друго име **Ченгер**, което е от привързаните към Ямбол [села]. Домакинствата му са 63 според султанския регистър, а годишният му приход - 7 038 акчета. **Северната граница** в едната си част е планина, другата част [започва] от побития камък край пътя, намиращ се под *Орляка* под планината, оттам върви, пресича пътя, стига до камък, побит на височинка? (mevzi') между лозята на Карагьоз и Йован, върви по тази височинка, стига до побит камък до купчината камъни в съседство с лозето на Тодоре, минава през лозето на Рад, стига до камък, побит на височинка, пресича пътя, стига до побит камък край *Стария път до Кара чаль*. **Западната граница** върви покрай *Стария път*, минава през *Дъбравата* (meSe), стига пак до побит на пътя камък, продължава, пресича пътя, минава през *Кара чаль*, върви до *Говедарския път* (SIglr yolu) на селото, стига до камък за старата граница, побит близо до местността *Дилки ини* (Лисича дупка), слиза по края на мезрите на Стоян и Аксак Йован, стига до камък, побит срещу мезрата на Яни под дърветата *Чаль* по *Говедарския път*, оттам слиза от говедарския път, продължава, пресича този път западно от *Могилата*, върви на изток от извора *Коравод бунарь* (Черна вода?), стига до камък, побит до мезрата на Бобо, върви право покрай мезрата, минава мезрата на Бабо, син на Майдьн в източна посока, накрая стига до побит камък, слиза оттам, върви направо, стига до дърветата, наричани *Гора*, стига до камък, побит в старо време за граница в местността *Герек* срещу дърветата *Душ будак* (Ясенови дървета), стига до побит в старо време камък край мезрата на Карагьоз, син на Тамаш. **Южната граница** извива на изток, върви покрай *езерото/гьола Азмак*, стига до мястото, където този гьол се среща с дерето *Сюютлю бунар*, върви по това дере, минава край планината и стига до извора *Сюютлю бунар*. **Източната**

граница започва оттам, върви покрай планината, стига до дерето, което идва от *планината Врана*, върви по брега на дерето, стига до височина, наречена *Зранова? поляна*, [която е] върху планината, оттам продължава откъм *Вранова* [поляна] и излиза на мястото *Вранова поляна* с изглед към Ченгер, върви по планината и стига до края на северната граница."[27]

Най-важният маркер за местоположението на Витреполи е разположението му "*в **полите** на същата планина*", в полите на която било и селището Авли.[28] А Авли се намирало на изток от с. Чотре (т.е. Сотиря) и границата между тях вървяла отчасти по планината и отчасти по полето. Очевидно става дума за рида, който се издига на изток от с. Сотиря и отчасти затваря от запад района на Калояново и Глушник, където се е намирало Авли.

Витреполи/Ченгер - вижда се, че от **североизток, изток и югоизток** то е обградено с планина, т.е. планинско разклонение. На **юг** от него се намира друг важен маркер - **азмак гьолу**, "*езеро/заблатено място/водоем*", което пък от своя страна съдържа характеристиката "*разлив, мочурище*". Изглежда като че ли твърде очевидно в споменатия *азмак* да видим река Мочурица (Азмашка), която идва от изток и се влива в Тунджа. Но такова отъждествяване не е съвсем безспорно, защото и самата Тунджа южно от Сливен образува такива разливи, удобни за оризища и въпросното селище би могло да се е намирало някъде там.

Описанието изобилства с топографски наименования и антропоними, които говорят (както и тези, отнасящи се за Авли) за чисто българския характер на населението им - в тях не се среща нито един турски топоним, освен няколко калки, т.е. преводи на описателни названия. Въпреки това локализацията на това селище засега е невъзможна. Обстоятелството, че и в един по-ранен регистър за тимари в Никополски санджак[29], както и в по-късни документи от 16 в., двете селища са вписани едно след друго, говори за териториална близост, а може би подсказва някакъв род обвързаност.

Населението на Витреполи и реализираните от него приходи могат да бъдат представени по следния начин:

Дата	Население	Приходи
	ВИТРЕПОЛИ[30]	
485	38 хр. х., 4 мюс. х.	5 939 акчета
1493	63 ханета	7 038 акчета
1529	51 хр. х.; 6 мюс. х.	7 358 акчета
1575 .	....	10 373 акчета

Вижда се, че селището се е развивало сравнително без дълбоки сътресения (такава е ситуацията и с Авли)[31]. Неговата съдба, подобно на съдбата и на други развиващи се села в региона, очевидно била решена през размирните 17 и 18 в., когато разбойнически и кърджалийски набези разпръсвали населението на тези селища, а самите те запустявали и изчезвали.

2. Османска анонимна хроника за кръстоносния поход от 1444 г.

През 1949 г. проф. Rasih Guven откри една анонимна османска хроника, описваща двата кръстоносни похода на Владислав III Ягело и Янош Хуняди през 1443 - 1444 г. Хрониката е изцяло публикувана в превод, транскрипция и коментар едва през 1978 г.[32], а на български този важен и за нашата история извор бе издаден през 1992 г.[33]

Откритият през 1949 г. ръкопис не е оригиналното съчинение, а препис, направен през XVI - XVII в. Изследвачите на хрониката, обаче, са единодушни, че анонимният автор е съвременник на събитията, които описва. Много вероятно е той да е участвал в тях или да е черпил информацията си от участници в походите, което несъмнено е допринесло за достоверността на изворовия текст.

Крепости около Сливен (две южно от Сливен и една на р. Мараш) се споменават в описанието на маршрута на османската армия от Одрин през Кızъл агач (Елхово) и Ямбол, после на югоизток от Сливен през Надърския (Айтоски) проход към Девня и Варна[34], където на 9.11.1444 г. се състояла "*паметната битка на народите*". Докато на север от Балкана кръстоносците се придвижвали към Варна, от юг османската армия в бърз ход се опитвала да им попречи евентуално да преминат през някой от проходите на изток от Сливен и да се спуснат към тогавашната европейска резиденция на султана - Одрин. Отрязъкът от този маршрут, който ни интересува, е "...Ямбол - Хисарлък/Тавуслу - р. Мараш - р. Камчия - проход Надър...". В този сектор на прехода два са топонимите от интерес за проучващите миналото на Сливен - **Хисарлък** и **Тавуслу**.

*Хисарлък. "Султанът ... се намирал на стан близо до Ямбол, в мястото Хисарлък". В полето на основния текст копистът от XVI - XVII в. е отбелязал, че т.н. "*тамошна крепост е Ямбол*" (Hisar dedugi Yanbolu'dur).[35] Така мислел преписвачът на хрониката в 16/17 в., но предположението му е погрешно. Според мен тази крепост била в близост по-скоро до Сливен, отколкото до Ямбол. Аргументът за това мое твърдение е фактът, че крепостта трябвало да бъде наблюдавана, за да се попречи на кръстоносната армия "*да прехвърли планината* " през някой от сливенските проходи и да нападне войските на румелийския бейлербей Шехабеддин паша и на султан Мурад II, лагеруващи съответно край р. Мараш и в местността **Хисарлък**. Ямбол оставал в тила на двете армии, разположени на север от него и той не бил заплаха за тях, тъй като се намирал в турски ръце. Ямбол не пазел проход, а бил град в район, владян и контролиран от турците. Следователно безименната крепост **Хисар** пазела някой от проходите на изток от Сливен, а **Хисарлък** е мястото, където станувал Мурад II с войската си и където, съдейки по етимологията на топонима[36], в XV в. трябва да се е намирало вече напълно или полуразрушено укрепление. Най-вероятно крепостта, която трябвало да се наблюдава, и която е идентифицирана от кописта като Ямбол, е охранявала пътя към Сотирския проход. Той е най-прекият проход между Одрин и Търново[37] и турците сигурно се страхували да не би кръстоносците да се прехвърлят през него на юг. Затова и двата прохода на изток от Сливен - Сотирският и Марашкият, били зорко наблюдавани, докато Мурад II с войската си станувал наблизо. За съжаление, по-прецизна локализация на Хисаря засега е невъзможна, като се знае колко много местности с развалини населението нарича обобщаващо *хисарлък*. Контекстът на разказа, обаче, позволява предположението, че **местността Хисарлък всъщност е Тавуслу**. И това е напълно логично - Мурад II се настанил на лагер в Хисарлъка едва след като румелийската войска на Шехабеддин паша напуснала **лагера** в Тавуслу и се придвижила на изток към р. Мараш. Естествено е анадолската войска, предвождана от султана, да използва същия лагер, тъй като времето било от голямо значение и за Мурад II. Войските обикновено станували в едни и същи места по дадено трасе, защото те трябвало да отговарят на редица изисквания. Естествено е в района да има само едно достатъчно пространно място, съчетаващо необходимите за военен лагер условия и това е известният отпреди век Тавуслу, чиято крепост очевидно е била по-късно разрушена, затова османският хронист нарича мястото просто Хисар, Хисарлък.

Тавуслу.** Този топоним не се споменава в Анонимната хроника, но се среща в османските летописни извори във връзка със завладяването на България от турците. В 1388 г. пълководецът на Баязид I, Али паша пленил българския цар Иван Шишман в Никопол и го изпратил "*с хората и вещите му във* ***военния лагер *на султана, който се намирал в* ***Тавуслу***".[38] За същите събития Хюсеин казва следното: "*Али паша завзел също и Никопол и довел Шишман и челядта му и с подчинените му в султанската армия при мензила Тавуслу.*"[39]

Това че Тавуслу е и **военен лагер**, и **пътна станция**, *мензил*, не е противоречие. Очевидно става дума за достатъчно обширно поле, в което многобройната армия на Мурад II можела да се разположи, да бъде в близост до воден ресурс, какъвто в случая била р. Тунджа и до селище, в случая Тавуслу, което да поеме някои от обслужващите войската функции, и да бъде пътна станция.

Тавуслу се намирало на север от реката и очевидно е било сравнително голямо укрепено селище, тъй като Саадеддин го нарича град ("*Али паша получил заповед... да завладее Никеболу и* ***Тавуслу*** *и той без бавене се отправил към* ***тези градове***").[40] Това прави твърде вероятно предположението, че Хисарлъка е местност в близост до Тавуслу. Населението на селището очевидно е изпълнявало помощни военно-охранителни задачи преди завладяването, тъй като от него по-късно има регистрирани войнуци. Във войнугански регистър от 1543 г. е записан войнукът "*Устою, син на Паво, от село Павун към каза Янболи*".[41] Като се има предвид приемствеността в тази институция, съвсем естествено следва заключението, че християнското население на Тавуслъ, както и на други укрепени селища в района, продължило да изпълнява споменатите охранителни функции и след завладяването. Крепостта на Тавуслу имала съдбата на някои от съседните укрепени селища (Авли, Витреполи и др.) - пред стихията на настъпващия враг населението се предало, заради което специалните му войнушки задължения били възобновени.[42] Комендантите на крепостите им вероятно са оказали съпротива и твърдините били разсипани, но самите селища оцелели и това се потвърждава от многобройни документи в османските архиви.

Разливите на реката Тунджа благоприятствали отглеждането на ориз и още през 1456-57 г. събирането на приходите от оризището край **Тавуслу**, започнало да се продава на търг за срок от три години. Гьокбилгин проследява по документи тези търгове до 1498 г.[43] В 1583 г. данъчната единица, мукатаа, върху оризището край блатистия завой на Тунджа, наречена *Enhar mukataas*, т.е. мукатаа върху реките, била все още обвързана с Тавуслу.[44]

Населението на Тавуслу било изключително християнско и дори регистрираният през 1543 г. юрук Карагьоз, син на Абдуллах, ако съдим по името му, най-вероятно е бил християнски ренегат.[45]

През XVI в. Тавуслу спадало към Ямбол. В 1666 г., обаче, то вече било административно обвързано към **каза Сливен**. В него живеели 15 християнски домакинства, които плащали данък *джизие.*[46] В същия регистър, но спадащо към Ямбол, е и селото Тавшан тепеси[47] с 27 християнски домакинства, което през XVI в. се среща в юрушките регистри под името Тавшанлу. Едновременното фигуриране на двете села в един и същ регистър означава, че изказаните в миналото и все още поддържани от някои изследователи разсъждения за идентичността на Тавшанлу и Тавуслу[49] са несъстоятелни. От друга страна административното обвързване на тези две селища с два различни казалийски центъра е ясна индикация, че те се намирали съответно на юг и север от р. Тунджа, която в този случай играела ролята на естествена граница между двете кази.

Името на Тавуслу/Тавуслъ, варианти Таусли[50] и Тавазли, идва от гръцкото **????**, т.е *паун.* Тук, обаче, не се касае за собствено турския топоним, а за превод, наложен от турската администрация и напълно изместил старото българско название на селото **Павун**, което е запазено в споменатия вече войнугански регистър. Запазени са и спомени, че в Сливенско се въдели някога пауни, а и Мехмед IV Авджи, на път от Ямбол за Сливен по време на ловджийския си поход през септември 1664 г., спрял в Таусли и прекарал в него 5 дни.

Тавусли, средновековно укрепено селище, чийто хисар по време на събитията от 1444 г. бил в процес на разруха, (хисарлък), лежало на север от р. Тунджа, тъкмо срещу устието на сливенските проходи. Точно там, на югоизток от Сливен, между селата Желю Войвода, Камен и Тополчане, по-точно на 1 км 250 м северно от Камен, се намирали запазени по времето на Табаков основи на къщи от изчезналото вече село Таусли.[51] На североизток от тези останки са регистрирани топонимите Таузлийска поляна и Тавазлийски път.[52] Селото Тавуслу било разсипано най-вероятно през XVIII в., съдба, сполетяла и много други селища през мрачния кърджалийски период. В заключение могат да се направят следните изводи:

- Още след завладяването Сливен е село, административен център на селска община (нахия). През 15 в., заедно с околните нахийски села, той е превърнат в религиозно-благотворителна фондация и се развива за сметка на привързаните към него села, поглъщайки част от тях и запазвайки имената им като названия на махали.

- Входът към Сотирския проход в непосредствения изток на Сливен бил пазен от редица крепости близо до селища, чието население изпълнявало военноохранителни задачи и запазило тези си функции след завладяването. Крепостите били разрушени, но селищата оцелели. Много от тях изчезнали в по-късните размирни времена. Такава е съдбата на Таусли, Авли, Витреполи и други безименни твърдини край Сливен.

- Военният лагер и пътна станция Таусли от военните кампании в края на 14 в. се е намирал североизточно от разлива на р. Тунджа. След кръстоносния поход на Владислав Ягело и Янош Хуняди през 1444 г. той очевидно е загубил от стратегическата си изключителност и се развива предимно като средище на оризопроизводителен район.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Литературата върху вакъфската институция е огромна. Тук споменавам само студията на **Мутафчиева В.**, Основни проблеми в изучаването на вакъфа като социално-икономическа структура на Балканите под османска власт. - Проблеми на балканската история и култура, София, 1979.

[2] **Мутафчиева В.**, Основни проблеми в изучаването на вакъфа като социално-икономическа структура на Балканите под османска власт. - Проблеми на балканската история и култура, София, 1979.

[3] Благотворително заведение към джамия, в което се оказвала помощ на бедни и пътници, и се раздавала безплатна храна, приют.

[4] **Gokbilgin T.**, XV-XVI asirlarda Edirne ve Pasa livasi, vakiflar, mulkler ve mukataalar, Istanbul, 1952, s. 205.

[5] Пак там.

[6] В османотурския език, използващ арабското писмо, се изписват само съгласните и дългите гласни в думата. Над съгласната се поставят, но рядко, дори и при чуждите имена, особени знаци, които показват каква гласна да се чете след нея. Липсата на такива знаци създава истински хаос в последващото разчитане на документите при научното проучване, когато названията не са турски.

[7] **Ковачев, Р.** Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV в., Изд. Св. св.

Кирил и Методий, София, 1997., с. 164-166.

[8] Т.е. в повече, допълнително. Дял, отчисляван в полза на държавната хазна, когато сумата на джизието, първоначално събирано от вакъфа, надвишавала определената в дарителския акт - тя идвала в повече от първоначално фиксирания й размер в резултат на непрекъснатото уеличение на джизието, както и на увеличението на християнското население във вакъфските селища.

[9] **НБКМ,** Ориент. Отдел, ф. 138, а.е.11, публикуван в ИБИ, т. 26, С., 1986, с. 166.

[10] Табаков С., Опит за история на град Сливен. - С., 1986 г., т. I.

[11] Пак там, с. 506.

[12] **Табаков С**., Опит за история ...., т. I. с. 461.

[13] **НБКМ,** Ор. Отдел, ф. 79, а.е. 988, публикуван в ИБИ, т. 26, С., 1986, с. 189.

[14] Определена като махала на Сливен в ИБИ, т. 26, С., 1986, с. 189. Такава махала на Сливен, обаче, не е отбелязана от Табаков.

[15] В ИБИ определено като с. Съдиево, Сливенско, но по-вероятно все пак това да е старото с. Кадъ, махала на Сливен.

[16] В ИБИ, т. 26, определено като с. Новачево, Сливенско, но по-вероятно това е старото с. Йенидже, махала на Сливен.

[17] Селата Дерз и Китаплу засега остават неразпознати, но явно трябва да се търсят в близките на Сливен околности.

[18] Днес с. Речица, близо до Сливен.

[19] Ц вместо Ч.

[20] **Табаков С.**, Опит за история ..., т. I.

[21] **Gokbilgin T.**, XV - XVI asirlarda ..., Vakfeler., s. 3-185.

[22] Мюсюлманско училище, обикновено към джамия, в което се преподава религия, право и някои елементарни научни познания

[23] Орница, посевна площ, върху която нямало населено място

[24] **Райчевска Цв.**, Неизползван османски извор за средновековния град Авли, Минало, 4/2004, с. 50 - 59.

[25] Звуците и/ъ в османския език се предават с една и съща буква ?, така че разчитането на топонима и като Вътреполи е еднакво вярно.

[26] **Йорданов В.**, Село Медвен, София, 1940, с. 23.

[27] Подчертаванията в текста са на автора.

[28] **Райчевска Цв.**, Неизползван османски извор........., с. 52.

[29] **Ковачев Р.**, Опис на..., с. с. 164-166

[30] **Gokbilgin T.**, XV - XVI asirlarda Edirne..., s. 373.

[31] Пак там., също **Райчевска Цв.**, Неизползван османски извор........, с. 58.

[32] **Inalcik H.,** Mevlud Oguz, Gazavat-i Sultan Murad b. Mehmed han. Izladi ve Varna Savaslari (1443-1444), Ankara, 1978.

[33] Писание за верските битки на султан Мурад, син на Мехмед хан, С., Гал-Ико, 1992 г. Превод Мария Калицин.

[34] Райчевска Цв., Походът на Мурад II от 1444 г. срещу кръстоносците според османския извор "Писание за верските битки на султан Мурад хан" в ИНИМ-София, т.16, 2005, с.157-166.

[35] **Писание**..., с. 105

[36] Означава място, където е имало крепост.

[37] **Табаков,** Опит за ..., с. 342 и литература.

[38] **Саадеддин,** Корона на историите, С., 2000, с. 218.

[39] **Huseyin,** Beda' i ul- veka'i, M., 1961, c. 78/a.

[40] **Саадеддин,** Корона..., с. 216.

[41] **Недков Б.,** Османотурска дипломатика и палеография, С., 1972, т. II, с. 125.

[42] Турците прилагали два основни метода на завладяване - с капитулация и с разграбване. При капитулацията населението и селището били пощадявани, докато при оказана съпротива те били подлагани на тридневно разграбване (yama), което след изтичането на този срок се прекратявало.

[43] **Gokbilgin T.**, XV - XVI'de Edirne..., s. 125 - 134.

[44] **Недков Б.,** Османотурска дипломатика...., т. II, с. 124-125.

[45] **Грозданова Е.**, Андреев Ст., Българите през XVI в., С., 1986, с. 105.

[46] **ТИБИ,** т. 13, С., 2001, с. 363 - 364. (Сл 6/22, л. 2а).

[47] т.е. Зайчи връх.

[48] **Gokbilgin T.**, Rumeli'de Yurukler, Tatarlar ve Evlad-i fatihan, Ist., 1957, s. 110 - 142.

[49] **Иречек К.**, Пътувания по България, С., 1974, с. 737; История на град Ямбол, С., 1976, с. 72.

[50] Този вариант може да звучи само в устата на нетурскиговорещо население.

[51] **Табаков С.**, Опит за..., с. 225.

[52] **Табаков, С.**, пак там, с. 207.

ДУХОВНАТА МИСИЯ НА ПОКЛОННИЧЕСТВОТО И ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ ПРОЦЕСИ В СЛИВЕН

Росица Георгиева

През възрожденската епоха Сливен е значимо средище на движението към духовен просперитет и в контекста на неговата идентичност поклонничеството се вписва като определяща характеристика. В превратния исторически ход след XIV в. сливенци загубват онази духовна среда на общение, която са намирали в своята Малка Света гора. Впоследствие, наследеното от нея се допълва от нови прояви - ренесансова будност, търсене на форми за изразяване на национално самочувствие и лично достойнство, на материално благополучие, осигуряване на известни права, привилегии и пр. Възрожденският деятел Иван Добровски отбелязва: "Хаджийството беше едно време много почетно, каквото барон, гдето се казва в Европа".[1]

Експонирането на темата за поклонничеството, в толкова голям хронологически и тематичен обхват, е опит да се аргументира тезата за ролята му в онези процеси, които имат дългосрочна значимост във възрожденската епоха. Потребността от проучване на многоаспектната интензивност на явлението в локален мащаб е наложителна за излагане на аргументирани тези в историческото научно пространство.

Поклонничеството на сливенци е мотивирано от някои специфични предпоставки. Стопанското възмогване на града дава отражение върху социалния състав на неговото население. Например, през 1845 г. 10% от талоните за плащане на поголовния данък са от високите категории- богати граждани, 10% средни и 10% нисши т.е. бедни.[2] В "Опит за история на град Сливен" д-р Симеон Табаков отбелязва, че в Ерусалим отивали всички сливенци, които имали повече от 20 хил. гроша "сермия" т.е. капитал - едно завидно за времето си състояние.[3] За богатите сливенски търговци и заможни занаятчии титлата "хаджия" е престижна поради икономическия си еквивалент.

Сливен е ситуиран на главния търговски път, който идва от Цариград и Одрин, и води в посока на север и североизток от Стара планина и Дунав. Поклонничеството е възможност за поддържане на връзка с преселилите се във Влашко и Молдова сливенци. Пътят на последните към светите места преминава през родния град. С тях на поклонение тръгват роднини, съседи, съграждани. В тези общувания се поддържа националното единство, разменят се впечатления, открива се пътят към знанието за други страни и народи. "Поклонниците произведоха силно впечатление и на цял Сливен; всички преди десет години роби и крайни сиромаси, като нас, сега те додоха на гости като чокои, та Сливен не можеше да им се начуди"- разказва Добри Чинтулов на Михаил Икономов.[4] През 1838 г. любознателният младеж тръгва за Русия с голяма поклонническа група от сливенски преселници.

След османското нашествие манастирите се самоутвърждават като средища за опазване на българщината на базата на религиозното отграничаване от Патриаршията в Цариград и обособяване на българското начало в живота на църквата. Със своето средищно положение в източноправославния свят и с достъпността си по суша и море Атонските манастири привличат богомолци и от Сливен. Във вътрешността на българските земи с най- голяма популярност се ползва Рилският манастир, надживял разрухата на времето. Неговият метох в Сливен и тези на Хилендар, Дохиар, Зограф и Великата лавра "Св.Атанасий" имат изключителна заслуга не само за поддържане на вярата в Бога, но и на вярата в българското бъдеще. Именно в метосите се създават основите, върху които ще се гради просвещението и църковната самостоятелност. Връзките на сливенци със светогорските манастири и Рилската обител, осъществени чрез таксидиотите или поклонничеството, стават основа за постепенния процес на обновяване, характерен за възрожденското време. И в Сливен Паисиевата "История славянобългарска" е ориентир за едно начало, изразител на обществените изменения. Нейните преписи и преработки се четат, както твърди Георги С. Раковски, с "усърдие". И за да докаже това, той привежда пример с т.нар. Жеравненски препис, направен през 1772 г. Известно е, че в него има пет приписки, последната от които съобщава: " Аз Серафим прочитах сия история у Сливен в лето [1794] и много полза намерих за българите".[5] В ръкописа на "Ирмология", съхранен в Хилендар, таксидиотът Серафим е упоменат, заедно с Теофан, като завърнали се в манастира от Сливен през същата година. Имена на поклонници и дарители от Сливен са вписани в Хилендарската кондика още през 1604 г.[6] Отбелязано е пристигането на духовника Лаврентий с поклонници от Сливен през 1737 г., а в 1750 г. са вписани имената на сливенските "гости" Видо дак, Славен даскал, кир Петко абаджи, Киро бакал и др.

Водач на поклонническите групи в Хилендар през годините 1756 и 1757 отново е "духовника Лаврентие", за който някои изследователи предполагат, че е брат на Паисий.

От средата на XVIII в. богомолците от Сливен посещават по- често Света гора и поддържат интензивни връзки с тамошните манастири. В Поменик на Хилендарския манастир, започнат през 1767 г. и с последна година на вписване 1818 г., са посочени сливенски дарители и поклонници през деветнадесет години.[9] Кърджалийските размирици осуетяват регулярните пътувания до Света гора. През 1803 г. таксидиотът на Хилендар съобщава на манастирската управа, че не може да изпрати гости, понеже " скорбъ ли, или теснота, или бесовските напасти? Ето вси братья християне страждат от зависти демонските".[10] Измененията, които настъпват в социално- икономическата структура на града, се отразяват в съдържанието на манастирския архив. Абаджийският и казанджийският еснаф от Сливен оказват голяма материална помощ на Хилендар, който тогава, както и другите светогорски манастири, се намира в критично положение.

Сливенци показват благочестието си и в Зографския манастир. Доказателство за това са Големият епархиален поменик и кореспонденцията, съхранена в манастирската библиотека.[11] През 1774 г. поклонническата група се води от йеромонасите Макарий и Симеон, монасите Йоаникий и Сисоя. Поклонници и дарители от Сливен са записани през годините 1776, 1779, 1784, 1786, 1788, на 1 април 1792 г, 1793, 1794, 1798, 1801, ежегодно от 1803 до 1809 г. След прекъсване от пет години в кондиката са отбелязани имената на 7 сливенци. Следващото и последно записване е преди „Голямото преселение" през 1830 г.[12]

Таксидиотите в Сливен на Атонските манастири и Рилска обител не биха могли да се представят еднотипно, но присъствието им най- общо е с положителен знак. Определящи са духовната им извисеност и верска отдаденост, религиозните добродетели , усилията да просвещават. Посредничеството им в интензивните връзки на сливенци с манастирите допринася да се опазят най-големите културни и духовни центрове, където се съхранява българската книжовна традиция. От друга страна, интелектуалната и емоционална атмосфера, съществуваща в Света гора и Рила, оказва въздействие върху оформяне на мирогледа на сливенци, търсещи ново поле за духовна, стопанска и обществена организираност.

Поклонничеството в Атонските манастири и Рилската обител , общението с техните таксидиоти са важен фактор за поддържане на средновековната книжовна традиция от времето на Малката Света гора и издигането на Сливен като възрожденски център. През времето на неорганизираното книгоразпространение поклонническото движение има значителен принос Сливен да намери място в "топографската карта на българската книжнина". Манастирите, обект на поклонение, разполагат с богати библиотеки. По- голяма част от монасите са просветени и притежават частни библиотеки. Отивайки на таксид, те носят със себе си и книги, за да ги ползват в проповедническата и просветната си дейност. Част от книгите остават като наследство на учениците. В списъците на спомоществователи от Сливен фигурират имена на таксидиоти, които, като подпомагат изданията, стават притежатели на екземпляри от тях. Монаси от Рилската обител продават книги на ежегодния Сливенски панаир. Трудно е да бъдат прецизирани всички книги, попаднали в града по един или друг начин, свързан с поклонничеството. В този смисъл съхраненото от времето е малка част от целия обем, в който е била популяризирана тогавашната книжнина- религиозна и новобългарска.[13] Заслужава да отбележим един Дамаскин, написан на български език с гръцки букви и приписки на гръцки език от 1783 г. В края на книгата са подвързани няколко листа с друг почерк и печат на Атонски манастир от 1687 г.[14] Логично е, именно чрез поклонничеството, в Сливен да е попаднал съхраненият екземпляр от Евангелие на караманлийски , издадено в Атина през 1838 г.[15] Известно е, че х. Добри отбелязва в караманлийски псалтир датата, на която се е родил синът му Иван Добровски.[16]

От XVIII век хаджийството ангажира обществената и духовна активност, материалните възможности на повече сливенци. Те не се задоволяват да бъдат "ярьм хаджии", а поемат пътя на поклонението пред Божи гроб. Сливенецът Никифор записва през лятото на 1742 г. в послесловие към „Описание на ерусалимските черкви и манастири", поместено в Дамаскин от XVIIII век: "Благословение за тези, които питат за светото място, за светия град Ерусалим, че е твърде красен и на хубаво място. Да знаеш да му скажеш как е и що е, да му се струва, че е ходил и вещ е станал".[17]

Със значимост за разрастване на поклонническото движение са контактите на сливенските християни с ерусалимското духовенство, заинтересовано да спечели благоволението на православното папство. От XVII в. божигробските патриарси поддържат регулярни връзки с българските земи, включително и със Сливен. Те лично, или посредством делегации, се обръщат към местното население и духовенството с молба за събиране на помощи- очевидно след наблюдения, които им дават основание, че подобни финансови искания могат да бъдат удовлетворени. Между 1659 г. и 1664 г. Сливен е посетен от ерусалимски духовници, сред които е бъдещият патриарх Доситей Нотара. В сведенията за пътуването му през 1669 г. е отбелязано, че той посещава града в края на същата година.[18] Дневникът на патриарх Хрисантос Нотарас потвърждава визитата му в Сливен през 1720 г.[19] Конкретната причина за пътуването е финансова- набиране средства за възстановяването на храма "Св. Възкресение" в Ерусалим. Хрисантос Нотарас пристига в Сливен на 13 май с.г. Ерусалимските духовници изпращат част от събраните помощи в Солун и Одрин, за да бъдат продадени, друга -в Тегирдаг, където е резиденцията на патриарсите. Сред дарителите от Ктитохор /Клуцохор- б.м./ се вписват х. Куртис, екзарх на Одринската митрополия, х. Пасхалис Триандафилос, х. Дукас, х. Ставрикас, х. Николас, х. Стоян, х. Димитър, х. Вълко, х. Генчо.

В края на XVIII и началото на XIX в. от Божи гроб се завръщат х.Михаил, х. Василиу, х. Конда, х. Ставри Сливенски, х. Димитър Сливенски, х. Кужо, х. Сиву, х. Петър, х. Божил, х. Гендо, х. Койно, х. Тодор, х. Диаманди, х. Нойко и др. Бащата на Иван Добровски е подтикнат да тръгне за Ерусалим от приятеля си х. Георги, защото „ако стане хаджия ще стане чорбаджия и благороден и тогава няма властта да го връща".[20] /20/ Мнозина сливенци отиват по два или три пъти до светите места.

Хаджи Петър Христов ходи до Ерусалим три пъти. Неговите синове и внуци също се покланят на Божи гроб. За много сливенски фамилии хаджийството е родова традиция, както показват имената- х. Иван х. Стоянович х. Петров, х. Костадин х. Поп Димитров х. Костов, х. Георги х. Райнович, х. Стефан х. Тодоров,х. Георги х. Канев и др. Видният възрожденски деец Михаил Колони произхожда от род на критски християни, преселени в Сливен през втората половина на XVIII в. Неговият баща Васил, чичовците му Калуд и Коста, братовчедът му Михаил Завераджията посещават Божи гроб до началото на 20-те години на следващото столетие. След х. Кужо, родоначалник на рода Козарови , пред Божествения авторитет се покланят х. Кондю, х. Анастас, х. Григор, х. Тодор от същия род.- "Наскоро след годежа, по тогавашен обичай, баща ми заминава за Божи гроб, да стане "хаджия" /1854 г.-б.м./- благородно звание, което не всеки можел да носи- пише д-р Александър Т. Козаров. Изпращането му станало много тържествено. Турга в пояса си 30000 гроша и тръгва като оставя две затворени писма със завещанието си. Тръгва, без да го види годеницата му, в най- размирното време- Руско-турската Кримска война 1854 г.Бавил се е по пътя почти година. Връща се жив и здрав, като донася много дарове, за свои и познати /ковани севлиени сандъци, пълни с копринени платове,хавлии, бохчальци, скъпоценнни кандила, Ерусалимски епитафи, църковни свещи и цял сандък за принадлежности, нужни за погребението на един хаджия. Изпревървял се цял град да му честити, софри се слагали и готвачи готвили .Всички дошли само годеницата му още не била го видяла".[21]

Първоначално само мъжете предприемат дългото и трудно поклонническо пътуване. От началото на XIX век и сливенки тръгват за светите места- х. Трендафила, х. Зарафина, х. Николица, х. Пена, х. Генчовица, х. Маринка, х. Панайотица Гюлмезолу, х. Трендафила Карапанчева, х. Калуда, х. Генчовица, х. Мария х. поп Стояница, х. Божилица, х. Щилияна, х. Събка, х. Мара Станчева, х.Васила и др. Хаджи Йова Маркова, за която се знае, че борави със Софронието, ходи на поклонение пред Божия гроб два пъти през 106 -годишния си жизнен път. Поклонничеството се превръща във възможност за обществена изява и на жените, за приобщаване към националните процеси, за формиране на активна гражданска позиция в предосвобожденското общество, изява на авторитет и равнопоставеност с мъжа. Понякога синът се наименува на майката , която е хаджийка. Революционният деец Анастас х. Добрев х. Антонов е познат в Сливен като Анастас х. Калудин. Мнозина сливенци тръгват на поклонение с децата си. Иван Япааджията тръгва на поклонение със синовете си Йордан и Стефан, а дъщеря му остава в Сливен. Слепият черковен певец хаджи Хараламбо е придружен до светите места пък от дъщеря си х. Мита. През 1842 г. кебеджията Никола Асенов, спечелил 20 хил. гроша "сермия", тръгва за Божи гроб със съпругата си Маринка , децата Кръстьо, Янаки, Петър и двегодишния Димитър. Най- големият син Христо остава да пази дома. / Обр.1/ Посетил светите места със семейството си, Димитър Костов- учител и книгоразпрстранител, не се връща в Сливен, тъй като умира през пролетта на 1864 г. в Цариград.

Хаджии стават и войниците от Казакалая на Михаил Чайковски- Садък паша, които през 60-те години на XIX в. потушават Арабското въстание. Между тях са х. Георгов и х. Петър Костов от Сливен.

Сливенските хаджии принадлежат предимно към търговското съсловие. Към тях се присъединяват представители на укрепващото занаятчийско производство- абаджии, шивачи, тъкачи, кожухари и др."За да станел човек хаджия, не е било достатъчно да бъде само благочестив, но да има пари и да надвие на страха от хиляди рискове по пътя от Ерусалим и Каябето /Мека/"- уточнява д-р Симеон Табаков, син на х. Киро. Това са били процеси, които са траели с месеци. По онова време тия два поклоннически центъра са се считали за "оня край на света". Изразът хаджия е минавал като титла, и то много по- ценна от тия на Запад, защото е извоювана лично, а не посредством раждане или евтино благоволение, а което е поважно, тя не се предавала базразборно от родоначалник на потомство".[22]

Броят на хаджиите значително намалява след "Голямото преселение" в резултат на демографския срив и икономическата разруха в Сливен. В процеса на изселването, последвало Руско- турската война от 1828-1829 г,. сливенските хаджии се групират семейно или по занятие. Например сред преселниците, преминали във Влахия през Пиоа Пиетри на 20 септември 1830 г., се откроява групата от абаджийския еснаф - х. Танас, х. Христодор, х. Георги, х. Боно, х. Жекул, х. Рускалине, х. Добри син х. Антониу.[23] Същата тенденция се запазва и при завръщането по родните места. През 1831 г. желаещите да тръгнат за Сливен, заселени в Плоещ, се водят от х. Гендо Вълков, подкрепен от х. Добри Жеков, х. Атанас Паскалев, х. Пасхал, х. Божил х. Енчов и др. Според д-р Иван Селимински „Тези бяха първенците и най- видните между моите съотечественици. Те се ползваха с общо уважение".[24] Очевидно заобиколен от хора с равностойно положение, хаджията се чувства по- сигурен за живота и имота си, по- силен пред властите с уважавания акт на поклонението, защото "хаджилъкът у турци и християни се е смотрял еднакво за висока чест".

Народностната характеристика на сливенските хаджии се допълва от арменци и цигани. Арменската църква е построена през 1830 г. по инициатива и с финансовата подкрепа на х. Бохос Мухамеледжиян. При строежа са използвани камъни, осветени в Ерусалим . В приписка от 1806 г. в евангелие, което се е пазело в арменската църква, е записано, че то е подарено от поклонника Микаел от Хаджиоглу Пазарджик.[25]През 1829 г. в циганската махала живее х. Балиноолу.

Ерусалим е свещен град и за мюсюлманите. Пред Скалния купол , откъдето пророкът Мохамед отива на небето, се покланят х. Осман, х. Молла, х. Ибрахим, х. Яха, х. Байрактар, х. Ахмед, х. Фандък, х. Мустафа Шекеров и др. Хаджи Юсмин дава идея за построяване на градска часовникова кула в Сливен, но не доживява до нейното завършване през 1808 г.[26]

Хаджи Вълко, х. Хасан, х. Мустафа, х. Махмуд са енооними на махали в Сливен, в квартал Клуцохор има х. Манолов сокак. На хаджиите мюсюлмани Али, Реджеб, Гидик, Ибрахим са наименовани джамии в града. Между топонимите има х. Кондева кория, х. Моллова кория, х.Хюсеинова бахча и пр.

Сливенските хаджии се връщат от Ерусалим с много дарове за роднини и съграждани- книги, щампи, гравюри, броеници, накити, тъкани- щамповани престилки, платове, епитафи, бохчи и др., мощехранителници, икони и пр. Божигробските платна- ерусалимиите заемат най- престижното място в дома. "В същий салон - пише Сава Доброплодни за училището на родителите си х. Трендафила и х. Илия - имаше стая, нарочно наредена с ерусалимии божигробски /който всеки хаджия си донасяше от хаджилька с други още принадлежности и простена книга и други/, с различни иконички, кандило и пр., във вид на параклис".[27] Композиционната схема на ерусалимиите е със сцени от Стария и Новия завет, жития на Света Богородица и Исус Христос, както и литийни шествия, свързани с честване на празника"Възкресение Христово" в Ерусалим. Някои от хаджиите подаряват божигробски платна на църквите в града. С поклоннически надпис х. Васил Генчов дарява ерусалимия от 1834 г. на църквата "Св. София", същото прави през 1895 г. и Мита Фареневка.[28]

Изработването на плащеници- „епитафи", е изкуство, овладяно от малцина. Съществен принос в тази насока има х. Калуда от Сливен.Усъвършенствала една година майсторството в Ерусалим, в продължение на петдесет години тя изработва плащеници, обредни кърпи, подвижни дрехи за олтара, архиерейски мантии и др. Плащеници, изработени от х. Калуда, има в църквите в Сливен, Букурещ, Одеса, Сърбия. Предполага се, че последната епитафа, извезана от сливенската майсторка към 1870 г., принадлежи на Браилската или Плоещката черква.[29]

Възрожденските процеси в Сливен предлагат богати възможности за реализация на обществено активната личност. Най- широка е сферата на деятелност на сливенските хаджии, като представители на българската община. Доколкото последната е относително затворена система, дейността им в тази насока е свързана с цялостния живот на Сливен. Хаджиите са преобладаваща част в училищните и църковни настоятелства. Тяхното мнение е авторитетно при решаване на спорове от личен и обществен характер. След "Голямото преселение" те запазват водещата си роля и в новите поселения. Достигналите до Плоещ сливенци избират десетчленна комисия , която да намери и закупи място за заселване. Четирима от упълномощените са хаджии, а двама синове на такива.[30] Присъствието на хаджиите в обществения живот е мотивирано, от една страна, от осъзнатата необходимост да представят сливенци пред административната власт, от друга- да защитят пред съгражданите си престижа, който им осигурява титлата. Не трябва, разбира се, да се изключват личните им подбуди и амбиции в много случаи.

Оценката за мястото на хаджиите в решаването на общобългарските проблеми е свързана с участието им в процесите на борбата за национална просвета, църковна независимост и политическа свобода. Промяната в стопанския и духовния им статут, контактът с един непознат свят, предизвикват потребността от нов тип образование. За известен период най- важният посредник на нови идеи в образованието се оказва гръцкото културно- просветно равнище, което се обръща в образец, в единствена възможност за приобщаване към тях . И в Сливен училищата по гръцки образец се оказват в началото на XIX век единствените, където може да се получат светски знания. Сливенските хаджии и техните деца са привлечени от по- големите възможности на това образование. Първото от този вид училище в Сливен е открито през 1805 г. от х. Дамянти Мангалоглу. Селимински отбелязва, че то е било като това в Патмос, т.е. на по- високо равнище. В 1810 г. Антон х. Кринчу основава първото светско, макар и изцяло по гръцки образец, училище в българските земи, открито и поддържано от сливенските чорбаджии. Той въвежда в обучението говоримия български език, за да улесни учениците си при възприемането и тълкуването на трудните за тях гръцки текстове. Далеч от старите килийни училища и от консервативната линия в гръцкото образование е училището, създадено от х. Юрдан Селимински през 1825 г. Там се преподава математика, естествознание, българска история, география и логика. С новаторския си характер училището на Селимински предизвиква острата реакция на ортодоксално мислещите сливенски първенци.

Към средата на XIX век хаджиите са сред онези сливенски граждани, които започват да изпращат синовете си в най- добрите за времето училища, да "инвестират" средства в тяхното образование. Георги х. Стефанов и х.Костадин х. Димитров учат в Робърт колеж. Първият продължава образованието си в Медицинското училище в Монпелие, вторият - в Одеското военно училище. В реномираното цариградско училище учи и Стефан х. Петров Бояджиев. В Куручешме в Цариград се образоват Сава Доброплодни и Анастас х. Добрев.

Просветният и културен потенциал на сливенските хаджии намира измерения в читалищната дейност. Между инициаторите за създаването на Сливенското благодетелно читалище през 1860 г.са х. Димитър х. Костов и х. Мина х. Янков Пашев, който е и първият председател на Българското читалище в Цариград.

В движението за църковна независимост една част от хаджиите категорично и ясно определят отношението си към чуждата духовна власт и се включват дейно в борбата. Други застават на страната на Цариградската гръцка патриаршия и възпрепятстват решението на църковнонационалния въпрос. Поп х. Димитър от църквата "Св. Димитър" се опитва за пръв път да чете Евангелието на български език. Въпреки че признават българската си народност, някои от хаджиите в Сливен не могат да се освободят от инерцията и поддържането на гърцизма намира реална опора сред тях. През 1834 г. х. Еньо и х. Гендо са инициатори за изграждане на клуцохорската църква "Св.Никола", като първият издейства фермана за построяването, а вторият авансира строежа с 22 хил. гроша. След четвърт век гъркоманът х. Гендо се обявява срещу въвеждането на българския език в богослужението и съгражданите му го изгонват позорно от същата църква. [31] Титлата "хаджи" носят и духовници - х. Стефан, х. Юрдан, х. Стоян х. Поп Маринов, х. Амфилохий и др. Двуполюсното поведение на хаджиите по отношение на църковния въпрос е обяснимо. Той е първият общобългарски проблем- обединителен и същевременно разделителен, който позволява на формиращите се обществени сили да изявяват идейния си потенциал.

Анализът на отношението на хаджиите към националнореволюционното движение е свързано със специфичните проблеми за съотношението между неангажираността, подкрепата и предателството. Без да се абсолютизира оценката за ролята на тази част от сливенското общество, трябва да се подчертае, че съпричастността избира преобладаващо легалните форми на политическа борба. Позицята на хаджиите е повлияна от редица обстоятелства- икономически и социален статус, типичните психологични черти и пр. Сливенските хаджии поддържат широки контакти с намиращите се в Цариград техни съграждани, оказали се в близкото обкръжение на ръководителите на легалнополитическите борби. Илия Недялкович, Димитър Добрович, Иван Добровски, Стефан х. Стефанов, х. Мина Пашев са в редовете на църковнонародните дейци и улесняват организирането на различни легални акциии.

Политическата активност, възникнала под влияние на Гръцката революция от 1821- 1828 г., е свързана с надеждата за извоюване на българската национална независимост. Големият родолюбец х. Нойко крие у дома си събраното оръжие и барут при подготовката на Заверата - 1821 г. По бреговете на Бяло море воюва х. Петър Христов. Неговият внук х. Иванчо х. Стоянов предава на д-р Симеон Табаков песните, които пеят преселите се във Влашко сливенци за Сава Бинбаши. Представител на гражданите на Сливен в 12-членната българска депутация до княз Ипсиланти е х. Михаил.[32] Между сливенските завераджии са х. Коста и х. Андон Сапурчи. В учреденото от Иван Селимински през 1828 г. „Тайно братство" влизат х. Нойко, х. Божил, х. Люцкан, Паскал х. Кутев, които приемат "чрез взаимна помощ да укрепват своето материално състояние и добро име".[33] През Руско- турската война 1828-1829 г. във волентирските отряди се включват х. Александър, х.

Гендо, х. Иванчо, х. Димо. По време на последвалото "Голямо преселение" в една от българските депутации до ген. Дибич, изразители и защитници на българските искания са х. Атанас х. Паскалев, х. Васил х. Михайлов, Цонко х. Койноулу от Сливен. Хаджи Никола Драгойчев набира българи за доброволческите отряди в Кримската война. В летописа на революционните борби записват имената си бунтовниците х. Йордан- убит в Цариград, х. Ставри, х. Стефан Копринаджи, х. Калуда и х. Мария в Търновското въстание 1862 г., х. Георги Вълчанов в Сръбско- турската война 1876 г., х. Димитър х. Петров Бояджиев- член на Сливенския революционен комитет 1876 г., х. Костадин х. Димитров- участник в Ботевата чета. Символ на българската национална революция е Хаджи Димитър, загинал като войвода на чета през 1868 г.

Разширили своя кръгозор след пътуването си до Света гора или Атон, сливенските поклонници развиват индивидуално историческо съзнание, компонент при формирането, укрепването и развитието на българското национално съзнание. Те се посвещават на делото да издирят и съхранят изгубените следи от родното минало. Интересът на поклонниците към писменните и веществени паметници от историята носят полъха на общественото обновление. Те стават белег за формиране на обществена потребност от осъзнаване на националната индивидуалност и минало. Мнозина от сливенските "ярьм- хаджии" и хаджии осъзнават необходимостта да се запишат събитията от настоящето, за да бъдат изпратени в бъдещето. Хаджи Юрдан- Иван Селимински твърди, че никой няма право да се гордее с "наследено име", защото нравственото благородство е вродено и придобито. Същевременно той подчертава, че неговият род има 500-годишната история, написана от свещеник Протофан и скътана като голяма ценност в семейния иконостас. Ръкописът е изгубен по време на "Голямото преселение"."Имаше и стари хрисовули и турски султански фермани, които вуйчо ми Гендо Вълков, първенец в разстояние на 25 години, тогава ги събра, за да не се изгубят - отбелязва Селимински-вярвам, че те още се пазят там, както и премного бележки на същия за разни важни събития в Турция в негово време".[34] Д-р Иван Селимински продължава родовата традиция за съхранение на историческата памет. Неговите "Исторически спомени" са важен извор за възрожденското време, защото той е описал събития между 30-те и 60-те години на XIX в, в които е участвал или е бил свидетел. Осмисленият дълг към писаната история остава нереализиран в пълен обем, но е заложен като важен компонент за духовното пространство на поколенията: „Аз в беглото си историческо изложение като оставих тук-там празднина изказвам желание, дано един ден да се изпълни туй благополучно".[35]

Ако Сливен има в лицето на д-р Симеон Табаков своя голям изследовател, то неговото дело е продължение на започнатото от баща му. Х. Киро Маринов Табака- възпитаник на Добри Чинтулов, Сава Доброплодни и х. Димитър х. Костов, ревностен четец на Георги С. Раковски - оставя летописни бележки за времето от 1863 г до 1878 г. За някои събития през този период те са единствен извор - например, за преминаването през града на банатски преселници и др. Семейството притежава богата библиотека с печат "Из книгите на х. Киро Маринов Табака".[36]

През 1830 - годината на безпокойство, обърканост и неизвестност, свещеникът х. Стоян Йовчев съхранява и пренася във Влашко „свети черковни одежди"- знак за опазване на българщината, на паметта за родното място. По- късно те са върнати от семейството му в Сливен.[37]

Поклонението пред Божи гроб носи престиж, който сливенските хаджии демонстрират, но и с достойнство защитават. Белег за материално благополучие, стремеж за показност, но и с много усет към красота и функционалност са техните домове. Хаджитеневата, Хаджиманоловата, Хаджистефановата, Хаджиданчевата, Хаджидимитровата къщи в Сливен се отличават с архитектурния си образ, своеобразни фасадни елементи, с представителен характер, с богато разработени дърворезбени тавани, с декоративно изписани алафранги. От тщеславие и самолюбие или от осъзнат обществен превес и увереност х. Данчо поръчва портретът му, в цял ръст , да бъде изрисуван на стена в една от стаите на неговия дом. Стенописът, един от малкото с подобно местонахождение у нас, е направен от неизвестен тревненски майстор с размери 2.7м/76см.[38]

Знак за престиж са личните печати. Такива имат търговците х. Янко Пашев, х. Стефан х. Стоянов и др. Между най- добрите образци на възрожденски лични печати е този на д-р Иван Селимински, тръгнал 14-годишен на поклонение по светите места. Поставяйки на личния си печат белег за съсловна принадлежност- сокол, "лекар хаджи Юрдан Селимински" не проявява приповдигната изкуствена гордост, а самоувереност на стойностна, цивилизована личност, принадлежаща към народ със "старо достойнство". Вдясно от квадратния щик със сокола е поставен друг класически хералдически елемент- лъв, чиято символика се свързва с царственост, смелост, благородство.

Отишли до Светогорските манастири, Рилската обител или Ерусалим- пътищата на поклонението и молитвата, у хаджиите се поражда порив не само да дадат "за душата си", но и да направят нещо за другите - "да се помни и поменува".

Несъмнено тяхното дарителство отразява засиленото им самочувствие, то е публична демонстрация на титлата. На фона на запустелите български светини, нарастващите просветни и културни нужди, хаджийското пътуване е суетна и безмислена цел. Но сливенските хаджии са давали своята лепта за съхраняване на знакови места и прояви на българската духовност. Между спомоществователите на трудовете на Юрий Венелин са сливенските преселници х. Нойко х. Божилов, х. Йоан Дучович, х. Петър х. поп Василев, х. Георги П. х. Райнович. Издаването на Месецослов през 1840 г. е подпомогнато от х. Янко Георгиев Пашоглу и х. Йоан йерей Дохиару.[39] Таксидиотите на Хилендар и Зограф х. папа Исая, Методий и Никанор с личен пример подтикват сливенци да станат спомоществователи за издаването на "Христоития" от Райно Попович и превода на "Повест или поучение християнское" от Петър Давидов. Настоятел за сп. „Любословие" на Константин Фотинов за Сливен и Котел през 1846 г. е х. Михаил Минчович, а издаването на "Общо землеописание" е подпомогнато от х. Данчо.[40] Х. Констандин, х. Генчо, х. Стефан х. Стоянов, х. Лука х. Данчев, х. Стефан х. Михалев, х. Янаки, х. Георги Костадинов, х. Тодор, х. Илия Райнов подпомагат Писмовника на Сава Доброплодни, а х. Мина Пашев - преведения от Добри Войников сборник от френски съчинения.[41]

Спомоществователството на хаджиите е насочено най- често към училищата, църквите, читалището. Благодетели на сливенските училища са х. Юрдан /д-р Иван Селимински/, х. Мина Пашев, х. Коста х. Михайлов и др. Х. Добри подпомага изграждането на стария Новоселски мост и делото му било запаметено с поставената там плоча. През 1875 г. х. Щилияна дарява 100 турски лири за направа на чешма при "Лъджите" /Сливенките минерални бани-б.м./. Подарената от х. Божил къща приема първия сливенски митрополит Серафим, х. Йова Маркова оставя къщата си за метох на църквата "Св. Никола".[43]

Заедно с голямата роля, която изиграва за разчупване на локалната ограниченост в представите на много сливенци за света, поклонничеството се явява и традиционна форма за материално подпомагане на просветни и културни средища. В богатата дарителска деятелност на сливенските хаджии не може да се съзира само суетност и показност. Защото дарителството остава през бродовете на времето като знак на родолюбие, нравствена проекция на едно патриотично дело.

След Освобождението сливенските поклонници запазват позициите си в обществения и културен живот, но за кратко. В работата на градската община активни са х.Димитър Димитров, х. Абрахам и др.[44] Х. Добри Бояджиев и х. Анастас х.

Кондев са членове на Сливенския окръжен съвет, вторият е избран през 1886 г. и за депутат в IV ОНС.[45] Острастените политически борби, новите икономически и социални условия ограничават представителството на хаджиите. Поклонничеството остава в XIX век, макар сливенци да пътуват до Божи гроб до края на 20-те години на XX век. Например, през 1925 г. семейството на търговеца Васил Дедов дарява финансови средства на училищата в Сливен преди да тръгне на хаджилък.[46] Не е изследван въпросът за ролята на Сливенската митрополия за организиране на поклоннически пътувания. През 1910 г. е образувано "Благотворително дружество за подпомагане българи поклоници в Ерусалим", което е под покровителството на Св. Синод.[47] Дейността на сливенския клон на това дружество може да бъде обект на друго проучване.

С пристрастна емоционалност и исторически романтизъм, с обективност и съхранена памет за някогашните поклонници, напомнят запазените фамилни имена в Сливен - Хадживасилеви, Хаджиданчеви, Хаджииванови, Хаджигенчеви, Хаджихристови, Хадживълкови, Хаджилукови, Хаджидимитрови, Хаджидобреви, Хаджиминови...

Хаджийството е част от равнището на обществена организираност през възрожденската епоха- предпоставка за национална сила и значение. И в Сливен то е в основата на най- големите промени в живота на българите- създаване на собствен интелектуален потенциал, на собствен елит в стопанския, религиозния, културния и управленския живот. Едно епизодично проучване, като настоящето, несъмнено игнорира някои аспекти от темата. Изясняването на цялостната функция и социална роля на сливенските хаджиите е оптималният резултат от бъдещи исторически изследвания, обхващащи по- дълъг период от време, базирани на по-щедра изворова база и разностранен научен анализ.

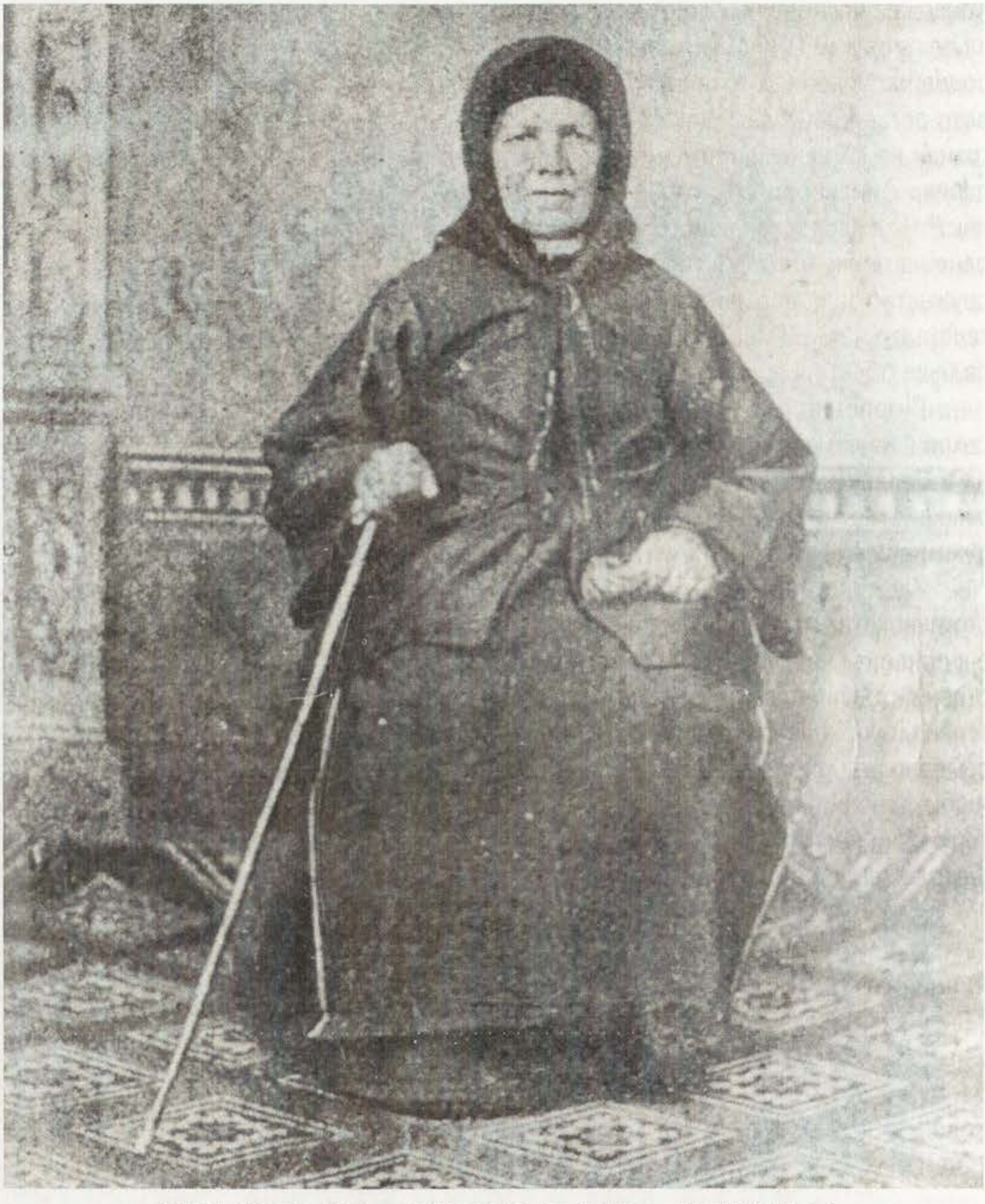

Обр.1- Хаджи Маринка Асенова /ок.1805 г.- 20.IX.1888 г./, посетила Ерусалим през 1842 г. Майка на войводата Хаджи Димитър.

БЕЛЕЖКИ

[1] Иван Шишманов. Иван Добровски- Български преглед, год. II /1896/, кн.7- 8, 147

[2] В.Дечев. Сливен през Възраждането - В: Сб. Култура, църква и революция през Възраждането. Сливен. 1995, 76

[3] С.Табаков. Опит за история на град Сливен.Т.II, С., 1929, 189

[4] М. Греков. Поетът Добри Петров Чинтулов. -/Из Сливенските ми спомени/- В: Юбилеен сборник на българското народно читалище "Зора",С., 1910, 109

[5] Г.С. Раковски. Няколко речи о Асеню първому великому царю българскому и сину му Асеню второму. Белград, 1860, 47

[6] Хр. Христов. Паисий Хилендарски. Неговото време, жизнен път и дело. С.,1972, 32

[7] Хр. Христов. Паисий Хилендарски и Българското Бъзраждане.- Сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха. С., 1962, 44

[8] Хр. Христов. Паисий Хилендарски. Неговото време..., 173-174

[9] К. Стоилова. Поменик на Хилендарския манастир от 1767 г.- Исторически преглед 1978, №3, 95,101

[10] В. Кънчов. Българско просветително огнище в началото на 19-ия век.- В : Юбилеен сборник послучай 25- годишнината от първия випуск на Габровската Априловска гимназия. Пловдив, 1900, 104

[11] М. Ковачев. Град Сливен през XVIII и XIX в./ Нови исторически вести и бележки открити в Зографския манастир/.- Изток, бр.173, 29 май 1938 , 3; Град Сливен през средата на XIX век. Зографският метох в Клуцохор.- Изток, бр.289, 29 ноември 1940 , 1; бр.290, декември 1940, 1

[12] М. Ковачев. Зограф. Изследвания и документи. Ч.1.С., 1942, 66-75

[13] Регионален исторически музей- Сливен, отдел "История на България XV-XIX в", инв.№539 В, 794 В, 925 В, 926 В, 1050 В и др.

[14] Пак там, инв.№167 В

[15] Пак там, инв.№800 В

[16] Ив. Шишманов. Цит.съч., 144

[17] Писахме да се знае. Приписки и летописи. Съст. В. Начев, Н. Ферманджиев.С.,1984, 98

[18] С. Гюрова, Н. Данова. Книга за българските хаджии. С.,1985, 329

[19] Регионален исторически музей- Сливен, отдел "История на България XV- XIX в", инв.№ 2464 ВС. Дневникът е публикуван от гръцкия историк Пенелопи Стати през 1984 г.. Изразявам благодарност към проф. Надя Данова, която предостави на музея превод на онази част от дневника, която се отнася до пребиваването на Хрисантос Нотарас в Сливен

[20] Ив. Шишманов. Цит.съч., 145

[21] Родословие на семействата Козаровци и гр.Сливен.С., 1929, 25

[22] С. Табаков. Цит. Съч. Т.1, 1986, 268

[23] К. Велики, В. Трайков. Българската емиграция във Влашко след Руско-турската война 1828-1829 г.С.,1980, 127

[24] Библиотека "Д-р Иван Селимински".Кн.2, С., 1904 , 78.

[25] Регионален исторически музей- Сливен, отдел "Нова и най-нова история".

[26] Държавен архив- Сливен, 46К,.1, а.е.1, л.12; РИМ- Сл., отдел "История на България XV- XIX век", инв. №1802 В.

[27] С. Доброплодни. Кратка автобиография. С., 1893, 6

[28] Каталог на изложба "Поклонници по светите места", Сливен, 2002, 41.

[29] С. Табаков. Цит. съч. Т.2. 2002, 243.

[30] НБКМ- БИА, ф.28, оп.1, а.е.6, л.76-85; Юбилейна книга на катедралний храм Св. Димитър в гр. Сливен 1831-1931. С., 1931, 71-77, 101.

[31] Юбилейна книга на храма "Св. Никола". С., 1934, 22, 37.

[32]С. Табаков. Цит. съч. Т.II.1924, 61, 63.

[33] Библиотека "Д-р Иван Селимински". Кн.IX.С., 1928 .40-41.

[34] Библиотека "Д-рИван Селимински". Кн.I, С.,1904, 87.

[35] Библиотека "Д-рИван Селимински". Кн.II, С.,1904, 43.

[36] Регионален исторически музей- Сливен.Отдел "История на България XV- XIXв.", инв.№128В; Библиотека "Зора"-Сливен, инв.№272.

[37] НБКМ-БИА, ф.28, оп.1, а.е. 6, л.43.

[38] Художествена галерия "Димитър Добрович"- Сливен, инв.№ 147 Стенописът е демонтиран, реставриран и консервиран от колектив на НИПК, ръководен от реставратор Златка Кожухарова. В ХГ се съхранява и направеното копие.

[39] Регионалин исторически музей - Сливен.Отдел "История на България XV-XIXв.", инв.№116В; Сб. Българите в Румъния XVII-XX в. Документи и материали.С., 1994, 62-68.

[40] Пак там, инв. №1042 В.

[41] Пак там, инв.№966 В, 1691 В.

[42] Напредък, бр.73, 20 декември 1875.

[43] Юбилейна книга на храма "Св. Никола" в г.Сливен, Сливен, 1934, 41.

[44] ДА- Сливен, ф.44К, оп.1, а.е.1, л.2,50-51, л.63.

[45] Съветник, бр.3, 2 януари 1881, 2; бр.15, 17 март 1882 , 1.

[46] Правда, бр.402, 14 март 1925, 4.

[47] Регионален исторически музей- Сливен. Отдел "Нова история", инв.№9662 НИ.

ПО СЛЕДИТЕ НА "ГОЛЯМОТО ПРЕСЕЛЕНИЕ" ПРЕЗ ДОБРУДЖА ПОГЛЕД ОТ ЕДНО ТЕРЕННО ПРОУЧВАНЕ

Мария Кирова

В историческата памет на българите е съхранено понятието "Голямото преселение", което обхваща особено тежкия и драматичен процес на емиграция след Руско- турската война от 1828-1829 г. Този процес продължава интензивно почти до 1838 г. в посока към Дунавските княжества Влахия, Молдова, към Бесарабия и Кримския полуостров. Наред с последвалите реемиграционни движения, той несъмнено определя основните характеристики в стопанския, демографски и духовен облик на една огромна част от българските земи. Не би било достатъчно, ако паралелно с най- засегнатите югоизточни български територии- сливенско, новозагорско, ямболско, карнобатско, айтоско, одринско и пр., където тази мащабност е безспорна, не се обърне внимание и на резонанса на този процес по отношение на Североизточните български земи. Всъщност връзката между големите миграционни потоци едва ли се нуждае от допълнителни доказателства- направените още преди десетилетия проучвания, както и съвременните такива, потвърждават категорично значимото отражението на посочените процеси в Добруджа- Северна и Южна, както и в нашето Причерноморие.

Особено впечатляваща е преценката на проф. Михаил Арнаудов след голямата Добруджанска експедиция през Първата световна война, инициирана от Генералния щаб на българската армия. Като член на екипа изявени учени, работили през 1916 и 1917 г., той има блестящата възможност да посети територията на Северна и Южна Добруджа, да се срещне с достатъчно много "преселенци". И в своите записки да потвърди следното: „Ала в повечето останали села около Тулча, Бабадаг и Кюстенджа ние намираме пъстър конгломерат от преселенци и бежанци, надошли от различни краища на Източна България- именно от Шуменско, Котленско, Сливенско, Старозагорско, Пловдивско и Одринско, така, че Добруджа ни дава миниатюрна картина на близо половин България"[1] Подобни са констатациите и при научния анализ на събраната дотук информация от теренното изследване "Исторически и етноложки проблеми, свързани с "Голямото преселение" от българските земи след 1830 г.", проведено в Добричко през м. юли 2005 г. от специалисти в Регионалните исторически музей -Сливен, Добрич и СУ "Св.Климент Охридски". Всъщност нашата основна цел беше- върху основата на известните факти да се потърси знанието за тези драматични събития, съхранено в етническата памет, но вече на друго времево и оценъчно ниво.

Повече от основателни са причините, които насочиха нашето внимание към Добруджа, като основен магистрален поток на емиграционните вълни, свързани със стопанските и с политически фактори през XVIII- XIX в. /войните между Русия и Турция, османските феодални размирици и т.н./ Напълно логично е обстоятелството, че именно през добруджанската степ преминават онези постъпателни и различни като интензитет кервани от бежанци в посока Дунавските княжества и Южна Русия и обратно. От друга страна- пак там, в нейните полета част от тях намират своето ново заселище и препитание, създават нейния нов демографски облик. Известен факт е, че тази колонизация на Добруджа е особено бурна от началото на 30- те години на XIX в., при това тя се определя като особено важен път, чрез който се възстановява българската народност там. Защото Руско- турската война от 1828 -1829 г. допринася коренното българско население да бъде буквално "пометено" на север, отвъд Дунав; когато по думите на Хелмут фон Молтке- след тази война, Добруджа представлява "една пустиня, каквато не би могла да се очаква в средата на Европа" [2]

В процеса на подготовка и провеждане на теренното ни изследване от особена важност за нас бяха поредица проблеми, свързани с доизясняване на детайли около причините за "Голямото преселение": организацията на керваните /или опитите за такава организация/; опитите за организация в новонаселените места; маршрутите по които става предвижването до р.Дунав и отвъд нея и пр.

По отношение на последните- т.е. маршрутите, е необходимо е да се подчертае, че те не са избрани произволно. Излишно е да се съмняваме,че тези маршрути са предварително съгласувани с руските власти, след което маркирани. Що се отнася до специалните указания, част от тях се съдържат в изпратения отговор на Главнокомандващия руските войски - ген. И. И. Дибич Задбалкански до сливенските първенци, съставен в щаб- квартирата му в Бургас, 9 януари 1830 г. Всъщност това са поредица от конкретни инструкции, насочени към християнското население от Тракия и Причерноморските ни земи, принудено да напусне своя роден край. Текстът е съхранен в историческите записки на д-р Ив. Селимински, написан на сливенско наречие, с гръцки букви. Посоченият "джовап" /отговор/ на московския везир дава отговор на поредица въпроси, свързани с предстоящото за хиляди фамилии съдбовно изпитание. Това, което пряко се отнася до земите, през които трябва да преминат и евентуално да останат там, намираме в няколко поредни указания: в пункт 6 четем следното: "Керванити на преселницити не ша влизат в селата и касабити /градовете/ дету ги наредихми горя, ами ша кундисват /отседват/ отвън тях малку далечку..." [3]

Преди всичко в източниците се очертават основните направления на придвижване: първото в посока към Бургас и по крайбрежието; другото- от северното подножие на Балкана /като изходна точка са, разбира се, проходите/, на североизток /вероятно през Шуменско към Варна и от там- вече по крайбрежието в посока Бабадаг и Исакча. Значителна част от българските преселници поемат пътя по море - от Месемврия, с кораби към Одеса и Крим. Останалите- от сливенско, новозагорско, старозагорско, ямболско, одринско и други региони от югоизточните български територии, се придвижват по суша- през проходите на Източния Балкан, през Лудогорието, Южна и Северна Добруджа.

Според проучването на д-р Симеон Табаков официалният маршрут на сливенци /освен по море/ минава през Бургас, следва пътя край Месемврия, проходът Дервиш Йован, Варна, Каварна, Мангалия, Кюстенджа, Бабадаг, Исакча. Само някои от закъснелите кервани преминават през Чалъкавашкия проход. Граничните пунктове за преминаване през р. Дунав са: за Русия - през Тулча - Сату Ноу; за Влахия през Силистра - Калъраш, Хърсово - Пиоа Пиетри, Исакча - Браила.[4]

Изключително трудно е да бъде установена, дори в нейните приблизителни параметри, величината на потока от преселници - българи. Това отново се потвърждава от поредица документи на княжеските погранични служби във Влахия, на руските пропускателни органи, натоварени с нелеката задача да внесат елемент организация в този процес. Тук ще цитираме само един доклад до изпълнителния Диван на Влахия за преминалите през пункта Пиоа Пиетри бежанци от 30 май 1830 г. Според длъжностното лице- постелничел Илие, за времето от 7 до 19 май са излезли от карантина и потеглили към град Браила общо 263 семейства - или 1443 души; остават все още там - 200 семейства - или 1200 души. Съобщава се, че освен това се очаква да пристигнат на този пункт поредните 287 семейства, "които ще дойдат от град Сливен и селата му, с поименен списък... Всички отиват към Браила и казват така, че няма да отиват из страната във Влахия, а ще се съберат в Браила, понеже така ще имат връзка с техните първенци, които ще идват с кораби в Галац, и от Галац - в Браила с имуществата си. И както постъпят първенците им, така ще постъпят и те, защото те кола от кола не се разделят; не се отделят и тези, които вървят пеша без коли." [5]

Очевидно докладът на влашкия чиновник ни дава много повече детайли по организацията на преминаващите кервани- цитираното насочва по- ясно към конкретните намерения и надеждите на тези прокудени маси народ. Става ясно, че са правени опити за някакви предварителни договорки и споразумения, доколкото това е било възможно при доскорошната военна ситуация. Освен това преселниците имат намерения едва след събирането си в Браила да се разпределят в страната, а вероятно това е било съобразено с тяхната социална и особено икономическата им диференциация. Затова според румънските власти се очаква, че освен граждани, ще дойдат и земеделци, които "ще създадат махали и ще се разберат с господарите на мошиите, където ще се установят чрез писмени договори..." Констатира се, че българите се стремят към водите на Горен Бузъу, към Къмпина и Плоещ, Търговище и Къмпулунг, към Питещ, т.е. повечето към полето, а "където няма голяма гора, не приемат, повечето искат воденици и гори, да може всеки да върши търговията си, така, както са се разбрали помежду си." [6]

Това, което има пряко отношение към темата за "разстановката" на тези хора, се преплита с поредица взаимносвързани обстоятелства: условията по пътя, карантината и преминаването на граничните пунктове, разпоредбите, които им предявяват властите в Дунавските княжества, в Южна Русия и т.н. От особено значение се явяват напълно основателните претенции, например, на градското население на Сливен, на Ямбол и др. Техните изисквания са свързани с утвърдения им начин на живот, както и със самочувствието им на просперирращи дотогава занаятчии и търговци. В този смисъл са им потребни именно градските условия за живот- съвсем не е случайно тяхното установяване в големите румънски градове, както и опитите им за създаване на нови градски поселища /напр. Болград/, при това задължително в близост до големите търговски пътища. Според съвременници на събитията по- голямата част от селското население от сливенско се заселва в Бесарабия; преди това "из пътя мнозина са били принудени да останат по селата, особено в Североизточна България, както са правили най- вече селяни от сливенско..." [7]

Затова, съвсем целенасочено, при нашето теренно обхождане в Добруджа през 2005 г. бяха посетени селища от днешните най-североизточни български земи от общините Добрич и Генерал Тошево, набелязани при предварителните ни проучвания. Неслучайно там се получи очакваната разностранна, а като се има предвид времевата отдалеченост от цитираните събития, често пъти удивително детайлна информация. Ценното в събраните селищни и преди всичко родови предания се явява не само знанието за произхода на рода, но и това за някои елементи при организацията на самия преход; за маршрута; поредното потвърждение за напълно преднамереното поведение от страна на турската държава и мотивацията на властите за това.

В предание от с. Смолница, общ. Добрич се твърди, че началото на преселването им става след Дибичово време. "От Елена са тръгнали нашия род. Било пролетно време, казваше дядо. Отишли до къде са ходили и са дало такъва заповед - да се връщат назад и дядо ми като върели се така край морето, ний на туй казвахме гьоля, не знаейми море како е. Като вървели и като са стигнали до туй село Каранасуп /Каранасуф - б.м./- то било турци. Изляла една заптия и спряла народа, който с каруци и с каквото са били там им казал: "А бе хора добри тукачка останете- има пасища, има земя, кой колкото мой да работи, да оре, да се храни. Останете тука!" Много хора са се върнали ама и много хора останали. От Елена бил тамъзлъка..." [8]

При съществуващата дистанция- повече от век и половина, ни беше предварително ясно, че е невероятно трудно, почти невъзможно, да се стигне до задоволителни статистически сведения за броя и съотношението на онази част от българите, придошли от Горна Тракия, от поречието на Тунджа и черноморското крайбрежие, част от балканските селища. Според някои историци само след 1829 г. повече от 100-хилядно българско население напуска родните си места и създава преселнически колонии предимно във Влахия и Южна Бесарабия. [9]

Несъмнено, за изчерпателен поглед върху темата е повече от наложителна и съответната работата в архивите на Южна Русия, Румъния, Молдова, Турция и пр., както и в селища, създадени от българските преселници в първите три от цитираните държави.

Същевременно едно макар непродължително изследване в предварително набелязаните селища в Добричка област ни убеди, че все още може да се получи информация за степента, направленията и многообразието на "Голямото преселение" след Одринския мир, както и за последвалите го по- късни такива. В хода на работата ни с информатори се достигна, макар и не толкова често, до добре запазени родови спомени, свързани с драматизма по време на изселването: "На свекърва ми родът е от Сливен. Дядото го заклали турците, останала само бабата, много стара била- към 80 години. Майката я няма, бащата го няма- убити. Остават четири деца при бабата-едно момиче и три момчета били. И като тръгнал кервана да бяга- те нямали ни каруца, ни нищо. Бабата им казала:" Я станете баба да ви умия, да ви облича вий да тръгнете подир кервана.Дето иде кервана там ще идете и вий. Ако съм жива, ако ме оставят турците- ще оживея. Аз съм стара, за мене недейте да мислите". Момиченцето- на свекърва ми майка й - било 5-годишно и го уплела на 12 плитки. И ги прекръстила:"Тръгнете вече." Тръгнали подир кервана. Вървели, вървели, те им са подбили кръчката. И като се сбрали на конак да нощуват, мъжете се сбрали и казали: "Дайте да ги вземем тез деца, да ги пръснем по каруците." Сестричката все на гръб я носели, редували се тримата. И те се заселват в Тулча. Там имало фабрика за свещи. И хората казали на свещаря:"Няма ли работа за тез деца, да ги вземете-момчетата." Най-голямото момче било на 12 години. Според него останали и другите. Мария се казвало момичето." [10]

В спомените си, един от организаторите и покровители на преселващите се българи- д-р Иван Селимински пише: "И тъй като съдбата не е определила да живеем в бащина земя под едноверско и народно управление, нека се преселим там, дето има такова". Всъщност той прокламира именно този тип управление сред сънародниците си- не просто смяна на местожителство, а изграждането на система от непознати дотогава политически и обществени условия, които да им гарантират свободното ползване плодовете на своя труд, "бидейки защитени от произвола на по- силните". На човека му са нужни онези "писмени или неписмени правила, с които да съобразява и мери всекидневните си дела и поведение, ограничавайки неразумните си подбуди, които увреждат съжителите му" [11]

Когато днес, на техните потомци, им задаваме въпроси относно причините за преселението, получаваме разностранни отговори, но в основата на повечето те поставят принудата, насилието, липсата на друга възможност за оцеляването на селището, рода и отделната личност. Разказите започват с поредица от времеви и пространствени топоси: "когато са ги прогонили турците", " те идат тукачка от оттатък /или от онъз Добруджа/Северна Добруджа - б. м./; идат "отдолу, откъм вашити Балкани"[12] "През турско време са прибягали в Румъния, в Демирджа / родът Жечкоалар от ямболско, по принуда/, а "повечето родове в Житница са от там придошле- от югоизточна България, има и от Старозагорско и от Габровско".[13] Сравнимо по- рядко се фиксират отправните селища /но макар и оскъдна, за нас това бе особено ценна информация- б.м.М.К./, докато споменът за поне един от крайните пунктове, където намират убежище, е по-конкретен. Обяснимо по- пълни и обстоятелствени са спомените, отнасящи се до последното голямо преселение от Северна към Южна Добруджа, съгласно клаузите на Крайовската спогодба от 1940 г.

Наред с причините, индиректно се обозначава масовостта на процеса, като се посочва войната от 1828- 1829 г., или "Дибичово време". По- рядко, но се получават и следните отговори, основани на причинно- следствените механизми в рамките на един наистина впечатляващ по мащабите си процес: "Дошле с генерал Дибич, когато става масовото изселване..., къту минава Дибич със вуйската, българити са присъединяват- масово- ямболци, сливенци, тракийци. Когато дават свобода на сърбити и на гърцити, нащи и те са надяват, ама на тях нищу ни дават. Пък помагали на вуйскити, ако останат там- страхуват са, турцити ши ги изколят."[14] "С войскити са тръгнали, тъй са водеши"... "Прапрадядо ни е дошъл от сливенско". [15]

Макар и рядко, но информацията съдържа и неочаквано подробен елемент на съпоставка и частична характеристика, посочва се и една особена, различна ситуация в сравнение с други военни сблъсъци: "Него време войската /армията на ген. Дибич-б.м./ била доволна, много богата и не са засягали отдето минали населението, получавали сичко от продоволствието си. И тез нащи, са присъединяват, щот ги й страх да останат."[16]

Всъщност изводите от нашето теренно проучване ни се налагат последователно: Преди всичко необходимостта да изминат десетилетия /особено след Одринския мирен договор/, за да се възстанови нормалният стопански ритъм на живот, съпроводен по обясними причини от усилията на централната османска власт, с цел да прекъсне процесът на обезлюдяване на Добруджа. И обстоятелството , че от бежанците, придошли от южнобългарските земи, се очаква да помогнат за една сериозна промяна в демографското и, разбира се, за стопанското състояние тук. Затова в статистиката за "Восточно- северна България", публикувана във в. „Цариградски вестник" през 1850 г. се посочва: "В гостолюбивите пазухи на Доброджа прибегнали са толко злополучни человеци, щото целий народ на това красно място составлява се сега от людие, които най- напред се лишиха от своето отечество и не имаха от що да живеят. Подбуждани от нужда да найдат едно прибежище и мало хляб, двадесет разни народи дойдоха в това място и найдоха тамо не само потребното си препитание, но и средства да добият едно доста почтено имение." [17]

Въпросите, свързани с процеса на реемиграцията бяха втората, неотделима част от работното ни проучване. Резултатите са сходни- получава се доста точна картина /на ниво родово предание/, както за причините, така и за новите поселения на бежанците отвъд Дунава. Прави впечатление, че в устните разкази се обозначават две места: Бесарабия и "онъз Добруджа" /Северна Добруджа- б.м.М.К./, като изходни пунктове за обратния процес на реемиграцията. При това информаторите имат предвид тамошните селски райони, откъдето се завръщат много от родовете след Крайовската спогодба.

На този етап не се установиха "преселенци" от градовете във Влахия и Молдова, което от своя страна налага предположението, че по- голямата част от завърналото се назад население е селско, с предпочитания към земеделски поминък. Например родът на дядо Желю Деличобана тръгва от сливенското село Атльоглу /Коньово/, стига до Кубей, зад Дунава, заселва се в с. Ак бунар, където имало чифлик, после една част отиват в с. Потур, оттам се връщат в Южна Добруджа, установяват се в с. Кардам и в съседните села. В Ак бунар с него имало още няколко фамилии - на Дядо Стою Бахчованина, на Христо и Велко Кирови, на Костадин Соргуча и др.[18]

През голямото времево отстояние, сериозните усилия на Високата порта да си върне част от българското население, т.е. своите данъкоплатци, днес се предава в следния вид: българите не искали да се връщат от новите места, особено пришълците в Северна Добруджа, но по него време Великите сили почнали да търсят сметка на Турция защо ги е прогонила. "Търсят им сметка дет са се пръснали тез хора. Тръгнала една турска делегация да ги агитира да се върнат, ще им дадат земя, щото Добруджа останала пуста. "Хем Добруджа да са засели...Агитират ги, няма да ги закачат. Няма да идат на техните места /по родните си места-б.м./, кът са страхуват от местните турци, тука ще останат, оземляват ги." [19]

Една от сериозните причини /в случая от икономическо естество/ за връщане обратно в пределите на Добруджа от Бесарабия, т.е. вторично преселване, намираме в предание на котленски род: "Бащиният ми род е от Сливен- Герасимови, майчиния са от Котел- Яковци. Бабата на майка ми била 5-годишна. Тръгнали с голям керван, отишли в Добруджа, там не оземлявали. Казали, че в Бесарабия е пусто. Заселили се у Чешмелий, там им дават земя. Седем години у Бесарабия е било голям катлък - голяма суша. Вятърът като духнел вземал пръст от земята. Изнасяли дрехи да продават . Баща ми бил на 7 години, майка ми на 3 години и половина и идват у Констанца- в село Градина. Баща ми е роден 1880 г.- Михал Герасков Трандафилов се казва".[20]

Прави впечатление, че сред настоящите наследници на някои преселници от Северна Добруджа се среща двупосочната информация относно техния родов корен. Кольо Енчев Химчев, роден в с. Горна Чамурлия /С.Д./ е убеденен, че територията около Тулча и Кюстенджа столетия наред е била чисто българска. "Ний сме там от предядовците "джет- биджет"- още от минали времена". Той твърди, че неговият прапрадядо Химчо е именно от това село, само през Освободителната война за кратко намират убежище в Русия, но отново се завръщат в родното място.[21]

В същото време в спомените на българин от с. Ичме, Ямболско, намираме, че именно в Горна Чамурлия се настаняват негови съселяни, както и такива от с. Ахлатлий, съседно на Ичме. Те са част от тези, които се завръщат от Бесарабия. Като имаме предвид преобладаващия български характер на населението на Северна Добруджа, можем да предположим две възможности: първо, че става дума за смесване на коренно /местно/ българско население с новопристигналото от юг; второ, че потокът от ямболско е значително по- ранен, дотолкова, за да се изгуби тази информация в "живата памет" на днешните горночамурлийци. Очевидно става дума за "напластяване" на информация за заселници в споменатия регион, относима към доста отдалечени времеви периоди.

Когато получаваме сведения къде точно са разселвани хората от дадено село, /от СД през 1940 г. - б.м./ макар и частично можем да проследим разнопосочието в родословията, тръгнали от южните подбалкански земи през 30- години на XIX в.: "В съседното село Добрево се съ ут нащу селу и те- чамурлийци, от Горна Чамурлия. Добрево, Свубода, Овчарову, Къпиново, Пчеларово, Дъбовик- се са от нащо село и от съседните села- твърди К.Химчев. В село Царевец пък са от едно съседно село- Бей даут, съседно на Чамурлия, Сев. Добруджа. Селата Царевец / Каралез/, Стефан Караджа, Божуровец, Паскалево, Росеново- и те са се ут ино село."- т.е. налице е стремежът да се спази принципът за компактно поселищно настаняване на бежанците. Разположението им в днешния добрички регион ни се обяснява със споразуменията около Крайовската спогодба - 1840 г.: „Те тъй съ ги напраяли нъ времиту, че тез села същити пак да си кумшулуват." [22]

Паметта за рода върви естествено свързана с паметта за родния край. Изрично ни беше посочено, че докато още са живели котленци в с. Йовково, те били от хората, които "знаят много за Стара България" /територията на юг от Дунав- б.а.М.К./ ,докато днес селото е с татарско население, което изключва възможността за подобна съхранена информация. Селата Амамджий и Касапкьой /СД/ били близко - на 11- 12 км едно от друго; във второто от тях живеел родът Карастанчови- "те били преселници от Котленско". [23]

Очевидно и в споменатите селища от Северна Добруджа са битували пространствените топоси - "Стара България", отвъд "Вашите балкани", "от Тракия" и др., като отправни понятия, посочващи мястото, откъдето някога са тръгнали дедите на заселилите се там родове. Натъкнахме се дори на някои запазени фрагментарни спомени: името на махалата, например "Гюр чешма" в Сливен; относно точното място на брега на Бяло море, където е минало детството на хората от друг род; раздялата с немощните родители и близки, несмогнали да тръгнат с керваните на път; мелодията и текста на песента "Бимбаши оди из Сливян,/ из сливнянските улици..." При това малкото, което се знае, /често пъти по убедителни причини/ се възвеличава до степен, далеч от вероятната: според член от рода Сивкови, тяхната прабаба в Сливен най- напред е била женена за самия Хаджи Димитър, дори се твърди- "той бил най- силният войвода, целият бил с пищови и ножове", друг път се посочва родството със самия Васил Левски и т.н. [24]

През цялото време на теренната ни работа у нас се затвърди убеждението, че за „разкодирането" на съхранения богат и осезателно характерен диалект от сливенско, елховско, ямболско и др., би могъл да помогне съответният специалист- чрез методите на диалектологията, езикознанието и пр., да се допълни и доизясни значима част от проблема "преселението" или "преселенията" през XVIII - XIX в.

Започналото теренно обхождане в Североизточна България е част от замислено по- мащабно проучване на проблемите за емиграция, вътрешни миграции и други сходни процеси, свързани със значими събития от доосвобожденската ни история. Събраното до тук ни провокира, а наученото в селищата на място ни дава достатъчно интересна информация, за да продължим в следващите години работата по същата тема. Надяваме се обобщените резултати да допълнят представите не само за демографската картина в един по- широк периметър от българските земи, но и мащабите на поредица политически, стопански и културни процеси, сътносими със съдбата на българската доосвобожденска нация.

БЕЛЕЖКИ

[1] Сб. Добруджа. География, история, етнография, стопанско и държавно- политическо значение. С., 1918, с. 137.

[2] В.Тонев. Добруджа през Възраждането, С.,1973, с.15- 16.

[3] Библиотека д-р Иван Селимински, кн. IX, С., 1928,с. 66- 68.

[4] С.Табаков. Опит за история на град Сливен, Сливен, 2002, т.2, с.150- 151; с. 566-567.

[5] К. Велики, В.Трайков. Българската емиграция във Влахия след Руско-турската война 1828- 1829 г., С., 1980, с.39- 41.

[6] Пак там, с.40.

[7] Д-р С.Табаков, Опит за история на град Сливен, т. 2, с.151.

[8] Село Смолница, общ. Добрич, информатор: Вълкана Драганова Велева, р.1913 г. в с. Каранасуф, Северна Добруджа /СД/; Записал: Росица Георгиева - Регионален исторически музей- Сливен; л.а. с.3-4.

[9] Сб.Българите в Румъния XVII- XX в. Документи и материали. С., 1994 г., с. 27;

[10] Село Кардам, общ. Генерал Тошево, инф. Тодорка М. Сивкова, р. 1926 г. в с.Чешмелий /СД/. Записал: Р. Георгиева - РИМ Сливен; л.а., с. 16.

[11] Библиотека Д-р Иван Селимински, кн.IX, с. 78- 79.

[12] Село Кардам, общ. Генерал Тошево, инф. Георги Сивков, Борис Киров; с. Победа, общ.Добрич, инф. Мария Паскалева. Записал: Мария Кр.Кирова- РИМ, Сливен; л. а.

[13] С. Житница, общ. Добрич, инф. Димитър Жечков- р.1926 г., с.Житница. Записал- М.Кирова, л.а., с. 6.

[14] Село Кардам, общ. Г. Тошево, инф. Иван Паунов, с. Кардам, р. 1935 г. Записал- М.Кирова, л.а., с. 13.

[15] С.Кардам, инф. Иван Паунов, р. с.Кардам 1935 в с.Саръ юрт, дн. /Михай витяз- СД. Записал: М.Кирова, л.а., с.13- 14.

[16] Т. Паунов, с.Кардам, л.а.,с.2.

[17] Цариградски вестник, № 9, 11 ноември 1850 г.

[18] Инф. Т. Паунов, с. Кардам; записал: М. Кирова, л.а. с.14.

[19] Инф. Иван Паунов, с.Кардам; записал: М.Кирова, л.а., с.14.

[20] С. Кардам, общ. Г. Тошево, инф. Тодорка Сивкова, р. село Чешмелий, Сев. Добру-

джа. Записал: Р. Георгиева - РИМ Сливен; л.а., с.14.

[21] Село Сливенци, общ. Добрич, инф. Кольо Енчев Химчев,р. 1924 г. в с. Горна Чамурлия /СД/; записал: М. Кирова, л.а., с. 2 - 3.

[22] Пак там, инф. К. Химчев, л. 4;

[23] Инф. Георги Атанасов Сивков, гр. Генерал Тошево, р. 1931 г.в с.Амамджий, обл.Констанца /СД/. Записал: М. Кирова- л.а., с. 10;

[24] Инф. Георги Сивков, гр. Г. Тошево, Борис Киров с. Кардам, р. 1918 г. в с. Добрин. Записал: М. Кирова - л.а., с. 15- 16.

ГАРИБАЛДИЕЦЪТ ДОБРОВИЧ

Васил Дечев

За участието на художника Димитър Добрович[1] в италианското освободително движение и по- специално за действията му в отрядите на Гарибалди[2] се знае твърде малко. Това се дължи на обстоятелството, че у нас няма запазени никакви документи за живота на живописеца от периода на пребиваването му в Рим. Всичко, което знаем, е онова, което Добрович е разказал на едно или друго лице.[3] От друга страна онези, които са го разпитвали, или са писали за него не са познавали добре хода на освободителното движение и обединително движение в Италия през 1848-49 г. Те не са записали всичко, което е казал Добрович, а само отделни фрази. Оттам са дошли някои, до голяма степен, произволни твърдения. Напоследък станаха известни два записа по думите на Добрович, запазени в архива на проф. Шишманов. Единият е записан още през 1893 г., само два месеца след завръщането на Добрович в България.[4] Другият е записан вероятно във връзка с отпускането на пенсия, която така и не дочаква.[5]

Съчетаването на онова, което са записали разказвачите с хода на събитията в Италия, може да ни даде сравнително точна картина за участието на художника в тези паметни за италианския народ действия и досега му с големия патриот Гарибалди.

След като се завръща в България, от Добрович се интересуват предимно като художник. Във връзка с уредената в салона на Народното събрание изложба се появява първата статия за него у нас.[6] В нея няма нито дума по интересуващия ни въпрос. Въз основа на нея Лука Касъров помества в издадения Енциклопедически речник биография на Добрович, в която също няма нищо поменато за връзката на Добрович с Гарибалди.[7]

Първи, който споменава нещо по повдигнатия въпрос, е историкът на Сливен д-р Симеон Табаков. Той разпитва вече възрастния художник през 1902 г., но споменава за участието му в събитията през1848-49 г. едва през 1910 г., без да даде каквито и да е подробности.[8] Такива той излага във втория том на "Опит за история на град Сливен", отпечатан след смъртта му.[9] Според Табаков, Добрович пристига в Рим през 1848 г., без да уточнява датата.Пише, че когато французите се отправят към Рим, папата избягва на 12 ноември 1848 г. Рим е блокиран от войските на генерал Удино[10] и Добрович се включва във формираната гвардия на Гарибалди. С нея три месеца през зимата на 1848-49 г. взема участие в отбраната срещу френските войски. Много негови другари са привърженици на Манчини.[11]

Написаното от Табаков е изходен материал, въз основа на който пишат другите автори. В биографичната книга за Добрович, Добри Добрев включва художника като участник в студентския корпус на Гарибалди.[12] Георги Нешев отива понататък. Той пише, че Добрович участва в посрещането на Гарибалди с кораба "Есперанца" в Генуа. Там в отряда на Гарибалди постъпват първите чужденци- доброволци, сред които и Добрович.[13] Въз основа на това, че художникът е рисувал гарибалдийци в униформи, изказва мнение,че вероятно е участвал в други гарибалдийски отряди. Това той поддържа в книгата- албум за българите - гарибалдийци.[14]

За да се отхвърлят неточните твърдения и уточни действителното участие на Димитър Добрович в събитията през 1848-49 г. е необходимо да се направи кратък преглед на ставащото в Италия и най- вече в Рим, както и действията на Гарибалди през този период.[15]

В навечерието на събитията от 1848-49 г. Италия като държава не съществува , а е разпокъсана на седем държавици "парчета", както се изразява Добрович. Част от нея се владее от Австрия. Тя има доминиращо влияние в повечето държавици, с изключение на Пиемонт /Сардинското кралство/. Централната част на Италия със столица Рим е под непосредственото управление на папата. В италианските държавици господства абсолютното управление на аристократо-клерикалните сили. Пред италианския народ стои задачата за обединение в единна държава, осигуряване на политически права чрез приемане на конституции и разрешаване на аграрния въпрос.Това са задачи на буржоазнодемократичната революция, така нареченото "Рисорджименто" /възраждане, възобновяване на Италия/. Пътищата, които се набелязват за осъществяването, са различни. Те варират от съюз на монархическите държави, под главенството на Пиемонт или папата, до установяване на единна република. За нея най-вече ратува Джузепе Мацини[16], създал организацията "Млада Италия".

Вследствие на надигащите се масови вълнения, монарсите, включително папа Пий IX,[17] са принудени да направят някои отстъпки на буржоазията и предоставят ограничени конституции. Когато жителите на Милано въстават срещу австрийската власт, в Пиемонт започва война в тяхна защита. Властите на другите държавици са принудени да изпратят свои военни части в подкрепа на Сардинското кралство.

В тази обстановка на 23 юни 1848 г. в Ница, тогава в Сардинското кралство, от Южна Америка с кораба "Есперанца" пристига Гарибалди с 63 свои другари, решени да се сражават за италианската кауза.[18] От първия запис в архива на Шишманов се вижда, че по това време Добрович не е в Италия и нито може да посрещне Гарибалди в Генуа, нито да се включи в неговия отряд. Въпреки нежеланието на властите, отрядът на Гарибалди се отправя да помогне на въстаниците срещу Австрия.

След поражението на Пиемонт във войната и изтеглянето на папските войски, в Рим се засилва негодуванието от правителствената политика. От средите на завърналите се войници е убит вътрешният министър Роси.[19]Папата се чувства несигурен и вечерта на 24 ноември 1848 г., преоблечен като свещеник, бяга в крепостта Гаета под защита на неополитанските войски. От разказа на Добрович се вижда, че той пристига в Рим на другия ден след бягството на папата, т.е. на 25 ноември1848 г.[20]

Целта на Добрович за идването му в Рим е да се запознае с творчеството на италианските възрожденски живописци и продължи образованието си в Художествената академия. Записва се във вечерните курсове при професор Менарди, т.е. става студент.

Междувременно под натиска на обединителното и демократично движение в Рим се провеждат избори за Учредително събрание. На отряда на Гарибалди е разрешено да навлезе в Папската държава, но не и в Рим, обстоятелство, запомнено от Добрович. Учредителното събрание се свиква на 5 февруари 1849 г., а на 9 февруари, по предложение на Гарибалди, папата е лишен от светската власт и е провъзгласена Римската република, събитие също отбелязано от Добрович. В отговор на това на 17 февруари кардинал Антонели[21] се обръща към католическите държави: Австрия, Испания и Кралството на двете Сицилии /Неапол/ с призив да "организират въоръжена интервенция и да освободят държавата на църквата от метежниците".[22]

Надвисва реална опасност пред Римската република, ръководена от триумвират, начело на който от 29 март 1848 г. застава Джузепе Мацини. По негово настояване се вземат мерки за повишаване отбранителната способност на републиката. Достъпът до гражданските отряди се демократизира. Те се преобразуват в Национална гвардия, като в нея се допускат лица от наемния труд и лишените от имущество. На 26 март е обявена мобилизация на 12 батальона от тази гвардия и един батальон студенти.[23] Можем да приемем, че от това време Добрович се включва в студентския батальон, понеже заявява, че се включва при първия зов, а университетите са затворени за две години. Месеците април, май и юни отговарят на трите месеца, за които говори Добрович, че с оръжие в ръка защитава Римската република. Не трябва да забравяме, че Добрович е роден в поробена страна, а в Цариград е другар на Георги Раковски.

В отговор на призива на Антонели и четирите държави изпращат военни отряди да задушат републиката. Най- активно е френското правителство, което изпраща седемхиляден корпус начело с генерал Удино. На 24 април французите завземат пристанището Чивитавекия под предлог, че ще защитават италианците, или, както отбелязва Добрович, превземат града с „яланджилък" /измама/. По това време републиканското правителство решава да допусне отряда на Гарибалди в Рим за защита на отечеството, при условие, че ще наброява само 500 души, но фактически той достига 1200 души.[24]

Френските войски се отправят към Рим, а републиката решава да им се противопостави. На 30 април става сражение при западните подстъпи на Рим: старата крепостна стена, вратата "Сан Панкрацио" и градините на Ватикана. Калените във войната срещу Алжир френски войски са принудени да отстъпят, "качардисат" /побягнат/, както се изразява Добрович, от ентусиазираните войници и доброволци на Гарибалди. На последния е дадено званието генерал и му са подчинени доброволците. По този начин Гарибалди става началник на доброволците- студенти, сред които е Димитър Добрович.

На 30 април Удино поисква примирие, последвано от преговори с френските власти. В това време отрядът с Гарибалди разбива на два пъти нахлулите неополитански войски, но е спрян от правителството да продължи по-нататък при страх от нова интервенция. Действително Удино не признава подписаното примирие. На 3 юни започва бомбардировки на републиканските позиции, а след това и на самия Рим. Сраженията се водят през целия месец за доминиращия хълм Джаниколо.

Какво точно е участието на Добрович при отбраната на Рим остава ненапълно изяснено. Във всеки случай той отбелязва, че взема участие само в Рим, но не и в рейдовете на Гарибалди. Споменава, че е бил на пост при Монте Пикио, на барикадите при църквата "Сан Джовани", че се среща с Гарибалди, без да знаем последователността на тези събития.

Силите на републиката са недостатъчни да се справят с вече 35000 френска войска. Републиката разполага с 12000 войници и 7000 доброволци и национални гвардейци. Сред последните има 350 чужденци[25], между които един българин - Димитър Добрович. От другите страни също настъпват войските на другите три страни. При това положение на 1 юли Гарибалди заявява, че по-нататъшната съпротива е безмислена. На 2 юли той разпуска своите отряди и с 4000 доброволци се отправя да помогне на обсадената от австрийските войски Венеция. На 3 юли Рим е завзет от войските на ген. Удино, след което следват репресии. Както отбелязва Добрович, като доброволец в борбата срещу папските крепители, спасява живота си благодарение на познати авторитетни лица, за да продължи посещенията в Академията.

От разказаното от Димитър Добрович се вижда, че той се интересува живо от събитията, ставащи в Рим и е дал своя, макар и минимален принос в защита на републиката.Той действително се сражава под знамето на Гарибалди като участник в студентския батальон, а не в отряда на прославения пълководец.

До края на живота си Добрович запазва скъп спомен за Гарибалди и крал Виктор-Емануил II, които съумяват да "куртулисат" /избавят/ италианците от „швабите" /Австрия/ и постигнат възникването на държавата Италия.

БЕЛЕЖКИ

[1] Димитър Добрев Георгиев / Димитров Пехливанов по втория си баща, известен повече като Димитър Добрович /1816 г., Сливен- 1905 г., Сливен/. Той е първият българин, получил академично художествено образование.През по- голяма част от живота си живее в чужбина: Влахия 1830-1832г., Цариград 1834- 1838 г., Атина 1838-1848 г., Рим 1848-1893 г.

[2] Джузепе Гарибалди /1807- 1882 г./. Италиански национален герой, революционер- демократ, ръководител на многобройни отряди, борещи се за обединението на Ита-

лия.

[3] Известни са трима разпитвачи на Добрович: Васил Боянов, проф. Иван Шишманов и д-р Симеон Табаков.

[4] НА-БАН, ф.11К /Проф. Иван Шишманов/, оп.4,а.е.454,л.1-4

[5] Пак там, л.5-6

[6] В.П.Б./Васил Парашкевов Бянов, негов племенник/. Димитър Добрович. Първият български живописец.-Илюстрация Светлина, год.VI, кн.12 от декември 1893 г., с.1-2

[7] Касъров, Л.Енциклопедически речник, първа част, Пловдив, 1899, с.410-411

[8] Табаков, С. Сливенските будители извън Сливен. Юбилеен сборник на Българското народно читалище "Зора" в Сливен.С., 1910, с.274-276

[9] Табаков, С.Опит за история на град Сливен.Т.2, С., 1924, с.216-220

[10] Никола-Шарл- Виктор Удино /1793-1863/. Френски генерал, орлеанист, командващ френските войски, смазали Римската република.

[11] В ръкописа на Табаков името е правилно написано Масини- Регионален исторически музей- Сливен, ВА107, а.е.11, л.85-86. Грешката е допусната при отпечатването. Фамилията Манчини трябва решително да се отхвърли, понеже в Италия по това време има друг политически деятел-Паскуале-Станислао Манчини, действащ в Неапол, по-късно неколкократно италиански министър.

[12] Добрев, Д. Димитър Добрович.Живот и дейност. С., 1957, с. 20.

[13] Нешев, Г. Българи-гарибалдийци. С., 1965, с. 48-54.

[14] Нешев, Г. Българи-гарибалдийци. Албум. С.,1978, с.13.

[15] За общия ход на събитията в Италия, извън многобройните италиански издания: Л. Панайотов, Х. Глушков, Р.Мишев. Нова история. С., 1999, с.247-254; История Италии.Т.II, подред. К. Ф. Мизиано, М., 1970, с.153-210 и най-вече Джорджо Канделоро.История современной Италии.Т.III. Национальная революция /превод от италиански/, М., 1962, 629 с. и посочената там литература.

[16] Джузепе Мацини /1805-1872/. Виден италиански идеолог на републиканско-демократичното направление в италианското рисорджименто, указал влияние и в Европа.

[17] Граф Джовани-Мария Мастан Ферети /1792-1876/ като римски папа Пий IX /1846-1876 г./. Отначало провежда някои реформи:дава амнистия, конституция, допуска светски лица в правителството, но скоро става противник на италианското обединително движение.

[18] Невлер, В. Е. Джузеппе Гарибальди- национальный герой Италии. М., 1959, с.12

[19] Граф Пелегрино Роси /1787-1848/. Италиански икономист, юрист и политически деятел. Проводник на френското влияние и противник на демократичното движение. Убит на 15 октомври 1848 г.

[20] Разликата между датите 12 ноември, която дава Табаков и 24 ноември се дължи на разликата в стиловете календарно време, действащо тогава. Тук датите са по приетия

в Италия нов стил.

[21] Кардинал Джакомо Антонели, дългогодишен държавен секретар на Ватикана / 1840-1870/.

[22] Мизиано, К. Ф. Подготовка контрареволюционной интервенции против Римской республики-сборник: К столетию революции 1848 года. Под ред. Проф. Б.Ф. Поршиева и доц. Л. А. Бендриковой. М., 1948, с.194.

[23] Канделоро, Д. Цит. съч., с. 526.

[24] Джузепе Гарибалди. Мемоари. Прев.П.Драгоев. С.,1982, с.135.

[25] Канделоро, Д. Цит. съч, с. 545.

ИЗ ВЪЗРОЖДЕНСКОТО ВСЕКИДНЕВИЕ НА ЖЕРАВНА

Писма от родственици на Васил Д. Стоянов: 1869-1885 г.*

Йордан Желев

Повечето от публикуваните по-долу писма се съхраняват в личния фонд на Васил Д. Стоянов в Научния архив на БАН (ф. 141к), а други са от постъпилата през 2001 г. в Централния държавен архив кореспонденция (адресирана най-вече до В. Д. Стоянов), която също е заведена като негов личен фонд[1]. Сред авторите на новоприетите в ЦДА документи са изтъкнати общественици като Тодор Пеев, Васил Друмев (Климент, епископ Браницки, митрополит Търновски), д-р Константин Иречек, д-р Петър Берон, Николай Ценов, проф. Марин Дринов, Николай М. Тошков, Николай Хр. Палаузов, Гавриил Кръстевич, Григор Начович, Пандели Кисимов, д-р Васил х. Ст. Берон, Цани Гинчев, Христо Г. Данов и др., а тематично повечето от тях са свързани с активната дейност на В. Д. Стоянов около учредяването и организационното изграждане на Българското книжовно дружество в Браила[2]. Документите в ЦДА органично допълват материалите, запазени във фонда на В. Д. Стоянов в НА-БАН[3], неговата кореспонденция в Напръстковия музей и в Литературния архив на Музея на националната книжнина в Прага[4], както и свързаните с него документи за началния период от историята на БКД, отложени в архивния фонд на дружеството в НА-БАН (ф. 1к)[5].

* * *

Периодът, от който датират писмата: 1869-85 г., е най-важният в общественото утвърждаване на В. Д. Стоянов в средите на новобългарската интелигенция (и по-конкретно - на емигрантската в Румъния)[6]. Роден в Жеравна (28 юни 1839)[7], той учи в местното килийно училище на даскал Димитър Събев (1849-52), след което за кратко време усвоява абаджилък при уста (майстор) Тодор Вичев и е овчар - подобно на своите братя и братовчеди - в Северна Добруджа[8]. През 1853 г. напуска родното село и се отправя за Шумен, където работи и учи в известната "Шуменско-Преславска гимназия" при Иван Богоров и Сава Доброплодни, а заедно със своя съученик Васил Друмев стават помощник-учители (супленти) на Доброплодни. На 15 август 1856 г. участва в едно от първите театрални представления в България - поставената от С. Доброплодни в Шуменското читалище побългарена комедия "Михал (Мишкоед)"[9]. През септември 1858 г., с паричната подкрепа на своя чичо Тодор Стоянов Кехайов и с препоръки от чешкия емигрант в Шумен Йозеф Майснер ("Миланович") се отправя за "Златна Прага", където завършва Академическата гимназия (1859-61). През 1862 г. установява контакти с революционно настроените български емигранти в Сърбия и Румъния и взема участие в Първата легия, организирана от Георги С. Раковски в Белград[10], а след нейното разпускане се завръща в Чехия с желание да продължи своето образование. През 1863 г. съставя етнографска карта на Европейска Турция, Черна гора и Йонийските острови, отпечатана от пражкото книгоиздателство "Липш". Финансово подпомогнат от членовете на Добродетелната дружина в Букурещ (Христо Георгиев, Иван х. Бакалоглу и д-р Георги Атанасович), от български търговци в Браила, от д-р Петър Берон (живеещ по това време в Париж) и от братята Стефанаки и Димитраки Тодорови (търговци в Тулча, но родом от Жеравна), следва славянска филология в Историко-филологическия факултет (1864-66) и посещава лекции в Юридическия факултет на Карловия университет (1866-68). Приобщава се към средите на чешките слависти (Франтишек Палацки, Вацлав Ханка, Мартин Хатала, Франц Л. Ригер, Константин Иречек и др.), контактува с чешки общественици, културни дейци, писатели и журналисти, членува в Литературната секция на пражкия интелектуален клуб "Художествена беседа" и публикува политически обзори и статии, популяризиращи българската етнография, литература и история в различни чешки издания: вестниците "Политик", "Час", "Народни листи", "Хлас", списанията "Лумир", "Квети" и други[11]. В 1868 г. се установява в Браила, където съвместно с проф. М. Дринов, Васил Друмев и др. участва в изготвянето на устава и в учредяването на БКД (29 септември - 1 октомври 1869). Между 1869-73 г. Стоянов работи интензивно за организационното изграждане на книжовното дружество и уреждането на неговата библиотека, за набиране на абонати, по редактирането, издаването и разпространението на "Периодическото списание на БКД"[12]. Представя българите на тържествата, организирани в Прага по случай 500-годишнината от рождението на чешкия реформатор Ян Хус (1869), изнася лекции и сказки в българските читалища в Браила и Букурещ, пише и публикува статии и дописки в различни български вестници и списания: "Въсток", "Право", "Народност", "Дунавска зора", "Общ труд", "Периодическото списание"[13]. Приет е за член на основаното в през 1870 г. в Цариград Българско печатарско дружество "Промишление"[14]. Съдейства на д-р К. Иречек при подготовката за отпечатване на неговия "Книгопис на новобългарската книжнина 1806-1870" (Виена, 1872). Отхвърля категорично идеята за сливане на БКД с основаното от Любен Каравелов "Дружество за разпространение на полезни знания" в Букурещ и влиза в конфликт с поддръжниците на тази идея (Добри Войников, Сава Мънзов, Христо Ботев, братята Константин и Васил Попович, Скарлат Стратевич) и със самия Каравелов, който от страниците на в. "Свобода" ("Независимост") подема трайна кампания срещу него и го обявява дори за "турски шпионин"[15]. През август 1872 г. Общото събрание на БКД го отстранява от длъжността "деловодител" и на следната 1873 г. той се установява в Болград (Бесарабия), където печели конкурс, обявен от румънското Министерство на образованието, и заема поста преподавател ("професор") в Катедрата по славянски и български език и литература в Болградската гимназия (лицей) "Св. св. Кирил и Методий" (1873-79)[16]. На 14 ноември 1876 г. сключва брак с Олимпиада Войникова - дъщеря на Иван Т. Войников († 1879), родом от Шумен, преселник в Бесарабия[17]. В периода на Временното руско управление (1878-79) В. Д. Стоянов е назначен за вицегубернатор на Варна. През 1880 г. се установява за постоянно в София - столицата на Княжество България (живее на ул. "Патриарх Евтимий", № 3), където последователно или по съвместителство заема длъжностите държавен комисар по настаняване на бежанците в Източна България (1880), главен секретар на Министерството на народното просвещение, главен училищен инспектор за Източна България (1881), член на Държавния съвет (1882), директор на Народната библиотека и Етнографския музей в София (1884-94), подпредседател на БКД (1884-98) и редактор на неговото "Периодическо списание" (1882-84, 1887-98), член на Учебния съвет на МНП, директор на Софийската девическа гимназия, преподавател по етнография във Военното училище, началник на канцеларията на Народното събрание[18].

Въпреки че със своето семейство (родители, братя и сестри), с родствениците си по права и съребрена линия (първи, втори и по-далечни братовчеди) в

Жеравна и с различни познати в Котел и Градец (сред които има свещеници, търговци, занаятчии) Васил Д. Стоянов поддържа редовна писмена връзка, силно впечатление прави обстоятелството, че от отправянето му през 1853 г. на учение в Шумен, та дори до края на своя живот, той почти не посещава родното си село. След връщането си в Жеравна за Великден 1858 г., В. Д. Стоянов я спохожда отново чак след 15 години - по време на предприетата от него през юли 1872 - март 1873 г. осеммесечна обиколка из българските земи (Русе, Свищов, Търново, Дряново, Габрово, Арбанаси, Лясковец, Горна Оряховица, Варна, Бургас, Карнобат, Сливен, Шумен) за набиране на абонати за "Периодическото списание" на БКД. Тогава той гостува на своето семейство цели три месеца - от Димитровден до Велики пости (26 октомври 1872 - февруари 1873)[19]. Следващото му - и единствено! - посещение в Жеравна е след почти 40 години - през лятото на 1910 г., няколко месеца преди собствената му смърт[20]. От някои негови съчинения, писани през 60-те години на XIX век става ясно, че няма добри спомени от своето детство и семейната атмосфера, критично е настроен към манталитета на местното общество и към общинското управление в Жеравна. В писмо до Евлогий Георгиев (Прага, 8 октомври 1861 г.) той мотивира напускането на родното си село и своето желание за учение и личностна реализация, колкото с желанието да бъде полезен на себе си и на "*своите родови, приятели, общество, на своят народ и отечество*", *толкова и притиснат от домашния материален недоимък: "кога съм глядал да отива на родителите ми работата от ден на ден [в]се назад" Дору най-сетне сполучих да изляза от Жеравна и да ида в Шумен, където зле - добре, кое ся учих (около три години), кое слугових*" [21]. В дописка от жеравненеца Злати М. Рачев до цариградския вестник "България" (април 1860), съставена най-вероятно под диктовка на самия В. Д. Стоянов се твърди, че братята Тодорови в Тулча (негови първи братовчеди по бащина страна), не удържат дадената по-рано дума да го подпомогнат финансово в първата година (1859-60) от учението му в Прага[22]. През 1864 г. в статията си "Върбишкият султан" (публикувана на чешки език в Прага), В. Д. Стоянов описва своето "отечество" като "*малко, незабележимо българско градче, разположено сред Великия Балкан (Стара планина), наброяващо ок. 500 къщи. В Жеравна няма нито една османска душа... Тамошната църква е малка, но много хубава; жеравненските училища, които са само две - едното за момчета, другото за момичета, не могат да бъдат похвалени, понеже не се намират в такова състояние, в каквото биха могли да бъдат и нищо чудно; та* *нали на жеравненци доставя радост да дават пари само за черквата; несъмнено жеравненската мъдрост учи, че човек започва да се просвещава най-напред в черквата, а не в училище"* [23]. Той изтъква обаче и положителните страни на патриархалния селски колектив - трудолюбие, религиозност, моралност, равенство на жената и мъжа в семейството (извън традиционното разделение на труда), родова и колективна взаимопомощ[24].

Въпреки доста правдивия негативизъм, В. Д. Стоянов уважава своето отечество - живописно планинско селище, с етнически хомогенно българско християнско население, с обществено самоуправление, с църковна, просветна и книжовна традиция, почита и своя (небезизвестен в локален контекст) произход. По бащина страна той е от рода на Стоян кехая, а по майчина - от рода Патаманци - стари жеравненски фамилии на имотни скотовъдци и кехаи. Показателно за това е, че в своите статии, публикувани в чешки, немски и български периодични издания през 60-те и 70-те години на XIX век, той се подписва както с бащиното си име и фамилия ("Васил Димитриев", "Васил Д. Стоянов", "Вельо Д. Стоянов"), така и с фамилното си име по майчина страна ("Васил Димитров Патамански", "Вельо Патамански")[25]. През 1880 г. в писмо до своята съпруга Олимпиада в Болград, която почти не поддържа писмени връзки с родителите му - селяни от Жеравна, той не без гордост напомня: "*Истина е,че жеруненците са повечето овчери, ама от тях излизат и такива хора, които заслужават малко-много почит от всички*"[26].

Периодично В. Д. Стоянов подпомага своите възрастни родители и финансово, макар че до 1879 г. самият няма високи доходи - характерно за доосвобожденската българска интелигенция изобщо е средното материално състояние. Като деловодител на БКД през 1870-73 г. получава по 20 жълтици месечно, т.е. 240 турски лири или към 24 000 гроша годишно, а между 1873-79 г."професорската" му заплата в Болградската гимназия е към 190 наполеона (3 840 франка), т.е. 180 турски лири или приблизително 21 600 гроша годишно[27]. В писмо до проф. М. Дринов от 6 май 1870 г. Стоянов споделя: "*Родителите ми остарели... на 65 - 70 години възраст, около които имам 6 сестри - [в]се моми. За родителите и за сестрите си трябва да се грижа и да им пращам нещо [за] харашлък [разноски - Й.Ж.]*" [28]. Три години по-късно, след гостуването си в Жеравна през октомври 1872 - февруари 1873 г., той представя материалния недоимък и тягостното трудово всекидневие на своето семейство още по-детайлно: "*Отдалече чувах за вели-ката сиромашия, в която се намерват старите ми родители и многобройни* *сестри... Но сега, брате, като си ходих в Жеравна, намерих тая сиромашия по-страшна, отколкото бях чувал дотогава. Баща, майка и шест сестри: баща ми на 70 години старец, майка ми на 56 год[ини]; повечето от сестрите ми вече за женене моми. Баща ми е слуга на една кръчма в кърът - за 20 пари на ден, точи вино, черпи гостите, залива ракия, вади кани, мете двори, рини боклук, чеше коне, и пр. Майка ми със сестрите ми ходи по болярските къщя да преде вълна и да тъчи аби, и на ден печелят по 100 пари всичките заедно. Оката на долното брашно се продава по нас сега 50 пари. У дома на ден тряб[в]а най-малко 2 ? оки брашно, защото храната им [се] състои само [от] хляб и сол. И тъй, както виждаш, не могат да изкарват пари нито [дори] за сух хляб. Ами и друго не тряб[в]а ли в къщи: сол, сапун, свещ, дърва - ачи и дрехи-парцали? Имам Марине свята длъжност да помагам на тези умъчени робски души, на които принадлежи и моята кръв"*[29]. В писмо, изпратено до В. Д. Стоянов в Болград на 10 декември 1873 г., жеравненските търговци Никола и Тодор хаджи Драганови удостоверяват, че фирмата им е получила от него чрез Божил Иванов - търговец от Бал-капан хан в Цариград, 20 турски лири (2 200 - 2 400 гроша), срещу сметките за къщата на баща му[30].

Семейството му е наистина многочислено - той е шестото от общо 13 деца на Димитър Стоянов Кехайов и Къна (Кръстина) Руско-кехайова Патаманска: шестима братя (Руско, Дойно, Васил, Стефан, Димитър и Никола) и седем сестри (Мария, Рада, Стефана, Йовка, Люца, Ганка и една неустановена по име - вероятно Варвара). Многодетни са семействата и на най-близките му родственици в Жеравна - чичо му Тодор Стоянов, вуйчо му Руско Патамански, братовчедите му Васил и Димитър Стоянови[31]. Многодетната фамилия (съпрузи с 4 - 8 деца) принципно е традиционна за доиндустриалните балкански общества с аграрна и скотовъдна икономика[32]. Жеравненското население не прави изключение от тази зависимост, въпреки че още К. Иречек бележи, че в това планинско селище "*за земеделие...няма място, а само за овчарство*"[33]. Повечето от родствениците на В. Д. Стоянов в Жеравна (и по бащина, и по майчина страна) са скотовъдци, наемни овчари или кехаи на собствени стада в "Горното поле" (Северна Добруджа) - основен поминък и професия за българите от Котленско през Възраждането и особено след Кримската война (1853-56). Те са характерни представители на котленско-жеравненската сезонна икономическа диаспора в Добруджа през XIX век, а като цяло - представители на основния (най-многочислен) социален пласт на егалитарното българско възрожденско общество: селското население и дребните собственици[34]. Други са закупчици (джелепи) и търговци (сатаджии, джамбази) на добитък и на абаджийски стоки, временно установени в Тулча и в добруджанските търговски центрове и пристанища на Черно море - Кюстенджа, Мангалия и Меджидие. За ритъма на стопанския живот, характера и ориентацията на жеравненския поминък К. Иречек отбелязва: "*Жителите карат своите стада зимно време повечето в Добруджа, дори до Тулча... Мъжете във всички котленски села често само за месец или два дохождат у дома си, тъй че домашната работа вършат повечето самите жени. Тяхната вълна се изнася най-много в Сливенската фабрика, но и в Европа*"[35]. По отношение на местното (само)управление, традиционните нрави и порядки, просветното равнище и обществената модернизация на Жеравна обаче, написаното от Иречек съществено се отличава от мнението на В. Д. Стоянов: "*Улиците имат вид на малък град. Къщите са доста живописни, с много издадени стрехи, все двуетажни, а вътре чисти и гиздави... По дворовете, постлани с големи каменни плочи, виреят и слаби вишни и сливи, а около чардаците - и слаба асма. Вътре в стаите се виждат... хубаво изрязани стени, врати и тавани, изделия на изкусна домашна работа. Тукашните българи, хора добросърдечни и откровени, без излишна изтънченост, са хубави... Жеравна има добро училище с четири първоначални отделения и 2 класа..., както и читалище с библиотека... В 1828 г. е издигната нова църква, на мястото на старата...*" [36]. Прочел описанието, в писмо до К. Иречек от 18 август 1888 г. Стоянов му подмята: "*Абе, брате Иречко, много въздигате нашата Жеруна*" [37].

* * *

Публикуваната тук за пръв път и обстойно коментирана кореспонденция от семейството, от родственици и познати на Васил Д. Стоянов до него в периода 1869-85 г. дава богата информация за семейната история, поминъка и търговската активност на Стоян-кехайовия род[38], за личното и социалното всекидневие (локалният свят) на неговите представители, очертава параметрите на техния патриархален светоглед, образно разкрива атмосферата на традиционния материален бит през Възраждането, съотношението между колективна и индивидуална, родова и гражданска, локална и национална идентичност на масово ниво (селско население) през третата четвърт на XIX в., наченките на обществена иновация и бавния процес на модернизация на колективния манталитет в Жеравна, собствено типологични и представителни за *"един чисто български кът"* (по думите на д-р Симеон Табаков[39]).

Като цяло повечето от писмата, покриващи доста плътно периода от последното предосвобожденско десетилетие, потвърждават констатацията на В. Д. Стоянов в статията му "Народният бит на българския народ" (четена като лекция в Историческата секция на Кралското чешко общество на науките в Прага на 25 юни 1866 г.): *"селското българско население пази все още патриархалния си бит, почти както отпреди векове"*[40]. Със своите детайли, тяхната информация обаче е по-скоро в полза на наблюденията на Иречек, отколкото на самия Стоянов, който не пести негативизма си спрямо жеравненци и очевидно попресилва недоимъка на своето семейство. Писмата-автографи свидетелстват недвусмислено за ниската, но масова грамотност на различните поколения от селското население в Жеравна (до ниво килийно и взаимно училище)[41], очертават географски територията на активната стопанска мобилност на представителите на Стоян-кехайовия род не само в родното селище, но и в Добруджа (обичайна за скотовъдската професия през XIX век изобщо), съотношението между социалната им съпричастност (спомоществователство, различни обществени ангажименти) и силно изявеното им чувство за родова солидарност (поддържане на редовни писмени връзки, взаимопомощ, ходатайства). Контрастът и несъвместимостта между обществената среда, дейността и проблемите на В. Д. Стоянов - общественик, публицист, преподавател, образован в Прага - едно от старите културни средища на Централна Европа, говорещ чешки, немски, френски и руски, изявен представител на късната българска емигрантска интелигенция (с висше образование) в Румъния през 70-те години на XIX век[42], а след 1879 г. част от интелектуалния и административен елит в столицата на Княжество България, с повечето от темите и проблемите, разсъжденията и внушенията, съдържащи се в писмата на семейството и родствениците му от Жеравна, са повече от очевидни. Този неприемлив за него модел на битие и наджorigвяна житейска философия заемат основно място в личното и в социалното всекидневие на техните автори - обикновени българи с нисък обществен статус, без значим личен културен, стопански или политически принос в доосвобожденската история. Писмата очертават плътно рамките на техния традиционно-монотонен, битово-патриархален и ограничен (но не и бездуховен) светоглед и начин на живот, в чиито център неизменно стоят семейството и децата, здравето и поминъкът, роднините и събитията в живота на локалната селска общност[43]. Отдалечаването на В. Д. Стоянов от неговото семейство и от родната Жеравна с времето прераства в трайно отчуждение, в чиято основа стои неговата модерна индивидуалност (привнесена от европейското себеусещане и усвоените граждански ценности), несъвместима с трайно установения ред на патриархалността в българското източноевропейско православно общество под османска власт. Той е избрал своето личностно призвание и реализация и няма никакво желание да се завръща в ограничения и колективен свят на семейството, роднините и родното село[44].

Освобождението (1878) и Съединението на Княжество България с Източна Румелия (6 септември 1885) свиват единното османско икономическо пространство в Европейския югоизток, очертават нови държавни граници на Балканите и налагат редица погранични такси и мита. Силно ограничената доосвобожденска икономическа диаспора разстройва стопанското битие на Жеравна и обуславя трайния изселнически поток през последната четвърт на XIX век[45]. През 80-те години на века родителите на В. Д. Стоянов умират, а братята и омъжените му сестри, както и повечето от братовчедите му търсят ново начало в по-перспективните градски центрове: Провадия, Добрич, Разград, Шумен, Варна, Бургас, Сливен, Ямбол, Хасково, София[46]. Към началото на XX век в Жеравна не остава никой от представителите на неговото семейство. Построената през 1865 г. семейна къща *"изоставена, е обречена на разрушение"*. През 1932 г. от Прага е получено писмо с молба да се изпрати фотография на родния дом на В. Д. Стоянов, която Жеравненското читалище "Единство" съвестно изпълнява. По този повод, в своята история на село Жеравна, дългогодишният учител и тогавашен директор на местната прогимназия Данаил Константинов отбелязва: *"Види се, там ценейки неговата проявена обществена дейност, са поискали да напишат биографията му, та прилагат и снимка на къщата"*, и със съжаление добавя: *"чужденците ценят родната му къща, а ние сме я оставили да се разрушава... странно..., но факт!"* [47]. Прочее, тази повсеместна липса на съпричастност и своевременна отговорност към историческите свидетелства (наследствени документи, стари фотографии, книги, вещи и други), породена собствено и от липсата на традиции, е основната причина за избледняването на българската родова (оттам и на историческата) памет, както и за бавното угасване на патриотизма през XX век.

* * *

Кореспонденцията е подредена по хронологически принцип. Установени и посочени са датата, мястото, авторът (авторите), и местонахождението на адресата (без изключение В. Д. Стоянов). Датировката по стария стил (Юлианския календар) е запазена, тъй като всички документи са от XIX век. Две от писмата (№ 22 и № 27) нямат дати, но по контекста на тяхното съдържание са датирани приблизително и са подредени в общата поредица, а не в края. Оформлението на писмата е съхранено изцяло, тъй като разнообразието от начини и място на изписване на месеците и годините, на началните и финални формули и др., разкрива недвусмислено липсата на епистолографска норма и навици сред подателите - жеравненци и котленци.

В палеографски аспект по-специално внимание заслужават писмата на Димитър Стоянов Кехайов (№№ 2, 7, 8, 14, 36) и на поп Васил поп Георгиев от с. Градец (№ 11 и № 12). Изписани с църковно-славянски букви, те уподобяват по своята графика котленския полукурсив, развил се през XVIII и първата половина на XIX век от присъщото за Котленския книжовен център през XVIII столетие "котленско полууставно писмо"[48]. Това личи най-вече по изписването на съгласните ж, р, т, ф, на полегналите б и в, десетичното и, лигатурата под титла от и свидетелства за устойчивото влияние на Котленското книжовно средище във формиралата се регионална писмена традиция[49]. Тази характерна особеност е забелязана още от К. Иречек: *"старите хора всички знаят да пишат и то с прави църковни букви, както са писани старите ръкописи"* [50].

Археографската намеса при предаването на текстовете се ограничава предимно в графиката и в правописа: излезлите от употреба буквени знаци са заменени със съответните им еквиваленти в съвременния български език, непоследователно нанасяните (под църковно-славянско или гръцко влияние) надредни ударения и придихания, както и краесловните ерове отпадат. Без изрична уговорка - за яснота, е нанесена и съвсем произволно спазваната от повечето автори (а при някои и почти липсваща) пунктуация, повдигнати са главни букви на лични и географски имена, както и в началото на изречения в случаите, когато са изписани с малки. За по-добра четивност в отделни случаи (също без изрична уговорка), са слети неправилно разделени и респ. са разделени неправилно слети думи - според днешната правописна норма.

Явно изпуснати букви, съюзи, предлози и окончания са добавени, а по смисъл са възстановени и отделни фрази - все в квадратни скоби. Лигатури и произволни съкращения са развити - също в квадратни скоби. Срещащите се надредни букви са свалени в текста без изрично отбелязване.

Лексиката и структурата на оригиналните текстове, писани под силното влияние на местното наречие и изпъстрени с характерните за епохата диалектизми и турцизми (по израза на Велико Йорданов - "езиковите свойщини"), са съхранени максимално[51]. Явни правописни грешки, грешки на перото (lapsi kalami), изопачени и фонетично изписани думи (отразяващи всъщност разговорната реч), не са поправяни, също така не са изправяни характерните за доосвобожденския правопис метатези, форми на възвратните местоимения, двойни съгласни и др. Турцизмите, диалектните и остарелите думи, както и личните и географски имена са предадени с формата им в оригинала - отъждествявания, правилни форми на изписване, локализации и пояснения са направени в бележките под линия.

Приведени в по-четивен, но и запазени в максимално автентичния им вид, писмата разкриват различното ниво на грамотност сред членовете на едно семейс-тво (№№ 2, 5, 7, 8, 10, 13, 14, 18, 21, 22, 24, 27-32, 34, 36-38, 41), сред представителите на един род (№№ 1, 3, 4, 6, 9, 15, 20, 25, 26, 39, 40) и на различните поколе-ния в общността на едно селище, въпреки устойчивата просветна традиция на Жеравна през XVIII-XIX век и институционализирането на светското (взаимоучително и класно) мъжко и девическо образование през втората и третата четвърт на XIX век[52]. Сред тях по своя правопис и стил отчетливо се открояват писмата на родствениците и познатите на В. Д. Стоянов от Котел и с. Градец - Георги Станчов (№ 33 и № 35), Стоян поп Иванов (№ 17), Сава хаджи Райнов (№ 19), поп Васил поп Георгиев (№ 11 и № 12) и неговия син Георги поп Василев (№ 16), които са включени, тъй като освен че съдържат интересна информация за живота и дейността на техните податели, допълват общата картина и нагледно разкриват разликата между образователното ниво в Котел и Жеравна, както и между образованието, получено в църковната килия и светската (взаимна или класна) грамотност.

Приложени са и 7 факсимилета (на док. №№ 2, 4, 12, 17, 18, 33 и 36), които илюстрират най-вече разнообразието от почерци: от уподобяващи полууставния скоропис до заучавания във възрожденските училища граждански шрифт, както и усвоеното в различна степен краснописание.

Всеки документ се следва от легенда с исковите данни на неговото местонахождение: архив, фонд, опис, архивна единица, лист, степен на автентичност.

В обяснителните бележки по съдържанието - в края на публикацията, е предложен изчерпателен коментар за лицата и събитията, споменати в кореспонденцията до В. Д. Стоянов.

БЕЛЕЖКИ

* Обзорен доклад по темата представих на Международната научна конференция „Малката Света Гора“ (в чест на проф. дфн Д. Петканова-Тотева), проведена в Жеравна на 2 –5 септ. 2004 г.

[1] ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 1–105, 1856–1903 г. Документите са открити от Корнелия Божанова, която използва повечето от тях за градиво на монографията си „Васил Д. Стоянов. Непризнатият създател на БКД“ (С., 2000, 226 с.) и ги публикува в сборника „Диалог от букви. Кореспонденция между Марин Дринов, Григор Начович, Васил Д. Стоянов, Васил Друмев и Тодор Пеев (1868–1875)“ (С., 2002, 322 с.), но писмата от семейството и родствениците на В. Д. Стоянов остават извън нейното внимание.

[2] Вж. и анотацията „Архивен фонд на Васил Димитров Стоянов“ в информационната рубрика „Нови постъпления в архивите“. –АПр, 2002, кн. 1–2, 131–132.

[3] Вж. Л. Костадинова, П. Свирачев. Документалните материали от фонда на Васил Д. Стоянов. – СпБАН, 1969, кн. 5, 58–61; Пътеводител по фондовете на Научния архив на БАН. С., 1981, 110–113.

[4] В. Жачек. Васил Д. Стоянов в Чехия (1858–1868). – В: Чехословакия и България през вековете. С., 1963, 57–103; Д. Леков. Страници от архива на Васил Д. Стоянов в Прага. – ЛМ, 1979, кн. 8, 124–131; Васил Д. Стоянов. Съчинения. Съст. Д. Леков, В. Бехиньова. Т. I–II. С., 2001.

[5] Документи за историята на БКД. Т. I. 1868–1876 г. Подбрал и подг. за печат П. Миятев, Г. Димов. С., 1958; Т. II. 1878–1911 г. Съст. Ив. Снегаров, П. Миятев, Д. Велева, Д. Връблянска, Л. Костадинова. С., 1966; М. Арнаудов. БКД в Браила 1869–1876 г. С., 1966.

[6] По-подр. вж. К. Божанова. Васил Д. Стоянов..., 35–172.

[7] Това е общоприетата му рождена дата (Д. Василев. Васил Д. Стоянов (Кратки животописни бележки, извлечени из мемоарите на покойния). – В: Юб. книга на Жеравненското читалище „Единство“ по сл. 50-годишнината му 1870 –1920 г. С., 1921, 254–255; Н. Г. Данчов, И. Г. Данчов. Българска енциклопедия. С., 1936, с. 1474; Д. Константинов. Жеравна в миналото и до днешно време. Историко-битов преглед. Жеравна, 1948, с. 187; Енциклопедия „България“. Т. VI. С., 1988, 482–483; Българската възрожденска интелиген-

ция. Енциклопедия. Съст. Н. Генчев, Кр. Даскалова и др. С., 1988, 627–628 (по-нататък: БВИ); К. Божанова. Васил Д. Стоянов..., с. 9; А. Нягулова. Родовата памет на Жеравна. Краеведски бележки. Жеравна, 2003, с. 135; Ат. Тошкин, А. Рабаджийска, М. Куманов. Третото българско царство 1879–1946 г. Историческа енциклопедия. С., 2003, с. 346). В свое писмо (Прага, 5 дек. 1859) самият В. Д. Стоянов сочи като своя рождена дата 19 май 1842 г. (Васил Д. Стоянов. Съчинения. Т. II, 242–243).

[8] Д. Василев. Васил Д. Стоянов..., с. 255; Д. Константинов. Жеравна..., с. 187, 205.

[9] В. Д. Стоянов. Няколко исторически бележки за началото на драматическото изкуство в България. – В: Съчинения. Т. II, с. 137, бел. 3; Същият. Спомени за старото Шуменско читалище. – В: 100 години Народно читалище „Добри Войников“ – Коларовград 1856–1956 г. Юбилеен сб. С., 1958, 241–253 (препубл. във Васил Д. Стоянов. Съчинения. Т. II, 118–126).

[10] Писмо от В. Д. Стоянов до М. Георгиев (София, 20 март 1897). – В: Литературен архив. Т. VIII. Михалаки Георгиев. Встъпит. статия и коментар В. Малеева. С., 1981, 259–261 (№ 45).

[11] Вж. В. Францев. Два момента из истории чешско-болгарских литературных связей в XIX столетие. – В: Българско-чехословашка взаимност. Под ред. на В. Златарски и Б. Йоцов. С., 1930, 90–106; В. Жачек. Васил Д. Стоянов в Чехия..., с. 75 сл.; Васил Д. Стоянов. Съчинения. Т. I, 8–14, 249; Н. Жечев. Браила и българското културно-национално Възраждане. С., 1970, 158–159.

[12] Вж. писмата, разменени между В. Д. Стоянов и Гр. Начович през 1869–72 г.– НБКМ-БИА, ф. 14, а.е. 3421, л. 1–67; ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 8, л. 1–12; между В. Д. Стоянов и К. Иречек през 1871–73 г. – НА-БАН, ф. 3к, оп. 1, а.е. 179, л. 1–46; както и кореспонденцията между В. Д. Стоянов, Гр. Начович, М. Дринов и В. Друмев в сб. Диалог от букви..., 18–162. Срв. Л. Горина. Марин Дринов и Болгарское научное общество в 1869–1876 гг. – В: (Сб.) В чест на акад. Христо Христов. Изследвания по сл. 70 години от рождението му. С., 1988, 89–101; Н. Савов. Възникване и утвърждаване на БКД. – В: Из историята на БКД 1869–1911 г. С., 1994, с. 7 сл.

[++]г. братя Тодорови даряват на жеравненската църква „Св. Николай Мирликийски“ девет месечни минеи (за януари, февруари, март, април, май, август, септември, октомври и декември), издадени в Москва през 1853 г. (Д. Петканова. Руски печатни книги в Жеравна до Освобождението. – ИИЛ, XI, 1961, с. 182, № 46).

[23] Ф. Ганчо Забийович Добромирски [В. Д. Стоянов]. Върбишкият султан. – В: Съчинения. Т. II, с. 154, бел. 3. По същото време –1864 г., в друга своя статия „Храбрият български герой капитан Георги Ст. Мамарчев Буюкли-оглу“, той отново пише: „Котленци са много заможни и както техните съседи, жеравненците, обичат да дават средства за църкви, обаче училищата им са мизерни“ (Пак там, Т. I, с. 168). Сходна е преценката и на

Захари Стоянов (родом от съседното с. Медвен), направена 20 години по-късно. Вж. З. Стоянов. Записки по българските въстания. Разказ на очевидци 1870 –1876 г. – В: Съчинения. Т. I. С., 1965, 43 –46.

[24] В. Д. Стоянов. Народният бит на българския народ. – В: Съчинения. Т. II, с. 202. Почти след век, в своите спомени котленецът Тодор Рандев. Чуто, видяно и преживяно в Котел. Съст. Св. Радева. Котел, 2002, с. 49 отбелязва: „Жеравнени са отличават с чистота, трудолюбие, честност и гостоприемство".

[25] Д. Василев. Васил Д. Стоянов..., с. 258; Васил Д. Стоянов. Съчинения. Т. I – II. С., 2001.

[26] Писмо от В. Д. Стоянов до Олимпиада Ив. Стоянова (Варна, 3 апр. 1880). – НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 865, л. 44 –46.

[27] К. Божанова. Васил Д. Стоянов..., с. 125, 201; Диалог от букви..., 166 –167; НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 224, л. 1; а.е. 240, л. 5; а.е. 865, л. 29.

[28] НБКМ-БИА, ф. 111, а.е. 292, л. 8 –23; Диалог от букви..., 60 –72.

[29] Писмо от В. Д. Стоянов до М. Дринов (Браила, 24 юни 1873). – НБКМ-БИА, ф. 111, а.е. 292, л. 60 –61; Диалог от букви..., 179 –186; К. Божанова. Васил Д. Стоянов..., с. 155.

[30] Писмо от фирмата „Братя хаджи Драганови" до В. Д. Стоянов (Жеравна, 10 дек. 1873). – НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 148, л. 1 –3. За братя Н. и Т. х. Драганови вж. Д. Константинов. Жеравна..., 412 –413; Ив. Русев. Фирми и манифактури в Сливенско-Котленския район през Възраждането. Велико Търново, 1996, 168 –177; А. Нягулова. Родовата памет..., с. 18, 36, 46, 86 –89, 99 –100, 105, 202.

[31] Самият В. Д. Стоянов също има пет деца: трима сина (Иван, Димитър и Боян, но първородният му син Иван умира половин година след раждането) и две дъщери (Екатерина и Александра). Вж. писмото от митрополит Климент Търновски до В. Д. Стоянов (Търново, 30 март 1892). – В: Литературен архив. Т. V, с. 256 (№ 79) и писмото от Димитър В. Стоянов до митрополит Мелетий Велешки – екзархийски заместник в Цариград (София, 29 март 1926). – ЦДА, ф. 246к, оп. 3, а.е. 458, л. 1 –2.

[32] Подр. вж. у М. Тодорова. Балканското семейство. Историческа демография на българското общество през османския период. С., 2002, с. 12, 25, 34, 40, 44, 78, 108, 112, 116.

[33] К. Иречек. Пътувания по България. Прев. от чешки Ст. Аргиров. С., 19742, с. 779.

[34] Срв. Ст. Грънчаров. Балканският свят. Идеи за държавност, национализми и развитие от началото на XIX в. до края на Първата световна война. С., 2001, с. 583; К. Казер. Приятелство и вражда на Балканите. С., 2003, с. 22 сл., 56□58 сл.

[35] К. Иречек. Пътувания.., с. 780.

[36] Пак там, 779 –783. По-късни сходни описания на Жеравна вж. у Д. Константинов. Жеравна..., 420 –424.

[37] НА-БАН, ф. 3к, оп. 1, а.е. 179, л. 1; Васил Д. Стоянов. Съчинения. Т. II с. 294.

Стоянов е автор на възторжен отзив за първото (чешкоезично) издание на труда на д-р К. Иречек – в Прага през 1888 г. (Пак там, Т. II, 85 –94).

[38] Цялостно генеалогично изследване за рода не е правено. Отделни сведения за неговите представители са изнасяни във връзка с биографията на В. Д. Стоянов. Вж. *** Васил Д. Стоянов (Кратки животописни бележки, извлечени от мемоарите му). – Илюстрация Светлина (София), г. XIX, 1911, кн. 3-4; Б. Цонев. Васил Д. Стоянов. - Летопис на БКД, XI, 1910, 54 –68; Д. Василев. Васил Д. Стоянов..., 254 – 283; Д. Константинов. Жеравна..., 187 –194, 198 –200, 407, 409; Ст. Стоянов. Един исторически род. Дедите на Стоян войвода и на Лиляна Димитрова. Коя е жената на Панайот Хитов? – в. Отечествен фронт (София), г. XXVI, № 7445, 24 авг. 1968 г.; Н. Ферманджиев. Родови хроники. С., 1975, 54 –57; БВИ, с. 628; К. Божанова. Васил Д. Стоянов..., с. 9 сл.; А. Нягулова. Родовата памет..., 134 –135.

[39] С. Табаков. Опит за история на град Сливен. Т. II. Обществено-политически живот в Сливен и Сливенско [през XIX в.]. С., 20022, с. 372.

[40] Васил Д. Стоянов. Съчинения. Т. II, с. 201.

[41] Срв. В. Тодоров. Отчет за състоянието и 50-годишната дейност на Жеравненското читалище „Единство" 1870 –1920 г. – В: Юб. книга на Жеравненското читалище „Единство"..., с. 5; Ст. Грънчаров. Балканският свят..., с. 222.

[42] Ел. Сюпюр. Българската емигрантска интелигенция в Румъния..., с. 205; М. Куюмджиева. Интелектуалният елит на българското общество през Възраждането. С., 1995, с. 285.

[43] Вж. и З. Киров. В портретната галерия на селото (Размисли и характеристики). – В: Юб. книга на Жеравненското читалище „Единство"..., 50 –62; Д. Петканова. Страници из историята на Жеравна. – ЕЛ, XLIII, 1988, кн. 2, 120 –127; История на българите. Т. II. Късно средновековие и Възраждане. С., 2004, 561 –563.

[44] За измеренията на конфликта и съвместителството между патриархалност и модерност в българското възрожденско общество през XIX в. вж. Сп. Казанджиев. Колективният човек. –В: Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност. Съст. Ив. Еленков, Р. Даскалов. С., 1994, 163 –174; Ив. Хаджийски. Романтиката на бащиния дом. – В кн. му Оптимистична теория за нашия народ. С., 1997, 5 –21; Същият. Възстановяване душевността на първобитния български човек. – Пак там, 58 –94; Същият. Бит и душевност на нашия народ. С., 1995, 38 –52, 54 сл., 78 сл., 81 сл., 104 сл., 106 сл., 129 сл., 311 –334, 351 сл., 367 сл., 391 сл., 398 сл., 401 сл., 405 сл.; Ив. Георгиева. Промени в народния мироглед през Възраждането. – В: Сб. в чест на проф. д-р Христо Гандев. Изследвания по сл. 75 години от рождението му. С., 1985, 419 –429; Св. Груева. Формиране на личността в семейната общност. – В: Личността в историческото развитие. Алтернативата в историята. С., 1995, 48 –61, както и наблюденията (от позициите на съвременник) – на Л. Каравелов. Записки за България и българете. С., 1930, 35 –172. За статута на жената вж. В. Паскалева. Българката през Възраждането. С., 1964; От сянката

на историята. Жените в българското общество и култура. Съст. Кр. Даскалова. С., 1998.

[45] Д. Константинов. Жеравна..., 284 –285, 332; А. Нягулова. Родовата памет..., с. 10.

[46] Последните публикувани тук писма – от 1880 (№ 38 и № 39), 1881 (№ 40) и 1885 г. (№ 41), илюстрират именно началото на този необратим процес.

[47] Д. Константинов. Жеравна..., с. 194.

[48] Подр. вж. Д. Караджова. Котленският книжовен център през XVIII в. Пловдив, 1994, 147-156; А. Манолева. Котленски сборник лэто 1805 (Принос към проучването на Котленския книжовен център). Изследване (с оглед на диалектната основа) и издание на текста. С., 2006, 9-16, 19-28.

[49] Вж. също Д. Константинов. Жеравна..., с. 107, 127, 140 (факсимилета на приписки); Д. Петканова. Руски печатни книги..., 173 –183; Същата. Един непознат съвременник на Паисий Хилендарски [Йосиф Хилендарски]. – ЕЛ, XVII, 1962, кн. 6, 41 –54; И. Тодоров. Жеравненският препис на „История Славяноболгарская". –ИНБКМ, XVI (XXI), 1981, 19 –57; Ив. Русев. „Сие да се знае...„ (Приписките и църковните текстове като извори за възрожденската история. По новооткрити материали от храмовете на Котленския край). Сливен, 1999, 42 –44, 71 –72, 75, 90, 136 (факсимилета на приписки); документи на Жеравненската община. – НБКМ-БИА, II А 361 –399, 2121а –2147, 2920 –3014б; ГАРФ-Москва, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 67 (ЦДА-КМФ 09, Инв. № 187/20), л. 61 –61а; Ученически тетрадки на Кръстьо Ив. Попов - Мирски (1866 –1867). – НА-БАН, ф. 59к, оп. 1, а.е. 3, л. 1 –118.

[50] К. Иречек. Пътувания..., с. 782.

[51] Говорът на Жеравна се отнася към т. нар. мизийски говори, въпреки силното влияние на централно-балканския „котленски говор" (поради интензивните всекидневни контакти между двете съседни селища) през вековете (Ст. Стойков. Българска диалектология. С., 19682, с. 76; К. Петров. Принос към говора на гр. Котел (фонетика и морфология). – ИССлФ, III, 1911, 195 –221; Д. Караджова. Котленският книжовен център..., 206 –212; срв. К. Иречек. Пътувания..., с. 780; Д. Константинов. Жеравна..., 230 –231; А. Нягулова. Родовата памет..., с. 14).

[52] Срв. Н. Тодоров. Из летописите на училището. – В: Юб. книга на Жеравненското читалище „Единство"..., 93 –105; Ст. Грънчаров. Балканският свят –, с. 555.

№ 1

1869 април 9, Тулча. Писмо от Тодор Т. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

Тулча$_{1-1}$ 1869, Априлия 9
Усердний братовче[де] Васил Д. Стоянов
В Браила

Кату приех искреното ви поздравление чрес наши граждани и са млогу васб-лагодарих за поздравлениету ви, [макар и] бес писму. Вия знайти добре, чи ни ни пуще рабутата ни да додим личну да са видим и расговорим. Прочия ви казвам набарзу яку ще Бог на Ускресения$_{1-2}$, на втория ден, можи да до[й]да сам да са видим, бадети увирени. Засига ви казвам, чи на 11 того$_{1-3}$ ще проводим майка за Жеровна. Набарзу уставам ваш усердний братовчет

Тодор Т. Стоянов[1]

[Адрес на гърба:] Чрес Г[осподи]н Георг[и]я Д. Карловски[2]
[до] Господ[ин] Васил Д. Стоянов в Галац[1-4]
[Фирмен печат:] „Бр[атя] Т. Стоянови Тулчя - Fratelli T. Stojanoff Tulcia"

ЦДА, ф. 2081, оп. 1, а.е. 93, л. 1. Автограф.

№ 2

1869 май 5, Жеравна. Писмо от Димитър Стоянов Кехайов до В. Д. Стоянов в Браила

Жеруна$_{2-1}$

О любезней мой син Въсил, ида сос голема радос[т] да ви поздравим. Защо кату са видехми сос Г[осподин] Христа Д. К[ара] Минков[3] на Карнобат, идеха од Цариграт, [и] доде си пие кавето ази гу попитах од каде сти Ваше милос[т] и той нас пита, и ази му казах - од Жеруна. Знайте ли Въсиля Д. Кихай[о]в, има за бащат[а] негов армаган?$_{2-2}$ Тогас и ази му казах "ний сми", и многу са зарадвахми и [той] ми даде сведетелс[т]ву да си земна армагану.[4] И си утидах за Воскрес$_{2-3}$ и заварих у дома вашиту писму и сос писмоту кату прочели и си [в]зели армагану. И тай дочакахми Воскресение добро, яки майка ви[5] имаши од три месиц[а] как я боляха рацети [и] кракат[а] од ветар$_{2-4}$, ачи$_{2-5}$ кой що речи вразваха я и сега беши оста[на]ла едната рака да я боли. Чи са качихми в талига, та ходихми прес Сливен на лицат[а].[2-6] И като бех прочел в писмото [ви] заради г[осподин] Тодорча [в]уйчов Жечов и ходих, та испитах има леля хака[2-7] ха[джи] Панай[о]тиц майкина му сестра и син неин Христодор и ги поздравих. Аку би да са видити пак така да му кажиш и од нас да гу поздравит[е] и од тях и прочие. Сега да ви поздравим од ваща майка, од сестри, од лели, од булини ви [и] од [в]сички родови. Николакя[6] ужeнихми, има две дечиц[а]. Руска,[7] Ганка[8], Калистра[9], Руску уичов Дойнов[10], [в]сички [се] ужених[а]. И на вас здрави. Баба ви Кера Бог да я прости. Другит[е], слава Богу, [в]сички са живи и здрави. И Тодура[11] чичо ви и то[й] са ужени на Тулча. Саму [е] редо на вас да си додит[е], чи и вази да уженим, та и ни[й] да ви са порадвами, чи сме имали синови. Но по скору си илати да ви видим и да са повеселим родом, защо[то] станаха толкува години как погледвами да си додит[е]. И пак така уставами и сега - в надежда за добро видение. Дай Боже вишний, чи да извикам сос голем глас, та да ни сподобиш да видя мой син Въсиля, чи е предобил учение[12], та и ас да са радвам сос [в]сичкит[е] си чада и прочие.

1869 майе 5 Ваш отец Димит[ъ]р Стоянов[13]

[Адрес на гърба:] До Г[осподин] господин Въсиля
Димитров Стоян[ов]
Кихай[о]в в Ибраил[а][2-8]

ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 91, л. 1. Автограф.

№ 3

1870 март 10, Жеравна.

Писмо от Съба поп Стоянова до В. Д. Стоянов в Браила

Жеравна, 1870 март 10-ий

Любезнейший синовче, о да зна[е]ш колка голяма радост ни облада, като та видехми тебе. Всички роднини и приятели зарадва. И ми пиши Тодур[14], чи доходел при тебе и сти са видели и [сте] разговорили на длаго. И ас са радвам, чи сти са видели. И сига, като ти приехми образу[3-1], сиги са зарадвахми всички и до-даха [в]сички роднини, та да гу видят. И ас, Василчо буля Дими[т]ров сине, като та видех от радост плаках, чи мий жалко пак за мойта питаме йоти ни ми проводи и той образ да гу видя, ами като ти думам, що си малчиш, та ми са ни отгуваряш. Ами моля ти са, ила [си] на Жеруна, та ни са отговаряй. Бари[м] за тебе има колай.[3-2] Ила и растуши и нас, моля ти са, и ша ни кажиш, ша са утимилиш$_{3-3}$ ли там. И ако имаш колай, проводи за баштя си на пролет да до[й]ди да та види и да та дувиде. И като немам друго, що да ти пиша, оставам в добро здрави твоя ст[р]иков[и]ца

Съба поп Стоянова[5]

И та поздравлява буля ти Василица и чадата им.

[Адрес на гърба:] Г-ну Василю Димитрув в Ибраил[а]

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 278, л. 1. Автограф.

№ 4

[1870 март, Тулча].
Писмо от Тодор Т. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

Любезне ми братовче[де]
Васил Д. Стоянов

В Браила

Земам днес дерзос[т] кам вас с настоящето си. Поздравления ида да ви чиститя днес. С новата телеграфическа депеша от нашият виликия везир Махмуд Паша[16], на коету днес ни извистява, чи нашият Черковен въпрос са сварши, според даденият ни Царски ферман [за] балгарска отделна Екзархия[17]. Караказан$_{4-1}$ са пукна веки и пропадна веки в Ада. И тъй, ние днес с телеграф благодарихми [на] Негуву Виличества[18][от името на] Тулчанския сандчак$_{4-2}$, на коету изляха милост[т]а на правдинити балгарски[19].

Тези са новинити от нашият град, аку ни питати. Засига ас ни зная вашия град, кату имати досига балгари, дали благодариха сащуту, макар чи са намирати в[ъв] Влашку[20].

Засига кату ви поздравлявам от отечаст[в]уто$_{4-3}$ на баща ви и ма[й]ка ви, сащу ви [и] ния ви поздравлявами [все]домашну и жилайми успеха на напредака ни кам книжевност[т]а и Просвещениету.

В[аш] драгий братовчет
Тодор Т. Стоянов

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 279, л. 3. Автограф.

№ 5

1870 юли 15, [Жеравна].
Писмо от Дойно Д. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

1870 го[дина], меси[ц] юлие, 15

Перво ви поздравлявам, второ ви изевявам милустивни ми мой бате, да знайте как си додахме [в]се [по] живо и здраво и както оставихме стадо[то] и мий добре. И молим милостивнаго Бога и това наши кратко писамце и вази в здрави да ви завари. И подир това ви изевяваме, как намерих едно писмо от бача[5-1], ну то [е] писано на априлие, на 24. И сега си додаха хора от вилият[а][5-2], ну немаме писму. Разабрахми ги как били се живо и здраво [в]сичики. И заради по[р]третите са на-дявах досега да ни ги изапратите йако Стоян.[5-3] Молим ви са, милостивни ми бяте, изапроводети ни ги, да са разатошаваме сас тех. И да ме напишиш едно писму надалго за [в]сичко, щото са зговаряхме сос теби. И заради господина Христодора Гергюв Бабаджув[21] да мо направиш едно писму как нас[т]оя заради нас, та ни иза-вади пашапорт[5-4], защото той са надявал да мо изапратиш по мени, и като ма ви-де и ми речи „Как[в]о [стана], та ни ми изапрати бати ти едно писмо". И ас така мо рекох „Нинадейно стана трагванито ни, [но] подир малако времи ще ни проводи и на двама ни". И ако би на исен да ни можиме да ти изапратиме друго писму, да ги поздравиш двамата сос батя Христаки хаджи Стоянув. Заради мени да настоят, да ми потпишат пашапортот. И друго немаме що да ви пишиме, само поздравлявам наши[те] преятели, сос които са видяхме и са здрависахме [в]сичики, тай да им кажиш и от моито братчици.

[Отстрани в лявото поле:] Ас премилостиво братачици Дойну Димитрув Стуянув. Ну сега оставаме за добрия ви изговор.[5-5]

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 272, л. 1. Автограф.

№ 6

1870 септември 12, Тулча.
Писмо от Тодор Т. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

Драгия ми братовче[де] В. Д. Стоянов

В Браила

Тулча, 1870 7/врия 12

Братко, да из[в]инити, защоту ни можихми да са видим. Втору, чи вопору[6-1] щеше да трагва, затува бразах, та ни можих да ви са убадя и имах барза рабута в Галац. И затова ви са извинявам. Пардон.

Засига ще ви кажа, чи кату пращати книгити[22] в Тулча, пратети и за нас едно тело, заедно с тулчанскити и за стойност[т]а им заедно с тулчанскити ще да [я] приемними.

Сига писах за Жеровна. С приносящият писах и от ваша страна ду баща ви

Ваш осердния братовчет Тодор Т. Стоянов

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 279, л. 1. Автограф.

№ 7

1870 ноември 3, Сливен.
Писмо от Димитър Стоянов Кехайов до В. Д. Стоянов в Браила

ис Сливен

Любезне[й] мой син Въсил, сердечно ви поздравлявам и ви явявам как приех и двети писма и 6 лири турски[23] сос голяма радос[т] и велика драгос[т]. И кату са научих од Г[осподин] Димитра, чи ни поздравил и ас са потрудих, та дохождам на Сливен и си приех желтицит[е], но не можиха да исдирет обевлениет[о][24] за Жеруна. Ходих до читалищит[о][25] и видех само [това] за Сливен. До четир[и]ма учи-тели питахми, дадаха са думат. Един на друг [си] думат[:] ас ги дадах на Димитра, Димитар на Иванча, Иванчу на Марка, и тай си остава да са пита Марку подир нащу отхождани, така да знайти. И заради нас, слава Богу, на тос час [в]сички сме здраво. И од Дойна[26] приемам писмо, но не си и дохождал од кату е доход[и]л при вас. Писвах му да си пододи и той, да ни прикаж[е] заради вас да са порадвами, чи сте са виждали, та дано помогни Бог и ний да ви видим лично родом. Дай Боже. И заради Люца[27], що ни пишеши, зарат машина[7-1], да й купиш. Яки тряб[в]а и да пишиш как са нарежда, защото не сме видели [до]сега. Ризи, панталони, шият сюр-тюки.[7-2] За тях дрехи можи [с] машина. За маскалиди[7-3] и за набрани илеци[7-4] не можи са ши, ала кату й испрово[ди]ш, ще са научи. И тай, оставами в надежда. И ако идиш при бате си[8] да ги поздравит[е] и от нас и други познат[и] нашей. И добар път. И в добар час да идите и щото желайте Госпот да ви е на помош. И пак да си додит[е] сос здрав[е] и повиче весели.

1870, ноемврие 3

Ваш отец Димит[ъ]р Стоянов
Радвам са дето са подновява имиту на дяда ви[29]

[Адрес на гърба:] До господину Г[осподину] Въсил
Димитров в Ибраил[а]

ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 91, л. 4. Автограф.

№ 8

1871 май 17, Жеравна.
Писмо от Димитър Стоянов Кехайов до В. Д. Стоянов в Браила

Любезней мой син Въсил, бескрайна радос[т] имам тас година од [в]сяка страна, чи ни [е] дал Бог живот да видим и ний од рожби радос[т], що сте са трудили от толкува години. И сега ни евяват[и] трудо си честичку сос книг[и] и сос злат[н]и меджиди[и].[8-1] Приехми от г[осподин] Христа Кара Ми[н]ков 5 желтиц[и] на майе 5, а пак писмот[о] на майе 14. Фтори брой и нея книга[30] приех подир един ден. И [в]сички родови додаха ни и са радваха на тойзи ден, кату им четах ваш[е]т[о] писмо, дето ги поздравляват[е]. И видяха книгат[а] и им четах песнит[е] за ф Кулибарска[та] улица.[8-2] И сега ви испроваждами нови песни, аку бива да ги типосат[е][8-3], защото са много жални кату ги пеят.[31] Както у „глас благословен еси Христе Боже наш" или „какту ис Филибе[8-4] теллал[8-5] викаши: „в Филибе да замракним, в Жеруна да усамним".[32] Така жални кату и на чича ви Веля песен[та].[8-6] Но ние, кату друго само хоратит[е] евявами, койту има глас ще я фмести на некуй жален. Сал да чуеш твоя сестри, яки Й[о]фка[33] как ги пей. Пишити, аку да има ф Жеруна таквас мума сос [в]сички добрини и болярска, тай да си до[й]диш. Нели знаиш, чи ф Жеруна сега зафана[ха] да са учат [и] мумичата[та][34], и чернички, черно̀вокички, черномустакатилистички, ачи оттук нататак кату са образуват очилищит[а], ачи дету си има реч от старит[е]: трай оле за зелена гора. Така и ваща рабута ште можи. Ала внукит[е] виш. Дойну кату си доди и си [х]ареса и гу сгодихми, така и Мария[35] сгодихми. Какво да сторим, кату не си дохождати да [х]аресат[и]. В Жеруна хава[8-7] хубава, [в]ода стодена, на наща градина има исвор и гу думат „сребарна ореша"[8-8], ала да имами прихот[и] да сми олеснени, ачи да гледаш сеир[а][8-9] на Старча[8-10] и хорот[о] насреща.[36] Пак ний кату сме остарели и немотни, ачи пак Бог е милостиф. И на вас Бог здрави и живот, и кяр[8-11], и добар берекет[8-12] и добра печалба да ви дава, ачи и вий да не ни оставит[е], зашто наший живот са скасява са. И така оставами в надежда пак дано си додит[е], да ви видим лично и да ви са порадвами. Дай Боже живот и здрави.

1871 майе Ваш доброжелател отец *Гана*
17 Димитар Стоянов *Димитрова*[8-13]

Сестрити ви поздравляват и ви молет за здравиту ви, но и за нови моди[8-14], чи им са ревнет.[8-15]

[Текст в лявото поле:] Да поздравит[е] Г[осподин] Николая Ценов [37] и сопругата му и Г[осподин] ха[джи] Димитра, дету са видехми и расговорихм[е] в Сливен миналат[а] есен и ми даде 6 лири од Вас.

[Адрес на гърба:] До господина Г[осподина] Всиля Димитро[в]
Стоянов в Браила

ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 91, л. 2. Автограф.

№ 9
1871 юни 4, Тулча.
Писмо от Васил Т. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

В Тулчя, 1871, йуние 4 В Браила

Любезней ми братовче[де] В. Д. Стоянов,

Днес ида да ви попитам за доброто ви здрави. Извените, чи ни ви сам писал само [че аз], кату туку додах в Тулчя, саму щоту носях от чичя, Вашия любезней баща, ви пратих чрез Галац, чрез Г[осподин] Г[еорги] Карловски и за приемванито му не сомневам са. И тай са забавих сас писмо[то] досига. Ас дойдох в Тулчя в майе 5, ету чи ма пристигна[9-1] и Николай Василюв Бабаджов[39], а той доди от отечество[то ни] и ви [е] донесал писма пак, и ги оставил в Галац на Никола Петров[40], жерунениц, бакал, що носи призвание[9-2] Осман калфа[9-3], за да ви ги прати. И това преключеното забравил в себе си и ми гу дади и ви го преключем сеги.

Извините малика[9-4] пак, за което ша говоря надолу. И да ви чиститя радост, за която сте са научили по-приди от чичя. Ние Марийка, ваша[та] сестра, сгодихми, да е на добар чяс, после и вашию брат Дойна и него сгодихми, да е с добар чяс. Но сига ще ви моля, ако убичяти, пишети ми да ви разбера, дорде сам в Тулчя, чи пак ше си ходя до Петровден[9-5] за отечество[то]. И ако има да пишити и за коготу ищети, пишети и пратети до ф Тулчя, и когито си утида, ще [ги] заниса. Като ви поздравлявам сердечно, поздравети и нашея приятел Г[осподин] Друмя[в].[41] И други[те] ваши приятели, които ни познават, ги поздравлявам. Оставам

Ваш братовчет В. Т. Стояно[42]

[Адрес на гърба:] Книжевното Дружество, от Галац
Господину
Василю Д. Стоянов
В Браила

ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 90, л. 1-2. Автограф.

№ 10

1871 септември 4, [Кюстенджа]. Писмо от Дойно Д. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

1871 го[дина], месиц септем[в]р[и], 4

Драги ми мой батю. Ето идим сос това мое кракичко писамаце да ви явим, как ви приехме вашито писму и разабрахме, как сти [в]се живо и здраво. И така и ний молимим милостивнаго Бога заради вашито добро здравие, така да ви завари и нашито писму в голема висилиба.

И подир това разабрахме, що ни нареждате за [в]сичко, ну само заради това ми е мачно, [че] до сига като стана три и четери писма ти изапроваждам и не ми пишиш заради [в]сичиките. Ни зная прие[х]те ли ги, или не.

И подир това, да ви явим, [че] вот С[ливен] приех писму на авагоста, 26, писму во[т] бача, и ми пиши за [в]сичко [в]се добро, ну само нашата най-малка сестрица била болна. И сега пак приех вот един наш приятел на авагоста, на 29, писму и намиралу са боляс[т] ис селу и повомирвали нарятко. И друго, ако питаш заради нашите свадби, ни ми евява бачу ништу, ну ас додето ни до[й]да при теби и при бате Руска, да ви собира, ни вотивам в Жеруна и да ви завида за сва[т]бите. А ви[й] като кажите „ни можим дойди", ас [до]тогава ша си сиде в Доброджа при стадото и когато дойдите вий, и ас сос вас сам заедно на Жеруна [ще се върна], така да знайш. И така да поздравиш на бате Русска. И друго ми нарежда бачю, чи са [се] виждали сос Г[осподин] Д[имитър] х[аджи] Ставрюв и ми пиши да трася леснуто, та да исапрата малако кашкавал, та да го испратем по него. Ну за в Жеруна нема сега такава чиляк да вотива и ас го придавам на Г[осподин] Христаки х[аджи] Стоянув, та да ви го исапрати. Три киллета[10-1], зашите са. И подир това ти изевявам, заради валаната[10-2], колко веки е вотишла в селу - 15 воки.[10-3] И заради цената да ти кажим, тука в Доброджата са дади по 7 г[роша][10-4] и по седям и по-лувина, и до восам има, та са дади. А ний нема да гледаме нея цана, ну ща ви кажим по седям гроша на вас, да ни ви вобляшим[10-5], защото вий сега зафашатате на тойзи аша-вириш[10-6], [и сте] нови мюджери[и][10-7] и ний - нови сатаджии[10-8], та и исмижду ни не востава. И да ми са вотговориш за скоро, заради нас, сам си ли да дойда в Ибраила слет месиц за востетните[10-9], или ща ми ги внисеш в Кюсте[н]джа[10-10], защото ний имаме намерение за свитого Димитрие[10-11] да пристигним в Жеруна. И подир това немам друго, що да ви пишим, ну само поздравлявам наши познайни приятели нарочно, [в]сичики, които са знайме и познаваме.

И друго, бате, да знайш колко са зарадвах като ти видях натписат на писмуто. И на тоя час [се] случих малако като трескав, ну ст[р]еснах са, и вот то[ва] време нема веки да ма втресе. Така са зарадвах. И млого ма мачиха турците, заради парите, дето имам да им ги давам. И така намерих вот един приятел восам лири турски[43], та им дадох и има вощи да им са додава воколо шес[т] лири.[44]А на во[н]зи чувек мо ги дадохме [и] сега са исатакмиха[10-12] на него сос тес.

Продадох 18 агнета, ну не покриха [в]сичикото давани.

Ас ваш единувтробний б[рат]
Д. Д. Стоянув

ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 92, л. 1-2. Автограф.

№ 11

1872 февруари 8, Меджидие.
Писмо от Васил поп Георгиев до В. Д. Стоянов в Браила

Словесней и родолюбиви ми сродниче, Г[осподин] Г[осподин] Василчо батюф Димитров, лелин Цонкин. Благодат и мир на вас от Г[оспо]да нашего Исуса Хр[и]ста.

Ваш сродник и молебник хр[и]стиянский долопотписаний преждебивший Васил поп Ге[о]рг[и]ев от Градец. А[з] на [1]867 г. ракоположих са в Цариград и са именовах с[ве]щеник Васил брат поп Димитров от Градец поп Георг[и]еви, слава Б[о]гу спорет отварянието на Дунава, сердечно прихождам, и с отечаската си молба към ваше родолюбие, дано Бог ми я послуша чрес вашата благодетел. Срещам от вашете Переодичаски списанието в книшка 4-та, [в] което обнародва Киш[и]невското балгарско училище за сиромашки чувствителни българчата благодеяние.[45] Тай сми сащите сиромаси и ний. Имами 9 деца - 5 момчета и 4 момичата, [от които] ходят в училище Георги, Костадин и Тодор, Мария и Гена. Тейзи Ге[о]рги и Костадин са приготвени донейде. Ге[о]рги е добре приготвен - граматика, числителница, землеописание, история и катехисис хр[и]стиянски, и от турски язик почасти.[11-1] Години има 16, а Костадин е сега [на] го[дини] 12, излязал [е] от приоготовителните науки в Градец.[46] И аз като баща спорет званието ми желая да си извуча чадата, ако Бог рече. В България има училища, в Пловдив, Жилезник[11-2], в Сливен, ала [в]се [по] тейзи науки и фторо, в Цариград[47], ала [това] иска разноски огромни, което не ще можим ги по[д]даржа, по причина оскудности. Ни можа да ги прихранвам и облика, самичак сам. В Меджедие[11-3] сега свещенодействувам[48] по тази пречина. И тай ви са моля чадо, ако е возможно, което слушами, покажети и подайте милостивата си десница кам нас да ги отправите наш Ге[о]рге и Костадина за вреченото оучилище в Кишнова.[11-4] И макар само Георге да испроводими, млого приготвени момчета има в селото ни, тай и другаде, ама е причината [да не се учат] сиромашлаку. И тъй, какво най-сетне или овчер или шивач да прокопца и затимней. И тай, ако е возможно за да са под[д]аржат от разноски и обликло. За обликло, ази можа и да си ги облачам, ами далеч место. И тъй, ако баде тази радост на нас, пишети ни чрес Г-на Петраке Николоф Шарапчиев[49] от Рухчук[11-5] в Черна вода[11-6], той да ми испроводи писмото в Меджедие и да бия телеграм[а] да до[й]дат синовети ни, та да ги довида самичак и да са видими лично.

Защото от [18]54 ни сми са виждали. И ваш Дойну щеше да доходя в Меджедие, защото има да [в]зима от сирини от [е]сенес, ала ни зная дали си до[й]ди от Жеровна на Хамзача.[11-7] И стана 9 месица ни сам си ходил, за да са видими. И о вази буля само плачи за вас да [ви] види. И оставам в надежда за отговор.

Ваш чичу и молебник во Хр[и]ста, с[ве]щеник
Меджедие, 8-й февр[уари] Василие поп Ге[о]рг[и]юв поп Тодоров[50] от
1872 Градец

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 128, л. 1. Автограф.

№ 12

1872 март 12, Меджидие.
Писмо от Васил поп Георгиев до В. Д. Стоянов в Браила

Поздравлявам та Василчо, наший сродниче,

Да зна[й]ш как испроваждам Ге[о]рге[51] наш максус[12-1] до Ваше словесие, за-щото от 2 месица насам три писма ви писах заради учение[то] за Ге[о]рге. Воз-можно ли [ти] е за да го испроводити нейде си, защото ни сам гейдар, да харча[12-2] за тук там. Ако би, кажети му, или ако не, нека си до[й]ди, ачи офчер няй-сетне [да стане]. Как[в]о да права, сиромашлака ни са продава. Учат са багатите рожби, а сиромашките пасат тилци[12-3] и патки, що да сторими. И добро видение.

1872, март Ваш чичу с[ве]щеник Васил
12 Меджедие поп Ге[о]рг[и]ев от Градец

ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 79, л. 1. Автограф.

№ 13

1872 април 4, Жеравна.

Общо писмо от Гана и Люца Д. Стоянови до В. Д. Стоянов в Браила

Драгий ни бате Василе!

Дето ни пишеш, че не си ни разбирал от полувина година, пък ний сми ти проводили 5 писма. Банко$_{13-1}$ ти проводи 3 писма, пък батко Дойна ти проводи 2 писма, като [си] беше на Жеруна. И дето ни пишеш за сватбити, че не сме ги направили, нето какината Марийкина сватба, нето батковата Дойнува, ако без тебе ги [с]годихме, нема без тебе да направим сватбити. И мама и банка от ден на ден старина ги притисва. И от моя страна да ти кажа какви книги чета: българска ис-тория и свещена история, и бльгарска грамматика, география и аритметика. И та поздравява[т] нашия учител и нашата учителка. И та поздравява кака Къна бабина Русковчина. И ката седнем всинца от теби си думаме, много жялем за теби. И та поздравлява кака Марийка и кака Радка, и Люца и Стефана[52], и Й[о]ва. И остава-ми в надежда за добър отговор.

1872, Априлия 4 Вашята сестра Гана Димитрова

И ти като си си дохо[ж]дал, мене ма немало.[53] И ас пораснах и станах на 14 години. Ачи думаш, чи сми та забравили, [а] ний никоги ни та забравяме.

Люца Димитрова

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 276, л. 1. Автограф на Гана Д. Стоянова.

№ 14

1872 април 9, [Жеравна].

Писмо от Димитър Стоянов Кехайов до В. Д. Стоянов в Браила

На многае лета,

Любе[з]ней мой син Въсил, сердечно в[и] поздравлявами [в]сички - од майка [и] од сестри. Перво да ви явим как ви приехми писмото и толко[ва] сме радос[т]ни кату са казваш здраф и весел. Само дето ни ожалеш, чи не сме ви писали. Од половина година писахми два патя. Дойну ходи на Котел да занеси първото, фтору дохожда од Русия [човек] на ими Саву Стайкув Кънбурски, та писах писмо и ми каза, чи бес друго ша мини на Ибраил[а]. Станаха две писма, ачи са расмислях, та думам на майка в[и] „Можи да не ст[е] в Браил[а], за то[ва] не ни си писал од ноември". Ачи на марта, на 21 пак ти ми пишиш, чи сме та забравили. Един ден не са минава да ви не спомине[м]. На обят сложат да едем, по[р]третит[е] срещу нас, думат [им] „Бате, заповядай да едем". Така да знайш, а не чи сме ви забравили. И заради колкото сти лири турски проводили, [в]сички сме приели, ер геч тюрчаса[14-1], и ви сам писал и сам благодарен на Бога, чи ма и дарил сас таквас рожба за старинити. Кату чи имам свой диген[14-2] сас кирия[14-3], та ми дохождат лирите на таксим[14-4], а пак тий от вас. Бог да ви подарява сос здрави и сос пичал[б]а и сос далак живот, [и] щото желаеш да стигаш и да наредваш. Ачи дано и нас Бог поживи да са видим лично, [а] не сал сас по[р]трети. Дето гледам тай са моля на Бога ката дневно. И така, оставам в надежда да ни са отговорит[е] по-скору пак. Как[то] ний са зарадвахм[и] и да посрещним Воскресение сас радос[т], чи ни про-водихти лирит[е], така и вий да са зара[д]вате барим сос писмото н[и], ако не сос някуи армаган. И фтори път напиши малко немски думи от една балгарск[а], а не кату чичувата си Вълюва песен да ни са потсмиваш. Ас никоги не вервам никогу чи бил зададен, но кату брат свиди [ми] са едино[у]тробн[и]о братец.

1872, априлие фтору,
ваш татку Димитар
Стоянов

[Острани в лявото поле:] Да поздравит[е] Г[осподин] господин Николча Цянюв[54], и Г[осподин] Друмюв, и Г[осподин] Михаила и прочия. Млогу ми са посвиде покойни[я] Димит[ъ]р. Как ви похваляваши завала.[14-5] Най-сетни и на Кушбунар[14-6] да са видим. Кату гу видех, сякам чи видех вас, тай са зарадвах тогас, и тай си додах весел на селу.

[Адрес на гърба - с различен почерк:]
Чрез грижата [на] Г-н Божила Йованов[55] у Ца[ри]град за
[С почерк на Димитър Ст. Кехайов:]
до господин Въсиля Димитр[ов] Стоянов в Браила

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 271, л. 1. Автограф.

№ 15
1872 април 30, Тулча.
Писмо от Васил Т. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

Тулчя, Априлие 30, [1]872
Господин Въсиле Д. Стоянов, В Браила

Любезней ми братофчет ида да ви са отговоря на чес[т]ноту, коету приех вренно, но [все] ни са наканвам да ви са отговоря. Едвам сига намерих благовремие, та да ви понапиша два реда. Перво ще искам извинение, дету са забавих тол-кова време сас писмото си, та да ви пораскажа за отечество[то ни]. Като си додах в Ту[л]чя боледувах нещу 1 месиц, от после станах малку по добре и са залувих на други мои дертови$_{15-1}$, та и досига ни ма са пуснали. И ние бехми си купили някоги едно дигенчи, хайди миналата година изгоре, хайди сега искамы да ги направим сас комшиити$_{15-2}$ заедно, и като станали [терените] поляна ни можим да са споразомейми за местата си. Ету сига идвам са споразомехми криву-праву и зафанахми да ги правим кату хората уш и ний до нейди. Та по тес причини ще ни извинити, за коету казахми по-гори.

Аз са надея да си приел от чичя[56] писму досига млогу пати и да си ги разб-рал. А мени ако питаш, ас доде бех там знам, чи Дойну сиде в селу от исинес от Колашки пости$_{15-3}$ до марта, до 15. И тай си утиди при увцети, а свадби не правиха не[то] за Марийка, не[то] за Дойна. Уш ищим Марийка да уженим [по-]напрет, ама хората ни бразат от кади зетю. Тас зима и ни си доди свато ни, дету ше да е сам иргеню. И за бачя си ако питаш що работи, тас зима в селу шиха сас Люца дрехи на хората. И другити ви сестри си рабутят както зна[е]ш и се живу и здраву ги оставих [в]сички. Сига кату ви поздравлявам и оставам Ваш

братофчет В. Т. Стоянов

[Адрес на гърба:] Господину
Всилю Д. Стоянов
В Браила

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 268, л. 1-2. Автограф.

№ 16

1872 юни 27, Тулча.

Писмо от Георги поп Василев до В. Д. Стоянов в Браила

Благодетелний ми Братовчеде!

Днешното благополучно време ма подкани да престъпя към вас, и да Ви поздравя с краткото си писамце, което ни е за друго, освен да ся разберем в какво състояние ся намираме днес.

Книгити, които ми бяхте проводили по банка[57], не съм ги приел още, но аз предварително ще ви поблагодаря за това Ви благоугодно дело. Още ще да ви ся помоля и заради това да ми проводите един Географически Атлас, от големити, които ся от 29 карти, защото преговарям и за това ми е много нужно. Та за това ще ви ся моля час понапред да ги испроводите заедно с едно землеописание, такожде от големити, от Иван Груев ново издание[58], а за сега като немам пари да ги купя, отнесох ся до Вас, [но] като ми проводят пари от Градец, ще Ви ги проводя.

Откак е заминал банку за отечество[то], не съм приемал нито писмо, нито друго нещо, и за това няма[м] да ви кажа никаква новина от там.

Принесете сърдечното ми поздравление на Господина Друмева. И друго ка-то нема що да ти пиша, оставам Ваш покорен в[ъв] всяко отношение сродник

Георги П[оп] Василев

Тулча, Йун[и] 27-ий, 1872
Испитанието ще стане на 29-ий Йуния
Ще ся надея за отговор.

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 111, л. 1. Автограф.

№ 17

1873 февруари 26, [Котел]. Писмо от Стоян поп Иванов до В. Д. Стоянов в Шумен

Почтеннородному Г[осподине] Васил Стоянноф от Жеруна

Да ни простиш, защо ни можихми да додими на Жеруна да са видими. Бла-годарим ти. Ти си направи должноста, та дуде та ни виде ланим.[59] Дано ви пода-рети Б[о]г крайноту желание да са варнити на пофтор[но]. Да имати и вий и ний живот, тогива ща са видими нашироку. И заявявавам ти от твоята мила мамка и от твоити любезни систри, от Люца и от Ратка, как дудоха подире ти на Котел ф петак вечар срещу с[ве]тоигу Теодура. Садяха два дни у нази, зарат да си растошат заради ваща милос[т], защо[то] млого им [е] мачно заради разделянито ви ланим. Да молят Б[о]га и тий и ний да ви подарет[и] Б[о]г здрави по-скору да са видими [в]синца, малки и големи и [в] Жеруна и на Котил. И фрет викат на Б[о]га да жувей Стоянов. [И] дубро видение.

1873, февроарие 26
ас ваш като брат
Стоян пап[а] Йоанноф от Котел

От брата ми поп Димитра

От буля ти Стоеница, от какини, от родови, от пап[а]д[и]ята, от [в]сички мафсус[17-1] поздравления до господа ви. По-скоро каршилак[17-2] да варниш на майкини си да ги урахатиш.[17-3] Ако е возможно и на нас [пиши] две слова.

[Адрес на гърба:] На господа Василя
Стояноф благополучно
в Шумен

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 170, л. 1. Автограф.

№ 18

1873 март 1, Жеравна.

Общо писмо от Люца и Гана Д. Стоянови до В. Д. Стоянов в Шумен

1873, марта
пъ[р]ва ден 1

Драгий ми батко Василе!

Драгий ми батко Василе, стана цяла нидела ка[к] см[е] се разд[е]лили, не сме разбр[а]ли зна[е]ш ли ка[к ми е] на м[е]не са[н]к[и]мя, че едня години. Бат[е]нце мил[и]чко и драгичко н[е] можа 5 деня живе а не 5 мес[е]ца. Бат[е]нце мил[и]чко и драгичко, флазамя и изилазамя [и] вишно са Бого моли[м] Боже помогни ми веднаша при батка да ида, десниц[а]та да мо ц[е]луна. Мола т[и] са бат[е]нце не мя ти забравия[й]. Стана тр[и] п[и]сма ка[к] ти пишя, а ти на м[е]не писмо от тебе [нямам]. Пиши ми бате и дано стореше колае пре теби да додя. Нели знаеше бат[е]нце, че си бес тебе не можа еде[н] дена да т[ъ]рпа, а н[е] толкова времи. И друго, [в] Жер[а]вня ни жилаят да станиши владика, казвата той да са ужени, чи т[а]косо чадо да са копим са[18-1] като него владика. С[а]мичка батенце миличко скоро по-скоро от Жер[а]вна да ма из[в]едеше уте, ача да ма утравеше като зна[е]ше бате. И друго, учит[е]лката[60] не учи, сиди айлака[18-2], чака за хабери[18-3] да и пров[о]дише, чи [в] Шумен тогисе ша до[й]ди. Поздр[а]влява та мама и как[и]ни, и [в]сичкит[е] [от] насаше и родови и пре[я]теле. Ас, покорана сестра Люца Д. В[а]силюва.

Драгий ми бате, ни[й] стана толкос писма ти проваждами, пък от тебе не сме приемали. Желайми за твои писма да приемним, пишем ти сеги често писма, защото си поблизо.[61] Ами ас, бате, на кого да са уплача. Какво батко да правя, като в учелище ходя, пък кой да ма учи, като ми бате миличко и драгичко зарачя да са учя. Ама ас бате мило какво да правя. И тъс сутрина ти проводихме писмо и армага[н] по Г[осподин] Василя Й[о]вков.[62] Като ги приемниш, писмо да ни проводиш.

Ас ваша покорна сестра
Гана Димитрова, на батка Василя сестра.

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 276, л. 4. Автографи на Люца и на Гана Д. Стоянови.

№ 19

1873 март 2, Котел.

Писмо от Сава хаджи Райнов до В. Д. Стоянов в Шумен

Г-н Васил Димитрув
Котел, 1873, Март 2-й

С това писмо ти излагам моята грижя, която сам ти и приказал, и с нестерпение очаквам писмо от тебе, и та молитствувам от вес сердце да са потрудиш да ми испратиш едно писмо, защото надеждата ми е на тебе,

И ако има едно лесно да ми намериш едно место да сидя при некого си, доде ми са издействува [място] за в училището[63], защото вече не ми са седи в Котел.

И оставам аз Ваш приятел
Сава х[а]д[жи] Райнов[64]

[Адрес на гърба:] Господину
Васил Димитрув
В Шумен

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 241, л. 1. Автограф.

№ 20

1873 март 4, [Жеравна].

Писмо от Стефан Р. Патамански до В. Д. Стоянов в Шумен

Драги ми мой
Господин Васил Д. Стуянув

Кату идим до вас сас тоз[и] наш изговор, за да са поразговорим сас вас слатким Васил кака да ви евим за ва селу, [че] слава Богу дубре сми и [в]сикоги [в]се за вас желаим за дубрити ви хабер.

Фтору, да сти извес[т]ни за вашиту провож[д]ани, [че] кату ва проводихми ду Котел, ачи са варанахми фа селу Жеруна, ачи вечеру праву у вас утидухми, ачи стоехми вечеру сахату[20-1] ду 6, ачи ги карахме момича[т]ата та ни пяха вашити дубри песни, коиту вий желаехти и на коету беха млогу згодни на нас. И та[й] са[с] голяма радус[т] са веселихми, чи ви млогу дубре испроводихми, чи тай са на-де[й]ми сас Божата воля по весели да ви посрещниме, защоту ний нащам ... [20-2] [в]синца нимами никуги за вас да си ни хортувами, и тай вечер и сутрин [в]се за вас ви споменавами.

И сердечну буле ти Стефаница [65] та поздравлява, млогу патя та поздравля[ва].

И Калистра млогу патя дума батяка[20-3] Василя поздравлявам лелин какин. И прочее.

Ас ваш сущи [в]уйка Стефан Рускув
1873, марта 4 Патама[н]ски[66]

И ви са надеяхми са за ваше е[д]на писамце, за да са зарадвами за [в]сичку, но уставаме фа надежда за ваши дуб[р]и хабер, за ваши добро ходени, за ваши дубри похвали. И тай веки немами що да ви пишиме, защоту май гу писах набразу. Кусур[20-4] не ни виж[д]а[й]ти, ас пак ща ви пиша пак на длагу.

Устувам фа здрава и фа надежда за ваш отговор

[Адрес на гърба:] Ду Г[осподин] Д. Стуянув ва Шумен
[С друг почерк:] Господ[ин] Васил Д. Стоянов
В Шумен

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 251, л. 1-2. Автограф.

№ 21

1873 март 13, Жеравна. Общо писмо от Къна Р. Патаманска, Гана и Люца Д. Стоянови до В. Д. Стоянов в Шумен

Любезни сине Василе!

Пиша ти синко Василе, защото ми стана много мъчено за тебе, рожбичке мама. От като та проводих, стана 22-ри ден рожбо. Ако ма питаш да ти кажа как минувам и колко ми йе тежко и мъчено. [В]сичко ми е лесно в къще, яла за вази мий много мъчено. Като сам ви проводила трима вас три страни[67], за кого [по-] приди синко да мисла. Ти като ми са синко много убещяваше ката неделя писма да ми проваждаш, та да са разтушявам, пиши ми рожбо начесто, че сам устанала [сама] с любезнити ти сестрици. А[з] ша запомина[21-1] за теби, пък тий ша заплачят, и ас с тях ша са наплачя. И банка ти разбрахме, и той ни пише [и пита] имами ли от Василя писма. Поздравлява та мама, кака Марийка и кака Радка, и кака Люцка и кака Стефана, и кака Й[о]вка.

1873, Марта 13 Ас ваша сестра Г[ана] Д[имитрова] С[тоянова]
Л[юца] Д[имитрова] С[тоянова], Василюви [сестри]

Предраги ми батко Василе!

Като стана 22 деня, от как сме са разделили от теби, батенце миличко, ами как сме са минале без теби. И тий батенце да знайеш за мени, че ас не ходя на училището, както бях ти писала в унуй писмо каквай пречината. Пък като утидах у лелини Й[о]вини, пък леля Й[о]ва ми речи „Ах, да [в]земна да та бийя, защо да не ходиш, та да та учи Харала[м]б[и][68]". И щели да доходят у дома да са карат с мама, че не сам била ходила на учелището. Че доходяла учителката у дома, та им думала да не ма пущат. И ти батенце или с[и] са научил, дето ти писа учителката за всички работи, що са станали в Жерона и в учелищет[о] и с учениците. Батенце кажи ни и ни научи какво да правим, като в къще сидя и [с] хурка преда. Учителката дума на ма[ма] да ма пусни с нейя, та да ма заведе на Шумен и много йа пренуждява мама и вика, ако даде батко й изен[21-2], нека до[й]де, защо да сиди в село, та да си губи времето. И да ни пишеш по-скоро писмо, та да та ра[з]берем, по пощата ни пиши. И не знайме дали си в Шумен или си тръгнал за в Браила.

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 114, л. 2-3. Автограф на Гана Д. Стоянова.

№ 22

Без дата [1873, началото на март], [Жеравна].
Общо писмо от Гана и Люца Д. Стоянови до В. Д. Стоянов [в Шумен]

Предрагий ми мило бате!

Туй писмо ти пиша, за да знайеш, че писмата са писане преди два дне. И пак ти повтарям, за да знайеш, че сме живо и здраво [в]синца. Молем ти са бате, както беши са убещал, да ни изпращаш ката неделя писма. И като дойдаха писмата, кака Люца са беше укротила малко нещо, пък сега като са позабави да ни проводиш писмо, пак забра.[22-1] Тъй сега ходи и вика "Боже, оте не знайя писма да пиша, на батка писмо да пиша". И батенце, пак ша ти са помолим, и всинцате преклонено ръка [ти] цалуваме, и бате пак ша ти са помолим, писма често да ни проваждаш по пощата, та да та разбир[а]ми и да знайме, кога ще патуваш за в Браила.

Оставаме твои покорни и предраги
сестри Гана и Люца Димитрови
Василюви сестрице

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 114, л. 1. Автограф на Гана Д. Стоянова.

№ 23

1873 март 19, Градец. Писмо от Христо Николчов до В. Д. Стоянов в Шумен

Градец, 19 Март 1873

Любезний Брате! Василе, в Шумен

С настоищито си ида да Ви моля трети път, ако има леснина, моля ви постарайти са за онази жена, за да помолите Негово Високо Превосвященство [69] за да направи писмо направо до общината ни и да им разясни как ни е дал заклатие[23-1] на речената жена, понеже от такивато пътардия пораждат се големи гюрюлтии[23-2] и причина дават на омраза. Ние мислим, че человек вместо да кълне, по-добре е да благославя; и то на днешно време, когато [в]сички ми сми болни и гладни от пъстерско[23-3] назидание.

Новини в Градец

За сега училището е както го знайте, в него ред е. Общи[те] работи са си в фанетическо църуване. Също Общи[ната] т[а]коже са отказа заедно с народа от Преслав.[70]

Сливен за сега си отбра за митрополит Дядо Серафим[71] и общената телеграфира на Екзархията за берата[23-4] му и за избиранието му.

[В] Жеровна училището клани на затваряние по причина от общото несогласие. Както е мода несогласието ис цяла България и бес повече ви поздравлявами и сми за всегда

Ваши сродници

Хр. Николчов[62]

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 215, л. 1. Автограф.

№ 24

1873 март 23, Котел.

Писмо от Димитър Д. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила[73]

Сладкий мой брате!

Счетох за длъжност майкина и на сестрите от тяхна жалост и мисли и плачове да ти пиша братко. От какво сте заминали само от П[оп] Тодора[74] що са получили ваше писмо и нищо повече. Они душице неутешно плачат и мислят различно. Аз в сряда отидох за Владичнината[24-1] да видя що направиха нашите жеравнини, отидох и у дома, но що да видя братленце, всите ни сестрици почернели поблед[н]ели, щото едва могох да ги позная. А мама Къна сос Ювка полудяла, даже и тръгнала същиа ден, в същиа час, за Котел да доди при истрашока[24-2] си богохранима да узнае що годе за Вас. Аз, без да губя време земех са[24-3] и аз през Ветрила[24-4] по нея и едва могох да я стигна в реката сос Ювчето. Каква радост братец! Но и какви плачове и от двете страни, майка по сина, брата по брата. И тъй, доведохме са до Котел и у мене гостуваха и си са посмеяхме, и попихме, и попеяхме, и вчера си ги проводих. И писах на отсътствующите сестри писмо поне мало-мало да ги поутешим, защото като бях[а] у дома не могох нищо да им поговоря, само гледах да ги понасмея и то бе на половин час.

Брат ми! Много исках да ти пиша, но времето ми [е] кратко. А и що ли щях да ти пиша. ЧПея немат джамове[24-5] на прозорците"ЛЛЛ Смей ся. Но да ви попитам, ели терате[24-6] закон с любимаго моего Г[-н] Друмева? Ели сте ми здрави? Ах, братенце! Ето за [Х]амзача отиват хора, ще пиша и на брата ми Дойна. А Ви[е] ще ли ми пишите? То[ва] Ви[е] [си] знаете. Чу ли, тъй. Котленски.

Котел, 3/23
1873

Вашего всеусерднейшаго ми Благородия
като брат смиренний Богохраним.

Писмото отправям до Г[осподин] Димча, който вече е в Русчук, за да типари[24-7] някаква си кинишка. Увр... му го.[24-8]

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 267, л. 1. Автограф.

№ 25
1873 март 26, Жеравна.
Писмо от Димитър Т. Стоянов - Брадата до В. Д. Стоянов в Браила

Драги мий братовчет Г-ну В. Д. Стоянов

В Браила

Хчитям са честит, като ви попитам за доброто ви здравие. И ний имами здрави. Имах чест да видя писмата ви от текущаго 15 и 22, ама датата.[25-1] И така благодаря, като ни поздравлявати. За сига приймете поздравленията от крьс[т]ница[та], попад[и]ята, леле ви. Това бъди в дома ви на крака, за училища и учители и попечители размери които стани рону той агата.[25-2] Като ва поздравлявам и оставам в здраве.

Ваш братовчет Д. Т. Стоянов [75]

[Острани в лявото поле:] Март 26, в Жаравна, [1]873

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 270, л. 1. Автограф.

№ 26

1873 март 30, Котел.
Писмо от Димитър Д. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

Сладкий мой брате!

Вчера, щом се завърнах от Жеравна, и моят цеганела Го[сподин] Матеа[76] ми донесе писмата. Пиши и от Стареца.[77] Поръчаките ти свърших и проводих нароч-но человека сос писмото и парици[т]е. И писах що можах и поплаках, ама малко. Вчера нарочно ходих някак си да поговоря що годе, но ся разнесли общинарите. Само п[оп] Теодор и Го[сподин] х[а]дж[и] Георгия [78] намерих, та поприказ[в]ахме. Даскалицата отишла на Сливен. Нашия Харалампу си показал ...[26-1] но тях ще остава, чи сте вече известени за всичко. Аз си бях у дома, при мама и сестриците и при уйкова братец. Понадрънкахме си ся за Ваше здравие и [за] Го[сподин] Друмево. Честита мама, чи е добила таков истрашок. Посмяхме си се дип[26-2] добре и поприказ[в]ахме. Нека немаме джамове. А мама каза, [че] на лято ще тури шкемпе, та като ни ужени, да не ур[о]часуват булките ни, а то че едната снаха в Градец ще си отиди, и тая от тука отишла при брата си на Сливен, горко им, чу ли? Тьй. Неща повече да ви пиша, чи бързам за пощата. Мама, сестрите ни са сега много подобрички и Вашите съвети, братски съвети, ще ся потрудят да ги испълнят.

Онзи ден писах на брата ни Го[сподин] Дойна. Тукашните ви приятелки и приятели днес ще поздравлявам. Препоручал ся на братска[та] Ви любов. Оставам си твой така

Котел 3/30 Твой братец богохраним
1873

Надея ся [че] писмото ми си получил с по-перва[та] поща.

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 267, л. 2. Автограф.

№ 27

Без дата [1873, март], Жеравна.
Писмо от Гана Д. Стоянова до В. Д. Стоянов в Шумен

Предрагий ми мили батко Василе!

Като приехме вашите чес[т]ни писма, като бехме много кахарни[27-1] за тебе батенце, както мама беше за тебе, батенце кахарна, също и ни[й], че не знайм[е] как сте престигнал в Шумен, и в съббота сутрента като станахме и ас утидох да питам, защото мамини ма проводиха да видя кой ша иде на Градеце, [та] да проводим писмо [и] да видем дали има някой да си й дошел от Шумен, които хора бяха утешле, защото дядо поп Тодор са забави и ни[е] са много кахарехме за тебе, батенце миличко. Пък и като и[з]лязах да утводим срешнах момчето и то ми речи утводям у вас да занеса писмо от батя Василя. И ас като [в]зех писмото от него момче и не знайех как прапусках да ида да кажа на мама и [на] нашети миле сестри, за да ся успокойят. И ти батенце да знайеш, като видехме писмото сакаши видехме тебе, толкос са зарадвахме. И като [в]зехме да го разпичятеми с кака Люца и ас немо[га] да го прочита от сльзи, също и кака Люца, както и мама и [в]сичките наше мили сестрице. И като го прочетох писмото, разумях що ни пишеш. И дето ни пишеш, че та избрали едногласно деловодител[79], пък кака Радка речи като голямо увен, дето води сюрията.$_{27-2}$ И тий бате да знайеш ка[к] ни учи Г[осподин] Ха[ралампи][80] и предание имаме 45 минуте. Пък уний време губихме. Пък учителката доходя и дума на мамини да ни ма пуштят да ходя пре учителя Харалама да ма уче той. И тя ми речи пиши на Г[осподин] В[асил] да видем, как[в]о ша ти пише. И ако дава изволение да доходяш у дома да ти при[по]давам, както сам та учила досега, тьй ша та уча. Пак и ас, бате, незнайя какво да правя и викаш да кажем истената. Ако питаш за кака Люца, никой не можи да йя успокои. [В]синца L думаме и я ра[з]думавме, че нето еде, нето пийе. Спи нощо и на дения кара и като чуле [в]сичките руднине дакагини и [в]уйчо Стефан[81], бати Васил чичов[82] и буля Стефаница.[83] И леля попадийя[84] беше у дома, и тя каза да [те] поздрава и от нейна страна.

И дето ни пишеш зарад[и] прежда[та] кой нумер [да бъде], от 18 нумеро да йе преждата. И батка Дойна не сме го разбирали, демек ши проводим писмо по батя Ру[с]ка уйчов Ивано[в]. И тьй батенце, да знайеш, че кака Радка, кака Стефана и Й[о]вка са учет. И дето ни пишеш з[а] армагано какво да ни проводиш, бла-годарем ти батенце, как[в]ото удобриш, също и ни[й].

И мама та поздра[в]лява, [също и] кака Марийка, и кака Радка, и кака Люца, и Стефана и Й[о]вка.

Ас ваша покорна сестра
Гана Димитрова Стоянова

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 269, л. 2-3. Автограф.

№ 28

1873 април 12, Хамзача.
Писмо от Дойно Д. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

Драги мой бате,

Ето да ви са вотговорим и ний как ви приехме писмото. И са зарадвахме млого като ми казаха, чи имам писмо вот вас. И вот как сме са разделили во Шумен, чух [по] некой си време, чи си си ходил в Жеруна и не бе[х] са воверил наздраво, и сега са доверих наздраво.

И вот село са[м] приел едно писмо само. И а[з] сам приготвил доро[28-1] две, но не сам случил сигорен човек за Жеруна, та да ги провода. И преди 10 деня ви поздравихме вот воста. Само немах време да ви пиша, чи вотивах да паса и тойзи, който щи ви поздрави, той на нашите дрогари сащити [е] брат, [а] имен[н]о Стефан. До Ибраила имаше намерение да до[й]ди, до господин Лука, за да го вмести в некоя работа там. И ако [се случи] да са видите, и ви[й] го поздравете вот бати ви и мо кажете, като са преготвите за в равина Доброджа.[28-2] И друго, да ми са вот-говорите пак наскоро, чрес тес приятели в Кюстенджа, до които беши пратил и това писмо. И друго като немам, що да ви пишим, само воставам за добрия ви вотговор, и по-скорошний. И да поздравите господин Друмева, наш средний брат[85] и други наши познайници. Па го фани [и] мляшни и по двете бузи зарат мен.

И сердечено ви поздравляват [в]сичики роднини и приятели, запознате и незапознате. Хем право да ти вобада, баразай та [си] ила за лачи[л]ба[28-3], защото ща ти вотлача вовците. Хей бате, да видиш колоко си добро четен на воваци, пак то бех ти казал, [че] която са воегни най-напреш, ще е твоя.

Хамазач[86], 12 априли[я] 1873, твой братаче
Д. Д. Стоянову

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 272, л. 2. Автограф.

№ 29

1873 април 29, Шумен.

Писмо от Димитър Д. Стоянов до В. Д. Стоянов в Браила

Драгий мой брате, сладце та целивам!

Последното Ви писамце по Нашата ангелска душа г[осподин] В[асил] Дру-мева получих, и содержанието му сос драго сърдце прочетох и от радост поплаках. Сега йоще повече оставам да плача, като не мога да испълня братската си длъжност, ако и да дадох честно слово на Негово Благородие, чи ще Ви проводя пет алтъна.[29-1] Аз обаче нема да Ви са оправдавам и да прося слънчогледни извинения, защото между нас е излишно и срамотно, даже и грехотно. Когато обаче са улесня в друга случка, ще направя онова, което са изисква от мене. Аз като тука пристигнах около 12 настоящаго, получих и второто Ви от 12. В него ми бележехте за парите и да поговоря на Негово Високопр[еосвещенство].[87]

На него не беше нужда да му говоря аз, защото и той е душа и прави онова, което са изисква от него с всяко благодарение и по возможности. Но аз му пак поподемах и той каза, че ще видя, дано проводя и се требува да проводя. Аз писах на мама, че вий сте са вече решили да ся поцърните[88], ама и са молих да не плачи. Вчера получих писмо от учителите котл[енски], от едного, с когото бях у дома в Жеравна, чи Люцка и Радка доходили в Котелат при нашите приятели у гости и най-много да узнаят като съм си дошел в Шумен, дали не съм проводил писмо също и от Вас, които бе донес[ъ]л Го[сподин] Друмев. А тях ги бе проводил Негово Благородие и вижда са не са ги получили, както и последните Пер[иодически] спис[ания]. Както и писмото за каймакамина[29-2] проводих и той ги получил, който сега като бяхме на Вардун[29-3] доходи при Стареца нарочно да са видят и ми каза, чи ги е получил и издишаше[29-4] като думаше „Ах! Дали ще са видиме сос Го[сподин] Стуянова пак". На Н. Ивана проводих за него Пер[иодическото] списание и надея са получил го е! За Доброджа йоще са нищо не казва Стареца, но когато тръгниме аз ще ти пиша. Йоще като отидиме в Пазарджик[29-5] ще пиша на брата ни Го[сподин] Дойна, на когото и онзи ден писах. За сега стига ви толко[ва], чи повторном ще Ви пиша повечко, защото сега има кой да Ви разказва за всичко, що е тадева. Като ви братски поцелуна, оставам си твой така.

Твой като братец смиренний богохраним

Шумен,
Априлий 29,
1873

Видиш ли, чи съм са прехласнал, та съм изгубил реда на писмото си.

Същий.

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 267, л. 3-4. Автограф.

№ 30

[1873 април, Жеравна].

Писмо от Люца Д. Стоянова до В. Д. Стоянов в Браила

Предраги миличка батенце,

Преих те песмата от Шумане на 25 март сетното песмо от Арнаутк[ъ]ой[30-1] дето с[и] го писала до дяда дохомника[89] и той н[и] го испров[о]ди от Котеле, което ни загрижи, като го расп[е]чятехми [и] като нема[ше] твоя печат. Да знаеше колко ми мачно и тажно. Оставаме с н[е]тарпен[и]е по-скоро да не отпишише да зна[й]ме каква е пр[и]чин[а]та. Каде ходим вишнос Бого молим за ваше[то] здрави де ни пожеви Бог по-скоро да са видиме. И нема що да те пиша, то те писяла дадо дохомника за [в]сичко ка[к] сми ни[й]. [В]си[н]ца сме живо и здраво и [в]сичк[о] ни [е] лесно, ама тебе нема батенце мил[и]чко [и] низ[а]бравно. Ниде[й] ма з[а]брава. Като д[о]хода дадо дохомника, че го питама за тебе, па той ме са сме[е], че плача. И го питама за тебе здраф л[и] си, пъка то[й] ми дума то[ва:] „Брат ми се им по-хуб[а]ва". Мама и сестри от васа ни [с]годихме за Мари[й]ка шумн[ен]ката. И мама мене да ма [с]год[и] за ж[е]р[у]ника. И [в]у[й]чо Ст[е]фана беше у дома [и] ни обати тое Колю поп Тодор[о]в стари свита[30-2] пак ти див[е]ро и Димитрото дохода[ха] и го хубо[во] испро[во]д[и]хми. И та поздр[а]влава. Ако питаша за м[е]не батенце хиче ни варви напрете. Хичи н[е] можа кове та нема[30-3] не можа до гар[д]ината да ида и с кистисямя намслие за времето сала веднаша пака като змия са.[30-4] Мооoола ти са батенце нидей [ни] забрава, пиши ни на често и гледае по-скоро да се додиши, жал ми [е], чи н[е] м[о]жа да пиша хубаво.

Поклонено ти ц[е]лувам д[е]сницата ся прястит сиди[30-5], яли пишим и з[а] него Л[юца] В[асилюва сестра] Д[имитрова] С[тоянова].

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 276, л. 9. Автограф.

№ 31

1873 юли 10, Кюстенджа.
Писмо от Дойно Д. Стоянов до В. Д. Стоянов в Болград

Драгий ми бате!

Идим да ви че[с]титем вочителство[то][90] и да ви евим, как сме в здрави, сла-ва Бого, досега. И като додахме в Кисте[нд]жа за скоро имах чест, та са видех сос Г[осподин] Н[иколай] Бабаджува и ми каза това той зарат тебе. И вотнапрет ви писах, че немам вотговор прее[х]те ли това писму, натписа[но] за в Браила право вашото. И за Жеруна сега писовам на банкови. Наш лелин П. Г. Николаки си во-тива за Жеруна и по него ги поздравлавам писамено. И друго [в]сичико хубаво, само сме воножденi[31-1] за даж[д], защото Добро[д]жата е в страшна суша, дето нема сано хич да са вокоси. Ачи незная зимем де ша идим да зимуваме, като е врет тай. Ачи нейде[31-2] здрави. И друго немам що да ви пишим.

Само ви поздравяваме восердно и воставам в надежда з[а] добрию ваш по-скорошний вотговор. Твой братче.

Дойну Ди[митров] Стоянува
иулие 10, Косте[нд]жа, 1873

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 272, л. 3. Автограф.

№ 32

1873 ноември 14, Жеравна.
Общо писмо от Къна Р. Патаманска, Гана и Люца Д. Стоянови до В. Д. Стоянов в Болград

Драгий ми бате!

Като ти приехме писмата, защото от коле време не бехме та разбирале и много бехме са затажиле за теби бате, защото бехме ти писале 4 писма, а немахме от никой утговор.

Любезно мой чядо,

Искаш да ти явим за [в]сичко, ето сеги ша ти явим за [в]сичко. Пишеш ми, че не мога да ти явия, та дано си додиш сеги по-скоро. Като ти пишя сеги ас как[в]о синко да ти казвам, като ни мой да са искаже с писмо, додето ни са видим лично. Като до[й]доха, та ни казах[а] приди един месец, че имаме писмо и ти ще прис-тигнеш подир 3 - 4 деня в Жеруна и ни[й] станахме с Люца, та утидахме с голяма радост на Котел, а то било лъжа. И тогис видехме Симеон Маринчов[91] от Градец, [който щеше да] заминува за в Болград, та ти писахме по него писмо и като си додахме, та им казахме, ни занайехме как бехме него вечар, като било лъжа. Момичатата цяло лято плачат, от него вечар никак ги ни бива.

И ни[й] прес тъс неделя ходихме на Котел с баща ти, дано са научим нящо за теби. И ний с него нийет утидахме да ударим телеграф, да та разбирем, защото бихме са затъжили много за теби. И дано мо[же]ш пак да си до[й]диш за Коледа, та да са угрижеме[32-1], защото и Дойно ни пише, че нема да си до[й]ди тъс година. И питаш за вълна[та], пров[ож]да ли Дойно вълна. Ни ни проводи вълна, продал йя, та си платил хрщя[32-2] за овцети. И той как[в]о да проводи, както ти [е] явил, що йе испатил тъс година. Годината усукъна. И пак по-скоро да ни пишеш, по-скоро, да ни са securities бави[ш] толкос време като сега.

И да кажиш на буля си Тодорица да та ни закача, ас ти намерих тънка же-ронка.

1873, Ноемврия 14 Ас Гана Димитрова

Драги ми бате,

Почтено та поздр[а]влаваме и те ива[ва]ме к[а]ка сми живо и здра[в]о. И мо-лим с благи [думи] Бога з[а] ваш[е]то здраве. Като не бехми та утколи вр[е]ми [чували] около 4 мес[е]ца от август, на 28 в уторник, и тоси уторник, на ноемврия на 13, радос[т]н[о]то ти пис[а]мце, кoет[о] ни много з[а]радва [приехме], в което ни пиши[ш] надалго [че] ни ще са видими наскоро, [а] чака подири 10 месица. До нине [бяхме] бари в надезда, а с[е]га са отчайях много от тос свата. Вече ни мой ма никой раздума, нити банко, н[и]то мама, н[и]то как[и]ни, н[и]ти малки, н[и]то големи, като ми [е] сарц[е]то с[ъс] слази налано. Можи господини Сим[е]оня Мар[и]нчув от Градеца да ти [е] казала, коит[о] ни намери ва Котела и на него дад[о]хми писмо. И прич[и]ната беше, [че] до[й]д[о]ха, та ни каз[а]ха, чи си дошли мл[о]зина котл[е]н[ц]и и ни донесли писмо, и ти ща си да си додиша подири два [д]ни три [д]ни и аса накараха мама и утидахми на Котеле в голама радос[т], а то било лажа. Ни знаихми кака са варн[а]хми назат с гол[я]ма плача и за времето н[е] питае как[в]о беше. И ас искаха да одареме тел[е]графа и мама не ми даде, и та[й] си дод[а]хми пака двама.[32-3] М[ъ]гла до з[е]мета и проч[и]е. Ти нема сврашнина писмо, но дано помогн[е] Бого да се видим за Колида. И Пла-ни[н]ски [92] дохт[о]ру от Сливене, койт[о] ма цари, мина прес Жеруна за Шумена за една недела и са варана. И то[й] ма мног[о] га[л]че[32-4], чи плача за тебе. И той ма пита „Ка[к] си Люца сига?". Ас нищо н[е] му казах, чи ми е захмето[32-5] в гръд[и]ти.

[В горното поле:] Слаткой [ти] ц[е]лувам д[е]сниц[а]та
Люца В[асилева] Д[имитрова]

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 276, л. 2-3. Автографи на Гана и на Люца Д Стоянови.

№ 33
1875 януари 2, Котел.
Писмо от Георги Станчов до В. Д. Стоянов в Болград

Ученолюбивий ми Господину Г-ну Д. В. Стоянов

В Болград

Писмото ви от ноемврий 4-й[33-1] едвам на миналият 27-й приех[33-2], на което со-държанието проумех и радвам са на здравито ви.

Следователно като са разговорих вчера са[с] единий от другарите на брата ви Дойна, приказа ми приключението подробно, защо есинес тий са отлачили от Хамзача. Днес едина от братята, на ими Дачу Гандюв, откарал овцети на брата ви Дойна сас неговите си на едно и дне[с] са в Караорман[33-3], дето пелитлии в Кюстенджаската казаа.[33-4] И отлачили овци дойнови [в]сичко осемдесе[т] и четири, освен онейзи, що [в]зели агити[33-5] за зянлака.[33-6] Тей щото е станало и сам Дойну можи да до[й]ди да си прибире овцети от Дача и [да ги] продаде или както ще. И друго и возможно, ако ищи да ни дохажда, то ще пиши на бача едно писмо да ми придаде добитака си, щото остани на пролят. И на мени друго писмо [да ми напише, с което] да ма ополномощи, като му платя зимните разноски, да продам добитака му и колкото пари стори сас парво, тогава еви ща ви дето поискати да са внисат парите ви. Ни е билу нужда голяма и да оставя добитака си, но то минало вече. И друго ви питам: Г-н Стоянов, имами братово ни момче на ими Стефан Канюв[93], в години тринайси, и в науката учи парви познания на Числителница и в правилата на делението, в граматика до словосочинение и закон Божий донейде, и землеописание парвата част, сиреч Европа читат. Като е дотам в науката време ли е да са праща от нине ван во странство да учи, и ако имате место и средство, да ви го проводим там на училището. Возможно ли е без плата, ако ли без плата ни е возможно, колко ли можем за годината плати сас [в]сичките му разноски. И за колко време може сварши в Болградското училище преподаващите [се там] науки да ни известите. Аз сам до сваршака на февруариа в Котел и отпосле ще ида за кашлата в Кюстенджа. Приносям ти поздравлението от цялата ни фамилия [и] нарочно от баба. Пита ви виждали са сас Г-н Николакя и историята на покойниат жали да ни остани мертва, ако е починал родолюбивият ви, таз като е оставил такива ученолюбиви мажа, както вази. Без да ви лаская много, ще са считам щаст-лив, ако сегис-тогис ви приемам от няколко реда по едно писамце. Много ще сам задоволен, драгий ми Стоянов. Смея да ти са похваля като момиченцето ми[94] сварши преподаваемите науки в Железникчикото училище, преподаваемите науки, и й са дади атестат[95] как е била в поведение[то] в напреден и без да липс[в]а нити един ден от уроците си. Като и спазило и провидението здравието, и сега са наслаждава спокойно сас душевната храна, която е набрала от науката. И смея да са гордея, като сам можил да васпитая нежната ми момичка да има познания от Матиматический, Физический, Химический, и ощи да можи по нещо да говори и от франсушки язик, които в Болгария рядко имами такива до тойзи степен застигнали в науки[те]. [Тя] желаеши да иди да продалжава науките си като учителя и показваши да я испратим в Русия, в Царското Девическо училище в Смолний студ, но возраста L не ни даде свобода, като е в петнайсто годишний в[ъз]раст. Като ви сердечно поздравлявам, оставам кам вас признати и искрений.

Котел, Йануариа 2, 1875

Ге[о]рги Станчов[996]

[Адрес на гърба:] Господину
Г-ну Василаки Д. Стоянов
В Болград

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 263, л. 1-2. Автограф.

№ 34

1875 април 29, Жеравна.

Писмо от Гана Д. Стоянова до В. Д. Стоянов в Болград

Драгий ми батко Василе!

Перво ида да ти известя как ти приехме писмото от 13-ий Априлий и тварде много са зарадвахме, ачи най-много пак и за губерчето, дето си го приел благопулучно. И банко беше уморен пак и тварде по мракнало ни казаха, че ша варви г[осподин] В. Попов за в Тулчя, та ни ти писа банко. Да не виждаш кусур. И банко ходи вечерта при г[осподин] В. и му каза, как приел писмо, и как си приел и ти губерчето, който са врече, че като товарят подир няколко деня коля за в Тулчя, да проводим вазглавницата и батковите Дойнови дрехи до Тулчя, ачи вий от там ша си ги приемните. И дето ни пишеш заради жалтиците какви да бъдат, турски или напалиони[34-1], пак както и знаш, че в турско и турски лири са употребяват, макар и да пишеш за напалиона, ама турски ни дават с[ъс] сметката. И заради губерчето дето думаш, че ще да е иилезе, тя тъй са садира или пак тъй си устава. И ако са йе [х]аресала на батково дойново господар, ако иска да истачем и зарад[и] него. И да поздравиш батка Дойна. И на него ни можих да пишя. Поздравлява та банко, и мама, и какине. Сички уставаме в надежда за отговор и особно поздравление до г[осподин] Тодора и буля Тодорица[97], и да им чиститеш от наша страна губерчето да им [е] чистито.

1875 Априлий 29
Жеравна Ас Вашя единоутробна
сестра Гана Д. Стоянова

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 269, л. 1. Автограф.

№ 35

1875 май 8, Кюстенджа.

Писмо от Георги Станчов до В. Д. Стоянов в Болград

Кюстенджа, майа 8, 1875

Г-не Василики Д. Стоянов В Болград

Приях ви писмото от 15 Априлиа и разумях содержанието му и радвам са на доброто ви здравие.

Ето какво сторихме сос овцети на брата ви Дойна. Продадохми ги на сащеа, при когото бяха, и оста[на] Дойну да [в]зема две хиледи и сто и четириси и седем гроша, от тех девет стотин гроша [се] согласихми да внисе сто оки вална на баща ви, та едвам оста[на] Дойну да [в]земи от овцети си пари хиляда и двеста и четириси и седем гроша. И ще брои тейзи пари после сто и шийсе и един ден, сиреч по Димитровден.$_{35-1}$ Тази е добрината от Дойнува имот. За писма[та], аз от Котел ви внесох едно писмо, отговорих на февруариа около петнайс[т]и, второ, щом до[й]дох тука от Кюстенджа, на 25 марта, пак ви писах и ни зная защо ни сте приели тейзи писма и де са са изгубил[и]. И ви поздравлавах на простран[н]о от [в]сички. Самиа баща ви дохажда в Котел и са разговаряхми на далго верху [в]сичко. Питам ви за тамо вий как прижувявати? Тукана [в]сичко в много зло положение е достигнало, немотия и сиромашество без предел. И най-много [е] злото за нашите села, като измориха добитака. И некои оста[на]ха даже и длажни, като оста[на]ха без един добитак, като са имали по петстотин и повече добитак овци. От друга страна, убийства, кражби и золуми$_{35-2}$ непрестанно следват.[98] Дано божеството смили наший цар Султан Азиза[99], та да са омилостиви кам вер[н]оподан[н]иа си народат, да даде о[б]лекчения и да си поправят злоупотреблениатата, които стават ежедневно. Инак ще страда много окаяниа наш народ. Питам ви за тамо как следват работите за алаш-вериша? Имах намерение да ида тамо да работя [в] кашерия$_{35-3}$, но тука фатихми две три мандри$_{35-4}$ и телемето$_{35-5}$ пазар нема. И ощи за тамо, какви ценни са предполагат за днес и има ли пазарлаци станали за сираня? Евети ни и некоя кашерия има ли и йощи нефаната, по-скоро да са споразумейми. Дойну познава тейзи алаш-вериши. За телемето разговарети са и ми отговори за спокойствие. И на Г[осподи]на Иванча х[аджи] Петров[100], евих ти поперво, чи дадох на писмото, що беши до мени, и прочети поздравлението ви, сащо и Г[оспо]жата му, и пре-много благодарни оста[на]ха от милост[т]а ви, като ни си ги забравил и ма задлажи, ако му пишиш, право в Ц[ари]град ще отправиш писмото ви.

Поздравлявам ви и оставам кам вас сос приличните си уважения, драгий ми Стоянов, като брат

Ге[о]рги Станчов

ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 88, л. 1. Автограф.

№ 36

1878 ноември 21, Жеравна.

Общо писмо от Люца Д. Стоянова и Димитър Стоянов Кехайов до В. Д. Стоянов и Гана Д. Стоянова в Болград

Едноутробний ми
батко Василе!

Предварително си [в]земам перото в ръка да ти пиша няколко реда, с които ще та поздрава и [ще ти] явя за жалост[т]а, която припълни сърдцата ни, като ходихми на Котел и видехме, че нямаше депеша, която са беше обищал, че до една нидела ще ни проводиш от Болград. Ще са мола батко, побързайте по-скоро да ни проводите писма, [за]щото са много грижим за Вас. И ако обичате да чюети новини[те] от нашенско, [тук] освен болест$_{36-1}$, друго нещо нема. Щом са разбол[е]и человек, освен Бога друг никой не можи да им помогни. Дохожда и Планински, но нема помощ на тая болас[т], [която] изреди селото, доди и в нашета мах[а]ла. Умре Василица Галунска[101], която я знаети много добре, чичю Димитар дедов Вичов умре, Саву Божилов, Пена Димчова, умре [и] бати Цоню Лелин и колко[то] да ти пиша за умрели[те], не мога ти [ги] описа, [за]щото са безчет. И гробищата ги приместиха отвън селуто, при Постоловити водиници.[102] Дано има нещо помощ, но ние сми до тос чяс живо и здраво и са молим на Бога да подари добро здравие и на Вас. И Данаилчу[103] много голяма жалба ни дава кога[то] го питами кадей вуйчо ти, той ни води за ръка при по[р]трети ти, а дума с пръстенци: ей вуйчо, ей була, ей Кънниту[104] и тази е лела Ганка.[105] Да го видиш какъв добър мъш ще стани. Пей солдашки песни и [в]се ма пита: Лело! Кога ша доди Кънниту вуйчову, да го видим.

Жеравна, 1878 год.
Ноемврий 21-й

Едноутробна ми сестрице Ганке!

Като не мислихми да закаснейте до толкози с отговорението си, понеже не можим да знаем по коя причина е това, батку ако е на работа, но Вие дали немати благоприятно време да ни отговорите - за спокойствие - щото денонощно си мислим за Вас. Ако и да мисла да продължавам писменити си разговори, но за сига нямам време зато[ва] ви мола да бъдиш благодарна и с тези ми [на]бързо начертани редовци, че кога[то] приемна писмо от Вас, тогас ще ти пиша по-нап-ростран[н]о.

За сега ще приемнити поздравление от банка, от мама, от какини, от мена, от Стефа[на], от Еовка, от Пенка, от свака Ге[о]рга. Данаилчиту винаги плачи за тебе. Да цалуниш Кънчиту и буля от наша страна. Поздравети батка Дойна, поздравете батко ви и буля от бата До[й]на (и батку да ни пиши), той старец още са вличе без съпруга из Жеравна.

В надежда за отговор съм Ваша систра Люца Димитрова Стоянова.

Любезней мой чадо Въсил, сердечно ви поздравля[ва]м, [и] първата ни снаха и Кънчиту, и Дойна, и сватови и проч[ие], кату ви испроводихми добре. И приехми от Рухчук писмо и три пола.$_{36-2}$ И тай са надеями пак за скору от Болград да ви расберем как сте престигнали благополучно, пак то немами и до тос час. Мислим и са салт грижим от нейди кой да са подаде да ни зарадва сос писмо, защото и новит[е] сватови не си додаха. Щяха бес друго да додат за свадба[та] до Заговезни, [а] то ги нема и тях до тос час. И тай, оставами в надежда за добар отговор.

Ноември
21

Ваш отец доброжелател
Димитар Стоянов

[Отстрани в полето:] Да ви явим заради Й[о]ва, че е сгодихм[е]. Оставиха нишан[36-3] да е забележана, до[ко]гато си испроводим [по-]големити [й сестри].

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 276, л. 5-6. Автографи на Д. Стоянов Кехайов и друго лице.

№ 37

1880 март 16, [Жеравна].

Писмо от Люца Д. Стоянова до В. Д. Стоянов във Варна

1880 год[ина], Марту 16$^{\text{-ий}}$
Драгей м[и] бати!

Като става 2 године, как не сме ся вижале, ас като ся казвам стара жена 2 година, но пак братова милос[т] не забравяме всечкому. И тая зима като преседяха наще о[в]чери свако Цонко и Иванчю[37-1] и всеке ден ходехме о мамени, та ге навеждахме[37-2], че както и знайте, че бяха малко кефсис[37-3], всеке ден и всяка мену-та ве споменавахме. Тий като кефсис, че им мачно и всеке ден плачяха, че биле честите да имат такива рожбе славне на света. И миналию понеделник като пров[о]дихме сваку Цонка и Иванчя, като ся върнахме от баиря и додаха, та не известиха, че сми имале писма от вас и станахме [в]сички, та отидахме и к[а]то го прочетахме млого ся зарадвахме, че сти имале машка рожба. И честито ви име Иванчю.[106] Ас мисля, че е на мой Иванчя кращено. Нека да е живо, че шя го дадем пре свака мо Иванчя овчер. Задолжеваш буля и Ганка да ни пишят писмо да ги резберем, че млого ни е мачно. Иванчо ма задалжява да ти пишя песмо. Млого искаше да ма доведе, но ас не рачих, че [ги] нема булени. Но ако е рекал Бог, може да излезим, че то е в Балчишката кааза село Акчелар.[37-4] Сички ви поздравляваме наше и домашне, и особно преемнете поздравлението от Данаилчя, че е млого добар маш. Всеки ден ходи на учелището с оченицете и играй на талим.[37-5] И като пишях песмото, даржеше ме дивитю[37-6] [и] иска да пише на [в]у[й]чя си писмо. За сега сваршям.

Ас, тв[о]я сестра Люца Демитрова.

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 276, л. 7. Автограф.

№ 38

1880 август 6, Жеравна.

Писмо от Йовка Д. Стоянова до В. Д. Стоянов във Варна

Драгий ми Бате,

Ти остана вече на банково място, ти за братец и за бащица. И да ти явим за наща мила бащица как са разболе. 1 път на Илинден[38-1] ходе на черкова и като си до[й]де, та легна и вече не стана. Какени додеха на госте, фанахме да плачем и го накарахме, та стана и отиде на бахчята, та са расхожда и седе додето мракна. Ве-чяро като си доди, та легна и вече не стана. Горкию ни бащица, той млого не лежа, но неговата боляс[т] беш[е] млого осилна[38-2], защото ни ще бъде. И додет[о] не беше онемял, да додяхте да го чюяхте, как не банко стенеше и редеше. И от четвъртък до в събота онеме, аче го пречистихме в събота и в неделя мо направехме масло освещения. И той беши се втасал[38-3], но с Божия повеления та пожюве йоще. Като четаха молитвете и в пон[е]делнек като станахме млого беше охилян и радостен, защото не ще бъде, и ни дума: „Извадете стодена [в]ода, да са омия". И мо полехме, та са оми и дума на мама: „Дай ми цаклата[38-4] и Василювата книга да я прочета, чи ми малко посветна на учите". И тъй като прочети книгата и рече: „Ох, Боже мой, жюв ли бях да прочета пак книгата, защото не са надявах да ужювея. Дано ма пожуви Бог [с] барим 2 године, да си до[й]дат Василюви, Дойно, булката, Кънето и Ганка". Ачи то[ва] мо беше добреныта - до обят. И тъй като зафана да спи оттогас, ний сакахми, че шя оздравя. И ако му намокряхме остата и очите с памук, тогис ша са огаде, чи е жюв. И додето преглатне [в]одицата, менава са 1 чяс. В събота като са пробуде, вече немаше сън, че дошъл краю, и дума на мама: „Моля ти са, додошица да извадят чадата ми 1 бакрач [в]ода, да ма залеят, да ми огасят огъню и [с] оцет да ма трият, че ма нема нема вече, отид[о]х серомах". В неделя сабахлайм[38-5] станахме и какени додаха и му думат: „Бачю, ако т[и]й по-добре днес, да идем на черкова", и той им каза: „Идете, ас ми е сякоги [в]се тъй". И плачяше като малко дете и си подаваше рацете горкию и думаше: „Моля ви са додошица, моля ви ся, заградете ма, не ма давайте". Аче в неделя като пров[о]де какени на черкова и останахме само мама, и Стефана, [и] Йовка, като фана да ни са моле да го исправе[м], и ний го издигнахме и мо излезе дошята. И го погребахме в пон[е]делнек млого добре. Испълне са дворо с хора и поплака мало и голямо, старо и младо. И казват: „Блазе на неговата доша и на неговете славне рожбе, че го испров[о]деха, как[в]ото нямаше в Жерона". То за нас както и да е, но горката ни майчеца как[в]о ще да праве като голям трут стана за нея, че млого далеч станаха гробещата и тя ни е здрава, я заземей, я не. Дано я пожюви Бог барем мама, да жювейме с нея. Ний не можем ви описа за [в]сичко, но ако ни подари Бог дълък живот да са видеме лично и разговорем, тог[а]зе ще ти кажем за [в]сичко. И Данаилчю, като е дете глуп[а]во, сутрена[та] като заплаче за дяда си, не можем да го о[с]мерим, и ний сме са слисале в него. Да приемнете поздравлението от мама и от [в]сички[те] ни миле сестрице!

И ви поздравлявам ас вашя[та] сестра

[Отстрани в лявото поле:] Й[о]вка Д. Стоянова. И да п[о]здравиш буля и Ганка и Кънчето от [в]синца ни.

Да ти явя бате, не дирехме никого не дирехме от роднинете за нищо. Свако Ге[о]рге стое на среща за [в]сич[к]ию масрав.[38-6] Свакой Ге[о]рги [в]зема [в]сичко. Мама нищо не знай.

Жерувн[а], 1880 год[ина], Авгост, на 6 д[е]н.

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 273, л. 1-2. Автограф.

№ 39

1880 август 11, Юнускьой (Шуменско). Писмо от Руско Д. Патамански до В. Д. Стоянов във Варна

За Вас добро желател Рус[ко] Дой[нов]

Господин Василе, ето кату пристигнах [на] 11 а[в]гост от Жеруна на Юнус-кюф[39-1] и ви пиша, за коету знайти и Вие, как са случих за Жеруна кату умре сваку Димит[ъ]р и гу погребахми. Бок да гу прости. И многу добре гу испровоихми, но на леля многу е мачну, но нема колая, [в]синца ша умирами. И та моля, аку са случи тес дни [да] заминиш за Шумен, да ми явиш от Каспечан да са видими личну [и] да са разговорими, но моле та, евети ми. И поздравети [в]сички ваши: Василица[107] и Ганка и от [в]сички родови и преятели. И тъя уставам ас да чакам за отговор и уставам ас Вашия [като] брат

Руску Дойну Патама[н]ския

А[в]гост 11, 1880 Юнускюф

Добар поздраф на булката и на Гана и на Канка.

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 320, л. 6. Автограф.

№ 40

1881 май 25, Варна.
Писмо от Тодор Т. Стоянов до В. Д. Стоянов в София

Варна, 25 майя 1881
Усердние ми братовче[де] Г-да В. Д. Стоянов
В София

С настоящето си ида кратичку да ви поздравя и да ви кажа, как пристигнахми благополучну с фамилията си в[ъв] Варна и са принесохми в кащата си, и [в]сички сни добре досига.[108] Тук ви притварям [и] едно писму от Г-жа Ямалия [109] от Тулча, на коету ма задлажи да ви гу пратя чрес Варна за София.

Нарочну поздравлява госпожата ми Г[оспо]жа Олимпията и Г[оспожи]ца Варварка. Сащу и сторети, аку ви позволява времиту, сигис-тогис пишети ни да ви разбирами.

Ас ще моля, аку е вазможно от моя страна кату за мени някоя си служба наг-ледвайти за някои си мясту, [но] в[ъв] Варна да бъде, а не [по] вън кату търговски работи аксис и на татинити[40-1] или други.[110]

Ваш усердния братовчет
Тодор Т. Стоянов

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 279, л. 2. Автограф.

№ 41

1885 февруари 4, Жеравна.
Общо писмо от Къна Р. Патаманска и Георги Добрев до В. Д. Стоянов в София

Чадолюбивий ми сине Василе,

Поздравлявам те ази твоя престаряла майка, също поздравлявам и съпругата ти Олимбияда, чадата ви Кънка и Димитарча[111] и малолетното [ви] отроче.[112]

Синко Василе, научаваме са, че син ми Дойну ми бил проводил някакъв по-дарок още преди четире-пет месица, и подарокът бил дошъл до Шумен. И ся научих от съселянинът Руска Дойнув, на Русска съобщил Андрея Шумненицат, гдето сте били у тях на конак[41-1], че имало от Дойна подарък, но още не сме получили нищо. Моля те синко! Имай добрината да попиташ брата си Дойна има ли да ми е проводил нещо или няма. И ако има, защо не ми е донесено дори до днес, защото нищо не съм получила. Пиши на брата си, че ако има да ми е пратил, да си го по-луча или ако няма, то да не са надявам синко! Може да са ма изльгали.

Чадо мое,

Да знаеш, че преминавам останалите дни на животът си все при зетя си Ге[о]ргя.[113] Докога чадо мое? Зет ми Ге[о]рги засега не е в завидно положение. Той, както знаеш е сам, без фамилия, с две деца. Живее в нашата къща с двете си деца, които са при мене засега.

Синко мой Василе!

Аз, твоята чадолюбива майка, много желая да си дойдеш заедно със семейс-твото, за да са поутеша в старината си. Моля та да ми явиш, обстоятелствата ще ти помогнат ли да си дойдеш да мя обиколиш и видиш в какво съм положение, като не съм ви получила помощта в старините си от две три годин[и]. Чадо мое, аз съм престара, не можа да изработя [и] за хлябът си, но съм жива, имам нужда и от храна и от облекло. На черкова да ида [няма] отгде да [в]зема пет пари. Надявам се на Вашата ПОМОЩ.

Господин Василе,

Нарочно поздравление от мене - Ге[о]рги Добрев, от чадата ми Данаила и Йовка, от сестрите ти Мария, Люца, Йовка$_{41-2}$ и Стефана, и от всички сродници.

Нарочно поздравление от горните и на цялото ти семейство

Чадо мое!

Аз, твоя[та] майка, оставам в надежда за по-скорошний Ви отговор, а повече за Вас да си дойдите, за да ся поутешя в старините си.

4-й ден февр[уари] 1885 год. — Аз твоя чадолюбива майка
Жеровна — Къна Д. Стоянова

[Отстрани в лявото поле:] Заради Дойнов[и]ат подарък, научи са, че ми яви по-скоро.

НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 274, л 1-2. Автограф на Г. Добрев.

Факсимилета от писмата

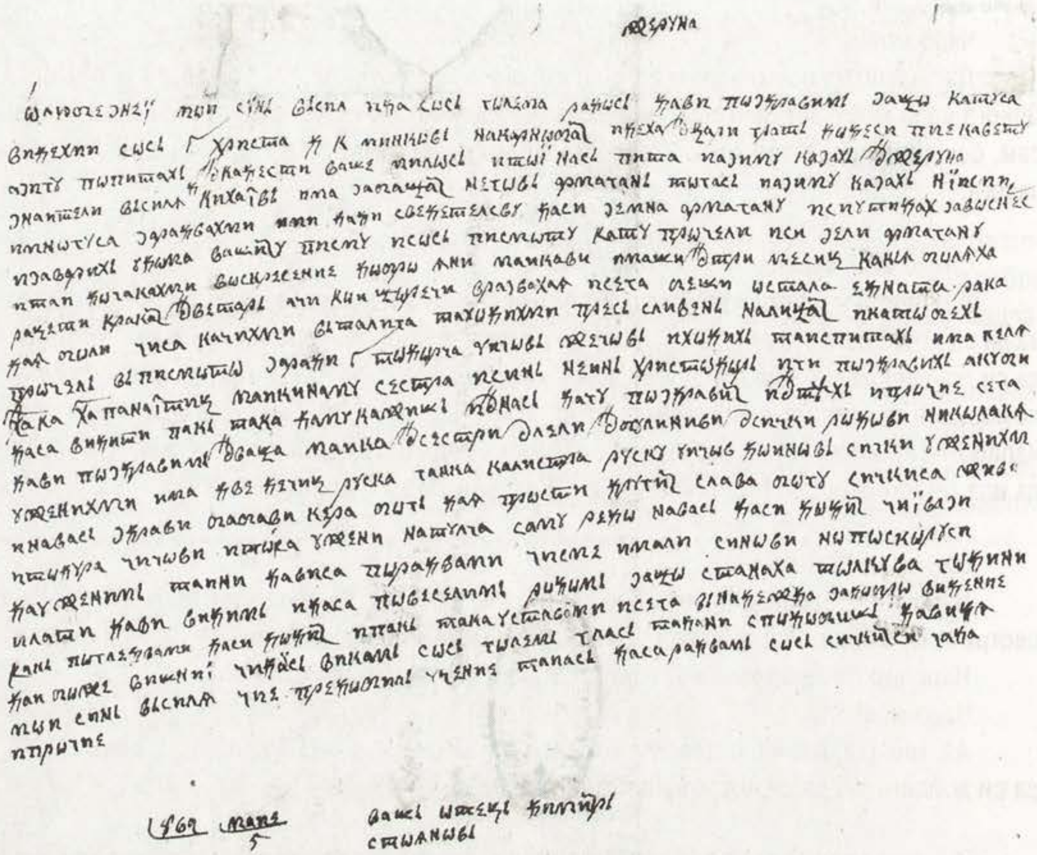

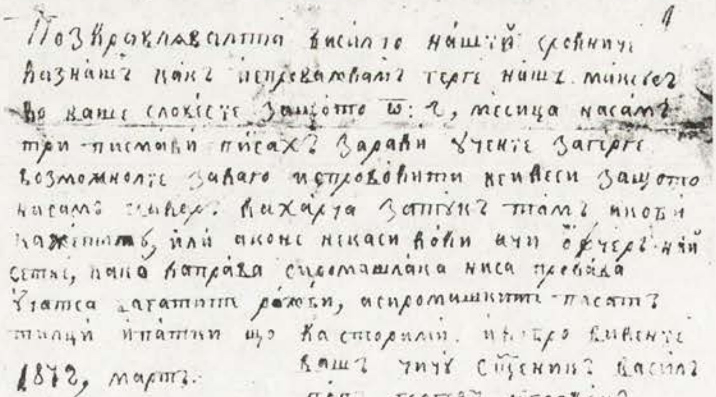

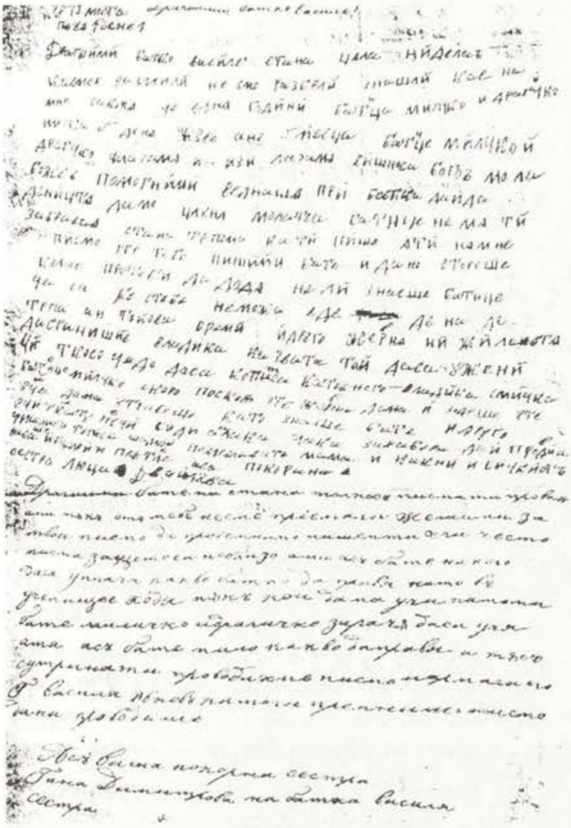

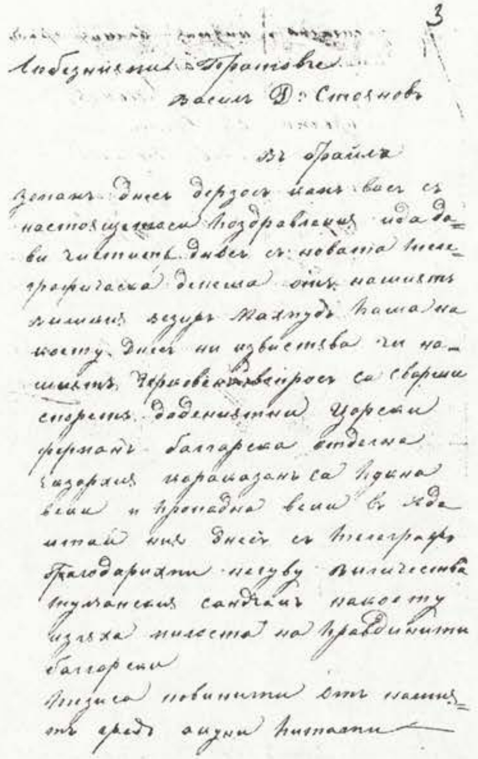

3

Любезнейший Братовче

Васил Д. Стоянов

Въ Браила

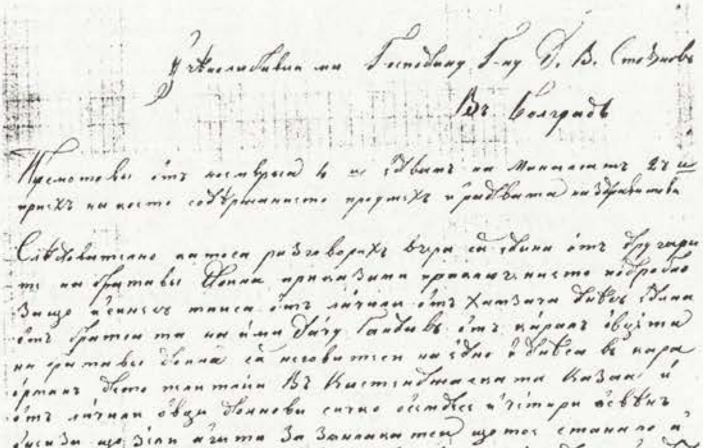

Въ Белградъ

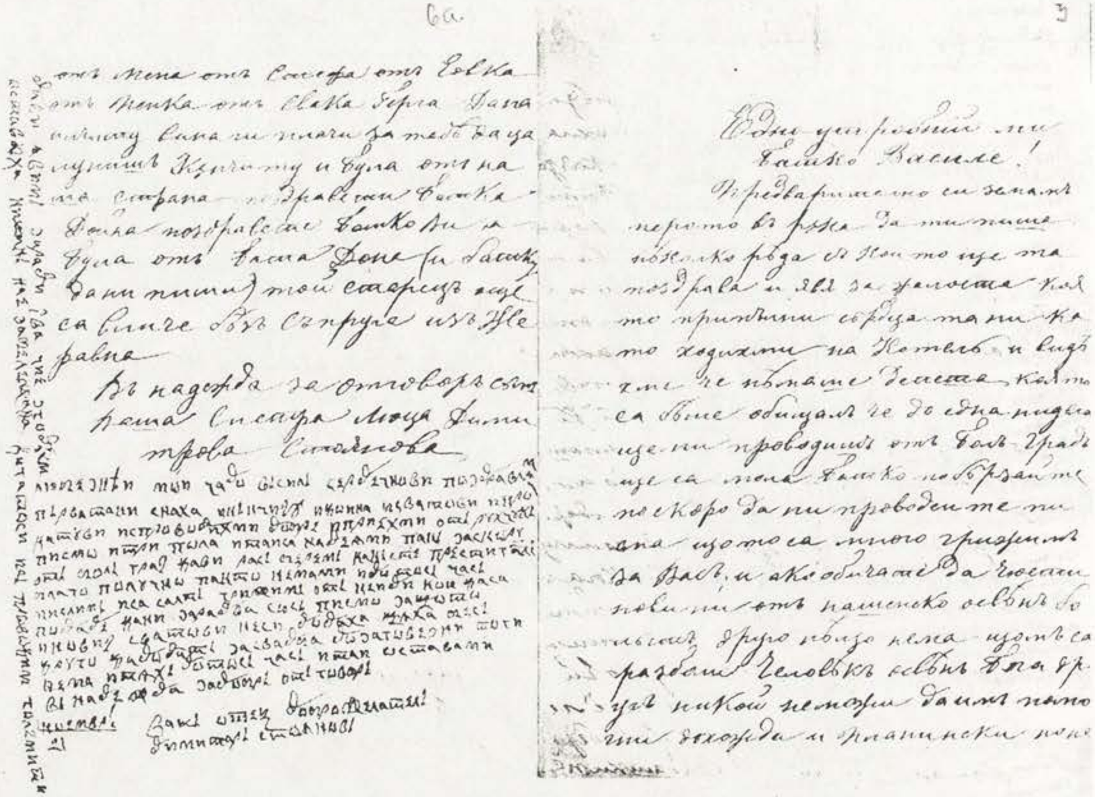

6а.

от мене от Сестра от Евка
от Пенка от Славка Дерга Дана
... Вика ги плачи за тебе да ща
лушиш Кънчо му и була от на
ша страна поздравявам Батка
Дона поздравява Батко Ли и
була от Баща Доне си Батко
Дани пиши той съобщи още
са винче бъв Съпруга изъ Же
равна

Въ надежда за отговоръ съм
ваша Сестра Моца Дими
трова Стоянова

3

Едни уни родни ми
Батко Василе!
Предварително си земах
перото въ ръка за ти пиша
няколко реда с които ще та
поздрава и явя за жалостта коя
то причини сърцата ни ка
то ходихме на Котел и видях
ме че нямаше Бенчо като
са бил обицял че до една неделя
ще ни проводиш от Бол-Град
ще са моля Батко побързайте
поскоро да ни проводите ни
...ана щото са много грижим
за Вас, и ако обичате да чуете
нови ни от нашенско освен бо
...льсни друго нищо нема щото са
разбои Человек освен Бога др
уго никой не може да иде пато
ти дохожда и планински ...

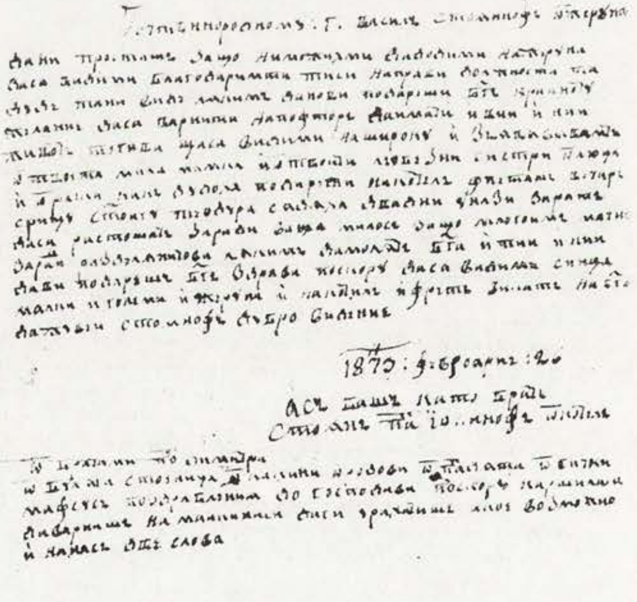

1870 : февруарий : 20

БЕЛЕЖКИ

[1] Братята Васил, Тодор и Димитър Стоянови - синове на Тодор Стоянов Кехайов (брат на Димитър Стоянов Кехайов), падат се първи братовчеди на В. Д. Стоянов. Търговци на доби-тък (джелепи) и на вълнени платове с фирма в Тулча (*А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 160). Тяхната сестра (първа братовчедка на В. Д. Стоянов) - Ганка Т. Стоянова (1834-1904), сключва брак с Вълю (Велчо) Ат. Велев (1833-1915) - търговец-абаджия в Тулча и Черна вода. Имат трима сина: Атанас, Христо и Димитър Велчеви *(Д. Константинов.* Жеравна..., 382-387; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 63).

[2] Георги Д. Карловски (Казака, Казаков) (ок. 1805-1883) - родом от Карлово. Преселник в Бесарабия (в Южна Русия, след 1856 г. в Румъния) с австрийско поданство. Търговец в Тулча (1853-69) и в Галац (до 1850 и след 1870). Член на българската община и училищен настоятел в Галац. Участва във Втория браилски бунт (1842), поддържа връзки с дейци на българската национално-революционна емиграция в Румъния (Георги С. Раковски, Васил Левски, Любен Каравелов, Христо Ботев и др.), взема участие и в Общото събрание на БРЦК (1872). Един от настоятелите на БКД в Галац. За него вж. *В. Тонев.* Георги Димитров Карловски. - В: Българско Възраждане. Идеи. Личности. Събития. Т. I. С., 1995, 204-220.

[3] Христо Д. Караминков (ок. 1825/32-1888) - родом от Калофер. Търговец в Цариград от 1849 г. Член на българската църковно-национална община в османската столица (1849-78). Един от основателите на българското читалище в Цариград (1866). Поддържа връзката между Цариградското читалище и БКД в Браила (Документи за историята на БКД. Т. I, 144-145, № 108). След Освобождението (1878) се установява в Пловдив, където заема различни административни постове (БВИ, с. 317).

[4] Армаганът всъщност са 15 златни турски лири (1650-1800 гроша), които В. Д. Стоянов изпраща на своите родители. За това свидетелства неговото писмо до Хр. Караминков (Браила, 13 март 1869). - НБКМ-БИА, ф. 245, а.е. 42, л. 1-2, което гласи:

Почитаемий Господине!

Христо Д. Караминков в Цариград

Според препоръчванието на г[осподин] Н[иколай] Ценова, имам чест да Ви помоля, да сторите добро и да препратите, колко[то може] по-скоро, мои 15 словом петнадесет лири тур-ски чрез свой некой приятел в Сливен до родителите ми в Жеравна; още Ви умолявам и приключенното ми заедно да испроводите до родителите ми в Жеравна, от които ще чакам отговор пак чрез Ваша милост да го приемне тука от г[осподин] Н[иколай] Ценова, за което ще ви остана твърде задължен.

Приимнете уверение на моето към Вас усердно почитание; поздравлявам Ви учтиво, така и Вашата любезна супруга г[оспожа] Елисавета, с която имам чест да се познавам вече отколе още от Прага, и на която ако ми бъде позволено, желая да й пиша.

С почитание

Ибраила, 13 марта 1869 Ваш покорний В. Д. Стоянов

[На гърба - с почерка на Хр. Караминков:]

Приeто Марта 24, Отгов[орено] Април 26, 1869.

---

[5] Къна (Кръстина) Руско-кехайова Патаманска (1817 - ?) - дъщеря на чорбаджи Руско кехая Патамански, родоначалник на жеравненския род Патаманци, един от ктиторите на обновената през 1833-40 г. жеравненска църква „Св. Николай Мирликийски" (*Д. Василев*. Васил Д. Стоянов..., с. 255; Д. *Константинов*. Жеравна..., 96-97, 407; *А. Нягулова*. Родовата памет..., 110-111, 123, 132). Другата му дъщеря Гана Руско-кехайова (1821-1901) е съпруга на поп Рафаил (Ранко) Николов - свещеник и учител в Жеравна, внук по съребрена линия на жеравненския кмет Тодор хаджи Вълков (1783-1859). Синове на Руско кехая (братя на Къна) са Киро, поп Никола и Дойно (Голям Дойно) и Стефан Руско-кехайови. Дъщерята на Киро Руско-кехайов - Анка Кирова (първа братовчедка на В. Д. Стоянов по съребрена линия), е съпруга на Стефанаки бей Тодоров (1818-1872) в Тулча. От брака им се ражда една дъщеря - Ганка Стефанова Тодорова (ок. 1850-1922), омъжена за Иван х. Петров Матеев (1834-1909) от Котел (*А. Нягулова*. Родовата памет..., с. 22, 123, 133; *П. Чолов*. Жеравненският род на Димитраки и Стефанаки бейове. - Родина, 1997, кн. 3 - 4, с. 148, 150, 155).

[6] Никола Д. Стоянов - по-малък брат на В. Д. Стоянов.

[7] Руско Д. Стоянов - по-голям брат на В. Д. Стоянов, по това време овчар в Добруджа.

[8] Гана (Ганка) Д. Стоянова (1860 - ?) - най-малката сестра на В. Д. Стоянов (Диалог от букви..., 179-186, 194-205). През лятото на 1873 г. Стоянов неколкократно отправя настоятелни молби към Марин Дринов да ходатайства пред някое женско благотворително дружество в Москва на Гана да бъде отпусната стипендия и да бъде настанена на учение в девическо училище (с пансион) в Русия, тъй като по собствените му думи сестра му е „едно духовито момиче, па и обича учението; ходи на училище и прилежно се учи... Добре ще бъде да се образова и приготви за учителка. Аз нямам средства, нито родителите ми, за да я поддържим в някое порядъчно в заграница училище". Вж. писмата от В. Д. Стоянов до М. Дринов (Браила, 24 юни, 8 и 9 авг. 1873). - НБКМ-БИА, ф. 111, а.е. 292, л. 60-68, 72-77, 77-78; Диалог от букви..., 179-186, 194-205. Вероятно тя сключва брак с Пенко Матеев - вж. *А. Нягулова*. Родовата памет..., с. 135.

[9] Калистра Стефанова Рускова (Патаманска) - дъщеря на Стефан Руско-кехайов Патамански, пада се първа братовчедка на В. Д. Стоянов.

[10] Руско Дойнов Патамански и брат му Васил Дойнов Патамански (1841-1925) са синове на Дойно (Голям Дойно) Руско-кехайов Патамански (брат на Къна (Кръстина), Киро, Стефан и поп Никола Руско-кехайови), и се падат първи братовчеди на В. Д. Стоя-

нов (*Д. Константинов.* Жеравна..., с. 97, 407; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 65).

[11] Тодор Стоянов Кехайов - брат на Димитър Стоянов Кехайов. Овчар и скотовъдец в Добруджа. Спомоществовател на първото издание на "**Христоиѳіѧ** или **Благонравіє** от Райно Попович (В Будиме, 1837). Подпомага парично В. Д. Стоянов при учението му в Прага. Вж. *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 96, 125, 187, 409; *Васил Д. Стоянов.* Съчинения. Т. I, с. 7; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 160. Тук става въпрос за негов втори (късен) брак.

[12] През 1868 г. В. Д. Стоянов завършва Историко-филологическия факултет на Карловския университет в Прага и се отправя за Браила (Румъния) Вж. *Д. Василев.* Васил Д. Стоянов..., с. 263.

[13] Димитър Стоянов Кехайов (1803-1880) - овчар и скотовъдец в Добруджа. Според *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 125, 409 по-късно се издига до чорбаджия и заема длъжността „кабзамал" („капзамал") - събирач на държавните данъци (бирник) в Жеравна. Спомоществовател на първото издание на „**Христои** или **Благонравіє**" от Райно Попович (В Будиме, 1837). През 1852 г. подпомага с 90 гроша жеравненското мъжко взаимно училище (НБКМ-БИА, II А 7702, л. 3). В 1865 г. строи нова къща в „Черковната махала", в която живее до смъртта си (*А. Нягулова.* Родовата паме..., с. 13, 134-135).

[14] Става дума за Тодор Т. Стоянов - пръв братовчед на В. Д. Стоянов.

[15] Съба поп Стоянова (родена 1787) - съпруга на Тодор Стоянов Кехайов (чичо на В. Д. Стоянов).

[16] Мехмед Емин Али паша (1815-1871) - османски дипломат и държавник, сподвижник на реформатора Мустафа Решит паша. Нееднократно министър на външните работи и велик везир (1852, 1855-56, 1858-59, 1861-71).

[17] Султанският ферман е издаден на 27 февр. 1870 г., а на 28 с.м. е връчен от великия везир Мехмед Али паша на българските първенци в Цариград. По силата на фермана, на 6 март 1870 г. в Ортакьой (Цариград) е избран привременен Св. Синод и привременен Екзархийски съвет, които подготвят свикването на Църковно-народен събор за изготвяне и приемане Устав на Българската екзархия и избор на екзарх. Първият Църковно-народен събор е свикан на 23 февр. 1871 г., а екзархийският устав е приет на 14 май с.г. Вж. подр. З. *Маркова.* Българската екзархия 1870-1879 г. С., 1988; Църковно-народният събор 1871 г. Документален сб. по сл. 130-годишнината от Първия църковно-народен събор. Съст. и бел. Хр. Темелски. С., 2001.

[18] Абдул Азис (1830-1876) - османски султан (1861-76).

[19] За отзвука от издаването на фермана в Тулчанско вж. Извори за историята на Добруджа 1853-1878 г. Т. III. С., 2001, 68-70 (№ 60); *Ст. Чилингиров.* Добруджа в нашето Възраждане (Културно-исторически издирвания). С., 1917, 21-23; *В. Тонев.* Добруджа през Възраждането. Варна, 1973, 163-166.

[20] През 1861 г. васалните на Османската империя, но автономни Дунавски княжества - Влашко и Молдова, се обединяват в единно Княжество Румъния.

[21] Христодор Г. Бабаджов - син на жеравненеца Георги Тодоров Къндев (Бабаджов, Баба-джата), овчар в Добруджа. Вж. *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 65; *А. Нягулова.* Родовата памет..., 50-51, 189.

[22] Най-вероятно става дума за първия брой на „Периодическо списание на Българското книжовно дружество, урежда ся от Деловодителят на Дружеството В. Д. Стоянов" (Браила), г. I, 1870, кн. 1.

[23] Към 1870 г. турската златна лира (алтън, меджидие) се равнява прибл. на 110-120 гроша, т.е. 6 лири са към 660-700 гроша.

[24] Става въпрос за „Обявление от БКД" [за предстоящото издаване на „Периодическо списание" и сборници, подписано от Марин Дринов, Васил Друмев и В. Д. Стоянов]. Браила, 26 март 1870, 4 с. (*М. Стоянов.* БВК. Т. I, с. 386, № 8128; Обявления за български възрожденски издания. Съст. Н. Данова, Л. Драголова, М. Лачев, Р. Радкова. С., 1999, 190-199, № 76). То е отпечатано в румънската акционерна печатница „Триъгълник" - Браила, управлявана от Перикли М. Пестемалджиоглу. Вж. и писмото от Добри Ганчов до В. Д. Стоянов (Галац, 31 май 1870). - ЦДА, ф. 2081к, оп. 1, а.е. 35, л. 1.

[25] Българското благодетелно читалище „Зора" в Сливен е основано в 1859 г. от учители и общественици като Сава Доброплодни, Добри Чинтулов, Иван Добровски, д-р Георги Миркович, Стефан Гидиков - пръв негов председател и др. (*С. Табаков.* Опит..., Т. II, 543-552). През 1872 г. В. Д. Стоянов посещава Сливен и изнася в читалището две сказки:"За възникването на БКД в Браила" и "За живота и дейността на Йосиф Щросмайер, хърватски епископ" (Пак там, с. 532).

[26] Дойно Д. Стоянов - брат на В. Д. Стоянов, по това време овчар в Северна Добруджа.

[27] Люца Д. Стоянова (1858-1895) - по-малка сестра на В. Д. Стоянов. Сключва брак с Иван Митев (*А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 135, 148).

[28] Става дума за Руско Д. Стоянов.

[29] Стоян Димов кехая - родоначалник на Стоян-кехайовия род, дядо по бащина линия на В. Д. Стоянов. Едър овцевъд в „Долното поле" (Одринско) и по-късно в Северна Добруджа (с. Первалий, Мангалийска каза). Един от ктиторите на обновената през 1833-40 г. жеравненска църква „Св. Николай Мирликийски". Вж. *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 409, 96-97; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 110, 135. Неговата дъщеря Мария Стоян-кехайова (1836-1924) - сестра на Тодор и Димитър Стоянови Кехейови, е съпруга на Димитър Русков (†1864) от с. Градец (Котленско), учител в родното си село (1857-64). Техен син е ген. Радко Димитриев (1859-1918), чието рождено име е Руско Д. Русков (НБКМ-БИА, II В 10456, л. 58 сл.; *Хр. Димитров.* Село Градец (Котленска околия). С., 1934, 48-53, 64, 161; *Ив. Русев.* Сие да се знае..., с. 119, 206; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 37).

[30] Става въпрос за ПСпБКД (Браила), г. I, 1870, кн. 2. С разпространението на изданието се занимава основно Васил Д. Стоянов. Вж. неговото писмо до Димитър Ценович

(Браила, 10 септ. 1870). - НБКМ-БИА, II Д 9940. От тиража на ПСпБКД, г. I, 1870, кн. 1 и 2 В. Д. Стоянов изпраща в Жеравна два екземпляра: един за Девическото училище и един за баща му Димитър Стоянов Кехайов (Документи за историята на БКД. Т. I, 150-153, № 113).

[31] За пръв път В. Д. Стоянов обнародва народни песни през 1858 г. Вж. Български народни песни, събрани от Василия Димитриева жерувненца, а слушани в Жеравна от Васильовата Власюва сопруга. - сп. Бълг. книжици (Цариград), г. II, ч. II авг. 1858, кн. 2, 353-354; г. II. ч. III, септ. 1859, кн. 2, 95-96 (*Д. Василев.* Васил Д. Стоянов..., 277-278). По време на живота и учението си в Прага (1859-68) също публикува народни песни в различни чешки списания (*Васил Д. Стоянов.* Съчинения. Т. I. С., 2001). Тук става дума за обнародваните от него поговорки и песни, слушани от Рада и Лука Радулови от Котел (Български народни песни. - ПСпБКД, г. I, 1870, кн. 2, с. 106). Вж. и *М. Стоянов.* БВК. Т. I, 346-347 (№№ 7375-7394).

[32] *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 77 отбелязва, че поради своята чистота и прегледност през XIX в. Жеравна е наричана „Кючук Филибе" (Малкият Пловдив). Целият текст на песента е публикуван от *Д. Константинов.* Миналото на Жеравна. - В: Юб. книга на Жеравненското читалище „Единство"..., 81-82; Същият. Жеравна..., 131-132 и от *А. Нягулова.* Родовата памет..., 194-195.

[33] Йовка Д. Стоянова - сестра на В. Д. Стоянов. През 1882 г. сключва брак с жеравненеца Рандю Кънчев. Имат син - Калиско Р. Кънчев (А. *Нягулова.* Родовата памет..., с. 135, 140).

[34] През първата трета на XIX в. в Жеравна учителстват поп Съби Стоянов (бащата на Райно Попович), неговият син - Стоян Попович, поп Кръстю Емануилов и за кратко - самият Р. Попович (1826-28). От 1834 до 1848 г. учител в селото е Емануил поп Кръстев (даскал Мано) - учил в Атон и Атина, а след него - Цончо Николов, Димитър Събев и Райно поп Стоянов (с 1 200 гроша годишна заплата). Даскал Райно събира учениците в обща килия в Маринчевата къща (в двора на църквата „Св. Николай Мирликийски"). След него, на 20 юни 1858 г. за учител в общото училище (с 5 666 гроша годишна заплата) е условен жеравненеца Стефан Вълков († 1878) - брат на Димчо Вълков кехая (НБКМ-БИА, II А 2132). Той въвежда Белланкастерската (взаимоучителната) метода в мъжкото училище и го отделя от девическото. През 1866-67 г. е издигнато ново училищно здание. На 6 ноем. 1868 г. за даскал е условен Георги Зафиров от Ямбол (НБКМ-БИА, II В 9909) и жеравненецът Петър Димитров, които преподават до 1870 г., когато е условен Хmajaлан Ангелов. Той учителства до 1873 г. и въвежда класно образование по образец на „Шуменско-Преславската гимназия", чиито възпитаник е. На 25 авг. 1870 г. по негова инициатива е основано жеравненското читалище „Единство". През 1874 г. Харалан Ангелов е заместен от учителя Иван хаджи Тодоров Радославов, родом от с. Беброво (Вж. Юб. книга на Жеравненското читалище „Единство"..., с. 11, 29, 93-117; *Д. Константинов.* Жеравна..., 204-217, 220-221; БВИ, с. 633, 580, 550, 236, 364, 638, 127, 198, 37, 653). През 1871-72 г. книги

за читалището дарява и В. Д. Стоянов, за което на 1 ян. 1873 г. читалищното настоятелство в нарочно писмо му честити новата година (*Д. Константинов.* Жеравна..., с. 228; НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 131, л. 1).

[35] Мария Д. Стоянова († 1925) - сестра на В. Д. Стоянов (*А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 135).

[36] На поляната под чешмата „Старча" е ставало по обичай селското празнично хоро *(Д. Константинов.* Жеравна..., с. 63, 187; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 32, 144-145).

[37] Николай Ценов (Ценович) - родом от Сливен. Търговец, установен в Браила, деец на българската стопанска и обществена емиграция в Румъния, един от основателите на Българското училище в Браила и председател на училищното настоятелство (1860), инициатор за издаването на в. „Българска пчела" (1863), от 1870 г. председател на Настоятелството на БКД (С. *Табаков. Опит*..., Т. II, 168-169, 426, 491-492; *М. Арнаудов.* БКД в Браила 1869-1876 г. С., 1966; *Н. Жечев.* Браила и българското културно-национално Възраждане. С., 1970).

[38] Мария Ценович (по баща Дойчева) - родом от Сливен, от видния сливенски род Балинчовци *(С. Табаков.* Опит..., Т. II, с. 491).

[39] Николай Василев Бабаджов (1843-1932) е син на Васил Т. Бабаджов - собственик на абаджийска бояджийница в Жеравна, едър овцевъд в Северна Добруджа и търговец на добитък (джелеп) в Търновско. На 22 ян. 1867 г. в Жеравна Н. В. Бабаджов сключва брак с Йова Цончова Галунска, но до 1877 г. е търговец на добитък и живее в Тулча. Пръв кмет и държавен бирник на Жеравна след Освобождението. По-късно се преселва със семейството си във Варна *(Д. Константинов.* Жеравна..., 65-66, 82-83, 350, 413-414, 416; *Д. Петканова.* Руски печатни книги..., с. 183, № 7; *Ив. Русев.* Фирми и манифактури..., с. 141, 168; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 33, 46, 50-51, 189-190). Във фонда на В. Д. Стоянов в НА-БАН (ф. 141к, оп. 1, а.е. 98, л. 1) е запазено едно кратко поздравително писмо от Н. Бабаджов до В. Д. Стоянов (без дата), което потвърждава, че двамата са поддържали писмена връзка.

[40] От жеравненеца Никола Петров - бакалин (магазинер) в Галац, е запазено едно писмо до В. Д. Стоянов в Болград от 13 апр. 1873 г., с което го информира, че в Галац не се продават интересуващите го камбани (НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 156, л. 1).

[41] Васил Н. Друмев (Климент, митрополит Търновски и Браницки) (1838/40-1901) - родом от Шумен. Учи в шуменското класно училище при Сава Доброплодни. Участник в Първата българска легия в Белград (1862). Завършва Одеската семинария (1858-65) и Киевската духовна академия (1865-69). Родоначалник на българската възрожденска белетристика с творбите си „Нещастна фамилия" (1860) и „Иванку, убиецът на Асеня I" (1872). Директор на Българското училище в Браила (1869-70). Един от основателите на БКД в Браила (1869) и негов заместник-председател (1870-72). Под влияние на митрополит Григорий Доростоло-Червенски, на 16 юни 1873 г. в с. Башкьой (Тулчанско) е подст-

риган в монашество с името Климент, на 24 юни с.г. в манастира „Чилик" е ръкоположен за йеродякон, а на 18 юли в Тулча - за йеромонах. През 1873-74 г. е протосингел на Григорий Доростоло-Червенски в Русе. На 21 апр. 1874 г. е хиротонисан за Браницки епископ и през 1874-77 г. е наместник на митрополит Григорий в Тулча (Северна Добруджа). За този период от живота му вж. НА-БАН, ф. 54к, оп. 1, а.е. 228, л. 1-155, а.е. 268, л. 1-35; ф. 144к, оп. 1, а.е. 456, л. 1-27; Й. Борисов. Васил Друмев - епископ Климент (1873-1878). Студия. Русе, 1989; Диалог от букви..., 177-190; БВИ, с. 228. След Освобождението на България е ректор на Духовната семинария в Петропавловския манастир (1878-84). Участник в Учредителното и в I ВНС в Търново (1879). Търновски митрополит (1884-1901). Председател на БЧК (1885-87). Министър-председател на България (1879-80; 9-12 авг. 1886). От 1898 г. до смъртта си е председател на БКД в София. Вж. *Ю. Трифонов*. Васил Друмев - Климент Браницки и Търновски. С., 1926; *П. Ст. Петков*. Климент Браницки и Търновски (Васил Друмев) - архиерей и държавник 1878-1901 г. Велико Търново, 2000; *Б. Цацов*. Архиереите на Българската православна църква (Биографичен сборник). С., 2003, 122-123.

[42] През 60-те години на XIX в. Васил Т. Стоянов е член на Жеравненската община (НБКМ-БИА, II В 9909), след което се преселва в Тулча като търговски съдружник на своя брат Тодор Т. Стоянов. Сключва брак с жеравненката Жека Вълчева. Имат пет деца: син Владимир В. Тодоров (завършил в Женева, учител във Варна) и четири дъщери - София В. Тодорова († 1880), Стефана, Савка и Мария (1860-1923). Вж. *А. Нягулова*. Родовата памет..., с. 160.

[43] Осем златни турски лири се равняват прибл. на 880-960 гроша.

[44] Шест златни турски лири са приблизително 660-720 гроша.

[45] Става дума за публикувано в ПСпБКД (Браила), г. III, 1871, кн. 4 „Обявление" за учредяването на Българско ученолюбиво общество в Кишинев (8 ян. 1871), една от целите на което е финансовото подпомагане на българи, желаещи да учат в Кишиневската гимназия (*М. Стоянов*. БВК. Т.II. С., 1959, с. 660).

[46] От 1859 г. взаимното училище в с. Градец е преустроено в класно (с 6-годишен курс на обучение и отчетливо хуманитарна насоченост) съгласно „Общи правила", съставени от видния педадог и главен учител в София Сава Филаретов (1825-1863), родом от Жеравна. Вж. Цариг. вестник, г. IX, № 437, 27 юни 1859 г.; № 438, 4 юли 1859 г.; *Цв. Унджиева*. Сава Филаретов. С., 1990, 55-57, 65.

[47] Става дума за Българското училище"Св. св. Кирил и Методий" при Метоха на храма „Св. Стефан" в кв. Фенер (Цариград). За него вж. Е. Каранов. На българската черква в Цариград преди 60 години (ученически спомени). - В: Е. Каранов. Роден съм българин. С., 1991, 325-382; Н. Начов. Българското училище „Св. Кирил и Методий" на Фенер в Цариград до 1877 г. - УПр, XXI, 1922, 375-385.

[48] Най-вероятно в българския храм „Св. св. Кирил и Методий" в Меджидие.

[49] Петър Николов Шарапчиев - син на Никола Шарапчиев от Русе. През 1870-73 г. е

касиер на Българската църковна община в Черна вода. Вж. *Ст. Чилингиров.* Добруджа..., с. 146, 149-150; Извори за историята на Добруджа 1853-1878 г. Т. III, 66-67 (№ 58), 93 (№ 85), 94 (№ 86), 98-99 (№ 90), 205-207 (№ 193).

[50] Васил поп Георгиев (1826-1893) - родом от с. Градец (Котленско). Произхожда от стар свещенически род от с. Раково (Котленско). Неговият баща - поп Георги служи в дома си (до 1832 г. селото няма собствен храм), където отваря и килийно училище. Васил поп Георгиев и неговият по-голям брат - Димитър поп Георгиев (1815-1901) също стават свещеници и служат в църквата „Св. пророк Илия" в Градец. През учебната 1859/60 г. Васил поп Георгиев е учител в с. Медвен (Котленско). През 60-те години на XIX в. свещенодейства в родното си село, а през 70-те години - в Меджидие. След Освобождението отново е свещеник в Градец, а през 1893 г. се преселва във Варна при своя син Коста(дин) поп Василев - дългогодишен секретар на Варненското кметство. Братът на Васил - Димитър поп Георгиев през 1872 г. се преселва в Сливен, където е свещеник и иконом при храма „Св. Димитър" (Цариг. вестник, г. VII, № 317, 23 февр. 1857 г.; *С. Табаков.* Опит..., Т. II, с. 507; *Хр. Димитров.* Село Градец..., 43-47, 73; Юб. книга на Катедралният храм „Св. Димитър" в гр. Сливен 1831-1931 г. С., 1931, с. 77, 120, 130; БВИ, с. 143; *Ив. Русев.* „Сие да се знае"..., с. 118, 204; *Тодор Рандев.* Чуто, видяно и преживяно..., с. 57; *Хр. Чомаков.* Миналото на с. Медвен и медвенските родове. Сливен, 2004, с. 58, 96, 99).

[51] Георги поп Василев - син на поп Васил поп Георгиев. През 1872 г. се установява в Тулча с финансовата помощ на жеравненеца Николай В. Бабаджов, от когото взема назаем 315 гроша. Учи в класно училище в Тулча и в Габровската гимназия (до 1875). Учител в Градец през 1875-77 г. (БВИ, с. 103). В едно свое писмо до баща си поп Васил и семейството си (с дата 7 юли 1877), между другото пише: „А вие, братя и сестри, слушайте банко и мама, ходете в училището и се учете добре, докато сте малки, зер като прецъвтите, като мене на 16 години, мъчно може да постигне[те] науката! Когато учите уроците, размишлявайте и след прочетеното запечат[в]айте всичко в ума си, най-вече в землеописанието, числителницата, граматиката и българската история, та на изпитанието да зарадвате родителите си" (*Хр. Димитров.* Село Градец..., 111-112).

[52] Стефана Д. Стоянова - сестра на В. Д. Стоянов.

[53] Люца Д. Стоянова е родена в 1858 - годината, в която В. Д. Стоянов посещава родното си село, преди да се отправи на учение в Прага (Чехия), но явно след неговото заминаване.

[54] Т.е. Никола Ценов (Ценович).

[55] Божил Иванов - родом от Котел. Търговец с кантора в Бал-капан хан, член на Привременния съвет (Настоятелството) на храма „Св. Стефан" в кв. Фенер и на Българската църковно-национална община в Цариград през 60-те години на XIX в., в 1869 г. подпомага учредяването на котленското читалище (НБКМ-БИА, II Д 2272; ф. 54, II А 4615; *П. Цончев.* Принос към историята на Котленското читалище преди Освобождението. - ГББИ, V, 1956, 173-197; *В. Тоне*в. Котел..., с. 81, 119-120).

[56] Т.е. от Димитър Стоянов Кехайов.

[57] Т.е. по баща му - свещеник Васил поп Георгиев.

[58] Става въпрос за преводния учебник „Уроци от землеописание от Й. Груева. Четвърто издание, оправено и допълнено [Пловдив - Виена], 1872" (*М. Стоянов.* БВК. Т. I, с. 68). Неговият автор - Йоаким Груев (1828-1912) е родом от Копривщица. Учи при Неофит Рилски и Найден Геров в родния си град и в гръцко училище в Пловдив (до 1848). Учителства в Копривщица (1848-56) и в Пловдивското класно училище „Св. св. Кирил и Методий" (1856-68). Муавин (заместник) на пловдивския мютесариф (1868-70) и член на Привременния епархийски съвет в Пловдив (от 1870). След 1878 г. е директор на просветата на Източна Румелия (1879-84), член-съветник на Върховния административен съд в Пловдив, дописен (1881) и действителен член на БКД (1884). Сътрудник на възрожденската и следосвобожденската преса, автор на оригинални и преводни повести, приказки и стихотворения за деца и най-вече на учебници: по свещена, обща, българска и османска история, българска и османска граматика, логика, аритметика, физика, естествена история, анатомия, хигиена, бубарство и др. (БВИ, 168-169; Литературен архив. Т. IX. Йоаким Груев. Подг. за печат с предг. и обясн. бел. Цв. Нанова. С., 1989).

[59] В. Д. Стоянов пребивава при своето семейство в Жеравна от Димитровден (26 окт. 1872) до Велики пости (февр. 1873), след което се отправя за Шумен, където участва като представител на Жеравна в Епархийския събор на Варненско-Преславската епархия (25-28 февр. 1873). Вж. писмото от Стоянов до М. Дринов (Браила, 30 май 1873). - НБКМ-БИА, ф. 111, а.е. 292, л. 48-56; Диалог от букви..., 167-174.

[60] През 70-те години на XIX в. в жеравненското девическо училище преподават Елена Златарева Илиева, нейната дъщеря Стояна Илиева, и сестрите Донка и Елена Георгиеви (Димитрови) от Стара Загора (*Н. Тодоров.* Из летописната книга на училището. - В: Юб. книга на Жеравненското читалище „Единство"..., с. 100; *Д. Константинов.* Жеравна..., 212-213, 216; *В. Паскалева.* Българката през Възраждането. Исторически очерк. С., 1964, 216-217).

[61] В. Д. Стоянов пребивава в Шумен от средата на февруари до средата на март 1873 г. и през април се завръща в Браила (НБКМ-БИА, ф. 111, а.е. 292, л. 48-56; Диалог от букви..., 167-174; *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 191; *К. Божанова.* Васил Д. Стоянов..., с. 152).

[62] Вероятно става въпрос за Васил Йовчев Рашков (1836-1919) - родом от Жеравна, овчар с къшла в Балчишко *(А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 35).

[63] Става въпрос за Класното училище в Шумен („Шуменско-Преславската гимназия").

[64] Сава хаджи Райнов - учител в Котел през 70-те години на XIX в. Спомоществовател на преводната книга на Атанас Шопов „По възпитанието на девойките [по Фенелон]. Цариград, 1874" (*Хр. Димитров.* Село Градец..., с. 161; БВИ, с. 568; *В. Тонев.* Котел..., с. 111).

[65] Съпругата на Стефан Руско-кехайов Патамански.

[66] Стефан Руско-кехайов Патамански - син на чорбаджи Руско кехая Патамански, брат на Къна (Кръстина) Руско-кехайова Патаманска и вуйчо на В. Д. Стоянов.

[67] Става въпрос за В. Д. Стоянов, както и за неговите братя Руско и Дойно Д. Стоянови - овчари в Северна Добруджа.

[68] Харалан Ангелов (1845-1904) - родом от Шумен, учи в шуменското класно училище при Добри Войников (до 1864), работи като писар в Каспичан (1864-67) и в кантората на своя брат Никола Ангелов във Варна (1868-69), учител в Жеравна (1870-73) и един от основателите на жеравненското читалище „Единство" (1870). По-късно учителства във Варна (1874) и в Шумен (1875-76). След Освобождението е депутат в Учредителното събрание в Търново (1879), окръжен управител на Разград (1880-81; 1886-90), кмет на Варна (1881), управител на Лом и Стара Загора. Вж. *Ст. Чилингиров.* Харалан Ангелов. - В: Юб. книга на Жеравненското читалище"Единство"..., 106-115; *Д. Константинов.* Жеравна..., 211-215; *М. Стоянов.* БВК. Т. I, с. 3 (№№ 50-58); БВИ, с. 37.

[69] Митрополит Симеон Варненско-Преславски (Одисей поп Николов) (1840-1937) - родом от Бургас. Завършва Богословското училище на о. Халки (1856-63), учител в Българското училище „Св. св. Кирил и Методий" при храма „Св. Стефан" в кв. Фенер - Цариград (1864-65) и в гръцкото училище в родния си град (1866-69). През 1863 г. приема монашески обет (схима) в Света гора (Атон), а през 1870 г. във Видин е ръкоположен за йеродякон и за йеромонах и е назначен за протосингел на Видинския митрополит Антим (екзарх Антим I). От 1872 г. до смъртта си е митрополит на обединената Варненско-Преславска епархия. Организатор и председател на първия учителски събор в Шумен (1873). Член на Св. Синод в София (1878-1912) и негов председател (1883-86, 1902-05). Подпредседател на Учредителното събрание в Търново (1879), народен представител в I и II ВНС (1879-81), II ОНС (1880), председател на III ОНС (1882-83). Дописен (1881) и редовен член на БКД (1884), почетен член на БАН (1923). Вж. НА-БАН, ф. 144к; *П. Ников.* Варненски и Преславски Симеон (животописна скица). - В: Сб. в чест на Варненский и Преславский митрополит Симеон по сл. 50-годишното му архиерейско служение. С., 1922, 9-51; *В. Вълканов.* Митрополит Симеон Варненско - Преславски (1840-1937). Кратък биографичен очерк. С., 1992; *Б. Цацов.* Архиереите..., с. 145.

[70] През 1831 г. Преславската епископия (спадаща към диоцеза на Търновския митрополит - екзарх на България) е издигната в ранг на митрополия (до 1871) и обхваща Шуменската, Ескиджумайската (Търговищката) и Османпазарската (Омуртагската) кази, части от Разградската и Сливенската кази, селата Котел и Жеравна. На заседанието на първия Църковно-народен събор в Цариград на 30 апр. 1871 г. е решено Преславската и Варненската епархии да бъдат обединени в единна Варненско-Преславска митрополия, в която влизат Варненската, Хаджиоглу Пазарджишката (Добричката), Балчишката, Мангалийската, Провадийската, Преславската, Ескиджумайската (Търговищката) кази, с. Котел, пет села от Сливенската каза (Жеравна, Медвен, Градец, Ичера и Катунище) и три

села от Разградската каза (Арнаут, Караарнаут и Хърсово). Вж. Борбите на българите..., с. 8 сл. На 13 окт. 1872 г. Св. Синод на Българската екзархия избира архимандрит Симеон за Варненско-Преславски митрополит. На 1 декември с.г. той пристига от Цариград във Варна, а на 4 с.м. е посрещнат в Шумен. След Освобождението (1878) Котел и Жеравна, Медвен, Градец, Ичера и Катунище остават в пределите на Източна Румелия и влизат в диоцеза на Сливенската митрополия (Юб. книга на Катедралния храм „Св. Димитър" в гр. Сливен..., 52-53 и сл.; *В. Тонев*. Котел..., с. 188).

[71] Митрополит Серафим Сливенски (Златан Груев Кинов) (1819-1896) - родом от Пирдоп. Абаджия в Цариград (1835-37), учител в родния си град (1837-43), учи в Свищов при Христаки Павлович (1843-47) и учителства отново в Пирдоп (1847-48) и след това в Пловдив (1848-49). На 1 февр. 1849 г. е ръкоположен за свещеник и служи в църквите "Успение Богородично" и „Св. Троица" в пловдивския кв. Каршиака (1866-71). През 1869 г. се замонашва с името Серафим и е хиротонисан за архимандрит. Председател на българската църковна община в Татар Пазарджик (1869-72). След учредяването на Българската екзархия е избран за Сливенски митрополит (30 апр. 1873). Вж. *С. Табаков*. Опит..., Т. II, 288-289, 311, 319, 454, 490, 499, 550; Юб. книга на Катедралния храм „Св. Димитър" в гр. Сливен..., с. 98, 108-116; БВИ, с. 588; *Б. Цацов*. Архиереите..., 234-235.

[72] Христо Николчов („Пан Поручик") - един от обществено изявените жители на с. Градец преди Освобождението. Учи в Сливен, работи (гурбетства) в Браила като терзия (шивач). През 70-те години на XIX в. е касиер на църковно-училищната каса към храма „Св. Пророк Илия" и основава първия колониален магазин (болт) в Градец. След 1878 г. издейства стипендия на Христо Великов (1869-1903) - сирак от Градец, да завърши инженерство в Гант (Белгия). Прозвището „Пан поручик" му е дадено от поляците в казак-алая (казашкия полк) на Садък паша (Михаил Чайковски), част от който е разквартируван през 1870 г. в Градец и преследва четата на сливенския хайдутин Панайот Хитов в Стидовския балкан, тъй като Хр. Николчов се изявява със своята инициативност при организирането на потери, съвместно с населението. Негов син е Димитър Христов (1870-1944) - по образование юрист, лидер на един от лидерите на Прогресивно-либералната партия, поддиректор на Народната библиотека в София (1890-95), секретар на Софийската областна търговско-индустриална камара (1895-1902), народен представител в V ВНС (1911) и в XII, XIII, XIV, XVIII, XIX и XXI ОНС (1901-27), министър на земеделието, на промишлеността и труда и на железниците, пощите и телеграфите в кабинетите на Иван Евстр. Гешов и д-р Стоян Данев (1911-13) и на проф. Александър Цанков и Андрей Ляпчев (1924-30). Вж. *Хр. Димитров*. Село Градец..., с. 64, 71, 92-94, 135-136, 158-160; *Т. Ташев*. Министрите в България 1879-1999 г. Енциклопедичен справочник. С., 1999, 491-492.

[73] Димитър Д. Стоянов - най-малкият от братята на В. Д. Стоянов.

[74] Поп Тодор Иконом (1814-1889) - родом от Жеравна. Син на жеравненския свещеник поп Тодор поп Герасимов - обесен в Търново като участник във Велчовата завера (1835). Учи в килийно училище в Жеравна, а на 21 март 1840 г. е ръкоположен за свеще-

ник в Преслав (Ески Стамбул). Пръв от четиримата свещеници на жеравненския храм „Св. Николай Мирликийски", отличен със свещеническия сан „иконом" (управител, касиер, домакин), представител на Жеравна на Епархийския събор в Шумен (25-28 февр. 1873). Сключва брак с Бойка Кондова от с. Градец (Котленско). Имат четири деца: един син - Симеон поп Тодоров, и три дъщери - Мария, Стефана и Глика. Вж. *Д. Константинов.* Жеравна..., 103-107, 109-110, 126, 142-143, 202, 258, 409-410; Борбите на българите..., 272-274 (№ 155), 289-293 (№ 166); *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 119, 121.

[75] Димитър Т. Стоянов, по прозвище „Брадата" (1831-1909). Подобно на брат си Васил, към 1854 г. се установява в Тулча като помощник на богатия търговец Ради Т. Маждраков. Взема активно участие в българското църковно движение в Тулча през 1857-62 г. и е един от главните инициатори за отхвърлянето на духовната опека на Вселенската патриаршия от местната българска община на 11 май 1862 г. През 1861 г., заедно с Георги Димитров (Карловски), Христо Вълков и Христо Дряновски установява връзки с Георги С. Раковски в Белград и разпространява в. „Дунавски лебед" в Бабадагската каза (*Б. Цонев.* Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. I. С., 1910, с. 462, № 441; *В. Тонев.* Добруджа..., 206-207; *Стр. Димитров, Н. Жечев, В. Тонев.* История на Добруджа. Т. III, 245-246). След залавянето на Никола Киселов - емисар на Г. С. Раковски по организирането на Първата българска легия в Белград, през 1862 г. Д. Т. Стоянов, Христо Вълков и Христо Дряновски са арестувани и осъдени в Русе на заточение в Мала Азия. Д. Т. Стоянов прекарва 10 години в Диарбекир - от 29 юни 1869 до 5 май 1872 г. (Документи за българската история. Т. III. Документи из турските държавни архиви (1564-1908). Ч. 1. (1564-1872). Подбрал и прев. П. Дорев. С., 1940, 444-446, 475; Извори за историята на Добруджа 1853-1878 г. Т. III, 19-20, № 12, 53-54, № 45; *Н. Ликовски.* Материали за Теодор Т. Хрулев и Димитър Т. Стоянов - заточеници в Диарбекир. - ИДА, 56, 1986, 262-278). Търговията му пропада и след освобождаването му (1872) се завръща в Жеравна, където сключва брак с Йова Н. Божилова (има шест сина: Георги, Йордан, Тодор, Стефан, Васил и Николай) и се занимава със скотовъдство, лозарство и свещарство (мумджийство) до към 1888 г. След Освобождението получава поборническа пенсия от V ОНС. Умира на 22 март 1909 г. (*Д. Константинов.* Жеравна..., 198-200; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 146, 157; ЦДА, ф. 173к, оп. 1, а.е. 856, л. 387-388; НБКМ-БИА, Кол. 47, п.д. II 44, л. 20, 27, 38, 45). Синът му Николай Д. Тодоров (1874-1932) е учител в Жеравна и председател на жеравненското читалище „Единство" (1893-1908), след което се преселва в Цариград и става домакин на Българската болница „Евлоги Георгиев" (1908-18). Негова дъщеря е Лиляна Димитрова (1918-1944) - член на ЦК на РМС (*Д. Константинов.* Жеравна..., с. 317; *Н. Ферманджиев.* Родови хроники. С., 1975, с. 56; *Хр. Попов.* Книга за Лиляна. С., 1983, 7-10).

[76] Става дума за котленеца Матея Циганчето - овцевъд с кълли в селата Хамзача и Геленджик (Добруджа). Вж. *Тодор Рандев.* Чуто, видяно и преживяно..., с. 24, 59.

[77] Т.е. от баща им - Димитър Стоянов Кехайов.

[78] Георги Цонков († 1891) - родом от Жеравна. Дюкянджия, ханджия, търговец, лихвар и собственик на имоти в с. Касъмкьой (Добруджа), хаджия от 1860 г., настоятел (епитроп) на църковната община в Жеравна, дарител за построяването на старата камбанария на жеравненската църква „Св. Николай Мирликийски", един от основателите на читалище „Единство" (1870) и негов касиер през 1870-71 г. Сключва брак с жеравненката Пена Тихолова (1813-1913). Имат само една дъщеря - Ганка хаджи Георгиева Цонкова (1861-1913), омъжена за Тоньо Василев (1855-1916). Вж. *В. Тодоров.* Отчет за състоянието..., с. 6, 17, 22, 30; *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 83, 131, 221; *Ив. Русев.* Из търговската кореспонденция на Сливен и Жеравна през Възраждането. - ИПр, 1993, кн. 3, 111-120; *Същият.* Фирми и манифактури..., 177-190; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 113, 162-164, 170-171.

[79] В. Д. Стоянов е избран за писар на Епархийския събор в Шумен (25-28 февр. 1873). Вж. писмото от Стоянов до М. Дринов (Браила, 30 май 1873). - НБКМ-БИА, ф. 111, а.е. 292, л. 48-56; Диалог от букви..., 167-174; Борбите на българите..., 272-279 (№ 155); *К. Божанова.* Васил Д. Стоянов..., 151-152. За секретар на събора е определен Тодор Икономов - също от Жеравна (*Д. Константинов.* Жеравна..., с. 173; БВИ, 283-284).

[80] Става въпрос за Харалан Ангелов.

[81] Става дума за Стефан Руско-кехайов Патамански.

[82] Става дума за Васил Т. Стоянов.

[83] Вероятно съпругата на Стефан Руско-кехайов Патамански.

[84] Най-вероятно съпругата на поп Тодор Иконом.

[85] Става дума за Руско Д. Стоянов.

[86] Според записките на *Тодор Рандев.* Чуто, видяно и преживяно..., с. 59 в добруджанското с. Хамзача имат къшли някои от най-имотните котленски овцевъди като хаджи Петър хаджи Матеев и хаджи Стоян хаджи Бончев (Божилович).

[87] Вероятно става въпрос за митрополит Симеон Варненско-Преславски.

[88] Т.е. покалугерите, замонашите. Този епизод от биографията на В. Д. Стоянов е слабо известен. Под влияние най-вероятно на своя стар приятел и съмишленик Васил Друмев, който през пролетта на 1873 г. решава да приеме монашество и на 16 юни с.г. приема монашески обет (схима), В. Д. Стоянов също обмисля подобно житейско решение, но в крайна сметка се отказва от църковното поприще. Вж. писмото от В. Д. Стоянов до Гр. Начович (Браила, 5 май 1873). - В: Диалог от букви..., 164-166, срв. писмата от В. Друмев до В. Д. Стоянов (Тулча, 20 юни 1873). - Пак там, 177-179 и от В. Друмев до Т. Пеев (юли 1873). - Пак там, 189-190. *Д. Василев.* Васил Д. Стоянов..., с. 274 и *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 192 също отбелязват, че по времето, когато В. Друмев се отправя за Тулча да се „покалугери", митрополит Григорий Доростоло-Червенски кани и В. Д. Стоянов да приеме монашеска схима.

[89] Духовника, т.е. поп Тодор Иконом.

[90] От учебната 1873/74 г. В. Д. Стоянов е титулярен преподавател по славянски и български език и литература в Болградската гимназия (лицей) „Св. св. Кирил и Методий".

[91] Симеон Маринчов († 1880) е син на богатия градечанин Маринчо Ганчев - търговец на аби в Болград, Фокшан и на Меджидийския панаир. До 1877 г. подпомага търговията на своя баща. След обявяването на Руско-турската война (1877-78) се записва доброволец в трета рота на първа дружина на Българското опълчение, сформирано край Плоещ (7 май 1877). Напуска опълчението на 31 ян. 1878 г. Вж. *Хр. Димитров.* Село Градец..., с. 93, 123-124; НБКМ-БИА, кол. 47, п.д. № 492; Българското опълчение 1877-1878 г. Биографичен и библиографски справочник. Т. I. Първа, втора и трета дружина. С., 1998, с. 129 (I.625.47).

[92] Д-р Начо Планински (1847-1895) - родом от Стара Загора. Завършва медицина в Националното училище по медицина и фармация в Букурещ (1863-70). По време на следването си контактува с Г. С. Раковски, Васил Левски и др., лекува четници от четата на Панайот Хитов (1868), член и основател е на българското читалище „Братска любов" в Букурещ. През 1870 г. се завръща в България и работи като лекар в родния си град (1870-71) и в Сливен (1871-78), където е избран и за председател на читалище „Зора" (1873). По време на Априлското въстание (1876) оказва медицинска помощ на ранени четници, за което е арестуван, съден и заточен в гр. Болу (Мала Азия), а аптеката му в Сливен е опожарена. След Руско-турската война (1877-78) е амнистиран и отново се установява в Сливен като градски и общински лекар и директор на Сливенската държавна болница (1879-95). Депутат е в Областното събрание на Източна Румелия (1879-82), а след Съединението (6 септ. 1885) е народен представител в III ВНС (1886), IV и V ОНС (1886-89). Спомагателен (1869) и дописен член на БКД (1875). Умира в Сливен. Вж. *С. Табаков.* Опит..., Т. II, с. 241, 273, 312-313, 454, 497, 500, 507, 544-546; *Ел. Сюпюр.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния..., с. 189; БВИ, 534-535. В архива на В. Д. Стоянов (НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 236, л. 1-4) са запазени няколко писма до него от д-р Н. Планински, писани в Сливен през 1873-74 г.

[93] Стефан Кънюв (1862 - ?) - племенник на Георги Станчов, син на неговия брат Кънчо Станчев от брака му с Люцка Жечова. По-късно установил се и живял в Добрич (*П. Чолов.* Родът на Г. С. Раковски..., с. 62; ЦДА, ф. 1566, оп. 1, а.е. 104, л. 1-2).

[94] Става дума за първородната дъщеря на Георги Станчов - Мария Г. Станчова (1859-?). Учи в Котел при даскал Киро Георгиев и завършва девическата гимназия в Стара Загора (1874). През 1879 г. сключва брак с котленеца Петър хаджи Тинев - банков чиновник във Варна. Имат четири деца: Койка Тинева (1880-1964), Тиню Тинев (1882-1962), Георги Тинев (1884-1973) и Мария Тинева (1889-1971). Вж. *В. Трайков.* Родът на Георги С. Раковски. - В: Котленски родове. Котел, 1996, 45-46; *П. Чолов.* Родът на Г. С. Раковски..., 94-95.

[95] В личния фонд на Койка Тинева - дъщеря на Мария Г. Станчова - в ЦДА, ф. 3686, оп. 1, а.е. 142, л. 1 е запазено самото Зрелостно свидетелство („Атестат"), издадено в

„Стара Загора" на „Юний 29-ий 1874 год.", което гласи: „Настоятелството на Старо-Загорските училища с това свидетелствува, че Г-жица Марийка Г. Търпанова, родом от Котел, на 14 години, от Православно Изповедание, като постъпи на 1871 септемврий първий в числото на учениците в главното девическо училище, свърши пълният курс на науките, които са преподават в това училище и показа на испитанието следующите успехи: в Закон Божий, Българский язик, Аритметика, География, Всеобща история, Физика, Физическа География, Словесност, Анатомия и Физеология, Химия, Козмография, Френски и Ръкоделие - в[ъв] всичко много добре. За свидетелство на това, дава L са този атестат от Настоятелството на Старозагорските учи-лища. [Подписи:] А. Иванов, Д. Витанов - учител, Тонка Б. Витанова, Параш[кева] Н. Тюлие-ва - учителки. [Печат:] Училищно Настоятелство в Ески Загра". В ЦДА, ф. 3686, оп. 1, а.е. 142, л. 2-5 са запазени и четири срочни бележки на „Марийка Георгиева от Котел" като уче-ничка в III и IV клас на девическото училище в Железник (от 26 дек. 1871, 16 апр. и 9 юли 1872 и 14 апр. 1873), подписани от учителката Смаранда Н. Коларова. В следващата а.е. 143 са запазени ръкописи на Мария Г. Станчова от ученическите L години: стихотворения, на-родни песни, теми по история и др. (1874-78), а в а.е. 144, л. 1-10 е запазен частичен превод на „Приключенията на Телемах" от „Марийка Георгиева от Котел - ученичка от V клас, в Железник" (13 май 1874).

[96] Георги Станчов Кънев (1831-1903) - родом от Котел, син е на котленския джелеп Станчо Кънев Вълков и х. Варвара Георгиева Гущерова - дъщеря на Георги Гущеря и Тодора Мамарчева (леля на кап. Георги Мамарчев и Руска Мамарчева - майка на Г. С. Раковски). Завършва прогимназиално образование, владее гръцки и румънски език. Овцевъд и търговец, собственик на стада и чифлик край Мангалия, с. Геленджик и с. Иланлък (Добруджа). През 1858 г. сключва брак с Мария Кръстева Тарпанска (1841-1916) - дъщеря на Кръстьо Тарпански и Нанка Стойкова (сестра на Г. С. Раковски). До Освобождението живеят в Котел и в Мангалия. След Берлинския мирен договор (1879), по силата на който Северна Добруджа остава в пределите на Княжество Румъния, семейството на Г. Станчов се установява за постоянно в Мангалия, за да запази придобитите там имоти. Домът им в Котел изгаря в големия пожар на 15 юли 1894 г. От брака на Георги и Мария Станчови се раждат три деца: Мария Г. Станчова (1859-?), Кръстьо Г. Станчов (1873-1941) - известният по-късно д-р Кръстьо Раковски, и Ана Г. Станчова (1879-1951). Вж. ЦДА, ф. 1566, оп. 1, а.е. 12, л. 3-4; а.е. 17, л. 1; а.е. 76, л. 1; а.е. 87, л. 1; а.е. 282, л. 1; а.е. 591, л. 2; *Ст. Чилингиров.* Добруджа..., с. 136; *Н. Ферманджиев.* Родови хроники. С., 1975, 11-37; *Ив. Икова.* Котленският род Станчеви. - в. Антени (София), № 43, 25 окт. 1978 г.; *Ст. Шиваров.* Родословието на Кръстьо Раковски. - в. Котленски край (Котел), бр. 7, 28 апр. 1988 г.; *Ф. Панайотов.* Д-р Кръстьо Раковски. Допълнения към автобиографията му. С., 1988, с. 7, 33-34, 50-54; *A. Vekov.* Krastju Rakovski. Pages from His Biogra-phy. - EH, XIV, 1990, 121-136; *В. Тонев.* Котел..., с. 74; *В. Трайков.* Родът на Георги С. Раковски. - В: Котленски родове..., 45-46; *П. Чолов.* Родът на Г. С. Раковски..., 61-62, 64-65; *Тодор Рандев.* Чуто,

видяно и преживяно..., с. 60; *М. Станчев*. Д-р Кръстьо Раковски - държавник, политик, дипломат. С., 2004, с. 21.

[97] Става дума за Тодор Т. Стоянов - пръв братовчед на В. Д. Стоянов, и неговата съпруга, живеещи в гр. Тулча.

[98] Става въпрос за своеволията и кражбите на добитък, дело на „мухаджирите" - татари и черкези, заселени през 1861-64 г. в Шуменско и по поречието на р. Луда Камчия. Те са преселени от Южна Русия и Северна Бесарабия в балканските провинции на Османската империя, по силата на сключената двустранна спогодба между Русия и Високата порта след Парижкия мирен договор (1856). През 1856-60 г. компактна маса от тези мюсюлмански номади се настанява в българските земи между Дунав и Стара планина. На 14 март 1868 г. Жеравненската община издава специално „Известие - забранително за носене на алтъни от жените в селото" (НБКМ-БИА, II А 3003). На 20 окт. 1868 г. и османската власт в Сливен разпраща предупреждение до населението в Котленско да се прекрати носенето на златни украшения от жените и момичетата („Обявление за онези които по вехтия обичай ся кичат с пари алтани". - НБКМ-БИА, II А 3004), тъй като провокира грабежи и убийства. Вж. и писмата от митрополит Симеон Варненско-Преславски до русенския валия Мехмед Асим паша (Шумен, окт. 1875) и до екзарх Антим I в Цариград (Шумен, 19 дек. 1875). - В: Борбите на българите..., 348-350 (№ 210), 353-356 (№ 214); писмото от архимандрит Панарет до митрополит Григорий Доростоло-Червенски (Силистра, 13 окт. 1875). - В: Извори за историята на Добруджа 1853-1878 г. Т. III, с. 285 (№ 267); *Хр. Чомаков*. Миналото на с. Медвен..., 58-60.

[99] Султан Абдул Азис (1861-76).

[100] Иван х. Петров Матеев (1834-1909) - син на котленския чорбаджия хаджи Петър хаджи Матеев. Индустриалец и мелничар. След Освобождението (1878) е префект и кмет на Бургас, член на църковното настоятелство на градската катедрала „Св. св. Кирил и Методий". Сключва брак с Ганка Стефанова Тодорова (ок. 1850-1922) - дъщеря на жеравненеца Стефанаки бей Тодоров хаджи Вълчев (1818-1872) и Анка Кирова. Имат четирима сина: Стефан Ив. х. Петров, Павел Ив. х. Петров, Петър Ив. х. Петров и Матей Ив. х. Петров. Вж. *Тодор Рандев*. Чуто, видяно и преживяно..., 28-29; *П. Чолов*. Жеравненският род на Димитраки и Стефанаки бейове..., с. 155; *А. Нягулова*. Родовата памет..., с. 116.

[101] Вероятно става въпрос за съпругата на Васил Гандев Галунски - учител в Жеравна, представител на джелепския род Галуня (Галунски). Вж. *В. Тодоров*. Отчет за състоянието..., с. 27; *Д. Константинов*. Жеравна..., с. 212, 218, 286, 358, 362, 413; *Ив. Русев*. Фирми и манифактури..., 165-166; *А. Нягулова*. Родовата памет..., с. 15, 18; НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 124.

[102] Постоловите воденици - собственост на Апостол Иванов, са разположени край Жеравна, по поречието на „Селски дол" - река Зервона, която протича през средата на селото. Тя събира водите си от извора между Средула и Старченската кория и от водите, идващи от Черковната кория, а под Жеравна в „Селски дол" се вливат и водите от извора

в Циганската кория. В местността Гичитя водите на „Селски дол" се вливат в Долната река (*Д. Константинов.* Жеравна..., с. 12, 130, 414; *А. Нягулова.* Родовата памет..., с. 17, 44, 63, 103-104, 183).

[103] Данаил Г. Добрев - син на Радка Д. Стоянова († 1883) и Георги Добрев.

[104] Катя (Екатерина) В. Стоянова (1 ноем. 1877 - 26 ян. 1956) - първородна дъщеря на В. Д. Стоянов (вж. НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 277, л. 1-12). Завършва I девическа гимназия в София. От дете учи пиано при Олга Крушева. По-късно се усъвършенства като частна ученичка на Мария Гьотце - вокален педагог в Дрезден и завършва художествено пеене и пиано в Дрезденската кралска консерватория (1894-99). След завръщането си в България (1899) работи като преподавател по музика във II Софийска девическа гимназия (1899-1905, 1907-21). През 1905-07 г. специализира оперно и драматическо изкуство в Мюнхен и Виена. Оперна певица (мецосопран) при „Българската оперна дружба" в София (1913-15, 1917-21), член на Българското музикално дружество, ръководител на дамския хор при читалище „Славянска беседа". Една от основателките на Българското музикално училище и преподавател в него през 1904-05 г. (прераснало в Средно музикално училище през 1912 и в Музикална академия през 1922). Дебютира на 7 апр. 1913 г. в ролята на Кармен от едноименната опера на Жорж Бизе. Изнася над 260 благотворителни и други концерти в България (София, Кюстендил, Видин, Плевен, Русе, Свищов, Поморие и др.) и в чужбина (Истанбул, Дрезден, Грац и другаде). Сред по-известните оперни постановки, в които участва са „Кармен" от Ж. Бизе, „Аида" и „Трубадур" от Дж. Верди, „Психея" от Вулпе, „Продадена невеста" от Б. Сметана, „Евгений Онегин" от П. И. Чайковски и др. От 1948 г. е народен пенсионер. Вж. НА-БАН, ф. 208к, оп. 1, а.е. 1, л. 1-4; Енциклопедия на българската музикална култура. С., 1967, с. 412; Енциклопедия „България". Т. VI. С., 1988, 494-495. Буди недоумение фактът, че в Енциклопедия на българската музикална култура. С., 1967 и в биографичната справка към архивния фонд на Катя В. Стоянова в НА-БАН нейната пряка родствена връзка с Васил Д. Стоянов не само не е указана, но се и твърди, че е дъщеря на „любители-музиканти" от Болград.

[105] Тъй като през 1878-79 г. В. Д. Стоянов е ангажиран служебно в София и Варна, а съпругата му Олимпиада и дъщеря му Катя (Екатерина) остават в Болград (след 1878 г. - в Южна Русия), през август 1878 г. Гана Д. Стоянова отива в неговия дом като тяхна домашна помощница. Вж. писмата от Олимпиада Ив. Стоянова до В. Д. Стоянов в София (Болград, 27 авг. 1878 и 15 февр. 1880). - НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 277, л. 3-4, 9-10; писмата от В. Д. Стоянов до Олимпиада Ив. Стоянова в Болград (София, 19 окт. 1879, Варна 3 апр. 1880). - Пак там, а.е. 865, л. 2-14, 44-46.

[106] Става дума за Иван В. Стоянов (30 окт. 1879 - 14 апр. 1880) - първороден син на В. Д. Стоянов, кръстен на дядо си по майчина линия Иван Т. Войников, починал скоро след раждането. Вж. писмата от Олимпиада Ив. Стоянова до В. Д. Стоянов в София (Болград, 16 дек. 1879, 15 февр., 14 март и 22 апр. 1880). - НА - БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 277, л. 5-6, 9-10, 11-12, 17-18, 21; писмата от В. Д. Стоянов до Олимпиада Ив. Стоянова в

Болград (София, 2 ноем. 1879, Смядово, 21 апр. 1880). - Пак там, а.е. 865, л. 15-23, 36.

[107] Става дума за Олимпиада Ив. Стоянова - дъщеря на Иван и Амалия (Фотини) Войникови, съпруга на В. Д. Стоянов.

[108] Всъщност, Тодор Т. Стоянов пише до своя пръв братовчед В. Д. Стоянов доста след установяването си във Варна. Според едно писмо от Олимпиада Ив. Стоянова до В. Д. Стоянов с дата 3 февр. 1881 г. (НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е 277, л. 19-20) „бай Тодур" пристига със семейството си от Тулча във Варна „преди три седмици", т.е. в средата на януари 1881 г.

[109] Амалия (Фотини) Войникова - майка на Олимпиада Ив. Стоянова (НА-БАН, ф. 141к, оп. 1, а.е. 277, л. 13-14; а.е. 865, л. 36).

[110] Писмото е свидетелство за получилия разпространение след Освобождението на България модел на административни назначения по ходатайства на родственици. В случая не се знае дали В. Д. Стоянов - тогава губернатор (областен управител) на Варна, урежда със „служба" своя пръв братовчед. Известно е, че през 1881 г. Сава Доброплодни е назначен за окръжен училищен инспектор в Разград благодарение застъпничество на В. Д. Стоянов. Вж. писмото от С. Доброплодни до митрополит Климент Търновски (Разград, 31 дек. 1884). - В: Литературен архив. Т. V, 394-395 (№ 13). На 15 септ. 1879 г. от Болград самият В. Д. Стоянов пише на Димитър хаджи Коцев - търговец и негов познат, в София: „Ревни ми се да бъда избран депутат за в предстоящата Българска камара в София, но не зная дали ще бъда избран, като на тос час не съм в България сам. Днес телеграфирах на Н[егово] Пр[еосвещенство] г[осподин] Климента в Търново да се погрижи за избирванието ми. Но нямам надежда за спо-лука, по причина на моето сега отсътствие от България" (ЦДА, ф. 682к, оп. 1, а.е. 346, л. 1).

[111] Димитър В. Стоянов - син на В. Д. Стоянов. Завършва икономика. Финансов ревизор и инспектор в Дирекцията за стопански грижи и обществена предвидливост (ДСГОП) към Министерството на земеделието и държавните имоти (НА-БАН, ф. 144к, оп. 1, а.е. 737, л. 1-18; ЦДА, ф. 246к, оп. 3, а.е. 458, л. 1-2).

[112] Боян В. Стоянов (2 септ. 1883 - ?) - син на В. Д. Стоянов. Завършва Военното училище в София и право в Софийския университет. Подпоручик (1908), поручик (1911), капитан (1914), майор (1917), подполковник (1920) в българската армия. Служи в 6-ти Пехотен полк, делопроизводител във Висшия касационен съд, председател на Полевия военен съд на Сборната дивизия, военен инспектор и адютант в Министерството на войната (1923). Вж. Офицерският корпус в България 1878-1944 г. Т. VI. С., 1996, 274-275 (№ 949); НА-БАН, ф. 144к, оп. 1, а.е. 743, л. 1).

[113] Георги Добрев - съпруг на Радка Д. Стоянова († 1883). От брака си имат две деца - Данаил Г. Добрев и Йовка Г. Добрева.

Писмо №1

[1-1] Тулча – гр. в Северна Добруджа (дн. в Румъния).

[1-2] Т.е. на Великден. През 1869 г. се пада на 20 април (М. Стоянов. БВК. Т. I, с. 788).

[1-3] Т.е. на 11 април 1869 г.

[1-4] Галац – гр. в Молдова (от 1861 г. в Румъния).

Писмо №2

[2-1] В разговорния език през XIX в. с. Жеравна е наричана „Жеруна", „Жерона" или „Жервона„, а жителите й „жеруненци", „жероненци", „жерувненци", „жеруняни". Като „Жеравна„ (Жеравна) името й е регистрирано за пръв път в преводната книга **"Христоиѳіѧ** или **Благонравіє„** на Райно Попович (В Будиме, 1837), а по-късно и в другата му (също преводна) книга „Есопа фригийскаго баснотворца басни или приказки„ (В Белград, 1854). За етимологията на името вж. *Д. Константиновъ*. Жеравна..., 59–61.

[2-2] Армаган (тур.) – дар, подарък.

[2-3] Т.е. Възкресение Христово (Великден) – 20 април 1869 г.

[2-4] Вятър (нар.) – болки в ставите и костите на крайниците, ревматизъм *(Д. Константиновъ*. Жеравна... с. 468).

[2-5] Аче (остар.) – че, но.

[2-6] Т.е. лъджа, ълъджа (тур.) – минерална баня. Става въпрос за Сливенските минерални бани.

[2-7] Така е в оригинала.

[2-8] Браила, Ибраила, Ибраил – гр. в Молдова (от 1861 г. в Румъния).

[3-1] Образ (остар.) – фотография, портрет.

[3-2] Колай (тур.) – леснина, начин, средство.

[3-3] Така е в оригинала. Вероятно: установиш.

[4-1] Кара казан (тур. – „Черен котел„) – пейоративно название на Вселенската патриаршия в Цариград, разпространено в годините на църковната борба.

[4-2] Санджак (ар.-тур.) – административно-териториална единица (окръг) в Османската империя, разделена на кази (околии).

[4-3] Т.е. Жеравна. Тук и по-нататък „отечество" е използвано в локалния му смисъл на „родно място", „родно селище", „роден край".

[5-1] Бачо (нар.) – баща.

[5-2] Вилает (ар.-тур.) – най-голямата военно-административна единица (област) в Османската империя. Тук е използван преносният смисъл на думата – „страна", като се има предвид Добруджа. От 1864 г. тя спада административно към Дунавския вилает (с център Русе), обхваната от санджаците Тулча (казите Бабадаг, Исакча, Мачин, Хърсово и Кюстенджа), Варна (казите Хаджиоглу Пазарджик, Балчик и Мангалия) и Русе (казите Силистра и Тутракан). По силата на фермана от 27 февр. 1870 г., с изключение на 12

гърчеещи се гагаузки села между Варна и Кюстенджа, оставени в пределите на Варненската гръцка митрополия, Добруджа влиза в диоцезите на българските епархии с центрове Варна (Варненско, Хаджиоглу Пазарджишко, Балчишко, Мангалийско и Провадийско), Червенска (Тутраканско) и Доростолска (Силистренско, Тулчанско, Сулина, Бабадаг, Мачин, Хърсово, Меджидие, Кюстенджа, Килия, Махмудие и Черна вода). Вж. История на Добруджа. Т. III, с. 171, 229 – 230; З. Маркова. Българската екзархия 1870 – 1879 г. С., 1988, с. 326

[5-3] Тоест чрез (по) Стоян.

[5-4] Паспорт (ар.-тур. – тескере, тескире) – лична карта, пътен лист за свободно придвижване в Османската империя.

[5-5] Тоест отговор.

[6-1] Вапор (итал.) – параход.

[7-1] Шевна машина.

[7-2] Сюртук (от фр., остар.) – дългополо военно сако, тук със значение на връхна дреха.

[7-3] Вероятно от маскаре (остар.) – мостра.

[7-4] Илик (тур.) – обшит прорез на дреха за копче.

[8-1] Меджидие, меджидиета (тур.) – емисия златни монети в Османската империя, сечена при управлението на султан Абдул Меджид (1839 – 61).

[8-2] „Колибарската улица“ в Котел – местното название на най-старата част от селището (*К. Иречек.* Пътувания..., с. 789).

[8-3] Типосате (остар., от грц. „типос“) – отпечатате, издадете.

[8-4] Филибе (тур.), Филипуполис (грц.) – дн. Пловдив.

[8-5] Телял, теллал, телянин, телалин (ар.-тур.) – глашатай; (нар.) – пъдар.

[8-6] Текстът, означен с различен шрифт, е добавен между редовете.

[8-7] Хава (ар.-тур., остар.) – въздух, време, климат.

[8-8] „Сребърна ориша“ (Сребърен извор) – голям пълноводен извор западно от с. Жеравна, между Южница и Черковната кория (гора). Вж. *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 12, 36.

[8-9] Сеир (ар.-тур.) – зрелище.

[8-10] „Старча“ – название на извор, западно от с. Жеравна. През 1868 г. е каптиран като чешма (*Д. Константинов.* Жеравна..., 9 – 10, 35 – 36, 39, 80).

[8-11] Кяр (перс.-тур.) – доход, печалба, полза, облага.

[8-12] Берекет (ар.-тур.) – добив, реколта.

[8-13] Името на Гана Д. Стоянова е изписано от нея.

[8-14] Моди (остар.) – списания.

8-15 Ревне (диал.) – харесва, желае, нрави му се.

9-1 Пристигам (диал.) – настигам, застигам.

9-2 Призвание (остар.) – прозвище, прякор.

9-3 Калфа (тур.) – помощник на майстора, надзираващ работата на чираците.

9-4 Т.е. малко.

9-5 Петровден – т.е. 29 юни 1871 г.

10-1 Киле (ар.-тур.) – мярка за зърнени и др. храни в Османската империя, равняваща се на 40 или повече литра.

10-2 Т.е. вълната.

10-3 Т.е. оки. Ока (ар.-тур.) – мярка за тежест в Османската империя. Официалната (Цариградската) ока се равнява на 1,283 кг.

10-4 Грош (ит.-тур.) – основна сребърна монета в Османската империя през XIX в. Към 1870 г. се равнява средно на 1/110 – 1/120 част от златната лира (алтън, меджидие).

10-5 Т.е. за да не ви уплашим.

10-6 От алъш-вериш (тур.) – вземане-даване, покупко-продажба, търговия.

10-7 От мющерия (ар.-тур.) – клиент, купувач.

10-8 Сатаджия (тур.) – търговец.

10-9 Т.е. останалите, остатъкът.

10-10 Кюстенджа (дн. Констанца) – гр. в Северна Добруджа (дн. в Румъния).

10-11 Т.е. по Димитровден – 26 октомври 1871 г.

10-12 Истъкмих (диал.) – издължих.

11-1 Т.е. частично.

11-2 Железник, Ески Заара, Ески Загра – дн. Стара Загора.

11-3 Меджидие – гр. в Северна Добруджа (дн. гр. Меджидия, Румъния) е застроен близо край гр. Черна вода (Текфургьол, Кара Су) след края на Кримската война (1853–56) за поселение на татарите-мухаджири (изселници) от Южна Русия в пределите на Османската империя (*Ст. Чилингиров.* Добруджа..., 137–142; *В. Тонев.* Добруджа..., с. 40; *Стр. Димитров, Н. Жечев, В. Тонев.* История на Добруджа. Т. III. XV в. – 1878 г. С., 1988, 184–186).

11-4 Кишинев (Южна Русия).

11-5 Русчук (Рухчук) – дн. Русе.

11-6 Черна вода (Текфургьол, Кара Су) – гр. в Северна Добруджа (дн. в Румъния).

11-7 Вероятно с. Хамзаджълар – с. Гяур-Амзал, каза Кюстенджа (Констанца), дн. в Румъния.

12-1 Максус (ар.-тур.) – нарочно, специално.

12-2 От харч (тур.) – разходи, разноски.

12-3 Тилци (диал.) – телета.

13-1 Банко (нар.) – баща. *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 53 също отбелязва поразпространената в селото употреба на това обръщение, вместо обичайните „бачо“, „тате“ или „тейко“.

14-1 Ер-геч тюрчаса (тур.) – рано или късно, по турски.

14-2 Дюкян (тур.) – магазин със занаятчийска работилница.

14-3 Кирия (ар.-тур.) – наем за жилище или за превоз, аренда.

14-4 Таксим (тур.) – делено, разпределено. Тук в смисъл на редовно, регулярно.

14-5 Завалия (от ар.) – горкият, нещастник, бедняк.

14-6 Куш бунар (тур.) – „Орлов извор“, местност с извор в Стара планина (Карандила) над Сливен. На 6 август там ежегодно се провежда събор на сливналии и котленци (*С. Табаков.* Опит..., Т. I. Сливен и Сливенско до началото на XIX в. С., 19862, с. 27).

15-1 Дерт (тур.) – мъка, страдание, грижа.

15-2 Комшия (тур.) – съсед.

15-3 Коледните (колашките) пости (11 ноември – 24 декември).

17-1 Т.е. максус (ар.-тур.) – нарочно, специално.

17-2 Каршълък (тур.) – отговор.

17-3 От рахат (ар.-тур.) – спокойствие, безгрижие.

18-1 Така е в оригинала.

18-2 Айлак, айлък (тур.) – неангажиран, свободен, незает с работа.

18-3 Хабер (ар.-тур.) – вест, известие, новина, съобщение.

20-1 Сахат, саат (ар.-тур.) – час, време.

20-2 Нечетлива дума.

20-3 Батек, батяк (диал.) – бате, батко.

20-4 Кусур, косур (тур.) – недостатък, вина, грешка.

21-1 Т.е. спомена.

21-2 Изин (ар.-тур.) – разрешение, позволение, отпуск.

22-1 Забра (остар.) – започна, тръгна.

23-1 Вероятно: причастие.

23-2 Гюрюлтия (тур.) – шум, врява, глъч, свада.

[23-3] Т.е. пастирско (архиерейско).

[23-4] Берат (ар.-тур.) – султански указ (грамота).

[24-1] Владичина (диал.) – църковен данък към архиерея (епископа, митрополита) – титуляр на съответната епархия (грц. ембатик, ембатикия).

[24-2] Изтърсак (нар.) – последно, най-малко дете.

[24-3] Т.е. взех се.

[24-4] Ветрила – предпланински хребет (рид) на север от с. Жеравна, през който минава пряка пътека за Котел (*С. Табаков.* Опит..., Т. II, с. 278; *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 9, 15, 29, 35, 150, 333; *В. Тонев.* Котел през Възраждането. С., 1993, с. 13).

[24-5] Джам (тур.) – стъкло, прозорец.

[24-6] Така е в оригинала. Терам – отивам, карам, подкарвам, искам, настоявам.

[24-7] Типари (диал., от грц. „типос“) – печата, отпечатва.

[24-8] Така е в оригинала.

[25-1] Така е в оригинала.

[25-2] Така е в оригинала.

[26-1] Нечетлива дума.

[26-2] Дип (тур.) – твърде, съвсем.

[27-1] Кахър (тур.) – грижа, притеснение.

[27-2] Сюрия, сюрек (тур.) – стадо.

[28-1] Т.е. дори.

[28-2] Т.е. равна Добруджа – обичайно разговорно название на Добруджа през Възраждането. Фигурира и в жеравненския фолклор – напр. в песента „Кудю нагоре отива, нагоре в равна Добруджа„. Пълният й текст е публ. от *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 135 и от *А Нягулова.* Родовата памет..., с. 103.

[28-3] Лъча, лъчитба (диал.) – деля, отделям, деление. Лъчитбите са две – есенна (на 20 октомври) и пролетна (на 20 април). При лъчитба от всяка сюрия се отделят овцете (шилета, яловина, празове), собственост на всеки член на дружината, преброяват се и общата сума се равнява на броя на сюриите. След това се изчисляват разноските (харчовете) и сумата се разхвърля на броя на овцете, като в края на сметката (хесапа) се установява годишната печалба (хак) в глави овце. Вж. Ив. Евстр. Гешов. Овчарите от Котленско и жътварите от Търновско. Според бележките на Божил Райнов и Дабко Уста Генчов. – ПСпБКД, VII, кн. XXXII и XXXIII, 1890, 310–326 (препубл. в книгата му Спомени и студии. С., 1928, 285–287); *Д. Константинов.* Жеравна..., с. 70; *В. Тонев.* Котел..., с. 30, 32.

29-1 Алтън (тур.) – жълтица. Пет златни турски лири се равняват прибл. на 550□600 гроша.

29-2 Каймакам, каймакамин (ар.-тур.) – управител на околия (каза, каймакамлък) в Османската империя.

29-3 С. Вардун, Ескиджумайско (дн. Търговищко). Вж. *Д. Константинов*. Жеравна..., с. 498.

29-4 Тоест въздишаше.

29-5 Хаджиоглу Пазарджик (Базарджик) – дн. Добрич.

30-1 Арнауткьой (Арнаут) – дн. с. Пороище (Разградско).

30-2 Т.е. стори (направи) сватба.

30-3 Т.е. когато те няма.

30-4 Цялото изречение в оригинала е така.

30-5 Изразът в оригинала е така.

31-1 Унуждени (диал.) – в нужда, в потребност.

31-2 Разчетено под съмнение.

32-1 Т.е. отгрижим(остр)- отдъхнем, успокоим.

32-2 Може би от харч (тур.) – разходи, разноски, но тук със смисъл на данък (беглик).

32-3 Т.е. пак (отново) двете.

32-4 Гълчи (диал.) – кара се, наставлява.

32-5 Захмет (тур.) – мъка, безпокойство, неприятност.

33-1 Т.е. от 4 ноември 1874 г.

33-2 Т.е. на 27 декември 1874 г.

33-3 Караорман – дн. с. Срацимир (Силистренско).

33-4 Т.е. казата (околията) Кюстенджа в Северна Добруджа (дн. в Румъния).

33-5 Ага, агалар (тур.) – „господин“, „господа“, обичайно обръщение към богати мюсюлмани и към държавни чиновници в Османската империя.

33-6 Зян, зянлък (перс.-тур.) – загуба, щета.

34-1 Наполеони (фр.) – емисии златни монети на стойност от 20 франка, сечени във Франция при управлението на император Наполеон I Бонапарт (1804-14; 1815) и на неговия племенник – император Наполеон III (Шарл-Луи Бонапарт) (1852-70). Турската златна лира се равнява прибл. на 23 франка, т.е. на 1 наполеон и 3 франка.

35-1 Т.е. на 26 октомври 1875 г.

35-2 Золум, зулум (ар.-тур.) – напаст, вреда, насилие, притеснение, несправедливост.

35-3 Кашерия (от тур., остар.) – работилница за производство на кашкавал и сирене.

35-4 Мандра (от грц.) – работилница към кошара за овце (къшла), в която се извършват стрижбата и доенето на овцете.

35-5 Телеме (диал.) – прясно (меко) сирене.

36-1 Най-вероятно холера.

36-2 Пол – руска златна монета, полуимпериал, равна прибл. на 91–97 гроша. Три пола възлизат на 273–291 гроша.

36-3 Нишан (перс.-тур.)– знак, белег.

37-1 Става дума за Иван Митов – съпруга на Люца Д. Стоянова.

37-2 Т.е. навестявахме, наглеждахме.

37-3 Кефсиз (ар.-тур.) – болнав, неразположен.

37-4 Вероятно става въпрос за с. Аджилар (Хаджилар), Тулчанско (дн. в Румъния).

37-5 Талим (тур.) – военни упражнения, военно учение, гимнастика.

37-6 Дивит (ар.) – метална (обикновено бронзова) кутия за пера или писалки, с мастилница в единия край.

38-1 Илинден – т.е. 20 юли 1880 г.

38-2 Усилна (остар.) – тежка.

38-3 Втасал (остар.) – закъсал.

38-4 Цакла, цъкла (диал.) – стъкла, очила.

38-5 Сабахлен, събахлем (диал., от тур.) – рано сутрин, заранта.

38-6 Масраф (тур.) – разноски, разходи.

39-1 Юнускьой – дн. с. Енево (Провадийско).

40-1 Така е в оригинала.

41-1 Конак (тур.) – голям дом на османски богаташ; сграда на местното (провинциално) османско управление; (в разговорната реч) отсядане, нощуване.

41-2 Името е изписано два пъти.

НАЧАЛО И РАЗВИТИЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНОТО ДЕЛО В ГР. ШИВАЧЕВО, ОБЩИНА ТВЪРДИЦА, ОБЛАСТ СЛИВЕН

Вишка Азманова

Град Шивачево е разположен в южното подножие на Средна Стара планина. Отстои на 30 км западно от град Сливен, 20 км северно от Нова Загора и 60 км източно от град Казанлък. Най-близки селища до Шивачево са град Твърдица и селата Сборище, Оризари и Баня.

Територията на Шивачево е била населена още в древността. Сведения за древния произход на селището могат да се вземат от редица археологически находки: тракийска ритуална погребална керамика с овъглени кости и жито, тракийски бронзов шлем, антична амфора, големи глинени съдове - питоси, нумизматичен материал - антични монети от времето на римския император Константин I, бронзови монети от македонските владетели Филип II и Александър Велики; други монети от императорите Септимий Север, Каракала, Гордиан III, Клавдий Готски. Намерени са ранновизантийски оловни печати, моливдовули от V - VI век, с които са били подпечатвани важни държавни писма от управителя на провинция Тракия до местен административен началник, който пребивавал на Калята.

Интерес пораждат и археологическите обекти - стара римска крепост в местността Калята, две тракийски надгробни могили, отстоящи на 2,5 км източно от Шивачево в местността Чераджийската кория. През 1964 г. при направата на нова чешма в местността Чешмите са намерени основите на стара римска сграда (III-VI в.) с отоплителна инсталация (хипокауст).

През землището на Шивачево минавал стар римски път, съединяващ селището със северните градове на империята. Известен е и т. н. Друмски път, който е свързвал Сердика с Деултум през селата Терзобас и Алобас[1].

В района на Шивачево има следи от два манастира - местността до варниковите пещи в града и днес носи името "Манастирището" и в местността Шех бунар, източно от река Беле дере. По всяка вероятност и двата са от времето на Втората българска държава.

За пръв път село Терзобас (дн. Шивачево) се среща в турски писмен извор от XV в.[2], в който се документира наличието на българско селище, което е съществувало и преди 1500-та година. То е наследник на селището, обслужвало военната крепост Калята през годините на Втората българска държава.

Пак в писмен турски документ село Терзобас се намира в списъци за събиране на поголовен данък (джизие и геберан) през периода 1650-1700 г.[3]. В списъка фигурират имената на 48 българи над 15 годишна възраст. По всяка вероятност след този период в с. Терзобас започват да се заселват семейства от малките села Ходжа кьой и Чераджий, които са се намирали се на 2-3 км източно от Шивачево. Разрастването на селото продължава и през следващите векове.

От най-ранно минало шивачевци се славят с буден родолюбив дух, който се проявява и в помощта към хайдушки чети и дружини, бродещи в Балкана. В лицето на шивачевските овчари те намират верни ятаци и помагачи. Един от запомнящите се панайотхитови четници, на когото той отделя заслужено място в книгата си, е Георги Рашин от Шивачево.[4]

Възрожденските идеи укрепват и разширяват кръгозора на шивачевското население. След Кримската война и последвалите я турски закони Гюлхански хатишериф и Хатихумаюн, през 1857 г. в селото е създаден инициативен комитет за построяване на църква. Издействат султанско разрешение и през 1858 г. започва строежът на църквата. Завършена е през 1859 г. и е осветена от одринският митрополит Кирил. Четвърти по ред свещеник в нея е поп Харитон, който престоява в Шивачево от 1869 до 1872 г.[5]

1860 година е рождена за училището в с. Шивачево. Това се потвърждава от църковната кондика на църквата "Св. Вмчк. Димитрий" и от Писмо от 10.10.1989 г. от Националния музей на образованието в гр. Габрово.

За първа училищна сграда се приема постройка в двора на църквата, издигната през 1860 г. Тя е дълга 5 м, широка 4 м и висока 2 м. Разделена е на две помещения (одаи), всяка от които има по един прозорец. В едната стая извършват кръщаването на новородените, а другата е пригодена за училище.

Първите ученици са само четири. С всяка година броят им се увеличава. През 1883 г. те са вече 30. Разделени са на четири отделения, обучавани от един учител. Сградата в двора на църквата не отговаря на предназначената цел. Това е една от причините за слабата посещаемост на учениците.

Подлежащите за обучение деца през 1888/89 г. са 237 - 108 момчета и 129 момичета. От тях само 24 момчета посещават училището. Причините за това са, както неподходящата сграда, така и стремежът на родителите да използват децата в домакинската и трудова дейност на семейството - момичетата помагат за отглеждане на по-малките братя и сестри, момчетата са пастири или помагачи в земеделската работа.

През 1890-92 г. е построено ново училище, което е в близост до двора на братя Мекянови. Сградата е едноетажна, с четири учебни стаи и една за административни нужди. Тъй като дворът на училището е малък (8 ара), общинският съвет и училищното настоятелство (Желязко Недков, Д. Иванов, Йордан Петров) възлагат на Тодор Мекянов да закупи съседна градина, за да се разшири дворът. Той закупува двора, но вади крепостния акт на свое име и после не иска да го даде на училището. По решение на общинския съвет се отчуждава част от двора му, като му заплащат 100 лв., сумата, за която той е закупил градината.

Селската община, макар и не особено богата, се старае да бъде в помощ на учебното дело. Така по решение на общината от 20.12.1894 г. се отпускат 1200 лв. за поддръжка на училището, а с Протокол от 08.05.1904 г. от общинската земя се заделят 32 дка за училищно стопанство.

С Протокол от 22.08.1904 г. село Терзобас се преименува в Източно Шивачево. То наброява вече 300 къщи.

През 1919 г. все по-често на общинските заседания присъства въпросът за строеж на нова училищна сграда. Наличната не е в състояние да обхване всички ученици, започнала е да се руши, има много проблеми, свързани с хигиената. Взема се решение да се наемат помещения за учебни стаи от дюкяните на Алекси и Иван Каравелови, Илия Денчев, Санди Петков и Стамо Кечев. Повече от 10 години образователното дело в Шивачево е подложено на такова изпитание, макар че въпросът за строеж на нова училищна сграда е постоянно обсъждан. Така в Протокол на източно-шивачевски общински съвет от 15.02.1921 г. се сочи решение за построяване на училищна сграда чрез временна трудова повинност, а на следващото заседание на 25.02.1921 г. се взема решение за облагане с допълнителен данък, чрез който да се събират средства за строеж на нова училищна сграда.

Строежът се забавя по обективни причини, свързани с участието на шивачевското население в Септемврийското въстание през 1923 г. и последвалите го административни наказателни мерки за селото.

През учебната 1925/26 г. от подлежащите 278 деца, 239 (113 момчета и 120 момичета) са обхванати на учебни занятия. Училището отново е само начално с 6 паралелки. От две години училищната сграда е необитаема. В Протоколи от 26.10.1924 г. и 20.09.1925 г. на околийския лекар в с. Баня, Новозагорско, за извършени санитарни ревизии в Източно Шивачево се посочват данни за лошото хигиенно състояние на училището и се изисква закриване на прогимназията в селото. Така продължава до 1928/29 г., когато в училището има вече 8 учители, един от които е Михо Димитров Минков - първият местен учител с висше образование. Разкрит е отново I прогимназиален клас, чийто учител е Михо Димитров. В класа има 33 ученика - 18 момчета и 15 момичета.

В периода 1930-34 г. по време на втората шивачевска комуна е построен кооперативен дом, в който са настанени 4 паралелки от училището. Но тъй като и това не решава въпроса, взема се решение да се построи ново училище. До края на 1930 г. е изготвена проекто-сметна документация. В началото на 1931 г. строежът започва. В протоколи от заседания на комуната в Източно Шивачево от 02.06.1930 г. и 28.05.1931 г. се приемат решения да се въведе отново трудова повинност, чрез която жителите на селото да доставят строителен материал за построяване на новото училище. За строежа били предвидени 1 200 000 лв. Поради липса на повече средства е решено да се строи на два етапа. С протоколно решение от 20.03.1932 г. комуната в Източно Шивачево изисква собствените си средства, вложени в специален фонд за строеж на училища, и заем от 500 000 лв. от БЦКБ за довършване и обзавеждане на училището. Пак тогава е сключен заем и с МНП за 700 000 лв.

Новото училище е хубава, просторна сграда, в която има 8 класни стаи, 4 сутеренни и 2 помощни. Едновременно със строежа, училищното настоятелство и ръководството на комуната действат за откриване и на останалите два класа от прогимназията.[6] През 1931/32 г. е разкрит II прогимназиален клас. С разкриването на III прогимназиален клас през 1933/34 г. училището вече е Народно основно.

Откриването на новото училище е популяризирано в педагогическия печат. Постъпват много дарения от местни жители - учители, търговци, занаятчии. Дарения пристигат и от институции и отделни хора от страната - географски карти, исторически картини, портрети на писатели и революционери, препарирани животни за уроците по естествена история.

През учебната 1933/34 г. от подлежащите 444 деца, 404 са постъпили на учебни занятия (230 момчета и 174 момичета). Паралелките в началния курс са осем, а в средния - три. Учителите са 11.

Първият протокол за учебната 1944/45 г. е от 9 октомври. Учителският колектив е в състав: Михо Димитров - средищен директор, Донка Узунова, Жечка Димитрова, Тодорка Костадинова, Елена Николова, Цветана Тушева, Пенка Илиева, Б. Христова, Божанка Чалканова, М. Михайлова, Ангел Ангелов, Йордан Янков и Георги Ив. Георгиев (Каравелов). Паралелките в началния курс са осем, в средния - четири. През годината са назначени още двама местни учители - Елена Михова, която има завършена само гимназия, и Алекси Ив. Каравелов, завършил Полувисш учителски институт в Пловдив.

На заседание на учителския съвет от 29.05.1947 г. се огласява Писмо № 2940 на областния училищен инспектор за откриване на детска градина към училището. Назначена е и първата детска учителка, Тонка Пеева, от село Дъбово, Казанлъшко.

Учителите през 1948-49 г. са вече 16 - една детска учителка, 8 начални и 7 прогимназиални. Увеличили са се и паралелките в прогимназията. През тази година започва надстройка на училищната сграда.

Строителството на последната училищна сграда е в периода 1971-1980 г. Тя е триетажна с 13 учебни стаи и 3 кабинета с хранилища. В подземния етаж е оборудван ученически стол. В същия период към старата сграда на училището са направени допълнителни строежи - два физкултурни салона, библиотека, кабинети по шев и кройка, както и парно отделение.

Заедно с работилницата по трудово обучение, построена през 1960-62 г., в която има кабинети по дървообработване и металообработване, е обособен училищен комплекс, който удовлетворява нарасналите нужди от учебни сгради и помещения.

Започнали със сандъчета с мокър пясък, плочи и калеми, бобени и царевични зърна, всяко следващо новопостроено училище създава и обогатява материалната си база. Особено богата е тя в периода 1960-1980 г. Заслуга за това имат местните учители, които през този период имат голяма роля за определяне облика на училището. Много добре са оборудвани кабинетите по физика, биология, химия, математика. Училището разполага с три киномашини, аспектомати, диаскопи, магнетофони, шрайбпроектори, набори от учебни пособия за часовете по физкултура. Тези учебно-технически средства са вече морално остарели, но на тяхно място идват нови неща. Още през 1985 г. в училището, придобило статут на СОУ, е открит кабинет по информатика. Той е обновен с нови компютри през 2004 г., а през 2005 г. министърът на образованието Игор Дамянов открива втори кабинет по информатика в училището.

Интересен момент в развоя на образователното дело в Шивачево е класификацията на завършващите трети прогимназиален клас ученици през 1935/36 г. от техния учител и директор на училището Николай Христов. Той разделя учениците на три групи: безусловно подходящи да продължат образованието си, условно подходящи и неподходящи. В първата група има шест ученика: Атанас Пъстраков, Елена Михова, Иван Узунов, Слави Митев, Марко Петков и Георги К. Атанасов. Всички те завършват висше и полувисше образование и с това потвърждават правилната оценка на своя учител.

В Протокол на учителски съвет от 11.11.1938 г.[7] се посочва решение, взето по предложение на директора Николай Христов, а именно: "Да се поиска благоговейно и смирено Августейшето позволение на Н.Ц. Височество Симеон, княз Търновски, да бъде покровител и патрон на новото пълно народно основно училище в с. Голямо Шивачево, околия Сливенска, област Бургаска." Изпращат писмо до цар Борис III и след получаване на "Височайшето разрешение на Негово Величество цар Борис III чрез господина областния училищен инспектор" с Писмо N 2481 училището се кръщава "Княз Симеон Търновски".[8]

Това име училището носи до есента на 1944 г., когато на общоселско събрание е взето решение училището да носи името на местния учител и директор Георги Алексиев Каравелов, убит през месец май 1925 г., заради участието му в Септемврийското въстание от 1923 г. Георги Ал. Каравелов е и настоящият патрон на училището.

Много са учителите, оставили ярка следа в 147-годишната история на училището в Шивачево. Първият учител в килийното училище е даскал Христо от село Дрента, Еленско. Той е възпитаник на Еленската даскалоливница. След тежко боледуване умира. Шивачевци изразяват почитта си към първия учител, като го погребват в двора на църквата, няколко метра пред вратата на училището. Народни творци създават и песен за него.

Друг много известен учител е Иван Стоянов, назначен след Освобождението. Той е автор на статията "Опит за написване на история на село Терзобас", поместена във февруарския брой на в. "Народний глас" от 1883 г.[9] Тази статия е важен извор за краеведските изследователи.

През 1892 г. в новопостроеното училище е назначена първата жена учителка в Шивачево - Тина Киркова. При нея за пръв път прекрачват училищния праг момичета. Същата година са назначени и учителите Ница и Андрей Прокопиеви от с. Кортен, Новозагорско. С дейността на Тина Киркова и Андрей Прокопиев е свързано създаването на читалище "Просвета".

От 1908 г. за учител в Шивачево е назначен Никола Узунов от гр. Казанлък. Той е първият главен учител, основател и ръководител на дружеството "Приятели на животните и растенията". Семейство Донка и Никола Узунови се считат за местни, защото остават да живеят в Шивачево.

С най-добри чувства шивачевци си спомнят и за учителите Ангел Ангелов от с. Стара река, Сливенско, и Йордан Янев от Твърдица. Най-голям принос за развитието на образователното дело в Шивачево имат местните учители. За пръв местен учител се счита Димитър Мучев, който е от Стара Загора. При идването си в Шивачево през 1885 г. той се оженва за местно момиче и постепенно приема нейната фамилия. По-късно са назначени още двама местни учители - Желязко Донев и Бойо Джуров. Те са от първите ученици на даскал Христо. Бойо Джуров е учител в с. Бинкос и всеки ден ходи и се връща с кон до там. Родени през 1853 г. и двамата доживяват до дълбока старост.

Само една година, учебната 1922/23 г., прогимназиален учител и директор на училището е Георги Ал. Каравелов. Изключителен професионалист, добър, внимателен и отзивчив, особено към бедните ученици и сираците, Георги Каравелов остава завинаги в сърцата на учениците си и на своите съграждани.

През учебната 1928/29 г. за учител на първи прогимназиален клас и директор е назначен първият местен учител с висше образование - Михо Димитров Минков. Завършил математическия факултет на Софийския университет, Михо Димитров е изявен учител по предметите от природо-математическия цикъл. Той е активен общественик и изследовател-краевед.

През 1945 г. семейството на средищния директор Михо Димитров се премества в гр. Пловдив. За директор е назначен Илия Димитров, учител по химия от гр. Сливен. На този пост той остава само една година. През 1947 г. за директор е назначен Алекси Иванов Каравелов. Той и брат му, началният учител Георги Ив. Каравелов, са първи братовчеди на загиналия Георги Ал. Каравелов. Алекси Каравелов остава в Шивачево до 1952 г., след което се премества в гр. Бургас.

Още през 1947 г. като нередовен учител е назначен Георги Иванов Христов, по-късно известен с фамилията Зафиров. Завършва задочно учителски институт в Пловдив и става редовен учител по математика. От 1955 г. до 1985 г. Георги Зафиров е директор на основното училище.

В многогодишната история на училището са се наложили традиционни, интересни и обичани от учениците извънкласни форми. С най-голяма продължителност през годините са: въздържателно дружество, младежки червен кръст, дружество за закрила на животните и растенията, ученически хор. В периода от 1960 до 1980 г. извънкласната дейност на учениците е обособена в учебните кръжоци, влизащи в системата на ТНТМ и в художествено-естетически цикъл - ученически хор, вокални и инструментални групи, художествено слово, танцови състави.

В училището винаги се е отделяло особено внимание на спортната дейност. Сформираната през 40-те години "Юнашка чета" е имала за задача да поддържа физическото и духовно здраве на учениците. Наследници на нейната дейност са спортните секции. Шивачевските ученици са изявени състезатели по хандбал, волейбол, лека атлетика, картинг, особен принос за което има учителят по физика и физкултура Стамо Георгиев Стамов. Спортни изяви не само на регионално, но и на зоново и републиканско ниво, имат и учениците от секцията по туристическо ориентиране с ръководител Димитър Азманов. В по-ново време най-добри изяви имат секциите по футбол и волейбол с ръководители Петко Стоянов и Тодор Георгиев.

За дейността на училището в Шивачево и утвърждаването му като образователен и духовен център то е наградено с орден "Кирил и Методий" I степен през 1964 г. и с орден "Червено знаме на труда" през 1989 г.

Училището в гр. Шивачево има вече 147 годишна история. От създаването му до сега то е просветно огнище, което дарява светлина на хората, запазили в сърцата си обич и стремеж към знанието. От това училище излизат проф. Михо Димитров, доцентите Кольо Йордански и Деньо Донев Атанасов. Негови възпитаници са художникът-карикатурист Слави Митев, ген. Атанас Русев и още много висши офицери, лекари, агрономи, свещеници и инженери. Но най-много са учителите. От 1885 г., когато в него постъпва първият местен учител, до наши дни училището дава на просветния фронт повече от 130 учители. Детски, начални, гимназиални - всички те носят в сърцата си искрица светлина от родното училище, която даряват на своите ученици в различни краища на страната.

БЕЛЕЖКИ

[1] Вж. М. Йонов. "История на град Шивачево", С., 1999.

[2] Р. Стойков. Известия на Народната библиотека "Св. св. Кирил и Методий", С., 1959г. т. I.

[3] Вж. НБКМ, ориенталски отдел, Сз 6-3, л.52 "б" .

[4] П.Хитов. Как станах хайдутин, С., ДВИ, 1973г., с. 102,116.

[5] Вж. Летописна книга на храм "Св. Вмчк Димитрий" гр.Шивачево .

[6] Протоколи от 24.07.1931 г. и 14.06.1932 г. до старозагорския окръжен училищен инспектор.

[7] Летописна книга на училището в Шивачево 1926-1939 г.

[8] Протокол N 18 от 10.05.1939г.

[9] Ив. Стоянов. „Опит за написване на история на с. Терзобас", в. "Народний глас", бр. 272 от 26.02.1883 г., ДА, Сливен, 4П338.

УСТРОЙВАНЕ НА ПАЗАРА В СЛИВЕН ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ

Веселина Янакиева

Пазарът - традиционната форма на търговия и социални контакти продължава да битува в сливенското общество и след Освобождението. Той е градското пространство за стопански контакти на населението от гр. Сливен и околностите му, икономическият фактор за развитието на търговията и производството в региона. В него се отразява икономиката, културата на населението и целият многолик живот на града. Обликът му се определя от съществуващите комплексни социално - икономически условия в страната. Руско - турската война от 1877 - 1878 г. нанася тежък удар върху икономическия живот. Възстановяването му се забавя поради стопанската разруха, вследствие войната, политическата несигурност в Източна Румелия, двете неплодородни години след Освобождението, ограничения пазар, крайно лошото състояние на пътищата в страната. Войната води до замиране на занаятите и търговията по много причини - слабата конкурентноспособност, изселването на турците, основни потребители на занаятчийски продукти, новата граница, която откъсва България от обширната турска империя като митническа единица, слабата и първобитна техника на производство. Липсва добре организиран еснафски кредит и възможности за добиване на евтини суровини и материали.[1]

В края на XIX в. българската икономика е напълно отворена и основна цел на търговската политика на страната е да се затвори за външна конкуренция.

След Освобождението пазарът се регламентира със Закона за продажбата на едър домашен добитък от 1880 г., Закона за тържищата от 1883 г., Търговския закон от 1897 г., с който за пръв път се определя търговската дейност.

В първите свободни години градът запазва своя облик, такъв, какъвто е бил в пределите на Османската империя. Оформянето на пазара в Сливен е на база на старото традиционно място, като с годините постепенно се разширява. Д - р Симеон Табаков в своя труд "Опит за история на град Сливен" пише за пазара:

"Любопитно е, че и до днес в Сливен са останали следи от старата тук чаршия, която за последен път в турско изгоряла при отдръпването на турците от града / края на декември 1877 г./, запалена умишлено от тях. По-главните занаятчийски дюгени и днес са наредени по посока на "покритата" , "тъмна" чаршия, която вече не е нито покрита, нито тъмна, от площада "Хаджи Димитър" при черквата "Св. Димитър", западно към "Шадрафана", от там южно до "Големия мост" и след това източно дори до края на града покрай Коруча. Площада около джамията срещу месарските и зеленчукови заведения, се е наричал до Освобождението Туз - базар /пазар на сол/, от гдето и името на джамията: Туз - базар джамиси".[2]

Колоритно описание на сливенския пазар за годините след Освобождението прави в спомените си и Георги Арнаудов, кмет на Сливен в по-късните години: "Като начално място на някогашния пазарски живот може да се възприеме днешното площадче пред банята и бензиностанцията на ул. "Д. Пехливанов". От двете страни на тази улица бяха наредени едно до друго малки дюкянчета,бояджийници и работилници - до широкото пред-мостие пред "Големия мост", някога дървен, между Сливен и Клуцохор. В това пазарско протежение имаше четири фурни, в които винаги имаше доброкачествен пазарски хляб. Имаше дюкян за брашна и фураж и няколко кръчми, малки гостилнички, работилница за сапун, за дърводелски работи, подковачество, а в източния и край беше яханата /маслобойна/, значително голямо помещение, в което бял , сляп кон непрекъснато се движеше в кръг и задвижваше преса за добиване на дървено масло. До нея беше един от пазарските ханища. Тази търговско - занаятчийска улица продължаваше направо на изток, но вече като широко оформен булевард, наричан "булеваря" и стигаше до моста "Възраждане".Тук вече се разстилаше от дълголетия, обширното и многообразно по форма и съдържание градско пазарище. Даваха си среща малкото останали, но подновени дюкяни и работилници с нови , солидни магазини и кантори, както и няколко разновременно строени градско - обществени постройки с по дестина сключени дюкянчета и работилници: зарзаватчийските бараки, с лице към реката, от северната страна добре подредени обущаро - чехларски дюкяни и работилници, с окачена пред вратите доброкачествена стока, няколко кожухарници, с изложени отпред калпаци и ефектна рекламност - препарирана, изправена кафява мечка и един страхотен вълк, между тях мълчалив старец, седнал по турски , умело изплита рибарска мрежа“.[3]

Йордан Богдар в книгата си "Старият град" също прави подробно описание на чаршията в Сливен, като потапя читателя в атмосферата на някогашния пазарски живот. Ето какво разказва той за Кършевата, Чаушевата и Керменлиевата маази, най-големите в Сливен: "Маазите имаха на едната стена-вдясно, вляво или точно насреща двуетажна скеля, там стояха бъчвите с коняк, ром, амер, мастика и мента, встрани два големи цариградски кюпа за шарлан и зехтин, боядисани в бяло, чували с ориз, дъсчени каси с батумска газ, денкове с хартия, каци с маслини, по рафтовете стъклени кюпове, спасовска захар, пийнир, и небетшекер, понататък малки чували с бахар и каранфил, до входната врата - тенекии с катран, бъчва с петмез, по-горе големи конуси захар. Цялата мааза се залива от миризмата на кимион и канела, на индийски орехчета, на камфорово масло в твърдо състояние, зеленикав гиритски сапун, хайвер на далаци. От немного високия таван, се провисваха лоени свещи, рафия за връзване на лозята, въжета , суджуци, пастърма, стъклени алтъ-патлаци, пълни с коняк, няколко рекламни тъбла на италиански, френски, руски език, верига за биволи."[4]

По данни на Атанас Николов Сливен е пазарен център на Котленска, Сливенска и половината от селата на Новозагорска околия, както и на част от селата на Еленска околия [5]. В писмо до областния директор на Бургас, сливенският кмет Кожухаров пише: „На тия пазари се изнасят почти всички произведени в селото - храни, птици, яйца, масло, зеленчуци, плодове, коне, добитък. Те оживяват града, понеже поддържат пълна обмяна на занаятчийското ни производство и добитък".[6]

Пътищата, по които Сливен се свързва с останалите населени места, са в крайно лошо състояние, което е и една от основните причини за бавното разрастването на пазара в града. Единствено шосето Сливен - Ямбол е в завършен вид. По останалите направления Сливен се свързва с околностите по най - примитивен начин, чрез мулета и коне. Недовършени са шосетата Сливен - Ичера, Сливен - Бинкос, Сливен - Стара река.[7]

Липсата на железопътна линия за дълъг период от време пречи на икономическото развитие на града. С откриването на ж.п. линията Сливен - Зимница на 26 май 1907 г. се откриват по-големи възможности за превръщането на Сливен в търговски и индустриален център.[8]

В края на XIX и началото на XX в. основен поминък на населението е селското стопанство, като водещо производство е земеделието. Със земеделие и скотовъдство се занимават около 90% от населението. Развива се предимно зърнопроизводството - пшеница, лимец, ръж, просо, овес. Лозарството и зеленчукопроизводството са неразделна част от поминъка на местното население. Постепенното въвеждане на плуга, редосеялката, трактора и вършачката създават по-добри условия за отглеждане на традиционните за района земеделски култури. В изложение на състоянието на Сливенски окръг , направено от сливенския окръжен управител Станчев за 1896 г. се посочва, че, докато през 1891 г. в окръга е имало 10 плуга и 2 вършачки, през настоящата година има нововъведени още „6 плуга от системата "Сакъ", 3 машини жетварки, 10 плуга - лозарски, 4 машини - църкалки, против болестите на лозята.[9] "

Структороопределящите за града занаяти могат да се обединят в няколко групи: занаяти, свързани с текстилното производство, с производството на оръжие, с обработката на метали и кожи, с прехраната на населението, с обработване на дърво, преработката на грозде и др.

По характера на своето икономическо състояние Сливен може да се определи като търговско-занаятчийски център, наброяващ към 1910 г. 25 142 жители.[10]

Разпределението на някои от търговските фирми и лицата по занаятия в Сливен до 1906 г. е следното:

Търговци на едър добитък: Бр. Кисьови, Бр. Мазневи, Г. Григоров, Г. Иванов,Т. Куртев /Аджема/, Д.Г. Арнаудов, М. Пъдарев, Мус. Халач,Ахмедов, Н. П. Пъдаров, М. Д.Мамулев

Търговци на дребен добитък: Ат. А. Хайдутов, Т. Куртев, Н. П. Пъдаров, Симеонов.

Вино / търговци производители/: Ан. Василев, Ат. Славов, Д. Т. Петков, Т. А. Арнаудов, Ив. Петров, К. Д. Сапунджиев, Н. Цанев, П. А. Елов, П. Миндов, Ст. Пандев, Т. Д. Бъзов, Т. Цонев, Я. Лесинов, Т. Крайчев, Дим. Х. Иванов, Ив. Д. Проданов, П. Русчев, Г. Димитров, Юр. Татарлиев, Ст. Бъзев.

Брашно /търговци/: Ат. Енчев, Др. Юрданов, Ив. Попов, Ив. Величков, Ив. Овчаров, Ив. Славов, И. Николов, К. Балтаджиев,, Л. Господинов, М. Господинов, П. Сарафов, П. Панайотов.

Дрехари: Ив. Караджов, Падаров, В. Йоргов, П. Дойчев, О. Папазов, С. Иванов, Н. Ханджиев.

Търговци на кожи /сурови/: Иш. Менахимов, Раф. Креспин, П. Т. Топалов

Търговци с обущарски стоки : Бр. Дерменджиеви, Киризян - Варабидян, Л. Кашлекювски, П. Денев, Щ. Добрев

Търговци с овощарски произведения: Д. Бобев, М. Машулев, П. Краставичаров, Р. Русков.

Търговци с колониални стоки: А. Сорев, А. Неделков, А. Василев, А. Минов, Бр. Кършеви, Д. Арнаудов, В. Папанчов, Т. Чаракчиев, Желязков - Чаушов, М. Мамулев, Н. Баръмов, П. Тодоров, Симитчиев - Минов, С. Михайлов, С. Омайников, Т. Въндев, Т. Ненов, П. Атанасов, Ив. Минков, Я. Лесинов, З. Мухтаров.

Търговци с месо : Т. Михнев, Д. Драгнев, К. Аврамов, К. Каладов, П. Кисьов,С. Юрданов, Т. Ченков, Ю. Жечев.[11]

Немаловажен фактор за развитие на търговията в града и привличане на повече търговци в Сливен е определянето на събота за пазарен ден , когато в околните по-големи населени места няма други пазари. От архивните документи става ясно, че въпросът за определяне на пазарния ден подлежи на многократни разисквания. Пазарният ден след Освобождението продължава традицията от турско време и се провежда в понеделник. Предложение за промяна на пазарния ден от понеделник в събота е направено по молба на селяни , разгледана на съвета на 15 март 1883 г. Тогава то е одобрено и предадено на префекта за утвърждаване, но влиза в сила едва на 15 май 1889 г. - при кмет Димитър Боев, когато на извънредно заседание се разглежда прошението на 100 души. Те искат да се приведе в изпълнение решението на съвета от 27 април 1884 г. с протокол № 17 за промяна на пазарния ден от понеделник в събота.[12]

Под грижите на изградената из средите на местното население градска управа след Освобождението, попада и устройването на пазара в града - важно средище на търговията и занаятите. Усилията на общината са насочени към създаване на онези условия и атмосфера , които ще насърчат и подпомогнат устойчивото икономическо развитие на пазара. Една от първите прояви в това отношение е изработването на план за нови здания на пазара на мястото на изгорелите дюкяни по време на войната. Общинският съвет с председател Добри Минов обявява в протокол от 7 октомври 1878г., че на губернския инженер Карл Трънка е поръчано да изработи плана на пазара. За тази цел е необходимо да се сринат двете здания в средата на площада, на тържището , наречено "Туз - пазар", принадлежащи на турски граждани, които получават парично обезщетение от общината,"за да може да се разшири и украси главната". Съветът одобрява плана на инж. Трънка, като постановява: " Който се представи и иска да строи, ще му се дава позволение, но зданието трябва да е от материал несжигаем и да изпълни всичките постройки за украшение, указани според плана".[13] През годините 1933 - 1934 инж. Карл Трънка е директор на техникума по текстил и учител - специалист за периода от 1931-1936 г. [14]

Съгласно приетата нормативна база Сливенският общински съвет регламентира реда за търговията и определянето на пазарните места . В едно от първите си заседания под председателството на Добри Минов взема следните решения : на продавачите се разрешава да продават стоките си на сергии само в пазарен ден . Това не се отнася за продавачите на плодове и зеленчуци, но те могат да продават само на определените за тази цел места. Разносната търговия не се забранява . На продавачите на манифактурни и колониални стоки е разрешено да продават на сергия само в пазарен ден, а през останалите дни от седмицата - в дюкяните си.[15] Продължавайки дейността си в посока към устройване на пазара в града, сливенският градски съвет, с председател Добри Минов в заседанието си на 9 септември 1978 г. разглежда въпроса за правото на продажба на приходящите продавачи" : Да се взема по 2 гроша на всяка натоварена кола с храна или други провизии, предназначени за продажба на пазара. На кола, натоварена със сено или плява ще се взема по 1 грош, а на кола с дърва не ще се взема нищо. На всяка кола , натоварена с каквато и да бъде стока, освен на тази, която ще се продава на пазара, ще се взема от коларя на влизане или излизане от града по 1 грош. Всякой продавач на пазара или ходящ по улиците на града, ще плаща за всякой ден, когато продава стока, по два гроша, продавач на овощия и градинска стока ще плаща за всякой ден по половин грош. За редовното събиране на горното право съветът решава да определи нарочно един човек, който да има изключително само тази длъжност с една месечна плата 250 гроша". [16]

Става ясно, че още в първите си заседания новоизбраният градски съвет обръща внимание на спазването на реда на пазара, както и определя сумите, които продавачите дължат на общината, един от основните източници на средства, влагани за развитието на града.

Тази тенденция продължава и при следващите кметове и се налага в годините като едно от основните средства за набиране на приходи за общината.

Сливенската община е органът, който определя правилата на пазара в границите на своята територия. Тя определя и таксите, които се вземат от продавачите в полза на общината и следи за тяхното постъпване в бюджета й. Общинската берия "интизап" е узаконена като правилник с чл. 88 п. 3 от Закона за градските общини, приет от IV Обикновено народно събрание през 1886 г. В него се казва:

"за всяко добиче стопанинът трябва да притежава свидетелство /обр. № 1/ или билет /№ 2/ за правоспособност. Размерът от правото на продажба е 3 % върху стойността на добитъка".[17] Общинските берии кантарина и кринина, узаконени като правилник съгласно член 85 п.5 и п. 6 от Закона за градските общини и чл. 314 от прилагане на същия закон, са право на теглене и мерене на стоките, които се продават. Размерът на кантарината е 2 стотинки на всеки 10 кг от 50 кг тегло нагоре. Кантарината се взема от храни и други стоки, които при продажбата се мерят с крина. Една крина / двоен декалитър/ съдържа средно 15 кг ръж, 14 кг ечемик, 11 кг овес, 8 кг царевица, 16 кг просо. В Сливен железопътната станция е в района на града и при нея няма житарски складове, предназначени за износ на храни и крината за храните, които се внасят, се взема още при влизането в града.[18] Общинската берия "бачъ" - правилник за събиране на налога "бачъ" върху натоварените коли, магарéта, автомобили, омнибуси и др., съгласно чл. 88 п. 13 от Закона за градските общини се събира в размер на 20 ст. на натоварена кола и по 5 ст. на кон, магаре, муле и др., които натоварени влизат в Сливен.[19] Общинската берия "кръвнина", узаконена като правилник с чл.88 п. 4 от Закона за градските общини е право от клане на добитък. Размерът на това право, което се взема от клане на добитък, на който месото ще се консумира в града е по 10 ст. на всеки килограм чисто месо. За соватския добитък, който се коли в кланиците за пастърма и други консерви е 5 стотинки на всеки килограм.[20] Правилникът за събиране на таксите върху надписите, съгл. Чл.88 , п. 10 от Закона за градските общини е задължителен за всички търговски заведения, от каквато и категория да са те. Таксите са годишни и се разпределят на 9 вида - 3, 6, 10, 15, 20, 30, 40 и 100 лв., ако надписът е на български език. Тези такси се удвояват, ако надписите са смесени - на български и чужди езици, и удесеторяват, ако са на чужд език.

В протокол от 1 февруари 1879 г. Градският съвет, с председател Димитър Боев, взема следните решения: " като взе предвид безпорядъка, който правят всички продавачи "сергиджии" и от друга страна оплакванията на частни лица, от такива, които продават без да платят никакъв наем, реши: докато направи дюкяни на собствено място в града, на същото място да се настанят всички сергиджии, като заплатят всякой от тях по 10 гроша наем, за месец, срещу което ще получат позволителен билет".[21] Събирането на таксите се възлага на предприемач чрез търг за наддаване за срок от една година. Чрез местната преса сливенското кметство обявява на гражданите решенията си, както за набиране на таксите, така и за отдаване под наем на общинските дикиджийски дюкяни и зарзаватчийски бараки. Така например в. „Съветник" от 1882 г. отпечатва общинското обявление № 1838 за отдаване под наем за срок от една година - от 1 март 1882 г. до края на февруари 1883 г. интизапа, кантарието, теллалието, сергиите, внасяните стоки.[23] В обявление № 1868 кметството информира гражданите, че дава под наем чрез публично наддаване 25-те градски дикиджийски дюкяни покрай река Коруча за срок от 1 година - от 1 март 1882 г. до края на февруари 1883 г.[23]

Във връзка със санитарния контрол на пазара през 1880 г. в-к "Марица" публикува "Публично-административен правилник за санитарната организация. В него се казва: "Всеки департамент има по един лекар ветеринар. Той следи за здравето на добитъка, взема и предлага мерки за по-доброто охранване на добитъка и за подобрение на расата му". Наченки на ветеринарен контрол на пазара в Сливен се появяват при кмета Димитър Боев . В града има един санитарен фелдшер, който следи за качеството на месото.[24] През 1894 г. от страниците на в-к "Сливен" се отправя критика към сливенската община : "надзорът на констатиране на състоянието, здравето и годността на добитъка, който се коли е твърде слаб, вследствие на което много болни добитъци, минували за здрави и се давали за храна на гражданите. Градския лекар трябва да се погрижи да снабди града с ветеринарен лекар, какъвто до сега няма".[25]

През 1880 г. Общинската управа изработва първия правилник за "даждието". С него се дава правото на лицето, определено за това, да събира в пазарен ден от всеки, който продава на сергия по 1 грош, а през останалите дни - по 10 сантима на ден. От ония, които стоварват на пазара дъски ,кириши, воденични камъни, сено, да се взема по 1 грош на кола, както и на всяка следваща.[26]

Кметството обявява и резултатите от провежданите търгове, а също така взема и решения за провеждане на нови търгове в случаите, в които предприемачите, спечелили търга, оспорват определената от общината цена като много висока. Така например през 1891г., при отдаването под наем на зарзаватчийските бараки спечелилите търга В. Пехливанов и Д. Желязков оспорват определената от съвета цена с решение № 10 по 12 лв. за кв. м, като много висока и искат тя да се намали. Съветът се съобразява с техните искания и намалява - цената на първия за 230 кв.м на 10.50 лв. и на втория за 384 кв.м -на 10 лв. за кв.м.[27]

В доклада за състоянието на Сливенски окръг за 1894 - 1895 г., изготвен от сливенския окръжен управител, окръжният ветеринарен лекар дава следната преценка на ветеринарния контрол в града: "Да си спомним едновремешните сливенски салхани, в които са се колили 50 - 60 хиляди глави едър и дребен добитък. Град Сливен и днес притежава остатъци от тия салхани, с тая разлика, че в тях не се колят онуй число добитък, нито пък се приготвя онова огромно количество пастърма, суджуци. Земеделецът днес продава, както добитъка си така и зърнените си храни на една съвсем ниска цена.". По нататък в доклада си, той предлага да се свърже ветеринарна конвенция със западните държави Австрия, Германия и Франция, да се уреди сегашното състояние на ветеринарната служба и да се изработи специален закон за салханите.[28]

Важно за града мероприятие е откриването на ветеринарна лечебница през 1895 г., която е първата по рода си в страната.

За периода от 1 юни 1895 до 1 юли 1896 г. Сливенският окръжен хигиенически съвет в своите заседания разглежда различни въпроси, свързани с ветеринарния контрол. Обсъждан е въпросът за преглеждане на добитъка за клане и месото за ядене, поставянето под контрол правенето на суджуци и салами. Натоварен е ветеринарният лекар да изработи кратки правила за преглеждане на добитъка и клането му. Да се държи връзка между ветеринарния лекар и градския кмет за контрола върху месото. Забранява се клане на добитък извън определените места.[29]

В изложение за състоянието на Сливенски окръг за 1897 - 1898 г. окръжният управител М. Марков отбелязва, че по решение на Окръжния съвет на земеделието и скотовъдството, в бюджета на сливенската община се предвижда необходимият кредит за построяване на окръжен ветеринарен лазарет, в който да се лекува добитъкът на населението. Търгът за построяване на лазарета се провежда и утвърждава през 1898 г.[30]

През 1897 г. влиза в сила Законът за санитарната ветеринарна полиция, според който публичната продажба на добитъка се инспектира от ветеринарния лекар. Законът за санитарния надзор върху хранителните и питейни продукти е утвърден с указ 46 от 6.XII. 1904 г.[31]

В окръжно, изпратено до всички общини през 1896 г се казва, че в Министерството на търговията и земеделието е постъпило сведение, че никъде по пазарите няма изградени подслони за добитъка, което се отразява много зле върху здравето му. В дъждовно време и при големи горещини това положение е било нетърпимо, както за продавачите, така и за купувачите.[32] Следването на указанията от Министерството е било възможно само тогава, когато общината разполага с необходимите средства, набирането на които става много бавно.

На 9 юни 1899 г. е издаден околийски приказ, в който за пазарен център за продажба на пашкули е определен град Сливен. Дните сряда и събота са определени за пазарни, като са съобразени с пазарните дни в Ямбол - четвъртък и петък. За сборно място е посочен площадът на стария булевард срещу тогавашния магазин на Димитър Арнаудов. В указа се посочва още: "за да се избегнат злоупотребите, които се извършват от купувачите, всички подведомствени на кметовете полицейски органи и старши агенти да контролират продажбата и да проверяват мерките, с които ще става тегленето на пашкулите." [33]

В по-късните години Общината все по-строго започва да следи за реда на пазара. На 2 януари 1909 г. кметът Иван Михайлов обявява правилник за продажбата на пазара - сергия ще се поставя на места, където посочи общинското управление. Лицата, които желаят да продават трябва да подадат заявление в общинското управление и да получат разрешение. Всички тезгяхи, на които ще се продава, ще бъдат предварително проучени от комисия и само одобрените могат да се употребяват. Не се позволява употребата на тезгяхи, които не са от дограма и нямат определените размери. Те трябва да се поставят на точно определена линия от общинското ръководство.[34] Кметът издава заповед за събиране на приходите от отстъпените места за сергии и правото на продажба на пазара и по улиците.Това право за годината е отстъпено на закупвача Господин Пашев. Определят се и таксите, които продавачите трябва да заплатят на Общината - 10 стотинки на ден за продажба на овощия и зеленчуци, 20 стотинки - за продажба на стоки през дюкяните. За продаване на зеленчуци през пазарните дни и всеки ден от месеците октомври и ноември, когато населението си набавя продукти за зимата, по 1 лев седмично. Продавачите на риба и бакалски стоки ще плащат по 3 лв. седмично. Десет лева месечно е таксата за продаване и разнос на газ, дървено масло, сапун, чорапи, фланели, кокошки, пуйки, яйца. Освобождават се от такса селяни , производители и разносвачи на сирене, масло и домашни птици по домовете. Забранява се дейността на прекупвачи, които купуват стока от селяни и я продават на по-високи цени в града.[35]

На 24 октомври 1911 г. кметът Добри Бояджиев издава заповед във връзка с по-добър порядък при провеждане на седмичния пазар, за определянето на местата за продажба на определени стоки: Житен пазар - бреговете на р. Коруча, пазар за дърва - около Големия мост, пазар за домашни птици, яйца, масло - долния булевард, пред сарашките и дикиджийските работилници, пазар за едър добитък - пред кланиците. [36]

В района на пазара се устройват сезонно и временни тържища: за плодове, зеленчуци , облагородени лозя, плодни декоративни дървета, за вълна, местни консерви, млечни произведения, кости, рога, лой и др.

За периода 1910 - 1912 г. Сливенският околийски хигиенически съвет издава редица правилници, свързани със спазването на определена хигиена на пазара. С протокол № 9 от 1910 г. е приет правилник за месопродавниците в Сливен. С него се забранява окачването на месо извън дюкяните, пренасянето на заклан добитък из града, миенето на месото с нечиста вода. По нататък в правилника се казва: "Месопродавците да се държат чисти на работа, да имат чисти бели престилки и блузи, да се явяват периодично на преглед в градската лечебница".[37]

През 1911 г., с протокол № 12 е приет от Сливенския хигиенически съвет правилник за хлебарниците и пекарниците в града, одобрен от Бургаския окръжен хигиенически съвет. Той се състои от 19 члена, в които има подробно описание на изискванията, на които трябва да отговарят тези заведения, като за откриването на нови такива в града, помещенията трябва да бъдат одобрени от санитарната власт. Член 19 от правилника отбелязва и глобите, които ще се налагат на гражданите за неспазване на правилника, а именно, че виновните ще плащат от 1 до 50 лв., съгласно чл. 72 от закона за градските общини. [38]

През същата година излиза и правилникът за гостилниците, кръчмите, кафенетата и пивопродавниците в Сливен. Той съдържа 21 члена, в които подробно се описват изискванията за откриването на такива заведения.[39] На 1 август 1912 г. кметът Добри Бояджиев издава заповед № 403, отново във връзка със спазването на хигиената и чистотата на пазара: "Всеки дюкянджия, баракаджия и сергиджия, безразлично какво продава е длъжен да има кош пред дюкяна си, бараката или сергията, в който да се събират всички остатъци от бостани, овощия, зеленчуци и въобще от съестните предмети или каквито и да е боклуци и като минат градските коли, веднага да се изхвърлят извън града.

Ако на улицата, на мегдана или пред който и да е дюкян се намерят разхвърляни остатъци от боклук, са отговорни самите дюкянджии."По-нататък в заповедта се казва, че ще бъдат съставяни актове за глоба от 50 лв., а при повторно нарушение на заповедта , ще се забранява на съответното лице да продава.[40]

Поела в свои ръце управлението на града, Сливенската община се отнася с разбиране към проблемите на пазара и се стреми да подпомогне разрастването му.

Това обаче много често има по-скоро само пожелателен характер, не само защото възможностите на общината са ограничени, но и защото обществото все още избира националния икономически модел на развитие.

В общи линии в такава посока върви устройването на сливенския пазар до избухването на войните, които нанасят сериозен удар върху икономиката на страната.

ЛИТЕРАТУРА

[1] С. Табаков. Опит за история на град Сливен. т. III, 1929, с. 142

[2] Пак там, с.131

[3] Г. Арнаудов, РИМ - Сливен, Спомени, п. ц., № 849

[4] Йорд. Богдар, Старият град, 1993 г.с. 11-12

[5] ВА, 107, а.е. 37. При разработването на темата са използвани протоколните книги на общината, материали от местния периодичен печат, доклади на сливенските окръжни управители.

[6] ДА-Сливен, ф-46 к., оп. 1, а. е. 433, л. 17

[7] С.Табаков, Опит за история на град Сливен, т.III, с. 160

[8] Г. Гюлмязов, Пътеводител на град Сливен и околността,1926 г., с. 22

[9] Изложение за състоянието на Сливенски окръг за 1896 г., с. 35

[10] С. Табаков, Опит за история на град Сливен, т.III, с. 191

[11] Пак там, с.149-153

[12] ДА-Сливен,ф.46к,оп. 1, а. е. 4,л. 18

[13] ДА - Сливен, ф.46 к, оп. 1, а. е.1, л. 52

[14] Юбилеен сборник 65 г. техникум по текстил, 1958 г., с.38

[15] ДА - Сливен, ф. 46 к, оп.1, а. е. 1, л.35

[16] ДА - Сливен, ф.46 к, оп.1, а.е. 1, л.48

[17] Сливенски общински вестник, бр. 46 от 6 септември 1914, 2

[18] Сливенски общински вестник, бр. 19 от 3 март 1914, 2

[19] Сливенски общински вестник, бр.26 от 19 април 1914, 2

[20] Сливенски общински вестник, бр.14, от 1 февруари 1914 г.

[21] Сливенски общински вестник, бр.15 от 7 февруари 1914 г.

[22] Сливенски новини,бр. 47 от 19-25 декември 1998, 38

[23] Съветник, бр. 10 от 20 февруари1882, 4

[24] Пак там...1.

[25] Сливен, бр.14-15 от 30 март 1894 г., 4

[26] Доклад за състоянието на Сливенски окръг през 1894 -1895 г. , с. 48

[27] ДА - Сливен, ф. 46 к, оп.1, а. е. 9, л. 37

[28] Изложение за състоянието на сливенското окръжие през 1897-1898 г., с. 27

[29] Изложение за състоянието на Сливенски окръг за 1896 г.

[30] Изложение за състоянието на Сливенското окръжие през 1897-1898 г.

[31] Държавен вестник, бр. 272 от 11 декември 1904 г.

[32] Сливенски новини, бр.47 от 19-25 декември 1898 г., 38

[33] ДА - Сливен, ф.46 к, оп.1, а. е.136, л. 172-174

[34] ДА - Сливен ф.46 к.оп. 1, а. е. 68, л.1-5

[35] ДА- Сливен, ф. 46, оп. 1 а.е.1, л.1-5

[36] ДА- Сливен, ф. 46к. оп. 1, а. е. 65, л. 3

[37] Сливенски общински вестник, бр. 27, от 26 април1914 г., 4

[38] Сливенски общински вестник, бр. 29, от 9 май 1914 г., 5

[39] Сливенски общински вестник, бр. 46, от 6 септември 1914 г., 7

[40] Сливенски общински вестник, бр. 28, от 3 май 1914 г., 4

СЛИВЕНСКИ ОКРЪГ И ПЪРВОТО ЗЕМЕДЕЛСКО - ПРОМИШЛЕНО ИЗЛОЖЕНИЕ В ПЛОВДИВ ПРЕЗ 1892 г.

Стоянка Георгиева

Първото Пловдивско изложение е крупно събитие в икономическия и политически живот на младата българска държава. То е ярка демонстрация на стопанските успехи на България от Освобождението до 1892 г. В излезлия през 1891 г. "Правилник за първите местни земеделско-промишлени изложби в Пловдив и Русе" ясно са формулирани целите на изложението: а/ Да се представи състоянието на земеделието, промишлеността; б/ Да се получат и насърчат местните производители и в/ Да се помогне за развитието на търговията на страната[1].

По време на изложението Сливен е Окръжен център на Сливенска, Ямболска, Казълагачка /Елховска/, Котелска и Каваклийска /Тополовградска/околия. Съгласно преброяването на населението в окръга, извършено на 1 януари 1888 г. то възлиза на 161,303 души, от които 123,880 българи, 13 090 турци, 18,498 гърци, 1,305 евреи, 4,016 цигани, 505 души от други народности, които живеят в 5 града и 195 села[2]. Населението на Сливен се препитава с производство на вълнени изделия, лозарство и винарство. За Котел и района е характерно килимарското тъкачество, а Ямбол е център на житна търговия. В градовете се развиват занаятите, някои от които са в упадък, а в селата - земеделието и скотовъдството.

В началото на октомври 1891 г. в Сливен се получава окръжно № 4 на управителната комисия и Правилникът за изложението. Препоръчва се създаването на комисии по изложението /по една от всяка околия и една окръжна/. Със заповед № 185 от 24 октомври 1891 г. на Сливенския окръжен управител се създават окръжна и околийски комисии[3]. Окръжната комисия включва: окръжния управител Павел Дагоров, председател[4] Михаил Попначев - председател на окръжната постоянна комисия, Иван Белев - секретар на общинската комисия, Никола Желязков - помощник на Сливенския градски кмет, Тодор Кършев - член на градския общински съвет, Илия Гудев[5] - окръжен училищен инспектор, Лазар Писковский - окръжен горски инспектор, Атанас Стоянов - пътуващ учител, фабрикантите Димитър Йорданов, Георги Арнаудов и Илия Калов[6].

Сливенската околийска комисия се състои от 9 човека: председател Спас Турчев[7], околийски началник, Димитър Боев[8] - сливенски градски кмет, Георги Падаров - помощник финансов чиновник, Ганчо Кираджиев - главен учител на народните училища, Д. Иванов, финансов чиновник в общинското градско управление, Николов - помощник горски инспектор, Панайот Г. Попович, фабрикант, Димитър Стефанов, търговец, Димитър Кукумявков, занаятчия. Създават се околийски комисии в: Ямбол, наброяваща 8 човека с председател околийския началник Никола Николов[9], в Котел от 7 човека с председател Вичо Бабаков - околийски началник[10], в Елхово от 7 души с председател Ст. Парлапанов[11], в Тополовград от 7 човека с председател околийския началник Тодор Николов[12].

На всяка от околийските комисии се поставят конкретни задачи с цел пълноценното представяне на икономиката в окръга - Сливен да покаже фабричното и ръчно текстилно производство, Котел - килимарската промишленост, а Ямболска, Елховска и Тополовградска околия - занаятите, земеделието и скотовъдството[13].

Още със създаването на сливенската околийска комисия започва работа по организиране участието на сливенските граждани и селяните от околията за Първото пловдивско изложение. За няколко седмици тя успява да издири около 50 - 60 фабриканти и занаятчии от Сливен, производители на качествени предмети. С тези изделия по преценка на комисията те могат да участват на изложението. На 17 ноември 1891 г. по покана на околийския началник те се събират в градското общинско управление, за да им се раздадат декларации и се разясни ползата от провеждането на Пловдивското изложение[14]. Дейността на околийската комисия се активизира през пролетта и лятото на 1892 г. На 22 май 1892 г. тази комисия, въз основа на протокол на окръжната комисия, след сериозни разисквания взема решение да се изпратят до сливенския и всички общински кметове списъци на изложителите. Те трябва да се изготвят въз основа на подадените от тях декларации. Кметовете от своя страна чрез агентите си да подканят производителите за по-бързо приготвяне и представяне на предметите, споменати в техните декларации[15].

Един месец по-късно Сливенската околийска комисия взема решение от 25 юни да започне изпращането на предметите в сливенския павилион. За събирането им се вземат строги мерки като се ангажират вещи лица, назначени от кмета и се търси съдействието на полицията. Сливенският околийски управител с писмо от 26 юни 1892 г. известява кмета, че към всеки предмет, съгласно член 12, буква 11 от правилника на изложението, е необходимо да се приложи свидетелство в уверение на това, че експонатите са одобрени от околийската комисия.[16] Една част от събраните предмети се изпращат на 6 юли 1892 г., а останалите в следващите дни.[17] В същото време околийската комисия изисква да продължи събирането на декларациите на сливенските изложители и те да се предават на градския кмет. В началото на юли са събрани 110 декларации и остава да се издирят още 31.[18]

Сливен се представя на изложението със собствен павилион. Още на 17 ноември на събирането на сливенските изложители в градското общинско управление се поставя въпросът за построяване на павилион, в който да се покажат предмети само на сливенските граждани. Тази идея настойчиво се подкрепя от околийския началник Спас Турчев. Той смята, че ако се построи този павилион, то той ще представлява гордост не само за производителите, но и за всички сливенски граждани. В него ще се изложат "най-добрите предмети от сливенската индустрия, която е най-добрата в цялото ни отечество"[19]. На събранието се избира тричленна комисия от членовете на околийската комисия, която да събере парични помощи за изграждането на павилиона. Въпреки усилията на тази комисия, тя не е в състояние да осигури повече от 1000 лв. Затова околийският началник настоява пред градския кмет да направи всичко възможно, щото градските съветници да гласуват за отпускане на крупна сума от бюджета на общината. На две от заседанията си през ноември общинските съветници разглеждат този въпрос и вземат решение за осигуряване на 1000 лв. След като отчитат, че и тези средства са недостатъчни съветниците гласуват още 1500 лв. от параграф 24 под названието "за запасен фонд"[20]. Така се събират около 4 000 лв. парични средства, необходими за построяване на павилиона.

След решението на сливенската околийска комисия да се построи павилион на Сливен, окръжният управител Павел Дагоров уведомява за това управителната комисия в Пловдив. На заседанието си на 29 ноември тя разглежда молбата на сливенци и отговаря "че с удоволствие и голяма готовност посреща тази патриотична инициатива и ще определи терен за павилиона, едно от най-почетните места на изложението"[21]. Управителната комисия настоява най-късно до 15 декември 1891г. сливенската околийска комисия да й съобщи колко кв. метра ще са необходими за този павилион, като се представи и планът му за утвърждаване.

Сливенската околийска комисия възлага на Стефан Бояджиев[22] от Сливен, инженер при Дирекцията на общите сгради, да изработи проекта на павилиона. В предвидения срок той е готов и с писмо от 20 декември 1891 г. на сливенски окръжен управител е изпратен за утвърждаване от членовете на управителната комисия в Пловдив[23]. На 4 януари 1892 г. управителната комисия разглежда проекта и представената стойностна сметка. След преработка на плана от члена на управителната комисия инж. Иван Несторов, в началото на март 1892 г., кметът на Пловдив в писмо до Окръжната постоянна комисия иска да се сформира група, която да определи предприемач за изграждането на сливенския павилион[24]. По неизвестни причини строителството на павилиона се забавя с около два месеца. Тревога се вдига от страна на сливенската околийска комисия. На заседанието си от 22 май 1892 г. тя решава да се даде "пълномощно на членовете на главната разпоредителна комисия В. Атанасов и инж. Несторов да вземат грижата за надзора по бързото построяване на сливенския павилион"[25]. С голямо закъснение в началото на месец юни започва строежът на сливенския павилион. Активизира работата си по този въпрос и сливенската околийска комисия. След заседанията си от 2 и 20 юни тя настоява пред градския кмет и председателя на окръжната комисия в пет дневен срок да приведат всички средства, предвидени за изграждането на павилиона[26]. В средата на юли той е окончателно завършен. /обр. 1/ Проектираният от инж. Бояджиев обект заема площ 80м² и стойността му е 4 000 лв. Входът му е направен в гръцки стил, около сградата по предложение на Иван Несторов са засети увивни растения[27]. За подреждането на предметите в него от Сливен пристига финансовият чиновник в сливенската община Д. Иванов[28].

Подготовката за участие в изложението се извършва и в другите околии на окръга. Котелската околийска комисия отрано започва работа по организиране на производителите от града и района за участие в изложението. На 19 ноември 1891 г. котленските производители на килими, пердета, възглавници и др. по инициатива на околийската комисия се събират и обмислят въпроса за достойно представяне на Котел със своите местни индустриални изделия. На това събрание, след като се има предвид скромният бюджет на общината и необходимостта от сдружавания, единодушно се взема решение да се създаде индустриално акционерно дружество "Килим". Това дружество има за цел да приготви в Котел на свои разноски всички предмети за изложението[29]. Събранието избира комисия за подготвяне устав на дружеството. За председател на комисията е избран околийският началник Вичо Бабаков, а за членове: Ст. Иванов, Г. Киров, Христо Балабанов, Кирил Славчев и др.[30].

За изложението се подготвя и Ямболска околия. На 31 октомври 1891г. членовете на околийската комисия под председателството на околийския началник Никола Николов на събрание вземат решение с какво могат да се представят производителите от Ямбол и околията. Тези свои решения те публикуват във вестник "Нашето първо изложение" във форма на обявление № 1[31]. Този документ подпомага изложителите, като ги ориентира с какво могат да участват на форума в Пловдив. По нататък в обявлението комисията се обръща към интересуващите се производители в срок от 15 дена да заявят пред нейните членове с какви предмети ще участват. Подчертава се, че само тези експонати ще се показват, които са "доброкачествени, хубави и модерни"[32].

Изложителите от Сливенски окръг показват своите експонати в Сливенския павилион, в Главния павилион, в павилиона за разни местни произведения, костюмния павилион, павилиона за местни земеделски оръдия, павилиона за горите и риболовството и в павилиона за местни и чуждестранни машини.

От Сливен и околията текстилни изделия излагат около 30 производители, зърнени храни /пшеница, овес, царевица, фасул, боб/ и произведения от тях - 30 участници, вина и ракия около 10 души. Занаятчии обработващи кожи около 6 човека, обработващите дърво са около 3, метални изделия около 13, грънчарски изделия - около 2[33].

В Сливенския павилион са експонирани предмети само на изложители от Сливен. Това са предимно произведения на фабричното и ръчно тъкачество. На видно място в павилиона са показани разнообразни и добре изработени шаеци, произведени във фабриката на Стефан Сарьиванов, различни видове аби, сиво, синьо, тъмнозелено сукно. Само разноцветни и тесни шаеци се излагат от фабриките на "Иван Чинтулов и Сие", "Гяуров и братя Костови". По-широки са шаяците от фабриките "Недев-Сарьиванов", "Пехливанов и сие", "Калов-Атнасов и Сие"[34].

Вестниците съдържат възхитителни изрази за губерите на Панайот Топалов и Иван Стойчев, изработени от анадолска и местна вълна, които лъщят като коприна[35]. С добрата си изработка се отличават фасонираните платове на Иван Задгорски, изпъстрени с фигури, покривките за маса, килимите за стена, а от плетачните изделия - трика, чорапи, детски горни дрехи, фланели и др. Добра оценка получават плетените предмети на бившия опълченец Добри Костичков[36].

Като важни експонати, показани в Сливенския павилион, са вината и ликьорите. Сливенското вино е изложено и в павилиона за опитване на вина. Специално дюкянче на изложението има сливенско пивоварно дружество "Съгласие", чието пиво се посреща много добре, а за изготвянето му се ползват специалисти от Чехия[37]. Вестник "Нашето първо изложение", като пише за видовете вина в Сливенския павилион, подчертава: "местните вина на изложението надминаха нашите очаквания"[38].

Със суперлативи вестниците пишат за разнообразните златарски изделия на бившия поборник Димитър Кукумявков и Хачик Ованесов и за предметите на оръжейника Георги Добрев Макасчиев. Произведенията на Кукумявков се оценяват като "сполучлив опит да се подражава на модерното златарство". От изделията на Ованесов особено много се харесват златните обици, украсени с разни цветни камъчета[39]. Предметите на Макасчиев достойно са оценени от чужденците, посетили изложението. Към пушката проявява интерес оръжеен фабрикант от Франция[40].

Забелязана е колекцията от птици, насекоми и растения на Панайот Андонов и Иван Калайджиев, за препарирането на които са подпомогнати със средства от общината. Впечатление правят изложените от Йордан Кираджиев различни видове сапуни: обикновен, за пране, тоалетен и медицински, обувките на Димитър Загорски и Никола Щилянов[41], тъкачната машина с 90 куки на Христо Гарджев.

В павилиона на Сливен и в сайвана за местни и чуждестранни земеделски машини са показани машини и железарски изделия на Киро Пантофчиев, Хачик Сааков, Иван Стоянов и Христо Хитов. Пантофчиев се представя с вършачка, печка за готвене, совалки, кантар и др., които изработва в своята модернизирана механична работилница. Хачик Сааков излага желязна печка и мангали. При журиране на експонатите в изложението те получават висока оценка[42].

Особено ползотворна дейност по представяне на горското стопанство от Сливенския край развива членът на окръжната комисия по изложението, сливенският горски инспектор Лазар Писковский и неговият помощник Николов. Те подбират и режат трупчета, кръгове и кори от най-характерните горски дървета. Редом с тези експонати Л. Писковский излага в павилиона за горите и риболовството свой хербарий и стопански план за държавната гора в Беленския балкан, а в павилиона за местни земеделски оръдия - предмети, работени от дърво, изобразяващи различни горски животни[43].

В главния павилион на Пловдивското изложение освен икономиката са показани различни предмети от просветното дело и културния живот в Сливен. Сливенската мъжка гимназия излага най-добрите тетрадки по български език и математика, чертежи по дискрептивна геометрия, рисунки, карти, хербарий, постижения на учениците от учебното заведение[44]. Петко Клисуров, учител по рисуване в същата гимназия, със свои творби украсява художествения отдел на павилиона. Той е завършил живопис в художествената академия във Флоренция. На изложението се представя с портрет на министър-председателя Стефан Стамболов, на селянин с кавал и още с две картини[45]. Творбите на учителя и учениците са наградени със сребърен медал. В сливенския павилион са изложени два портрета на княз Фердинанд и на министър-председателя Стефан Стамболов, рисувани от Алекси Кънев, по-късно околийски началник в Сливен /1911-1913г./.

Около двадесет и две котленски текстилни изделия завладяват пространствата вдясно от Главния павилион, по улиците № 1, 2, 3. Килимите от Котел са окачени над отделите за земеделски произведения, учебното дело, бояджийството, железарството, кожухарството и др. За изложените килими в Главния павилион вестник "Балканска зора" коментира: "По стените, по масите, на пирамиди и прочие са покачени и натрупани стотина и повече килими едни от други по-хубави и работени навсякъде из България: Цариброд, Сливен, Котел и прочие. Тук би трябвало човек да премине цели часове, за да изучи тая наша домашна индустрия, която съставлява украшението на изложението. Особено внимание заслужават произведенията на котелското дружество "Килим", което ако е младо, още дава добра надежда"[46].

Експонатите на дружество "Килим" в главния павилион са около десет. Най-големият килим е с размери 6/8 м. Той е работен цялото лято от килимарките Кирица Драгоева и Цона Върбанова[47]. Вестник "Нашето първо изложение" в своя статия за килимарството в България подчертава предимствата на котленските килими пред пиротските. Според сътрудника на вестника котленските килими са "с по-разнообразни и сложни фигури", боите правят фигурите по-живи, благодарение на обстоятелството, че бояджийството в Котел от няколко години има значителен напредък. Заслугата за това е на председателя на индустриалното акционерно дружество "Килим" Христо Балабанов. През 1884 г. той завършва първия випуск на бояджийското училище в Сливен и се отдава на любимия си занаят, който упражнява с голям успех и е наречен „новия бояджия". Благодарение на изкуството си той освежава фигурите на котленските килими с нови бои и им отрежда водеща роля в нашата страна по "хубост, оригиналност и здравина"[48]. С разнообразни експонати: памучен плат, покривки за миндер и креват, килими, сребърни изделия, котленска салтамарка и престилка се представя кметът на Котел Кирил Славчев[49].

Около 40 изложители от Ямбол и околията вземат участие в Пловдивското изложение. По-голяма част от тях показват произведенията си в Главния павилион, но има изделия и в павилиона за местни произведения, в павилиона за горите и риболовството, в костюмния павилион и в така нареченото "темпорерно (временно) изложение" за едър и дребен добитък. Със зърнени храни „Загария" и „Червенка" и произведения от тях се представят около седем изложители, с вино - двама, кожени изделия - около 10, животни и изделия от животински произход - около 6, обработка на дърво - около 4, на метал - около 7, грънчарски изделия - около 2. От занаятчиите в града показват качествени произведения дърводелци, обущари и железари. Сред наградените с бронзов медал са железарите Жеко Атанасов и Дочо Бъчваров, които излагат инструменти за правене на винтове - свидетелство за функционирането в града на една по-съвременна и модернизирана механична работилница[50]. Силно впечатление прави сбирката от 36 препарирани различни видове диви птици от Ямбол и околията, изложени в павилиона за горите и риболовството. Тя е приготвена със средства на ловджиите и техните приятели[51].

От Елховска околия около 15 производители, предимно от селата на околията, показват своите предмети в Главния павилион, павилиона за земеделски оръдия, в темпорерното изложение и в костюмния павилион. Със зърнени храни /пшеница, ръж, ечемик, царевица, леща/ участват около 6 души, с животни и изделия от животински произход - около 2, с вино около 4 и един с мутафчийски изделия. В костюмния павилион кметът на Елхово Иван Желязков показва женски костюм от Елховска околия[52]. От Тополовградска околия петима човека излагат зърнени храни /пшеница, чесан, бамя/ и трима бяло и червено вино/. В костюмния павилион Митю Колев и Георги Попов показват две женски носии от Каваклийска околия[52].

Няколко изложители от Сливенски окръг вземат участие в земеделско-промишления събор, чиято цел е да се обсъди състоянието на българското стопанство въз основа на представените експонати в изложението и да начертаят необходимите мерки за неговото по нататъшно развитие. Делегатите работят в две секции - индустриална и земеделска. В индустриалната секция са включени фабрикантът на текстилни изделия Панайот Попович, златарят Димитър Кукумявков, производителят на спиртни напитки Георги Арнаудов, фабрикантът на тъкачни и плетачни предмети Иван Задгорски, всички от Сливен, и бояджията Христо Балабанов от Котел [54]. От протоколите на земеделско-промишления събор става ясно, че принос в работата на тази секция има Панайот Попович. На шестото заседание той се изказва за улесненията, които е необходимо да направи правителството отностно износната търговия. Според него държавната власт облага износните стоки с половин процент мито. Но износът на стоките достига до 3 % поради обстоятелството, че "освен това, което се взема на митницата, стоките се бавят там от 3 до 6 дни". При това положение се стига до "големи разноски и затруднения", до поскъпване и "ний не можем да се конкурираме с чуждите стоки" [55]. Той препоръчва още фабричните машини, които се внасят от чужбина, окончателно да се освободят от общинския данък октроа[56].

На шестото заседание, проведено на 11 октомври 1892 г., се изказва златарят Димитър Кукумявков, който начертава редица мерки за насърчаване на занаятите. Някои от тези предложения се вземат като основателни от ръководството на промишлената секция и се препоръчват на правителството за по-ефективно развитие на занаятите.[57] Разисква се и въпросът за откриване на специализирани технически училища. По този проблем Иван Задгорски предлага на правителството при съставяне програмата на тези училища да се предвидят повече практически часове отколкото теоретически, "разбира се теория, която да съответсвува на занаята".[58]

В земеделската секция участват: Желязко Петков [59] и Атанас Стоянов, земеделски учител в Сливен. Реален принос в работата на тази секция има Желязко Петков, бивш председател на сливенската окръжна постоянна комисия. Със силни аргументи той препоръчва на правителството в селското стопанство да се внедрят модерна техника и нови земеделски култури. Още на първото заседание на секцията по въпроса за използването на земеделските оръдия и машини с вещина очертава недостатъците на плуга "Щрам". Като се съобразява с тези недостатъци, земеделско-промишленият събор настоява пред правителството, постоянните комисии, пътуващите земеделски учители и земеделците да избягват да го използват и да го въвеждат в селското стопанство.[60] Петков взема отношение и по слабостите на местното рало. Съборът одобрява препоръките му и решава да се избегне неговата употреба.[61] Поставя и въпроса за използването на железни или каменни валяци в земеделието, а при вършитбата - на парна машина, като тази "на арменеца Кеворкян от Ямболско".[62] За сеитба като по-производително предлага мекото жито.[63]

Иван Загорски, Панайот Антонов, Димитър Иванов и Васил Иванов от Сливен вземат участие в работата на журито, избрано от изложителите.[64] То определя наградите на най-добре представилите се участници.

В навечерието на откриването на изложението, управителната комисия отправя окръжно до председателите на окръжните комисии, в което наблягa на ползата от масовите посещения[65]. Сливенската окръжна комисия в средата на месец юли взема решение да се организира посещение на изложението от учителите и учениците на всяко начално училище в окръга. Това решение се оценява от пресата като "похвално и от голямо значение за пълната сполука на изложението"[66].

От училищата в Сливенската община за масово посещение на изложението особено добре работи ръководството на Сливенската мъжка гимназия, начело с неговия директор д-р Георги Кожухаров. Тук отрано се наблягa на значението на това важно събитие, което ще запознае учениците с най-добрите постижения на земеделието и промишлеността. Още в края на учебната година се изготвят пълни списъци на учениците, желаещи да посетят този голям форум. Трудност създават бедните ученици, но и този въпрос се решава с помощта на Окръжната комисия по изложението. С писмо № 12641 от 4 септември тя отпуска 2000 лева за тези ученици. За това помага и Компанията на източните железници, която прави значително намаление на билетите, като цената на един билет от Сливен до Пловдив е 7,50 лв. отиване и връщане /трета класа/. Така почти всички учители и ученици от гимназията на брой 520 посещават изложението[67].

За това голямо събитие в живота на учениците от Сливенската мъжка гимназия в спомените си полякът Отон Барбар, ученик в тази гимназия, отбелязва: "Това беше един голям излет. С твърде намалени цени няколко стотин ученици с учителите бяхме превозени по железницата от гара Керменлий до Пловдив и обратно. А от Сливен до Керменлий пътувахме с коли. Тогава в Сливен нямаше железница, а се пътуваше с конски коли 3-4 часа до гара Керменлий. В това село нощувахме, а на следната утрин с влака заминахме за Пловдив".[68]

На 14 август, първи от Сливенски окръг с директния влак от Ямбол, пристигат в Пловдив 316 човека от Елховска околия. Начело на делегацията е околийският началник Ст. Парлапанов. В състава й са включени кметът Иван Желязков, народният представител Иван Згуров и 48 души учители[69]. Те навлизат в изложението на 15 август след тържественото му откриване и са едни от първите посетители, посрещнати от директора на изложението. Няколко седмици след това, на 4 септември, Котленска официална делегация посещава Пловдив. Между гостите са известните котленски граждани Бижо Бижев и председателят на дружество "Килим" Христо Балабанов[70]. На 30 септември пристига като гост на изложението заедно със семейството си и котелският кмет Кирил Славчев. Заедно с кмета са и гражданите на Котел Иван Х. Стоянов, Райно Атанасов и Васил Иванов[71].

На 13 септември Сливенската и Ямболската делегация "множество граждани и гражданки от тия градове и околиите, учениците от Сливенската гимназия.....тръгват за изложението". За целта е осигурен специален увеселителен влак с 25 вагона, украсен с флагове, венци и портрети[72]. Влакът тръгва от Ямбол. Ето какво се отбелязва в рапорт на ямболския околийски управител за ентусиазма на населението от Ямболския край на гарата преди тръгването на влака: "Още от тъмни зори населението от града и депутациите от околията почнаха да се стичат на гарата, отдето при свиренето на музиката от тукашния гарнизон, гайдите и кавалите от околията и с "ура" и викове: "Да живее княза и патриотичното правителство" влакът повлече веселите пътници точно в 10 часа преди обяд."[73] На гара Кермен към пътниците се присъединява и сливенската група. Влакът пристига в Пловдив към 18 часа вечерта.

На другия ден /14 септември/ в 8,30 ч. учениците и учителите от Сливенската гимназия, съвместно със Софийската гимназия посещават изложението. В спомените си Иван Стойнов, тогава ученик в Сливенската гимназия, разказва: "на самото изложение ние за първи път видяхме електрическо осветление и друго едно чудо на Едисона - фонографа, току що изнамерен в 1888 г.". Михаил Райнов диригент на гимназиалния хор води хористите да разгледат фонографа и да запишат няколко песни. "Изпяхме 2-3 песни, продължава Стойнов, които бяха записани на грамофонния цилиндър, та можахме веднага да ги чуем, възпроизведени за наше голямо удоволствие и учудване"[74]. Учениците и учителите си правят снимки пред главния павилион начело с гимназиалното знаме, носено от ученика Георги

Гюлмязов.

Същия ден /14 септември/ в 10 часа сливенската и ямболската депутация, начело със знамена и "прочутия дядо Стойчо с кавала си - оня, който е нарисуван на картините" с веселби и хвърляне на ракети навлизат тържествено в изложението. На входа са посрещнати от неговия директор Михалки Георгиев. В отговор на поздравителната му реч, окръжният управител Краев произнася слово, в което определя изложението като бляскаво и благородно дело, което украсява страниците на съвременната ни история. Той изказва благодарност към покровителя на изложението княз Фердинанд и на неговото правителство[75].

Вечерта Сливенската, Ямболската и Тополовградската делегации[76], заедно с делегациите от Врачанско, Шуменско, Станимашко, Брезовско и учениците от сливенската и софийската гимназия - общо около 10 000 човека, организират шествие из улиците на Пловдив с музика, лампиони, гайди и кавали. На площад "Джумая" са приети поздравителни телеграми до княз Фердинанд, министър-председателя Стефан Стамболов и финансовия министър Григор Начович[77].

На 30 октомври около 50 опълченци и поборници от Сливен, подпомогнати с парични средства от общинското управление, присъстват в Пловдив на национален събор на поборниците[78]. На последния ден на изложението - 31 октомври в 10 часа сутринта, начело с министър-председателя Стефан Стамболов и софийския кмет Димитър Петков, те тръгват от градската градина към площад "Джумая", където на специално приготвено място се отслужва молебен в памет на загиналите за свободата на отечеството поборници. Оттам шествието, предвождано от музиката "Хаджи Димитър", се отправя към изложението. Гостите разглеждат павилионите и си правят снимки. След закриване на изложението поборниците присъстват на обяд, организиран от пловдивската община[79].

На изложението в Пловдив вземат участие над 200 изложители от Сливенски окръг. Присъдени им са около 100 награди или половината от тях са удостоени с отличия. Най-високата награда, почетен диплом получават шест човека. От Сливен са: Георги Х. Чаракчиев - за тютюн, Георги Арнаудов - за спиртни напитки, Българското пивоварно дружество "Съгласие" - за бира, Индустриално дружество "България" - за вълнени платове и фабриката на Стефан Саръиванов и Сие - за вълнени платове; От Котел: Индустриално дружество "Килим"[80]. Златни медали са раздадени на 12 изложители. От Сливен - на Георги Т. Бояджиев - за червено вино, Братя Г. Калови - за бяло и червено вино, Панайот Калчев - за червено вино, Йордан П. Йорданов - за червено вино, Георги Х. Чаракчиев - за кашкавал, фабриката на Калов-Атанасов - за вълнени платове, Иван П. Загорски - за вълнени платове и плетева, фабриката на Димитър Саръиванов - за вълнени платове, Васил Иванов - за дърводелски изделия, Георги Добрев Макасчиев - за капсулна пушка и Димитър Кукумявков - за златарски изделия; от Котел: Христо Балабанов - за килими[81].

Със сребърен медал са наградени 35 човека. От тях 21 са от Сливен и околията /обр. 2, 3 /, 9 от Ямбол и околията, двама от Котел, двама от Елховска околия и един от Тополовградска околия. С бронзов медал са наградени 46 души. От Сливенска околия са 28 човека, Ямболска - 10 човека, Котел - 3, Елховска околия - 4 и Тополовградска - 1. На петима души от Сливен и един от с. Лесово, Елховска околия, са дадени по два медала: от Сливен на Георги Чаракчиев - почетен диплом за тютюн и златен медал за кашкавал, братя Калови - два златни медала за вълнени платове и за бяло и червено вино, Васил Илиев - златен медал за дърводелски изделия и бронзов за механическа бутилка, Димитър Коларов - сребърен за дрехи и бронзов за брашно, Киро Пантофчиев - сребърен за печка за готвене, бронзов за вършачка; от с.Лесово, Елховска околия - Георги Караджов - два бронзови медала за пшеница и чифт биволи.[82]

Значително въздействие за развитието на икономиката в Сливенски окръг оказват Първото земеделско-промишлено изложение и Първият земеделско-промишлен събор. Те дават отражение най-вече върху развитието на традиционното вълнено текстилно тъкачество в Сливен и Котел. За това помагат препоръките, изложени в резолюцията на събора, възприети от държавната власт и създаване от нейна страна на системни мероприятия за насърчаване развитието на икономиката. През декември 1894 г. излиза и първият закон за насърчаване на местната индустрия. Сливенските фабриканти се възползват от този закон и в следващите години техните предприятия увеличават и усъвършенстват своето производство, като въвеждат нови предачни машини, заместват дървените тъкачни станове с механични. Постижение в това отношение имат и плетачните фабрики на Иван Задгорски и Христо Бушев. Текстилните фабриканти търсят нови външни пазари за популяризиране на своите стоки. За това особено помагат международните изложения, на които те активно участват, и изделията им получават висока оценка. Удостоени са с престижни награди на международните изложения в Чикаго през 1893 г., в Анверс /Белгия/ 1894 г., в Сен Луи - 1904, на Лиежкото през 1905, на Лондонското 1907 г. и др.

С амбиции се завръща от изложението Георги Арнаудов, който през 1898г., заедно с Никола Баръмов, създава фабрика на гара Кермен за различни спиртни питиета и продажба на комисионни стоки.[83] Същата година Христо Балабанов от Котел основава в града индустриална фабрика "Килим". Във фабриката се произвеждат главно котленски и персийски килими[84]. Изложението повлиява за развитието на златаря Хачик Ованесов като индустриалец. Той по-късно се преселва в София и създава първата златарска фабрика в България.[85]

Изложението и съборът влияят за развитието на всички отрасли на икономиката в Сливенски окръг, дори до известна степен и в областта на земеделието и скотовъдството. В следващите години усъвършенстваните земеделски оръдия и машини си пробиват път в ямболските и сливенски села. Земеделските стопани също вземат участие в международните изложения, където завоюват значителни успехи.

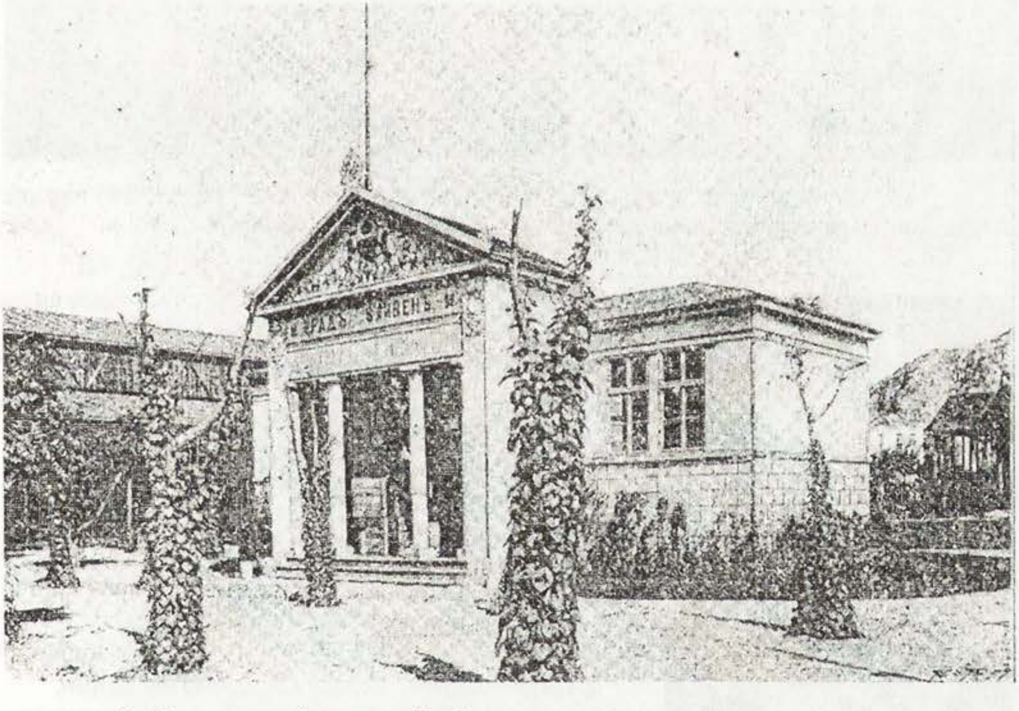

Сливенският павилион на Първото земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г.,

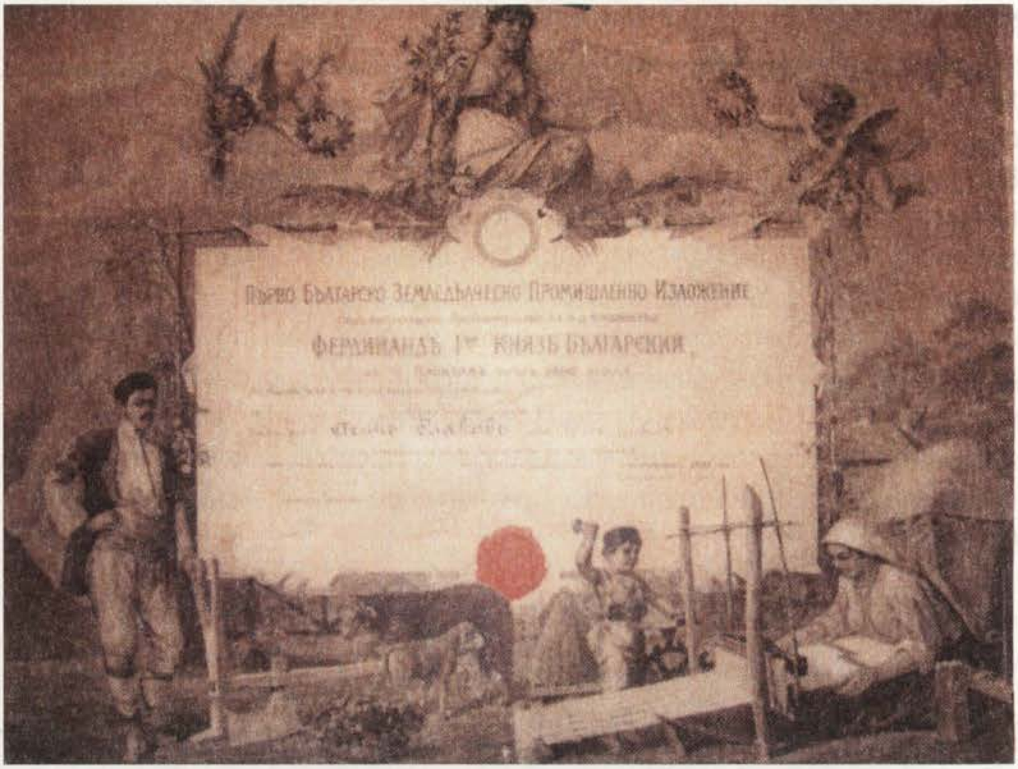

ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЗЕМЛЕДѢЛЧЕСКО ПРОМИШЛЕННО ИЗЛОЖЕНИЕ

ФЕРДИНАНДЪ I-ий КНЯЗЬ БЪЛГАРСКИЙ

Грамота за награждаване на Ачик Сааков от Сливен със сребърен медал на Първото земеделско - промишлено изложение в Пловдив през 1892 г., представил железарски изделия

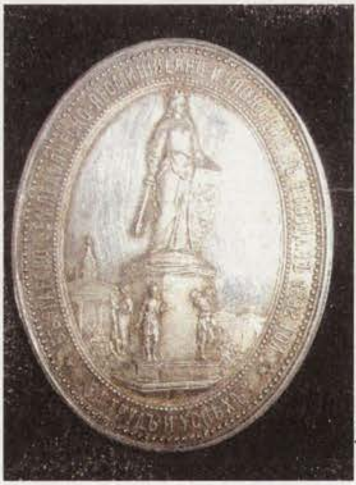

Сребърен медал на Йордан Кираджиев от Сливен, участвал с различни видове сапун на Първото земеделско - промишлено изложение в Пловдив през 1892 г.

БЕЛЕЖКИ

[1] Правилник за първите местни земеделско-промишлени изложби в Пловдив и Русе, С., 1891.

[2] Доклад, представен от Сливенския окръжен съвет в редовната сесия през 1889 г. за състоянието на окръга и хода на разните в него публични служби. Сливенски окръжен управител П.Дагоров.

[3] ДА /Сливен/., ф.46к, оп.1, а.е. 124, л.124. Приказ № 185 от Сливенския окръжен управител П.Дагоров, 24 окт. 1891.

[4] Павел Николов Дагоров. Роден в Калофер. Учи в Цариград и Париж. Преводач в щаба на ген. М.Д. Скобелев по време на Руско-турската освободителна война /1877-1878/. След Освобождението е пом. префект в Бургас, префект в Стара Загора /1882/, директор на земеделието, търговията и общите сгради в Пловдив /1883-1884/, окръжен управител в Сливен /1888-1892/.

[5] Илия Димитров Гудев /1861-1957/. Роден в с.Градец, Котленско. Окръжен училищен инспектор в Сливен /1887-1894/. Кмет на Сливен /1905-1908/.

[6] ДА /Сливен/, ф.46к, оп.1, а.е. 124, л.124.

[7] Спас Турчев /род.1854/ - обществен деец. Участва в национално-освободителното движение. Включва се в подготовката на Съединението през 1885 г., като един от основателите на БТЦРК и негов член. Околийски началник в Сливен /1891-1892/. Отявлен стамболовист и като околийски началник във Варна жестоко преследва Петко войвода.

[8] Димитър Петров Боев /1836-1898/. Председател на временната комисия в Сливен /януари 1979-юни 1880/. Кмет на Сливен /юни 1880-август 1880/ и от април 1888 до май 1894/.

[9] ДА /Сливен/, ф.46к, оп.1, а.е.124, л.124. В състава на Ямболската околийска комисия влизат още: Боян Керемедчиев - градски кмет, Никола Русев и Димитър Х.Генов - общински съветници, Злати Паламиров - главен учител при ямболските основни училища, Стефан Петков Комбаджиев от Ямбол - търговец и Мито Парушев от с.Зимница - земеделец.

[10] Пак там. В Котленската околийска комисия са включени още: Кирил Славчев - градски кмет, Тодор Х. Драганов - търговец, общински съветник в с.Жеравна, Г.Киров, учител в Котел, Бижо Иванов Бижев, Георги Денчев и Христо Ив. Балабанов - търговци от Котел.

[11] Пак там. В Елховската околийска комисия влизат още: Иван Желязков, градски кмет, П.Дучков и Г.Попов - служители от Елхово и земеделците: В .Марков и Георги Пеев от Елхово и Ташо Стоянов от с.Оман.

[12] Пак там. В Тополовградската околийска комисия влизат още: Анастас Влайкидис - градски кмет, Георги Теодоридис - секретар в общинското управление в Тополовград и

пов, Къню Вълканов и Гета Влайкидис.

[13] Това се констатира от Общия каталог на изложените предмети., С., 1892.

[14] ДА /Сливен/, ф.46к, оп.1, а.е.9, л.65.

[15] Пак там, а.е. 430, л.19.

[16] Пак там, л.29.

[17] Пак там, л.63.

[18] Пак там, л.45.

[19] Пак там, а.е. 9, л.65.

[20] Пак там, а.е. 10, л.32; а.е. 430, л.12.

[21] В. Нашето първо изложение, №4, дек.1891.

[22] Стефан Петров Бояджиев /1864-1919/. Роден в Сливен. Завършва Роберт колеж в Цариград и инженерство в Ганд /Белгия/. Работи в Министерството на общите сгради като секционен инженер по новостроящата се ж.п. линия София-Перник-Радомир и началник на строителния отдел. Напуска държавната служба и става директор по постройка на линията Радомир-Кюстендил.

[23] В. Нашето първо изложение, №4, 21 дек. 1891.

[24] ДА /Пловдив/, ф. 29к, оп.4, а.е.33, л.35.

[25] ДА /Сливен/, ф.46к, оп.1, а.е. 430, л.75.

[26] Пак там.

[27] В .Нашето първо изложение, №14, 7 март 1892, и №24, 30 май 1892.

[28] ДА /Сливен/, ф. 46к., оп.1, а.е.10, л44-45. След закриване на изложението Сливенският павилион е пренесен в градската градина в Сливен и се използва за бюфет. ДА /Сливен/, ф.46к, оп.1, а.е. 430, л.12; Иванова М.Градската градина в началните години. В:

[29] В.Сливенско дело, №.41, 6 юни 2006г.

[30] В. Нашето първо изложение, № 7 , 18 ян. 1892.

[31] Пак там.

[32] Пак там.

[33] Пак там.

[34] По данни от: Общ каталог на изложените предмети, С., 1892

[35] Общ каталог ..., с., 216, 217, 218; В. Нашето първо изложение, №50, 14 ноември 1892.

[36] В Свобода №901, 4 септ 1892.

[37] Общ каталог... с.217, 218; В. Нашето първо изложение, №50, 14 ноември 1892.

[38] ДА /Сливен/, ф.46к, оп.1, а.е. 125, л.104; Георгиева Ст. Участието на сливенските фабриканти и занаятчии в първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892. В: сб. 100 години от Първото българско земеделско-промишлено изложение. Юбилейна научна сесия. Пловдив, 17 и 18 септември 1992, с.83

[39] Нашето първо изложение, №50, 14 ноември 1892.

[40] Пак там.

[41] ИМ /Сливен/, ВА 31.

[42] В. Нашето първо изложение, №50, 14 ноември 1892.

[43] Общ каталог .... с.197, 218, 219.

[44] Пак там, с.101, 215.

[45] Пак там, с.84.

[46] Пак там, с.95.

[47] Чудото наречено Първото пловдивско изложение 1892г., С., 1992, с.80.

[48] В. Котелски край, №293, 28 ян. 1939.

[49] В. Нашето първо изложение, №8, 25 ян. 1892.

[49] Общ каталог ... с.57, 59, 62, 63, 67, 173.

[50] По данни от : Общ каталог....; Берова, Д. Участието на ямболци в Първото земеделско-промишлено изложение в Пловдив 1892. В: сб.100 години от Първото българско земеделско-промишлено изложение. Юбилейна научна сесия. Пловдив, 17 и 18 септември 1992г., с.155.

[50] Общ каталог на изложените предмети ... с. 117; В. Нашето първо изложение №7, 18 ян. 1892.

[51] По данни от: Общ каталог...

[52] Пак там.

[53] В. Нашето първо изложение, № 41 и 42, 26 септ.1892.

[54] Стенографически протоколи на първия български земеделско-промишлен събор при Пловдивското изложение през1892 г. С.,1897, с.58

[55] Пак там.

[56] Пак там.

[57] Пак там.

59. Желязко Петков /1845-1913/. Роден в с.Диняя, Старозагорско. Участва във Втората българска легия /1867-1868/. По време на Освободителната война е в състава на Първа опълченска дружина, втора рота. След Освобождението е председател на Окръжния съвет в Стара Загора, околийски началник в Елхово /1880-1883/, Тополовград /1885-1886/, председател на окръжната постоянна комисия в Сливен /1890-1891/. Депутат в III ВНС /1886-1887/ и X ОНС /1899-1900/.

60. Стенографически протоколи на първия български земеделско-промишлен събор□ с. 86.

61. Пак там, с. 87.

62. Пак там, с.90 и 119.

63. Пак там, с. 137.

64. Притурка на нашето първо изложение, №44, 13 окт 1892.

65. В. Нашето първо изложение, №29, 4 юли 1892

66. Пак там, №31, 18 юли 1892.

67. ДА /Сливен/ , ф.93к, оп.1, а.е.36, л.86. Летописна книга на ливенската мъжка гимназия „Добри Чинтулов".

68. В. „Изток" /Сливен/, №359, 23 ноем. 1942.

69. В. Нашето първо изложение, №38, 29 авг 1892.

70. Пак там, №40, 12 септ 1892.

71. Пак там, №43, 3 окт 1892.

72. В. „Свобода", №903, 7 септ 1982.

73. ДА /Сливен/, ф.295, оп.1, а.е.15, л.160-161.

74. Стойнов, Ив. Из спомените за Сливенската гимназия.

В: Юбилеен сборник на Сливенската мъжка гимназия. С., 1934, с.123.

75. В. „Свобода", № 910, 17 септ 1892.

76. Тополовградската делегация посещава изложнието на 13 септември 1892 г.

77. В. Свобода , №910, 17 септ 1892.

78. ДА /Сливен/, ф.46к, оп.1, а.е.10, л.82.

79. В. Нашето първо изложение, №48, 7 ноември 1892.

80. По данни от: Нашето първо изложение, №50, 14 ноем. 1892.

81. Пак там.

82. Пак там.

83. ДА /Сливен/, оп.1, а.е. 134, .295.

84. В. „Сливен", № 234, 22 окт. 1898.

85. ИМ /Сливен/, ЕАНИ-1, а.е.4.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ФАБРИЧНОТО ВЪЛНЕНОТЕКСТИЛНО ПРОИЗВОДСТВО В СЛИВЕН В КРАЯ НА XIX ВЕК И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Елена Димитрова

След Съединението на Княжество България и Източна Румелия в страната започва бързо развитие на местни производствено-търговски отношения, които са подкрепяни от българската държава чрез протекции. Законът за митниците от 1885 г. разрешава на българските производители безмитен внос на суровини. По договорите на България,сключени след 1891 година с Русия, Англия, Франция и Австро-Унгария митата на вносните стоки, достигат до 25%. За развитието на вълненотекстилното производство значение има и конвенцията с Турция, която постановява безмитна взаимна размяна на много артикули, между които и вълнени платове. С прилагането на Закона за насърчение на местната индустрия, обнародван на 28. 01. 1895 г. държавата осигурява и облаги /общи и специфични/, като разделя производствените предприятия на насърчавани и ненасърчавани. В град Сливен седемнадесет текстилни фабрики стават покровителствани от държавата, от общо седемдесет и две за страната. Те са освободени от данъците недвижим имот, патентован налог и от гербов сбор на акциите и контрактациите в продължение на петнадесет години от датата на основаване на фабриките. Получават и облекчение в превоза по БДЖ с 35% намаление от общите тарифи на суровите материали, машините и продуктите на предприятията. Законът дава и предимство на произведенията на местните фабрики пред онези на чуждестранните за държавни доставки, даже когато тези произведения са с 15% по-скъпи. Той постановява и безплатно отстъпване на държавни земи за строеж на фабрики, за техни постройки, за пътища и ж. п. линии. Влезлият в сила през 1897 г. Закон за задължително носене на дрехи и обувки местно производство, задължава всички държавни, общински и окръжни чиновници и служащи "да носят във време на изпълнение длъжностите си облекло и обуща от местно произведение" /чл.1/. Министерството на търговията и земеделието следи за изпълнението му, като периодично възлага на окръжните управители да правят ревизия на всички чиновници и ги упълномощава да глобяват нарушителите на закона. Тласък на индустриалното производство дава и Законът за насърчение на местната промишленост и търговия от 23. 03. 1905 г. и новото му изменение през 1909 г. С последното изменение българската държава лишава новосъздаващите се предприятия от облаги, но запазва облагите на съществуващите до излизането на закона предприятия. Така тя ограничава безразборното основаване на нови заведения и дава възможност на вече създадените да се разширяват и модернизират. Този закон също покровителства създадените в гр. Сливен осемнадесет текстилни фабрики. Привилегиите, които те получават им помагат да увеличат производството си и да запазят пазарите на продукцията си.

Още в края на XIX век, в гр. Сливен, създадените вълненотекстилни фабрики, подробно разгледани в статията "Преход към фабрично вълненотекстилно производство в Сливен и околностите в края на XIX и първото десетилетие на XX век" / Димитрова 1995, 211-221 /, определят икономическия облик на града и с производството си го превръщат в един от най-крупните текстилни центрове в страната. Освен протекциите на държавата, за развитието на капиталистически производствени структури в града, съществуват обективни предпоставки - онаследени традиции в обработката на вълна, водни ресурси, които се използват и за двигателна сила, натрупани капитали през Възраждането при разпръснатата манифактура и преодоленият манифактурен период, който успешно прераства във фабричен.

Природо-географските условия на Сливенския район благоприятстват развитието на овцевъдството, което осигурява значителна част от суровината за фабричното производство. През 1893 г. в Сливенски окръг са получени 772 636 кг. вълна, а само в Сливенско 82 500 кг. Освен от района, фабриките доставят вълна от Казанлъшко, Шуменско, Ямболско, Карнобатско, Добричко, Казъл Агачко /Елховско/ и от Добруджа. През 1896 г. те си доставят 780 000 кг българска вълна, която купуват направо от производителите й, като изпращат свои закупчици. Всяка година закупчиците капарират вълната и след като свърши стрижбата я доплащат и прибират във фабриките. За сливенското текстилно производство не е характерно участието на търговци-вълнари. Снабдяването със суровината по този начин ограничава обръщението на оборотния капитал, но понижава цената на суровината, защото фабриките купуват сирява вълна през пролетта, изпират я и я изсушават през лятото, складират я в свои складове и през цялата година я развличат и изпридат посредством предачните машини. От българската вълна фабриките произвеждат аби и шаяци. Те произвеждат и сукно, камхгарни и щрайхгарни платове от вносна вълна, предимно метис и мека метис която внасят от Австро-Унгария, Белгия, Испания, Русия, Румъния и Турция /Бохоров 1896, 874/.

Сливенското текстилно производство използва водните ресурси на реките - Асеновска, Новоселска, Селищка и Сотирска. През 1903 г. няколко вълненотекстилни фабрики си доставят парни машини и локомобили. Цената на парната сила за тях е доста висока, поради обстоятелството, че те използва въглища от Тревненските склонове на Стара планина. За да намалят цената им, две събирателни дружества , които произвеждат вълнени платове - "Георги Стефанов и Синове" и "Андонов - Михайлов", през 1907 г. откриват мина "Качулка" в Сливенските склонове на Стара планина. Разработването ѝ обаче става бавно, а превозът на тревненските въглища, който се извършва с каруци по неуредените пътища ги оскъпява значително. Първата фабрика, която започва да купува вносни въглища е фабриката на събирателно дружество "Братя Калови и Сие", но ги използва като енергиен източник, само когато намалее водата на р. Асеновска. Впоследствие и други фабрики започват да внасят въглища чрез Бургаското пристанище, предимно от Турция и от Англия, като турските въглища са по-евтини от английските. Откриването на железопътния участък Зимница - Сливен улеснява превозването им, но като цяло цената им остава висока, поради неуредения транспорт. По това време фабриката на "Братя Калови и Сие" притежава един парен котел с 25 конски сили. Ако парният котел работи през цялата година, той трябва да изразходва въглища на стойност 15 000 лв. При оборотен капитал на фабриката 25 000 - 30 000 лв.е ясно, че парната двигателна сила не е използвана постоянно /Мишайков 1904, 47/.

Транспортът като цяло е от особено значение за развитието на текстилното производство, но в Сливенски окръг той е в много лошо състояние, което се запазва и след 1900 г., когато Сливен влиза в Бургаски окръг. Това се отразява неблагоприятно, както при доставянето на въглищата и суровините, така и при превозването на готовата продукция. Основните превозни средства - волските и конските коли, не отговарят на развиващите се производителни сили.

Текстилните фабрики използват предимно местна вълна, от която произвеждат прежди, с които тъкат аби и шаяци. Абите са в кафяв и черен цвят, а при шаяците освен в натуралния цвят на вълната започват да се произвеждат и сиви, зелени, сини, жълти, черни и черно-бели. По отношение на сплитката те са на квадрати и на райета, а по отношение на ширината - тесни и широки. По-малка част от продукцията на фабриките съставляват сукната, кашмирите, флаконетата, щрайхгарните и камгарните платове, които се изработват предимно от вносна вълна. През разглеждания период от всички фабрики в града само в "Георги Стефанов и Синове" се произвежда повече от тези платове, отколкото шаяци /Изложение 1890, 11/. Някои от фабриките имат асортимент и одеала - обикновени и жакардови, постилки и килимчета.

Включените по посочения начин в производството суровини и енергийни ресурси и увеличеният машинен парк са осъществени от индустриалните дружества /Димитрова 2005, 229-237/, които авторът разглежда в статията " Събирателни дружества за вълненотекстилно производство и търговия в Сливен /1882 - 1912 г./" . Те организират местното производство и връзката му с пазара така, че постигат бърз растеж на обема на продукцията. През последното десетилетие на XIX в. сливенските вълненотекстилни фабрики произвеждат следното количество платове в метри, посочено в Таблица 1. Предвид на това, че за някои фабрики не са открити данни, можем да обобщим, че през 1891 г. четиринадесет фабрики произвеждат 360 000 м вълненотекстилна продукция, през 1893 г. тринадесет фабрики - 340 000 м, през 1894 г. тринадесет фабрики 308 000 м, през 1895 г. петнадесет фабрики - 348 000 м, през 1896 г. петнадесет фабрики 293 000 м и през 1897 г. тринадесет фабрики - 266 000 м.

Таблица 1. Производство вълнени платове в Сливенските фабрики, метри, 1891- 1897 г.

Име и фамилия на притежателите на фабриките или название на дружествата	1891 г.	1893 г.	1894 г.	1895 г.	1896 г.	1897 г.
Индустриално дружество "България"	70 000	70 000	60 000	60 000	45 000	45 000
Калови, Атанасов и Сие	20 000	20 000	25 000	25 000	20 000	20 000
Стефан Сарьиванов и Сие	30 000	30 000	55 000	55 000	40 000	40 000
Димитър Сарьиванов и Недю Хаджииванов	25 000	25 000	н/д	20 000	27 000	н/д
Милко Василев и Васил Милков	20 000	20 000	25 000	25 000	20 000	20 000
Цонев, Калов и Сие	25 000	25 000	20 000	20 000	15 000	н/д
Белчо Белчев и Киро Стефанов	25 000	25 000	н/д	н/д	20 000	30 000
Пехливанов, Рохов и Сие	25 000	25 000	20 000	20 000	15 000	15 000
Георги Стефанов	н/д	н/д	25 000	25 000	20 000	20 000
Бояджиев, Гигов и Чинтулов	н/д	н/д	20 000	20 000	15 000	15 000

Ангел Вълдев	20 000	20 000	12 000	12 000	не раб.	не раб.
Братя Боянови и Хаджигенчев	20 000	20 000	н/д	не работи	н/д	не работи
Русчо Андонов и Сие	20 000	20 000	15 000	15 000	12 000	12 000
Кантарджиеви, Татев и Хаджидобрев	20 000	20 000	20 000	20 000	15 000	15 000
Гяуров и братя Серткостови	20 000	20 000	н/д	20 000	20 000	25 000
Стефанов, Димитров, Момчилов	20 000	-	-	-	-	-
Иван Задгорски	н/д	н/д	6 000	6 500	5 000	5 000
Христо Бушев	н/д	н/д	5 000	5 000	4 000	4 000

Източник: ТДДА Сливен, ф. 46 К, оп. 1, а. е. 124, л. 88 ; Доклад 1894, 17; Доклад 1895, 42 ; Изложение 1896, 80 ; Изложение 1897, 33.

От данните, с които разполагаме може да се направи извода, че след 1896 г. производството не се увеличава значително, дори намалява в някои фабрики. Причина за това е началото на икономическата криза от 1896 г., която с малки колебания продължава до 1902 г. След кризата, сливенското производство започва да нараства и в началото на XX в. заема водещо място в българската вълнено-текстилна промишленост. След 1903 г. от общото количество произведени вълнени платове в България повече от половината са изтъкани в сливенските фабрики. След гр. Сливен в гр. Габрово се произвеждат най-много вълнени платове. В първата история на гр. Сливен авторът ѝ пише: "Днес най-видните представители на вълнената текстилна индустрия, не само в България, но и в Балканския полуостров са Сливен и Габрово" /Табаков 1929, 116/. Докато производството е по-голямо, себестойността на продукцията в сливенските фабрики е по-ниска от себестойността на продукцията в габровските фабрики. Това се дължи на по-ниското качество на платовете . През 1900 г. един аршин натурален шаяк произведен в Сливен се продава по 70 -75 стотинки, боядисаният по 1,10 лева, а абата по 1,30-1,50 лв. метъра. Цената на сукното е 5,50 лв. метъра на натуралното и шинеленото и 6 лв. на синьото и зеленото. През 1904 г. един метър сливенски плат от вносна вълна се продава от 4 до 4,50 лв. и най-скъпо до 7 лв. През същата година един метър плат от габровските фабрики се продава по 8 лв., а от фабриката "Иван Хаджиберов" в същия град - по 15 лв. По-ниската себестойност на сливенската продукция, дължаща се на производството на платове с по-ниско качество , се запазва през целия разглеждан период.

Пласментът на продукцията на вътрешния пазар се осъществява от пътуващи агенти, които разнасят мостри и на които потребителите шивачи правят своите поръчки. В началото на XX в. се появяват и първите магазини на някои от фабриките в по-големите български градове. На вътрешния пазар някои от сливенските производители продават в Сливенски окръг почти същото количество платове, както и в другите окръзи на България. Други, били обвързани с доставките на Министерството на войната, затова и техните продажби извън окръга се увеличават значително, този процес е представен в Таблица 2 :

Таблица 2. Пласмент на Сливенските фабрики, метри, на вътрешния пазар, 1891-1897 г.

Име и фамилия на притежателите на фабриките или название на дружествата	1891 г.		1893 г.		1894 г.		1895 г.		1896 г.		1897 г.	
	Продадени метри в Сливенски окръг	Продадени метри в другите окръзи на страната	Продадени метри в Сливенски окръг	Продадени метри в другите окръзи на страната	Продадени метри в Сливенски окръг	Продадени метри в другите окръзи на страната	Продадени метри в Сливенски окръг	Продадени метри в другите окръзи на страната	Продадени метри в Сливенски окръг	Продадени метри в другите окръзи на страната	Продадени метри в Сливенски окръг	Продадени метри в другите окръзи на страната
Индустриално дружество „България“	10 000	40 000	10 000	40 000	5 000	40 000	5 000	40 000	5 000	15 000	5 000	15 000
Калови, Атанасов и Сие	5 000	5 000	5 000	5 000	2 000	8 000	2 000	8 000	2 000	4 000	2 000	4 000
Стефан Сарьиванов и Сие	2 500	2 500	2 500	2 500	5 000	15 000	5 000	13 000	5 000	13 000	5 000	16 000
Димитър Сарьиванов и Недю Хаджииванов	2 500	7 500	2 500	7 500	н/д		4 000	5 000	400	9 600	н/д	
Милко Василев и Васил Милков	2 500	2 500	2 500	2 500	2 000	8 000	2 000	8 000	2 000	6 000	3 000	6 000
Цонев, Калов и Сие	2 500	7 500	2 500	7 500	2 000	6 000	2 000	6 000	2 000	4 000	н/д	
Белчо Белчев и Киро Стефанов	15 000	25 000	15 000	2 500	н/д		н/д		5 000	5 000	600	10 400
Пехливанов, Рохов и Сие	15 000	2 500	15 000	2 500	2 000	6 000	2 000	6 000	2 000	4 000	2 000	5 000
Георги Стефанов	н/д		н/д		2 000	8 000	2 000	8 000	2 000	6 000	2 000	6 000
Бояджиев, Гигов и Чинтулов	н/д		н/д		2 000	6 000	2 000	6 000	2 000	4 000	2 000	4 000
Ангел Вълдев	5 000	5 000	5 000	5 000	1 000	3 000	1 000	3 000	н/д		н/д	
Братя Боянови и Хаджигенчев	2 500	2 500	2 500	2 500	н/д		н/д		н/д		н/д	
Русчо Андонов и Сие	5 000	5 000	5 000	5 000	1 000	4 000	1 500	4 000	1 500	3 500	1 500	3 500
Кантарджиеви, Тотев и Хаджидобрев	5 000	5 000	5 000	5 000	2 000	6 000	2 000	6 000	2 000	3 000	2 000	3 000
Гяуров и братя Серткостови	5 000	5 000	5 000	5 000	н/д		4 000	5 000	4 000	5 000	500	9 500
Стефанов, Димитров, Момчилов	5 000	5 000										
Иван Задгорски	н/д		н/д		1 000	4 000	1 500	4 000	1 500	1 500	1 500	1 500
Христо Бушев	н/д		н/д		1 000	3 000	1 000	3 000	1 000	2 000	1 000	2 000

Източник: ТДДА Сливен, ф. 46 К, оп.1, а. е. 124, л. 80; Доклад, 1894, 17; Доклад, 1895, 42; Изложение, 1896, 80; Изложение, 1897, 33.

От изнесените факти в таблицата можем да обобщим, че през 1891 г. четиринадесет фабрики продават в България 180 000 м. платове, които представляват 50% от производството им; през 1893 г. тринадесет фабрики - 170 000 м, 50%; през 1894 г. тринадесет фабрики - 145 000 м, 44,% ;през 1895 г. петнадесет фабрики - 162 000 м, 44,2% ; през 1896 г. - 123 000 м. 42,7% и през 1897 г. тринадесет фабрики - 114 000 м, 43,2% от производството им. Фактите дават основание да направим извода, че на вътрешния пазар сливенските фабрики продават по-малко от половината си продукция, отколкото на външния пазар.

В началото на XX в. тази тенденция се запазва. По количество продадени платове сливенската продукция следва количеството вълнени платове продадени от габровските и карловските вълненотекстилни фабрики. Само за една година в България са продадени 650 000 м , от тях Сливен продава 130 000 м, Габрово 310 000 м, Карлово 150 000 м и Самоков 40 000 м /Мишайков 1908, 73/. Сливенската продукция е обвързана с доставки за Министерството на войната, които се осъществяват от фирмите "Саръиванов, Кювлиев, Попович", "Бояджиев и Гигов", "Андонов-Михайлов", "Васил Милков и Син", "Георги Стефанов и Синове" и "Братя Кантарджиеви". Но за страната армейските поръчки около 1903 г. възлизат на 150 000 метра, и се поделят от десет български фабрики /Паларе 2005, 267/. Въпреки това чрез изпълнение на държавните поръчки сливенските фабрики успяват да запазят водещо място по произведени вълнени платове до края на първото десетилетие на XX век.

За вълненотекстилното производство в Сливен още преди Освобождението, е характерно, че то се продава на турските пазари. След Освобождението то отново насочва голяма част от продукцията си към турските пазари /Цариград и Анадола/, където се търсят грубите, но от чиста вълна аби и шаяци. Турските потребители ги предпочитат поради по-голямата им дебелина, която гарантира здравина и трайност. Пласментът се осъществява най-напред от "лазове" - турци, които поддържат традиционни връзки със сливенските производители. За пет години, от 1893г. до 1897 г., фабриките изнасят за Турция следното количество от производството си: Държавната сукнена фабрика 120 000 м. платове, които представляват 44,34% от продукцията й ; "Стефан Саръиванов и С-ие" 148 000 м, 66,6% ;

"Калови, Атанасов и С-ие" 58 000 м , 64% ; "Милко Василев и Син" 69 000 м, 69% ; "Цонев, Калов и Сие" 57 000 м, 60% ; "Пехливанов, Рохов, Сие" 48 500 м. , 52,7% ; "Георги Стефанов" 69 000 м. , 60,6% ; "Гяуров и братя Серткостови" 58 000 м. , 55% . Само за една от посочените години "Димитър Сарьиванов и Недю Хаджииванов" изнася в Турция 43 000 м. , 59,3% ; "Белчев и Стефанов" 37 500 м, 48,2% и "Ангел Въндев" 23 000 м, 57,2% . Посочените четиринадесет фабрики продават за петгодишния период общо 58.5% от продукцията си в Турция /Ф. 46 К, оп. 1, а.е. 124, л. 88 ; Доклад 1894, 17 ; Доклад 1895, 42 ; Изложение 1896, 80 ; Изложение 1897, 33 /. Така до края на XIX в. сливенските фабрики запазват приоритета на износа си в южната ни съседка.

В началото на XX в. пласментът на външния и на вътрешния пазар започва да се осъществява, чрез пътуващи агенти на фабриките, които разнасят мостри на потребителите. В Регионалния исторически музей - Сливен е запазен каталог с мостри на вълнени платове на Манол Пешев, един от тези агенти. /РИМ - Сл. НИ, инв. № 4711/

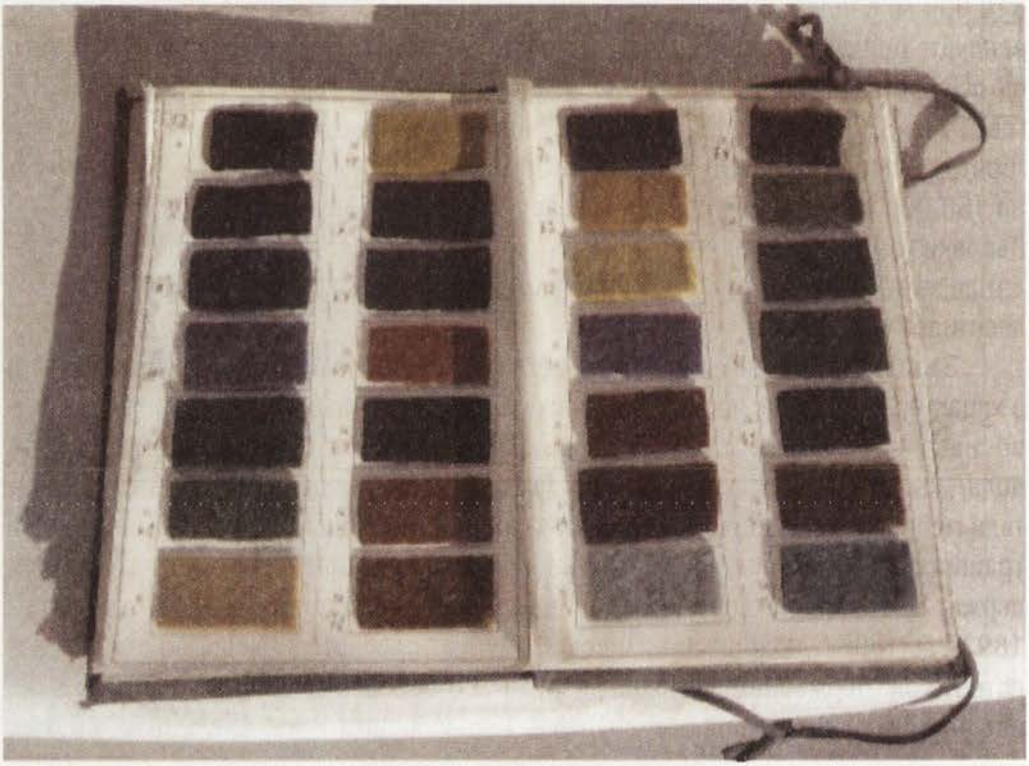

След като заявката е дадена от потребителя, платовете се доставят от фабриките в уговорения срок. Този вид пласмент позволява да се следи количеството на произвежданите платове особено за турските пазари и при необходимост да се коригира асортиментът според вкуса на купувачите. През 1904 г. сливенският износ за Турция е 350 000 м на стойност 1 600 000 лв., докато износът на габровските фабрики е 30 000 м на стойност около 150 000 лв. Той се увеличава през 1906 г. и 1907 г. след сключване на търговска спогодба между Турция и България и остава най-голям за страната.

Таблица 3. Износ на Сливенските фабрики за Турция, 1906 - 1907 г.

Таблица 3. Износ на Сливенските фабрики за Турция, 1906 - 1907 г.

	1906 г.		1907 г.	
	Количество метра	Стойност лева	Количество метра	Стойност лева
България	454978	2254099	444719	2390546
Сливен	363982.4	1803279.2	355775.2	1912436.8

Източник: / Мищайков 1908, 72 / .

Турските потребители предпочитат сливенската продукция поради дебелината на платовете и съставът им от чиста вълна. Такива платове не се произвеждат в Австро-Унгария, Англия и Германия, поради което сливенските производители успяват да запазят турските пазари през разглеждания период. Но в края на десетилетието посочените държави започват да изнасят в Турция капитали и правят значителни инвестиции във вълненотекстилното производство. В гр. Смирна се открива голяма английска текстилна фабрика, която произвежда сукна за турската армия - потребителят, към който е насочена голяма част от продукцията на сливенските фабрики. Към турските пазари се насочва и продукцията на откритата в гр. Солун фабрика за шаяци и кашмирени платове. След установяване на младотурския режим в Турция през 1908 г. сливенските фабрики намаляват износа си. Само за първите девет месеца на същата година той спада с 14-15 % в сравнение с 1907 г. За да ограничат загубите от намаления износ, по време на общата стачка на текстилните работници през есента на 1908 г., сливенските фабриканти обявяват локаут. Въпреки възникналите трудности в износа, сливенското производство запазва водещо място и след въвеждането на вносни мита в Турция. През 1910 г. само за цариградския пазар сливенските фабрики изнасят тесни шаяци около 500 000 аршина на стойност 25 000 лири, широки шаяци около 4 000 аршина и аби 1 200 топа на стойност 1 000 лири / "Български търговски вестник" 1896, бр. 64, 2/.

По качество сливенските платове не отстъпват на европейските. Това отбелязва и Константин Иречек в "Пътувания по България" за цветните сукна на Индустриално дружество "България" : "Мострите, които ми показаха , се равняват на всяка западна работа" /Иречек 1899, 708/. Това потвърждава и участието на сливенските фабрики в промишлените изложения. На Първото търговско промишлено изложение и земеделско-промишлен събор за страната, проведено в гр. Пловдив от 15. 08. 1892 г. до 01. 11. 1892 г., в Сливенския павилион производителите показват разнообразни платове, постелки и килимчета. На видно място са експонирани съвършено изработените платове от фабриката на "Сарьиванов, Кювлиев и Попович".Тези платове получават най-високата награда на изложението - почетен диплом. Със същата награда е удостоена и продукцията на Индустриално дружество "България". Златен медал получават разнообразните шаяци, произведени във фабриките "Калов, Атанасов и Сие" и "Недев - Сарьиванов" и фасонираните платове от фабриката на Иван Задгорски. Сребърен медал получават разноцветните шаяци от фабриките "Чинтулов и Сие", "Стефанов - Белчев" и "Гяуров и братя Серткостови". През 1893 г. продукцията на Иван Задгорски участва в Чикагското всемирно изложение, а през 1894 г. в Анверс - Белгия, където получава медали и грамоти. /Георгиева 1992, 85/. През следващата 1895 г. на Анверското всемирно изложение сребърен медал получават платовете на Стефан Стефанов и бронзови медали продуктите на Христо Бушев и Иван Задгорски.

В началото на XX в. сливенските фабрики продължават да показват най-доброто от производството си на Пловдивското и на някои международни изложения. На изложението в Сен-Луи през 1904 г. участва фабрика "Бояджиев - Гигов", която и през следващата 1905 г. показва вълнените си платове на Лиежското изложение. /Табаков 1929, 156/. На Лондонското изложение през 1907 г. продукцията на фабрика "Братя Калови и Сие" получава почетен диплом. Наградите, които получават някои от производителите, ни дават основание да предположим, че по-ниската себестойност на сливенската продукция не винаги се е дължала на по-ниското качество на платовете. Най-вероятно по-голямото количество произвеждана продукция, добрата организация за включване на местни и вносни суровини, използването на по-евтини енергийни ресурси , използването заедно на производствения и търговския капитал компенсират донякъде техническото изоставане на сливенските фабрики. Но като цяло - по концентрация, капитали, техническа съоръженост и качество на производството сливенската вълненотекстилна индустрия изостава от тази в гр.Габрово. В габровските фабрики работят само с нови и най-високопроизводителни текстилни машини, които германските и английски машиностроителни фирми произвеждат по това време. А това води до производство на платове с високо качество като дубле, габардин, двоен балтон и др., каквито не се произвеждат в Сливен. Затова английските фабрики виждат в лицето на габровските фабрики най-силния конкурент на българския пазар.

Оживените търговски връзки, които сливенските производители осъществяват през разглеждания период водят до добро познаване на пазара от собствениците на фабричните заведения, до добрата им осведоменост за нивото на техническото развитие в страната и в Европа, до установяване на тесни контакти с фирми от други отрасли на националната ни икономика. Вълненотекстилната индустрия доминира в икономиката на Сливен, и въпреки че в града се развиват и други отрасли на леката промишленост, нито едно предприятие от тях не може да мери ръст с вълненотекстилните фабрики. Те оформят облика на града като един от най-големите текстилни центрове в страната. А собствениците им държат ключови позиции по всички въпроси, свързани с икономиката, обществения живот и културата в града и стават инициатори на крупни патриотични инициативи в гр.Сливен и в страната.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрова Е., Преход към фабрично вълненотекстилно производство в Сливен и околностите в края на XIX и първото десетилетие на XX век, ИМЮИБ, т.XVIII, Стара Загора.

2. Бохоров С., По положението на тъкаческата ни индустрия, СБИД, кн. 10.

3. Мишайков Д., Очерк за фабричната вълнена индустрия в България, СБИД, кн.7.

4. Димитрова Е., Събирателни дружества за вълненотекстилно производство и търговия в Сливен /1882-1912 г./, ИМЮИБ, т. XXI, Бургас.

5. Мишайков Д., Вълнените текстилни фабрики в България и техните пазари., СБИД, кн. 2-3, София .

6. Иречек К., Пътувания по България, Пловдив.

7. Паларе М., Балканските икономики 1800 - 1914 : Еволюция без развитие, София.

8. Георгиева С., Участието на сливенските фабриканти и занаятчии в Първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г., Сборник "100 години от Първото българско земеделско-промишлено изложение ", Пловдив.

9. Табаков С., История на град Сливен , т. III , София.

БЕЛЕЖКИ

1. Изложение на Сливенский окръжен управител за състоянието на окръга в стопанско, търговско, промишлено и друго отношения, 1890 г., Сливен.

2. Изложение за състоянието на Бургаски окръг през 1907 - 1908 г., Бургас.

3. ТДДА - Сливен , Ф. 46 К,Градско общинско управление, оп. 1, а.е. 124, л. 88 .

4. Доклад на Сливенский префект за състоянието на окръга и ходът на разните в него общи служби,1893 г., Сливен.

5. Доклад за състоянието на Сливенски окръг през 1894 - 1895 г., Сливен.

6. Изложение за състоянието на Сливенското окръжие през 1895-1896 г., Сливен.

7. Изложение за състоянието на Сливенското окръжие през 1896 - 1897 г., Сливен.

8. Регионален исторически музей - Сливен, Нова история.

9. "Български търговски вестник", бр. 64, 20.06.1896 г.

ОСНОВАВАНЕ НА СЛИВЕНСКАТА КУЛТУРНА ДРУЖБА В СОФИЯ И ДЕЙНОСТТА Й ДО 40-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК

Виолета Семова

Сливенската културна дружба е първата и най-стара културна дружба, създадена в гр. София. По неин образец в столицата се създават редица подобни дружби от преселници от по-големите провинциални градове с цел да работят за повдигането и преуспяването на родните си места. В първите години след Освобождението много сливенци, получили висше образование в чужбина, са назначени на отговорни правителствени длъжности в столицата. Така от Сливен емигрират десетки семейства. Арх. Г.Козаров пише през 1926 г. "...най многото офицери, инженери и студенти в страната бяха сливенци. Всички те копнеят за родния град. Далеч от родното място, синове на родолюбиви бащи, често мислят за оставените си роднини и другари...Тези синове се считат още задължени морално и материално "ако не с кола, поне с крина" да повърнат част от това, което Сливен и гражданството му някога им е дало във форма на здраве, образование, възпитание и благосъстояние".[1]

Инициатори за основаване на дружбата са: д-р Петър Козаров, преподавател във Висшето училище, арх. Георги Козаров - главен архитект в Министерството на строежите, Георги Нонов - професор по френски език, "чист сливенец в парижко издание" - по думите на д-р Симеон Табаков. Инициативата е предизвикана от бедственото положение, в което се намира Сливен вследствие икономическата криза в страната и поради проектираната административна неправда за преобръщането му от окръжен в околийски център.[2] В организационния комитет са привлечени сестрите Геника и Мария Милкови. В началото на м. януари Комитетът разпраща 40 покани до познати сливенци в София за семейна среща на 17 януари в 8.30 ч. след вечеря в малкия салон на "Славянска беседа". В уречения час бюфетът се изпълва с оживени мъже и жени, които се разпознават, разпитват, разказват. По лицата на всички се чете радост - срещат се другари от детството и училище, излезли отдавна от Сливен, живели разпръснато, непознати в столицата.[3]

Д-р Петър Козаров в приветствието си към присъстващите разкрива целта на инициаторите: "да обединим членовете на сливенската колония в София, да ги сближим и опознаем..., да разменим мисли, да разискваме върху настоящето и бъдещето на нашия роден град, както и върху развитието, напредъка и поминъка на неговите граждани. Сплотени в едно ще бъдем винаги готови да се притечем на помощ и да бъдем полезни на съгражданите си." Речта му, посрещната с одобрение, разбужда патриотични чувства. Срещата завършва с весела част - песни, сценки из сливенския живот, стихотворения, смешки, забави. И с пожелание да стане ежегодна. Новината за срещата на сливенци бързо се пръска из столицата. Някои вестници я хроникират.[4]

Втората среща на сливенци в София се осъществява на 13 февруари 1902 г. в кафене "България". Организационният комитет, който се състои от д-р Петър Козаров, инж. Г. Атанасов, арх. Ант. Карамалаков, загинал на фронта през 1913 г. като действащ офицер, разпраща 70 покани. В словото си при откриването д-р Петър Козаров говори за патриотизма на сливенци и необходимостта да се възкреси паметта на заслужилите граждани, за да се черпи пример от техните дела. Симеон Табаков, тогава 22-годишен студент по право, прочита свое изследване за историята на Сливен, което завършва с думите на първия руски губернатор в града след Освобождението Иван Иванов „Не съм виждал по-мъжествен град от Сливен". Следват ръкопляскания, похвали и спонтанно се ражда идеята сливенци в София да се заемат с написването и издаването на история на родния град. Избира се шестчленен Комитет, който да работи за осъществяване на идеята с председател д-р Добри Минков - главен секретар в Министерството на правосъдието и членове: Стефан Ноев-търговец, д-р Петър Козаров-гимназиален учител, полковник Димитър Вълнаров от Генералния щаб и главен интендант в Министерството на войната, запасен полковник Христо Гюлмязов и инж. Стефан Бояджиев - началник на строителния отдел в Министерството на пътищата и съобщенията.

През м. февруари Комитетът издава "Възвание към сливенци", с което приканва родолюбивите си съграждани, които ценят подвизите на своите деди и бащи да съдействат за създаване на един книжовен паметник на родния град за увековечаване имената и похвалните им дела. Създава се паричен фонд за набиране на средства за издаване и награда за най-добрия труд по история на Сливен, избран чрез конкурс.[5] Начинанието на сливенската колония за написване на история на родния град се посреща с най-добри отзиви и насърчения не само от съграждани, но и от външни лица. Години по-късно, при една равносметка за делата на дружбата, то се откроява като "най-голямото благо за Сливен и сливенци".

Сливенската дружба се ражда и оформя на третата поредна среща - на 23 януари 1903 г. в София в локал "Червен рак". Организатори са д-р Петър Козаров, инж. Г.Атанасов, инж. Й. Данчев, капитан С.Кутев. Поканите, изработени от арх.Г.Кунев /роден в Ямбол, учил в Сливен/ са художествено оформени, с красиво изписан адресант "Сливенска дружба в София". Нарасналият брой присъстващи показва, че все повече сливенци в София възприемат идеята за сдружаване. Тази година към дружбата се присъединяват инженерите Васил Салабашев, Димитър Захариев, Ал.Йорданов; архитектите Боян Стоянов и Йордан Йорданов; полковниците от запаса Петър Мидилев, Атанас Ноев и Илия Симеонов; дворцовият лекар Иван Икономов и др.

Събранието приема Устава , [6] който определя целта на дружбата така: сближаване на живущите в София сливенци, поддържане интерес към родния град и оказване помощ за израстването му в икономическо и просветно отношение. Приема се отчетът на Комитета за история на Сливен[7] и решението на ръководството годишните срещи да се провеждат в бъдеще на 23 януари, денят, в който през 1872 г. в Сливен се организира голям митинг за разрешаване на сливенския черковен въпрос. Избира се ново настоятелство с председател полковник Димитър Вълнаров. Интерес предизвиква сказката на Симеон Табаков за участието на сливенци в борбите на сърби, гърци и румъни срещу турското владичество в началото на XIX век. На присъстващите са раздадени екземпляри от Възванието, Устава и списък на живущите в София сливенци, според който членовете на дружбата са 230, от тях 157- родени в Сливен. По професии най-голям е броят на офицерите -28. Генерали от Сливен, които са служили в София в началото на века като млади офицери, членували и в дружбата са: Радко Димитриев, Васил Райнов, Стефан Ненов, Сакеларов, Ноев, Рафаил Павлов, Бърдаров.[8]

Срещата завършва с традиционната весела част- пеене, изпълнения на пиано, поща от илюстровани карти, лотария, сливенско хоро.

На 10 април 1904 г. Комитетът по история на Сливен обнародва програма-конспект по съдържанието на историята и определя срок за представяне на трудовете по конкурса - края на 1906 г. Представя се само трудът на Симеон Табаков. Комисията продължава срока до 1 януари 1909 г. - не се явяват конкуренти / Едва ли по това време има кой да се състезава със Симеон Табаков по ерудиция и обширност на познанията из историята на Сливен/. Комитетът откупува труда му, преценявайки, че "като пръв опит по предмета, заслужава да се напечати." Сливенската градска община с кмет Иван Михайлов отпуска 1500 лв. помощ за написване и отпечатване историята на град Сливен - "едно благородно дело, заслужаващо вниманието на всеки сливенец."[9]

През следващите години срещите на сливенци в София се провеждат по утвърдената програма : отчет за дейността на дружбата, отчет на Комитета за история на Сливен, избор на настоятелство, сказка, весела част. Сред членовете на новото ръководство са проф.Спас Ганев, инж. Васил Салабашев, арх. Боян Стоянов, поручик Георги Векилски, капитан Мидилев.

На 3 април 1909 г. Сливенската дружба избира за свой почетен член за особени заслуги - Михайлов, Стоян /Константин Иванович/, потомък на сливенски изселници в Бесарабия, основоположник на българския оперен театър.

След тази дата дейността на дружбата замира. Няколкото опита за провеждане на събрание и избор на по-дееспособно настоятелство са неуспешни, докато избухват войните и парализират целия обществен живот.

На 30 юли 1918 г. умира д-р Симеон Табаков, без да види издадени втори и трети том на историята си. Чужди вестници поместват съболезнователни статии за българския дипломат и учен. Днес сливенци познават д-р Табаков главно чрез тритомния му труд, скромно наречен от него "Опит за история на град Сливен". Но както отбелязва проф. В. Златарски: "Д-р Симеон Табаков остави подире си име и паметник".[10]

На 22 май 1921 г. се провежда възобновително събрание на дружбата. Инициатори и организатори са д-р Петър Козаров, Б. Йорданов и инж. Т. Цонев. В отчета си настоятелството проследява важните моменти от дейността на дружбата за изминалия период. Приема се изменение на Устава, като се набляга на подкрепа и защита интересите на родния град, подпомагане на бедни, но способни учащи се в София сливенци, създаване на фонд "Постройка сливенски дом в София".

Току-що конструирано, на новото ръководство с председател Георги Козаров се предоставя възможност да развие полезна дейност - събира помощи за пострадалите от наводнението на 6 юни 1921 г. сливенци. Събраните 18 000 лв. са изпратени в града. С депутация от Сливен се издействат от различни министерства заеми, строителни материали, трудова помощ.[11]

Активира се и дейността на Комитета за история на Сливен по основната му задача- отпечатване на останалата част от историята. За набиране на необходимите средства се разпращат писма до видни и състоятелни граждани. На годишното си събрание на 12 януари 1922 г. Дружбата провъзгласява за свои почетни членове Киро Стефанов, Добри Кършев и Никола Нанов за жеста им на истински родолюбци, дарили по 10 000 лв. за отпечатване на втори том на историята, който излиза през 1924 г.

На годишната среща на Дружбата през 1923 г. присъства Русчо Моллов, сливенец емигрант от Октомврийската революция. Р. Моллов произхожда от старо сливенско семейство. Като дете, по време на Освобождението е взет от руските войски и заведен в Русия. Там, под закрилата на видни особи, стига до чин генерал в руската армия при император Николай II. По-късно става губернатор на Украйна. Дружбените членове бурно акламират своя съгражданин, добил известност с необикновената си съдба и запазват спомени "за много сърдечна среща" с него. [12]

През 1926 г. Сливенската дружба в София празнува четвъртвековен юбилей и издава Отчет за дейността си през периода 1901-1926 г. Взема се решение за преименуването й в Сливенска културно-просветна дружба "Д-р Иван Селимински". На тържественото събрание присъстват инициаторите за създаването на дружбата; д-р Петър Козаров - администратор на Българската централна кооперативна банка; арх. Георги Козаров - едър индустриалец, живеещ в Търново и Георги Попов- професор по френски език в София. В словото си председателят напомня полезните и трайни дела, които дружбата създава въпреки годините на войни, икономическа криза , скъпотия, а също така и факта, че в София по образец на първата дружба създадена в страната- сливенската, са основани още петдесет дружби на български градове.

По случай 50-годишнината от освобождението на гр.Сливен, по почин на Сливенската културно-просветна дружба "Д-р Иван Селимински", на 17 януари 1928 г. в църквата "Св.Никола" в София се отслужва молебен в памет на загиналите за свободата на града. Арх. Г.Козаров, подпредседател на дружбата, произнася реч, разменят се мисли и спомени от освобождението на Сливен. Трогнат от словата и от дейността на Дружбата, фабрикантът Киро Стефанов дарява 100 хиляди лева на Сливенската културна дружба за "реализиране въздигането на проектирания от Дружбата паметник-пантеон достоен за делата на великите титани съграждани". [13] В същия ден в Сливен се чества тържествено 50-годишнината от освобождението на града. На площад "Хаджи Димитър" се събират родолюбиви организации, еснафски сдружения, войска, трудоваци, гражданство. В три колони начело с военната, юнашката и трудовашката музика се отправят за родните домове на заслужили сливенци покойници за откриване на поставените от Сливенската културна дружба възпоменателни плочи на работилите за политическата и духовна свобода на България и за културното преуспяване на Сливен: Хаджи Димитър, Панайот Хитов, Добри Чинтулов, Панайот Минков, Хаджи Мина Пашев, Добри Желязков, Добри Г. Пехливанов, д-р Миркович, Добровски, Симеон Табаков, д-р Селимински, Г. Икономов, Петър Моралията.[14]

Дружбата "Д-р Иван Селимински" извършва активна работа за изграждане паметника на Хаджи Димитър в Сливен. Проектът за архитектурната част на паметника се възлага на известния архитект Йордан Йорданов- сливенец. Като член на дружбата, арх. Йорданов се ангажира да го изготви даром, с всички детайли, поемни условия и ръководство.

На 25 декември 1930 г. се обявява изготвената от арх. Г .Козаров конкурсна програма за изработване на модел - статуя на Хаджи Димитър.[15] През м. януари 1934 г. завършената фигура се излага в ателието на сливенския скулптор Стефан Пейчев. Негови проекти и изработка са пет от осемте бюста на сливенски възрожденци, разположени в долната част на архитектурния постамент.

За набиране на средства и довършване строежа на паметника, Дружбата организира в столицата благотворителен концерт на народния хор "Добри Чинтулов" и почерпка. Призовава сливенските дружби в градовете Бургас и Варна към обединение на усилията за обща работа в полза на родния град.[16] Дарения за паметника в пари и строителни материали правят членовете на Дружбата: Киро Стефанов-100 хил.лв.; Георги Атанасов- два вагона по 15 тона цимент за 450 хил.лв.; арх. Георги Козаров- 180 000 тухли за 23 хил.лв.[17]

Паметникът на Хаджи Димитър в Сливен се открива на 8 ноември 1935 г. Трите дни- 7,8 и 9 ноември, обявени за дни на "възхвала, почит и преклонение пред епохалното дело на революционерите и просветители-сливенци" се превръщат в истински народен празник. Сливен става домакин на 30 000 гости, между които трима министри и много граждани, дошли на тържествата от цялата страна.[18]

За 100-годишнината от рождението на Хаджи Димитър по инициатива на Сливенската дружба и със съдействието на кмета на София инж. Иван Иванов, който е сливенец, през 1940 г. се открива бюст- паметник на легендарния войвода в Борисовата градина. Освещаването му на 30 май се превръща в общонародно тържество. Присъстват съвременниците на Хаджи Димитър - д-р Добри Минков и опълченецът Коста Генчев, представители на Съюза на запасните офицери, на Федерацията на българските писатели и художници, професори, общественици, чиновници, търговци, работници, занаятчии.[19] (обр. 1,2)

Архитект Георги Козаров, доскоро председател на Сливенската културно-просветна дружба в София, през м. септември 1935 г. дава съгласието си да бъде назначен за кмет на Сливен. Установява се още по-тясно сътрудничество между Дружбата и Сливенската община, координират се усилията им за ефикасно и бързо разрешаване на наболели за града въпроси. До 26 юни 1926 г., краят на мандата, кметът Козаров служи безвъзмездно на Сливен. Стреми се да създава поминък на обеднялото сливенско гражданство, полага грижи за водоснабдяването, строи сгради на Минералните бани, лансира идея за създаване на национален парк в м. Сините камъни и за превръщането на Карандила в модерен балкански курорт.

На 11 юни 1941 г. кмет на Сливен става Георги Арнаудов - активен деец на Сливенската дружба, председател на Сливенското студентско дружество в София през 20-те години на XX век, околийски управител на Сливен 1934-1935 г. По време на кметския мандат на Георги Арнаудов /11 юни 1941 - 28 август 1942 г./ общината закупува няколко автобуса, които превозват безплатно работниците до фабриките. Строят се три училища, ветеринарна лечебница, изготвени са проектите на два площада - "Хаджи Димитър" и "Цар Освободител", прокарва се шосето Сливен - Карандила, отпускат се безвъзмездно общински земи за построяване на занаятчийско училище, полицейски участък, околийско агрономство, противопожарна служба.

Дружбата, като културно-просветна организация, периодично урежда в салоните на клуб Българоинженерно-архитектурно дружество /БИАД/ реферати, на които специалисти представят свои идеи за стопанско издигане на Сливен и създаване поминък на съгражданите си. Професор Васил Стоянов разработва темата

"Повдигане поминъка на сливенци чрез подобрение на състоянието и стопанисване на горите"; д-р Петър Козаров- "Земеделието и кооперацията като средство за подобряване на поминъка на Сливен". Д-р Козаров е автор и на идеята сливенските земеделци да отглеждат интензивни култури, които са обект на българската външна търговия. Архитект Георги Козаров представя резултати от технически проучвания за възможно облагородяване на земята в т.нар. "Краставо поле" край Сливен чрез напояване с подпочвени води и залесяване, което е предпоставка за стопанско повдигане на Сливен и околията.[20]

Редовни участници в обсъжданията на представените идеи са проф. Ал.Балан, проф. Д.Табаков; генералите Н. Жеков и Ст. Ненов; бившият пълномощен министър инж. Морфов, д-р Д. Минков, Г.Шишков, инженери, адвокати, запасни офицери - "все сливенски синове, които милеят за съдбата на родния си град".

На заседание на Дружбата се разискват въпроси, които интересуват населението на Сливен - довършване на учителската почивна станция на „Орлово гнездо", благоустройствени и други искания на някои села от околията до министерства и дирекции, въпроса за изкуственото напояване на Сливенския край, за строежа на халите като широко обществен и жизнено стопански за града.[21]

Дружба "Д-р Иван Селимински" в София организира чествания на сливенски възрожденци - духовни първенци : стогодишния юбилей на поета Добри Чинтулов /30 октомври 1922 г./, юбилея на видния оперен певец и драматичен артист Стефан Македонски /1928 г./, тридесетгодишната литературна и обществена дейност на Добри Немиров - бележит и даровит романист със сливенско потекло, почетен гражданин на Сливен / 7 април 1933 г./, осемдесет години от рождението и шестдесет години научна дейност на д-р Добри Минков - един от най- образованите сливенци от епохата преди Освобождението, юрист, писател, журналист и учен, познат и извън границите на България, почетен член на Сливенската културна дружба, почетен гражданин на Сливен /20 декември 1936 г./

През различни периоди на своята дейност Сливенската културна дружба работи съвместно с организацията на сливенските студенти. След Балканските войни студентите от Сливен в Софийския университет са първи по численост между студентите от провинциалните градове в страната. На събрание организирано в София на 9 ноември 1914 г. се основава Сливенска студентска дружба. Избира се настоятелство с председател Георги Кутев, приема се Устав и на 14 декември Дружбата дава първата си вечеринка в стопанското училище "Мария

Луиза" в София. [22]

Културно-просветната дружба "Д-р Иван Селимински" приема организирането на сливенската академична младеж като признак на духовно обновление и прераждане на българското студентство и пожелава на студентската дружба да се превърне в огнище за научно съревнование, просвета и взаимопомощ.

До избухването на Първата световна война, когато Дружбата прекъсва дейността си, се провеждат студентски вечеринки в Сливен и София за набиране на средства, градинско увеселение с военна музика, екскурзии до гр. Бургас, където се изнася концертна програма с участието на сливенските изпълнители Мишо Тодоров, Йордан Кираджиев и др. Значение за опознаване и сближаване на студентите имат организираните излети до селата Владая и Своге. На събрание се взема решение за подпомагане на бедни сливенски студенти и се обмислят начини за осигуряване на необходимите за това средства. [23]

След войната организацията възобновява дейността си като Сливенско студентско дружество "Добри Чинтулов". На официална среща с ръководството на Сливенската културна дружба двете организации предприемат съвместна културно-просветна дейност. [24]Верни на традицията в родния си град сливенските студенти честват и в София патронния си празник всяка година на 22 март. През 1937 г. в салона на ресторант „Батемберг" са поканени членове на дружбата, сред които е Георги Арнаудов, председател на студентското дружество преди петнадесет години.[25] На 30 юли с.г. на тържествено събрание в Сливен студентите провъзгласяват проф. Димитър Табаков за почетен председател на своето дружество.[26] През пролетта на 1938 г. студенти от Сливен отбиват трудовата си повинност като поправят пътя за "Даулите" и "Карандила".[27] Членове на дружбата и някои сливенски граждани в София даряват суми за фонда "Постройка студентски почивен дом на "Сините камъни"". За целта се прави "Златна книга на дарителите".[28]

По броя на студентите си в Софийския държавен университет, в Свободния университет и други висши учебни заведения Сливен продължава да бъде "един от най-издигнатите културно и интелектуално градове в страната."[29]

Постигнатото през годините единение между културно- просветната дружба на София и дружеството на студентите укрепва духа и вярата в преуспяването на родния Сливен и неговите граждани.

Сливенската културна дружба, основана в София в началото на XX век, е едно от най-важните начинания на сливенци след Освобождението, осъществено извън града. Дружбата подкрепя и защитава интересите на Сливен в столицата, издейства облаги за пострадали от бедствия граждани, подпомага бедни , но способни учащи се в София сливенци, приобщава усилията си към градската управа в Сливен за по-ефикасно и бързо решаване на наболели за града въпроси.

Работейки в продължение на десетилетия за икономическото и културно издигане на родния град и подобряване благосъстоянието на гражданите му, Сливенската дружба в София създава полезни и трайни дела.

Най-голямото благо за Сливен и сливенци, свързано с дейността ѝ, е написването и отпечатването на историята на гр.Сливен. Избраният Комитет успява да събере необходимите средства, преодолява трудностите породени от войните, икономическата криза, скъпотията и издава "Опит за история на гр. Сливен", един книжовен паметник, увековечил "похвалните дела" на родолюбиви сливенци и името на автора си д-р Симеон Табаков.

С разностранната си дейност в полза на родния град, основаната в столицата първа в страната Сливенска културно-просветна дружба "Д-р Иван Селимински" служи за образец на създадените по-късно в София дружби на други български градове.

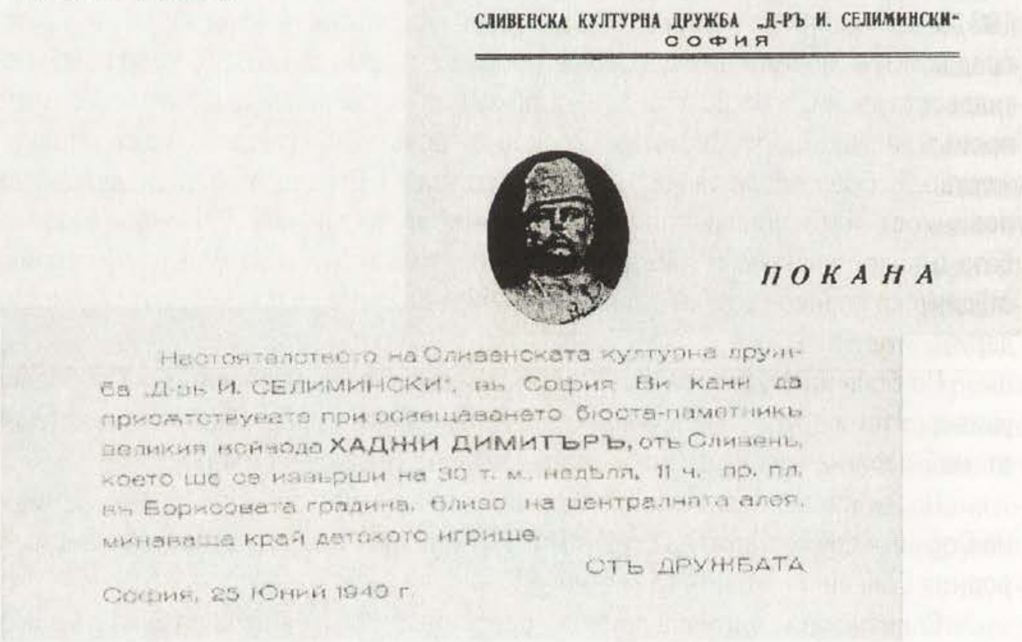

СЛИВЕНСКА КУЛТУРНА ДРУЖБА „Д-РЪ И. СЕЛИМИНСКИ"
СОФИЯ

ПОКАНА

Настоятелството на Сливенската културна дружба „Д-ръ И. СЕЛИМИНСКИ", въ София Ви кани да присѫтствувате при освещаването бюста-паметникъ великия войвода **ХАДЖИ ДИМИТЪРЪ**, отъ Сливенъ, което ще се извърши на 30 т. м., недѣля, 11 ч. пр. пл. въ Борисовата градина, близо на централната алея, минаваща край детското игрище.

ОТЪ ДРУЖБАТА

София, 25 Юний 1940 г.

БЕЛЕЖКИ

[1] Г.Козаров, " Сливен и неговото бъдеще", Сливен, 1926, с.11

[2] . РИМ-Сливен, основен фонд-инв.№ 3678 НИ;спомагателен фонд- инв.№ 4685 НИ

[3] . Юбилеен отчет на "Сливенска дружба" в София по случай 25-годишнината от основаването й 1901 - 1926 г., С., 1926, с.7

[4] Пак там, с.11

[5] РИМ-Сливен, основен фонд, инв. № 6741 НИ

[6] Юбилеен отчет...с.15

[7] Пак там, с.33-43

[8] В. „Сливенско дело“ НВ, бр.102 от 29 декември 1992

[9] ТДДА-Сливен, ф.46к, оп.1, а.е.29,л.112

[10] В. „Изток“-Сл., бр.118 от 28 март 1937

[11] ТДДА-Сливен, ф.38к /Илия Гудев/, оп.2, а.е. 32, л.13

[12] В. „Сливенско дело“ НВ, бр.102 от 29 декември 1992

[13] В. „Правда“-Сл., бр.522 от 28 януари 1928

[14] Пак там

[15] РИМ-Сливен, Спомагателен фонд, инв.№ 4362

[16] ТДДА-Сливен, ф.36к /Илия Гудев /, оп.1а.е.65, л.9

[17] Сборник "Той не умира", Сливен, 1935, с.320

[18] В. „Изток".Сл., бр.54 от 3 ноември 1935;РИМ-Сливен, основен фонд, инв.№ 5158 НИ

[19] В. Изток-Сл., бр.277 от 12 юли 1940; РИМ.Сливен, отдел "Нова и най-нова история", основен фонд, инв.№ 8239 НИ

[20] В. Изток-Сл., бр.228 от 2 юли 1939

[21] В. Изток-Сл., бр.186 от 11 септември 1938; Изток-Сл., бр.76 от 18 април 1936

[22] РИ-.Сливен, основен фонд, инв.№ 3555 НИ

[23] Пак там

[24] В. „Изток" - Сл., бр.118 от 28 март 1937; Изток.Сл., бр.331-332 от 16 декември 1941

[25] В. „Изток" - Сл., бр.118...

[26] В. „Изток" - Сл., бр.136 от 7 август 1937

[27] Пак там

[28] В. „Изток" - Сл., бр. 331-332 от 16 декември 1941

[29] В. „Изток" - Сл., бр. 134 от 18 юли 1937

СЛИВЕН ПРЕЗ 1944 -1948
/акценти в политическия, стопанския и културен живот/

Вяра Владова

За историята четири години са нищожно малко време, през което може да не се случи нищо особено, но могат да се развият събития и процеси, които да преобърнат живота на едно общество. Такава роля изиграва политическата промяна във властта на 9 септември 1944 г., която прокарва разделителна линия в българското общество, отмерваща триумфа на едни, приспособимостта на други и трагедията на трети отделни лица, групи и по-големи общности в него през последвалите години. В съвременната историография периодът 1944-1948 е известен като преходен между две политически системи, през който се разграждат отделните компоненти на стария държавен механизъм и се слага началото на тоталитарната държава. В настоящата статия се разглеждат основни процеси в политическия, стопанския и културния живот в Сливен, които следват общите тенденции на развитие в страната, но и носят собствен облик и характер, обусловени от различни фактори.

Темата за "Деветосептемврийската социалистическа революция и установяването на народнодемократичната власт 1944-1948 г." е преекспонирана в найновата ни история до 10 ноември 1989 г. Това се отнася и за събитията в Сливен, разгледани в общия контекст и все пак не всичко е казано, написано и публикувано, има нови свидетелства, които ни доближават по-плътно до историческата истина, без известното отпреди да се отрича радикално, а в някои случаи дори сатанизира. Просто става въпрос за това- нещата да се погледнат от повече страни, което днес вече е възможно, нещо повече - необходимо, и което само би повишило качеството историческа достоверност.

Както е известно, на 2 септември 1944 г. е съставено правителство на легалната опозиция начело с Константин Муравиев, а на 5 септември СССР обявява война на България, без да има военни причини за това. Като повод се използва забавеното от кабинета решение по главното искане на съюзниците - за пълно скъсване с Германия. Към този момент България не само влиза в обсега на военните действия на съветското правителство, но е и част от признатата му сфера на влияние. Правителството на К. Муравиев обявява война на Германия, поставяйки по този начин страната, като се има предвид положението на война със СССР и със западните съюзници, в изключително критична ситуация. Развитието на събитията сочи, че изход може да се намери само чрез политическите сили, ползващи се с доверието на тази велика държава, която играе решаваща роля в региона, в случая - СССР, като по този начин се избегнат военни действия на българска територия и се сключи примирие. В условията на съветско навлизане се пристъпва към преминаване на властта в Отечествения фронт чрез преврат в София и съответни акции в цялата страна.

Как се развиват събитията в Сливен по това време? На 8 септември са освободени политзатворниците от Сливенския затвор, а на следващия ден-9 септември, сутринта, кметът на града Тодор Табаков свиква общинския съвет на спешно заседание. Общинските съветници са уведомени за създалото се ново положение в страната, като същевременно Т. Табаков апелира да се запазят спокойствие, самообладание и ред. През това време в Сливен и други селища в района на Сливенския балкан вече е плъзнала мълвата, че през нощта на 8 срещу 9 септември от самолет е хвърлена съветска партизанска група от парашутисти, която идва със специална задача. Колкото и невероятно за населението да звучи новината - "Съветски партизани в Сливенския балкан", години по-късно се потвърждава, че този факт е действителен. Парашутната група е сформирана в гр.Киев и под командването на майор Сарока, приземявайки се в района на Сливенския балкан, трябва да се свърже с местните партизани. Задачата е съвместно да се организират акции, като взривяване на железопътни мостове и др., за да се пресече пътят на немските войски, разположени в Източна България. Военното положение обаче се променя поради бързото изтегляне на същите от гр.Бургас и стремителното придвижване на Червената армия, която на 8 септември преминава българо-румънската граница. Парашутната група получава радиограма да се присъедини към настъпващите съветски войски, като фактически не предприема никакви действия. Един от участниците в нея е сливенският арменец Гарабед Кайсерлян и именно чрез него на 9 септември се установява връзка между новосформираната милиция в Сливен и съветската партизанска група, която временно е настанена в Мъжката гимназия и след около един месец е върната обратно в Съветския съюз.[1] В такава обстановка на пълна неяснота, поради противоречива информация и настъпващ хаос, Общинският съвет взема решение да участва в посрещането на съветските войски "като приятели на българския народ, а не като врагове".[2] Заседанието приключва в 9.30 ч., а по това време в големия салон на читалище "Зора" се събират около 200 души-комунисти, земеделци, звенари, широки социалисти и безпартийни и учредяват първия комитет на Отечествения фронт в Сливен. Избират се няколко комисии и се съставят бойни групи, които трябва да завземат щаба на армията, затвора, градския съвет, околийското управление, гарата, полицейските участъци и др. В отечественофронтовския комитет влизат 35 души, от които 23 комунисти, 4 леви земеделци, 2-ма социалдемократи, 4 безпартийни и 2-ма представители на политическия кръг "Звено", председател е Добри Димитров-комунист, избран по-късно за кмет на града.[3] Междувременно всички полицаи рано сутринта отиват в казармите на 11-ти пехотен полк, където предават оръжието си и остават там в очакване на по-нататъшното развитие на събитията. Председателят на ОФ-комитета и милиционният комендант на града по това време - Стефан Сотиров, звенар по партийни убеждения, разпореждат до генерал Младенов-началник на Сливенския гарнизон, оръжието, което е оставено в казармите от полицаите, да бъде върнато в полицейското комендантство и раздадено на доброволци, които са готови да защитават новата власт. Следобяд, към 14.00 ч., с един камион са докарани около 150 пушки, 100 пистолета и патрони.[4] До обяд на 9-ти септември са овладени 6-те полицейски участъка, по-късно-общината, гарата, пощата, арестувани са основни представители на местната власт- комендантът Алексиев, околийският управител Византиев, началникът на Държавна сигурност Мухтаров и др. Около завземането на общината възникват някои спорове- част от юристите-комунисти смятат, че към нея, като към изборно учреждение, трябва да се подходи по по-специален начин, но бъдещият народен обвинител в Сливенския народен съд Петър Филипов налага решението общината да бъде превзета веднага. При завземане и установяване властта на Отечествения фронт в Сливен на самия 9 септември 1944 г. участие вземат само двама партизани, а за посрещането на всичките е сформирана отделна група, която трябва да се заеме с подготовката по извозването и пристигането им в града на 10 септември. По този начин, властта в Сливен на 9 септември е завзета изключително от политзатворници и намиращите се по това време в града комунисти.[5] Една от главните й задачи е превземането на Сливенския гарнизон, в който е съсредоточена значителна военна сила, която би могла да противостои радикално на станалата промяна. За целта е организирана група, оглавена лично от секретаря на Сливенския партиен окръг Петър Семерджиев, която се отправя към щаба на дивизията, където информира присъстващите офицери за хода на събитията и произтичащите от тях последствия. Командирът на 11-ти пехотен полк - полковник Иван Гинчев заявява, че приема станалата политическа промяна и декларира, че ще бъде лоялен сътрудник на ОФ-власт. Командирът на 6-ти артилерийски полк, полковник Б. Пиронков реагира резервирано на този етап, а командирът на Трета дивизия генерал - майор Г. Младенов заявява пред представителите на новата власт, че счита за свое задължение при станалата промяна, да изпълнява разпорежданията на новото ръководство на Военното министерство и даже изпраща свой представител в околийския отечественофронтовски комитет.[6]

На 10 септември двама подофицери от гарнизона съобщават в ОФ-комитета, че част от офицерите от преносимия полк, от 11-ти пехотен и от 6-ти артилерийски полк подготвят заговор против установената отечественофронтовска власт в Сливен. Основната им цел е да се сдобият с документи, разрешителни и превозни средства, за да напуснат града и избягат в съседна Турция, при което са извършени известни приготовления- в лозята са изнесени пушки и картечници. Председателят на ОФ-комитета в Сливен Тодор Стойнов и помощник-милиционният комендант С. Кръстев, незнаейки как да се справят със създалата се ситуация, решават да се допитат до "съветските началници", тъй като по това време военни части от Червената армия се намират близо до Карнобат. С. Кръстев в писмо до командващия съобщава, че доста голяма група офицери подготвят "заговорен метеж срещу току-що установената народна власт в града и има опасност всеки момент да се развият кървави сражения " и поради "недостатъчното оръжие и недобрата организация" моли за съдействие командването на съветската военна част. Писмото е изпратено по доверен човек - милиционера Стойчо Гиндев, който с личния си малък мотоциклет заминава спешно за Карнобат. Вечерта, към 19.00 ч., в комендантството в Сливен пристигат с мотоциклет двама съветски войници, които връчват на пом.милиционния комендант С.Кръстев собственото му писмо, на обратната страна на което писмено се изисква на "приносителите на настоящото писмо да се окаже съдействие". [7] От своя страна съветските войници уведомяват С. Кръстев, че задачата им се състои в това да обиколят всички локали и други заведения в Сливен, в които има офицери, като за целта трябва да ги придружава някой местен комунист. След около половин час в комендантството са донесени около 50 пистолета, иззети от офицерите по улиците и заведенията с безпардонното: "Давай пистолет!", както отбелязва в спомените си С. Кръстев. По-късно, голяма част от това оръжие е върнато на притежателите му, най-вече офицери от 6-ти артилерийски полк, след като на 10 срещу 11 септември командирът на полка - полковник Б. Пиронков нарежда на войсковата си част да бъде в пълна бойна готовност и засвидетелства, че с цялата си военна сила застава на страната на новата власт.[8] Междувременно обявилите се против отечественофронтовската власт военни поставят три картечници на стратегически места в града - до Популярна банка, пред паметника на Хаджи Димитър и на площада пред Татар Мезар, но до крайни действия не се стига. В първите дни след 9 септември 1944 г. пред новата местна власт неотложно стои въпросът за набавянето на финансови постъпления и с решаването му е натоварена специална комисия с председател комуниста Иван Белчев.Основната задача е да се осигурят средства преди всичко за нуждите на партизаните, на пострадали семейства в антифашистката борба, а също и за помощи на работниците. Парите се събират от фабриканти, търговци и занаятчии и с тях се плаща на милиционерите, на пазачите на затворническото имущество, на семейства на политзатворници и въобще комунисти, останали без работа и средства.[9]

На 12 септември към обяд в Сливен с камион /популярната тогава „газка“/ пристигат двама съветски офицери с разузнавателна цел - капитан Матвеев и един майор от 61-ва стрелкова дивизия на 37-ма съветска армия, и някои граждани, които от дни наред осъмват по улиците на града в очакване на Червената армия. Спират колата до Стария бряст и на ръце ги отнасят на балкона на общината. Кметът Добри Димитров поздравява съветските офицери от името на сливенското гражданство, излязло на импровизиран митинг на централния площад. На 13 и 14 септември през Сливен преминават всички части на 37-ма съветска армия под командването на генерал - майор Михаил Шарохин, а в продължение на цял месец и останалите части на Трети Украински фронт, посрещнати наистина сърдечно и с голямо вълнение от много граждани. Командващият 37-ма съветска армия генерал -майор Шарохин се установява в града за 45 дни, през което време активно подпомага местната отечественофронтовска власт.[10] В края на м. септември 1944 г., е назначен първият съветски военен комендант на Сливен - подполковник Шурупов с помощници от българска страна - подполковник Бобев и капитан Дражев, а през лятото на следващата година в Сливенския регион е разквартируван 4-ти гвардейски механизиран корпус на генерал-лейтенант Жданов.[11] Присъствието на представител на Съветското командване, какъвто е генерал Жданов за две години - до 1947 г. гарантира в пълна степен осъществяването на целите и задачите на местната отечественофронтовска власт, респективно комунистическата партия в Сливен на основата на предварителна и пълна съгласуваност. Поначало, Съюзната контролна комисия /СКК/ и принадлежащите към нея съветски военни поделения не изпълняват типично окупационни функции, но осъществяват тотална контролна интервенция във всички области на стопанския, политическия и културния живот. Генерал-лейтенант Вл. И. Жданов става първият Почетен гражданин на Сливен, след като на 25 декември 1945 г. Изпълнителният комитет на Градския народен съвет взема решение да му присъди това звание за особени заслуги в укрепването на икономическия, политическия и културния живот в Сливенска околия.[12]

Междувременно ключовите места в местната власт в Сливен са овладени от местната организация на комунистическата партия: околийски управител е партизанинът комунист Нено Стоянов, кмет на града е Добри Димитров - също комунист, както вече се отбеляза, в почти всички села в околията кметовете са комунисти. Като цяло комунистическата партия има пълен контрол върху дейността на местните муниципални органи, в нейни ръце е и милицията, която в много случаи е източник на произвол и насилие, като безконтролното изпращане на хора в Трудово - възпитателни общежития /ТВО/ и т.н.

В структурата на БРП/к/, която на 9 септември 1944 г. излиза от нелегалност, настъпват изменения, в резултат на които се формират нови органи - областни, околийски и районни комитети. В Сливен Околийският комитет на БРП/к/ / ОкК на БРП/к/ / е оглавен от Петър Семерджиев, който през 1951 г. е подсъдим в процес срещу бивши членове, кандидат-членове на ЦК на БКП и бивши министри, обвинени в съучастничество с Трайчо Костов. Под негово ръководство, в контекста на действително впечатляваща масовизация на комунистическата партия / през 1947 г. тя съставлява над 10% от избирателите в страната/, в началото на 1946 г. сливенската организация на БРП /к/ наброява около 7 000 души.[13]

Съюзниците на БРП/к/ в Отечествения фронт веднага след политическата промяна на режима започват да възстановяват местните си структури. На 23 септември 1944 г. в Сливен се учредява Градската земеделска дружба с председател Александър Гигов.[14] Българската работническа социалдемократическа партия /БРСДП/ след 9-ти септември също се легализира и пристъпва към възстановяване на организациите си. В Сливен, в началото на м. октомври 1944 г., се структурира местната организация на БРСДП и е избран комитет в състав: Ю. Попов, М. Янков и М. Парушев.[15] Политическият кръг "Звено-19 май" възобновява организационната си дейност под името Народен съюз "Звено". Липсват данни за възстановяване и образуване на групи на Съюза в Сливен в този начален етап, вероятно са правени някакви опити, за което свидетелства една преписка от архива на известния сливенски адвокат, писател, общественик и историк Георги Арнаудов. Преди 9 септември 1944 г. той симпатизира на кръга "Звено-19 май", без обаче да се ангажира политически и може би затова от централата в София разчитат на него като техен привърженик да координира дейността на съюза в Сливен.[16] В избирателните листи на отечественофронтовските партии във връзка с изборите за ВНС през октомври 1946 г. от страна на НС "Звено" са регистрирани четирима кандидати.[17] Този факт заедно със сведенията от една статистика за членския състав на съюза, който през 1947 г. се състои от 62 члена потвърждават, че макар и сравнително късно - през първата половина на 1946 г. в Сливен се изгражда местна структура на НС "Звено".[18] Правят се опити за възстановяване на местната организация на Радикалната партия, която през м. септември 1945 г. влиза в Отечествения фронт. В листата на ОФ от втора Бургаска колегия за изборите за XXVI ОНС радикалите от Сливен излизат със свой кандидат- д-р Карамалаков.[19] Една от многото комисии, създадени непосредствено след 9-ти септември 1944 г. в Сливен, която добива особена популярност не в добрия смисъл на думата сред гражданството, е т.нар. Административна комисия с представители на всички партии от ОФ. Основната й задача е да прочисти всички държавни, общински и автономни учреждания от "фашистки саботьори и вредителски елементи" и да посочи на тяхно място хора, годни да изпълняват техните служби и да провеждат политиката на Отечествения фронт.[20] В състава на комисията влизат земеделците Александър Гигов, Борис Кондаков и Илия Илиев; комунистите Петър Семерджиев, Михаил Кънев, Тодор Мундров, Васил Захариев, Стоян Бобев; социалдемократът Георги Минков и безпартийният полковник Ст.Сотиров, симпатизиращ на НС "Звено". В изпълнение на поставената задача комисията пристъпва към анкетиране на всички, които не са съгласни с провеждането на новата отечественофронтовска политика, като самите анкети се извършват от съответните ОФ- комитети във всяко учреждение. Въз основа на постъпилите анкетни протоколи, Административната комисия проверява събраните материали и изказва препоръките си пред Бюрото на ОкК на ОФ, което пък от своя страна прави постъпки пред отделните министерства. На конференция на ОФ - комитети в държавните, общински и автономни учреждения, проведена в края на м. декември 1944 г. се констатира, че голяма част от решенията на Административната комисия по провеждането на чистката не са изпълнени като "изключение правят само милицията и отчасти правосъдието". Взема се решение ОФ - комитети бързо и радикално да прочистят всички учреждения в Сливен като "не се спират пред нищо", което всъщност става точно така.[21] Установяването на контрол над всички професионални съсловия в една пълна с неизвестности политическа ситуация поражда различни психологически нагласи, които пречат за максималната ефективност на отделните професионални дейности. И когато това се случи примерно в сферата на медицинското обслужване, нещата могат да бъдат много сериозни. В тази връзка ще отбележа фрапиращия случай в Сливенската болница през пролетта на 1945 година, където хирурзите се оплакват от намесата на председателя на местния отечественофронтовски комитет, по длъжност - главен готвач на болницата, който им дава указания как да оперират![22]

Известно е, че веднага след 9 септември 1944 г. се предприемат репресивни действия, активната роля в които играят централните и местните структури на комунистическата партия - масови избивания без съд и присъда, т.нар. Народен съд, който с отделните си състави по региони се превръща в средство за разправа с политическите противници, създаването на Трудово-възпитателните общежития и пр. Показателен за случващото се след 9 септември 1944 г. е случаят със семейство Карагьозови. Този ден остава черен и кошмарен във фамилната история на семейството, като променя рязко и необратимо живота му оттук нататък. Мария Панайотова, дъщеря на Панайот Карагьозов, руски възпитаник, по това време следва медицина в Загреб и тревожно съобщение от майка й за това, което се случва в Сливен, я връща екстрено в родния й град.. Както отбелязва в спомените си, ужасена и потресена от завареното, тя разбира, че баща й е арестуван и отвлечен без следа, а майка й и трите й сестри са "натикани" в една стая, докато останалите помещения от обширния им дом се заемат от съветски военни. Двата магазина на семейството, намиращи се в днешния квартал Даме Груев, са обрани, постоянно в къщата им идват въоръжени мъже да търсят пари и злато. Всички семейни реликви, бижута и ценни предмети са взети, майката разпродава останалото от неограбените вещи, а самата Мария е принудена да се раздели с любимата си цигулка, за да може семейството да преживява някак. Чичото Тодор, брат на Панайот Карагьозов, постоянно тормозен от въоръжени милиционери не издържа и слага край на живота си, като се обесва. Майката и Мария постоянно ходят в милицията и затвора, за да научат нещо за П.Карагьозов, но напразно. Много по-късно разбират, че още с няколко души е разстрелян край р. Тунджа и заровен някъде там. И цялата тази трагедия заради паричен дълг на един партизанин от Сливен към Карагьозов отпреди 9 септември, който той дълго време не връща, и когато е принуден да го направи, не забравя това и си отмъщава.[23]

Въпросът за произволните арести, побоища и убийства без съд и присъда, особено когато се отнася до разчистването на лични сметки, което силно повлиява върху популярността на новата власт - се поставя в Доклад за положението в България на секретаря на БРП/к/ Тр.Костов пред отдел "Международна информация" на ЦК на ВКП/б/. Тр.Костов докладва на "съветските другари", че една от големите трудности при изграждането на новата власт произтича от собствените редици /на българските комунисти/, и е свързана с все още неликвидираните методи на партизанщина. По-нататък се посочва, че някои комунисти, заемащи ръководни постове "вирнаха нос, започнаха да гледат на обикновените хора отвисоко. Има елемент на възгордяване и в някои случаи на тиранично поведение". Като пример Тр. Костов посочва случай със секретар на партиен комитет в Сливен, който отива на кино, и точно когато влиза в киносалона, филмът започва. Той нарежда прожекцията да бъде спряна, да се запали осветлението, за да намери мястото си, и едва след това позволява прожектирането да започне отначало. Тр.Костов отбелязва, че подобни случаи широко се използват от "вражеската пропаганда" срещу комунистическата партия и народната милиция и не трябва да се допускат.[24]

Висок е градусът на напрежение в града в края на 1944 и началото на 1945 година. В мъчително за всички страни очакване по предстоящите процеси на Народния съд, особено се ожесточават политическите страсти около приемането на небезизвестното Четвърто постановление на МС /прието през м. ноември 1944 г. и под натиска на БРП/к/, обявено за несъществуващо на 8 декември с.г./, според което се дава възможност на всички офицери, подофицери и войници, привлечени под отговорност по Закона за Народния съд, ако проявят желание да изкупят вината си с участие на фронта. В тази връзка, ОкК на БРП/к/ организира 20-хиляден протестен митинг, като инициативата се подкрепя от некомунистическите партии в околийския комитет на ОФ.[25] Готова да защитава властта на всяка цена, комунистическата партия в Сливен предварително взема мерки, като на много места в отделните квартали складира оръжие, което се предвижда да бъде раздадено на изградените работнически отряди и при нужда да бъде въоръжено населението. По този повод В. Ламбов, тогава секретар на първи партиен район в Сливен, отбелязва в спомените си, че една вечер Димитър Кискинов с голям камион докарва в дома му много оръжие- пушки, бомби, шмайзери, около 10 леки картечници, сандъци с патрони. От това оръжие по време на събитията около гласуването и после отменянето на Четвърто министерско постановление са въоръжени работническите отряди в Сливен.[26] На 30 септември 1944 г. правителството издава "Наредба - закон за съдене от народен съд на фашистките престъпници" и на заседание на Бюрото на ОкК на БРП/к/ в Сливен се взема решение за народни обвинители да бъдат представени местните адвокати Петър Филипов, Добри Щилиянов /който отказава поради лични съображения/, Петър Попов и Пепо Коен- комунисти и земеделецът Янко Икономов. На същото заседание са определени и народните съдии, които основно се подбират между членовете на комунистическата партия. За отговорник на съдийските състави пред ОкК на БРП/к/ е определена бившата партизанка Мара Енева, която е член на околийския комитет на комунистическата партия. В помощ на народните обвинители са назначени специални следователи, които се настаняват в комендантството на милицията и започват събирането на доказателствен материал срещу подсъдимите. Това са адвокатите комунисти Здравко Димов, Върбан Цанев и Петър Манушев, и тримата- политзатворници.[27] По заповед на народния обвинител за Сливенска и Котленска околия Петър Филипов под следствие са задържани над 700 души, от които 100 са квалифицирани като "военнопрестъпници".[28] В спомените си Петър Семерджиев /както вече се отбеляза - първи секретар на ОкК на БРП/к/ в Сливен по това време/, предадени на Директора на Македоно-българския научен институт "Св. Климент Охридски" в Детройт, САЩ д-р Иван Гаджев, който от своя страна ги предоставя на в."Демокрация" през 1993 г., отбелязва, че не всички от арестуваните над 700 души са съдени в Сливен, а са изпратени в София или други градове по искане на тамошните народни обвинители. Същият подчертава, че той като извършваните арести в Сливен почти са приключили към момента на обявяването на Наредбата - закон за народния съд, вниманието е насочено преди всичко върху следствието и за категоризиране на задържаните лица. Безразборните арести налагат изключително големият брой арестувани да бъде намален - задържани са хора затова, че са се изказвали против комунистическата партия, че са общували с представители на старата власт или са били в компания на полицейски служители. П.Семерджиев разкрива в спомените си дискредитиращи факти - например, че в повечето от случаите освобождаването не става по нормален начин - близките на задържаните са принуждавани да ги откупуват с големи суми, които се внасят в касата на ОкК на ОФ, а в отделни случаи се предоставят на еврейската община в Сливен. Освен това, според него, не липсват и сведения, че личната трагедия на хората се използва за облагодетелстване, главно на народните обвинители. В тази връзка е посочен случаят с арестуван собственик на индустриално предприятие заради общуването му с полицейския комендант, поради което е обявен за фашист. За да бъде освободен, от домашните му се иска да внесат 100 000 лв. за подпомагане на еврейската община. Тази мярка му е наложена без да се вземе под внимание, че същият е приел на работа в предприятието си група български граждани от еврейски произход, изселени от София. Много по-груби са случаите, при които се посочва, че народният обвинител Петър Филипов и помощниците му Петър Попов и Янко Икономов получават значителни суми от семейства на пострадали.[29]

Народният съд в Сливен е учреден през м. януари 1945 г. в два състава: Първи състав- председател: Панталей Панталеев от гр.Котел и членове: Йорданка Петкова - учителка от с.Тича; Димитър Калайков-земеделец от с. Струпец; Георги Георгиев-земеделец от Карнобат; Тодор Мундров - лозар от Сливен; Петър Костов - дърводелец от Несебър и Втори състав: Председател - Пепо Коен, членове: Мара Енева, бивша партизанка; Кирил Нейчев- земеделец от Котел; Димо Веранов - бръснар от М.Търново; Коста Денев - земеделец от с.Лозарево, Карнобатско, Никола Кратунков - земеделец от с. Загорци.[30] По време на следствието съставите претърпяват различни промени по целесъобразност. Първото заседание на Народния съд в Сливен е открито на 1 февруари 1945 г. в големия салон на читалище "Зора", като заседава Втори състав под председателството на Пепо Коен, а подсъдими са 100 души. Както в цялата страна /в центровете, в които заседават съставите на Народния съд /, така и в Сливен, ролята на ръководството на местната партийна организация на комунистическата партия не се изчерпва само с участието му при определянето съставите на Народния съд. Размерът на присъдите за всеки подсъдим се консултира и решава с последната дума на първия секретар на БРП/к/, в случая - П. Семерджиев, заедно с народния обвинител за Сливенска околия Петър Филипов и бившата партизанка Мара Енева.[31] Сливенският народен съд в трите си състава /в хода на следствието се учредява и Трети състав/, издава общо 61 смъртни присъди,[32] като само Втори състав от общо 41 присъди, издава 30 на смърт,[33] с което си спечелва печалната слава на рекордьор. След произнасянето на смъртните присъди, през следващите два-три дни, осъдените са откарани с камиони извън града, където са разстреляни. Една група смъртници е изведена на запад от Сливен, край р.Тунджа и там са екзекутирани. Не след дълго в ОкК на БРП/к/ пристига съобщение от командването на разположените в Сливенския регион съветски войски, че в близост до техния лагер, проливните дъждове са изровили човешки тела. Настоява се да бъдат взети спешни мерки за по-дълбоко заравяне на труповете, а разстрелите да се извършват по-далеч от съветските лагери, за да не се приемат като съветско дело. Друга група осъдени на смърт са разстреляни в Стара планина, край шосето Сливен - Ичера и там дъждовете изравят плитко закопаните набързо човешки тела, останките от които дивите зверове разкъсват и разнасят. Екзекуциите на осъдените от Народния съд в Сливен често се съпътстват с жестокости, гаври и грабеж. Преди убитите да бъдат заровени в приготвените ями, убийците режат носовете и ушите на жертвите си, размазват кръвта по лицата си, в отделни случаи се отдават на мародерство, като изземват часовници, пръстени и други вещи.[34] Впрочем, тази потресаваща картина е позната и отпреди 9 септември 1944 г., само че с обратен знак, тогава престъпленията дори се увековечават със снимки.

От есента на 1945 до лятото на 1947 г. в страната е установен плуралистичен режим с наличието на опозиционни партии, който обаче е лишен от възможността да се изяви пълноценно по известни причини - оказване на огромен натиск върху опозицията чрез създаване на сериозни пречки за осъществяване на реалната й дейност. Преди появата на т.нар. "легална опозиция", представена от опозиционните политически партии, в цялата страна се разгръща нелегално съпротивително движение срещу новия режим. В Сливенския край още в първите месеци след 9 септември 1944 г. националистическите организации и движения -като градските и околийските секции на Съюза на българските национални легиони

/СБНЛ /, ръководени от адвокатите Марко Бъчваров, Щилиян Пенчовски и Петко Илиев- водач на младежките секции към СБНЛ, пристъпват към организиране и укрепване на силите си. Към консолидация преминават организацията на ратниците начело с арх. Захари Захариев и привържениците на Цанковото движение, оглавявани от адвоката Юрдан Марков и търговеца Димитър Павлев. През първата половина на 1945 г. Държавна сигурност в Сливен разкрива и обезврежда две нелегални организации в Сливен- едната се състои от 40 човека с готовност да се установи в Балкана и да започне организирано горянско движение. Другата, наброяваща 30 човека, поддържа връзка с военните от Сливенския гарнизон, които я снабдяват с оръжие, и също така е готова на организирана съпротива срещу властта.[35]

Легалната опозиция в Сливен, представена от опозиционните политически партии, започва да се обособява през ранната есен на 1945 г., като първа БРСДП /обединена/ изгражда местната си организация. На 8 октомври 1945 г. се конструира БЗНС - Никола Петков /БЗНС - НП/ с околийско настоятелство, в което влизат Ненчо Радославов, Цоню Йорданов, Илия Илиев, д-р Чапаров и д-р Пашов. Като друг опозиционен център се очертават някои от традиционните буржоазни партии, каквато е Демократическата партия, която в Сливен първа пристъпва към възстановяване на организацията си през късната есен на 1945 г[36].

За да гарантира властта си, новият режим предприема радикални законодателни действия. Още през м. декември 1944 г.- януари 1945 г. Министерският съвет приема три Наредби-закони, които имат огромно значение за стабилизирането на новата власт и за ликвидирането на всякакви опити да й се противодейства, а именно: Закон за трудово-възпитателните общежития /ТВО/, които покъсно се превръщат в трудови лагери с изключително тежък режим; Закон за ТВО за политически опасни лица, с който Министерството на вътрешните работи предоставя на органите на народната милиция правото да задържат и изпращат в трудови лагери всички лица, които се преценяват като "политически опасни" и Наредба-закон за защита на народната власт, която фактически е в основата на репресивното законодателство в България в първите години от установяването на новия режим.

На 15 септември 1945 г. в печата се появява съобщение, че по решение на МС, на 18 ноември, се насрочват отложените избори за XXVI ОНС, което предизвиква силно раздвижване и нажежаване на политическите борби. В изключително напрегната предизборна обстановка, поради липса на необходимите условия за пълноправно участие в парламентарните избори, опозицията настоява за тяхното отлагане, но неотстъпчивостта на правителството по този въпрос довежда до бойкот от нейна страна. В навечерието на изборите, ОкК на БРП/к/ в Сливен обръща специално внимание на отношенията със съюзниците в рамките на ОФ и инициира създаването на контактен комитет със социалдемократите през пролетта на 1945 г., в който отстрана на комунистическата партия влизат Петър Семерджиев, Петър Шангов и Петър Николов, а социалдемократите са представени от Марко Иванов и Любен Петков. По-късно се структурира изборен комитет с представители на всички отечественофронтовски партии в града, но с приближаването на изборите в него настъпват противоречия, отношенията между съюзниците се влошават. На 13 октомври 1945 г. от комитета излиза социалдемократът Любен Петков в знак на несъгласие с политиката на намеса на комунистите във вътрешнопартийните дела на БРСДП в Сливен и демонстративно преминава в местната организация на опозиционната БРСДП/о/.[37] От страна на ОФ-БЗНС за Сливен и околията е издигната кандидатурата на Николай Георгиев-член на Околийското настоятелство на БЗНС, като при подготвянето на кандидатските листи, Бюрото на ОкК на БРП/к/ фактически налага на съюзниците си земеделци това решение, въпреки че е наясно с техните предпочитания, които не са в полза на Н. Георгиев.[38] С методите на груба политическа манипулация и директна намеса във вътрешните работи на местната организация на БЗНС, ОкК на БРП/к/ открито нарушава правилата на партниране съобразно политическите си интереси, откровено заявени в един доклад по подготовката на изборите: "Ние знаем, че ако самостоятелно излезем в изборите, няма да спечелим борбата. Ние ще спечелим борбата само ако излезем с ОФ-листа с 4-те партии, като нашата партия провежда гъвкава политика... и накрая станем единствени политически изразители на народа." [39]

От Сливен и околията кандидати за народни представители в XXVI ОНС са: генерал-майор Димитър Димов, канадидат-член на ПБ на ЦК на БРП/к/, Николай Георгиев- член на Околийското настоятелство на БЗНС и Йордан Маргенов- фабричен работник, член на ОкК на БРП/к/. Като подгласник от името на Радикалната партия излиза д-р Йордан Карамалаков, а извън листата на ОФ, като независими кандидати, са регистрирани търговецът Петър Ангелов и запасният офицер-авиатор Продан Таракчиев.[40] По официални данни в Сливен и околията в изборите за

XXVI ОНС участват 87 % от избирателите, като 90% от тях гласуват за кандидатите на ОФ.[41] След парламентарните избори, комунистическата партия от позициите и с привилегиите на победител не крие отношението си на превъзходство спрямо опозицията и показва по различни начини, че гледа на нея преди всичко като на реакционна и вражеска сила, която трябва да бъде ликвидирана. Що се отнася до съюзниците, от тях се изисква да се съобразяват с вижданията и разбиранията ѝ за развитието на обществото, което води до политическото им обезмисляне и обезличаване.

Успоредно с извършващото се коренно преустройство на политическата система идентични процеси протичат и в областта на стопанската политика на отечественофронтовската власт. Една от формите, чрез които се подготвя ликвидирането на частната собственост е т.нар. държавен и работнически контрол върху промишленото производство. Чрез него всъщност се осъществява най-важната част от ограничителните мероприятия на отечественофронтовската власт по отношение на държавното регулиране на производството, цените и печалбата. Още в началото на 1945 г. в Сливен е създадена комисия по качеството и контрола на цените на занаятчийското производство, в която участва представител на Министерството на индустрията и занаятите. Под непосредствен държавен контрол са поставени всички промишлени предприятия в града, които получават нарядни суровини и материали. В предприятията, в които няма контрольори, самият производствен процес и изнасянето на готовата продукция става в присъствието на представители на профкомитетите и работници.[42] Представител на обществения контрол в Сливен е и създадената в началото на 1945 г. Дирекция на храноснабдяването, в която се обособява отдел "Контрол на производството", в чийто обсег попадат всички индустриални и занаятчийски предприятия в града и околията.[43] Първа и основна форма на организация и проява на работническия контрол в сливенските промишлени предприятия представлява учреденият на 15 октомври 1945 г. Комитет за увеличение и контрол на производството, който има задача да подпомага и улеснява предприятията във връзка с превоза на материали, набирането на работна ръка, контролирането на производството и трудовите условия в предприятието "за да могат работниците да отделят всички сили за работа".Органи на работническия контрол в отделните предприятия в Сливен са работническите отечественофронтовски и професионални комитети, които се задължават да водят борба със спекулата и саботажа във фабриките, да правят предложения за уволняване на провинили се в "противонародна" дейност ръководни лица и работници. Юридически тези органи нямат право на административно ръководство, тъй като тяхното функциониране е неправомерно по отношение на съществуващата частна собственост. В действителност обаче те имат правото и задължението да контролират цялостния ход на производството. Така например, в текстилните фабрики "Г.Стефанов", "Недев-Сарьиванов", "Андонов- Михайлов" се практикува системата на двойните ключове, а във фабриката на Калов се водят входящи и изходящи дневници на производството, подписвани от представител на фабричния отечественофронтовски комитет.[44]

След 9 септември 1944 г. БРП/к/ се стреми да овладява и насочва процесите в духовната сфера с една умереност, главно поради неуреденото международно положение на страната до сключването на мирния договор през 1947 г. Целта е интелигенцията, която в по-голямата си част е безпартийна, да бъде привлечена чрез актуалната антифашистка и демократична отечественофронтовска програма и така да бъде използвана за партийната кауза. Още в първите седмици и месеци след 9 септември обаче, спрямо нейни представители са извършени репресивни действия - подвеждане под отговорност от Народен съд, провеждане на чистки в системата на образованието, науката и т.н. За случващото се в Сливен в това отношение може да се съди по документите / протоколи / на тогавашната училищна инспекция, в които прави впечатление броят на посочените вакантни места. Само за неголяма част от тях се отбелязва, че са освободени в резултат на преместване или мобилизация за участие в т.нар. "Отечествена" война, за останалите може да се предположи, че са овакантени заради проведена чистка. Назначаването на преподавателите се регламентира от правилници, които дават редица предимства на бъдещите "активни борци в борбата срещу фашизма и капитализма" в областта на просветата. Подборът на учителите се определя от доказаната им привързаност към отечественофронтовската власт, която се удостоверява с документ от съответния отечественофронтовски комитет. В протоколната книга на Сливенската училищна инспекция през 1945 г., например, е отбелязано отхвърлянето на четири кандидатури, което се мотивира с „нередовност на документите за ОФ принадлежност", "за проявена антиотечественофронтовска дейност", "произхожда от богато селско семейство и не е подчертана отечественофронтовка" и др.[45] На някои места в протоколите кандидатурите за учителски места без обяснение просто са квалифицирани като "неподходящи".

В изпълнение на Програмата на новото отечественофронтовско правителство в областта на образователната система, още през учебната 1944-1945 г., по инициатива на профдружеството на работниците от просветата в Сливен, се откриват вечерни гимназиални и прогимназиални курсове, като по-голямата част от записалите се в тях са работници, занаятчии и нисши чиновници. По това време в Сливен се открива и вечерна гимназия, което дава възможност на голяма част от работниците с основно образование да продължат обучението си.

Известна е изключителната роля на "четвъртата власт" в цялостния живот на едно общество. Непосредствено след 9 септември 1944 г. в Сливен продължават да излизат два вестника - "Правда" и "Изток" за кратко време по обясними причини. През м. октомври 1944 г. е отпечатан първият брой на Бюлетин на народната милиция, а малко по-късно и Бюлетин на околийския комитет на Отечествения фронт. От 5 януари 1945 г. сливенци могат вече да купуват новия вестник "Сливенско дело", който излиза и до днес и няма да е пресилено да се каже, че е емблематичен за града по продължителността на съществуването си, независимо от конюнктурните нюанси.

През май 1945 г., по препоръка на БРП/к/, е възстановена Камарата на народната култура, която провежда линията на комунистическата партия за обединяване на интелигенцията и насочването й към марксизма.Това е времето, когато се подновяват оперното и театралното дело, възстановяват се музеи, библиотеки, създават се нови симфонични оркестри и т.н.

Голямо събитие за сливенската общественост е откриването на Общинския народен театър на 14 октомври 1945 г. За директор е назначен Никола Попов, а актьорският състав е представен от школувани професионални артисти - Катя Попова, Христо Калинов, Любен Попов, Георги Костичков и др.[46] С малки изключения, репертоарът е съставен предимно от пиеси от български и съветски автори, като това се превръща в трайна тенденция, тъй като основната задача на театъра отечественофронтовската власт вижда в един по-късен етап в "превъзпитанието на зрителите в социалистически дух".

Голяма част от културния живот в Сливен по традиция е съсредоточена в деветте градски читалища и най-вече в т.нар. "централно" читалище "Зора".В статута и дейността им настъпват съществени изменения, които променят ролята и същността им на истински културни средища. Новият режим се стреми да превърне читалищата в "действени органи на отечественофронтовската власт" и обръща специално внимание на необходимостта от "прочистване и обновление" на читалищните ръководства, изготвяне на подробен списък на книгите с "фашистко, шовинистично и друго реакционно съдържание", които следва да се изхвърлят от читалищните библиотеки. Сведенията от архивните документи на читалищното дело в Сливенска околия през 1945 г. сочат, че още в началото на годината читалищните ръководства на отделните читалища са овладени от комунистите.[47]

Потребностите на гражданите на Сливен от филмово изкуство се покриват от трите киносалона по това време- "Балкан" и "Девети септември", които са към читалище "Зора" и частното кино "Дядов" /собственикът на което е разстрелян от Народния съд/, предоставено за ползване от читалище "Хаджи Димитър"през 1945 г.

Изпълнена с много събития си отива 1945 година, а новата 1946-та влиза в историята с подготовката и провеждането на две големи политически кампании с решаващ /макар и предрешен/ изход за по-нататъшното развитие на България - Референдум за формата на управление на държавата и избори за Велико народно събрание /ВНС/.

В условията на организирано настъпление срещу опозицията в цялата страна изобщо, Сливен, още през януари, осъмва и замръква, обхванат от тревожни слухове за безразборни арести и изстъпления. Арестувани са известните сливенски николапетковисти Димитър Марков, Янко Икономов, Георги Топалов и Илия Илиев за "организиране на съпротивително движение срещу властта".[48] Няколко ползващи се с авторитет и добро име сливенски адвокати са задържани и изпратени в трудовия лагер "Росица" само защото дръзват да изкажат мнение, че Кръстю Пастухов, виден социалдемократ от опозицията, срещу който се води преднамерен политически процес, е невинен.[49] Нестихнали още вълненията около тези случаи, през лятото, 52-ма професионални военни от Сливенския гарнизон са уволнени по различни параграфи, но предимно "за груби фашистки прояви" и "в интерес на службата",[50] като от този момент започват да носят /някои до края на живота си/ клеймото "Царски офицер", равнозначно на "Враг на народната власт".

В същото време, мобилизиран в крайна степен, ОкК на БРП/к/ в Сливен с амбиции за пълна победа, изготвя специален "План за участието на партията в кампанията на народа за ликвидирането на монархията и създаване република и подготовка за изборите за ВНС", състоящ се от 24 точки, изпълнението на който поставя политическия живот в града под пълен контрол. Пленумът на ОкК на БРП/к/, който приема плана, назначава комисия за "повседневно политическо ръководство" на кампанията в състав: Петър Николов, Павел Костов, Й.Маргенов, Т.Стойнов, Кр.Иванов.[51]

Референдумът се провежда на 8-ми септември 1946 г., а резултатите от гласуването за Сливен и околията са следните: общо гласували 48887 души- от тях 46069 за република, 1613-за монархия.[52] В кандидатските листи за ВНС от ОФ и опозицията са регистрирани както следва: от БРП/к/- Цола Драгойчева, Йордан Маргенов, Георги Хайдутов, Анастасия Кавърджикова, Христо Куртев; от БЗНС- Николай Георгиев, Тодор Тоцов, Васил Стефанов, Жеко Митев, Петко Петков; НС"Звено"- Трайчо Доброславски, Панайот Цанев, Иван Петров, Жечо Бакалов; от БРСДП- Райна Шарова, Марко Марков, Георги Добрев. БЗНС-НП, БРСДП/о/ и групата на независимите интелектуалци образуват опозиционен блок под името "Федерация на селския и градски труд" и негови кандидати за народни представители са : д-р Борис Ненов, Васил Иванов, Леонид Търпанов, Врам Бохосян и Иван Барутчиев.[53] Демократическата партия не издига кандидат за народен представител, макар че има желание и готовност да участва в изборите. Опитите ѝ да се коалира с опозиционните БЗНС-НП и БРСДП/о/ пропадат, тъй като те изпълняват директивите на централите си да излизат със самостоятелни листи. Председателят Иван Патев, обяснявайки положението в местната организация на демократическата партия в писмо до адвоката М.Шошлеков-член на Централното бюро на ДП в София, характеризира настроенията в Сливен преди изборите за ВНС така: "Нашите партийни приятели /николапетковисти и обединени социалдемократи- бел.м./ до един са сковани от панически страх. Никой не се решава открито да излезе било за застъпник, било за агитатор. Всеки се опасява за преките си интереси. Настроението сред гражданството е крайно опозиционно".[54]

Изборите за ВНС се провеждат на 27-ми октомври 1946 г. и резултатите за Сливен и околията са следните: от общо 48711 гласували - за ОФ са подадени 38298 гласа, като за кандидатите на БРП/к/ гласуват 33803; на БЗНС-3621; БРСДП-547;НС"Звено"- 327, при което спечелените мандати са общо четири. За опозицията гласуват 9502 души и тя печели един мандат- във ВНС неин представител е д-р Борис Ненов, което в крайна сметка никак не е малко, като се имат предвид предимствата на централната власт и местните ѝ структури поначало и по време на изборната борба.[55]

По време на изборната кампания и след нея социалното напрежение в страната ескалира, недоволството от бруталното поведение на част от актива на комунистическата партия расте неудържимо и това принуждава управляващите да предприемат мерки за обуздаване на вилнеещата повсеместна разправа с политическите противници. Под пряка заплаха от сриване на партийния имидж, по инициатива на Г. Димитров, в средата на м. ноември 1946 г. се провежда съвещание с бюрата на областните комитети на БРП/к/, като един от основните документи е докладът на В.Червенков за извращенията по време на изборите за ВНС. В него, като най-фрапиращ, е разгледан случаят в Сливенска околия, където първият секретар на ОкК на БРП /к/ П.Семерджиев нарежда ден след изборите „всички опозиционери в околията да бъдат извадени от домовете им и да бъдат малтретирани".[56] Допускането на груби нарушения в прилагането на избирателния закон довежда впоследствие до кадрови промени- избран е нов секретар на ОкК на БРП/к/ в Сливен - Петър Николов.[57]

В областта на стопанската политика през 1946 г. дейността на обществения контрол достига връхната си точка по време на приложението на Закона за конфискация на имуществата, придобити чрез спекула и по незаконен начин. Съгласно изменението му се подчертава, че всяка стопанска и управителна дейност на даденото предприятие се извършва само със съгласието и одобрението на държавните представители. В конфискуваните текстилни фабрики на Болградов, Тодор Мундров и Теню Петков Министерството на индустрията и занаятите назначава държавни представители.[58]

Продължават промените в просветната област и 1946-та година поставя учителите в Сливен пред нови изпитания и трудности. Навсякъде в страната произволното уволняване, идеологизираните критерии при назначаване, ниското заплащане, извънредно голямата заетост на учителите в различни извънучебни форми правят професията несигурна и непредпочитана.

С претенции да управлява процесите в учебното дело в града и околията, околийският комитет на БРП/к/ организира съвещание на учителите комунисти в началото на 1946 г. Поставена им е задачата да вземат най-активно участие в работата на Дружеството просветните работници, да подпомагат читалищата, профсъюзите и отечественофронтовските организации при организиране и провеждане на курсовете за ограмотяване, гимназиално и прогимназиално вечерно обучение и т.н.[59]

Културно достижение за гражданите на Сливен е откритото през 1946 г. Средно музикално училище с четиригодишен курс на обучение по пиано, цигулка, виолончело, контрабас, виола, пеене и всички видове духови инструменти.Към музикалното училище се открива и детска музикална школа.[60] През 1947 г. в политическия живот в Сливен настъпват резки изменения, които следват тенденциите и са отражение на цялостния политически живот в страната. При получените резултати в изборите за Велико народно събрание опозицията в Сливенска околия /както и в цялата страна/ преживява фатална организационна криза и фактически почти престава да съществува след забраната на БЗНС-НП със закон през лятото на 1947 г. Започват да се разпадат и някои от местните структури на ОФ-партии, въпреки усилията им да оцелеят и бъдат някакъв фактор в политическия живот, напълно безуспешни при оптималното превъзходство на комунистическата партия централно и по места. На писмата на Изпълнителния комитет на БРСДП до областния комитет на партията в Бургас, на който е подчинен градският комитет на БРСДП в Сливен, в които се настоява да се вземат мерки за организационното й укрепване след изборите, същият отговаря песимистично в писмото си от 16-ти юни 1947 г.: "Ние не сме чудотворци и правим възможното за изграждане на партията ни без много да шумим, но съществуват много обективни трудности. Бургас, Сливен и Ямбол са крепости на комунизма не от днес". [61]

Известно е, че след превръщането на ОФ в Единна обществено-политическа организация /ЕОПО/, БРСДП и НС"Звено" възприемат неговата програма, която всъщност е програмата на БРП/к/ за изграждане на социализма по сталински модел. БРСДП взема решение да се слее с БРП/к/, а НС „Звено " се саморазпуска, като препоръчва на членовете си да се влеят в редовете на ОФ. Само БЗНС се запазва като отделна партия с цената на отказ от политическата си програма и признаване "ръководната роля на работническата класа и нейната комунистическа партия".

Духът на сталинския модел се проявява, както при ликвидирането на опозицията през 1947 г., така и в манипулираните процеси срещу нейни ръководни дейци. Между многото съдебни процеси в края на 40-те години на XX век известност добиват двата процеса по делото на тайната военна организация "Неутрален офицер". Първият процес по това дело е образуван в Сливенския гарнизон и Сливенския областен съд произнася присъди над 12 офицери и 2 подофицери.[62]

Началото на цялостното утвърждаване на сталинския модел в България започва от есента на 1947 г. [63] с решенията на XIII-я пленум на ЦК на БРП/к/ и декларацията на Националния съвет на ОФ, в които се подчертава, че България пристъпва към строителството на социализма. На този етап все още не се отива към налагането на класическия сталински модел, а югославската му разновидност, характеризираща се с голяма децентрализираност.

На 4 декември 1947 г. Шестото Велико народно събрание приема новата Конституция на Народна република България. Изработването ѝ се налага от смяната на формата на управление-от монархическо към републиканско с референдума от м.септември 1946 г. Този формален повод дава възможност в основния закон на държавата да се фиксират дълбоките преобразования, извършени в България след 9 септември 1944 г.

Успоредно с извършващото се коренно преустройство на политическата система, идентични процеси протичат и в областта на стопанската политика на отечественофронтовската власт. През есента на 1947 г. са вече налице условията за извършване на национализация на частния промишлен сектор, а именно - политическата изолация на опозицията и силно стеснената база на частната инициатива. Подготовката и одържавяването на индустрията в България е акция, организирана и проведена само от партийния актив на БРП/к/, като съюзниците в Отечествения фронт остават в неведение до самия край на завземането на предприятията.

Подготвителната работа по провеждането на национализацията в Сливен и околията е възложена на Петър Николов- секретар на ОкК на БРП/к/ и Васил Ламбов- председател на Околийския синдикален съвет.[64] При пълна конфиденциалност започват да се събират сведения и данни за всички предприятия в града и околията, съставят се списъци на подлежащите на национализиране обекти, уточнява се партийният актив, който ще извърши акцията и ще оглави предприятията след национализацията. На едномесечен курс в Бургас през м.октомври-ноември 1947 г. от Сливен са изпратени около 15 души- бъдещи директори, държавни и партийни активисти, изключително членове на комунистическата партия. За ръководител на акцията по национализацията на промишлените предприятия в Сливен е определен членът на ПБ на ЦК на БРП/к/ Титко Черноколев, който съгласно централното разпределение пристига в града на 22-ри декември. При запазването на пълна секретност, даже и сред партийния актив, е съставен окончателния списък на предприятията, подлежащи на национализация, като съответно са определени техните директори и коменданти. Последните са тези представители на комунистическата партия, които при изпълнението на самата процедура връчват заповедите за национализация на собствениците на даденото предприятие или на техните пълномощници, представят новите директори, поканват работодателите да напуснат предприятието и организират охраната на същото . В Сливен за коменданти са определени Иван Викилев, Васил Камаринчев, Иван Чальков, Георги Бакърджиев, Петър Панев, Кънчо Стоянов, Петър Ламбов, Стефка Стефанова, Илия Александров, Слав Павлов, Атанас Григоров и др.[65] В последните проучвания на въпроса за национализацията на индустрията през 1947 г. се застъпва тезата, че съществува голяма вероятност комендантите по извършването на национализацията да са всъщност представители на Държавна сигурност. [66] В 7.00 ч. сутринта на 22-ри декември 1947 г. партийният актив, ангажиран с провеждането на акцията, се събира в големия салон на бившия хотел "Зора", където се помещават градският и околийският комитет на БРП/к/, като на присъстващите е наредено по никакъв начин да не напускат залата. Титко Черноколев съобщава решението на ПБ на ЦК на БРП/к/ за гласуване на Закон за национализация на всички частни предприятия и подчертава, че навсякъде този акт трябва да приключи до 12.00 ч. по обяд на същия ден. На следващия ден, 23-ти декември, одобрен от Министерския съвет и внесен спешно в Народното събрание, е приет Законопроектът за национализация на частните индустриални и минни предприятия, който влиза в сила още преди да е публикуван в Държавен вестник. На сутрешното последно заседание, отново в големия салон на хотел "Зора", Петър Николов и Васил Ламбов обявяват окончателния списък на предприятията, които ще бъдат национализирани, посочват имената на директорите и комендантите, както и заповедите за назначаването им, подписани от министъра на индустрията. За отдалечените фабрики са осигурени превозни средства - камиони, и точно в 9.00 ч. тройките, съставени от директор, комендант и милиционер се отправят към определените им предприятия. С пристигането още, главният вход на съответното предприятие се затваря, поставя се пазач, изключва се телефонната централа, като по този начин се прекъсват връзките с външни лица. Следва вземането на ключовете от касата, милиционерът съобщава на собственика или на неговия пълномощник, че от този момент съгласно приетия от НС закон тяхното предприятие е обявено за национализирано и представя директора и коменданта.

На 23 декември 1947 г. в Сливен и околията са национализирани почти всички предприятия на отделни лица, акционери и събирателни дружества, 103 на брой, в това число и малките мелници. От страна на ОкК /на БРП/к/ се прави предложение да бъде изготвен допълнителен списък, за да могат абсолютно всички, и най-дребните стопански обекти да се национализират, което се постига с ходатайството на народните представители С. Кавърджикова и Й. Маргенов пред Васил Коларов. Такава упоритост на партийния актив по национализацията в Сливен е преценена от "високо място" като "излишно изхвърляне", поради което някои от престаралите се активисти са критикувани и за малко избягват партийни наказания.[67]

В Сливен са национализирани 60 индустриални предприятия, от които 37 текстилни, от тях 10 вълненотекстилни фабрики с по-голям капацитет: "Андонов-Михайлов"; "Г. Стефанов и С-ие"; "Илия Г. Калов"; "Европа"; "Недев-Сарьиванов"; "Интърг"; "Мерино" и др.; две памучни тъкачници; фабрики за килими и бродерии на Коста Маринов и Цвета Бончева; две предачници за щрайхгарно предене на вигония; три предприятия за производство на възобновена вълна; три отделни щрайхгарни предачници; шест занаятчийски дарака; девет чорапни фабрики на М. Хараламбов, Димитър и Слав Червенпееви; осем мелници; четири кожарски предприятия; четири металообработващи работилници; две содолимонадени фабрики; две маслобойни; една стъкларска фабрика; една дървообработваща и една керамична фабрики.[68] За директори на по-големите предприятия в Сливен са назначени: на "Андонов-Михайлов" - Сава Георгиев; "Илия Г. Калов" - Коста Киров; "Европа" /Новоселско дефиле/ - Стефан Лумбаров; "Интърг" - Иван Лумбаров; "Бояджиеви" - Морис Кешалес; "Лента" - Георги Наумов; Чорапна фабрика - Михаил Начев; "Белфа" - Митко Милев; "Мерино" - Марин Димитров; "Сарьиванов и С-ие" - Ставри Сарьиванов; Кожарска фабрика - Никола Терзобалиев; Метална фабрика "Сахакян" - Иван Керменлиев; "Г. Стефанов и С-ие" - Димитър Бъчваров и др.[69] Директорите, предложени от съответните околийски комитети на БРП/к/ и одобрени със заповед на министъра на индустрията, обикновено са лица издигнати из средите на майсторите и добрите работници, изтеглени на партийна или профсъюзна работа дейци. Критериите, по които се извършва техния избор, не са професионалните им умения и качества, а верността и предаността към управляващата партия.

В деня на национализацията са уволнени значителен брой служители и работници. Димитър Бъчваров, партиен секретар на низова организация в "Г. Стефанов и С-ие", а след национализацията - директор, отбелязва в спомените си, че още на следващия ден са освободени от работа най-приближените служители на фирмата, за служителите в Софийската й кантора е издадена заповед веднага да бъдат уволнени, като новият директор закрива самата кантора.[70] В. Ламбов, един от най-големите активисти в акцията по национализирането на промишлените предприятия в Сливен и околията посочва, че в деня на национализацията "всички лакеи на работодателите бяха освободени".[71] Считани за "неблагонадеждни" оттук нататък, на 19-ти май 1948 г. МС приема постановление, в което уволнените са обвинени, че "безогледно са помагали и способствали на работодателя в укриване на действителните печалби, изготвяне на фалшиви баланси, подстрекаване на работниците към лошокачествена и количествена работа, умишлено понижаване на трудовата дисциплина, саботажническа дейност и др.подобни.За тия им деяния ще бъде справедливо и правно оправдано да бъдат лишени при уволнението им от правата и облагите, които им гарантират законите на закрила на труда."[72] Още в процеса на извършване на национализацията в Сливен се пристъпва към първата концентрация на сродни предприятия, които минават под едно ръководство, с един директор. През януари 1948 г. Бюрото на ОкК на БРП/к/ утвърждава окончателно уедрените 58 държавни предприятия с 32 директори. За координиране на работата между отделните предприятия Бюрото избира тройка в състав: Морис Кешалес, Петър Манушев и Петър Кънев.[73]

С национализацията на индустрията и мините, един акт с екстремистки по същността си характер, завършва започналият процес на експроприация на частните предприятия. Собствениците не са изненадани от самата акция и не се противопоставят, съзнавайки безмислието на всякаква защита. На практика те не получават никакви компенсации, макар че в закона е предвидено обезщетение в държавно-лихвени облигации. С национализацията икономиката на страната се преустройва радикално - само за един ден държавният сектор в индустрията нараства от 6 на 93%.

През 1947 г. тенденциите в развитието на просветното дело от предходните години продължават да се задълбочават, което създава сериозни проблеми в ефективното осъществяване на учебния процес. Тези въпроси засяга в един свой доклад за учебно-възпитателната работа през учебната 1947 -1948 г. сливенският училищен инспектор Тодор Шейретов, познат на съгражданите си като утвърден специалист в областта на просветното дело, където работи 23 години. Комунист по убеждения и партийна принадлежност, но преди всичко истински професионалист, той отстоява становището, че главна пречка за правилното развитие на учебния процес е положението на учителя, при което "на първо място стои неговата заангажираност, да не кажа разкъсаност в разни странични задължения, които не са в тясна връзка с учебно-възпитателната работа. Той трябва да бъде ръководната и активна личност във всички масови и политически организации. Налагат му се задължения по изпълнение на всевъзможни задачи от стопански, културен и политически характер и по този начин центърът на тежестта на неговата дейност се измества от училището, а с това се нарушават положителните резултати от класовата му работа, а заедно с това се пречи на научно-теоретичните му занимания."[74]

Около това време възниква и укрепва непознатият дотогава т. нар. "низов" печат - това са фабрично-заводските вестници, а също и тези на по-големите ТКЗС и строителни обекти: "Димитровско знаме" на вълнотекстилния комбинат "Георги Димитров", "Стема" на машиностроителния завод "Победа", "Балкански миньор" на Балканбас и др.[75]

В първите следвоенни години, а и след това, художествената самодейност бележи буквално небивало развитие, силно поощрена и подкрепена от новата власт, която я разглежда като форма на "социалистическа култура" за изява на народни таланти и дарования. Нейно творение са първата в страната Работническа самодейна опера в Сливен, създадена още през 1944 г. и редица други художествени самодейни колективи в града- музикални, естрадни, драматични, танцови състави, ансамбли, музикални групи, хорове, оркестри, школи, клубове и др.

Трите киносалона в града се оказват недостатъчни да поберат сливенската публика и читалище "Зора" става един от инициаторите за откриването на подвижно кино. В началото на 1948 г. отново по негова инициатива е създаден Работнически киноуниверситет към читалището. Прожектираните филми са предимно съветски поради проявявания към тях интерес, но най-вече според централно определения репертоар.[76]

Новата 1948 година започва с одобряването на герба на НРБ, приемане на законите за Народното събрание, за Президиума на Народното събрание и за народните съвети, с които се регламентират устройството и работата на тези първостепенни органи на държавната власт.

Както в цялата страна, така и в Сливен, в първите месеци на 1948 г. работниците и служителите в учрежденията и предприятията, гражданите изобщо по местоживеене, организации и т.н. са обхванати плътно в обръча на партийната пропаганда на партията-хегемон. Така наречената масово-политическа работа е насочена преди всичко в провеждането на просветни събрания, изнасяне на публични беседи, организиране на кръжоци по устава на БРП/к/, история на ВКП/б/ и история на БРП/к/, в организиране на тримесечни, едномесечни и няколкодневни партийни курсове за политическо самообразование и т.н. Към ОкК на БРП/к/ са формирани лекторски групи и партийни кабинети, а към първичните партийни организации- политгрупи от по 4-5 души. Освен всичко друго, непрекъснато се устройват събрания във връзка с предстоящия Втори конгрес на ОФ , който се провежда в началото на м. февруари. На него се взема решение за трансформирането на Отечествения фронт от партийна коалиция в Единна обществено-политическа организация с индивидуално членство и е утвърдена главната ѝ задача - възпитаване и превъзпитаване на българския народ в духа на социалистическите идеи.

От лятото на 1948 г. с решенията на XVI- я пленум на ЦК на БРП/к/ започва утвърждаването на сталинския модел на социализма в България в неговия класически вид с основните му характеристики: ликвидация на частната собственост върху средствата за производство, пълна хегемония на комунистическата партия в управлението на страната, централизирано, директивно ръководство на икономиката, всеобхватно господство на идеологията на управляващата партия в духовния живот на обществото и недопускане на каквито и да било отклонения от нея, приоритет на класово-партийните над общочовешките ценности и т.н. Възцарява се обстановка на "революционна бдителност върху враговете", "непрестанна борба срещу селския капиталист-кулака", започват масови репресии, усилено въдворяване в ТВО, масови изселвания, ДС се превръща в държава в държавата, изгражда се система от доносници . Този вариант на сталинския модел продължава в България в "чист вид" до лятото на 1953 г. По сведения на Градския народен съвет в Сливен през 1952 г. само безследно изчезнали в Сливен и Сливенско са 149 човека.[77]

През 1948 г. процесите в областта на духовната сфера продължават да се развиват по специфичните си, породени от естеството им пътища. С Конституцията от 1947 г. се регламентира държавната политика в областта на образованието. Постановява се, че "Гражданите имат право на образование. Образованието е светско, с демократически и прогресивен дух .Националните малцинства имат право да учат на своя майчин език и да развиват националната си култура, като изучаването на българския език е задължително. Основното образование е задължително и безплатно. Училищата са държавни. Само със закон може да се разреши основаването на частни училища, но в този случай те се намират под надзора на държавата. Правото на образование се обезпечава чрез училища, учебно-възпитателни институти, университети, както и чрез стипендии, общежития на учащите се, подпомагания и особени насърчения за проявилите дарования."[78]

През есента на 1948 г. е приет нов Закон за народната просвета, който определя главната цел - формирането на "граждани-строители на социалистическата държава". Възприема се курс на разширяване на професионално- техническото образование /включително и вечерното/ за сметка на общообразователните средни училища. В решенията на Петия конгрес на БКП по проблемите на образованието като основна задача се посочва по-нататъшното му преустройство на марксистко- ленински основи.

Конституцията на НРБ от 1947 г. предвижда създаването на нов орган за ръководство на научните и културни институти и организации в страната- Комитет за наука, изкуство и култура с ранг на министерство, който започва своята дейност на 1 януари 1948 г.

Културният живот в Сливен продължава да се развива и сливенци имат основание да са доволни от успехите си в това отношение. През този период някои от самодейните състави при читалище "Зора" - народният хор "Добри Чинтулов" и операта стават национални първенци в жанровете си. През 1948 г. Сливенската самодейна опера играе на софийска сцена в театър "Балкан" "Гергана" на маестро Атанасов, а Върховният читалищен съвет и Комитетът за наука, изкуство и култура я премират като първа читалищна опера. През същата година хор "Добри Чинтулов" се класира като "национален отличник" в националните състезания по художествена самодейност в областта на хоровото пеене.[79]

През 1948 г. музеят към читалище "Зора" става държавен в резултат на новата организация на музейното дело, предприета от Министерството на информацията и на изкуствата близо две години преди това. По установена дотогава традиция, за създаването на музейни сбирки в страната работят без възнаграждение учители, библиотекари, читалищни дейци и така до 1946 г., когато Народното събрание гласува закон, според който се отпускат заплати на музейните работници.[80]

Разглежданият в статията период приключва в края на 1948 г., когато се провежда Петият конгрес на БРП /к/ /18-25 декември/, на който партията е преименувана в БКП и се приема програма за строителството на социализма по съветски образец: ускорена индустриализация с приоритет на тежката промишленост, повсеместна колективизация, извършване на т.нар. културна революция и т.н. В самия край на м. декември 1948 г. ВНС приема първия петгодишен план за развитие на народното стопанство, поставил началото на толкова познатите ни от близкото минало петилетки.

Девети септември 1944 г. и установената на този ден власт, която във времето утвърждава монопола на една партия и идеология, въпреки положителните първоначално намерения и нагласи, не обединяват българската нация, напротив - разединяват я в продължение на 45 години. Макар и бавно, но неизбежно наближава времето, когато страстите ще се уталожат, реваншизмът и носталгията ще затихнат, и не след дълго може би, само историците ще се връщат отново на въпроса за действителното място на Девети септември 1944 г. и последвалите след това събития в най-новата българска история.

БЕЛЕЖКИ

[1] ТДДА-Сливен, ф.612, оп.1,а.е.62, л.3; в."Сливенско дело",бр.2 от 5януари 1978 г.

[2] ТДДА-Сливен, ф. 616, оп.1, а.е.19, л. 69

[3] ТДДА-Сливен, ф. 77, оп.1, а.е.1, л. 6

[4] РИМ-Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на Симеон Кръстев, л.1

[5] РИМ-Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на Васил Ламбов, л.5

[6] Владова, В. "Съдбата на офицерството в Трета пехотна дивизия през 1944-1948 година", ИМЮИБ, т.20, Бургас, 2003 г., с.182-183

[7] РИМ-Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на Симеон Кръстев, л.3

[8] Пак там, л.6

[9] Пак там

[10] Сборник "Пътища на дружбата", Сливен, 1977 г.с.48

[11] Пак там, с.22

[12] В."Сливенско дело", бр.78 от 3 юли 1980 г.

[13] В. "Сливенско дело", № 28 от 21 януари 1946 г.

[14] Каталог "Документи за историята на БЗНС в Сливенски окръг 1900-1967г.", ДА-Сливен, 1978,с. 4

[15] В. "Народ", бр. 3 от 6 октомври 1944 г

[16] РИМ - Сливен, ННИ, основен фонд, Архив на Г. Арнаудов, инв.№ 4711-4735

[17] В. "Сливенско дело", бр.49 от 7 октомври 1946 г.

[18] ЦДА - РБ, Архив на БСП, ф.1, оп.12, а.е.33, л.30

[19] в."Сливенско дело", бр.20 от 20 окомври 1945 г.

[20] Сборник документи "Установяване и укрепване на народнодемократичната власт септември 1944 - май 1945 г.", Сф., 1969 г., с.390, документ № 262

[21] Пак там, с. 391

[22] Лунин, А. "Лекарите. Начин на употреба. Някои механизми на здравната политика от края на 40-те и началото на 50-те години на XX век", юб. сборник "Преломни времена", Сф., 2006 г., с.360

[23] РИМ - Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на Мария Панайотова, л.1

[24] "България в секретния архив на Сталин", Сф., 2005 г., Документ № 9, с.45

[25] В."Сливенско дело", бр.1 от 5 януари 1945 г.

[26] РИМ - Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на В. Ламбов, л. 3

[27] ТДДА - Сливен, Архив на Регионалната организация на БСП, Частично постъпление № 238, спомени, с.180-184

[28] Пак там, с.241

[29] В. "Демокрация", бр.215 /1101/ от 15 септември 1993 г.

[30] РИМ - Сливен, ННИ, Историческа справка за провеждането на Народния съд в Сливен 1944-1945 г., с. 5-6 ; В. "Сливенско дело", бр. 2 от 27 януари 1945 г.

[31] Семерджиев, П. "Народният съд в България 1944-1945 г.", 1997 г., с.490

[32] Държавен вестник, 1945 г., бр.176,180

[33] ТДДА - Сливен, Архив на Регионалната организация на БСП, Частично постъпление № 239, с.241

[34] РИМ-Сливен, ННИ, Историческа справка за Народния съд в Сливен 1944 - 1945 г.,с.6-7

[35] Владова, В. "Опозицията в Сливенския край 1944 - 1947 г.", сб. "Българската опозиция и организираната съпротива в България 1944 - 1954 г.", Сливен, 2000 г., с.11-12

[36] Пак там, с. 8-9

[37] В."Сливенско дело", бр. 20 от 20 октомври 1945 г.

[38] Владова, В. "Сливенската земеделска дружба 1944-1948 г. Единство и разцепление.", сб. "Земеделското движение в България - история, развитие, личности", Пазарджик, 2004 г., с.352

[39] Пак там

[40] В. "Сливенско дело",бр. 20 от 20 октомври 1945 г.

[41] ТДДА-Сливен, ф. 77, оп. 2, а.е. 2, л. 63

[42] ЦДА-РБ, ф.136, оп.1, а.е. 490,, л.3

[43] Пак там, л.4

[44] ТДДА-Сливен, ф.6, оп.3, а.е.40, л.4-5

[45] Владова, В. "За просветното дело в Сливенска околия /1944-1952/, сборник „Първият учителски събор в Шумен /1873/ и новобългарското образование - история и съвременност", Сф., 2003 г., с.139

[46] В."Сливенско дело", бр.11 от 14 октомври 1945 г.

[47] Владова, В. "Читалищата в Сливенска околия /1944 - 1956/", ИМЮИБ, т.XX≤, Бургас, 2005 г., с. 242-243

[48] в. "Народно земеделско знаме", бр.7 от 12 януари 1946 г.

[49] Христоматия по история на България 1944-1948 г., Сф., 1992 г., с. 73

[50] Владова,В. "Съдбата на офицерството....", с. 188

[51] РИМ-Сливен, ННИ, основен фонд, инв.№ 1863, л.1-2

[52] В. "Сливенско дело", бр. 45 от 9 септември 1946 г.

[53] В "Сливенско дело", бр. 49 от 7 октомври 1946 г.

[54] Владова, В. "Опозицията в Сливенския...", с. 17

[55] В. "Сливенско дело", бр.54 от 4 ноември 1946 г.

[56] Ангелов, В. "Премълчани истини", Сф.,2005 г., с.140

[57] История на Сливенската окръжна организация на БКП, Сф. 1987г., с. 435

[58] ТДДА - Сливен, ф.3, оп.2, а.е.41, л.1 -3

[59] В. "Сливенско дело", бр.30 от 18 февруари 1946 г.

[60] В."Сливенско дело", бр.48 от 2 май 1948 г.

[61] Остоич, П. "БРСДП 9.IX. 1944 - 11.VIII. 1948 г.", Сф.,1980, с. 125

[62] Въпросът за процеса срещу военната организация "Неутрален офицер" в Сливенския гарнизон е разгледан подробно в цит. статии на В. Владова : "Опозицията в Сливенския край...", с.17-19 и "Съдбата на офицерството в Трета пехотна дивизия...", с.188-189

[63] В българските исторически изследвания съществуват различни тези относно началния етап от утвърждаването на сталинския модел на социализъм в България.Например според Л.Огнянов и др. началото на установяването на сталинския модел е от есента на 1947 г., /Огнянов, Л. "Държавно-политическата система на България 1944-1948", Сф., 2006-2007 г., с.189-234 /; Според Вл. Мигев началото на установяването на сталинския модел датира от лятото на 1948 г. /Мигев, В. "По въпроса за установяването на съветския модел на социализма в България 1948-1951 г."/, ИПр., 1996 г., кн.5, с. 31, 35-37

[64] РИМ - Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на А.Тачев, л. 1

[65] РИМ - Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на В. Ламбов, л. 4

[66] Бинева, В. "Стопанските кадри на национализацията от 23 декември 1947 г.",

ИПр, 2005 г., кн. 3-4, с. 96

[67] РИМ - Сливен, отдел ННИ, спомагателен фонд, Спомен на В. Ламбов, л. 11

[68] ТДДА - Сливен, ф. 8, оп. 1, а. е. 29, л. 1-4

[69] РИМ - Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на Д.Бъчваров, л. 2

[70] Пак там

[71] РИМ - Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на В. Ламбов, л. 4

[72] Бинева, В., цит. съч., с. 95

[73] РИМ - Сливен, ННИ, спомагателен фонд, Спомен на В.Ламбов, л.11

[74] Владова, В. "За просветното дело...", с. 140

[75] "Страници из историята на местния печат", библиотека на в."Сливенско дело", 1971 г., с.102-104

[76] Владова, В. " Читалищата в Сливенска околия..", с. 242

[77] Шарланов, Д. "Тиранията. Жертви и палачи", Сф., 1997 г., с. 9

[78] Огнянов, Л. "Държавно-политическата система на България 1944 -1948", Сф., 2006 - 2007 г., с.227

[79] Владова, В. "Читалищата в Сливенска околия...", с. 244

[80] Пак там, с. 245

НЕИЗВЕСТЕН АВТОПОРТРЕТ НА ГЕО МИЛЕВ

Светослав Милев

През 20-те години на 20 век списание "Везни" и стихосбирките на Гео Милев са извънредно популярни сред младежите от Сливен. Списанието се е следило с подчертан интерес от неговите читатели. То издига нови кумири, отстоява нови територии в името на европеизирането на българската култура. Младите хора го приемат възторжено, докато традиционалистите имат своите резерви заради невижданата му екстравагантност. Своеобразен отглас за популярността на Гео Милев сред младите е памфлетът " На Гео - блян бленуват очилата..." Той се съхранява в Сливенския държавен архив - фонд "Мишо Тодоров" -"Дневник - разговори насаме"[1] Този памфлет е дело на сливенските " кводаисти "[2] според определението на Георги Арнаудов - ученици от Сливенската мъжка гимназия . Негов отговорен редактор е Иван Бунарджиев, пом. редактор - Н. Фурнаджиев и сътрудници: Петър Драгоев, Стефан Султанов, Русчо Симеонов, Христо Стратев и др. Същите тези младежи по-късно, през 1922 г., ще поканят Гео Милев за изнасянето на две сказки в Сливен - "Футуризъм, кубизъм, експресионизъм" и " Символизмът в изкуството."[3] Те се посрещат с голям интерес от сливенската общественост. На учащите е била наложена забрана да посетят лекциите поради крайно модернистичните и декадентски разбирания, на които е носител лекторът. "Ние следяхме с жив интерес литературния живот в страната, силно ни привличаше сп. "Везни"- рупор на модернизма в България"/Деян Парпулов/[4]

Списание "Везни" и стихосбирката "Жестокият пръстен" са разпространявани в Сливен от книжаря Марко Иванов. Списанието е имало 20 абоната и допълнителна свободна продажба.[5]

В старата читалищна библиотека "Зора" се съхранява един единствен екземпляр от първата стихосбирка на Гео Милев "Жестокият пръстен". Изданието е луксозно и е един от редките примери за полиграфско оформление. Към първата си стихосбирка Гео Милев е подходил с голямо вълнение и високи изисквания. "Моите стихове искам да бъдат издадени най-разкошно,тоест на хубава холандска хартия /кремава/ 51/65, сгъната на 16 страници, с две бои текста. Ще струва за набор и печат за две коли 1616 +1376 лева за хартия /2000 листа/ =на 4792 лева всичко, без корици и без една рисунка цветна, която смятам да сложа в два цвята - заглавието в зелено, а текста в черно".[6]

Стихосбирката е отпечатана върху зърнеста холандска хартия марка "Енгър" , за което свидетелстват водните знаци: V

VGZ
Z
INGRES
HOLLANDC

Илюстрацията е отпечатана върху по - тънка хартия в три локални цвята: оранж, зелено и черно - "Всичко в тази книга е символично......... На земята черният тържествуващ демон е Войната, а в краката му, повалената жена е Мирът..."[7]

Стихосбирката е записана в главната инвентарна книга под № 941. В графите - произход е отбелязано - откупена. Година на постъпление 1925. Цена 10 лева. Подвързия - 18 лева.Общо 28 лева.

Показателно е, че книгата е влязла в библиотечния фонд в годината на неговата гибел. Тя е откупена с цена под обявената върху задната корица на изданието - 15 лева. За съжаление липсват отчетни документи от този период в читалищния архив. Естествено е да си зададем въпроса на кого дължим това постъпление. Попълването на библиотечния фонд е делигирано право от Устава на читалището на Експертен съвет. В него са влизали изявени общественици и учители от местната гимназия. По това време председател на читалището е просветният деятел Илия Гудев, библиотекар - Иван Маслинков.

Вниманието ми към тази стихосбирка бе привлечено от една рисунка с креда върху задната титулна страница - портрет на Гео Милев - глава, изобразен в анфас до шията. Рисунката има характер на бърза набpоска и носи портретните черти на Гео Милев - кичур черна коса се спуска над липсващото дясно око. Изградена е с експресивни изразни средства - линиално. Характерно удебеляване на линията на места в областта на скулата и челюстта отдясно, дискретно маркиране на устните и тънките телени очила. Изразът на лицето е концентриран, погледът на единственото око е отправен към зрителя. Долу - ляво, положени енергично инициали - Г М. Този подпис на Гео Милев се среща в някои запазени негови писма до баща му Мильо Касабов.

Кредата е рядко срещан материал в графичното наследство на Гео Милев. Това би породило вероятни съмнения върху авторството на рисунката. При внимателно изследване на особеностите върху този екземпляр откриваме важни свидетелства.

Следи от материала креда срещаме отчетливо под последното стихотворение от стихосбирката "Лоенгринъ" - двете немски думи "Ende", "Sehlus". Същия този материал откриваме полуизтрит в комбинация с молив върху соларните знаци от илюстрацията. Макар и трудно разчитаме следните думи: горе - "небесно", във втория "сияние", а върху третия трудно разчитаща се немска дума "music".

Един предстоящ графоложки анализ би дал категоричен отговор относно авторството на рисунката и бележките. Наличието на рисунката и бележките върху илюстрацията дават основание да заключим, че този екземпляр е пробен, който по някаква неясна причина се е озовал на сливенския книжовен пазар. Защо авторът е бил изкушен да остави образа си върху вътрешната страна на титула, трудно може да бъде даден отговор. Задълбочавайки се върху проблематиката, която поставя този екземпляр, направих съпоставки с други екземпляри - дигитални изображения от стихосбирките, съхранявани в Народна библиотека "Св. св. Кирил и Методий", Универсална библиотека "Ив. Вазов"- Пловдив и оригинален частен екземпляр . Според някои изследователи илюстрацията от изданието "Жестокият пръстен" от 1920 г. е цветна литография. Това е вероятната година и на портрета на Гео Милев.

При внимателен поглед върху оригиналното издание констатираме, че тя е цветна гравюра на дърво. Това отчетливо личи върху екземпляра от читалище "Зора", на чийто екземпляр черният цвят от илюстрацията не е достатъчно уплътнен. Други изследователи приписват авторството на илюстрацията на Гео Милев. Те са били подведени от самия Г. Милев, който в писма до баща си, споменава за своя рисунка, но върху частния екземпляр отчетливо личат отпечатаните в зелено инициали Н. Р. Най-вероятно гравюрата е била реализирана по рисунка на Гео Милев и приведена за печат от неговия сътрудник Николай Райнов.

Целта на моето изложение е да обърна внимание на специализираната общност върху екземпляра от читалище "Зора", с оглед гореизложените констатации, допускащи уникалността на екземпляра.

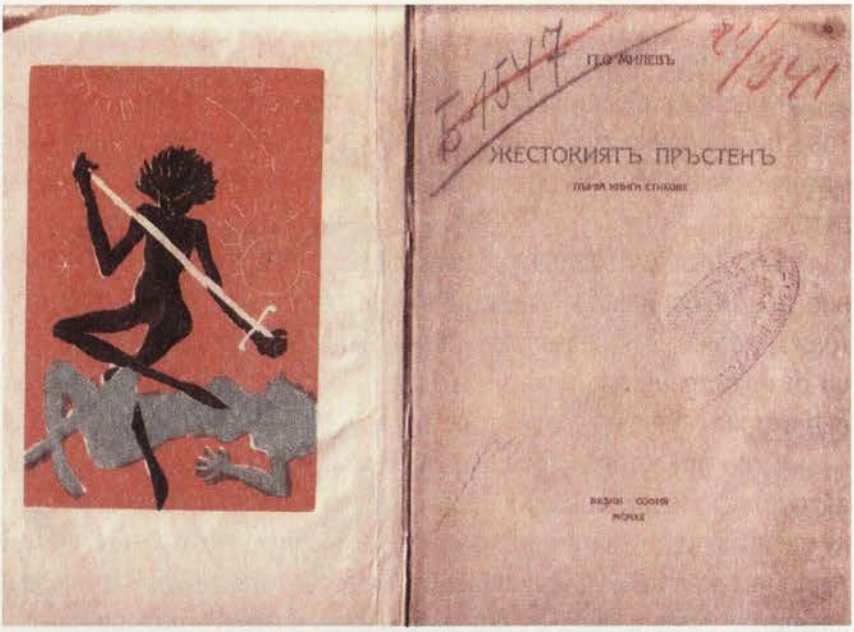

ГЕО МИЛЕВЪ

ЖЕСТОКИЯТЪ ПРЪСТЕНЪ

Гео Милев - Илюстрация към "Жестокият пръстен"- екземпляр към РБ - Пловдив

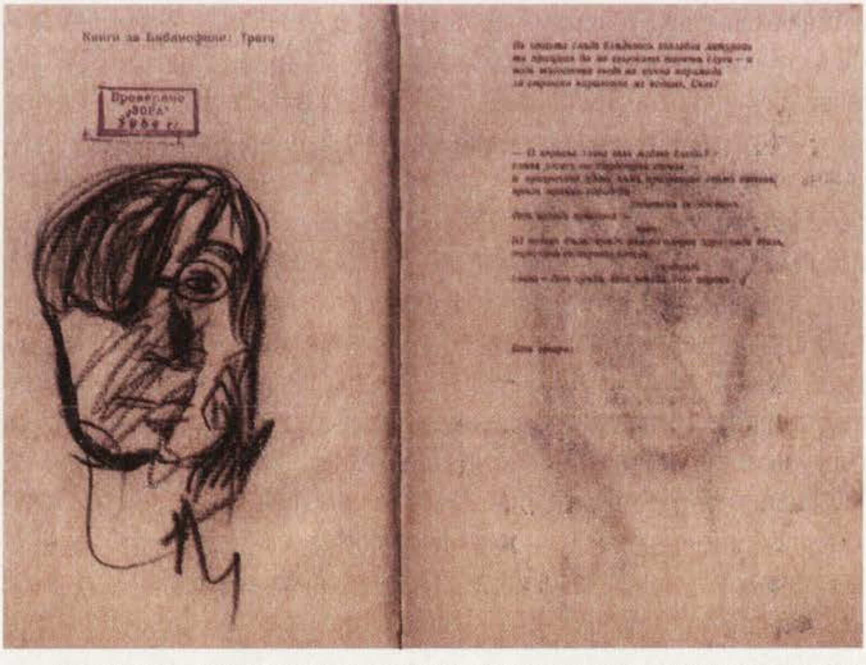

Проверено
„ЗОРА"

Гео Милев - Автопортрет, рисунка - креда, екземпляр библиотека "Зора" Сливен.

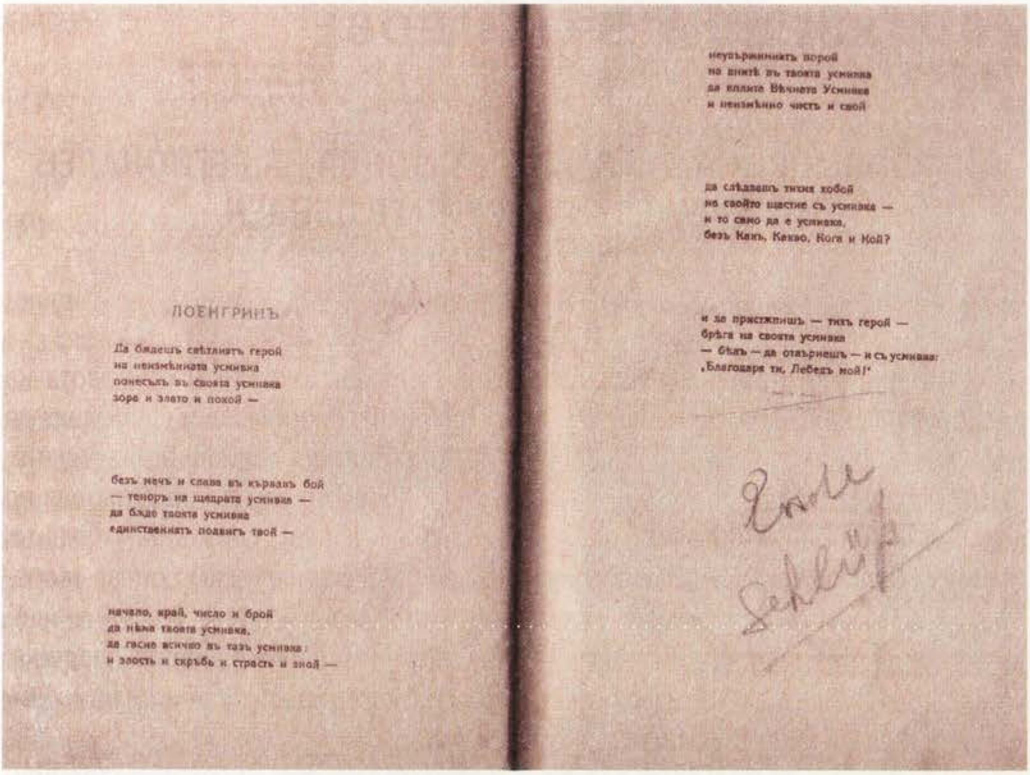

ЛОЕНГРИНЪ

Да бѫдешъ свѣтлиятъ герой
на неизмѣнната усмивка
понесълъ въ своята усмивка
зора и злато и покой —

безъ мечъ и слава въ кървавъ бой
— теноръ на щедрата усмивка —
да бѫде твоята усмивка
единственниятъ подвигъ твой —

начало, край, число и брой
да нѣма твоята усмивка,
да гасне всичко въ тазъ усмивка:
и злость и скръбь и страсть и зной —

[illegible] порой
на [illegible] въ твоята усмивка
да [illegible] Вѣчната Усмивка
и неизмѣнно [illegible] и свой

да слѣдвашъ тихия хобой
на своето щастие съ усмивка —
и то само да е усмивка,
безъ Какъ, Какво, Кога и Кой?

и да пристѫпишъ — тихъ герой —
брѣга на своята усмивка
— бѣлъ — да отвърнешъ — и съ усмивка:
„Благодаря ти, Лебедъ мой!"

Текст - креда, библиотека "Зора" - Сливен.

БЕЛЕЖКИ

[1] Мишо Тодоров. Дневник - разговори насаме.- В: Държавен архив - Сливен. Фонд 409, а.е. 1-5

[2] Георги Арнаудов...........Главчовска. М. Сливенски периодичен печат 1871 - 1944 г., 2005 г.

[3] Камен Васевски. Гео Милев в Сливен.- В: в. "Сливенско дело", бр.6, 16.I.75 г.

[4] Деян Парпулов. Гео Милев в Сливен. - В: в. "Сливенско дело"бр.7 от 16.I.67 г.

[5] Тетрадки за абонатите на списание "Везни".- В:ДБМК - БИА, фонд 26 а.е. 30.

[6] Писмо от Гео Милев до Мильо Касабов, 30. 05. 1920г. БАН, ЛА, т.2.

[7] Мильо Касабов. Гео Милев. Живот и творчество. БАН, ЛА, т. 2.

ИЗ МУЗЕЙНИТЕ ФОНДОВЕ

АНТРОПОМОРФНА ПЛАСТИКА ОТ ФОНДА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ - ГР.СЛИВЕН

Тоня Александрова

Материалните останки /жилища,оръдия на труда, керамика/ от живота на праисторическия човек дават сравнително точна археологическа информация за икономическото развитие на обществото през съответния период, но находките, които могат да се свържат с духовния живот, в повечето случаи са носители на косвена информация. Ние не знаем какви са били езикът, фолклорът, танците, музиката през праисторическата епоха. До нас са достигнали само онези творения, изработени от дълготрайни материали - камък, кост и глина, а един от най-ярките представители на духовния живот на древния човек е идолната пластика. Тя най-точно показва естетическите критерии, художествения усет и религиозните представи на хората, живели в онези времена.

В литературата се срещат различни термини за обозначаване на праисторическата пластика: "склуптура", "статуетка" "пластика", и други ни показват тези находки като произведения на изкуството. Все по-често обаче срещаме термини като: "идол", "идолна пластика", "Божества", които вече говорят за определена функция на тези находки.

От територията на България разполагаме с археологически данни за "храмове", наличие на олтари и др. материали, свързани с религиозните представи на древните общества. Откритата култова сцена от селищната могила при с.Овчарово е още едно доказателство за несъмнено култовия характер на антропоморфната пластика. Тези материали са важни опорни точки за реконструкция на някои страни от мирогледа, култа и цялостния духовен живот на тогавашното население. /Тодорова 1976, с.23/

Една от чертите на праисторическото изкуство е антропоморфизмът, отразяващ обобщения образ на жената , като символ на плодородието и живителната сила на "майката " земя, видяна през различните епохи през погледа на древния майстор.

В настоящата статия ще се спрем на няколко антропоморфни и зооморфни фигурки, намиращи се във фонда на Регионалния исторически музей - гр.Сливен, намерени случайно или по време на теренни обхождания. В инвентарните книги не са посочени местата на тяхното намиране с изключение на две от фигурките.

Първата фигурка е намерена при теренни обхождания през 2003 г. на селищната могила "Тикята" при с. Злати войвода. Това е глава от плоска антропоморфна фигурка - релефно оформен нос, очите са направени чрез врязани хоризонтални линии, леко е загатната устата. Глината за изработката на тази фигурка е добре пречистена, откриват се следи от тъмнокафява ангоба. Долната й част е отчупена. Тази глава от антропоморфна фигурка наподобява характерните за Тракия фигурки с плоско тяло и компактна долна част, типични за времето на ранния неолит, но поради факта, че липсва долната част, не можем да бъдем категорични в това си твърдение. Единствено плоско моделираната глава, което е характерен раннонеолитен похват ни дава това основание. /Тодорова 1993,с.200/ През времето на ранния неолит моделирането е ставало от едно парче глина, като са оформени едновременно схематично глава, почти плосък гръден кош и хиперболизирани седалищни части.[3] /Вайсов 1982,с.28/ Главата е плоска и почти слята с торса, без шия. Почти винаги този тип глави са леко разширени в областта на ушите. От селището Чавдар /IV - V хоризонт/ се среща подобна антропоморфна пластика, както и от Караново I, Перник.

Следващата фигурка е изработена от червеникава глина - представена е съвсем сумарно. Главата е моделирана заедно с почти цилиндричната шия. Носът е оформен чрез прищипване и удължаване напред, пъпковидно. Ръцете са схематично предадени във вид на заоблени израстъци, издадени в страни на плоското тяло. Долната част е отчупена. Тази пластика, макар и отново фрагментирана, можем да определим, че е от фазата Караново III - Веселиново. Такива находки са характерни за Тракия, като близки аналогии откриваме сред находките от Яса тепе, Азмашката могила край Стара Загора /Калчев 2005, с.41/, селищната могила при Старозагорски минерални бани .

На следващо място ще опишем една доста интересна част от глинена фигурка. Това е бюст - лицето е оформено с прищипване, като има почти триъгълна форма,теменната част е плоска.Очите са направени чрез набождане с остър предмет, веждите са врязани хоризонтални линии, симетрично разположени над очите, устата е загатната като в усмивка. Интересното при тази част от фигурката е, че непосредствено под главата е оформен врат, който е украсен от четири врязани черти отпред и отзад, оформящи остър ъгъл. Подобни фигурки са характерни за късния неолит, времето на Култура Караново IV - Калояновец. Фигурките от този период са масивни и богато орнаментирани. За съжаление тази фигурка е отчупена. Близки паралели откриваме при идолната пластика от селището "Хлебозавода", Новозагорско /Кънчев 1973, с. 49/, Голямата могила край Калояновец,Старозагорско /Калчев 2005, с.40/.

Следващата глинена антропоморфна фигурка е тяло от човешка фигура, като главата, долната част на корема,краката и ръцете от подрамената липсват. Изработена е от сива глина, добре пречистена, с дължина 6 см. При тази фигурка липсва бюст, но коремът ѝ е изпъкнал напред, като създава впечатление за бременност. Тук обаче липсва всякаква украса по тялото. Погледната отстрани тя има лек наклон напред, което би затруднило да стои права. Възможно е да е стояла седнала или подпряна върху друг предмет.Поради липсата на всякаква украса и индивидуални черти ще се задоволим само с нейното описание. Близка по начин на изработване и поза е къснонеолитна фигурка от Голямата могила край село Калояновец, Старозагорско.

Поредната част от антропоморфна фигурка е глава, изработена от червена глина с примеси. Има цилиндрична форма, носът ѝ е леко дъговиден, а очите са хоризонтални черти, симетрично разположени от двете страни на носа. Отдолу има дупка за прикрепяне на дръжка. Височина 3,5 см, диаметър 1,8 см. По първичен оглед тази глава напомня на пръчковидните глави от периода на култура Караново III - IV, като подобни части от антропоморфни идоли са открити в селището Караново, Новозагорско от горепосочения пласт, с. Любимец /Николов, 2002, с.26/ и др.

Това е глава от антропоморфна фигурка,изработена грубо от глина с множество примеси от пясък. Цветът ѝ е керемидено червен. Формата на главата е триъгълна, лицето е оформено с удължен напред нос, очите са оформени като две дупки, а веждите са маркирани с дупчици.Върху теменната част също са оформени дупчици. Главата е отчупена точно по средата на шията, но се забелязват две врязани линии, сливащи се отпред под врата и отзад във вид на остро деколте. Цялата задна част на главата /тила/ е покрита с дупчици. Украсата е направена чрез набождания по глината преди изпичането на идола. Главата е с височина 4,3 см с диаметър на шията 2,6 см.

При с. Жельо войвода на повърхността на селищна могила, известна под името "Мармарешка", е открит тръбест костен идол /Бацова 1971 с.64/.Представлява схематично изобразена човешка фигура. Главата има тристранно-призматична форма, устата е оформена чрез издълбаване на ръба на костта. Идолът е пробит - има цилиндричен вертикален отвор от долната страна. Височина на фигурката - 7,7 см, ширина на гърба - 1,3 см, дебелина - 1,8 см.Този тип костени идоли се отнасят към времето на късния енеолит - V хил. пр. Хр. Подобни идоли откриваме в селищната могила при Старозагорски минерални бани /Калчев 2005, с. 48/, Марчева могила в гр. Ямбол /Детев, Крайчев, Кръстев, Попов, Илиев 1979, с.15/, с. Султан, общ. Попово /Чилингиров 1910, с.106/

Във фонда на Регионалния исторически музей в гр. Сливен се намират и две зооморфни пластики. Първата фигурка е на овен. Изработена е от жълтеникава глина с дължина на тялото 8 см и дебелина 3 см. Фигурката е напълно реалистична, с добре оформени глава с роги /които са очупени/, крака и опашка. Интересното тук е едно вдлъбване с кръгла форма /диаметър - 2 см/ точно по средата на гърба. Фигурката е недобре изпечена. Такива фигурки срещаме в почти всички селищни могили.

Другата наподобяваща животно фигурка е с доста малки размери - дължина 3,7 см и височина 1,8 см. Изработена е от сива глина, доста схематична. Според описанието ѝ, направено от колегите в инвентарната книга на отдел "Археология", напомня фигура на куче. Трите крака са отчупени. В центъра на главата и в задната част на тялото има малки дупчици, които са служели най-вероятно за закачането ѝ като амулет.

По въпроса за значението на антропоморфната пластика мненията на археолозите се разделят на две. Едни смятат, че не става дума за култови предмети, а по-скоро за материализирани представи за красота. Другите учени защитават тезата за култовия характер на антропоморфната пластика.

В България археолозите вече разполагат с информация за наличие на култови сгради, олтари и места, свързани с религиозните представи на древното население.Такива археологически находки, свързани с наличието на светилища и култови сгради са: големият орнаментиран "модел на сграда" от Коджадермен, Шуменско /История на България.т.1, с.80/, както и намираните модели на жилища от праисторическите обекти в страната. Едно неоспоримо доказателство за култовия характер на антропоморфната пластика е сцената от селищната могила при с. Овчарово, открита под останките на голям "отворен" модел на жилище. В него били подредени всички открити предмети, принадлежащи към сцената, които ни дават ясна представа за реквизита и ритуала на едно праисторическо светилище. /Тодорова 1973,с. 5/

Обща характерна черта на откриваните женските фигурки е обемното представяне на коремно-седалищните части. Останалите части не се оценяват и са най-често предмет на регионални, специфични за всяка култура начини на изобразяване. Можем обаче със сигурност да кажем, че съществува определен канон при направата на споменатите антропоморфни пластики, към който всеки майстор се е придържал строго. Дали тези фигури са "посредници" между човека и божествата, символи на плодородието в природата или материализираната представа за красота, те винаги представляват интерес заради това какво всъщност са. Ще бъдат описвани, изследвани от археолозите като археологически находки, произведения на праисторическото изкуство и като отражение на естетическите виждания на древния човек.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Тодорова. Х.1 976. Овчарово. Праисторическа селищна могила.

[2] Тодорова. Х. 1993. Ново-каменната епоха в България.

[3] Вайсов. И. 1982. Интердисциплинарни изследвания. IX. Технологическият процес, използван при моделирането на неолитните антропоморфни глинени фигурки от Северозападна България.

[4] Калчев. П. 2005. Неолитни жилища Стара Загора. Каталог от експозицията.

[5] Кънчев. М. 1973. Археология.

[6] Николов. В. 2002. Археология .

[7] Калчев. П. 2005. Неолитни жилища Стара Загора.Каталог от експозицията.

[8] Бацова. Е. 1971. Археология. 1.

[9] Калчев. П. 2005. Неолитни жилища Стара Загора.Каталог от експозицията.

[10] Детев. П., Крайчев. И., Кръстев Ил., Попов Ж., Илиев Г., 1979, ИМЮИБ.

[11] Чилингиров. А. 1910, ИБАД.

[12] История на България. т. 1.

[13] Тодорова. Х. 1973. МПК. 4.

ОЛОВЕН ПЕЧАТ ОТ КЪСНОАНТИЧНАТА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ТУИДА КРАЙ СЛИВЕН

Димитър Янков, Николай Сираков

През 2005 г., чрез покупка във фонда на Регионален исторически музей - Сливен, постъпи оловен печат, открит на територията на късно-античната и средновековна крепост Туида.

Аверс:Бюстово изображение на Богородица с нимб, мантия и мафорий. В лявата си ръка държи Младенеца, а с дясната сочи към него. От двете страни на Богородица са изписани сиглите: M⁻P – Θ⁻Y. Кръгов надпис с инвокация не е гравиран и отпечатан.

+Θ ΚΈ RO	+θ(εοτο)κεβο
ΗΘΕΙ ΚΩΝ	ιτει κων(σταντινος)
ΠΡΟΕΔΠΟ........	προεδρο(ς τω)
ΚΑΤΑΚΑ	κατακα
Λ..............	λ(ος)

Размери:22-23/3мм. Отпечатъкът е много качествен. Моливдовула е много добре запазен.

Няма познати паралели. Датировката на моливдовула е в рамките на първата половина на XI век. Към това насочва и лигатурното изписване на титула на Богородица M⁻P – Θ⁻Y и не по-късно от средата на XI век. Защото към средата на XI в. крепостта Цоида (дн.Сливен) става обект на печенегски набези, вероятно е превзета и известно време е владяна от печенегите. Доказателство за това е откритата печенежка керамика- котли с вътрешни уши, както и монетно съкровище, открито в близост до източната крепостна стена, в което най-късни монети са откъм средата на XI век. Населението я напуснало за известен период от време, докъм средата на XII в., когато отново се населва.(Щерева Ир.,2001) От този печат става ясно, че Константин Катакалон е проедър и е водил кореспонденция с Цоида.

Титлата проедър е учредена от император Никифор II Фока (963-969 г.) специално за евнуха Василий Лакапин, в желанието си да му се отблагодари, затова че му е помогнал при заемането на трона.(Diehl,Ch.La signification du titre de proedre a Byzance. - Melanges G.Schlumberger, 1, paris, 1924, 105-106)

В Ескуриалната тактика тази титла е най-високото звание за евнуси и е персонална. До средата на XI век е запазена за евнуси. Това категорично говори, че Константин Катакалон е бил също така и евнух и най-вероятно е от столицата Константинопол. Срещат се няколко проедри по едно и също време, което ще рече, че не е вече само длъжност за една личност, а титла (Ibidem,p.299).

Съществуват проедри и в църковната йерархия с ранг на митрополити и синкели(Laurent, Corpus, 5/1,p.170). Знаем, че Туида е епископски център в провинция Химемонт през IV-VI в., вероятно след завладяването на Източна България от император Йоан Цимисхи през 971година. Византийците търсят приемственост и възстановяват стари центрове, като активно се включват в приобщаването на новите - стари центрове към живота в империята и високопоставени личности от столичния административен апарат и духовенството.

Най-голямо разпространение титлата има през седмото - осмото десетилетие на XI век, когато с нея са отличени, както сановници от централния апарат в столицата, така и редица провинциални, административни, финансови, юридически и други служители. Последното упоменаване на светската титла проедър в писмените източници е 1118 г., а за църковната - 1140 г. (Йорданов Ив.,1993) .

ЛИТЕРАТУРА:

1.Dieh.Proedre :Dieh,Ch.De la signification du titre de proedre a Byzance.-Melanges offerts a M.Gustave Schlumberger,1,Paris,1924,105-106

2.Laurent Corpus,5:Laurent ,V.Le Corpus des sceaux de L`empire Byzantin.Tome V:L`edlise,partie1-3,Paris,1963-1972

3.Oikonomides,Listes:Oikonomides,Les listes de preseance byzantines des ix et X e siecles.Introduction, texte, traduction et commentaire.Paris,1972

4.Щерева Ирина, "Разкопки и проучвания",XXXVIII,2001

5.Йорданов Ив., "Печатите от стратегията в Преслав",1993

ТРАДИЦИОННИ КОЛАНИ ОТ СЛИВЕНСКО

Димка Илиева

Целта на настоящото изследване е да представи основните видове колани от етнографския фонд на Регионалния исторически музей, да разкрие общите им черти, да ги разграничи по някои съдържателни белези, да разкрие тяхната функционална характеристика, като се базира на теренни материали - ЕАНе-20, ЕАНе-21, ЕАНе-22, ЕАНе-38, събирани през 80-те години на миналия век и обхващащи селата на Сливенска област. То няма претенциите за пълна изчерпателност на проблема, а по-скоро да стане добро начало за бъдеща по-детайлна и задълбочена разработка. Ще разгледаме три вида женски колани, които са типични за разглеждания регион и се отличават по материалите, от които са направени, по технологията на изработка и по социалните и възрастови особености на субектите, които ги носят. Въпреки че поясът не е накит, а елемент от традиционната носия, тук задачата е да се анализират и неговите функции, тъй като се опасва на кръста, както и коланите-украшения.

ПОЯС

Поясите в Сливенския регион са дело изключително и само на домашното производство, на личното женско творчество, съобразено с изискванията и нормите на социалния колектив. При пръв и най-бегъл поглед, не буди съмнение тяхната висохудожествена изработка и премерена хармония. Великолепните им качества се дължат на правилния подбор на материалите, от които са направени, на умелата им обработка, на майсторското съчетание на цветовете и не на последно място на техните най-точно подбрани параметри - ширина, дължина, дебелина. За да се притежава такъв колан не е необходимо да се разчита на някакви големи финансови възможности. Тук въпросът опира по-скоро до подготовката и майсторлъка на всяка от тъкачките.

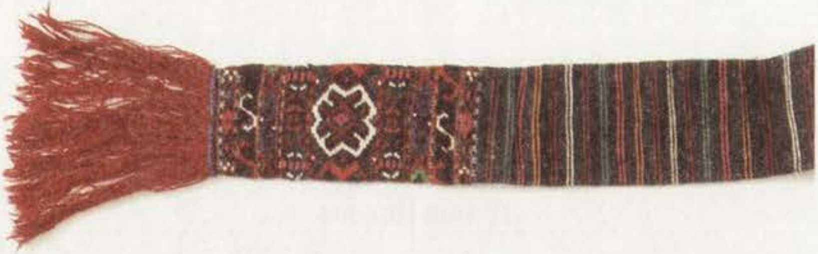

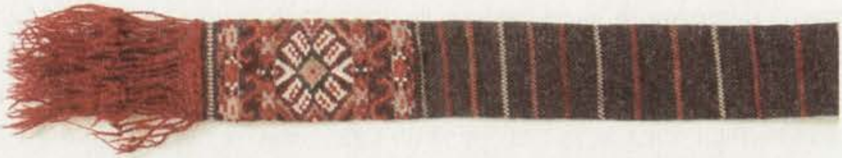

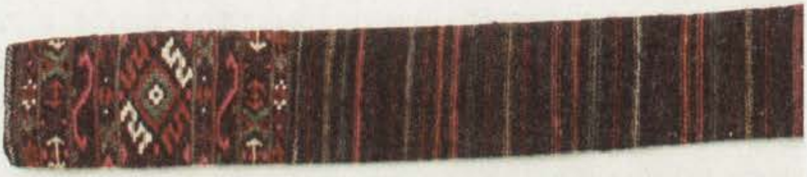

Образците, с които разполагаме - повече от 30 броя, са от края на XIX в. и началото на XX в., когато все още традиционната социално-нормативна система в България е в относителна устойчивост и дава реална представа за състоянието на този важен елемент от традиционния женски костюм. Обикновено поясите (ивици, увици, вуици) се тъкат много дълги, за да опашат няколко пъти талията на девойката и достигат до 2-3 м, а ширината им варира от 6 до 10 см. В планинските села - Жеравна, Градец, Ичера е характерна по-примитивната техника "на кори", докато в равнинните села - Съдиево, Желю войвода, Еленово, Сборище и др. поясите са тъкани диметно на вертикални масурчета като краят, който е отгоре и дава лицето, е изработен с фини вълнени конци чрез вадената техника или пък "килимени", с преобладаващи геометрични мотиви "арапчета", "очички" "кукичкии", "звездички", "ребъри".[1] И двата вида тъкан завършва с дълги до 20 сантиметрови тънки ресни, които придават изящество и раздвиженост на иначе строго установеното от традицията място на колана. Известната сливенска художничка и специалист по облеклото Теодора Хаджидимитрова ни е оставила следната важна информа ция: "За да държи кръста при тежък труд около него обвивали тясно около 6 см тънко парче дълго 8 м. Наричаха го "увица".[2] "Носят се и коланчета с фактура на тъкан, но приготвени с преплитане на нишките по начин преходен между плетене и тъкане."[3] Това е така нареченото "полутъкане" на ивици и е красноречиво доказателство, че тъкането е произлязло от плетенето.[4] Те се употребяват най-вече от подрастващи девойки и много възрастни жени и са характерни за селата Тополчане, Желю войвода, Глушник.[5] В тъканната орнаментика преобладават геометрични фигури - ромбове, триъгълници, зигзагообразни и прави линии, с които се очертават фризовете на изпълнените полета. Срещат се и силно стилизирани растителни орнаменти, предадени чрез многообразието и вариациите на геометричните фигури, което е видно от показаните на снимките /инв. № 1751, 115, и 1769/.

За първи път поясите се слагат от малките момичета по време на тяхното лазаруване, след което ги носят постоянно заедно с другите отличителни знаци на тази възрастова група, а именно престилка, везана риза, сукман, пръстен, гердан и китка на главата.[6] Ивицата е задължителна съставна част на моминския костюм. "Мома без ивица сякаш е лехуса".[7] Както навсякъде, и в Сливенските села - Г. Александрово, Новоселец, с участието си в цялостния момински комплекс - лазаруване, кумичене, боенец, те преминават в групата на половозрелите и стават истински моми, могат да се любят и закачат, да влизат в предбрачни отношения.[8] До този момент традицията повелява те да нямат правата да ги носят, поради ред конвенционални изисквания - не са дорасли и не са стигнали необходимата възрастова граница, което е показателно, че поясът в никакъв случай не е само утилитарна вещ, имаща за задача да пази една от най-важните части на човешкото тяло - кръста. Със завиването му около талията се получава кръг, което е красноречиво свидетелство за магическите му способности да отблъсква вредните влияния,[9] но заедно с това, затваряйки кръга чрез опасването, девойките отбелязват и края на един определен цикъл от своя живот. С това първо поставяне те съобщават на селския колектив, че детството им вече е отминало и навлизат в една нова възрастова група, в един нов житейски цикъл. Нещо повече, той се отъждествява с житейския път на своя носител, от което произлиза и изразът при смърт "дотук му бил пояса".[10] В народните представи поясът се свързва с мъжкото начало и оплодителната способност.[11] Ето защо за тях той е магически пазител на девствеността и непорочността им в период на преход, а за невестите, които го носят, означава символ на плодовитостта. Никак не е случайно, че в българската патриархална традиция, а в частност и в Сливен, най-старото було за прибулване на булката е червен вълнен мъжки пояс.[12] "Развързването" на пояса още от най-дълбока древност означава най-общо готовност за отдаване и съгласие за раздяла с моминството.[13]

Като се има предвид, че основната роля на жената в патриархалното общество е да се реализира единствено като майка - да ражда, отглежда и възпитава деца, е обяснима употребата на вълната в направата на поясите. Според българската народна митология вълната, особено в бял и червен цвят, притежава голяма семиотична натовареност. Преди всичко тя е апотропей - пази и отблъсква лоши мисли и лоши очи, но тя има връзка и с подземните сили и като такава е в пряка връзка с плодородието във всичките му аспекти.[14] От друга страна, тъканната орнаментика, многобройните ромбове и триъгълници изобразени върху тях, определено не са резултат само от стремежа на сливенката към красота и хармония. По-скоро те символизират женското начало, те са знак за зародиш и женско плодородие.[15] Честото им използване в най-разнообразни вариации се приема като послание и пожелание за богата родитба и берекет в човешки план. Безспорно поясът разделя визуално тялото и чрез неговата красива изработка се подчертава кръшният стан на сливенката. В този смисъл игнорирането на декоративните му функции не би било правилно. Напротив, с развитието на обществото, с все по-силното класово разслоение, започнало в годините на Възраждането, с навлизането на промишлените стоки в бита на българина, тази функция придобива все по-голямо значение в естетическия усет на сливенката. Въпреки това, до края на XIX в. най-важна си остава социалната, тъй като все още дрехите, които носят хората по селата, "разказват" много за своите притежатели, за възрастовите, половите семейните и груповите им отличия. Това най-ярко е отразено в песенния регионален фолклор. Така например в една песен от с. Глушник, въпреки своята срамежливост и свенливост, момата изказва предпочитанията си към харесван от нея ерген с думите: "кръстчето ма боли за сребърен пояс", а в друга от гр. Кермен - обратно, момъкът директно заявява, че иска да дари "на тънко кръстче поясче, на глава игла кичеста", т.е. да я направи своя съпруга.[16] В друг текст от с. Самуилово, юначна девойка, изправена пред бесилото, моли майка си "да ми полата придърпаш, да ми косата наредиш пу синя ясна ивица", с което иска категорично да покаже на колектива, от който произлиза, че е честно и почтено момиче и дори в такъв момент държи обществото да я запомни като добродетелна и с добър външен вид.[17] Обесването, и то точно с пояс е често срещан похват в народните песни, но в случай, когато "разпаса синя ивица и се на ела обеси" е сигурен знак, че става дума за неспазено обещание за женитба отстрана на любимия, тъй като с "ела" в региона означават сватбеното дръвце.[18] С пояса девойката показва не само порядъчност и висок морал, но той е посредник при харесването между младите, чрез него се търси подходящ брачен партньор, с развързването му завършва всяка житейска съдба.[19]

Към всичко казано за функцията на тъканите пояси немаловажна роля играе и комбинацията от цветове, ритмичното им редуване, цялостният колорит, който им придава един окончателно завършен вид. В това отношение местната традиция повелява да се използват нито много ярки, нито много тъмни багри. Самите пояси са в кафяво-тъмно, бордо, синьо-тъмно, черно, което се развеселява от червени, жълти и зелени вертикални ивици. Краищата се отличават с по-светли и по-многоцветни фигури, като преобладава червеното, бялото, зеленото и това е разбираемо, тъй като те са на показ. Несъмнено това повишава качеството им, като се постига изключителна хармония, специфична балансираност, която не крещи, но все пак откроява в достатъчна степен тази част на женското тяло.

МЕТАЛНИ КОЛАНИ

Използването на кованите колани има много стари традиции в българските земи. Те са част от воинските костюми на българските царе и боляри още от Средновековието.[20] В богатата и многобройна колекция на фонда от така наречените "кованци", разнообразието от модели, размери, материали и орнаментални мотиви на отделните плочки не е много голямо. Действително различията между тях са малки и засягат най-вече ширината на колана - от 3 до 6 см, формата на основните плоскости - правоъгълна, рибя кост и заоблена, орнаментиката и плътността на кожения колан, върху който са прикрепени металните плочки. Показаните на снимката образци /инв. № 1733, инв. № 3060 и инв. № 6276/, дават представа за основните налични видове, като всички останали са техни варианти. Отличават се и по процентното съдържание на сребро в тях, защото, както се знае, то е мек метал и винаги е в комбинация с някакъв друг. За разлика от поясите, кованите колани са предимно занаятчийска изработка, като плочките са отливани в специ-

ални форми. Това е и най-бързата технология, с която местните куюмджии успяват да отговорят на голямото търсене. Най-точното им описание е направил големият сливенски историописец, автор на тритомната история на гр. Сливен - Симеон Табаков още в началото на миналия век. "Сребърните колани от плътно сребро са били тесни 3 пръста отдолу обшити с мешин, /обикновено червен/, а дебели половин пръст. Такъв колан носели само булките."[21] Многобройни са сведенията в българската етноложка наука, че действително те са привилегия, право и задължение само на младите невести и то в онзи период, когато са най-продуктивни като жени и най-интензивно натоварени като майки.[22] Те са един от даровете, които годеницата или невестата получават от своя избранник по време на сватбените обичаи.[23] Сребърните накити (в това число и колана) на младоженка от заможно семейство в града струват около 12 000 гроша, което е много, дори и за този процъфтяващ в икономическо отношение град, и принуждава Сливенската черковна община да приеме през 1870 г. Устав за годежи и сватби в Сливен, имащ за цел да намали до минимум разточителните разходи около сватбата.[24] Заради големия майсторлък и висохудожествена изработка Сливенските златари са търсени от много далечни места. Това поражда крилатата за времето си фраза, че "в Сливен при златарите се чака ред, като на воденица".[25] Фактът, че в музейната колекция има колани от всички райони на областта, говори че макар и по-скъпи, хората се стремят да ги купуват и по този начин спазват традицията и установената нормативна уредба.

Видно е, че той е знак само на омъжената жена, което допуска, че е натоварен с множество функции, значения и богата символика. Във всички случаи той е гаранция за здрав брак. В с. Бял кладенец има обичай след трикратното премятане на булото да го прекарват през коланите на двамата младоженци.[26] Явно му се приписват качества, които напълно съвпадат с желанията, намеренията и очакванията на младоженката и близките ѝ - в обозримо бъдеще тя да забременее и стане майка. Заемайки централно място в женския костюм и укрепвайки кръста, като уязвима част, коланът помага, както за зачеването, така и за благоприятното износване на плода. Ето защо в Котленските села е не само полезно, но и препоръчително, той да се носи през цялата бременност и да се развърже по време на раждането.[27] Според практики от други краища на България, той се употребява и за забременяване, и за задържане, и за леко раждане, т. е. той е натоварен с универсални качества.[28] С изтичането на 40 дневния очистителен период и "саръндисването" в църквата, родилката може да облече пъстроцветното си невестинско облекло. Тъй като кованият колан често се оказва отеснял, в тези случаи неговата роля се поема от друг колан, но задължително се носи с така наречените в Сливенско "чопрази" или пафти.

Много често срещана практика в българската традиционна култура е, когато младата булка не забременее, да се търсят пътища за преодоляване на този проблем. Един от тях е пролазването на колана ѝ от змия или пък поставянето на змийска кожа под колана на младата жена.[29] Удрянето на родилка по време на трудно раждане има същата продуцираща задача - да улесни максимално родилния акт. В региона - в с. Градец, има запомнена подобна практика, която се извършва от свекъра със собствения му пояс.[30] Вероятно при този случай двойното "развързване" и отстрана на родилката и от мъжка страна засилва този ефект.

В българската народна традиция, както у мъжа, така и у жената, запасаният пояс е белег за здрава брачна връзка. "Разпасал/а си пояса“ е израз в българския фолклор, който се употребява за човек с извънбрачни отношения. По аналогичен начин действа и изискването в Пернишко при смърт на един от брачните партньори, ако другият иска да се ожени, трябва да му свали пояса, а разрязването на пояса на единия от тях е сигнал за прекратяване на брачните взаимоотношения.[31] При смърт по принцип колана се развързва, както се развързва всичко вързано по смъртника, но в с. Градец има песен, в която се говори за девойка, която се обесва с пояса си , тъй като не желае да смени вярата си и да се ожени за турчин, което навежда на мисълта, че свалянето му е знак за кризисен етап или за истинска смърт.[32]

Среброто, или в случая сребърната сплав, като метал допълнително засилва апотропейните функции на предмета носител и това е причината, жената да е винаги с него. Според народната вяра, на среброто като благороден метал се приписват същите магически свойства като златото - пази от уроки, лоши очи и лоша среща.[33]Чрез тази функция на среброто става обяснимо и голямата му употреба по най-значимите, от митологична гледна точка, човешки части, като главата, ръцете, кръста и гърдите.

Кожената част на колана, който всъщност е най-близо до тялото на жената, също има своето голямо символно значение. Логично е да се мисли, че мощта, здравината и пъргавината на животното, от което е направен, въпреки че няма пряко съприкосновение с живата плът, по силата на контагиозната магия се предава на този, който е в допир с него.[34]Растителните мотиви по отделните съединителни плочки, най-вече стилизирани цветя - лалета, петолистни розети, листа, са в пряка кореспонденция с всички горепосочени смислови значения.

С преминаването на активната възраст и намаляването на репродуктивните възможности на жената, тя отново се връща към домашно тъкания семпъл опас, който най-вярно и най-точно отразява натрупаната умора от многобройните раждания и предстоящата старост.

МАНИСТЕНИ КОЛАНИ

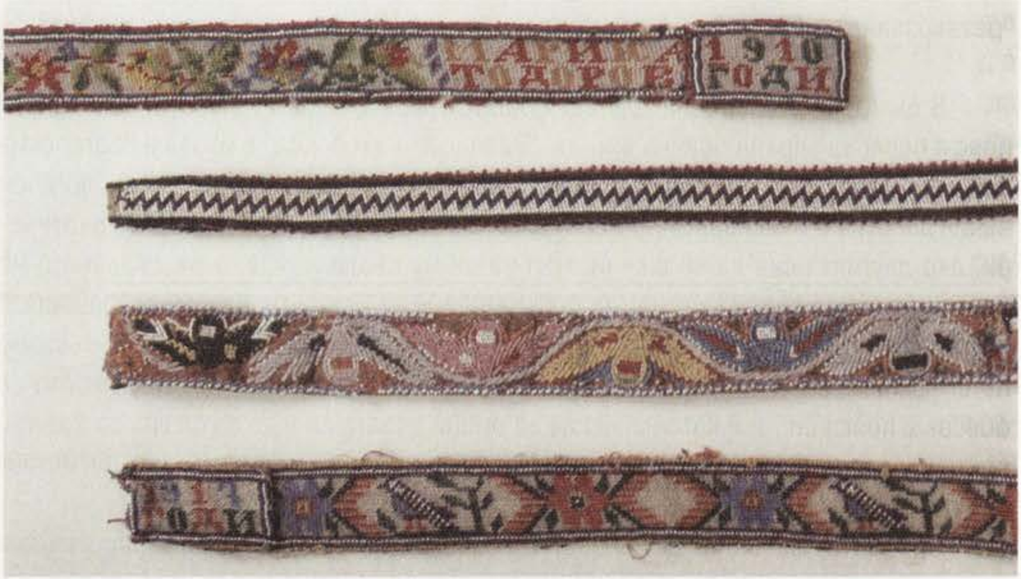

С настъпилите социално-икономически промени след Освобождението, с навлизането на евтини фабрични произведения от Западна Европа, започва процес на западане на редица емблематични за развитите по време на Възраждането сливенски занаяти като: пушкарския, златарския, медникарския, грънчарския и др. Всичко това налага преструктуриране на целия стопански живот и слага траен негативен отпечатък върху имотното и финансово състояние на голяма част от сливенското население. Това изисква подмяната на вече скъпите метални колани с други, за които не са необходими много средства и са във възможностите на всяка фамилия. Манистените колани, които се изработват ръчно и в домашни условия, запълват тази празнина и все още носят в себе си част от функциите и семантиката на кованите колани. Разпространени са и в равнинните и в планинските села.

Самата технология на изработването им дава възможност за постигане на по-голям реализъм в изграждането на отделните орнаменти. Върху тясна ивица плат, съобразена с ширината на колана - между 3 и 6 см, се захващат посредством кука, нанизаните на тънък и здрав конец маниста. Получава се изпълнено поле, което по нищо не отстъпва на кръстатия бод при шевиците. Ролята на кръстче тук се изпълнява от самото манисто. Най-напред се рамкират с права или начупена линия краищата, след което се изпълва фонът и накрая се изобразяват орнаментите. След като се изпълни цялото пространство, се пристъпва към подлепването с твърда и здрава материя, която да държи колана и най-накрая върху нея се поставя мека материя, за да му се придаде завършен вид. На снимката са показани инв. № 4823, инв. № 1903, инв. № 3766 и инв. № 6467.

От датираните образци, с които разполага музея, единият от 1910, а другия от 1917 година, става ясно, че силата на битуването им е в първите две десетилетия на XX в., но са се използвали поне още две десетилетия. Честа практика е вместо пафти да се наслагва върху колана допълнителна плочка, също манистена, на която се изписва годината на изработка, или името на майсторката. Колоритът им се характеризира с много чисти и ярки цветове, като основните са червен, зелен, син, жълт, бял и черен. Самите орнаменти са разположени ритмично в зависимост от избрания вариант, което е доказателство за приемственост и продължение на традицията, установена в шевичната и тъканна орнаментика.

И при тези колани най-често срещаните орнаменти са растителните, животинските и геометричните. При растителните са застъпени цветя, листа, клонки и палмети, които са разчленени и превърнати в трилистници. От животинските видове най-много са застъпени птиците, които символизират съпружеската вярност.[35] Многобройните варианти на геометрични мотиви - зиг-заг, ромбове, триъгълници, са признак за богато въображение и добра техника. Както коланът, така и изображенията са поставени на това важно за жената място, с единствената цел да я пазят от лоши очи, да отблъскват злите сили и да предизвикват плодородието в най-общия му смисъл. Не можем да не отчетем обаче, че водещата роля на тази многофункционална вещ е естетическата и че се заражда една нова идея, чрез употребата ѝ да се накара мъжът не само да хареса, но и да пожелае избранницата си. В този доста късен период самата женска носия претърпява промяна към по-голяма практичност, опростеност и подчертаване на женствеността, което се отразява и върху всички останали нейни елементи и допълнения.[36] Разбира се, не може да се пренебрегне фактът, че тази характеристика е на едно от последните места в скалата на функционалното степенуване.

Систематизирайки всичко казано до тук, се налагат следните изводи:

- В патриархалното общество коланът има многостранна функционалност. Преди всичко от пръв поглед се откроява неговата естетическа и декоративна функция, както и утилитарната, но в него са закодирани още предпазни, социални, възрастови и продуциращи смисли.
- В различните исторически периоди всяка от тези функционални характеристики заема различно място в ясно изградената семиотична система, която търпи развитие и трансформация, но безусловно всички те взаимно си влияят, преплитат и допълват.
- Всяка от функциите на този неразделен елемент от цялостния костюм на сливенката съдържа в себе си по още няколко семантични нива, свързани с това, че опасва кръста в кръг, орнаментите - растителни и геометрични, материалите от които е направен - вълна и метал, и цветовете, които са застъпени в него - червен, с всичките му производни - синьо и зелено.
- Независимо от факта, че жената е винаги с колан, чрез неговите външни белези тя намира начин всеки път по различен начин да отбележи навлизането си в поредния житейски цикъл. Слагайки го на кръста си, жената негласно, но много ясно и категорично заявява на семейството си и на обществото, че е готова да се осъществи като майка и да реализира възпроизводствените си възможности. Опростявайки го като вид и изработка, тя показва, че излиза от фертилната възраст.

• В крайна сметка, опознавайки дълбокия смисъл и съдържанието, което влагат хората в него, става ясно, че неговото основно предназначение е знаковото и то е това, което дава най-важната информация, свързана с народната вяра. Като знак за принадлежност към съответната социална група, той визуално "разказва" историята на всяка жена - девойка, невеста, млада жена, възрастна, старица, жива, мъртва, вдовица, което в патриархалното общество се "вижда" безпроблемно от всеки.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

[1] Велева, М. Тъкани и носии в Сливенски окръг. 1978 , с. 280 (ръкопис).; Велева, М. Котленската носия от началото на XIX в. с. 34. В: ИЕИМ, С. 1953г.,

[2] Хаджидимитрова, Т. ЕАНе-4,а.е. 3, с. 9.

[3] Велева, М. Цит. съч., с.248.

[4] Кръстева-Ножарова, Г. Домашно тъкачество и орнаментирани тъкани. С., 1981, с. 46. Инвентарни книги.

[5] ЕАНе-38, а.е. 1, с. 33. информатор Йовка Йоргова от с. Млекарево.

[6] Велева, М. Котленската носия от XIX в. с. 34.

[7] Маринов, Д. Избрани произведения, т. I. С., 1981, с. 530.

[8] ЕАНе-22, Народен календар, с. Г. Александрово, с. 37.

[9] Георгиева, Ив. Българска народна митология, С.1983, с. 75.

[10] Ганева, Р. Знаците на българското традиционно облекло, С., 2003 г., с. 91

[11] Манова, Цв. Поясът в традиционното облекло от Пернишко. - Векове, С. 1990г., с. 60.

[12] ЕАНе-38. а.е. 3, с. 16. Информатор: Марина Минчева Господинова от с. Еленово

[13] Маразов, И. Митология на златото. С., 1994, с. 122.

[14] Георгиева, Ив. Българска народна митология. с. 68.

[15] Кръстева-Ножарова, Г. Пос. съч. с. 115.

[16] ЕАНе-26. а.е. 2, с. 143. Информатор: Господин Тодоров с. Глушник.

[17] АЕНе-26. а.е.1. с. 120. Информатор: Димка Стоянова Славова гр. Кермен.

[18] ЕАНе-26. а.е.1. с. 54. Информатор Дафина Ненкова Колева с. Самуилово.

[19] ЕАНе-26. а.е. 2. с. 127. Информатор: Милко Иванов с. Глушник.

[20] Ганева, Р. пос. съч. с. 91.

[21] Пунтев, П.Накити. В: Метална пластика. С., 1979, с. 90.

[22] Табаков, С. Пос. съч. с. 336.

[23] Михайлова, Г. Композиция на облеклото. - В: Добруджа. С. 1974, с. 214. Велева, М. Българската двупрестилчена носия. С., 1963, с. 54. ЕАНе- 21 а.е. 2, с. 24. Информатори: Джина Тодорова и Донка Нокова. С. Коньово.

[24] ЕАНе-38. а.е. 3. с.14. Информатор: Марина Минчева с. Еленово.

[25] Табаков, С. Пос. съч. с. 335 и 288.

[26] Друмев, Д. Златарско изкуство. С. 1976, с.371.

[27] ЕАНе-38. а.е. 3. с. 2.Информатор: Руса Александрова Иванова с. Бял Кладенец.

[28] ЕАНе-22. а.е. 5. с. 21 Информатор:Йорданка Железчева с. Трапоклово. Велева, М. Котленската носия от началото на XIXв. с. 36.

[29] Цанева, Е. Символика на ритуалите при осиновяване на дете у българите. В: Етнографски проблеми на народната духовна култура. Т. II. С.1994, с.155-156.

[20] Информатор: Гина Иванова и Райна Динева от с. Гавраилово. Личен архив.

[30] ЕАНе-20. а.е. 1. с. 6. Информатор: Минка Станева Илиева с. Градец.

[31] Манова, Цв. Пос съч. с. 61.

[32] ЕАНе-20. а.е. 2. с. 30. Информатор: Стойка Генчева Савова. с. Градец.

[33] Маринов, Д. Избрани съчинения. Т. I. С., 1981, с 226.

[34] Василева, М. Календарни празници и обичаи. В: Етнография на България, Т.III. С., 19881, с. 134.

[35] Кръстева-Ножарова, Г. Пос. Съч. с. 110.

[36] Комитска, А. Български народни носии. С., 2005, с. 15.

НАУЧЕН ЛЕТОПИС

ТЕРЕННИ ПРОУЧВАНИЯ

1980 г. - Археологически проучвания на крепостта над с. Малко Чочовен.
- Археологически проучвания на крепостта над с.Кипилово.

1981 г. - Археологически проучвания на крепостта над с. Малко Чочовен.
-Археологически проучвания на крепостта над с.Кипилово.
-Археологически проучвания на селищните могили в Нова Загора и с.Съдиево. 1981г.
-Експедиция в Новозагорско /отдел "Етнография"/ 1982 г.
- Ежегодни археологически разкопки на късноантичната крепост на "Хисар лька" от 1982 до 1993 г.
- Експедиция в Котел /отдел "Етнография"/.

1983 г. - Обхождане на праисторическите обекти в землищата на селата Гергевец, Крушаре, Блатец, Жельо войвода, Трапоклово, Г.Александрово.
- Експедиция в Стара река /отдел "Етнография", "Най- нова история", съвместно с ВТУ "Св.св.Кирил и Методий"/.

1984 г. - Комплексна експедиция в селищна система Блатец, крепостите над с.Тра поклово, Седларево, Драгоданово.
- Комплексна експедиция в Драгоданово /отдел "Археология", "Етнография", "Нова и най- нова история"/.

1985 г. - Комплексна експедиция в района на с.Градско и Новачево /отделите "Археология", "Етнография", "История на България XV-XIX в." и "Най- нова исто рия"/.
- Експедиции "По стъпките на четата на Х. Димитър и Ст.Караджа" от 1985 до 1988 г.

1986 г. - Сондажни проучвания на скално светилище до с.Чокоба.
- Археологическа експедиция в землищата на с.Тича, Филаретово, Малко село, Ябланово, Орлово, Топузово /с участието на отдел "Етнография"/.

- Комплексна експедиция в района на Млекаревската селищна система / отделите "Археология", "Етнография" и "Най-нова история"/.

1987 г. -Комплексна експедиция в района на Котленска община с. Тича, Филаретово, Малко село, Ябланово. / отделите "Археология", "Етнография", "История на България XV-XIX в.", Институт за фолклор при БАН, ВТУ "Св. св. Кирил и Методий"/.

1989 г. - Археологическа експедиция в землищата на селата: Градско, Новачево и Бяла.

1990 г. - Съвместни спасителни разкопки на отдел "История на България XV- XIX в" и "Археология" при Дебоя- Сливен.

1991 г. - Обхождане на селата в района и изготвяне на регистрационни карти на археологическите обекти.

- Експедиция' 91- проучване на социално- икономическото, политическо и културно развитие на 8 селища от Котленска община /отдел "История на XV- XIX" и "Етнография"/

1992 г. - Разкопки на крепостта при с. Злати войвода.

- Сондажни проучвания на средновековния манастир в м. Селището.

1993 г.- Разкопки на крепостта при с. Злати войвода.

- Археологически разкопки на средновековния манастир в м. Селището - до 1996 г.
- Теренни обхождания в землищата на с. Жельо войвода, Камен, Калояново и Тополчане.

1994г. - Сондажни проучвания на късноантичното селище в м. Рустемова могила при с.Камен и средновековното селище в м. Айкънчето с. Камен и средновековното селище в м. Юрта при с. Ж. войвода.

- Сондажни археологически проучвания в землищата на с. Коньово, Глуфишево и с. Камен.
- Обхождане на района на Сливен, Нейково, Жеравна и Ичера /отдел "Археология" и "История на България XV- XIX в."/

1995 г. - Спасителни археологически проучвания на надгробна могила при с.Старо село.

- Теренно проучване на търговски и военно- стратегически пътища в Сливенския и Котленския Балкан. / "Археология" и "История на България XV- XIX в."/

- Първи етап на теренно проучване "Исторически и етнокултурологични аспекти на хайдутството в Сливенско и Котленско" /проведено съвместно от отдел "История на България XV-XIX в.", "Етнография", колеги от СУ "Св. Климент Охридски", ИМ- Бургас./

1996 г. - Археологическо теренно обхождане на крепостта "Маричино градище".
- "Експедиция-96"- м. юни, проведена в Сливенско и Котелско на тема "Исторически и етнокултурологични аспекти на хайдутството". /отдел "История на България XV-XIX в.", "Етнография", колеги от СУ "Св. Климент Охридски", ИМ- Бургас./

1997 г. - Теренна работа в Котленско по темата "Стари търговско-коларски и военностратегически пътища" / "Археология", "История на България XV- XIX в."/

2000 г. - Археологически обхождания в землището на Сливенски регион - до 2007 г.

2002 г. - Теренни проучвания в община Котел съвместно с колеги от "Музей на котленските възрожденци" по темата "Освобождението и Котленският район 1877-1878 г." /"История на България XV-XIX в.", "Етнография"/

2003 г. - Втори етап от теренното проучване в община Котел, на отдел "История на България XV- XIX в., съвместно с "Етнография" на ИМ- Сливен и "Музей на котленските възрожденци".

2004 г. - Археологически проучвания на късноантичната крепост на "Хисарлъка". -Спасителни разкопки на надгробна могила в с. Жельо войвода. -Теренни обхождания в землищата на с.Тополчане и Чокоба.

2005 г. - Обхождане на землищата на с.Тополчане, Колояново , Ж.Войвода, Баня, Червенаково, Близнец,Сърцево, Бинкос, Злати войвода, Ковачите, Панаретовци, Глуфишево, Чокоба, Скобелево, Кермен, Гергевец, Крушаре.
- Теренно проучване на тема "Исторически и етноложки проблеми, свързани с "Голямото преселение" от югоизточните български земи- 1830 г.", в Добричка област /"История на България XV-XIX в.", "Етнография" и СУ "Св.Климент Охридски"/

2006 г. - Екипно теренно проучване на културно- историческото наследство в селища от община Твърдица / "Етнография" и "История на България XV-XIX в./
- Втори етап на теренните проучвания по тема "Исторически и етноложки проблеми след "Голямото преселение" от Югоизточна България през Рус-

ко- турската война 1828-1829 г." в селища от общините Шабла, Каварна и Балчик /"История на България XV- XIX в. и "Етнография"/

2007 г. - Археологически проучвания на надгробни могили в землищата на с.Тополчане и Калояново.

- Теренно проучване и фотозаснимане на местности по пътя на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа от 1868 г. "От Вардим до Бузлуджа"; през м. септември, с.г., се направи същото на м. Агликина поляна и м. Кечидере, до с. Божевци, където са последните сражения /"История на България XV - XIX в." и "Етнография"/.

НАУЧНИ КОНФЕРЕНЦИИ, ЧЕТЕНИЯ, СЕСИИ

1980 г. - Научна сесия "180 години от рождението на д-р Иван Селимински".

1981 г. - Научна сесия "150 години от рождението на Панайот Хитов".

- Научна конференция "1300 години българска държава и право";
- Регионална научна конференция "Проблеми на културното наследство".

1982 г. - Регионална научна конференция "Проблеми на културното наследство".

1983 г. - Регионална научна конференция "Проблеми на културното наследство".

1984 г. - Регионална научна конференция "Проблеми на културното наследство".

1985 г. - Национална конференция по археология;

- Регионална научна сесия "100 години от съединението на Княжество България иИзточна Румелия".

1987 г. - Научна сесия "150 години от рождението на Васил Левски";

- Научна конференция "75 години от създаването на Сливенската комуна";
- Научна конференция "45 години от създаването на Отечествения фронт в България".

1988 г. - Научна сесия "110 години от Руско-турската освободителна война" /регионална/.

1989 г. - Международен симпозиум по фолклор "Фолклорът и детето".

1990 г. - Юбилейна научна сесия "150 години от рождението на Хаджи Димитър".

1992 г. - Научна конференция "10 години от началото на археологическите разкопки на късноантичната крепост "Туида" в Сливен.

1995 г. - Национална научна конференция "Култура, църква и революция през

Възраждането".

1996 г. - Научна кръгла маса-дискусия "120 години Априлско въстание-1876 г."

1998 г. - Юбилейна конференция "120 години музейно дело в Сливен".

1999 г. - Национална научна конференция "Ролята на възрожденската емиграция за напредъка на българската нация".

2000 г. - Регионална научна конференция "Хайдутин, майко бунтовник", /160- годишнината на Хаджи Димитър и Стефан Караджа и 170-годишнината от рождението на Панайот Хитов/;

- Научна кръгла маса "Добри Желязков - индустриалец, общественик, дарител";
- Първи юбилейни научни четения "120 години от рождението на д-р Симеон Табаков";
- Национална научна конференция "Българската опозиция и организираната съпротива в България 1944-1954 г."

2001 г. - Юбилейни научни четения "125 години Априлско въстание- 1876 г." /регионални/;

2002 г. - Национална научна конференция "Панайот Хитов и българското национал ноосвободително движение";

- Втори научни четения, посветени на д-р Симеон Табаков;

2003 г. - Научна кръгла маса "135 години от гибелта на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа /регионална/;

- Национална конференция "Съкровището";
- Научни четения "100 години Илинденско-Преображенско въстание".

2005 г. - Национална научна конференция "Втората световна война и България 1939 - 1947 г."

-Юбилейни научни четения "За народното раздвижване и устремност" /205 години от рождението на д-р Иван Селимински./

2006 г. - Национална конференция "Съкровище и сакрална топография";

-Традиционни научни четения, посветени на д-р Симеон Табаков.

2007 г. - Научни четения "95 години от Балканската война".

НАУЧНИ ИЗДАНИЯ

1980 г. - Борис Яльмов. Албум "Панайот Хитов 1830-1918".
- Издаден албум "Словото на Георги Кирков в Сливен".

1987 г. - Сборник "100 години от Съединението 1885 г.".

1989 г. - Фолклорната традиция в Сливенския край. Регионални проучвания на българския фолклор. Т. II.

1990 г. - Юбилеен сборник "Хаджи Димитър".

1993 г. - Сборник "Североизточна Тракия и Византия през IV- XIV в."

1994 г. - Вл. Демирев, Н. Ников. Блажена гора зелена. Хаджи Димитър и Стефан Караджа в българската фолклорна традиция.

1995 г. - Сборник "Култура, църква и революция през Възраждането".

1997 г. - Иван Русев. Фирми и манифактури в Сливенско- котленския район през Възраждането.

1999 г. - Вл.Демирев. Сечи, сечи месечинка. 143 детски игри от Сливенско.

2000 г. - Сборник "Българската опозиция и организираната съпротива в България 1944-1954 г.".

2001 г. - Г.Ковачев. Античният Сливен.

2002 г. - Г.Ковачев. Българските земи между Източна Стара планина и Странджа през XII- XIV в.

2003 г. - Сборник "Българската емиграция през Възраждането";
- Вл. Демирев, В. Дечев. "Другият град". Културно- историческа памет и старите сливенски гробища;
- Вл. Демирев. Хайдутинът воин-пазител на съкровище. Предания за хайдути в Сливенско и фолклорната история.
- Сборник "Сто години Илинденско - Преображенско въстание".

2004 г. - М.Кирова, Р.Георгиева. "Възраждането. За Сливенския XIII-XIX век".

2005 г. - Сборник "Панайот Хитов и българското националноосвободително движение";
- В. Дечев. Научни бележки, именен и географски показалец на том I и II от "Опит за история на град Сливен" с автор д-р Симеон Табаков;
- Сборник "Втората световна война и България 1939-1947".

2006 г. - Вл. Демирев. Съкровище и фолклорна история;

- Вл. Демирев. Хайдутинът - мит и история. /Сливенският хайдушки фолклор/;
- Сборник. Съкровището.

2008 г. - Алманах на Сливенските кметове 1878- 2007 г.

ИЗЛОЖБИ

1980 г. - Нова експозиция за живота и дейността на Съби Димитров в къща-музей "С.Димитров";
- Участие в изложба "Панаир на книгата".

1981 г. - Обновени експозиции в къща- музей „Панайот Хитов" и музейна сбирка "Взаимно училище".
- Участие с експонати от фонда на отдел "История на България XV- XIX в."в Световно ловно изложение "Експо 81" и Национална изложба на занаятите - гр. Габрово;
- Фотоизложба "Участието на Трета пехотна дивизия в Дравските боеве";
- Фотоизложба "35 години бригадирски лета".

1982 г. - Фотоизложба "Георги Димитров и бригадирското движение".

1983 г. - Изложба "Златарското изкуство";
- Изложба "Археологически находки от "Хисарлъка";
- Изложба "Монетата от древността до днес";
- Разкрита експозиция "Борбата против фашизма и капитализма в с. Малко Чочовен".

1984 г. - Изложба на ОИМ- Сливен "Металната пластика през вековете";
- Изложба "Монетите- свидетели на историята";
- Фотоизложба "35 години от гостуването на хор "Пятницки" в Сливен";
- Фотоизложба "Из обществено-политическия живот на Котленска околия 1944-1950г.".

1985 г. - Изложба "Борбата за Съединение в Сливенския край"; /"История на България XV- XIX в."/;
- Изложба "Характерни археологически находки от окръга";
- Фотоизложба "Археологически паметници из Сливенско";

- Изложба "Бойният път на Трета Балканодравска дивизия в Отечествената война на българския народ 1944-1945 г.";

- Фотоизложба "Социалистическата революция - творец на новия облик на родния край";

- Изложба "Установяване и укрепване на народнодемократичната власт в Сливенски окръг 1944-1945 г.";

- Изложба "Бойният път на отряд "Хаджи Димитър".

1986 г. - Нумизматична изложба "Монети от Сливенския край";

-Изложба "Метална пластика". Осъществена съвместно от отделите "Археология", "История на България XV - XIX в." и „Етнография"

- Изложба "Братската дружба между Сливенски окръг и Тернополска област";

- Фотоизложба "От конгрес- до конгрес.Постижения на машиностроенето";

- Фотоизложба "Строим за Народната република";

- Изложба "Из живота и дейността на политическите затворници в сливенските затвори 1918-1944 г.".

1987 г. - Изложба "150 години от рождението на Васил Левски";

- Открита музейна експозиция в с.Градско;

- Фотоизложба "Медицински работници от Сливенски окръг-участници в Отечествената война 1944-1945 г.";

- Фотоизложба "40 години околийска младежка бригада "Хаджи Димитър";

- Шеста нумизматична изложба "От Туида до Сливен".

1989 г. - Участие в изграждането на експозиция "Музей на бойната слава" на военния полигон на Трета армия "Ново село";

-Изложба "Сливен-вчера и днес".

1990 г. - Нова експозиция в къща-музей "Хаджи Димитър";

- Изложба "Художествени произведения за Хаджи Димитър", съвместно с ХГ "Д. Добрович";

- Участие в национална изложба, организирана от НИМ "150 години от рождението на Хаджи Димитър и Стефан Караджа; /"История на България XV - XIX в."/;

- Изложба "По пътищата на войната" /1944- 1945 г./ /"Най-нова история "/;

- Изложба "Керамиката през вековете" /"Археология", "Етнография" и "История на България XV- XIX в."/.

1992 г. - Изложба "Материали от археологически разкопки на крепостта "Туида".

1993 г. - Изложба "125 години от гибелта на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа", съвместно с НПМ "Шипка- Бузлуджа";
- Изложба "Възрожденско оръжие" с експонати от ИМ -Сливен и музеи от страната /"История на България XV- XIX в."/;
- Изложба "Живот в дърво и метал" /отдел "Етнография" и "История на България XV - XIX в."/.

1994 г. - Изложба "Тракийски колесници и античен художествен бронз";
-Участие в изложбата "Сливенски владици", съвместно с Художествена галерия "Д. Добрович"- Сливен;
- Изложба "Тъкани и облекло от Сливенско";
- Изложба "Градско облекло. Градски занаяти" /подредена в Хаджи Данчеви къщи/.

1995 г. - Съвместна изложба с ИМ- Габрово "Възрожденско оръжие - традиции и изкуство" /Из фондовете на историческите музеи в Габрово и Сливен/.

1996 г. - Изложба "Тракийско въоръжение";
- Изложба "Реликви от Априлското въстание-1876 г.", с експонати от историческите музеи в Сливен, В. Търново, Габрово, Панагюрище и ХГ "Д.Добрович" - Сливен;

1997 г. - Изложба "Праисторически материали от Сливенския край"/съвместно с ИМ-Нова Загора/;
- Изложба "Към корените на медицината в град Сливен", съвместно с отделите "Археология", "История на България XV- XIX в." и "Етнография";
- Фотоизложба "Проучени археологически обекти от Исторически музей - Сливен".

1998 г. - Изложба "120 години музейно дело"
- "120 години Руско- турска освободителна война 1877-1878 г., подредена на връх "Шипка", съвместно с НПМ "Шипка- Бузлуджа";
- "Българско национално- освободително движение", съвместно с ХГ "Димитър Добрович";
- 120 години Сливенска община, съвместно с ДА- Сливен;
- Изложба: "Археологически находки от Сливенско и Новозагорско".

1999 г. - Изложба "Войводо и брате Панайоте...!", в къща- музей "Васил Левски в Карлово. /Васил Левски и войводата Панайот Хитов. /"История на България XV- XIX в."/

2000 г. - Изложба "Реликви от национално- освободителните борби", посветена на 170-годишнината от рождението на Панайот Хитов и 160 години от рождението на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Реализирана с експонати от отдел "История на България XV-XIX в." и от ИМ в Пловдив, Копривщица, Габрово, Ловеч, Велико Търново, Русе,Варна, Ямбол, Котел, с. Медвен/;

- Изложба "Сливен и войните на България";
- Изложба "115 години от Съединението", отдел "История на България XV-XIX в.,съвместно с "Музея на Съединението" в гр. Пловдив;
- Изложба "65 години от изграждането на паметника на Хаджи Димитър в Сливен", съвместно с ХГ "Димитър Добрович";
- Изложба "Добри Желязков- Фабрикаджията" 1800-2000 г.", съвместно с Музея на текстилната индустрия- Сливен и ХГ- Сливен;
- Участие в изложба "Поклонници по светите места", съвместно с ХГ "Димитър Добрович"- Сливен;
- Изложба "50 години горянско движение в Сливенския край" /"Най-нова история"/.

2002 г. - Изложба "Мобилизацията на сливенските полкове и участието им във войните 1912- 1918 г. и Отечествената война 1944- 1945 г., съвместно с Военно окръжие- Сливен.

2003 г. - Изложба "130 години Сливенска митрополия", съвместно с ХГ.

2004 г.

- Изложба "Европа в живота на Сливен".

2005 г. - Изложба "И славний гръм на битките победни".

2006 г. - Изложба "Тъкани и облекло от Сливенско".

2008 г. - Изложба:"Долината на тракийските царе в Сливенско".

- Изложба "Освобождението- 130 години. Военните кореспонденти изпращат..." /"История на България XV- XIX в."/

IN MEMORIAM

Професор Крумка Шарова
/1924-2006/

"Законът" на Хаджидимитровата чета и българското революционно движение през 1868 г." е една от последните статии на проф.Крумка Шарова, която се отпечатва в този сборник, за жалост, посмъртно. Тя си отиде завинаги през ранната есен на 2006 г., а имаше още толкова ненаписани книги, толкова неизпълнени желания...

Всички, които работиха с нея десетилетия наред или само в краткотраен досег, оставаха респектирани от авторитета и аурата ѝ на учен от световна величина; от широтата на кръгозора, от всеотдайността ѝ на мъдър учител и приятел...

За специалистите по Българско Възраждане нейните изследвания са величина, съизмерима с най- значимото в Балкански или общоевропейски мащаб. Наред с това, написаното от нея е отправна система за продължителни, упорити научни търсения на историци, етнолози и други, в национален или в регионален план.

По инициатива на проф. Шарова в град Сливен- един от големите центрове на Възраждането, към който тя имаше специално отношение, се подготвиха и проведоха няколко национални научни конференции: "Култура, църква и революция през Възраждането" през 1995 г., "Ролята на възрожденската емиграция за напредъка на българската нация"- 1999г. и "Панайот Хитов и българското националноосвободително движение" през 2002 г. Тя беше научен ръководител на конференциите, а след това - отговорен редактор на публикуваните сборници с доклади и съобщения.

Винаги заобиколена от свои ученици, колеги и сътрудници, проф. Шарова беше справедливият съдник, коректив, приятел- впечатлен от нечия идея, "откритие", от постигната проучвателска цел. Обичана и толкова търсена от историческата колегия в България, тя заслужено получава множество отличия за научен и обществен принос. През 2005 г. с Указ № 198 на Президента на Република България става носител на орден "Св.св. Кирил и Методий"- Първа степен, а само дни преди смъртта си- през м. октомври 2006 г., получи наградата на Община Сливен "Д-р Иван Селимински", присъждана за цялостен принос и постижения в публицистиката, историческо- краеведческа дейност и опазване на културно- историческото наследство на Сливен и Сливенския край.

Една от споделените ѝ с нас мечти беше- да се включи в нашия екип за теренни изследвания, да отидем заедно на "експедиция" в Сливенския и Котленския балкан, да обходим легендарните хайдушки сборища, а тя да посети за първи път и Жеравна! Затова очакваше с интерес поредното наше завръщане от тези проучвания, оценяваше с трепет всяко свидетелство от доосвобожденската ни история, докосваше се до новооткритата из църковните храмове приписка, до пожълтяла от времето снимка, възторгваше се от поредното предание за Инджето или Вълчан войвода...

По силата на нейната повеля многохилядната ѝ лична библиотека стана притежание на Регионален исторически музей - Сливен. Приехме я с огромна благодарност и неоценимо като жест, като притежание на невероятно разнообразни специализирани издания, събирани през десетилетната ѝ дейност на историк.

Надяваме се още много от неиздадените трудове на проф. Шарова да видят бял свят, да станат достояние на следващите поколения, като едно изключително наследство.

Мария Кирова
Регионален исторически музей - Сливен
Отдел "История на България XV - XIX в."

15,00 лв

ГОДИШНИК НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ СЛИВЕН   ТОМ I